C. VETTI AQVILINI
IVVENCI
PRESBYTERI HISPANI
CARMINA.

C. VETTI AQVILINI IVVENCI

PRESBYTERI HISPANI

HISTORIAE EVANGELICAE

LIBRI IV.

EIVSDEM CARMINA DVBIA, AVT SVPPOSITICIA.

AD MSS. CODICES

VATICANOS, ALIOSQVE, ET AD VETERES EDITIONES RECENSVIT

FAVSTINVS AREVALVS.

AD ILLVSTRISSIMVM, ET REVERENDISSIMVM D. D.

GREGORIVM ALFONSVM

VILLAGOMEZ LORENZANA,

ARCHIDIACONVM CALATRAVAE.

R O M A E. cIɔ.Iɔcc.xcII.

APVD ANTONIVM FVLGONIVM.

ILLVSTRISSIMO, ET REVERENDISSIMO DOMINO

D. GREGORIO ALFONSO
VILLAGOMEZ LORENZANA

EQVITI PRAECLARI REGII ORDINIS HISPANICI CAROLI III., ARCHIDIACONO CALATRAVAE, CANONICO TOLETANO ETC.

FAVSTINVS AREVALVS.

Euangelicam Historiam, Gregori, vir amplissime, quam latinis versibus Iuuencus presbyter reddidit, quum ad vetera exemplaria recognoscere, subiectisque notationibus, quod proxime in

Dracontio, nec multo ante in Prudentio feceram, illustrare constituissem, iamque adeo in eo essem, vt de editione cogitarem, argumenti difficultate non minus, quam maiestate, subito deterritus, omnino ab hac mente destitissem, nisi tu pro eo, quo es in omne literarum genus, tum vel maxime in has sanctiores studio, intercessisses, stimulosque mihi quum ad alia opera absoluenda, tum praesertim ad hoc perficiendum admouisses. Itaque, quod faciendum erat homini, tot nominibus tibi obstricto, quique tantum iudicio, atque amori tuo tribuit, quantum quampaucissimorum, statim tibi parui, ac Iuuencum meum qualitercumque absolutum typographicis operis excudendum tradidi; quem modo a praelo recentem tibi sisto, *virtuti*, vt ait ille, *ac meritis dedicans librum tuis*. Fateor sane, eius editionem non illam quidem ad vnguem perfectam, aut numeris suis omnibus absolutam fuisse: sed tamen omnium, quae adhuc procuratae sunt, locupletissimam, et ad eam perfectionem, quasique fastigium, quod a me expectari potuit, pro virili mea parte, vt tibi obsequerer, esse perductam, nemo, opinor, inficiabitur. Qua in re non solum me quam

gratissimum erga te cognosci cupio; sed etiam spero, opto quidem certe, memorem videri beneficiorum, quae ab Eminentissimo Cardinale Francisco Antonio Lorenzana, Archiepiscopo Toletano, tuo auunculo, tuique amantissimo, in me collata sunt, quaeque ego memoria colam sempiterna. Quid autem mihi gratius, et optatius, quid iucundius accidere potuit, quam vt vetustissimum christianae poeseos monumentum, a nobilissimo presbytero hispano Iuuenco, profanis perinde ac sacris literis apprime exculto, sub ipsa initia pacis a Constantino imperatore ecclesiae redditae elaboratum, et nunc denique a me recensitum, te hortatore, et auspice, qui ea decora omnia, quibus Iuuencus maxime excelluit, in te ipso collecta refers, prodeat in lucem, communemque reipublicae christianae vtilitatem? Vt enim praeclara illa auitae nobilitatis tuae monumenta, et trophaea praeteream, quae iam inde a primis hispanorum proeliis contra mauros in oppido Mogroueio adhuc visuntur, habes profecto in maioribus tuis, quibus iure, et merito gloriari possis, duos egregios viros Sanctorum fastis ascriptos, Turibium Alfonsum Mogroueium,

Archiepiscopum Limanum , et Vincentium Lorenzana, Abbatem Ordinis S. Benedicti, cuius religiosum cultum domus tua materna sacello, ara, sacrisque concelebrat. Habes clarissimos duos Antistites, Petrum Villagomez, qui in Archiepiscopatus Limani prouincia S. Turibio auunculo suo successit, et multa ingenii, doctrinaeque suae monumenta literis consignata posteritati commendauit; et Ferdinandum Villagomez, Episcopum Tlaxcalensem, qui Concilii II. Mexicani pars magna fuit, cuius decreta, et canones in ordinem, formamque digessit. Habes, atque intueris, vt de aliis taceam, duo illa fulgentissima Hispaniae lumina, par nobile fratrum, auunculos tuos, Eminentissimum, quem modo nominabam, Card. Franciscum Antonium Lorenzana, huiusque non minus meritis, quam nascendi sorte germanum, Thomam Antistitem Gerundensem. Tot, tamque praeclaris domesticis exemplis excitatus, quid miremur, si plura alia ornamenta virtute, et ingenio parta tibi comparaueris, vt multo malueris tuis meritis, quam tuorum laudibus commendari? Magnam equidem de te iam multo ante opinionem comprehenderam, quem non nesci-

rem excellenti ingenio praeditum, incredibili discendi desiderio incensum, praeclaris iactis pueritiae, et adolescentiae fundamentis, eloquentiae laude ornatum, cuius non illa quidem multa, sed sane illustria monumenta in vulgus prodierunt, ita in grauiores facultates, praesertim vero in theologicas toto animo incubuisse, vt a primis iuuentutis annis grauissimum munus quaerendi in omni theologiae genere, et iudicandi de iis, qui in amplissima dioecesi Toletana ad animarum curam assumendi, promouendique sunt, magna cum gloria, ac nominis existimatione sustineas. Verum opinionem meam longe vicit perspecta mihi singularis ingenii tui vis, et sacrae doctrinae vbertas; quum te Romae multis mensibus commorantem, fere quotidie de altissimis religionis nostrae mysteriis, vt occasio sese dabat, ex tempore subtiliter disserentem audierim, atque ita difficillima quaeque ad viuum resecantem, eaque facili, et profluenti oratione expedientem, vt ingenium videreris (Augusti verbis vtar) in numerato habere. Nec secus existimarunt tot illi viri principes, ecclesiae, et literarum decora, quorum in consuetudinem, doctrinae

amore ductus, te libenti animo dabas, et quibus ipse impense charus, acceptusque eras propter ingenii praestantiam, candoremque animi bene constituti. Mirari etiam in te licuit auidum studium romanas antiquitates qua sacras, qua profanas, inuestigandi, iudicium exquisitum in liberalium artium operibus aestimandis, ardens desiderium introspiciendi omnia pietatis opera, quae multa, ac varia Romae sunt ad hominum aerumnas subleuandas sapienter instituta; vt maximopere optandum sit, tales ex Hispania huc ventitare viros, qui vicissim et bonam existimationem de gente nostra apud exteros inferant, et hinc in patriam reduces boni aliquid tamquam ex mercatura bonarum artium reportent.

Vtinam vero mea haec in Iuuencum exercitatio, quae tuo etiam itineri romano accepta referri debet, ceteris tuis cogitationibus, et curis responderet! Verum siquid in ea deerit, vel potius quidquid deerit, deerunt enim multa, facile spero, te mihi condonaturum, vel propter ardui operis difficultatem, quam ipse in Breuiario Isidoriano, in S. Martino Legionensi, in Patribus Toletanis

recognoscendis, vt Eminentissimi Editoris Lorenzana laborem aliqua ex parte releuares, diu expertus es, vel propter singularem humanitatem, qua bonarum literarum cultores complecti soles, et me cum multis, vel dicam, ne parum gratus videar, cum primis benigne complecti voluisti. Vale.

Romae IV. *Kal. Octobr.* MDCCXCII.

APPROBATIONES.

Historiam Euangelicam, a C. Vettio Aquilino Iuuenco versibus redditam, quam Cl. Areualus, susceptum in veteres Christianos Poetas longum operosumque laborem vrgens continenti studio, ad veteres Codices recognouit, subiectisque adnotationibus enarrauit, iussu Reuerendissimi P. S. P. A. Magistri, legi perquam diligenter, adcurateque expendi. Neque solum omnia catholice scripta cognoui; sed miratus praeterea sum vehementer singularem viri summi doctrinam, ingenii ac iudicii praestantiam, quibus corrupta sinceritati suae restituit, obscura feliciter explicauit, petitisque ex antiquorum cuiusuis generis Scriptorum Lectione luminibus illustrauit. Quamobrem cum omnium, qui in veterum monumentorum studio versantur, tum Catholicae potissimum ecclesiae interesse maxime arbitror, vt typis quamprimum in vulgus prodeat.

Romae Nonis Septembr. 1792.

Ioseph Canonicus Reggi Vatic. Biblioth. Praefectus.

XIII

Si quid fuit Christiano poeta vere dignum, et in quo ad communem fidelium vtilitatem operam ipse suam impendere posset, hoc certe fuit Verbi Dei ac Reparatoris nostri ortum, gesta, effata, nec non huius, quae supra firmam petram posita est, Ecclesiae primordia carminibus posteritati mandare. Quem etenim nobiliorem πρωτότυπον, quod clarius exemplar sibi proponere, aliisque exhibere poterat Christianus vates, quam eius celebrare laudes, per quem in piorum sortem se vocatum, et cuncta terrarum exoptatam lucem conspexisse, atque gentibus salutem allatam esse, gloriaretur? Hoc Caius Vettius Aquilinus Iuuencus presbyter Hispanus antiquus, nobilissimusque vir in quatuor Euangeliorum libris carmine exarandis mirifice adeo fuit executus, vt de ipso praecipue Oracula illa, quae Sibyllis tribuuntur, locuta esse videantur, cum de Christianis vatibus cecinere:

Αὐτοὶ δ' ὑψωθέντες ὑπ' ἀθανάτοιο προφῆται,
Καὶ μέγα χάρμα βροτοῖς πάντεσσι φέροντες.
Μόνοις γάρ σφιν δῶκε Θεὸς μεγας εὔφρονα βουλὴν,
Καὶ πίστιν, καὶ ἄριστον ἐνὶ στήθεσσι νόημα.

Et sane quid eo simplicius in eadem styli elegantia, quid fidelius in gestorum enarratione, quid aptius ad caelestem illam vnctionem, vt diuina verba semper recognoscas? Cum ipso autem proprie contendisse iudico Faustinum Areualum Virum Clarissimum, qui postquam Prudentium, et Dracontium summa cum laude illustrauit, adeo vt nihil amplius eius laboribus addi posse videatur, quum ad Iuuencum animum quoque converterit, variis conlatis codicibus, perpensis ponderatisque singulis fere verbis, tanta cura ac diligentia corrupta emendauit, obliterata restituit, tantaque eruditionis varietate eius libris lucem est afferre conatus, vt, quod ne excogitari quidem posse censebatur, copiosissime praestiterit. Cum itaque Reuerendissimi P. Thomae Vincentii Pani S. P. A. M. iussu tanti Viri opus perlegerim, maximae fidelibus vtilitati, et pio vetusto Poetae summo decori, nec non recenti Auctori immortali gloriae futurum existimo, si publici iuris fiat; atque in horum fidem

Dabam Romae ex Canonica S. Mariae Pacis VI. Idus Septembris an. MDCCXCII.

D. Gaspar Bertalazone Can. Reg. Lat. Abbas perpetuus,
et Sac. Rom. Vniuers. Inquisit. Qualificator.

XIV

De Iuuenci hispani presbyteri Historia euangelica, deque prolegomenis, et notationibus, quibus nouissime eam auxit, et illustrauit hispanus et ipse presbyter Faustinus Areualus, assentior omni ex parte viris ampliissimis, qui proxime ante me hoc censendi munere defuncti sunt; quod dum facio, bis mihi videor, contra quam ille apud Comicum seruus, scite, et ad rem meam valde accommodate facere, qui vna opera et qui meus de Iuuenci editore, et scholiaste sensus sit, libere aperiam, et, quoniam multi iam anni sunt, cum hominem amo, omnem ab amicitia nostra assentationis, et ὑπερβολῆς suspicionem remoueam, qui nihil de ipso sentiam, nihil praedicem, nisi quae sensisse, et praedicasse iam ante me alios, quibus nulla fortasse cum homine eiusmodi vsus, aut amicitiae necessitudo intercedat, et videam ipse, et videre facile quiuis possit. Quare cum tam multa sint ab vtroque eorum, quos dixi, in medium prolata, quae editioni non dicam impedimento esse, sed eidem communem omnium, in quorum manus liber perueniet, assensum, et approbationem pro certo polliceantur, ac deferant, detur sane meo etiam iudicio, et suffragatione viro doctissimo, deque christianis poetis, atque adeo hispania sua, catholicaque rep. vniuersa benemerentissimo venia, vt recentem istum, quem adhuc domi continet, ingenii, doctrinaeque suae foetum quam primum in lucem proferre possit. Ita censeo

Romae x. Kal. Octobr. MDCCXCII.

Vitus Maria Giouenazzius.

IMPRIMATVR,

Si videbitur Reuerendissimo Patri Magistro S. P. Apostolici.

F. Xauerius Passari Archiep. Laris. Vicesgerens.

IMPRIMATVR,

Fr. Thomas Vincentius Pani Ord. Praed. S. P. Apost. Magister.

INDEX

Eorum, quae hoc volumine continentur.

PRO-

PROLEGOMENA
IN C. VETTIVM AQVILINVM
IVVENCVM.

CAPVT I.

S. Hieronymi de Iuuenco testimonia expenduntur. Opinio de religioso cultu olim Iuuenco praestito reiicitur.

Post Prudentium, et Dracontium ad vetera exemplaria recognitos, et quoquo modo potui, illustratos, non tam a me reddenda est ratio, cur nunc Iuuencum simili cultu ornatum edam, quam cur tamdiu distulerim, aut alios illi praetulerim. Est enim Iuuencus, vt poetarum christianorum omnium, quos inter latinos quidem extitisse certo nouimus, antiquissimus, ita etiam nitore verborum, elegantia stili, et veteri quadam simplicitate, ad diuinum sui carminis argumentum plane accommodata, praestantissimus. In eius autem poemate non solum mirari licet primam, saltem inter latinos, quatuor euangeliorum concordiam, ad cuius imitationem innumerae aliae postea prodierunt, verum etiam peculiares quasdam interpretationes sacrarum literarum vetustate sua commendabiles, varietatem praeterea lectionis in volumine euangeliorum, quo ille suo tempore, ineunte scilicet seculo IV., vtebatur.

2. Verum Prudentio principatum inter poetas christianos, quem olim libens cum plerisque asserui ob mirabilem rerum, et carminum varietatem, acutissimum ingenium, ingentes spi-

ritus poeticos, et singularem doctrinam, nec nunc quidem negare, aut in dubium reuocare est animus. Vt autem proxime post Prudentium e mea manu prodiret Dracontius, illa me ratio impulit, quod huius carmina duabus partibus auctiora, quam quae antea prodierant, in codicibus mss. a me reperta, ex quibus omnino alius Dracontius apparet, multo maiorem vtilitatem studiosis doctrinae, et antiquitatis sacrae mihi visa sunt allatura, quam commentationes vllae meae in alios christianos poetas, in quorum poesi vix aliud agere licet, nisi veterem lectionem, codicibus optimae notae inspectis, constituere.

3. Deterrebat me etiam ab editione Iuuenci maiestas ipsa argumenti. Quod si vsu, et exercitatione in hoc genere aliquid profeci, id totum in Saluatoris nostri gestis, dictisque enarrandis conferendum quidem a me esse intelligo; sed adiumentum hoc valde exiguum ad tantum onus subeundum esse facile perspicio, quum istiusmodi tractationem non nisi timide, et pedetentim quiuis quamuis experientissimus debeat aggredi. Sequar igitur ducem Iuuencum non quidem passibus aequis, sed tamen vt potero. Commentationes in Sedulium, Aratorem, aliosque sacros poetas in aliud tempus differam, ne mihi aliquis exprobret, quod Antonio Nebrissensi Nicol. Antonius obiiciebat Biblioth. vet. l.2. c.4. part. 1. num. 114. *Nullum vero hactenus habuisse Iuuencum, qui criticae industriae, aut explicationis facem, qua indiget, ei praeluceret, praeter vnum Barthium ex parte aliqua, et Fabricium leui manu in re vsum, eo magis miror, quod quum Antonius Nebrissensis noster, qui potuit, debuitque vna cum Sedulio, et Aratore multo magis Iuuencum ciuem suum commendare piis lectoribus a se explanatum, in Sedulio quidem industriae suae operam posteritati transmiserit, in Aratorem commentaria parata se habere alicubi testatus fuerit: Iuuenco autem hispano nullus suppetias iuisse refe-ratur*. Ne vero meo mori desim, his Prolegomenis complectar, quidquid de eo, de eius operibus, codicibus mss., editionibusque, multis in locis dispersum collegi.

4. Non exigua laus Iuuenci est, quod a S. Hieronymo non semel, nec perfunctorie laudatus fuerit: neque enim de eius

vita quidquam aliud exploratum habemus, quam quod de eo tradidit Hieronymus. Ita ergo praeclarus hic Doctor de vir. illustr. cap.84. tom.2. col.909. *Iuuencus, nobilissimi generis, hispanus presbyter, quatuor euangelia hexametris versibus pene ad verbum transferens, quatuor libros composuit, et nonnulla eodem metro ad sacramentorum ordinem pertinentia. Floruit sub Constantino Principe*. In quodam Iuuenci codice hoc testimonium exprimitur cum aliqua varietate, vt referam num.50.

5. Vallarsius in notis animaduertit, ex ipso gentilitio nomine satis apparere, Iuuencum fuisse nobilissimi generis, quia in libris antiquis, Iureto teste, appellatur *C. Vettius Aquilinus Iuuencus*. Certe Hieronymi testimonium de nobili genere Iuuenci probatione non indiget. Verum argumentum aliquod pro eadem nobilitate non quidem omnino perspicuum, sed probabile petitur ex quatuor nominibus, quibus in vetustis membranis insignitus est Iuuencus. Haec autem nomina non eodem modo ab omnibus efferuntur. Ioannes Albertus Fabricius in Biblioth. lat. libr.4. cap.2. ex Iureto pag.273. ad Symmach., et Paulo Colomesio in Paralipomenis ad Chartophylacem Guilielmi Cauei, et ad dialog. 5. Gyraldi De poetis integrum Iuuenci nomen ait esse *Aquilinus Caius Vettius Iuuencus*.

6. In codicibus mss. referendis num.306., et seqq. modo profertur appellatio *C. Vectii Iuuenci*, modo *Aquilini Iuuenci*, modo *Q. Vetti Aquilii Iuuenci*, modo *Gai Vecti Aquilini*, modo *C. Vettii Aquilini Iuuenci*, modo *C. Vetti Aquilini Iuuenci*, modo *C. Vectii Aquilini Iuuenci*. Remigius Ceillierius De script.eccl.tom.4.asserit,eius nomen in quibusdam mss. esse *Aquilinus Caius Vettius*. Neque omittendum, in duobus codicibus manuscriptis Florentinis addi *V. C.*, quae notae innuunt *Virum Clarissimum*: de quo titulo dixi ad Prudentium in Prolegom. num.50. seq. Sed, vt ego suspicor, Iuuencus *Vir Clarissimus* non a veteribus, sed a recenti aliquo librario vocatus est. In codice Vaticano Reginae Sueciae, quem describam num. 48. sic nomina Iuuenci inuenio: *Gai Vetti Aquilini Iuuenti*; in Ottoboniano vero, de quo agam num.49., ita: *Gai Vetti Aquilini Iuuenci*. Discrimen solum est in *Iuuenti*, et *Iuuenci* nomine:

A 2

nam *Gai* pro *Cai* clare in vtroque legitur: et eodem modo legitur in veteri alio exemplari, quod ex Labbeo num. 36. indicabo.

7. Itaque praenomen Iuuenci *Gaius* scribi posset. Etsi enim praenomen hoc, quod in nomen aliquando transit, plerumque *Caius* scribatur, tamen reperitur etiam per *G* scriptum, vt in Cenotaphio Pisano C. Caesaris: *Duae equestres inauratae Gai, et Lucii Caesarum statuae ponantur*. Quintilianus libr. 1. cap. 7. docet, *Gaius* pronunciari, etiam si *Caius* scribatur: et graeci quidem per *G* semper efferunt Γάϊος, et nonnulli a γαίω, *gaudeo*, quasi a gaudio parentum deductum hoc vocabulum volunt. Valerius Maximus, siue auctor sit Titus Probus, aut Iulius Paris, in epitoma de praenominibus id annotatum reliquit, et similem scribendi varietatem in *Gneus* animaduertit: *Alii NEVM, alii GNEVM, alii CNEVM scribunt. Qui G litera in hoc pronomine vtuntur, antiquitatem sequi videntur, quae multum ea litera vsa est . . . Qui C, corruptione syllabae delectari videntur*. Confer, si placet, Norisium De cenotaph. Pis. dissert. 4. cap. 5., notas Dionysii Gothofredi ad Festum verbo *Gaia Caecilia*, et Sigonium De nom. Rom.

8. Nomen secundum Iuuenci, quod a veteribus romanis simpliciter nomen dicebatur, vt primum praenomen, non *Vettus*, sed *Vettius* est, nisi si forte cui magis arrideat *Vectius*. Id videtur esse gentilitium nomen Iuuenci, adeoque *Vettius*, aut *Vectius* scribendum est, quamuis etiam *Vettus*, et *Vetus*, et *Vetuus* in veteribus nonnullis monumentis reperiatur: nam gentilitia nomina ab aliis deriuari solebant, vt *Cornelius*, *Tullius*, *Claudius*, *Iulius*, *Aemilius etc.* De nomine vero *Vettii*, aut *Vectii* nihil aliud habeo, quod ex antiquis proferam, nisi quod Glandorpius in Onomast. Rom. nomen familiae romanae plebeiae tradit esse, quae tandem sub imperatoribus respicere ad honores coepit. Plures tamen Vectios illustres nominat. In Iuuenco id nomen magis, vt dixi, gentilitium est, quam familiae, adeoque quum haec nomina gentilitia plerumque ex loco aliquo, aut gente manauerint, vt *Tarquinius* a *Tarquiniis*, non inepta coniectura duci potest, Iuuencum ex Vectonibus, seu Vettonibus populis Lusitaniae antiquae inter Durium, et Ta-

gum originem suam traxisse. Ac fortasse haec fuit causa, cur nonnulli patriam Iuuenci Oliuam fuisse confinxerint, vt paulo post ostendam. In Historia ecclesiastica Natalis Alexandri seculo IV. cap.6. art.4. nomen hoc Iuuenci effertur *Vestius*, et tertio loco ponitur, scilicet *Caius Aquilinus Vestius Iuuencus*: vti etiam ex Petro Pithoeo tradidit Labbeus De script. eccles., qui tamen ex veteri alio exemplari profert *Gaium Vectium Aquilinum*.

9. Romani praenomine, et nomine non contenti, addiderunt cognomen. Huiusmodi cognomina aut ab animo, aut a corpore, aut a casu imponi solebant. Videlicet a colore dicti sunt *Rutilus*, *Eburnus*, *Aquilinus*, *Albus*, *Niger*, *Rufus*, *Flauus*, vt explicat Sigonius De nom. Rom. Festus praenomen *Aquilius* ait esse: *Aquilius praenomen ab aquilo colore, id est, nigro dictum*. Melius interpretaberis colorem aquilum *rufum*, aut *subnigrum*. Neque semper *Aquilius* est praenomen, vt cernere licet in C. Aquilio, a quo Aquilia lex extat Dig. libr. 9. tit.2., qui totus est de lege Aquilia, siue *ad legem Aquiliam*. Glandorpius in Onom. Rom. plures Aquilios recenset, in quorum plerisque *Aquilius* nomen est, non praenomen: hoc ipsum obseruo in veteribus inscriptionibus, in quibus nonnunquam *Aquillius* reperitur scriptum. Seculo IV. floruit Aquilius Seuerus, scriptor hispanus, a S. Hieronymo De script. eccles. c.3., et a Nic. Antonio l.2. c.2. part.1. Bibl. Vet. hisp. laudatus. In nonnullis mss. is dicitur *Achillius*, in aliis *Acilius*.

10. Iuuenci agnomen, vt codices plerique consentiunt, non *Aquilius* est, quod nomen apud antiquiores romanos magis in vsu erat, sed *Aquilinus*. Goldastus tamen *Aquilium* vocat, cuius verba afferam num.37. In Actis Sanctorum, et Martyrologiis plurimi occurrunt Aquilini dicti; nec desunt, qui eodem nomine vocentur in ethnicorum antiquis inscriptionibus, aliisque monumentis. Sed omittendus a nobis non est is, qui cum Iuuenco tribus primis nominibus conuenit, *C. Vettius Aquilinus*, Consul cum Q. Iunio Rustico anno Christi 162. In Fastis solum appellatur *Vettius Aquilinus*, sed apud Gruterum extat inscriptio pertinens ad tempora Marci, et Commodi AA., quam Lipsius vidit Romae ad templum S. Ludouici in aedibus

priuatis: in qua inter XV. viros *STLIT. IVDIC.*, vt videtur; aut inter alios collegii XX. virorum secundo loco nominatur *C. Vettius Aquilinus*, qui, vt ad marginem notatur, fuit consul anno Vrbis 914.; atque ita vocatur a Pagio, qui praenomen Iunii Rustici *Lucium* inscribit. Alius fuit Q. Vettius Aquilinus consul anno Christi 125., alius Vettius Aquilinus consul 286. De his omnibus conferri possunt notae Mansii ad Pagium anno Vrbis 878. 915. 1039.

11. Fortasse vt a C. Vettio Aquilino consule, aut ab aliis eiusdem suae gentis Vettiae, et familiae Aquilinorum Iuuencus distingueretur, additum illi est hoc ipsum nomen Iuuenci, quod quartum est, ac cognomen recte dicetur. Reuera *Iuuentius* nomen est inter romanos notius, nobiliusque: et hoc nomen Iuuenco nostro asserere possemus ex codice antiquissimo Vaticano Reginae Sueciae, vbi in fine patrius eius nominis casus effertur *Iuuenti*. Iuuentium veterem poetam comicum ex Charisio libr.2. laudat Barthius Aduers. libr.21. cap. 5. col. 1025. Sed quum omnes alii codices, et codex ipse Reginae Sueciae in principio *Iuuencum* exhibeant, nefas esset a tam recepto vocabulo discedere: praesertim quia rationem habet in veteri romanorum consuetudine, qui multa cognomina ab vtroque pecore, maiore, et minore, sumebant. Ascribam verba Varronis libr.2. De re rust. cap.1. ex correctione Sigonii De nomin. Rom. *Nomina multa habemus ab vtroque pecore, a maiore, et minore: a minore Porcius, Ouinius, Caprilius. Sic a maiore Equitius, Asinius. Est autem intelligendum, quum dicimus Capram, Taurum, Vitulum, cognomina adsignificari, quod dicuntur Annii Caprae, Statilii Tauri, Pomponii Vituli: sic a pecudibus alii multi*. Paulo aliter id in editis legitur.

12. Iuuencus ergo a iuuenco cognominatus est, vt Moschus poeta graecus: nam μόσχος iuuencum significat. Hoc verbo lusus est Barthius libr.8. Epidorpidum num.74.

Tenere aratra dignior viro taurus
Iugo Iuuencus obdit hic Aratorem.

Sermo illi est de duobus his poetis christianis Iuuenco, et Aratore. Neque vero ignotum omnino est Iuuenci vocabulum in-

ter nomina propria latinorum. Papiae celebris est memoria S. Iuuenci episcopi Papiensis. De hoc accipio, quod Montfauconius in Biblioth. Biblioth. Mss. pag. 1245. col. 2. inter libros mss. monasterii S. Petri Carnutensis refert Haymonis Expositionem in epistolas S. Pauli etc., *In cuius principio*, ait, *sunt hymni de passione Christi, de S. Dionysio, et de S. Iuuenco episcopo*.

13. Aduertendum tamen est, in Martyrologio Romano legi ad diem 8. Februarii: *Papiae S. Iuuentii episcopi*; et ad diem 12. Septembris: *Apud Ticinum S. Iuuentii episcopi*. In aliis tamen Martyrologiis, et in multis mss. nomen *Iuuenci* exprimitur, quod multis modis alioquin corruptum reperitur, vt pro *Iuuenci*, vel *Iuuentii* saepe reperias *Eueutii*, *Inuentii*, *Yuentii*, *Hiueutii*, *Quentii*, *Yentii*, *Hyueutis*, *Venuntii*. Noster etiam Iuuencus non solum alicubi *Iuuentius* appellatur, sed etiam *Hiuentius*, et aliquando *Iuuenis*, vt colligitur ex Montfauconio Bibl. Biblioth. pag. 508., vbi ex bibliotheca Ambrosiana Mediolanensi recenset *Aquilini Iuuenis poema de Actis apostolorum*. Intelligo autem, codicem illum complecti Aquilini Iuuenci poema de quatuor euangeliis, et Aratoris de Actis apostolorum. Ac fortasse error est in Montfauconio, non in codice veteri: in indice quidem Montfauconii is codex clare Iuuenco attribuitur.

14. Alius fuit Iuuencus Caelius Dalmata, quem diuersum esse a Iuuenco presbytero obseruauit Fabricius Biblioth. lat. libr. 4. cap. 2. Scriptor etiam is christianus fuit, vitamque Attilae oratione soluta composuit, cuius saepe mentionem facit Barthius in Aduersariis, Iuuencum Caelium Calanum auctorem vocans. De hoc Iuuenco scriptore Vitae Attilae, eiusque editionibus videndus est Ioannes Vogt De libr. rarior. Typis eam Vitam commissam fuisse Nic. Antonius, quum de Iuuenco scripsit, ignorabat: quae tamen longe ante prodierat, scilicet Ingolstadii 1604. in 4. Sidonius libr. 9. epist. 14. commemorat *Iuuenci Martialis historiam*, vel, vt alii legunt, *Iuuentii*, aut *Viueutii*. Sauaro ad eum locum Iuuencum a Martiali distinguit, putatque, hunc esse Gargilium Martialem, cuius Lampridius, et Vopiscus me-

minerunt. Sirmondus in not. eundem scriptorem asserit Iuuentium Martialem, ac coniicit esse hunc ipsum Gargilium Martialem, ab aliis memoratum.

15. Quum quatuor Iuuenci nomina singillatim exposuerimus, illud nunc addere superuacaneum non est, saepius mares apud romanos quatuor nomina habuisse, praenomen, agnomen, cognomen, et nomen, idque nobilitatem generis arguere, vt cum Alexandro ab Alexandro notaui Prolegom. ad Prudentium num. 41. Eodem loco docui cum Sirmondo, et Marchione Scipione Maffeio, mediae aetatis nominum propriam hanc quodammodo legem fuisse, vt proprium cuiusque nomen in vltimum locum coniiceretur, vt in Marco Aurelio Cassiodorio Senatore, (nam *Senator* nomen proprium Cassiodorii a Maffeio dicitur) et in Marco Aurelio Clemente Prudentio. Ita ergo sentiendum est de Caio Vettio Aquilino Iuuenco, quamuis hic ordo nominum in Iuuenco, vti in aliis, aliquando inuersus reperiatur: solebat enim id fieri etiam apud antiquiores romanos.

16. Hactenus de nomine Iuuenci, quod Hieronymus expressit, deque aliis tribus, quae tacuit, ac de nobilitate generis, quam diserte affirmauit. Alia nunc nota Vallarsii expendenda est, qua ad verbum Hieronymi *quatuor etc.* adiecit: *Verius, notante Fabricio, dixisset: Historiam euangelicam quatuor libris digessit, Matthaei seriem prae ceteris secutus: non singulis euangelistis singulos libros impendit*. Equidem non video, qua ratione Fabricius, et Vallarsius Hieronymo imputent, quod aut dixerit, aut dixisse videatur, Iuuencum singulis euangelistis singulos libros impendisse. Quod enim quatuor euangelia transferens Iuuencus quatuor libros composuerit, id vere asseritur, etiamsi non singulis euangelistis singulos libros impenderit, sed concordiam euangelistarum suo ordine exposuerit. Matthaeum quidem prae ceteris secutus est, non quia ordinem, quem habet Matthaeus, semper praetulerit, nam seriem vitae Iesu Christi apposite ex quatuor euangelistis digerit, sed quia plura ex Matthaeo sumit, quam ex aliis: siquidem euangelium Matthaei singulis aliis tribus locupletius est. Andreas Gallandius, qui tomo 4. suae Bibliothecae Patrum Iuuencum inseruit,

seruit, eumque summopere laudat, in Prolegomenis ad eum tomum cap.15. monet, Iuuencum plura omisisse, quia omnia D. N. Iesu Christi gesta, non omnia dicta exprimere voluit. Praeter historiam quatuor euangeliorum Hieronymus in Iuuenci elogio indicat *nonnulla eodem metro* (versibus hexametris) *ad sacramentorum ordinem pertinentia*. Haec adhuc latent, aut, vt magis puto, interciderunt. In Montfauconii Biblioth. Mss. ex bibliotheca vaticana Reginae Sueciae num.1234. annotatur, *Anonymi liber compendiosus de septem sacramentis metrice compilatus, qui vocatur communiter Decretale ad informationem sacerdotum cum expositione*. Qui liber, vt ex vel sola inscriptione colligere libet, minime Iuuenci videtur esse. Relinquamus etiam auctori suo Hildeberto versus, quos sub eius nomine ex eadem bibliotheca laudat Montfauconius num.88. *Prosperi Aquitani epigrammatum libri* IV. . . *Hildeberti versus de sacramentis*. Petrus Crinitus in Vita Iuuenci ait: *Aliquot hymnos fecit, quibus facile indicauit se optime meritum de religione christiana*. Paciaudus De cultu S. Ioann. Bapt. dissert.4. cap.6. refert, Georgium Wicelium in Hagiologio, siue De Sanctis vet., et nou. testam. Moguntiae 1541. excribere hymnos in honorem S. Ioannis Baptistae, *quos caelesti mentis instinctu, et artificiosa verborum conclusione fuderunt Iuuencus presbyter sub Constantino, et Adamus a S. Victore*. In Hymnodia Hispanica §.23. pag.102. id mihi satis non liquere affirmaui. Wicelii istius Hagiologium nondum reperire potui: sed haud inuitus mihi persuadeo, hymnum, vel hymnos Iuuenci in honorem S. Ioannis Baptistae excerptos esse ex libro 1. Historiae euangelicae, vbi Iuuencus narrat, Elisabetham ex Zacharia mirabili modo concepisse, a Maria Virgine deinde visitatam, ac demum praecursorem Domini Ioannem Baptistam in lucem edidisse. Ex eodem libro petitus etiam est Iuuenci hymnus in Annunciationem, quem Fabricius Biblioth. vet. libr.4. c.2. num.1. refert ab Andrea Wilkio in priori parte suae Heorthographiae editae anno 1610. in 8. fuisse insertum: de quo vide num.85. Neque alios hymnos crediderim vidisse Crinitum, nisi huiusmodi aliqua fragmenta, aut particulas ex euangelica Historia decerptas. De carmine in Acta

apostolorum, quod Aratoris est, et per errorem Iuuenco in quodam ms. codice tribuitur, lege num.13., et 41. Maior controuersia oritur de carmine in Genesin, quod in collect. vet. script. Edmundi Martene tom.9. col.13. seqq. sub Iuuenci nomine editur ex codice Corbeiensi ante nongentos, vel nunc quidem mille annos exarato; quod confirmatur codice infra num.43. indicando: et in eandem rem trahi potest, qui num.44. laudatur, codex Iuuenci *in vetus testamentum*, nisi error hic sit pro *in nouum testamentum*, de quo redibit sermo eo loco. In hac controuersia quid ego senserim, dixi in Prolegom. ad Prudentium cap.25. n.220. Alii id opus Tertulliano, alii Cypriano, Elias Pinius ex coniectura Saluiano Massiliensi, quod Allixius etiam putabat. Georgius Fabricius inter poetas christianos initium huius poematis protulit, Cyprianoque adiudicauit. Andreas Riuinus, qui Tertulliani opuscula poetica notis illustrata Lipsiae 1651. in 8. vulgauit, locum in his dedit huic imperfecto libro in Genesin.

17. Editor collectionis Pisaurensis poetarum non solum Cypriani nomen eidem carmini praemittit, verum etiam in nota ad caput Ioannis Alb. Fabricii de Cypriano in Prolegomenis ad 5. tom. affirmat, manuscripta, testibus omnibus editoribus, Cypriani nomen praeferre, neque rationem suppetere, cur a manuscriptis recedamus. Ignorabat scilicet collector Pisaurensis, poema in Genesin longe auctius editum sub Iuuenci nomine in collectione vet. script. Edmundi Martene, et initium eiusdem in multis editionibus Tertulliani ex mss. repraesentari. Illud vero Martenius bono more, fideque optima effecit, quod ms. codicem exacte exhibuit: nam primi editores poetarum christianorum magnam sibi licentiam arrogarunt, et ad regulas metri, quas ipsi didicerant, versus refingebant, quin saltem scripturam veterem a se in membranis repertam indicarent. Iam poema in Genesin, quale ex codice Corbeiensi Martenius exprompsit, ad seculum VI., aut post facile reiiciet, qui poetarum christianorum stilum, et consuetudinem in arte metrica per diuersas eorum aetates probe calleat. Idem iudicium meum esto de carminibus aliis, quae sub Tertulliani, et Cypriani nominibus solent laudari: quae fortasse alium Tertullianum, alium Cy-

prianum auctores habuerunt, non eos, qui seculo III. vixerunt. Non alienum ab hoc loco esse puto, vt ostendam, nullum esse poetam sacrum inter latinos, quem Iuuenco antiquiorem esse constet. Nam Lactantius eodem tempore viuebat, neque eius esse carmina, quae vulgo illi tribuuntur, multi viri docti censent. Commodianus vix inter poetas locum meretur, quum solum versus politicos, vt graeci vocant, effuderit, seruato quidem numero Hexametri, neglecta vero quantitate syllabarum. Adde, Commodianum a Gennadio cap. 15. de script. eccles. post Lactantium collocari, quamuis nunc coniiciant nonnulli, floruisse eum tertio seculo. G. Fabricius in comment. poet. christ. Victorinum Pictauiensem, quem alii Petauionensem dicunt, ex Hieronymo ante Lactantium, et Iuuencum claruisse tradit, eique carmen de Iesu Christo Deo, et Homine ascribit. Sed multi alii tum hoc carmen, tum alia sub Victorini nomine vulgata Mario Victorino Afro, qui seculo IV. labente senex fidem christianam amplexus est, adiudicant. Ceillierius non dubitat affirmare, Iuuencum antiquissimum esse omnium poetarum christianorum, qui extant. Quod attinet ad carmen in Genesin, quoniam a multis Iuuenci opus dicitur, referendum illud est inter opera Iuuenci dubia, et mea quidem sententia inter supposititia: cuius rei non aliud magis efficax argumentum a me proferri potest, quam ipsa contentio huius poematis cum Historia euangelica.

18. Libentius collocabo inter opera dubia Iuuenci carmen auctoris incerti *De laudibus Domini*, quod inter poetas christianos edidit Fabricius pag. 765. Auctor enim scribebat etiam sub Constantino, atque ad Iuuenci stilum accedit; simili etiam modo, ac Iuuencus, in fine poematii Constantini laudes celebrat. Quae rationes si idoneae non sunt, vt dubitare possimus, an auctor sit Iuuencus, saltem id efficiunt, vt non meliori loco, quam post Iuuencum, pauci illi versus poetae incerti, et Iuuenci aequalis, collocentur.

19. In editione Basileensi Iuuenci, Sedulii, et Aratoris per Theod. Poelmannum statim post Iuuencum additur aliud poemation inscriptum: *Triumphus Christi heroicus*; ad cuius mar-

ginem haec est nota : *In exemplari auctoris nomen non erat ascriptum*. Idem carmen eodem titulo reperitur post Iuuencum in editione Basileensi Sedulii, et Iuuenci per Bartholomaeum Westhemerum anno 1541. Videntur ergo hi versus in veteri aliquo exemplari eadem forma, ac Iuuencus, exarati : qui tamen in collectione poetarum christianorum Fabriciana, aliisque praetermissi sunt. Ratio metri, ac latinitatis non male constat in hoc carmine : sed subuereor, ne opus recentioris alicuius sit, qui seculo XIV. vixerit, et hanc appendicem Historiae euangelicae Iuuenci subnectere voluerit. Non enim satis mihi liquet de antiquitate codicis, ex quo huiusmodi carmen cum Iuuenco extractum est. Interea illud inter opera dubia, aut supposititia Iuuenci reponere minime pigebit, praesertim quum obuium non sit. In codice bibliothecae San-Germanensis num.43. describendo indicatur carmen Iuuenci de ascensione; quod nihil puto pertinere ad hunc triumphum Christi, immo neque ad Iuuencum. Fortasse enim versus aliqui sunt ex primo libro Aratoris excerpti, et Iuuenci nomen pro Aratore positum est. Eodem num.43. codex alius San-Germanensis Iuuenco affingit prooemium in Opus paschale, quod Sedulio restituere oportet.

20. Post opera Iuuenci descripta eius aetatem sic statuit Hieronymus : *Floruit sub Constantino principe*. Mendum quippe est, quod in nonnullis editionibus legitur *sub Constantio*. Historiam euangelicam sub illo principe a Iuuenco confectam fuisse diserte tradit idem Hieronymus in epist.70. al.84. ad Magnum oratorem vrbis Romae, cui rationem reddit, cur in opusculis suis secularium literarum ponat exempla, ostendens, quorum exemplo id faciat, et post multos egregios viros laudatos sic pergit : *Iuuencus presbyter sub Constantino historiam Domini Saluatoris versibus explicauit : nec pertimuit euangelii maiestatem sub metri leges mittere. De ceteris vel mortuis, vel viuentibus taceo : quorum in scriptis suis et vires manifestae sunt, et voluntas*. Sic auctoritate Iuuenci sese tuetur Hieronymus.

21. Quo in elogio notatum inuenio apud Arntzenium Miscell. cap.5. ex Heumanno in Poecil. tom.2. libr.3. pag. 349. in nonnullis mss. legi *euangelii veritatem* pro *euangelii maiesta-*

tem. Hoc tamen praefert Arntzenius; et Vallarsius nullam varietatem lectionis agnouit: neque porro solicitanda est scriptura vulgata, quam multi alii retinent, qui eadem verba Hieronymi, vt Iuuencum laudent, vsurpant. Hoc ipsum innuit Fortunatus libr. I. Vitae S. Martini initio:

Maiestatis opus metri cauit arte Iuuencus.

22. De anno etiam, quo carmen suum in euangelia scribebat Iuuencus, Hieronymus testimonium reddidit in additione ad Chronicum Eusebii tom. 8. operum col. 787., vbi ad annum Domini 332. ait: *Iuuencus presbyter, natione hispanus, euangelia heroicis versibus explicat*. Mirifice haec omnia confirmantur ex epilogo Historiae euangelicae;

Haec mihi pax Christi tribuit, pax haec mihi secli,
Quam fouet indulgens terrae regnator apertae
Constantinus, adest cui gratia digna merenti.

Id de Constantino eo potissimum tempore praedicari potuit, quo Licinium debellauit, nimirum anno 324., quem anno sequenti occidi iussit. Ex eo enim tempore fere ad obitum vsque pacem per vniuersum orbem romanum fouit Constantinus, dictus propterea securitatis aeternae fundator, vt notat Fabricius in Comment. poet. christ., qui, nescio, quid sibi velit, dum ait, Iuuencum Constantini imperatoris suorum temporum meminisse: Pontificis Siluestri mentionem omisisse, quia eius nondum fuit regia in imperio, aut in orbe christiano potentia, atque auctoritas. Nae vehementer ille errat, si colligere ex silentio Iuuenci vult, nullum fuisse tunc Romani Pontificis principatum in orbe christiano. Nihil enim erat causae, cur Iuuencus pacem secli laudaturus, ex qua otium vacandi musis sacris nactus fuerit, auctoritatem Romani Pontificis in toto orbe christiano commemoraret. Confer notas ad epilogum Historiae euangelicae.

23. Sextus Rufus in Epitom. haud dissimili modo hanc temporis illius pacem exponit: *Constantinus rerum dominus extremo suae vitae tempore expeditionem parauit in persas: toto enim orbe pacatis gentibus, et recenti de gothis gloriosior victoria, multis in persas descendebat agminibus*. Apud Carolum Patinum Numism. Imperat. pag. 465. seqq. plures videre licet

nummos Constantini, quorum inscriptiones pacem a Constantino fundatam testantur: *VBIQVE VICTOR. FVNDATOR PACIS. BEATA TRANQVILLITAS*. In Historia eccles. Natalis Alexandri, et in Dictionario apparatus ad eam Historiam asseritur, Iuuencum Constantino suum carmen nuncupasse. Sed quum solum fiat mentio Constantini, vt indicetur tempus, quo poema conscribebatur, eiusmodi assertio imbecillo nititur fundamento. Sic Virgilius in fine libri 4. Georg., quem singillatim cum tribus aliis C. Maecenati consecrauerat, se canere ea notat, *Caesar dum magnus ad altum-Fulminat Euphratem etc.*

24. Petrus Crinitus aetatem Iuuenci sic definit: *Praecipue floruit, imperantibus Constantio, et Constante: qua tempestate in eloquentia apud latinos clari fuerunt Tiberianus, Nazarius, et Flauius Vopiscus, qui de gestis romanorum principum libros composuit*. Sed quo auctore ad imperatores Constantium, et Constantem Iuuenci tempora differat, non explicat Crinitus, neque puto, vllum esse eius rei idoneum testem. Syxtus Senensis libr. 4. Biblioth. Sanct. facilius ad Hieronymi sententiam trahi potest: *Iuuencus poeta sui aeui celeberrimus.... Constantino principe, et filiis eius imperantibus anno* 330. Qui aut id exprimit, quod Hieronymus dixit, aut exprimere certe voluit. Alioquin anno 330. filii Constantini Caesares quidem erant, non vero imperatores.

25. Incertum ergo est, quem ad annum Iuuencus vitam produxerit. Incertum pariter, an alia munera praeter presbyteratus officium gesserit. Ab Alcuino, quem num. 94. allegabo, presbyter, et *scholasticus* vocatur. Scholasticus olim dicebatur is, qui in forensi exercitatione versatus erat, vt probaui in Prolegom. ad Prudentium num. 48. pag. 31. Quo sensu non puto Iuuencum ab Alcuino vocari scholasticum. Tribuebatur etiam ea vox rhetori, et erudito; et id magis conuenit Iuuenco. Episcopatum Salmanticensem, quem pseudo-Haubertus ad ann. 337. Iuuenco affinxit, nemo iam non irrideat cum Nic. Antonio: qui pariter innuit, Iacobum Philippum Bergomensem, Marinaeum Siculum, et Eisengreinium asserentes, Iuuencum S. R. E. Cardinalem fuisse, nullo inniti fundamento. Neque

enim vllo modo colligi potest, eum romanae ecclesiae presbyterum fuisse, aut Romam aliquando venisse, vt nihil nunc dicam de titulo, aut appellatione Cardinalis, quae multo recentior est. Sed exponendane a nobis sunt alia mendacia, quae in commentitio Chronico Dextri reperiuntur? Nemo certe fidem illis praestat; sed exponenda tamen sunt, quoniam late ea in probos alios scriptores manarunt, et multi incauti decipiuntur, nisi periculi admoneantur; vt non multis ante annis poeta nobilis hispanus Gregorius Salas, dum conterraneos suos, meosque, viros scilicet illustres Prouinciae Extremadurae recensebat, nobis adiudicauit Iuuencum tamquam in oppido Oliua natum; quod, vt puto, in aliquo bono auctore reperit, sed ex inquinatissimis fontibus deriuatum. Dexter igitur commentitius ad annum 337. sic habet: *Salmanticae in Vettonia S. Iuuencus presbyter moritur, qui iuxta nonnullos interfuit concilio Illiberitano*. Idem pseudo-Dexter ad annum 407. iterum Iuuenci mentionem iniicit. *Caesarobrigae, quae nunc prope Ambraciam in Vettonia Oliua dicitur, Iuuencus aliquot annos agit, et natus ibi dicitur. Inde petit Salmanticam, vbi floret impense docti, sanctique viri memoria.*

26. His duobus testimoniis inter se collatis, videtur Dexter sibi esse contrarius. Sed occurrit interpres Biuarius, et monet, ad annum 407. referri praeclaram memoriam, quae tunc erat, Iuuenci, cuius alia gesta obiter enarrantur. Haec eadem confirmat Tamayus de Salazar in Martyr. Hisp. ad diem 12. Sept. epigrammate, quod ex ms. codice apud se extante producit:

IN LAVDEM S. IVVENCI PRESBYTERI, ET CONFESSORIS EPIGRAMMA.

Caesaris ecce Briga vrbs posthaec veneranda Iuuencum
Presbyterum noscit pignus et esse suum.
Hic igitur natum tenuit Salmantica clarum,
Doctrinis sanctum et pietate virum.
Illiberis coetus Patrum cognouit et illum
Decretis doctum adhibuisse manum.
Denique confessor sanctus conscendit olympum,
Laudibus vt Vetto gaudeat ipse suis.

27. Peruulgatum est, Tamayum nullam fidem in his mereri, quae profert ex mss., quae penes se esse affirmat: siue huiusmodi veterum scriptorum opera ab aliis conficta bona fide acceperit, siue mala ipse confinxerit. Caesarobriga, quae nunc Oliua dicitur, oppidum est a Placentia 8. milia passuum distans. Ratio coniiciendi, in Vettonia Iuuencum natum, aut inde originem traxisse, commemorata a nobis est num. 4. Potuit illa ipsa ratio architectis falsorum Chronicorum ansam praebuisse, vt Oliuam natale Iuuenci solum fuisse comminiscerentur. Accedit peculiaris coniectura, quae ex inscriptione apud Gruterum pag. 938. num. 7. desumi potest: nam in ea inscriptione, quae in pago Oliua reperta dicitur, et ex Resendio profertur, Vettus quidam laudatur:

L. DOMITIVS T. F.
GAL. . VETTO . OTO
BESANI . H. S. E. S. T.
T. L. DOMITIVS
FORTVNAT . PA
TRONO . D. S. F.

In indice nominum Gruteri clare *Vettus* nomen in nominandi casu enunciatur.

28. In Antiquitatibus vero Lusitanis Resendii, quae in systemate Hispaniae illustratae insertae sunt, duobus tantum versibus eadem inscriptio concluditur, et ita a Resendio explicatur: *Lucius Domitius Titi filius Galeria Vetto Otobesani hic situs est. Sit-Tibi terra leuis. Domitius Fortunatus patrono de suo fecit*. Sane eodem loco Resendius aliam inscriptionem euulgat ex ruinis Caperensibus in eodem oppido Oliua, in qua sine vlla controuersia quidam *Caecilius Vetto*, non *Vettus* nominatur. Vtrolibet modo id nomen in Oliuanis inscriptionibus exaratum reperiatur, *Vettus*, aut *Vetto*, suspicio aliqua, leuis certe, inde oriri poterit, vt originem Cai Vetti Aquilini Iuuenci ex eo oppido repetamus: fingendi vero, aut certo asserendi, quod ignores, nulla vnquam subest ratio.

29. Accuratius disserendum est de religioso cultu, quem olim in Hispania Iuuenco praestitum nonnulli literis consignarunt,

runt. Ita enim negare huiusmodi cultum in animo habeo, vt non aegre feram, si aliqua saltem dubitatio de eo in aliorum mentibus excitetur, ac resideat. Vt enim hispani aliqui scriptores seculi proxime elapsi nimium se ingeniosos praebuerunt in catalogo Sanctorum Hispanorum augendo, sic contra censeo, maiores nostros non multam adhibuisse diligentiam, vt memoriam virtutum, quibus primi Patres ecclesiae hispanae claruerunt, posteritati mandarent. Quamquam multa primitiuae ecclesiae monumenta temporum non tam vetustate, quam infortunio, et mirabili quadam rerum, regnorumque conuersione periisse, nemo est, qui ambigat. Illi praeterea viri, quamuis sanctitate conspicui, qui eo tempore floruerunt, quo cultus martyrum vel solum, vel potissimum in vsu erat, praesertim si episcopali honore non praefulserunt, non ita facile venerationem, cultumque publicum adepti sunt.

30. Tamayus de Salazar in Martyr. Hisp. commemorationem B. Iuuenci, vt vocat, diei 12. septembris assignat, refellitque Hieronymum Roman de la Higuera, qui in Martyrologio suo Hispano ms. die 1. iunii Iuuencum coli voluerat. Haec duo martyrologia hispana Tamayi, et Higuerae, vti etiam epigramma ms. penes Tamayum, de quo paulo ante dixi, et Dextri Chronicum eodem in loco omnia ponenda sunt; quae causae cultus Iuuenci magis obsunt, quam prosunt: certe cautiores nos reddunt, vt alia monumenta, quae pro eodem afferuntur, maturo examine perpendamus.

31. Philippus Ferrarius in Catalogo gener. Sanctorum ad diem 12. septembris sic habet: *In Hispania S. Iuuenci presbyteri*, et in nota ait, eum scripsisse *nobile illud poema in euangelia etc.* Sanctitatis Iuuenci testes laudat Franciscum Maurolycum, et Constantium Felicium in suis Martyrologiis, necnon Petrum de Natalibus episcopum Equilinum in Catalogo Sanctorum. Bollandiani ad diem 12. septembris inter praetermissos Iuuencum referunt, quamuis eum Sanctum in Martyrologio Germanico vocari fateantur. Addunt, Maurolycum, et Felicium ab aetate auctoritatem non habere ad vetustum cultum stabiliendum. Maurolycus quidem nec cultum Iuuenci presbyteri asse-

rere voluisse mihi videtur. Sic enim ait ad diem 12. septembris: *Apud Ticinum, quae nunc Papia dicitur, Sanctorum Syri Papiensis episcopi, et Iuuenci, qui mox Syro successit.....* *Iuuencus autem presbyter, qui metrice scripsit euangelia, claruit in Hispania tempore Constantini*. Obiter igitur Iuuencum presbyterum commemorat, non vt eum Sanctis annumeret, sed vt a Iuuenco episcopo distinguat. Felicius in suo Calendario, siue Ephemeride Vrbini 1577. ad 12. septembris sic habet: *Giouenco l' altro si nomina, che era prete, quale scrisse in versi gli Euangelj, e fu chiaro in Spagna al tempo di Constantino.*

32. Maiorem difficultatem creat episcopus Equilinus: quem satis esse ad antiquum cultum confirmandum, Bollandiani fatentur. Reponunt vero, eum in catalogo suo non solos Sanctos recensuisse, nec tam accuratum esse, vt necesse sit in eius verba iurare. Prima ratio idonea non est: nam episcopus Equilinus de Iuuenco perinde ac de aliis Sanctis loquitur. Bis eum memorat, primum cap. 69. libr. 8. sub hoc titulo: *De Sancto Hiuentio presbytero. Hiuentius presbyter in Hispania claruit sub tempore Constantini imperatoris. Qui vir sanctitate insignis, et sapientia clarus, rhetorico stilo copiosus, genere nobilissimus, quatuor euangelia heroico metro quatuor libris pene ad verbum transtulit, et apud Hispanias claro fine in pace quieuit*. Iterum libr. XI. cap. 121. *De Sancto Iuuenco presbytero. Iuuencus presbyter apud Hispaniam claruit. Hic sanctis pollens operibus quatuor euangelia etc. Et apud Hispanias confessoris nomine celebris habetur. Haec vbi supra* (Hieronymus De vir. illustr.) Ita legitur in editione antiqua sine loco, et anno: in alia vero similiter antiqua sine loco, et anno: *Hic sanctus pollens operibus*. Prior lectio magis placet.

33. Dubium ergo non est, quin Iuuencus ab episcopo Equilino inter Sanctos referatur, cuius scilicet memoria confessoris nomine in Hispania celebrata fuerit. Aliud sentiendum est de Petro Crinito, quem ait Tamayus de Salazar inter sacerdotes catholicos, *hoc est*, *confessores* (sic enim interpretatur) locum Iuuenco dedisse. Accipe Criniti verba. *Neque dubium est, fuisse illum* (Iuuencum) *inter sacerdotes christianos, vt veteres*

auctores testantur. Quid haec sibi volunt? nihil aliud, nisi Iuuencum fuisse presbyterum, vt passim auctores veteres narrant. Cum episcopo tamen Equilino facit Iacobus Faber, qui in epistola ad Fabrum Stapulensem praemissa Aldhelmo De virginitate edito Dauentriae 1512. in 4. ait: *Considerans ego fructum illum, qui emersit ex editione illa DIVI Iuuenci etc.*, vt refert Fabricius in Biblioth. vet. lat. libr.4. cap.2.

34. Quod attinet ad episcopum Equilinum, certa est ratio illa secunda Bollandianorum, eum non ita accuratum esse, vt in eius verba necesse sit iurare: qui animaduertunt etiam, non percipi, quo pacto cultus Iuuenci, si tempore Petri de Natalibus viguisset in Hispania, non perseuerasset ad nostra vsque tempora. Illud praeterea considerandum, Petrum de Natalibus secundo loco, vbi mentionem Iuuenci facit, Hieronymum auctorem laudare, apud quem certe nihil de cultu Iuuenci reperitur. Quum autem ille seculo XIII. extra Hispaniam scripserit, et nulli auctores hispani eius temporis, aut quod proxime successit, venerationem Iuuenco in Hispania praestitam testentur, neque in vllo Breuiario ecclesiae hispanae ex his, quae ad nos peruenerunt, eius memoria recolatur, nullum solidum argumentum ex episcopo Equilino, aliisque, qui eum secuti sunt, eruitur ad cultum veterem Iuuenci stabiliendum.

35. Re vera in primis Bibliothecis Patrum, in quibus *Diui* titulus vulgo, et temere multis scriptoribus tribuebatur, quem proinde deleri pluribus in locis in Indice Expurgatorio Brasichellensis iussum est, Iuuencus tamen nunquam Diuus, aut Sanctus appellatus est. Nonnulli scriptores virtutem quidem Iuuenci laudant, sed de cultu eius publico omnino tacent, vt Franciscus Tarapha De regib. Hisp. sub Constantino, *Iuuencus hispanus poeta, et presbyter, genere quidem nobilis, sed virtute, et doctrina nobilior per hoc tempus admodum clarus existens*. Ea quidem pietas, ac religio in Iuuenci carminibus elucet, vt virtutis laude eum floruisse consentaneum sit credere. Vellem tamen posse id certioribus auctoribus, et qui ad illius tempora propius accessissent, confirmare.

CAPVT II.

Codices mss. Iuuenci recensentur.

36. In Dissertatione Isagogica in 1. tom. Thesaur. Anecdot. Bernardi Pezii num. 28. inter libros manu exaratos monasterii Tigurini hic memoratur; *Iuuenci liber quartus* (forte libri quatuor) *Historiae euangelicae*, *Macrobii Saturnalia*, *Ciceronis inuectiuae in Catilinam a septingentis annis*. Videntur haec omnia opera vno codice, qui septingentos annos habuerit, contineri. Ceillierius tom. 4. laudat codicem ms. Iuuenci bibliothecae Abbatiae *de Monstier-Ramey in Champagne*: qui non videtur diuersus ab eo, quem memorat Labbeus De script. eccles., qui ait, in veteri exemplari Aremacensis in Campania coenobii scriptum haberi, *Gai Vecti Aquilini presbyteri euangeliorum libri* 4.

37. Martenius in Itin. liter. tom. 1. pag. 65. in monasterio S. Benedicti prope Ligerim codicem ms. Iuuenci extare memorat, aliumque similem tom. 2. pag. 112. in abbatia Metensi S. Arnoldi. Goldastus in epistola ad Weitzium, quae editioni Dracontii ab hoc procuratae praefixa est, sic habet: *De Prudentiis rescribam, vbi plus otii nactus fuero. Q. Vetti Aquilii Iuuenci, et Aratoris membranas non habeo integras: tamen quia eas a me tanto contendis opere, addico, et cum occasione ad te perferendas curabo*. In catalogo codicum mss., qui in monasterio Bobiensi asseruabantur, seculo x. circiter exarato apud Muratorium tom. 3. Antiquit. italic. medii aeui pag. 818. seq. inuenio ex bibliotheca veteri *Librum Iuuenci* I., nempe codicem Iuuenci vnum: ex bibliotheca vero noua, seu libris, quos Dungalus obtulit beatissimo Columbano, scilicet monasterio Bobiensi, a S. Columbano fundato, *Librum Fortunati vnum, in quo est Paulinus, Arator, Iuuencus, et Cato*. Ibidem ex libris Benedicti presbyteri, *Iuuenci vnum .... Sedulii, Iuuencii, et Prosperi, ac Prudentii, et aliorum versificatorum liber vnus*.

38. Montfauconius in Bibliotheca Biblioth. Mss. pag. 219.

ex bibliotheca Cassinensi indicat *Iuuenci presbyteri poema* XI. *seculo*. Item *eiusdem carmina* 600. *annorum*. Et pag. 225. num. 326. ex eadem bibliotheca *poema heroicum Iuuenci presbyteri in* IV. *euangelia*, et pag. 229. num. 509. *Iuuenci versus super quatuor euangelia*: qui duo codices diuersi non videntur a duobus supra memoratis bibliothecae Cassinensis.

39. Ex bibliotheca D. Vallettae Neapoli idem Montfauconius pag. 231. notat codicem ms. membranaceum *C. Vettii Aquilini Iuuenci in* IV. *euangelia*.

40. In bibliotheca S. Marci Dominicanorum Florentiae Montfauconius pag. 425. col. 1. indicat: *C. Vectii Aquilini Iuuenci V. C. presbyteri carmina in membr. In fine*: *Probae cento ex carminibus P. Virgilii*. *Ad calcem libri*: *Cosmae de Medicis Ioannes Aretinus hunc librum Florentiae idib. februarii absoluit feliciter*. Annum non inuenio. Codex alius eiusdem bibliothecae pag. 497. Montfauconii sic commemoratur: *Expositio Aquilini Iuuenci presbyteri super euangelia hexametris versibus*. Ex quodam Bibliothecae S. Marci codice Reinesius, vt Schoettgenius notauit, talem titulum excripsit: *G. Wetti Aquilini Iuuenti V. C. presbyteri*. Hic est codex priori loco a Montfauconio expositus, vt arbitror.

41. Inter libros bibliothecae Patauinae cathedralis Montfauconius pag. 485. refert codicem *Iuuenci hispani super* IV. *euangelia*, cui alius addi potest in bibliotheca, quae tunc erat Canonicorum Lateran. ex Thomasino De Biblioth. Patauin. In Ambrosiana vero bibliotheca pag. 508. *Aquilini Iuuenis poema de Actis Apostolorum pergam. bis*. In indice tribuitur Iuuenco hic codex, qui, vt puto, Iuuencum, et Aratorem complectitur. Vide supra num. 13. In eadem bibliotheca Ambrosiana pag. 519. *Iuuenci presbyteri in euangelia lib.* IV. *pergam. antiq. bis bomb.*

42. Ex bibliotheca regis Angliae pag. 639. memorat Montfauconius: *Iuuenci presbyteri euangelicae historiae poematum libr.* IV. Ex Bodleiana pag. 656. *Iuuenci poema de* IV. *euangeliis*. Ex bibliotheca Collegii S. Benedicti apud Cantabrigiam pag. 671. col. 1. *Codicem Iuuenci*, *aliumque* pag. 685. in Mss. Eduardi Bernardi, et in Aedibus Iacobaeis pag. 686. *Iuuenci* IV. *euangelia me-*

trice. Reuschius ait, codicem Cantabrigiensem, qui quodam in Collegio asseruatur, antiquissimum esse, et literis vncialibus exaratum: alterum Cantabrigiensem extare in bibliotheca Vniuersitatis.

43. Bibliotheca San-Germanensis pag. 1135. apud Montfauconium inter alia habet: *Iuuenci presbyteri prooemium in opus paschale*. Non dubito, quin legendum sit *Sedulii presbyteri etc.* In codice vero 675. pag. 1136. *IVVENCI, aut saue Cypriani historia Genesis. Epistolae quaedam S. Hieronymi, et S. Augustini. S. Cypriani quaedam. IVVENCI carmen de ascensione. Sibyllae versus de die iudicii*. De historia metrica Genesis, quae a plerisque Cypriano, aut Tertulliano ascribitur, a nonnullis Iuuenco, confer dicta num. 16. Carmen de ascensione quid ego opiner esse, exposui num. 19. In Prolegomen. ad Dracontium num. 73. explicui, quinam sint Sibyllae versus de die iudicii.

44. Codex quidam monasterii Mediani in Vosago Ordinis S. Benedicti, teste eodem Montfauconio pag. 1180. repraesentat *Sedulii carmina, Iuuenci presbyteri carmina*. Alius bibliothecae Diuio-Benignianae ibid. pag. 1286. *Iuuenci presbyteri libros quatuor euangeliorum metro*. Ibidem pag. 1373. ex bibliotheca S. Victoris Parisiensi indicatur *Iuuencus metrice in 4. euangelia*, et pag. 1408. ex bibliotheca monasterii S. Petri Corbeiensis *Carmina Iuuenci in vetus testamentum, quibus succedunt Categoriae Aristotelis, cod. membr. seculi* X. Aliquis coniiciet, sermonem esse de carmine Iuuenci in Genesin, quod, me inuito, nonnulli Iuuenco affingunt, vt animaduerti num. 16. Verum facilius est suspicari, mendum subesse, ac legendum *Iuuenci carmina in nouum testamentum*.

45. Angelus Maria Bandinius in Catalogo Mss. bibliothecae Laurentianae Medicaeae tom. I. col. 722. notat in cod. membran. seculi XV. pag. 161. *C. Vectii Iuuenci euangeliorum libros* IV. *heroico carmine*. In libro IV. deest vltimus versus *Per Dominum etc.* Ibidem col. 772. cod. 22. seculi XV. *Quatuor euangelia versibus hexametris, auctore Iuuenco, libris* IV. In principio legitur testimonium S. Hieronymi de Iuuenco ex cap. 84. de vir. illustr. In fine: *Finis. Versus tria milia septingenti*. Hos duos

codices esse opinor, quos sic describit Montfauconius pag.289., vbi loquitur de bibliotheca Laurentiana Medicaea: *C. Vetti Aquilini Iuuenci V. C. euangeliorum libri* IV. *heroico carmine*, et p.291. cod. papyr. *Iuuenci presbyteri nobilissimi generis hispani quatuor euangelia hexametris versibus tribus mille septingentis pene ad verbum*. Nisi error est in numeris, longe editis exemplaribus auctior est hic codex Iuuenci: nam in editis versus sunt circiter ter mille sexdecim. Vt a nobis editur Iuuencus, constat versibus 3221. De altero ex his codicibus sic Reuschius: *Florentinus in bibliotheca S. Laurentii, non adeo antiquus, nitidissime literis initialibus auro, et purpura perpolitus. In eodem libro membranaceo Prudentii carmina lyrica, Aratoris Actus Apostolorum, et Sedulii opera leguntur. Vocatur Noster ibi: Caius Vettus Iuuencus, et in fine Caius Vettus Aquilinus*. De eodem, opinor, codice Omeisius: *Ex ms. Florent. S. Laurentii talem titulum descripsit illustris quidam fautor: Cai Vetti Iuuenci praefatio in euangeliorum libris. Plenius autem in fine eiusdem codicis nomen poetae legitur: Cai Vetti Aquilini liber quartus, et vltimus feliciter explicit. Deo semper gratias. Amen*.

46. Catalogus Mss. codicum bibliothecae Bodleianae nobis exhibet cod. 2219. *Iuuenci poema in* 4. *euangelia*: cod. 5137. *Glossarium Latino-Francicum in Iuuenco*, (forte *in Iuuencum*) cod. 6463. *Iuuenci presbyteri libros* IV. Oxoniensis codex, quem ex Spizelio indicat Reuschius, fortasse aliquis horum est, qui hoc catalogo referuntur. In catalogo Mss. bibliothecae Regiae Parisiensis tom. 4. num. 8321. codex partim chartaceus, partim membranaceus, olim Colbertinus refertur, in quo inter alia indicatur *Iuuenci presbyteri historia euangelica libris* IV., *et versibus heroicis*: eius carmina num. 544. eiusdem Catalogi indicantur. De codice ms. Gandauensi, quocum collatus est Iuuencus a Poelmanno, consule num. 70. Fabricius in Comm. Poetar. Christ. verbo *Debilis* duos codices mss. laudat Gandauensem, et Mersburgicum. Codex, quo vsus est Barthius, et quo meliorem extare vix putat Aduers. lib. 59. cap. 5., Cygneae latitabat, dum Reuschius scribebat. Alius Coloniensis laudatur a Barthio Aduers. libr. 13. cap. 19. *Membranae Colonienses*, ait, *quas laudamus, scriptae*

sunt sub Ludouico Pio, Magni Caroli filio, quibus siquis antiquiores habet aliter scriptas, cedemus veritate. Confer eiusdem Barthii verba a nobis relata in not. ad v. 9. l.1., et ad v.2. l.2. Diuionensem codicem in Monasterio S. Benigni vidit Iuretus ad Paulinum Petrocorium de Vita S. Martini l. 3. v.62. p. 243. 255. Fuldensem Ioachimus Zehnerus diligentissime contulit, vt Reuschius testatur. Idem Reuschius codicem Florentinum Antonii Magliabecchi non adeo antiquum vocat. Pithoeano codice vsus est Iuretus ad Paulinum Petroc. pag.255.

47. In bibliotheca Vaticana tres tantum reperi codices Iuuenci, vel potius duos: nam primus solum continet post Horatii opera Orationem Dominicam hoc titulo: *Pater noster Iuuenci*. Incipit: *Sic secreta domus etc.* vsque ad *Cedere nec durum erratis inpendere pectus*, vt obseruare potes libr.1. a v.620. Codex hic est chartaceus non optimae notae inter codices Reginae Sueciae numer. 1785. Montfauconius recensebat pag. 45. num.1393. Reginae Sueciae *Iuuenci presbyteri libros* IV. *in euangelia carmine*. *Sedulii libros* IV. *veteris, et noui testamenti*. Ibidem num. 1396. Reg. Suec. *Iuuenci presbyteri carmina in quatuor euangelia*. Ibid. pag. 50. num. 1597. Reg. Suec. *Excerpta conciliorum etc. carmina nonnulla Augustini, Platonis, Auiti, Iuuenci, et Fortunati*. *Chronica breuis Isidori Hispalensis*. ibid. in bibliotheca Vaticana Alexandri Petauii pag.67. *Iuuenci presbyteri in* IV. *euangelia versibus* 903. 1095. 95. ibid. in bibliotheca Vaticana Ottoboniana pag.190. *Sedulius, Iuuencus, codex vetus*. Ex his solum nunc apparent codex, quem dixi, et duo alii, quos proxime describam.

48. Codex Reginae Sueciae membranaceus in 4. num.333. complectitur opera Iuuenci, et Sedulii. Iuuencus hoc initium habet: *Incipit praefatio Iuuenci presbyteri*. Subiiciuntur octo versus, quos nos pro prima praefatione ponimus, *Mattheus instituit etc.* Consentiunt alii tres codices mss., vt dicam in nota ad primam hanc praefationem. Post hos versus: *Item praefatio*, quae est praefatio vulgata, *Inmortale nihil etc.* vsque ad vers. *Dulcis Iordanis*, post quem additur: *Explicit praefatio*, et sine alio titulo sequitur: *Rex fuit etc.* In fine: *Explicit*

Cod. Vat. Reginae Sueciae N.° 333

INCIP PRAEFATIO IUUENCI PRESBITERI

Matheus instituit uirtutum tramite mores
Et bene uiuendi iusto dedit ordine leges

Cod. Vat. Ottobonianus N.° 35

INCIPIT PREFATIO IUUENCI PRESBITERI

In mortale nihil mundi compage tenetur
non orbis non regna hominum non aurea roma.

plicit liber IIII. *Euangeliorum versibus Gai Vetti Aquilini Iuuenti presbyteri*. Ratio scribendi haec fere est in hoc codice: *nanctus* pro *nactus*, *Matheus*, *presbiteri*, *geuetrix*, *iumortale*, *coniunx*, nonnunquam *ad* pro *at*, et *competa* pro *compita*. Nullae virgulae, nulla puncta a prima manu, aut rara, diphthongi solutae. Capita euangeliorum non indicantur, neque vlli sunt tituli, qui in plerisque editis apparent. Inter lineas quaedam sunt glossae, quarum nobis aliquis erit vsus. Aetas codicis ad VIII., aut IX. seculum referenda est. Formam characteris aeri incisam exhibemus. Hunc codicem in variis lectionibus *Reginae Sueciae*, siue per compendium *Reg.* appellabimus. Octo versus, quos pro prima praefatione hic codex exhibet, G. Fabricius in Comment. poet. christ. verbo *Euangelistae* olim ediderat, quos ait a se repertos in antiquo codice: sed cuius auctoris hic fuerit codex, non explicat. Eos itidem reperio post Sedulium in editione Basileensi, curante Poelmanno, cum hac nota ad marginem: *Auctoris nomen non erat additum in exemplari*. Profecto Sedulii non sunt: nam is in fine libri primi similem sententiam iam versibus concluserat. Restituendi ergo sunt illi versus Iuuenco, quamuis plerique codices incipiant a secunda praefatione, *Immortale etc.* De hac consuetudine, qua veteres poetae duas praefationes carminibus suis apponebant, adisis Prolegom. in Dracontium num. 16. Secundus prologus *Immortale etc.* qua temeritate, aut negligentia antea operibus Ausonii insertus fuerit, iure miratur G. Fabricius.

49. Reginae Sueciae erat etiam codex num. 1396., qui nunc inter Ottobonianos relatus est sub num. 35. membranaceus in 4., in quo pariter sunt carmina Sedulii, et Iuuenci. Titulus Iuuenci hic est: *Incipit praefatio Iuuenci presbyteri*, nempe praefatio, quae in editis vulgo legitur, *Immortale nihil etc.* Postea, *Explicit praefatio*, et hoc loco inseritur S. Hieronymi elogium de Iuuenco ex libr. de vir. illustr., vt a nobis descriptum fuit num.4. Scribitur *competa*, *subolem*, atque alia fere vt in codice superiori Reginae Sueciae, nisi quod in hoc sunt puncta. Desunt etiam tituli, neque indicantur capita euangeliorum. In principio codicis notatum inuenio: *Codex ad-*

modum antiquus ante 700. Eiusdem fere aetatis, ac codex superior, mihi videtur esse. In fine legitur: *Finit. Explicit liber* IIII. *euangeliorum versibus Gai Vetti Aquilini Iuuenci*. In codice superiori post Iuuencum sequitur Sedulius, in hoc Ottoboniano Iuuencum praecedit Sedulius, et inter vtrumque insertum est aenigma quoddam sine auctore: nam Arnulfi nomen, quod apparet deletum, non videtur positum pro nomine auctoris. Nescio, an alicubi typis sit impressum hoc epigramma; sed vel ob hoc ipsum quia id nescio, hoc loco opportune a me edetur:

Quatuor vna simul dat dictio nomina rebus.
Tota namque deum designat voce latinum,
Parte sed ablata fit proles Daunia prima,
Sublato medio, remanet contrarius aegro,
Extremo, restat, quod prandia cuncta recusat.

Explicatio aenigmatis praemittitur epigrammati, scilicet *Saturnus*, qui est deus latinus: ex qua voce fit *Turnus*, ablata parte prima; ablato medio *sanus*; ablato extremo *satur*. Tertius versus planius procederet *Parte sed ablata prima, fit Daunia proles*. Hic codex *Ottobonianus*, siue *Ott.* a nobis dicetur.

50. Codex alius, quo vsi sumus, extat in bibliotheca Collegii Romani, et continet carmina Aratoris, Iuuenci, et Sedulii. Ante Iuuencum refertur Hieronymi de eo testimonium expositum num.4. hoc tantum discrimine: *Iuuencus genere nobilissimus hispanus presbyter fuit, quatuor etc.* Titulus hic apponitur: *Incipit liber primus Iuuenci hispani presbyteri, ac genere nobilissimi, et primo prooemium. Immortale etc.* Finito hoc prooemio: *Incipit historia, ac primus liber*. Quartus liber concluditur versu 751. *Militibus terror sensum discluserat omnem*, post quem illico additur: *Explicit Iuuencus*. Scilicet mancus erat, vt videtur, codex vetus, ex quo hic descriptus est: nam hic chartaceus est, ad seculum XV. pertinens. In fine Sedulii notatur: *Iste liber est monasterii S. Georgii Maioris de Ven. Congregatione S. Iustinae*. Verum diuersus est character Sedulii a charactere Aratoris, et Iuuenci, et fortasse hi tres poetae christiani e diuersis voluminibus in vnum compacti sunt. Ad marginem Iuuenci nonnullae sunt notae, ac

variae lectiones. Hunc codicem *Romani Collegii*, siue *Rom.* vocabimus.

51. Reuschius quum codices mss. Iuuenci, de quibus ille quidem scire potuerat, recensuisset, *Ceterum*, ait, *dubium nullum est, quin plures hinc inde extent membranae: nullus siquidem hic ex Vindobonensi, Romana, Gallica, aliisque bibliothecis celeberrimis codex est notatus: ex iis itaque, qui plurium copiam nancisci poterit, meliorem parare editionem studeat.* Ipse vero Reuschius Trenchiniensi papyraceo codice monachalibus literis vsus fuerat, descripto ex alio exemplari, quod possederat Ioannes Hadikius. Eum codicem cum Reuschio communicauerat Dan. Guil. Mollerus: sed tyrannidem glossatoris passus erat, qui plures lectiones variantes ex suo ingenio intruserat, v. g. vbi Iuuencus voce antiqua *plebes* vsus est, ibi semper *turba*, vel vocem similem substituit. Bene autem habet, quod Reuschius ei codici soli nunquam credidit. Neque tamen *plebes* in nominandi casu singularis numeri pro *plebs* vox antiqua dici debet, vt dicam ad v.694. libr.4. Poelmannus in sua editione, quam referam num.70., vsus videtur codice ms., qui fuit bibliothecae Gandauensis. Cum codice Rottendorphii collata est editio Basileensis anni 1545., de qua numer.74. Saubertus plurimas varias lectiones ex optima membrana Helmstadiensi collegerat, quibus vsus est Omeisius n.51., et 60. laudandus. Codicis Fuldensis nonnullae lectiones a Zehnero excriptae vsui fuerunt eidem Omeisio, ad quem etiam peruenit collatio duorum codicum Cantabrigiensium, vt loc. cit. referam. Io. Fr. Grunerus in Act. Soc. Lat. Ien. vol.3. opusc.2. l. 1. Obseruat. Critic. cap.6. nonnulla loca Iuuenci ex codicibus mss. Cant., et Vn., quos in Anglia Benzelius euoluit, diligenter illustrat: allegat etiam codicem D., qui, nescio, an diuersus sit a duobus mss. Anglicis Vn., et Cant. Laudat quidem Grunerus industriam Reuschii: sed addit: *Reuschium egregia sua eius poetae (Iuuenci) editione non omnia librariorum vitia sustulisse, facile credent, qui, quantus labor sit veteres auctores ad codices mss. recensere accuratius, sciunt.*

CAPVT III.

Editiones Carminum Iuuenci.

52. Prima editio. Bayerius in notis ad Biblioth. veter. Nic. Antonii ait, se habere editionem veterem Iuuenci sine vlla epigraphe, aut inscriptione, sine loco, et anno circa annum, vt ipsi videtur, 1490. peractam simul cum Cypriano De ligno crucis, Psychomachia Prudentii, Aratoris apostolica historia, Antonii Nebrissensis Cosmographia, Columella De cultu hortorum, Palladio De insitione, et Val. Probo De compendiis literarum in forma quarta. Ioannes Albertus Fabricius inter alias Iuuenci editiones recenset editionem antiquam sine loco, et anno in 4. hoc titulo: *Iuuencus presbyter immensam euangelii maiestatem heröicis versibus concludens*. Haec videtur esse editio vetus, quae extat in bibliotheca vaticana, de qua dicam num. 61.

53. Secunda editio anno 1499. ex Fabricio, qui ait, Parisiis eo anno editum fuisse Iuuencum in fol. cum Sedulio, et P. Barri Paeanibus quinque festorum B. Virginis, edente Iacobo Fabro, qui in epistola ad Fabrum Stapulensem praemissa Aldhelmo De virginitate edito Dauentriae 1512. in 4. ait: *Considerans ego fructum illum, qui emersit ex editione illa Diui Iuuenci, quem ego ante multos annos primus omnium publicaui, qui erat mihi mutilatus, et imperfectus ob antiquitatem: quocirca in eam formam redegi, qua et hic, et in aliis locis circumfertur. Quae enim et immutata sunt in eo, et quae ad imperfectos versus accesserunt propter exemplaris deprauationem, non facile dixerim*. Atqui dicere omnino debuit, vt nobis constaret, quid ille ex veteri exemplari mutilato, imperfecto, et deprauato ediderit, quid ex ingenio suo, et penu adiecerit. Hanc editionem Parisiensem anno 1499. in fol. cum Sedulio, et aliis piis operibus cura Iacobi le Feure Ceillierius etiam recenset. Distincta ergo est haec editio ab alia editione Parisiensi, quam nunc exponam. Reuschius monet, Nic. Heinsium hanc editionem possedisse, vti ex Catalogo illius librorum con-

stat. Meminit eiusdem Corn. a Beughem in Incunabulis typographicis p. 80. Titulus est: *P. Barri Paeanes quinque festorum D. Virginis; Iuuenci, et Sedulii presbyteri carmina, Beroaldi, aliorumque, et Propertius.*

54. Tertia editio anno 1500. circiter. *Iuuencus presbyter immensam euangelicae legis maiestatem heroicis versibus concludens. Venales reperiuntur in vico S. Iacobi apud Leonem argenteum.* In 4. Sunt nouem quaterniones vsque ad *i*, praeterea *k* ternio, et *l* duo. In fronte est stemma cum epigraphe *Iehan Petit.* Sequuntur tria Iuuenci elogia ex S. Hieronymo, item aliud ex Ioanne Tritenhem, seu Tritemio, aliud ex Baptista Mantuano, aliud ex Francisco Petrarcha. Postea: *Incipit prologus Iuuenci presbyteri in quatuor euangelia.* Tum: *Iuuenci hispani presbyteri quatuor euangelia Christi hexametris versibus transferentis liber primus.* Adsunt tituli, siue capita rerum, quae carminibus explicantur.

55. In fine est Hermanni Buschii Monasterien. in presbyterum Iuuencum hispanum epigramma ad lectorem:

Nectite, Pierides, hederas, et carpite lauros:
Castalius liquidas porrigat altus aquas,
Insolitoque nemus tollat iuga laeta virore,
Quo stetit alatus Bellerophontis equus.
Permessus nitidis irroret gramina lymphis,
Litora Cephisi come, Thalia, tui.
Cyrrha ferat flores, violas, et lilia, circum
Spirent innumeris Delphica rura rosis.
Aura leui flatu tota regione susurret,
Stillent Cecropiis robora quernа fauis.
Applaudat reduci tellus hispana Iuuenco,
Neglectum cuius squalor edebat opus.
Qui modo canitie vultus abeunte beatos
Induit, et formae pristina membra suae.
Fulget apollineis iterum coma digna corymbis,
Et manus auratam pulsat eburna lyram.
Desine mirari, supplex si mouerit Orpheus
Tartara, et inferni flebile numen agri.

Vana quidem sunt haec, sed gloria tanta Iuuenco
Aduolet, aethereum qui mouet ore deum.

56. Denique Faustus, qui Iuuencum in schola praelecturus erat, sic lectorem alloquitur.

FAVSTVS LECTORI SALVTEM.

Caue, mi lector, caue, inquam, ne tam castum, tamque catholicum poetam ridiculo illo titulo dehonestes. Sic enim attitulandus est liber: Iuuenci presbyteri hispani poetae celeberrimi de euangelica historia liber primus. Siquid aliud vel temporum, vel impressorum incuria depranatum fuerit, id publica, quotidianaque lectione non incastigatum praetermittam. Tu autem quum ex christianis parentibus christianus natus sis, Iuuencum et christianum poetam, et de christiana fide disserentem nocturna versato manu, versato diurna, ne semper gentiles tum poetas, tum oratores vel legere, vel audire videaris. Nihil profecto pulchrius, venustiusque est, quam diuina mysteria eleganti carmine illustrata non ignorare. Ceterum non solum mihi ipsi, verum etiam fratri Alphonso hispano doctissimo quidem theologo agendae sunt non vulgares gratiae. Ex eo enim iam diu quaesitum a me Iuuencum accepi, acceptum publicaui, publicatum non sine maxima diligentia interpretabor, vt ex officina mea non tam seculares, quam sacrae literae exiisse videantur. Vale.

57. Non satis intelligitur, quo pacto Faustus diu quaesierit Iuuencum, quum Iacobus Faber primus omnium eum ediderit Parisiis anno 1499., vt nihil dicam de editione, quam num. 52. Bayerius ad annum 1490. referebat. In exemplari huius editionis, quod asseruatur in bibliotheca Angelica Romae simul compactae sunt satyrae Persii cum interpretatione Ioannis Britannici, et Iodoci Badii Ascensii, qui in praefatione laudat Faustum *praecipuum Galliarum specimen, ac literaturae praesidium, regium, dico, illum musicum, ac vatem clarissimum Parrhisios tot annos erudientem*. Subscribit Ascensius *ex officina Lugdunensi* 1499. Typi, quibus excusus est Iuuencus, iidem omnino esse videntur, ac illi, quibus descriptae sunt satyrae Persii: hae autem excusae dicuntur *in nobilissimo Parrhisiorum gymnasio anno MD.*

ad quartum idus maias solerti opera Thielmanni Keruer. In fronte satyrarum Persii est idem stemma, ac in Iuuenco, et nota haec: *Venditur in Leone Argenteo, et Pellicano regionis Diui Iacobi Parrhisiis*. Editio nitida est, sed mendosa multis in locis. Ab hac Iuuenci editione diuersam non censeo eam, quam Catalogus bibliothecae regiae Parisiensis sic indicat: *Iuuenci presbyteri historia euangelica heroicis versibus descripta, Parisiis Ioannes Petit in* 4. Non exprimitur annus. De Ioanne Paruo, seu Petit consulendus Michael Maitaire Annal. typ. t.2. part.1. p.84.

58. Quisnam fuerit Faustus ille Iuuenci enarrator, et quisnam frater Alfonsus hispanus, a quo Faustus accepit Iuuencum, etsi minus est necessarium, tamen opus est quaerere. Publius Faustus Andrelinus Foroliuiensis, poeta, vt ea tempora ferebant, egregius, in vniuersitate Parisiensi ab anno 1489. literas humaniores spatio triginta annorum magno cum plausu professus est. Hic ergo est Faustus interpres Iuuenci, de cuius vita plura congerunt Mazzuchellius De scriptor. italic., et Tiraboschius tom.6. Hist. liter. part.2. libr.6. cap.5. num.64. Confer etiam Maitairium loc. cit. pag. 91. Verba Fausti, quae retulimus, Tiraboschium fortasse latuerunt, quibus certe vti potuit ad eius mores contra Erasmi dicteria vindicandos: nam aliae rationes, quas profert, imbecilliores sunt.

59. Alfonsum illum, a quo Faustus Iuuencum accepit, crediderim esse Alfonsum de Cordoua Ordinis Augustiniani, qui suscepto Doctoratus honore in vrbe Parisiorum, Salmanticae cathedram rexit Gregorii Ariminensis propter doctrinae eius celebritatem ibi olim institutam, et decessit Abulae anno 1542., vt refert Nicol. Antonius. Petrus Ciaconius in Historia ms. Vniuersitatis Salmantinae, quam penes se habebat Petrus Madariaga Ordinis Augustiniani nuper Assistens, narrat, anno 1508. Parisiis Salmanticam adductos homines doctos, qui philosophiam, et theologiam Nominalium docerent, ac tunc erectam cathedram, qua legebatur Gregorius Ariminensis. Ratio ergo temporum suadet, vt Alfonsum de Cordoua, siue *de Corduba*, Nominalium patronum, a Fausto laudatum fuisse credamus.

60. Editio quarta anno 1501. Haec est editio ab Aldo per-

acta in 4., quae a nonnullis anno 1502. assignatur, quia hoc anno publicata est, vt constat ex epist. Aldi ad Danielem Clarium data mense iunio 1502. Collectio haec est plurium poetarum christianorum in duos tomos diuisa, quorum primo Prudentius continetur, vt fusius explicui in Prolegom. ad Prudentium num. 104. Hic recusus est in 8. sine loco, et anno cum Aldi epistola. In secundo volumine sunt Sedulius, Iuuencus, Arator, Probae Falconiae cento, Lactantius Firmianus De resurrectionis dominicae die, et de passione, Cyprianus De ligno crucis, Deprecatoria Tipherni ad Virginem, Oratio ad beatissimam Virginem, Precatio matutina ad omnipotentem deum, *Omnipotens, quem mente colo etc.*, quae inter Ausonii carmina reperitur, Damasus De laudibus Pauli apostoli, Elegia in Hierusalem, nonnulli hymni sapphici Raphaelis Zouenzonii. In fine: *Venetiis apud Aldum* 1501. *mense ianuario*. Addidit Aldus, vt eodem volumine comprehenderentur, Vitam S. Martini non versibus, vt putabat Ceillierius, sed prosa oratione a Seuero Sulpicio confectam, Vitam S. Nicolai e graeco sermone in latinum conuersam a Leonardo Iustiniano, et Homerocentones graece, et latine. Reuschius Aldinam Iuuenci editionem anno 1502. adiudicat, et aliam editionem Aldinam eiusdem poetae anni 1582. extare se legisse ait, nisi numerus a typographis mutatus. Certe mutatus est: non enim Aldus Iuuencum edidit, nisi anno 1501. De Aldo iudicium hoc est Barthii l. 26. Aduers. c. 27. *Is Aldus, eiusque asseclae, vt non raro corruperint auctores audacia corrigendi, ita tamen vt optimorum Italiae codicum subsidio nixi, nobis, recensentibus enucleate omnia, non sunt plane insuper habendi.*

61. Editio quinta anno circiter 1503. Haec extat in bibliotheca vaticana in 4. sine loco, et anno. Titulus idem, ac in editione parisina nuper memorata cum iisdem etiam Iuuenci elogiis. Eodem pariter modo prologus, et initium libri primi praenotantur. In fine Hermanni Buschii epilogus ad lectorem, siue epigramma supra descriptum. Octo sunt quaterniones integri ab *a* ad *h*. In hoc exemplari vaticano simul compacta sunt alia opera edita Dauentriae anno 1503., et circiter per Rithardum Pafraet, quae simili charactere, ac Iuuencus, excusa apparent. Ex pa-

Ex parisina Ioannis Petit videtur haec editio repetita. Tituli, quibus capita rerum distinguuntur, diuersi sunt ab Aldinis, et Poelmannianis. Primi vero tituli hi sunt: *De SS. Parentibus Ioannis Baptistae, et de ipsius praecursoris Domini conceptione. Lucae* 2. - *Annunciatio Mariae - Visitatio Mariae etc.*. Omeisius possidebat editionem Iuuenci sine loco, et anno, quam ipse Coloniae ante finem seculi XV. confectam existimabat, vt dicam num. 85.; sed fortasse diuersa non est ab hac, quam Dauentriensem ego censeo. Reuschius quidem affirmat, editionem, quam possidebat Omeisius, extare etiam in Bibliothecis Vaticana, et Paulina Lipsiensi.

62. Editio sexta anno 1505. Lipsiae in fol. ex catalogo bibliothecae Francof. ad Viadrum, quem allegat Fabricius. Ceillierius hanc editionem commemorat fortasse ex Fabricio: Reuschius etiam, qui, vt opinor, eam vidit.

63. Editio septima anno 1506. Parisiis in 4. ex bibliotheca Manarsiana pag. 335. apud Fabricium. Adhaeret Ceillierius.

64. Editio octaua anno 1509. Rotomagi in 4. cum notis Iodoci Badii Ascensii ex Fabricio, et Ceillierio. Hanc contulit G. Fabricius, vt ex comment. in poet. christ. verbo *compleo* colligitur. Eandem laudat Reuschius.

65. Editio nona anno 1511. Lipsiae in 4. per Melch. Lotterum, adiuncto Hermanni Buschii epigrammate in Iuuencum. Hanc editionem sine temporis nota viderat Fabricius, cui locum, et tempus indicauit Ioannes Mollerus. Eam quoque recenset Ceillierius, sed ex Fabricio, vt opinor. Christophorus Cellarius in Curis poster. verbo *sanctificus* citat duas editiones Lipsienses, alteram anno 1512., alteram 1517. Sed fortasse in editione Panormitana Cellarii pro anno 1511. excidit 1512. Reuschius annum 1511. huius editionis indicat. In editione Parisiensi anni 1545., quam mox referam, praefatus Wolfgangus Gulden Zcuigkauien. Magister etc., qui subscribit Liptzlz secunda ianuarii anno vndecimo supra sesquimillesimum. Wolfgangus ita disserit, quasi ipse primus omnium Iuuencum ediderit: ignorabat scilicet alias editiones Iuuenci. Lipsiensis ergo editio anni 1511. ea esse videtur, quam procurauit Wolfgangus.

66. Editio decima anno 1517. Lipsiae ex Cellario paulo ante laudato, et ex Catalogo Bibliothecae Bunauianae tom. 1. col. 2018., ex quo patet, eam esse in 4., et per Iacobum Thanner procuratam.

67. Editio vndecima anno 1519. Viennae ex Catalogo Bodleiano apud Fabricium. Eam sic describit Maitairius tom. 2. Annal. Typogr. part. 1. pag. 331. *Iuuenci presbyteri hispani de Euangelica Historia libri quatuor: per Ioannem Singreuium, expensis eiusdem in 4. Viennae Pannoniae 1519.*

68. Editio duodecima anno 1537. *Iuuenci presbyteri hispani poetae christiani lib.* III. (corrige IV.) *de historia euangelica, emendati, et multis erroribus purgati. Aratoris subdiaconi libri* II. *Acta apostolica complectentes, antea in Germania non excusi. Aurelii Prudentii Clementis consularis viri* (corrige *clarissimi viri*) *Encheiridion veteris, et noui instrumenti. Scholae christianae necessarii libelli. Basileae apud Bartholomaeum Westhemerum, et Nicolaum Brylingerum anno* M.D.XXXVII. in 8. paruo. Hac editione vsus sum ex bibliotheca selecta, et locupletissima Eminentissimi Cardinalis Valentis Gonzaga. Extat etiam in bibliotheca Angelica. Repetita est, vt videtur, anno 1542.

69. Editio decima tertia anno 1537. *Iuuenci hispani, et Sedulii Scotigenae presbyterorum, et poetarum christianissimorum historiae euangelicae, versibus heroicis ad amussim expressae: iam tersiores, et ex veterum aliquot librorum collatione multo castigatiores in lucem prolatae. Coloniae apud Eucharium anno* 1537. *mens. iul.* In 8. Editor est Reinhardus Lorichius Hadamarius, cuius tamen epistola dedicatoria auulsa est ab exemplari, quo vtor, sed extat in editione Poelmanni, quam nunc exponam. Typographus Eucharii Ceruicorni nomine notus est.

70. Editio decima quarta eodem anno 1538., aut circiter. *Iuuenci hispani euangelicae historiae libri* IIII. *Caelii Sedulii mirabilium diuinorum, siue Paschalis carminis libri* IIII. *vna cum hymnis aliquot. Aratoris in Acta Apostolica libri duo. Venantii Honorii Fortunati hymni duo per G. Cassandrum integritati suae restituti. Omnia per Theodorum Poelmannum Cranenburgensem recognita. Basileae.* In 8. Nulla est nota temporis: sed Reinhar-

dus Lorichius Hadamarius epistolae dedicatoriae ad D. Ioannem Comitem a Vueda subscribit Marpurgi nonis iuliis anno M.D.XXXVII., qui ait, Iuuencum, et Sedulium a se edi non paucis, quas a librariis, vel chalcotypis acceperant, mendarum iniuriis vindicatos, et suo studio restitutos. Iuuencus igitur cum Sedulio prodiit Coloniae 1537. ex recensione Hadamarii, cuius editionem secutus postea fuit Poelmannus Basileae, additis variis lectionibus in Iuuencum, et Sedulium, sed praecipue in Iuuencum. In Poelmanni Basileensi editione sine anni nota praeter varias has lectiones, et epistolam dedicatoriam Hadamarii sunt duo epigrammata, aliud Poelmanni, aliud Hadamarii de vtilitate legendi poetas sacros. Post Iuuencum est carmen inscriptum, *Triumphus Christi heroicus*, de quo vide num. 19. Fortasse editio haec differenda est ad annum 1551., vt n.75. explicabo. De ea sic G. Fabricius comment. in poet. christ. verbo *Iuuencus: Lectionis diuersitatem in Iuuencum Basileae impressum collegerat Theodorus Poelmannus ex editione, ni fallor, Rotomagensi, aut ex manuscripto, quod cum ea editione consensit: id autem manuscriptum e bibliotheca Gandauense fuisse, ipse postea annotauit*.

71. Editio decima quinta anno 1541. *Caelii Sedulii presbyteri quum piissimi, tum doctissimi paschale opus, seu mirabilium diuinorum libri quinque cum enarrationibus luculentissimis Aelii Antonii Nebrissensis. Adiunximus etiam Iuuenci hispani presbyteri euangelicam historiam eiusdem argumenti, additis et in eandem commentariis. Omnia ad vetustissima exemplaria collata, et castigata. Cum indice locupletissimo. Basileae anno* M.D.XLI. In 8. Post Sedulium haec est inscriptio: *Iuuenci presbyteri hispani poetae christiani lib.* III. (corrige IV.) *de historia euangelica emendati, et multis erroribus purgati*. Post Iuuenci elogia: *Iuuenci hispani presbyteri in quatuor euangelia dominicalia prologus*. Commentarii Iodoci Badii Ascensii subiiciuntur, vel interseruntur. Post Iuuencum carmen, *Triumphus Christi heroicus*, de quo num. 19. In fine: *Basileae apud Bartholomaeum Westhemerum anno* M.D.XLI. Praefatur is ipse Westhemerus, qui alios poetas christianos in lucem edere co-

gitabat. Tituli rerum in hac editione, in Aldo, in editione Vaticana veteri, seu Dauentriensi, in Poelmanno, et in Hadamario diuersi sunt. Margini ascriptae sunt variae lectiones, Westhemerus iam anno 1537. ediderat Iuuencum, vt vidimus. Ex huius editionis titulo hallucinatus est Kuhnius, qui, vt referam in var. lect. ad vers. 340. l. 3., allegat editionem Antonii Nebrissensis, *quae prima*, ait, *cum enarrationibus suis dedit Iuuencum*. Nebrissensis enarrationes sunt in Sedulium: nam Iuuencum ille nunquam commentatus est, vt cum Nic. Antonio obseruaui num. 3.

72. Editio decima sexta anno 1542. Basileae cum Dittochaeo, siue Enchiridio Prudentii repetita ex Basileensi anni 1537., vt ex Ludewigio retuli in Prolegom. ad Prudentium num. 110. Neque a Fabricio, neque a Ceillierio haec editio in suis catalogis commemoratur.

73. Editio decima septima anno 1545. *Iuuenci hispani presbyteri historia euangelica versu heroico descripta Parisiis excudebat Petrus Galterus pro Ioanne Barbaeo, et Claudio Garamontio* 1545. In 16., vel 12. Praefatur. Wolfgangus Gulden, ad cuius editionem Lipsiensem anni 1511. haec Parisiensis conformatur. Confer num. 65. Finis libri 4. ascribitur post vers. 403. *Cuncta pharisaeis rerum miracula narrant*. Tum sequitur, *Passio D. N. Iesu Christi a Iuuenco presbytero metrice composita*. Sed quum versus 404. per particulam *ergo* connectatur cum praecedentibus, inepte finis l. 4. ante eum statuitur. Adduntur elogia Iuuenci ex S. Hieronymo, Trithemio, Ioanne Bapt. Mantuano, et Francisco Petrarcha, et Lactantii carmen de passione Domini. Tituli frequentiores, et vberiores sunt, quam in plerisque editionibus, ab Editore, vt coniicio, appositi.

74. Editio decima octaua anno eodem 1545. Basileae in 8. cum Sedulio, et Aratore, collata cum codice Rottendorphii, et aliis mss. ex Fabricio, et Reuschio.

75. Editio decima nona anno 1551. *Iuuenci hispani libr.* IV. *euangelicae historiae . . . . omnia recognita, et variis lectionibus illustrata studio Theodori Poelmanni Basileae* 1551. In 8. cum Sedulio, Aratore, et duobus hymnis Fortunati per

G. Cassandrum restitutis. Ex Catalogo bibliothecae regiae Parisiensis. Videtur haec editio repetita ex prima editione Poelmanniana recensita num. 70., quae prodiit sine anni nota, vt tunc dixi, nisi si forte in exemplari bibliothecae regiae Parisiensis appositus fuerit verus annus editionis primae manu alicuius, qui id nouerit. Barthius libr. 49. Aduers. cap. 5. laudat editionem Lugdunensem anni 1551., quae auctores tres Aratorem, Sedulium, Iuuencum prorsus renouatos ad lectionem Mss. prae se fert. Haud scio sane, an diuersae sint hae editiones, an Barthius pro Basileensi scripserit Lugdunensem.

76. Editio vigesima anno 1553. *C. Iuuenci, Caelii Sedulii, Aratoris sacra poesis recognita, et collata. Lugduni* 1553. In 12., aut 16. apud Ioannem Tornaesium, et Guilielmum Gazeium. Hanc editionem contulerat Latinius, vt ex sua Bibliotheca constat. In bibliotheca regia Parisiensi asseruatur exemplar huius editionis cum variis lectionibus mss. in C. Iuuencum manu P. Rupellensis collatum. Repetita est haec editio an. 1566., vt num. 78. animaduertam.

77. Editio vigesima prima anno 1564. Basileae in 4. inter poetas christianos cum commentariis Georgii Fabricii, quam editionem alii dicunt in fol., alii anno 1562. ascribunt: de qua plura ego disserui in Prolegom. ad Prudentium n. 111. Iudicium Barthii de Fabricio proferam in nota ad v. 179. libr. 1.

78. Editio vigesima secunda anno 1566. *C. Iuuenci, Caelii Sedulii, Aratoris sacra poesis, summa cura, et diligentia recognita, et collata. Lugduni apud Ioannem Tornaesium* 1566. In forma minore, aut 16. Extat haec editio in bibliotheca Casanatensi: qua ego etiam vsus sum ex bibliotheca Eminentissimi, et commendatissimi Cardinalis Valentis Gonzaga. Dicata est Gregorio Armagnacio S. R. E. Cardinali anno 1553. kalendis februarii. Renouata ergo est ex prima Tornaesiana, et eo anno 1553. vulgata, nisi forte eadem omnino est, mutata solum prima fronte: quae solet esse fraus bibliopolarum. Ceillierius bis hanc editionem anni 1566. numerat, et ait esse in 18. Nic. Antonius vtebatur editione Tornaesiana anni 1564. in 24., quam diuersam ab his, quas dixi, non existimo.

79. Editio vigesima tertia anno 1569. *Iuuenci, et Aratoris sacra poesis. Mediolani Imprimebat Pacificus Pontius* MDLXIX. In 8. In fine extat *Iacobi Sannazarii de morte Christi Domini ad mortales lamentatio*. Indicantur loca euangeliorum, sed tituli non explanantur. In fine laudatur Iuuencus a S. Hieronymo, Trithemio, Petro Crinito, Ioanne Bapt. Mantuano, et Francisco Petrarcha, vt in editione Tornaesiana, ad quam conformata haec Mediolanensis editio mihi conferenti visa est. Asseruatur Romae in celebri bibliotheca Barberina, et Collegii Romani.

80. Editio vigesima quarta anno 1573. *Iuuenci hispani euangelicae historiae libri* IIII. *Caelii Sedulii etc. Omnia per Theodorum Poelmannum Craneuburgensem recognita Calari* MDLXXIII. *Excudebat Vincentius Sembenius Salodiensis impressor R. D. Nicolai Canyelles, Vic. Gener. Sede vacante*. In 8. Bandinius in Catalogo Mss. bibliothecae Medicaeae innuit, Theodorum Poelmannum curasse hanc editionem Calaritanam: quod ita intelligas, vt Poelmannus editionem Basileensem relatam num. 70. curauerit, ad cuius normam haec editio Calaritana confecta fuerit, expresso etiam primo titulo operis. Satis quidem correcta est haec editio Calaritana, quae extat in bibliotheca Sapientiae, et Angelica Romae.

81. Editio vigesima quinta anno 1575. in Bibliotheca Patrum Parisiensi, repetita in aliis editionibus Bibliothecae Patrum, vt Parisiis 1589., Coloniae 1618., Parisiis 1624., 1644., et 1654., Lugduni 1677. An autem hae omnes editiones Bibliothecae Patrum reapse inter se distinctae sint, dubitaui in Prolegom. ad Dracontium num. 60., neque adhuc verum inuenire potui. Bibliotheca Patrum edita anno 1589. in Indice expurgatorio Brasichellensis recensita, et expurgata est, sed intactis Iuuenci carminibus. Inter Bibliothecas Patrum reponi potest opus, quod Thomas Ittigius recenset in libro De Bibliothecis, et Catenis Patrum: *Diuorum Patrum, et Doctorum ecclesiae, qui ligata oratione scripserunt, paraphrases, et meditationes in euangelia dominicalia collectae a M. Ioanne Zehnero* 1602. *Lipsiae*. Quo in systemate carminum sacrorum Iuuen-

cus insertus est, aut aliquid eius. Eodem pertinet, quod Andreas Wilkius anno 1610. edidit Heortographiam in 8., in cuius priore parte legitur hymnus Iuuenci *De annunciatione*. Confer num. 16.

82. Editio vigesima sexta anno 1588. *C. Iuuenci, Caelii Sedulii, Aratoris sacra poesis. Lactantii Firmiani carmen de beneficiis Christi: omnia recognita, et collata cum variis editionibus, et mss. codicibus. Accedunt Probae Falconiae centones in quaedam historiae sacrae capita. Lugduni Ioannes Tornaesius* 1588. In 16. Ex Catalogo bibliothecae regiae Parisiensis, et ex Ceillierio, qui, opinor, hanc intelligit, quum laudat editionem Lugdunensem anni 1588. in 8., neque fortasse diuersa editio ea est, quam Reuschius refert Geneuae 1588. in 12.: coniungit enim hanc cum aliis Tornaesianis. Idem aliam editionem Venetam in 12. sine anno recenset: quam in hunc quoque locum coniicere visum est.

83. Editio vigesima septima anno 1603. in Corpore latinorum poetarum Lugduni in 4. Quo spectant aliae editiones Iuuenci in Corpore, et Choro latinorum poetarum, vt Geneuae 1611. in 4., Lugduni 1616. in 4., Geneuae 1627., et 1640. in 4., Londini 1713. in fol., Pisauri 1766. in 4. tom. 5. Ceillierius recenset editionem Iuuenci Lugdunensem anni 1616. in 4., sed non puto, diuersam eam esse ab editione Chori poetarum latinorum eo anno ab Alexandro Fichetto, suo suppresso nomine, procurata.

84. Editio duodetrigesima anno 1710. *C. Vetti Aquilini Iuuenci, hispani presbyteri, historiae euangelicae libri* IIII. *cum notis integris Georgii Matthiae Koenigii, Magni Danielis Omeisii, et Christiani Schoettgenii; itemque Iodoci Badii Ascensii, Georgii Fabricii, aliorumque selectioribus. Erhardus Reusch recensuit, et Memoriam Omeisianam cum duobus indicibus adiecit. Prostat Francofurti, et Lipsiae apud Wolfgangum Michaelles. bibliop. Norim.* CIϽIϽCCX. In 8. Reuschius in praefatione ait: *In tantorum virorum labores ineditos id mihi iuris sumere nolui, vt aliquid ex iis demerem, aut mutarem. Hoc enim si mihi permisissem, mutata parumper facie Iuuencus prodiis-*

set. *Omisissem quasdam locorum communium deductiones, omniaque ea, quae longius petita videri possent*. Addit, Omeisium in expendendis variis lectionibus parciorem fuisse, et morte praeuentum secundas curas adhibere non potuisse. Non tam se coniecturas attulisse ait Reuschius, quam potius lectiones, in codicibus repertas, iudicii lance ponderasse. Paucissimas vero lectiones varias in notis ascripsit, quia animus illi erat, libellum earum ab Omeisio collectum, notis subiicere: sed, imminentibus nundinis, illum typis excudere non potuit. Cogitabat etiam peculiarem Dissertationem de poetarum christianorum charactere edere, qua praestantiam Iuuenci commonstraret.

85. Omeisius in praefatione sua refert, auunculum suum Io. Saubertum consilium de edendo Iuuenco multo ante cepisse ex optima membrana, editionumque collatione, vt declarauit in Variis suis lectionibus in Matthaeum pag. 259., et sub initium praefationis ad lectorem Palaestrae suae theologico-philosoph. Ex huius supellectile libraria Omeisius sibi comparauit editionem vetustam Iuuenci forma maiore octaua sine loco, et anno impressionis, quam ipse coniiciebat Coloniae ante finem seculi quinti decimi peractam. Huius editioni margini satis amplo Saubertus variarum lectionum quamplurimas ex optima illa membrana inclytae Iuliae adiecerat, quibus non paucas subiunxit alias ex Hadamarii potissimum editione. Koenigius, praeceptor Omeisii, Altdorfii publice Iuuencum praelegerat, et eruditas in illum, easque potissimum philologicas, dictauerat animaduersiones, quas cum Omeisio communicauit. Omeisius anno 1705. in praelectionibus suis poeticis Iuuencum interpretari coepit, eumque tum selectioribus Ascensii, Fabricii, et Andr. Wilkii, qui part. I. Heortographiae pag. 197. Lipsiae 1676. historiam de Annunciatione B. Mariae a Iuuenco descriptam notis philologicis exornauit, tum Koenigii integris, suisque multo copiosioribus animaduersionibus illustrare. Consuluit etiam, praeter alios, Ioannis Pricaei commentarium in varios N. T. libros Londini 1660.

86. De codicibus mss., quorum, praeter Helmstadiensem, quo scilicet Saubertus vsus fuerat, in variis lectionibus Omei-

Omeisii fit mentio, is narrat, se exemplum Iuuenci accepisse a Dan. Guil. Mollero, quod Trenchinii in vrbe Hungariae ex antiquo papyraceo ms. codice, extante in bibliotheca Io. Hadikii, ipsemet Mollerus manu sua pure descripserat. Praeterea Godofredus Thomasius ex bibliotheca Schleusingensium Corpus poetarum christianorum Omeisio procurauerat, cuius orae Ioach. Zehnerus ex codice Fuldensi, et vna, alteraque editione variantes lectiones ascripserat. Io. Albertus Fabricius collationem cum duobus codicibus Cantabrigiensibus ab Erico Benzelio accurate institutam transmiserat. Fabricius ipse in Biblioth. vet. lat. paulo aliter id narrat. In animo habuerat nouam Iuuenci editionem, ad mss. codices, et ad veteres editiones castigatam, studiosis offerre. Postea Omeisio collationes codicis Helmstadiensis, quas a Reu. Abb. Ioanne Fabricio acceperat, et codicis Cantabrigiensis, quas ab Erico Benzelio habuerat, exhibuit. Epistolam Omeisii ad Abb. Ioannem Fabricium, qua de suis commentariis ad Iuuencum loquitur, editam fuisse, Fabricius commemorat. Omeisius moriens curam edendi Iuuenci Reuschio commisit, qui Schoettgenii notas, ab Omeisio non visas, adiecit, atque elogium ipsius Omeisii attexuit: ex quo annotare non pigeat, Omeisium in tori communionem asciuisse Mariam Dorotheam Rostiam, in celebri Hispaniae emporio *S. Lucar* hodie appellato, a piis, et honestis parentibus editam, et Conradi Pilnhuberi viduam, virtutibus, ac forma egregiam.

87. Editio vndetrigesima in Bibliotheca Patrum, Gallandii cura, et studio Venetiis ab anno 1765. et seqq. tomo 4. In Prolegomenis cap. 15. agit de Iuuenco. Profert carmen in Genesin, tamquam certum Iuuenci opus, ex Martenio cum huius notis. Addit in fine Iuuenci epigramma de quatuor euangelistis ex Georg. Fabricio, et Barthio. Historiae euangelicae Iuuenci breues notas subiungit. Etsi ergo aliae editiones Iuuenci in Bibliothecis Patrum simul in vnum locum omnes a nobis coniectae fuerint, tamen Gallandiana editio, peculiari studio, et cura adornata, distinctum locum debuit obtinere.

CAPVT IV.

Elogia Iuuenci ex veteribus scriptoribus, ac nonnullis recentibus petita.

88. Laudes, quibus S. Hieronymus Iuuencum prosequitur, cap. I. commemoratae sunt. Sed non omittendum hoc loco, quod ait comment. in Matth. libr. I. cap. 2. vers. XI. tom. 7. col. 14. *Pulcherrime munerum sacramenta Iuuencus presbyter vno versiculo comprehendit: Thus, aurum, myrrham regique, hominique, deoque - Dona ferunt.*

89. Prosper in Chronico ad ann. 331. citatur a nonnullis, tamquam laudauerit Iuuencum. In Chronico Prosperi nihil inuenio. Fortasse intelligunt continuationem Chronici Eusebiani, auctore Hieronymo, cuius verba attuli num. 22. Falsum etiam puto, quod Vasaeus in Chronico tradit, Iuuencum a Seuero Sulpicio celebratum fuisse. Ab Aratore Iuuencum, et Sedulium laudatos fuisse, nonnulli colligunt ex Aldi relatione, qui in Vita Aratoris praemissa Collectioni poetarum christianorum sic ait: *Contulisse autem se ad scribendos Actus Apostolorum iccirco versibus Arator dicitur, quod fecisse idem in Euangelio Iuuencum, ac Sedulium vidisset. Id vero in eo Aratore licet videre, qui Venetiis et in D. Georgii cognomento Maioris, et Deiparae semper Virginis in Hortis bibliotheca alligatus est.*

90. Gelasius Papa in celebri decreto, quod in concilio romano edidit de libris canonicis, ecclesiasticis, et apocryphis, quod sub Hormisdae nomine ex quodam codice a Francisco Iureto editum est, sic de Iuuenco: *Item Iuuenci nihilominus laboriosum opus non spernimus, sed miramur.* Collatum est hoc decretum cum codice Vaticano a Fontanino in Append. ad Antiquit. Hortae, et postea accuratius a Iosepho Blanchinio in quodam exemplari Fontanini penes cl. Praesulem Reggium, cui manu varias lectiones adiecerat, quas etiam inseruit in Proleg. tom. 4. Anastasii: nihil tamen in his verbis notat, nisi *lauoriosum* pro *laboriosum* ex codice Florentino. In Decreto Gratia-

ni cap. Sancta Romana ecclesia distinct. 15. olim ita legebantur haec verba : *Item Vincentii laboriosum opus non spernimus , sed imitamur* . Padilla in Histor. eccles. Hisp. cent. 4. cap. 45. correxit *Iuuenci* pro *Vincentii* , et aduertit , male nonnullos id explicuisse de Speculo Histor. Vincentii Bellouacensis, qui seculo XIII. floruit . Reliquit autem Padilla intactum verbum *imitamur* . Veram lectionem aperuerat iam Antonius Augustinus , et ante hunc Couarruuias libr. 4. Var. Resol. cap. 16. , quae etiam extat apud Burchardum , et Iuonem in eodem Decreto Gelasii , et Chiffletium ad Vigilium Taps. p. 149.

91. Venantius Fortunatus libr. I. De vita S. Martini initio :

Primus enim docili distinguens ordine carmen
Maiestatis opus metri canit arte Iuuencus .
Hinc quoque conspicui radiauit lingua Seduli .

Fortunatus non solum ait , Iuuencum primum omnium euangelicam maiestatem metri legibus conclusisse , verum innuit etiam , Sedulium imitatione Iuuenci opus paschale concinnasse ; quo magis mirandum est , Sedulium in praefatione ad Macedonium quodammodo dissimulasse , sibi notum fuisse Iuuencum , quum tamen se versatum in S. Hieronymo , qui Iuuencum saepe laudauit , ostendat . Aldus in Vita Aratoris praemissa Collectioni poetar. christ. , vbi quaedam adiungit de Sedulio , sic hanc coniecturam exponit : *Coniicimus tamen ex eius epistola ad Macedonium presbyterum , Iuuenci libros de historia euangelica non vidisse Sedulium . Nam quum in ea epistola causam reddit , cur versibus Euangelium scripserit , Iuuenci , qui idem fecerat , haudquaquam meminit . Non enim culpa vacaret , si id sciens praetermisisset : et eo magis quum locus ipse exigeret , vt Iuuencum , quem imitaretur , habere se diceret* . Certe nonnulla occasio Sedulio oblata est , vt Iuuencum distincte nominaret , quum dixit : *Raro , pater optime , sicut vestra quoque peritia lectionis assiduitate cognoscit , diuinae munera pietatis stilo quisquam huius modulationis aptauit ; et multi sunt , quos studiorum secularium disciplina per poeticas magis delicias , et carminum voluptates oblectat* . Dubitare aliquis poterit , an etiam Orentius Iuuencum aemulatus fuerit ex sententia Fortunati ,

qui subinde addit: *Paucaque perstrinxit florente Orentius ore*.

92. Isidorus in versibus, qui olim in Bibliotheca eius legebantur:

Perlege facundi studiosum carmen Auiti:
Ecce Iuuencus adest, Seduliusque tibi.
Ambo pares lingua, florentes versibus ambo,
Fonte euangelico pocula larga ferunt.
Desine gentilibus ergo inseruisse poetis,
Dum bona tanta potes, quid tibi Calliroen?

De his versibus plura disserui in notis ad Dracontium libr. I. de Deo v.176. pag. 143. Sed, vt aliquid noui addam, aduertendum est, sex primos versus, quos proxime ab Eugenio de Leuis in suis Anecdotis immerito pro ineditis habitos, et S. Damaso attributos notaui, ab eo aliqua ex parte editos fuisse correctiores: nam quintus versus in editione matritensi operum S. Isidori ita habet:

Heic gemmae radiant veneranda volumina legis.

Melius Leuisius ex suo codice, in quo S. Damaso illi versus ascribebantur:

Hic geminae radiant veneranda volumina legis.

Sermo enim est de lege veteri, et noua, vt ex vers. seq. clare patet:

Condita sunt pariter hic noua cum veteri.

In versibus, quos nunc protuli, correxi alium errorem editionis matritensis, in qua legitur: *Ambo lingua pares*. Metrum poscit: *Ambo pares lingua*. Pro *gentilibus* aliud etiam mallem, vt metro consulerem: sed hic fortasse error est poetae. Quid autem is sibi velit his verbis, *Quid tibi Calliroen*, intelliget, qui versum vltimum satyrae primae Persii intelligat:

His mane edictum, post prandia Calliroen do.

Quidam putant, Calliroen esse nomen meretricis, alii comoediae cuiusdam. Id magis congruit versui Isidoriano.

93. Ionas Scotus in Vita S. Columbani c.14. al.num.22. citat Iuuenci vers.44. l.I., vt ad eum locum recolam.

94. Beda non semel Iuuenci versus vsurpauit, vt exponam in var. lect. ad v.340. l.3., et not. ad v.632. l.4. etc.

95. Alcuinus in praefat. in libros septem aduersus Felicem ad Carolum Magnum apud Baluzium Miscellan. libr. 4. pag. mihi 416. *In hoc namque opusculo catholicae fidei veritatem ex sanctorum Patrum certissimis probare testimoniis uisus sum, id est, beati Hieronymi . . . . necnon et Isidori Hispaniensis, et Iuuenci eiusdem prouinciae scholastici*. Idem Alcuinus libr. 2. aduersus Felicem: *At si mundi doctoribus ceteris vobis non libet credere, vestris saltem doctissimis viris credite. Cecinit Iuuencus presbyter, et doctissimus hispanus scholasticus in carmine euangelico hoc modo: Nam tua coucipient etc.* (vide libr. I. v. 95.) *Floruit vir iste temporibus Constantini Principis. Videtis quidem ista: necdum adoptionis, vel nuncupationis haeresis in Hispania fuit. Aut istum, qui apud vos doctissimus extat magister, haereticum iudicate etc.* Rursus libr. 2. aduers. Elipandum idem Alcuinus: *Illi* (Patres hispani) *sua habuerunt tempora, nobisque praeclara sui sudoris in sancta conuersatione reliquerunt vestigia, quos laudamus, amamus . . . . Beati itaque Isidori . . . Sed et Iuuenci presbyteri, atque optimi scholastici, quem beatus Hieronymus laudat, carmina euangelicae historiae prospeximus, qui in quodam versu Christum proprium filium dei catholico ore non formidauit appellare*. Eminentissimus Cardinalis Lorenzana, cuius patrocinio, et auxiliis plurimum haec nostra studia debent, in pererudita praefatione ad tom. I. Patrum Toletanorum opportune Alcuini auctoritate vtitur, vt demonstret, Patres Concilii Francofordiensis errore facti lapsos fuisse, dum crediderunt, Patres Toletanos haeresin de adoptiua Christi filiatione docuisse. Alcuinus alibi Iuuencum imitatus est, versu eius laudato, vt notabo ad libr. I. v. 30.

96. Inter veteres, qui Iuuenci auctoritate, et versibus vsi sunt, connumeratur etiam Lupus Abbas Ferrariensis: sed eius verba exhibebo ad libr. I. v. 702.

97. Ado Viennensis in Chron. sub Constantino: *Reticius Augustodunensis episcopus celeberrimae famae habetur, et Iuuencus presbyter hispanus, qui hexametris versibus quatuor libros euangelii composuit*.

98. Freculphus episcopus Lexouiensis in Chron. tom. I.

libr. 3. cap. 21. de diuersis doctoribus sub Constantino imperatore agit, et de Iuuenco verba Hieronymi ex libro De vir. illustr. excribit. Extat tom. 14. Biblioth. Patrum Lugd. pag. 1171.

99. Aluarus Cordubensis in Memorial. Sanctor. libr. 1. num. 3. versum Iuuenci refert, *illud philosophicum* appellans, vt distinctius memorabo ad libr. 1. v. 30.

100. Theodulfus Aurelianensis libr. 4. carm. 1. v. XI.

Cura decens Patrum nec erat postrema piorum,
Quorum sunt subter nomina scripta, vide.
Sedulius, Rutilus, Paulinus, Arator, Auitus,
Et Fortunatus, tuque, Iuuence tonans.

Sirmondo in not. ad hunc locum ignotum est, quisnam sit *Rutilus* christianus poeta. Nonnulli putant, legendum *Sedulius rutilus, Paulinus etc.*, vt *rutilus* sit adiectiuum cohaerens cum Sedulio. Id comprobari potest ex versu Fortunati num. 91.

Hinc quoque conspicui radiauit lingua Seduli.

Vt enim Fortunatus Sedulium conspicuum vocat, sic eundem rutilum Theodulfus videtur appellare, fortasse Fortunatum, quem pariter nominat, imitatus. Arntzenius in praefat. ad Sedulium p. 9. hanc interpretationem non probat.

101. Notkerus Balbulus tom. 1. col. 9. Thesaur. Anecdot. Bernardi Pezii cap. 7. libri De interpret. Script. *Iuuencum, et Sedulum Oratorem, hymnosque Ambrosianos, scio, quia iam memoriae commendasti*. Locus corruptus est. Lego: *Iuuencum, et Sedulium, Aratorem, hymnosque etc.* Scribebat autem Notkerus ad Salomonem discipulum suum, postea Constantiensis ecclesiae episcopum.

102. Luitprandus in Vitis Pontificum cap. 51. de Gelasio: *Item Orosii Historiam laudat, et opus Sedulii, et Iuuenci.*

103. Honorius Augustodunensis l. I. c. 84. ex Hieronymo: *Iuuencus nobilissimi generis hispanus presbyter, quatuor euangelia hexametris versibus composuit, et nonnulla eodem metro ad sacramentorum ordinem pertinentia. Floruit sub Constantino.*

104. Franciscus Petrarcha eclog. 10., quae inscribitur *Laurea occidens*, sic habet de multis poetis christianis, ac postremo de Iuuenco:

Longe ibi trans fluuium regum inter busta seorsum
Vnus erat rutilus diuini ruris Arator,
Qui pinguem scabro sulcabat vomere campum.
Huic comes hinc Prudeus, hinc Sedulus alter arauti
Certabant rigido glebas conuellere rastro.
Terra ferax, lassique boues, et laurea nusquam,
Nusquam hederae, aut myrtus; viridis nam gloria serti,
Non studium musae fragilis vox, area sacro
Fonte recens, atque alta domus, tum pinea late
Silua virens, dulcesque oleae, gremioque decorum
Clara fouens roseo puerum stat limine Virgo.
Haec matrona fuit hortis, quae lecta remotis
Vimineis calathis templo aurea poma sacrauit.
Mira loquar, supraque fidem, sed carmina vidi
Hic hominis, pariterque aquilae, bouis, atque leonis
Hispanum nostra modulantem voce Iuuencum.

105. Baptista Mantuanus in Apolog. tom. 1. Oper. *Certum est mihi cum his praestantibus viris malle carpi, quam vobiscum, o censores mei, ab imperito vulgo praedicari. Volo ante istorum oculos Iuuencum hispanum statuere, quem inter illustres viros, et in doctissimorum virorum catalogo Hieronymus enumerat, vt accidat eis, quod a Persio dicitur: Virtutem vt videant, intabescantque relicta. Prodite, o Zoili nostri: videte virum sacris initiatum mysteriis, lauro coronatum, musis vndique cinctum, lyram tenentem. Currite ad rarum hoc, et grande spectaculum: sed cauete, ne repente culpetis. Laudatur hic ab Hieronymo. Hic igitur immensam euangelicae legis maiestatem versibus includit heroicis, et idem alii fecere christiani et grauissimi, et sanctissimi.*

106. Ioannes Trithemius De scriptor. eccles. *Iuuencus presbyter natione hispanus, vir nobilis, atque doctissimus philosophus, poeta, rhetor, et theologus insignis, et non minus conuersatione, quam scientia scripturarum ecclesiae venerabilis, edidit pro aedificatione legentium tam metro, quam prosa multa praeclara volumina: sed pauca eorum ad notitiam meam peruenerunt. Legi opus insigne, quod hexametris, pentametris-*

que versibus composuit. De quatuor euangeliis libros 4. *Immortale nihil. De sacramentis lib.*2. *Cetera, quae composuisse dicitur, ad manus nostras non venerunt. Claruit sub Constantino Magno, et filiis eius anno Domini* 330. Iuuencum prosa oratione aliquid conscripsisse alibi non legi. Illud certe falsum, euangelicam historiam, quod innuit Trithemius, versibus hexametris, pentametrisque constare.

107. Petrus Crinitus De poet. latin. l.5. c.89. *Iuuencus poeta natione hispanus, familia insigni, maximeque illustri natus est, vt ab Hieronymo traditur. Praecipue floruit imperantibus Constantio, et Constante: qua tempestate in eloquentia apud latinos clari fuerunt Tiberianus, Nazarius, et Flauius Vopiscus, qui de gestis romanorum principum libros composuit. Inter alia poemata, quae dicuntur ab eo edita, scripsit quatuor euangelia hexametris versibus: qua in re maiori diligentia vsus est in seruanda rerum historia, quam in demonstranda ingenii sui elegantia. Idem Iuuencus aliquot hymnos fecit, quibus facile indicauit, se optime meritum de religione christiana. Neque dubium est, fuisse illum relatum inter sacerdotes christianos, vt veteres auctores testantur. Diuus Hieronymus alicubi repetit Iuuenci carmina, eumque vt eruditum, et elegantem poetam commendat.*

108. Reinhardus Lorichius Hadamarius in epistola dedicatoria ad Ioannem Comitem a Vueda, praemissa editioni Iuuenci: *Longe tutius, ac consultius ad eos auctores adhaerescere, qui doctissimorum hominum iudiciis nunquam a possessione, vt ferunt, deiecti, multis iam seculis florentes inclaruerunt. In quorum numero si non primas ferunt Iuuencus hic noster, ac Sedulius, certe mea sententia non tamen in postremis erunt: quorum alterum diuus Hieronymus non in vno loco praedicauit, quasi dignum argiuo, vt aiunt, clypeo: alterum adorantia Patrum sanctissimorum decreta laudibus tulerunt in caelum. Qui si non vndique pomposo verborum apparatu intonantes, delicatis nimium, quae magis elegantia sermonis, quam studio pietatis, sibi blandiuntur, ac perplacent, ingeniis satisfacere videbuntur, omnia compensabunt vberrimo conspicuae veritatis, et san-*

et sanctimoniae fructu . . . . Quamquam nihil occurrit , quod ab auctoribus hisce desumptum , et purgatis auribus insertum, offendiculo possit esse . Nihil enim a pura latinitate , nihil a legibus poeticis alienum , nihil barbarum , nihil quod , quasi scopulum fugiendum ille dicebat , insolens . Dilucida phrasis emicat, et ab omni vitio remotus sermo . Non deest verborum , ac rerum , quibus etiam critici morosiores acquiescerent , ornata dignitas . Haec omnia commendatiora faciunt , et veluti solem inferentes illuminant , euangelicae veritatis historiae , plenis veneranda maiestate versibus expressae .

109. Eusthatius Swartius Analect. l. 2. cap. 15. *Dulcedo christiani nominis in Paulino facit , vt alium veri Apollinis cygnum tractare lubido sit . Non erit ille poetarum summus , scio . Talis tamen erit , qualem amare vel ob stili simplicitatem quoque malint veri poetarum censores, quam nescio quos tumores, et affectatam non grauitatem , sed plumbeam difficultatem quorundam aliorum vatum , qui dum aquilas meras somniant , vultures morticini fiunt , nihil non elegantiarum malis vnguibus tractantes , vnde apud vulgus sequatur fama virtutis , apud doctos nihil , nisi turpis rapacitatis inconditae contemptus . Quem nos tractaturi diximus , is erit bonus Iuuencus , Constantini imperatoris pii pius , leuisque praeco .*

110. Barthius l.43. Aduers. c. 23. col. 1973. *Iuuencus poeta est non paulo eruditior , quam vulgo putent , quamuis stilum premat , et verba ipsa sacrae scripturae retinere laboret .* Et l. 69. c. 5. col. 2777. *In euangelicam historiam Iuuenci optimi codicis subsidio quaedam superioribus libris commentati sumus : addemus scriptori prisco , et priscis aestimato , plura hoc capite . Nec deterreant nos hominum vmbraticorum deliria , qui hoc genus auctorum ideo damnant , quod de rebus diuinis non cum Marone , aut Ouidio , vel et Lucano potius loquuntur , quam Paulo , Esaia , et Matthaeo : scilicet vt sese proceres romanae eloquentiae eo contemptu faciant . Ii enim homines imaginosum patiuntur , quum tribus scriptoribus vix tertiam partem lectis , iudicium sibi de omnibus vindicant : et verae pietatis stilus etiam in cathedris Tulliorum suam simplicitatem probat . De qua re*

disputabimus ita alibi, vt magnam partem supercilii sui pudore fatuitatis suae vltro remissuri sint, opinor, illi censorii lemures. Laudi etiam Iuuenci verti debet, quod non solum Barthius, et Swartius modo memorati plura eius loca illustrauerint, sed alii etiam in idem opus diligenter incubuerint, vt Grunerus, Arntzenius, Vonckius, etc. Nonnulli etiam editionem Iuuenci tentarunt, nec tamen perfecerunt, vt Ioannes Albertus Fabricius, Io. Saubertus, et Ioannes Weitzius, de quo vide notam ad v. 13. libr. I.

111. Plura testimonia vt facile est addere, ita minime est necessarium. Quaedam alia indicare sufficiat. Platina in Vita Marci I. Pontificis. Lil. Gregorius Gyraldus Histor. Poet. dial. 5. Ioannes Petrus Lotichius Biblioth. Poetic. part. 1. pag. 76. Andreas Wilkius Heortogr. part. 1. pag. 201. Gerardus Ioannes Vossius De poet. lat. cap. 4. Ioannes Gottefridus Olearius in Abaco Patrolog. pag. 283. Olaus Borrichius Dissert. Academ. De poetis pag. 69. His adde Volaterranum, Eisengreinium, Bergomensem, Xystum Senensem, Centuriatores, Baronium, Scaligerum, Posseuinum, innumerosque alios. Neque omittas eos, quorum verba in Iuuenci laudem opportunis in locis a nobis allata sunt, Barthium num. 12. Proleg., Gallandium num. 16., Felicium, Ferrarium, Maurolycum n. 31., Episc. Equilinum n. 32., Tarafam num. 36., Buschium num. 55., Faustum num. 56., Barthium ad l. 1. v. 9. 245. 399. 683. l. 2. v. 2. 61., l. 4. v. 62. 93., Badium ad l. I. v. 9. etc.

112. Parum igitur nobis obesse debet, quod nonnulli de stilo Iuuenci minus recte sentire videantur, quum vel hi ipsi vtilitatem, quae ex eius lectione percipi potest, minime negent. Io. Ludouicus Viues l. 3. de tradend. discipl. *Iuuencus, Sedulius, Prosper, Paulinus lutulentae, et perturbatae sunt aquae, salubres tamen, vt de quibusdam fluminibus ferunt*. Philippus Brietius l. 4. de poet. lat. de Iuuenco, eiusque stilo: *Humilior est, dum Euangelii verbis nimis adhaerescit, et veritatis, quam poeseos amantior: quique nimis restringit se carmine magis pio, quam eleganti*. Alfonsus Garsias Matamoros De academ., et doct. vir. Hisp. *Prudentius vero, et Iuuencus, siquod mihi*

est in hac re cum libertate iudicium, meliores versificatores, quam poetae videntur. Dupinius in Noua Biblioth. tom. I. Iuuencum vocat poetam magni pretii, et primum christianorum. Spiritus poeticos in eius carmine agnoscit, numerumque versuum laudat: sed voces non semper esse poeticas, aliquando nec latinas dicit. Addit tamen, vix fieri potuisse, vt melius, et fidelius verba euangelica versibus concluderentur. Ceillierius De script. eccles. t.4. Iuuenco obiicit humilem stilum, neglectum ornatus poetici, peccata metri, et latinitatis.

113. Postularet hic locus, vt de prosodia, et latinitate Iuuenci dissererem. Sed vniuersim de stilo, et poesi christianorum poetarum non pauca dixi in Prolegomenis ad Dracontium, nimis etiam fortasse multa in Prolegomenis ad Prudentium. Eo autem libentius in praesentia ab hac disputatione abstinebo, quia illa ipsa, quae metri, et latinitatis peccata ab ignaris, siue, quod perinde est, a sciolis iudicantur, longe rariora sunt in Iuuenco, quam aut in Dracontio, aut in Prudentio, aut in quouis alio poeta christiano.

CAPVT V.

Matthaei locus cap.20. v.28. aliter a Iuuenco lectus, ac nunc in Vulgata legitur.

114. Latinam sacrarum scripturarum interpretationem, *Italam* nuncupatam, ante S. Hieronymum extitisse, fortasse ab ipsis Apostolorum temporibus profectam, contra Bentleyum, et Casleyum Petrus Sabatier erudite, et neruose confirmat in praefat. tom. 3. Versionis Veteris Italicae ex mss. antiquis depromptae. Iuuencus, vt fusius postea dicam, hanc versionem latinam veterem potius sequebatur, quam graeca exemplaria N.T.: cum illa certe saepe conuenit. Insignis locus est, quem nunc referam, ex Matthaei cap.20. v. 27. 28. 29.

115. Vulgata sic habet: *Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus. Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redemptionem*

pro multis. Et egredientibus illis ab Iericho secuta est eum turba multa. Vetus Itala versio ex ms. Colbert. *Et qui voluerit . . . . pro multis. Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse. Intrantes autem, et rogati ad coenam nolite recumbere in locis eminentioribus, ne forte clarior te superueniat: et accedens, qui ad coenam vocauit te, dicat tibi: Adhuc deorsum accede; et confundaris. Si autem recubueris in loco inferiori, et superuenerit humilior te, dicat tibi, qui ad coenam vocauit: Accede adhuc superius, et erit tibi vtilius. Et egredientibus eis ab Iericho secutae sunt eum turbae multae.*

116. Iuuencus, vt notum est, Matthaeum potissimum sequitur. Accipe igitur eius versus libr. 3. v.608.

Nec primus quisquam, nisi cunctis seruiat, vnus
Esse potest. Hominis natus sic vestra minister
Obsequio solus proprio pia munera gestat,
Pro multisque animam pretioso sanguine ponit.
At vos ex minimis opibus transcendere vultis,
Et sic e summis lapsi comprenditis imos.
Si vos quisque vocat coenae conuiuia ponens,
Cornibus in summis deuitet ponere membra,
Quisque sapit etc.

Ex Iuuenco patet, ea verba, quae in Vulgata desiderantur, extitisse olim in Itala. Hoc ipsum confirmant multi alii codices versionis antiquae.

117. Discrimen autem nonnullum est in his verbis: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse*. Ita legitur in ms. Colbert., nisi quod mendum *minor esse* Sabatierius correxit per *minores esse*: erat enim, vt ait, lapsus calami satis apertus. Codex Corbeiens.2., et Claromon. ita plane: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minores esse*. Corb. 1. solum immutat *quaeretis* pro *quaeritis*, et *de maiore minores fieri* pro *esse*. Cantabr. *Vos autem quaeritis de minimo crescere, et de magno minui*, quod in idem recidit. Clarior videtur sententia in cod. Sangerm.1. *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de minore maiores fieri*,

et in Indice capitulorum artic. 58. *De filiis Zebedaei : et de minimo maiores fieri : et de duobus caecis* · Fauet ms. codex monasterii S. Andreae secus Auenionem : *Vos autem quaeritis de pusillo crescere , et de magnis maiores esse .*

118. S. Leo vtroque modo videtur legisse . In epist. 18. ad Dorum Beneuentanum Episc. , quum presbyteros , iuri suo , et honori temere cedentes , redargueret , sic ait : *Neque enim ignorabas , dixisse Dominum , quod , Qui se humiliat , exaltabitur , eundemque dixisse : Qui vero se exaltat , humiliabitur . Vos autem quaeritis de pusillo crescere , et de maiore minores esse . Vtrumque enim inordinatum , vtrumque praeposterum est .* Sic legit , et hanc lectionem tuetur Quesnellus contra alios , qui ediderant : *de pusillo crescere , et de honore maiores esse .* Idem S. Leo in epist. 79. ad Pulcheriam c. 2. *Haec illis tunc insinuabantur , qui de pusillo volebant crescere , et de infimis ad summa transire .* Quesnellus negat , haec verba *de infimis ad summa transire* esse explicationem illorum *de minore maiores esse.* Certum potius videtur , inquit , nihil aliud esse , quam priorum repetitionem , aliis verbis conceptam : quod ex serie , et contextu epistolae probare conatur . Richardus Simonius in Obseruat. ad textum , et versiones noui Testamenti cap. 21. a Quesnello dissentit . Consulenda est etiam Dissertatio critica Simonii in fine eiusdem operis , qua difficultatibus Antonii Arnaldi de codice Cantabrigiensi respondet . Contra Simonium vero prodiit *Dissertation critique touchant les exemplaires grecs , sur lesquels M. Simon pretend , que l' ancienne Vulgate a esté faite , e sur le jugement , que l' on doit faire du fameux manuscrit de Beze . A Cologne* 1691.

119. Iuuencus quidem scripturam codicis Colbertini tenet , et explicat :

At vos ex minimis opibus transcendere vultis .

Hoc est : *Vos autem quaeritis de pusillo crescere .*

Et sic e summis lapsi comprenditis imos :

Nimirum : *Et de maiore minores esse .* Sabatierius sic commentatur : *Hic versus aperte reddit sententiam ms. nostri Colbertini , Et de maiore minores esse : Immo et planiorem facit .*

Haec enim si prima specie aliquantum obscuritatis habet in codice latino: vt modo exprimitur a Iuuenco, nihil offert, quod sensum impediat. Quippe ita intelligi potest, ac si diceretur: Qua ambitione vos quaeritis de pusillo crescere, ea ipsa labi quaeritis, et de maiore minores fieri. Vel, Quo ipso vos quaeritis de pusillo crescere, in eo ipso labimini, et de maiore minores estis. Haec interpretatio confirmatur exemplo subiecto eius, qui vocatus ad coenam primum locum occupat, ex quo deiicitur.

120. Neque ab hac sententia longe abludit Versio Anglo-Saxonica Matthaei in quatuor mss. apud Thomam Marescallum: *In rebus exiguis crescere vos cupitis, et in maximis rebus minui*. In Bibliis etiam polyglottis Londinensibus tom. 6. totidem pene verbis, ac in ms. Colbertino graece ex tribus apographis haec ipsa proferuntur: *Vos autem quaeritis etc.* Ioseph Blanchinius in Euangel. Quadrupl. cum ms. Colbert., et Iuuenco pariter legit ex mss. Veronensi, et Vercellensi: *Vos autem quaeritis de pusillo crescere, et de minore maiores esse*: idque extare in duobus mss. Bodleian. affirmat, quod alii quoque tradunt. Codex Vercellensis, qui manu S. Eusebii exaratus dicitur, collatus etiam est ab Andrea Iricio, qui in praefatione, et in notis de hoc ipso additamento disputat.

121. Quod sequitur in versione Itala antiqua ms. Colbertini: *Intrantes autem, et rogati ad coenam etc.*, pariter a Iuuenco expressum est; *Si vos quisque vocat etc.* Etsi enim apud Lucam c. 14. v. 8. seqq. similia legantur, tamen Iuuencum ex Matthaeo id sumpsisse, probat Sabatierius. Siquidem duobus versibus, quibus prius additamentum expressit, adiunxit proxime: *Si vos quisque vocat etc.* Et relictis sequentibus capitis 20. Matthaei versiculis, quibus curatio duorum caecorum enarratur, continuo venit ad caput 21. Matthaei, quod respondet Lucae capiti 19., non vero his, quae sequuntur apud Lucam cap. 14., vbi de primo accubitu in coena agitur.

122. Codici Colbertino adhaerent duo codices Corbeienses, codex Monasterii S. Andreae secus Auenionem, Claromontanus, et Cantabrigiensis. E codicibus Sangermanensibus maior num. 15. habet prius assumentum: *Vos autem quaeritis etc.*,

non vero hoc secundum, *Intrantes autem, et rogati etc.* Contra codex Sangermanensis minor absque numerica nota refert secundum hoc additamentum, *Intrantes autem*, secluso priori, *Vos autem quaeritis*. Omnes autem hi codices in secundo additamento verbis duntaxat, aut eorum ordine a ms. Colbertino differunt, re, et sensu cum eo consentiunt. Haec ipsa parabola loc. cit. Matthaei legitur in textu graeco Biblior. Polyglottor. Londin. tom.6., et in versione Anglo-Saxonica, interprete Marescallo. Eandem indicant tres capitulorum indices praefixi Euangelio Matthaei in mss. Colbertino, et duobus Corbeiensibus. Hilarius etiam comment. in Matth., quamuis prius additamentum, *Vos autem quaeritis* praetereat, tamen hoc alterum diserte exponit: et in capitulis commentario Hilarii in Matthaeum praefixis num.20. legitur: *De filiis Zebedaei*; *de primo accubitu*; *de duobus caecis*. Duo veteres codices, quibus vsus est Blanchinius in Euangeliar. quadrupl., cum priori assumento hoc alterum exhibent: *Intrantes autem, et rogati ad coenam etc.* Cohaerent duo alii codices latini Bibliothecae Bodleianae a Blanchinio laudati. In Bibliotheca sacratissimi Principis D̃. Ñ. PII VI. raris, ac selectis libris referta consului Nouum testamentum graecum cum lectionibus variantibus, et Commentario Ioannis Iacobi Wetstenii Amstelaedami 1751., tum Quatuor Euangelia graece cum variantibus a textu lectionibus mss. codicum Hauniae 1788. opera Andreae Birch, praeterea Nouum Testamentum graece, et latine ex mss. nunquam antea examinatis maximam partem Mosquensibus, curante Christiano Friderico Matthaei Rigae in 8. Tomus, quo Euangelium Matthaei continetur, prodiit anno 1788. Codices Frid. Matthaei, et Birchii Vulgatae consentiunt: ac solum Birchius indicat ex margine cod. Assemanii 1. versionis Syrae Philoxenianae: *Vos autem quaeritis de minimo augeri, et de magno minui* cum parabola sequenti. Wetstenius reperit, *Vos autem quaeritis de minimo crescere, et de maiore minores esse* cum reliquo additamento in codice regio 3935., Colbertino 4051. et 1895., et in codice Collegii Ludouici Magni tunc Iesuitarum.

CAPVT VI.

Vtilitas conferendi codices mss. Iuuenci.
Methodus huius editionis.

123. Qui veteres scriptores typis primi commiserunt, vnum, vel alterum exemplar ms. nacti, saepe mendosum, interdum mutilum, ita ipsi opera corrigebant, et supplebant, vt sententia poscere videbatur; quin lectores monerent, quibus in locis a mss. codicibus recessissent. Digna, quae legatur, est Dissertatio Io: Michaelis Heusingeri part. 1. Actor. Societ. latin. Ienens. pag. 40. *De scriptoribus graecis, et romanis nondum ad veterum exemplarium fidem satis emendatis*. Quid Barthius in hoc genere de Aldinis editionibus censuerit, vidimus num. 61. Contra grammaticum supercilium Georgii Fabricii in edendis, ac pro libitu corrigendis poetis christianis disputat idem Barthius pag. 2778., a nobis referendus ad l. 1. v. 179. Scilicet G. Fabricium in alienis operibus, quae edebat, nimis fuisse ingeniosum, cum Ioanne Alberto Fabricio, et Daumio notauit Arntzenius in praefatione ad editionem Sedulii, et multo ante Gretserus. In Iuuenco edendo Faber Stapulensis de se ipso hoc etiam fatetur, vt obseruaui num. 53. *Quae enim et immutata sunt in eo, et quae ad imperfectos versus accesserunt propter exemplaris deprauationem, non facile dixerim*. Iudicium Gruneri de Iuuenci editione a Reuschio adornata relege num. 51.

124. Siquis autem alius scriptor, Iuuencus in primis accurata recensione indiget. Saepe enim ex vnius verbi mutatione diuersa aliqua oriri potest sacrae scripturae interpretatio. Sic Barthius quum l. 29. Aduers. c. 5. animaduertisset, libr. 1. vers. 171. pro *dedecus oppressum* quemdam philologum veterem margini membranarum ascripsisse *dedecus oppressae*, addidit: *Hac enim lectione vis illata Virgini, vt quidem videbatur bono illi Iosepho, indicatur: quod apud animum eius errantem a rei veritate, in ipsa tamen quoque falsitate excusabiliorem faciebat Virginem sponsam*. Et hoc genus variantum lectionum ob talia accu-

accuratius expendi decet , quam si alium quempiam scriptorem tractes , in talibus quidem sanctis mystis . Accedit , multos librarios , primosue editores , lectioni Vulgatae nostrae assuetos , saepe verba Iuuenci eo traxisse , vt cum ea consentirent ; quum tamen ipse veterem Italam secutus fuerit , atque alia omnia interdum dixerit , quam quae in editis nunc apparent , vt multis in locis ex mss. demonstrabo.

125. Affirmant nonnulli , istiusmodi variis lectionibus annotandis omnia incerta reddi , et susque deque verti . Qui an satis intelligant , quae dicunt , incertum mihi est . Quid enim ? Quum compertum sit , veterum scripta ignorantia , incuria , aut peruersitate excriptorum , temporis etiam iniuria multis in locis corrupta esse , nonne satius est vera a falsis , certa ab incertis , probabilia ab absurdis , quantum quidem fieri potest , secernere , quam omnia sine vllo examine recipere ? Nec propterea negauerim , hoc etiam in studio peccari posse . Contemnendum minime est iudicium Barthii l.36. Aduers. c.20. col.1669. *Et sane hoc dicam semel , nimium libris illis cascis a plerisque , haec studia colentibus , tribuitur . Non culpanda quidem iudicia existimo variantium lectionum , sed a quouis illas aestimari saue est origo infinitae incertitudinis . Et iam eo ventum est , vt nemo ex quibusuis illis esse velit : adeo omnes in bicipiti illo monte somniasse videri volunt .*

126. Equidem in variis lectionibus veterum editionum , praesertim vero codicum mss. , quos perlustraui , annotandis diligentiam maximam adhibere constitui , quae fortasse aliud agentibus nimia videri possit , sed inutilis minime est , vt viri critici iudicium de re tota ferant . Inter discrepantes vero scripturas , collatis mss. exemplaribus , eam plerumque seligo , quae ad veterem Italam versionem Euangeliorum , qua Iuuencus vtebatur , proxime accedit : neque in ea explicanda immorari me piget . Tam in variis lectionibus , quam in notis subiectis praeter ea , quae ad latinitatem , prosodiamque spectant , potissimum enucleanda suscipio , quae peculiarem aliquam sacrae scripturae interpretationem a Iuuenco adhibitam continent . Plurimi enim fieri debet eius auctoritas quum in vera sacrae

scripturae lectione constituenda, tum in sententia explicanda. Nam eo tempore floruit Iuuencus, quo minus corrupta erant exemplaria sacrae scripturae; et quum data opera ad Euangeliorum concordiam aggressus fuerit, aequum est credere, eum probatissima exemplaria prae oculis habuisse, easque explicationes adoptasse, quae tunc in ecclesia apud sanctissimos eius aequales viros maxime vigebant. Etsi autem inter graecos Tatianus haereticus, Ammonius Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus harmoniam quatuor Euangeliorum composuisse dicantur, tamen inter latinos ante Iuuencum neminem legimus in huiusmodi arduum, et difficillimum opus incubuisse. Eorum, qui post Iuuencum concordiam euangelicam adornarunt, satis amplum catalogum exhibet Calmetus in Biblioth. sacr. ante Diction. Biblic.

127. Quum autem editiones veteres, et mss. codices plerumque primis nominum literis indicentur, tabulam hic subtexere iuuabit, vt lectorum commodo consulatur.

ALD. Aldi editio. Vide n.60.

BARTH. Barthii Aduersaria.

BAS. Basileensis editio anni 1537. Vide n.68.

CA. CANT. Cantabrigienses codices apud Reuschium. Vide num. 86.

DAVENTR. Dauentriensis, vt puto, editio. Vide n.61.

FABR. Fabricius (Georgius) in Corpore poetarum christianorum. Vide num.77.

FAVST. Fausti editio. Vide num.54. seqq.

FVLD. Fuldensis codex. Vide num.86.

GALLAND. Gallandii editio. Vide num.87.

HAD. Hadamarii editio. Vide num.69.

HELMST. Helmstadiensis codex. Vide num.86.

OTT. Ottobonianus codex vaticanus. Vide num.49.

POELM. Poelmanni editio. Vide num.70.

REG. Reginae Sueciae codex vaticanus. Vide num.48.

ROM. Romani Collegii codex. Vide num.50.

TORN. Tornaesiana editio. Vide num.76.78.

WESTHEM. Westhemeri editio. Vide n.71.

128. Versionis Italicae veteris Euangeliorum codices saepe ex Sabatierio laudare continget, nimirum Colbertinum, duos Sangermanenses, duos item Corbeienses, Cantabrigiensem, Claromontanum, S. Mauri Fossatensis, S. Gatiani, S. Martini, et Maioris Monasterii Turonensis. Quod satis est monuisse, vt lector notas, siue primas literas horum codicum, vbi occurrant, facile per se intelligat. Sabatierius Italam versionem titulo *versionis veteris*, vulgatam nostram *Vulgatae nouae* praenotat: non quod haec noua reipsa sit, est enim *vetus*, vt ait Synodus Tridentina sess. 4. decret. de edit. et vs. sacr. libr., *et longo toto seculorum vsu in Ecclesia ipsa probata*: sed ita loqui amat Sabatierius, vt Vulgatam ab Itala versione antiquiori distinguat. Quaeri hoc loco potest, an Iuuencus Italica versione tunc communi vsus fuerit, an graecis exemplaribus noui testamenti. Calmetus in Dictionar. verbo *Biblia Latina* sic habet: *Hi tantummodo rudes homines latinae versionis indigebant: eruditi enim, quique genere, et nomine pollebant, graecum idioma callentes, ad versionem minime confugiebant*. Praeterea multae erant versiones latinae, neque a doctissimis quidem viris confectae, vt testatur S. Augustinus De doctr. christ. l. 2. c. XI. n. 16. *Qui scripturas ex hebraea lingua in graecam verterunt, numerari possunt: latini autem interpretes nullo modo. Vt enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex graecus, et aliquantulum facultatis sibi vtriusque linguae habere videbatur, ausus est interpretari*. Hinc mira nata confusio, et perturbatio, vt *tot pene essent exemplaria, quot codices*, vt ait Hieronymus praefat. in quatuor Euangelia. Nihilominus existimo, Iuuencum consuluisse quidem exemplaria graeca, sed potissimum secutum fuisse Italam versionem. Etsi enim plures aliae fuerint versiones latinae, tamen ea, quae Itala dicebatur, ceteris praestabat, et ab hominibus etiam doctis in pretio habebatur, quod *verborum tenacior esset cum perspicuitate sententiae*, vt ait Augustinus De doctr. christ. cap. 15. l. 2. Profecto Iuuencus saepe ab scriptura, quae in codicibus graecis reperitur, aperte recedit, vt sententiam teneat, quae in plerisque mss. antiquis Italae versionis conseruatur. Varietas autem,

quae inter exemplaria vetera latina occurrit, non arguit versionum diuersitatem, vt similis varietas in textu graeco non probat, diuersum esse textum.

129. In notis saepe lectorem ad Comment. in Prudentium, Notasque in Dracontium delego, ne actum agam, et inutili mole opus excrescat. Iuuencum enim ita edo, vt cum Prudentio, et Dracontio continenti serie ad vnum christianorum poetarum constituendum corpus referatur.

C. VETTII AQVILINI
IVVENCI
EVANGELICAE HISTORIAE
LIBRI IV.

INCIPIT PRAEFATIO.

Mattheus instituit virtutum tramite mores,
Et bene viuendi iusto dedit ordine leges.
Marcus amat terras inter, caelumque volare,

VARIAE LECTIONES.

versu 1. Codex Reginae Sueciae, et Barthii scribuot *Matheus*, atque ita scribendum nonnulli docent. Poelmannus, et Reuschius male *Mathaeus instituit*. Fabricius *Virtutum instituit Matthaens tramite mores*, ex ingenio, vt puto.

3. Reg. *videre*, supra *volare*, siue sit glossa, siue correctio. Fabricius *Infremit ore pio Marcus, similisque leoni – Insonat aeternae pandens mysteria vitae*. Aquilam Ioanni Fabricius v. 7., et 8. cum plerisque aliis tribuit.

NOTAE.

versu 1. De hac prima praefatione egi in Prolegom. oum. 48. Sabatierius Biblior. sacror. lat. versioo. initio Euangelli S. Marci ex vetustissimo codice Sangermanensi primos duos versus protulit: *Mattheus instituit etc.*, quibus illico succedunt duo alii de S. Marco, sed in hanc sententiam: *Marcus fremit ore leo, similisque rudenti – Intonat aeternae pandens mysteria vitae*. Reliqoi versus de duobus aliis Euangelistis a Sabatierio omnioo omittuntur. Abnormis vero est, et corruptus versus ille *Marcus fremit etc.* Barthius libr. XI. Aduers. cap. 23. ex codice ms. Iuuenci octo integros versus descripsit fere, vt apud Poelmannum. Reuschius idem epigramma in codicibus Iuuenci Cantabrigiensi, et Helmstadiensi ioueniri testatur. Obseruat etiam, duobus primis versibus iouuere velle Iuuencum, licet non exprimat, hominis specie notari Matthaeum in rota Ezechielis: idque praecipue colligit ex verbis v. seq. *iusto ordine*.

3. Marco figura leoois triboi solet, Ioanni aquilae etiam in picturis antiquis. Iuuencus aliter iudicat. Ioterpretationem addit glossator antiquus in codice Barthii: *Matthaeus, quia plus moralis fuit, quam ceteri Euangelistae, iccirco per animal rationale, id est, hominem designatur. Marcus dicitur volare inter caelum, et terram. Quia enim natinitatem Verbi, in qua ter-*

Et vehemens aquila stricto secat omnia lapsu.
Lucas vberius describit proelia Christi,
Iure sacer vitulus, qui munia fatur Abia.
Ioannes fremit ore leo, similis rugienti

VAR. LECT.

6. Poelm. mendose *iura sacer*. Fabr. *vitulus, qui iuxta moenia fertur*. Poelm. *vitulus, qui iuxta moenia fatur*. Reg., et Barth. *vitulus, qui moenia fatur auita*. Sic Cantabr., sed *quia* pro *qui*. Ex coniectura *qui munia fatur Abiae*, vel *qui munera fatur Abia*, adiectiue *Abia*, vel *moenera* more antiquo pro *munera*, aut *moenia* pro *munia*. Fortasse etiam *Abia* ponitur more indeclinabili, vt v.141. libr.1. *Elisabeth*, et apud Lucam *De vice Abia*.

7., et 8. Fabr. *Terras inter amat, caelumque volare Ioannes, – Et vehemens aquilae stricto secat omnia lapsu*.

NOTAE.

ram nostrae carnis deitas assumpsit, sicut Matthaeus, et Lucas, non descripsit, quasi terram non tetigit. Et quia de diuinitate pauca dixit, nec caelum, sicut Ioannes, penetrauit. Aquilae vero propter velocitatem narrationis comparatur, quia breuiloquus est in omnibus. Lucas figuram vituli tenet, qui in templo mactari solet, quia latius describit, quae in templo, et circa templum gessit Dominus, et plura loquitur de passione Domini. Ioannes per leonem exprimitur, quod quasi rugitum leonis edidit dicens, In principio erat verbum. Lucae nemo, quod sciam, vitulum negat. Thomasius etiam in Dissertat. De quatuor insignibus Euangelistarum affirmat, omnes Lucae figuram bouis ascribere. Augustinus in Ioann. c.8. tract. 36. leonem tribuit Matthaeo, non hominem: idque paucos alios asseruisse, confirmari potest. Plerique cum Hieronymo hominem Matthaeo assignant; Barthius auctor est, nonnullos angelum Matthaeo appingere. Verum inter quatuor vulgata Euangelistarum insignia angelus locum non habet. Opinionem Iuuenci tribuentis leonem Ioanni, Marco aquilam, tenuerat Irenaeus l.3. aduers. haereses cap.xi., et indicat Augustinus l. 1. De consensu Euangel. cap.6., quamuis minus probet. Thomasius loc. cit. eandem impugnat, et in epigramma hoc nostrum inuehitur, quasi ab aliquo nugatore post Augustinum confectum. Sed parum istius hominis iudicio tribuam, qui magnum aliquid sibi conficere visus est, dum impugnationem conclusit: *Sed manum de tabula*, et in ima ora subscripsit: *Erasm. in adag*.

4. *Stricto lapsu* intelligo *rapido*, vt habena contenta, seu adducta *stricta* dicitur. Sumi etiam potest *stricto* pro breui: idque versus seq. innuit.

5. Vberior Marco Lucas est. Proelia autem Christi ideirco fortasse hoc loco commemorantur, quia, vt ait Petrus Aurorarius, siue Rigensis in prologo Euangeliorum apud Barthium loc. cit. *Lucam designat bos victima, qui specialem – Materiam sumpsit de cruce, Christe, tua*.

6. Lucas cap.1. v.5. *Fuit in diebus Herodis, regis Iudaeae, sacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia etc.* Abia fuit vnus e posteris Eleazari filii Aaronis, caput octauae classis sacerdotum in distributione Dauidis Paralip. l. 1. cap. 24. v.21. Quia ergo Lucas a sacrificio, et a sacerdote de vice Abia incipit, ideo sacer vitulus dicitur, qui munia fatur Abia, vel *quia munia fatur Abia*, vt emendauit Reinesius laudatus a Thomasio loc.cit.

7. Nonnulli putant, primam in *rugio* necessario esse producendam. Fortasse hac de causa Fabricius hanc vocem in Mar-

Intonat aeternae pandens mysteria vitae.

ITEM PRAEFATIO.

Immortale nihil mundi compage tenetur,

NOTAE

eo omisit. Posset ad eius imitationem ita hic versus refingi *Ioannes fremit ore pio, similisque leoni*. Verum bene est *similis rugienti*, vel quia versus potest esse spondaicus, facta synaeresi in *rugienti*, vel quia reuera prima in *rugio* breuis est. Auctor carminis de Philomela inter Ouidii poemata in quibusdam editionibus v. 49. *Tigrides indomitae rancant, rugiuntque leones*, vbi vel corripitur prima, vel fit synaeresis in *rugiunt*.

8. Animaduertendum est, eo ordine quatuor Euangelistas in hoc epigrammate recenseri, quo in sacris Bibliis nunc extant. In codice Euangeliorum Cantabrigiensi, et in alio Corbeiensi apud Sabatierium initio Euangelii S. Marci ordo Euangelistarum ita mutatur, primo loco Matthaeus extat, deinde Ioannes, tum Lucas, postremo Marcus. Eodem ordine referuntur Euangelia in codice antiquissimo Vercellensi, in quo pro *Lucas* scribitur *Lucanus*. Iricius in praefatione ex Garbello in epistola ad Blanchinium, aliisque, olim in multis ecclesiis ita vsitatum fuisse ostendit. Hinc suspicio mihi suborta est, an hic idem ordo a Iuuenco obseruatus fuerit, quem aliquis postea inuerterit, vt vsitato more Euangelistarum nomina distribueret. Ita potuit accidere, vt aquila Ioanni, leo Marco a Iuuenco tribueretur: postea vero inuerso nominum ordine, etiam figurae diuerso modo applicatae fuerint, ac auctor epigrammatis voluerit. In hanc sententiam facit discrepantia lectionum, quam ex Fabricio, aliisque mss., et editis annotaui. De figuris quatuor animalium, quibus quatuor Euangelistae insigniuntur, videndus Barthius libr. XI. Aduers. cap. 23., et Iacobus Thomasius in Dissertatione eo praeside habita Lipsiae anno 1667., et excusa anno 1671. *De insignibus quatuor Euangelistarum*, et in Programmate *De quatuor Animalibus Ezechielis* inter dissertationes varii argumenti num. 33., et in Thesauro Theologico-Philolog., siue Sylloge Dissertat. tom. 2. pag. 57. Ambrosius in prolog ad Lucam epigrammatis nostri sententiam eodem fere modo exprimit: *Atque ita in libris singulis forma animalium figuratur, vt vniuscuiusque libri series propositorum videatur animalium aut naturae, aut virtuti, aut gratiae, aut miraculo conuenire. Quae licet omnia in omnibus sint, tamen plenitudo quaedam in singulis virtutum est singularum. Ortum hominis alius descripsit vberius, mores quoque hominis praeceptis vberioribus erudiuit. Alius a potentiae coepit expressione diuinae, quod ex rege rex, fortis ex forti, verus ex vero, viuida mortem virtute contempserit. Tertius sacrificium sacerdotale praemisit, et ipsam vituli immolationem stilo quodam pleniore diffudit. Quartus copiosius ceteris diuinae miracula resurrectionis expressit*. Ambrosius autem a communi sententia in distribuendis Euangelistarum insignibus non recedit.

9. Barthius libr. XI. Aduers. cap. 23 hos versus explicat. Sic autem exorditur: *Sunt apud me membranae veteres librorum quatuor Aquilii Iuuenci, quos ille Matthaeum potissimum secutus, euangelicam historiam complectentes metro simplici, sed adeo non illatine scripsit, vt etiam antiquae eius linguae ante Maronis aeuum vsitatae non pauca in eo sint vestigia, vnde ego coniectura ducor, plerosque barbarismos, qui in eo scriptore sunt, monachorum esse barbarorum. Liber noster optimus est, et ex quo multa corrupta apud poetam veterem, et pium corrigi possunt*. Obseruat, *compage* solidissimum nexum designare, vt apud Sedul. l. 5. v. 266. *Infernae patuere viae, ruptaeque fatiscunt-*

Non orbis, non regna hominum, non aurea Roma,
Non mare, non tellus, non ignea sidera caeli.
Nam statuit genitor rerum irreuocabile tempus,
Quo cunctum torrens rapiat flamma vltima mundum.
Sed tamen innumeros homines sublimia facta,
Et virtutis honos in tempora longa frequentant:

VAR. LECT.

10. Ottobonianus codex *orbes*, bene correctum alia manu.

12. Fausti editio vetus *non* pro *nam* mendose.

13. Aldus, codex Rom. Colleg., Editio Tornaesiana *rapiat*, quod tenent Reg., et Ott., alii *rapiet*.

15. Fausti ed. *frequentent* male.

NOTAE.

Diuisa compage petrae. Badius Ascensius, *Auctor in hoc proloquio*, ait, *facile ostendit, quo sit ingenio praeditus, et quam auream habeat in carmina venam, nisi eam fidei, quae captiuat omnem sensum, et sobrietati euangelicae cohibere malit. Vix enim quidquam aut sententiotius, aut delitiotius hoc prooemio inuenias*. Beda De metr. cap. de scansionibus hunc versum in exemplum profert: *Coniuncta scansio*, inquit, *quae ceteris laudabilior habetur, ea est, vbi nusquam pes cum verbo finitur, vt Immortale nihil etc.*

10. In libro vetustissimo Barthii glossa erat; *Hoc ideo iungitur, quia vulgo aeterna vrbs Roma dicebatur*. Nil potuit magis commode, vt notat Barthius. Summa enim tria, quae potuit, posuit Iuuencus, quaeque maximam habent speciem aeternitatis, vel habebant potius. De nummis veteribus cum inscriptione *Romae aeternae* vide Commentar. ad Prudentium l.1. contra Symmach. v.219. Extat Gab. Barri Francicani (sub hoc nomine latere dicitur doctissimus Cardinalis Sirletus) *Liber vnus de aeternitate Vrbis. Romae in aedibus populi romani* 1571. Virgilius, qui aeternitatem imperii romani tantopere praedicat, periturum tandem agnouit libr.2. Georgic. v.498. *Non res romanae, perituraque regna etc.* Roma, vt a Virgilio libr.2. Georg. v.534. *rerum pulcherrima*, sic ab aliis *aurea* dicitur non dissimili significatione. Ouidius De arte l.3. v.113. *Simplicitas rudis ante fuit, nunc aurea Roma - Edomiti magnas possidet orbis opes*. Ausonius de vrb. *Prima vrbes inter, diuum decus, aurea Roma*.

12. Lucretius l.1. v.469. *Aetas praeterita irreuocabilis*. Quamquam apud Iuuencum *irreuocabile* potius significat certo definitum, et quod mutari non possit. Liuius l.42. c.62. *In casum irreuocabilem se daret*. Plinius Iunior libr.3.epist.7. *Morbi taedio ad mortem irreuocabili constantia decucurrit*, al. *decurrit*, quod melius est.

13. Mundum flammis denique consumendum esse opinio inter ethnicos fuit, e sacris scilicet auctoribus petita, vt animaduerti in Comment. ad Prudentium hymn. xi. Cath. v.106.; quem ad locum Weitzius laudat versus Sophoclis de mundi conflagratione, *quos adduco*, inquit, *ad Iuuencum praefat*. Ex quo apparet, eum commentarios in Iuuencum parasse. Vide Prolegom. num.37.

15. *In tempora longa*, sed quae tandem finem habebunt: nam *Immortale nihil mundi compage tenetur*. Notandus est vsus verbi *frequentant* pro *celebrant*, notatus iam a Barthio loc. cit. Idem verbum hac notione vulgo non cognita occurrit hoc l. 1. v. 152., et l. 2. v. 693., v. 727., et l.3. v.202., et l.4. v.222. Witechindus libr.1. *Nomen noui Regis cum* Accumu-

Accumulant quorum famam, laudesque poetae.
Hos celsi cantus, Smyrnae de fonte fluentes,
Illos Minciadae celebrat dulcedo Maronis.
Nec minor ipsorum discurrit gloria vatum,
Quae manet aeternae similis, dum secla volabunt,
Et vertigo poli terras, atque aequora circum
Aethera sidereum iusso moderamine voluet.

VAR. LECT.

16. Fausti ed. *quorum et famam*.

17. Reg. corrupte *fluentae*. Librarius fortasse voluit *fluente*.

19. Poelm., Fabr. *decurrit*. Reg., Ott., Barth., Ald., et alii *discurrit*, quod etiam extat in Faust., Poelm. pro diuersa scriptura. Praeferendum est *discurrit* etiam ex sententia Barthii: famam enim dicit Iuuencus per omnia mundi spatia poetarum gloriam differentem.

20. Barthii codex *aeternum similis*, quod Barthius l. XI. Aduers. cap. 23. reiicit, quia durius esset, si *aeternum* pro *aeternorum* poneretur: sed l. 34. cap. 13. praefert *aeternum similis* poetice, quia sic melius Iuuencus aliis poetis consentit, qui gloriam poetarum *aeternam* esse dicunt. Intelligit, opinor, *aeternum* esse aduerbium. Malo *aeternae similis*: id enim vult Iuuencus.

22. Reg., Ottob., Barth., Rom. *iusso moderamine*: plerique *iusto*. Tornaesius iam ediderat *iusso*.

NOTAE.

clamore valido frequentabant. Nec absque melioris latinitatis vsu, vt probat Barthius ex auctore Priapaeorum Carm. 76. *Aethnaeae Cererem nurus frequentant*. Magis ad rem nostram Sulpicia in Satyr. *Musa, quibus numeris heroas, et arma frequentas*. Sic *frequentare memoriam alicuius* apud Senecam De consol. ad Marc. cap. 3. *Frequentare* pro narrare, iterare vsurpatum etiam est a Vopisco, et Spartiano, et in Codice Theodos., vt ostendit Ducangius.

17. Smyrna vna ex vrbibus, quae sibi Homerum ciuem arrogabant. Statius l. 4. silu. 2. v. 9. *Nectat adoratas et Smyrna, et Mantua lauros*. Forte *odoratas*. Hinc Homerus *Smyrnaeus vates* dictus. Vide A. Gellium l. 3. cap. XI., et Dissertationem Leonis Allatii *De patria Homeri*.

18. *Minciades*, *Minciadae* nomen a Iuuenco formatum ex *Mincio* fluuio, qui Mantuam alluit. Fontem Smyrnae, et fluuium Mantuae Iuuencus commemorat, vt v. 34. concludat, praestantiores esse aquas Iordanis ad aeternum carmen peragendum.

20. Poetarum morem esse, aeterna censere, quae canant, animaduertit Barthius libr. 34. Aduers. cap. 13. col. 1568. ex hoc Iuuenci loco, collatis aliis aliorum. Propertius libr. 3. el. 1. post multa alia concludit: *At non ingenio quaesitum nomen ab aeuo – Excidit; ingenio stat sine morte decus*. Ouidius libr. I. Amor. el. 15. v. 31. *Ergo quum silices, quum dens patientis aratri – Depereant aeuo, carmina morte carent*. Et l. 4. de Ponto el. 8. v. 47. seqq. plura in hanc sententiam affert. Horatius l. 4. od. 8. *Dignum laude virum musa vetat mori, – Caelo musa beat*. Sic Lucanus, et alii poetae passim.

21. Ouidius l. 2. Metam. v. 70 *Adde, quod assidua rapitur vertigine caelum, – Sideraque alta trahit, celerique volumine torquet*. *Polus a* πολέω *verto* dicitur.

22. *Aethera* accusatiuus singularis grae-

Quod si tam longam meruerunt carmina famam,
Quae veterum gestis hominum mendacia nectunt,
Nobis certa fides aeternae in secula laudis
Immortale decus tribuet, meritumque rependet.
Nam mihi carmen erit Christi vitalia gesta,
Diuinum in populis falsi sine crimine donum.

VAR. LECT.

27. Reg., Ott., Barth., Rom. *erit*: vulgo *erunt*.

28. In Reg. deest *in*. Poelm. pro d.s. *in populos*.

NOTAE.

co more pro *aetherem* a poetis latinis frequenter vsurpatur. *Iussum* dicitur moderamen, vt intelligamus, diuina prouidentia mundum gubernari. Omeisius, qui praefert *iusto*, intelligit pondus, mensuram, ac numerum. Mox v. 41. *Moderaminis aequi*, et l. 2. v. 577. *Iusto moderamine legis*.

23. Hi versus vsque ad prologi finem reperiuntur in quodam codice Vaticano Reginae Sueciae num.29., in quo sunt diuersa opera praesertim metrica, et in his Petri Aurorarii carmen de vtroque testamento. Prius legitur epigramma elegiacum in laudem argumenti sacri a poetia tractandi: *Aurea Maeonii concedant carmina vatis etc.*, tum hi versus Iuuenci, sed sine auctoris nomine. Strabo De vita B. Blaitmaici sec.3. part.2. Actor. Ss. Ord. Benedict. Mabillonii: *Si tantam meruere suo pro carmine famam, – Qui scelerosorum mores, et facta tulerunt – Laudibus in caelum etc.*

25. Beda de metr. cap. de scans. in hoc versu obseruat scansionem mixtam, quae vtrumque in se habet, vt in quibusdam coniunctus, in quibusdam separatus sit pes.

26. Affirmauit supra, immortale nihil mundi compage teneri: nunc autem immortale decus ex suo carmine euangelico sibi pollicetur, quia, etiam quum mundus incendio peribit, sperat, se vitam aeternam ob tempus ita bene collocatum consecuturum. Poetis profanis familiare est immortalitatem nominis sibi ex suis carminibus promittere. Lucanus l.9. v. 985. *Pharsalia nostra – Viuet, et a nullo tenebris damnabitur aeuo*. Horatius libr.3. od. vlt. *Exegi monumentum aere perennius, – Regalique situ pyramidum altius; – Quod non imber edax, non aquilo impotens – Possit diruere, aut innumerabilis – Annorum series, et fuga temporum. – Non omnis moriar etc.* Ouidius in fine Metam. *Iamque opus exegi, quod nec Iouis ira, nec ignes, – Nec poterunt ferrum, nec edax abolere vetustas. – Quum volet illa dies, quae nil nisi corporis huius – Ius habet, incerti spatium mihi finiat aeui. – Parte tamen meliore mei super alta perennis – Astra ferar, nomenque erit indelebile nostrum*. Iuuencus poetas ethnicos imitatus, sententiam eo direxit, quo christiani omnea spectare vnice debent: solum enim desiderat laudem, quae in aeterna vita posita est, et quam bonis operibus consequi possumus.

28. *In populis*, quia donum illud gentibus iam cunctis exhibitum fuerat: adeoque significantius id est, quam si *in populos* legeremus, vt putat Reuschius. *Falsi sine crimine*, quia ipse ex Euangeliis argumentum suum desumit. Ethnici poetae, aliique profani plerumque *gestis hominum mendacia nectunt*. Dio Chrysostomus orationem *De Ilio non capto* scripsit. Virgilii historiam in dubium multi reuocant, ac magna ex parte certo falsam esse ostendunt. Hi autem duo, Homerus, et Vir-

Nec metus, vt mundi rapiant incendia secum
Hoc opus: hoc etenim forsan me subtrahet igni
Tunc, quum flammiuoma descendet nube coruscans
Iudex, altithroni genitoris gloria, Christus.
Ergo age, sanctificus adsit mihi carminis auctor

V A R. L E C T.

31. Romani Collegii codex *Huc quum flamminea descendet*. Reg. *coruscus*.

33. Codex Barth. *sanctificans*.

N O T A E.

gilius, praecipuam laudem in carminibus obtinuerunt, qui propterea prae ceteris a Iuuenco commemorati sunt.

30. Iuuencum exprimit Alcuinus in epistola ad episcopum quemdam Transalpinum apud Mabillon. Veter. Analect. edition. Parisiens. 1733. pag. 403. *Hoc est opus tuum in praesenti luce, hoc est merces tua in aeterna gloria. Ait enim quidam poeta de opere carminis euangelici: Hoc opus, hoc etenim forsan me subtrahit* (lege *subtrahet*) *igni – Tunc, quum flammiuoma iudex descendet ab arce. Dicam et ego: Hoc opus, hoc etenim non solum subtrahit igni – Te iam, sed faciat caeli conscendere in arcem*. Noster etiam Aluarus Cordubensis Initio Memorialis Sanctorum: *Et sicut me indignum tanto opere fateor, ita quoque sui perfectione non solum erui culpis confido, verum etiam poenis abstractus, praestantiorem gratiam interuentu eius apud Dominum inuenire spero: vt est illud philosophicum: Hoc opus, hoc olim forsan me subtrahet igni*. Vbi *olim* pro *etenim* ponitur, vt sententia hoc versu concludatur. Omeisius huc affert Ouidii versus l.1. Amor. el.15. in fine, *Ergo etiam, quum me supremus adederit ignis, – Viuam, parsque mei magna superstes erit*. Sed Ouidius de supremo igne, quo corpora hominum olim post obitum cremabantur, manifeste loquitur. De huiusmodi precibus, quibus scriptores veteres ecclesiastici veniam pro extremo iudicii die deposcere solebant, plura congessi in Prolegom. ad Prudentium cap.19., et in not. ad Dracontium l.3. v.681.

31. Scriptorem, qui *flammiuomus* dixerit, antiquiorem Iuuenco non noui. Eo vocabulo vsus est Arator l.2. v.531. *Flammiuomo sub sole iacet*. Nonnulli legunt *Flammiuolo sub sole*, quasi volante cum flammis; sed elegantius est *Flammiuomo*, quod non solum in editis veteribus inuenio, sed etiam in mss. codicibus vaticanis. Similiter codex Collegii Romani Aratorem, Iuuencum, et Sedulium complectens, quocum Iuuencum contuli, habet *Flammiuomo sub sole iacet*. Rabanus Maurus, siue alius sit auctor hymni veteris in Ascensione Christi, Iuuencum imitatur: *Vt quum flammiuoma nube reuerteris*. Editus est hic hymnus a Browero inter alios Rabani.

32. Libr. 2. v.62. *Per patris altithroni nomen etc.*, et l.3. v. 409. *Altithroni vultum genitoris*. Venantius Fortunatus a Iuuenco, vt puto, hoc verbum mutuatus est l.1. De vita S. Martini v.1. Clarius imitatur Engelmodus episcopus in versibus ad Ratbertum Abbatem tom.9. Biblioth. Patrum part.2. pag.897. Coloniae 1618. *Quum rex altithronus mundum discreuerit vrna – Iudicii etc.* Barthius Interpretatur, Iuuencum eo alludere, quod super Iordane dixit vox Dei Matth. cap.3. v. 17. *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, quod Iuuencus l.1.v 398. sic vertit: *Te, nate, hodie per gaudia testor – Ex me progenitum: placet haec mihi gloria prolis*. Epist. ad Hebr. cap. 1. v.3. *Qui quum sit splendor gloriae, et figura substantiae eius etc.*

33. In *sanctificus* producitur vltima ra-

Spiritus, et puro mentem riget amne canentis
Dulcis Iordanis, vt Christo digna loquamur.

LIBER PRIMVS.

Rex fuit Herodes iudaea in gente cruentus,
Sub quo seruator iusti, templique sacerdos

NOTAE.

tione caesurae: neque enim Barthius libr. xi. Aduers. cap. 23., et Cellarius De Barbar. in curis poster. audiendi sunt, quum affirmant, metrum postulare *sanctificans*. Vtrumque verbum *sanctificut*, et *sanctifico* ab ecclesiasticis scriptoribus tantum vsurpatur, vt a Tertulliano, Prudentio etc. Auctor incertus De Bebiani baptismo: *Ergo vt sanctifica nituit renouatus ab vnda*. Paulinus Petrocorius libr. 5. De vita S. Mrtini: *Quae tam sanctifici conseruant munera tactus*. In liturgia hoc vocabulum satis vsitatum est.

34. Heliconis vndis, Smyrnae fonti, et Mincio flumini opponit purum amnem dulcis Iordanis, cuius aquas hsurire cupit, vt carmina Christo digna loquatur. Eccur autem Iordanem eam in rem laudat? Glossa in codice Barthii hanc allegoriam sic explicat: *Per Iordanem vult intelligi Spiritum sanctum. Iordanis a duobus fluuiis nomen sortitur: quorum vnus IOR, alter DANIS appellatur: qui confluentes faciunt Iordanem. Sic et Spiritus sanctus a Patre procedit, et Filio. Non enim dicitur, quod vel pater sit Filii, et Spiritus sancti, vel quod Filius sit Patris, et Spiritus sancti. Sed veraciter confitemur, quod sanctus Spiritus sit Patris, et Filii, quod ex vtroque procedit. Iordanis vero interpretatur descensus, quod nomen conuenit Spiritui sancto, quia qui se ad aquas baptismi humiliant, in hoc fit diuinae gratiae, et benignitatis descensus, quae specialiter Spiritui sancto attribuitur*. Corrigit Barthius *quippe qui se ad aquas baptismi humilians, in hoc fit*. Incerta etiam est etymologia Iordanis, quae affertur. Negant enim critici scriptores, Iordanem ex duobus amnibus conflari, aut aliquem esse amnem, qui *Dan* appelletur. Iuuencus aquam Iordanis commemorat, vt gratiam baptismstis explicet. Prudentius hymn. 2. Cathem. v. 61. *Durare nos tales iube, – Quales remotis sordibus – Nitere pridem iusseras, – Iordane tinctos flumine*. Ad hunc Prudentii locum plura commentatus sum de studio, quo veteres christiani ambibant in Iordane baptizari, quia ibi baptizatus est Christus. Iuuenci pism hanc inuocationem imitatus est Paulinus De vita S. Martini l. 4. *Castalias poscant lymphatica pectora lymphas: – Altera pocla decent homines Iordane renatos*.

35. Fortasse ex imitatione Virgilii l. 6. v. 662. *Quique pii vates, et Phoebo digna locuti*. Statius l. 4. sat. 21. v. 10. *Digna loquar etc.* His Iuuenci versibus respondent alii l. 4. v. 803. in epilogo; *Has mea mens fidei vires, sanctique timoris – Cepit, et in tantum luxit mihi gratia Christi, – Versibus vt nostris diuinae gloria legis – Ornamenta libens caperet terrestria linguae*.

36. In plerisque editionibus exprimuntur capita rerum, et indicantur loca Euangelistarum, quos Iuuencus sequitur. A nostris codicibus absunt istiusmodi tituli. Eos igitur ex editione Aldi suis locis inseremus. Quamuis enim Iuuencum poema sine his inscriptionibus composuisse certum nobis videatur, tamen vtiles illae sunt, et fortsse veterum scriptorum, aut glossatorum diligentia confectae. CAPVT I. *De parentibus, et conceptione Ioannis Baptistae praecursoris Domini*. Lucae cap. 1. sd v. 26.

Zacharias, vicibus cui templum cura tueri,
Digesto instabat lectorum ex ordine vatum.
Huius inhaerebat thalamis dignissima coniux.
Cura his ambobus parilis moderaminis aequi,
Ambos annexos legis praecepta tenebant.

VAR. LECT.

39. Rom. *Digesto stabat*, quod non displicet: nam *stare* proprie tribuitur sacerdotibus altari inseruientibus, et constantiam denotat.

40. Poelm. pro diuers. s. *Cuins* pro *Huius*.

41. Reg., Ott., Ald. *bis*: alii *iis*.

NOTAE.

38. Explicat verba Lucae *De vice Abia*, quod postea v.45. exponit per verbum *sorte*. Barthius libr. XI. Aduers. cap. 12. notat, vices istas fuisse diarias, vel in diem sacerdotum sibi successiones, ad administrandum sacrificium, et ritus debitos in templo ex Esdra libr. 3. cap. 1. v. 1. et 2. *Et fecit Iosias pascha . . . . . statuens sacerdotes per vices dierum stolis amictos in templo Domini*. Extra canonem nostrum librorum sacrorum tertius hic liber Esdrae est. Paralipom. libr. 1. cap. 24. enumerantur viginti quatuor classes, seu vices in ministerio Domini a Dauid designatae, vbi v.3. *Et diuisit eos Dauid . . . . secundum vices suas, et ministerium*. Et v.7. *Exiuit autem sors prima Ioiarib etc.* Deinde v.10. *Octaua* (sors) *Abia*. Rursus v. 19. *Hae vices eorum secundum ministeria sua*. Eucherius in Instructionibus, siue de quaest. noui testam. *Quid est, quod scribitur in Luca de Zacharia sacerdote, quod esset de vice Abia?* XXIV. *sortibus in ministerium templi distributi fuerant sacerdotes, vt in ordine vicis suae quisque sacerdotali fungeretur officio. In hoc ergo ordine octauam sortem Abia habuit, de qua vice Zacharias sacerdos fuit*.

39. Sacerdotes saepe Iuuencus *vates* appellat, vt h. l. v. 221. 327. l. 3. v.292. l.4. v. 405. 524.

41. *Moderamen* pro moderatione. Prudentius Psych. v. 274. *At virtus placidi moderaminis*.

42. *Annexos* Barthius interpretatur libr. 43. Aduers. cap.23. ei soli curae mancipatos, nullius alterius studii studiosos, quia Iuuencus alludit ad ius vetus romanum, quo *nexi* erant mancipio per aes, et libram acquisiti, velut obstricti imperio: de quo videndus Turnebus l.20. Aduers. cap.19. Mihi videtur Iuuencus explicare voluisse verba Lucae *sine querela*. In textu graeco id dicitur ἄμεμπτοι, quod plerique vertunt *sine reprehensione*, et in codice Cantabrigiensi Euangeliorum apud Sabatierium *sine macula*. Sed quum fere omnes versiones veteres, Sanctique Patres latini cum Vulgata exhibeant *sine querela*, idque optime respondeat verbo graeco, nam ἀμεμφία est *nulla querela*, Iuuencus exposuit *annexos*, hoc est, vnanimes, et nullo vnquam iurgio inter se discordes. Similis sententia h. l.v.341. *Ad proprium semper cogens nectebat amorem*. Formula frequens est in inscriptionibus antiquis ad significandam concordiam coniugum, *Cum qua vixit sine querela*. Apud Gruterum pag.1145. num. 8. *Coniugi dulcissimo, cum quo aduixit sine querela per annos viginti*. Plures aliae similes videri possunt apud eundem Gruterum, et apud Manutium, et Cellarium in Orthogr. Fabrettus pag.256. seqq. 15. inscriptiones profert, quibus ea formula *sine querela*, aut *sine vlla querela*, vel, vt in lapidibus scribitur, *querella* coniugum constantem concordiam significat. Hoc sensu Apuleius libr.2. Floridor. *Pro-*

Nec fuit his soboles, iamtum vergentibus annis;
Gratius vt donum iam desperantibus esset.
Sed quum sorte adytis, arisque inferret odores

VAR. LECT.

43. Reg., Ott., Ald. *bis* : alii *iis*. Reg. *iamtum* : alii *iam tunc*, Ott., Rom., Ald. *iam tos*. Sabatierius edidit *iam tuuc vrgeutibus*, et pro d. s. *vergentibus*, quod alii praeferunt, et praeferendum videtur.

45. Codex Barth., Ald., Torn. minus bene *forte adytis*. In ms. Cantabrig. Euangelii legitur etiam *Forte accidit etc.*

NOTAE.

inde sedulo consuleret, ne post querelae causam caperet. Ita Crates Hipparchem virginem, coniugium optantem, admonebat. Horatius non dissimili modo de concordia amantium l. 1. od. 13. *Felices ter, et amplius, – Quos irrupta tenet copula, nec malis – Diuulsus querimoniis – Suprema citius soluet amor die*. Etsi autem *querelae* vocabulum non dicatur proprium esse de animi offensa coniugali amori interueniente, vt vult Petrus Clouius ad loc. cit. Apuleii, tamen negari nequit, frequentissime ita accipi, vt quum sermo est de coniugibus ea significatio praeferenda sit. Critici interpretes, qui hunc locum expendunt, partim obscura haec esse verba dicunt, vt Valla, partim exponunt innoxios, intemeratos, integros, insontes, irreprehensibiles, sine querela dei, et hominum, nimirum non solum conscientia pura, verum et fama integra. Atqui verbum ipsum graecum verti posset *non iurgiosi*; neque culpandus est interpres latinus, qui phrasin communiorem vsurpauit *sine querela*. Petrus Chrysol. serm. 89. interpretationem Iuuenci videtur amplecti; sic enim de his coniugibus ait: *Est noua felicitas, et coniugium singulare, quando manet iu duobus vna mens, vna sanctitas in duobus, constabas mente, quod distabat iu sexu, et iu moribus erat vnum, quod geminabas aspectus: ac virtus reddebat pares, impares dederat quos natura*. Eo autem magis notandum est, vixisse hos coniuges vnanimes, et sine querela, quia processerant ambo in diebus suis, et non erat illis filius. Dedecori enim, et probro feminis praesertim iudaeis vertebatur, si steriles essent.

43. Lucanus l. 1. v. 130. *Nec colere pares: alter vergentibus annis – Iu senium*. Tacitus Annal. 2. cap 43. simpliciter dixit: *Nam suam aetatem vergere, Drusi non satis adolcuisse*. *Aetatem vergere* pro *iucliuare in senium*.

44. Barthius libr. 43. Aduers. cap. 23. similem versum Prosperi allegat: *Gratior est fructus, quem spes productior edit*. Iuuenci versum laudat Ionas Scotus, monachus Bobiensis, in Vita S. Columbani num. 22. *Huic soboles nulla erat, vt Iuuencus de Elisabeth, et Zacharia ait: Gratius vt donum esc*. Beda ad h. l. ex Iuuenco, vt puto: *Quatenus inopinato prolis ortu es ipsis donum gratius existeres, et ceteros miraculi stupor futuri prophetae pararet auditui*.

45. Sic etiam Irenaeus l. 3. cap. 10. *Secundum consuetudinem sacerdotii SORTE exiuit, vt incensum poneret, et venit, vti sacrificaret, intrans in templum Domini*. Sic etiam Vulgata, et antiqua Itala versio in multis mss. *sorte exiit*. Sanctuarium pars erat templi secretior, quam ingredi soli summo sacerdoti licebat. Sanctum a sanctuario velo diuidebatur; et in sanctum simplices etiam sacerdotes, non vero laici, ingrediebantur. Id vocabant ethnici *adytum, et adyta*, quod vocabulum christiani etiam scriptores vsurpant. Paulinus poem. 35. De obitu Celsi: *Tunc et discisso nudata* (al. *discusso nudata*, al. *nudato discissa*) *altaria velo – Amisere sacri relligionem adyti*. In sancto aureum altare erat, quo odores incendebantur. Laici ad septum huius loci accedebant, vt hostias, et oblationes tradereut, sed intus non penetrabant.

Zacharias, visus caelo descendere aperto
Nuncius, et soli iussas perferre loquelas,
(Cetera nam foribus plebes astrata rogabat:)
Quem tibi terribilis concussit corde pauorem
Visus, eum laeti sermonis gratia placet.
Nam me propitius rerum pater vnicus alto

VAR. LECT.

46. Fabr., Ald., Torn., Reg., Ott. *visus*. Poelm. *iussus*, quod minus placet. In quodam ms. S. Gat. (veteris Italicae) legitur *visus est* pro *apparuit* hoc cap. S. Lucae.

47. Ott. a prima manu *soli iustus*. Ita Fausti editio.

48. Codex Barthii *foribus tum plebs prostrata*. Reg. *foribus tunc plebs adstrata*. Ott., Rom. *foribus plebes adstrata*. Ald., Poelm., Torn., Fabr. *foribus plebes astrata*. Latinius in Bibl. *foribus plebes abstracta*, ex coniectura, vt puto, sed quae probari potest. Nam verba Lucae sunt: *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi*. Pro *plebs* ponitur *plebes*: de quo vide l. 4. v. 694.

49. Poelm. *Quem tibi terribilis concussit corda pauorem – Visus, quum laeti sermonis gratia placet?* Ita etiam Torn., et Reg., sed *corde* pro *corda*, et Reg. *placat* pro *placet*, et glossa *pauorem delectat*. Fausti editio *Quid tibi terribilis concussu corda pauore - Visus: tum laeti sermonis munere placat?* Reuschius *Quid tibi terribilis concussit corda pauore – Visus, quum laeti sermonis gratia placet?* Omeisius cum Fabr. *Quid tibi terribilis concussi corda pauore – Visus, quum laeti sermonis gratia placet?* Codex Barthii *Qui tibi terribilis concussit corde pauorem – Visus, eum laeti sermonis gratia placet*. Barthius restituit *Qui tibi terribilis concussit corda pauore – Visus, eum etc.* Poelm. pro d. a. *Quid tibi terribilis concussi corda pauore – Visus? tum laeti sermonis munere placat*. Scriptura Ottob. vera videtur *Quem tibi terribilis concussit corde pauorem – Visus, eum laeti sermonis gratia placet*, quod placuit Latinio, et Aldo, qui mendose habet *pauore*; et *placat*. In Rom. eadem est scriptura, sed *placat* pro *placet*. Verba Lucae cap. I. v. XI. sunt: *Ne timeas, Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua*. Barthius putabat, nulli ex tot editionibus venisse in mentem, legendum *eum* pro *quum*. In Basileensi etiam anni 1537. legitur *eum*, sed cum errore Aldi *pauore*.

51. Torn. *Iam me demissum rerum*. Reg. *Nam me demissum*. Plerique *Nam me propitius*.

NOTAE.

48. *Foribus* sancti, vt ego puto. Barthius libr. 43. Aduers. cap. 23. affirmat, simile habuisse apud ethnicos institutum, qui corpora liminibus ipsis, et foribus templorum prosternere solebant. Id respicit lectionem vulgatam *astrata*, vel *adstrata*, vel *prostrata*, vt ms. codex Barthii habet. Verbo *asterno* hac significatione vsus est Ouidius libr. 2. Metam. v. 343. *Nocte, dieque vocant, asternunturque sepulcro*. Apud Lucam nulla mentio fit huius moris, vero tamen simillimum est, eum a Iuuenco expressum fuisse. *Rogabat* simpliciter positum pro *deum orabat*. Hinc *rogationes* preces, supplicationes ecclesiasticae, de quo verbo consulendus Ducangius. Simili modo *orare* absolute ab ecclesiasticis scriptoribus vsurpatur.

50. Fortasse alludit ad illud Virgilianum libr. XII. v. 48. *Quam pro me curam geris, hanc, precor, optime, pro me – Deponas*. Ita certe putabat Barthius loc. cit.

51. In Prolegom. ad Prudentium num. 205. ostendi, primam in *propitius* recte

A caeli solio tibi nunc in verba venire
Praecipit, et chara tibi mox e coniuge natum
Promittit, grandis rerum cui gloria restat,
Plurima qui populis nascendo gaudia quaeret,
Sobrius aeternum; clausum quem Spiritus ipsis
Visceribus matris complebit numine claro.
Istius hic populi partem pleramque docendo
Ad verum conuertet iter, dominumque, deumque.
Continuo primus noscet, plebemque vocabit:

VAR. LECT.

53. Ald., Reg., Ott., Torn. *mox e.* Fabr., Poelm. *mox de*.

56. Barthii codex *sobrius: aeternus*, quae scriptura valde mihi probabilis est, vt *aeternus spiritus* pro Spiritu sancto ponatur. Alii, repugnante Barthio, *sobrius aeternum*, et in Reg. est glossa *aeternaliter*, et indicatur, Spiritum dici sobrium. Aliter ego interpungo.

57. Sabatierius edidit *lumine claro*, et pro d. s. *numine*. In mss., et editis tantum reperio *numine*, quod confirmatur verbis Lucae cap. 1. vers.15. *Et Spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suae*.

58. Barth. codex *populi partem plebemque docendo – Ad verum conuertet iter*, quod non absonum Barthio videtur, sed non audet mutare *plebemque* pro *pleramque*, quia continuo sequitur *plebemque vocabit*. Faust. *populi partem magnamque docendo – Ad verum conuertet iter*. Cui consentit hic, vt saepe alibi, editio vetus in Bibliotheca Vaticana, quam Dauentriensem appello. Poelm. *hic partem populi plerumque docendo – Ad verum conuertet iter*. Ita Fabr., sed *pleramque*, et Ald., Rom., Ott., sed hi *populi partem pleramque*. Veteres editiones apud Barthium, Torn., Reg. *populi partem pleramque reuerti – Ad verum suadebit iter*.

60. Reg., Torn., Fabr., Gall. *nouabit*: plerique *vocabit*.

NOTAE.

produci posse. Confer etiam Satisfactionem Dracontii v.14. pag.369., et adde Guilielmum Britonem epist. ad Karlotum vers.18. *Hunc quoque propitio caelestis sidere vultus – Vel semel illustra*.

52. *Venire tibi in verba* notanda phrasis, vt *venire in conspectum alicuius*, *venire in sermonem alicuius*, vel *alicui*.

56. *Sobrius aeternum* ponitur pro his Lucae verbis, *Vinum, et siceram non bibet*. Interdum *aeternum* aduerbium accipitur pro assidue, valde. Virgilius libr.2. Georg. v. 399. *Terque, quaterque solum scindendum, glebaque versis – Aeternum frangenda bidentibus*. Et libr. 6 Aeneid. vers.400. *Licet ingens ianitor antro – Aeternum latrans exsangues terreat vmbras*. Omeisius, cui arridet *aeternum*, interpretatur *perpetuo sobrius*. Ioannes enim toto vitae suae tempore fuit sobrius, ac cibi parcus.

57. Euangelista ait, *Ab vtero matris suae*, quod nonnulli haeretici interpretantur *ab infantia sua*. Iuuencus recte cum aliis Patribus, *clausum ipsis visceribus matris*.

58. *Populi partem pleramque*, scilicet *multos filiorum Israel*, vt ait Lucas. In singulari numero *plerusque* Sallustius, Gellius, Apuleius, et alii dixerunt.

60. En verba Lucae cap.1. vers.16.17. *Et multos filiorum Israel conuertet ad do-*

Nomi-

Nomine Ioannen hunc tu vocitare memento.
Olli confusa respondit mente sacerdos:
Aemula promissis obsistit talibus aetas,
Nec senibus soboles poterit contingere fessis,
Quam deus auertens primaeuo in flore negauit.
Haec trepidans vates; cui talia nuncius addit:
Si tibi mortalis sobolem promitteret vllus,
Ad desperandum forsan cunctatio mentis

VAR. LECT.

61. Reg., Ott., Rom. *Ioannem hunc tu*, quod non abborret, et editum est in Torn. Plerique *quem tu*. Rescribo *Ioannen hunc*. Reuschius ad vers. 58. *Istius hic populi* monet, *hic*, et *hunc* semper cum dignitate aliqua, et ornamento eius, de quo sermo est, vsurpari. Ipse autem scribit *Ioannem hunc*, quod sustineri potest per hiatum, et quia aspiratio vim consonantis nonnunquam habet. Id probat etiam Beda De metr. cap. de synaloeph. hoc versu Iuuenci.

64. Reg., Ald., Poelmann. pro d. s., Torn., Fabr. *soboles*: alii *foetus*. Reuschius *soboles* praefert, quia v. 67. Angelus Mariae respondens eodem vocabulo vtitur.

65. Alii *quam*, scilicet *sobolem*, alii *quem* nempe *foetum*.

66. Ald., Fabric., Poelm. pro d. s., Ott. *infert*. Alii *addit*. Rom. *infert*, sed forte fuit *infit*.

68. Barthii codex ad *disperandum*, quod Barthio arridet, quia *disperare* est secus sperare, vt *dissentire*, et mille talia vsu habet latinitas. Omeisius a Barthio dissentit, quem nouarum vocum affectatorem vocat.

NOTAE.

minum deum ipsorum. Et ipse praecedet ante illum in spiritu, et virtute Eliae: vt conuertat corda patrum in filios, et incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam. Itaque sic Iuuenci verba interpungo, et explico: partem pleramque populi ad verum iter, dominumque, deumque conuertet. Ipse primus noscet (Dominum videlicet, dum in vtero matris exultauit) et plebem vocabit, quia vox erit clamantis in deserto etc., aut plebem nouabit, quia Domino plebem perfectam parabit: nam *nouabit* respicere potest aliquo pacto ad baptismum Ioannis, vel elegans est metaphora, vt ait ad h. l. Maldonatus, quasi Ioannes serendum a Christo agrum proscinderet, ac nouaret. Plerique ita distinguunt, *Ad verum conuertet iter, dominumque, deumque – Continuo primus noscet*: quod magis a verbis Euangelii recedit.

63. Sic Virgilius l.5. vers.415. *Aemula necdum – Temporibus geminis canebat sparsa senectus*.

64. *Fessus* saepe sonat generationi ineptum, infoecundum, vt v.110. *Aeuo defessis auxit miracula membris*. Claudianus De rapt Proserpinae l. 1. vers. 124. *Fessaque post primos haeserunt viscera partus*.

65. Reuschius supplet *Quam deus auertens se*, et de auersione dei, quae frequenter indignationem denotat, plura disserit. Sed potius intelligendum est, *quam* esse accusatiuum iungendum participio *auertens*, et verbo *negauit*, vt in re simili dicam l.3. v.304. var. lect.

67. Pulchra haec est interpretatio verborum Lucae cap.1. vers. 19. 20. *Et respondens Angelus dixit ei: Ego sum Ga-*

Debuerat tardis haerens insistere verbis.
Nunc ego, quem Dominus, caeli, terraeque repertor
Ante suos vultus voluit parere ministrum,
Auribus ingratis hominis, visuque receptus,
Supremi mandata dei temnenda peregi.
Quare promissis manet irreuocabile donum;
Sed tibi claudetur trepidae vox nuncia mentis,
Donec cuncta dei firmentur munera vobis.

VAR. LECT.

70. Ald., Torn., Barthii codex, Reg., Rom., Ott. *repertor*, quod pro d. s. posuit Poelmannus. Alii *creator*. Grunerus Act. Soc. Lat. Ien. vol. 3. distinguit *quem Dominus, caeli terraeque repertor*. Alii *dominus caeli, terraeque repertor*.

71. Sabatierius edidit *patere*, et pro d. s. *parere*. Id vnice verum est, et in mss., et editis, quos vidi, tantum extat. *Patere* metri legibus aduersatur.

72. Barthius scribendum existimat *homini*: sed bene est *hominis*. Barthius intelligit, esse datiuum pro ablatiuo, vt saepe fit.

73. Codex Barthii *Supremi mandata dei tempnanda peregi*: qua scriptura aliud aliquid latere putat Barthius. Ita exhibent nostri codd. Reg., et Ott., sed *temnenda*, vel *tempnenda*, quod in mss. codd. inueniri confirmat Gallandius. Reuschius cum editis *Summi iussa dei non contemnenda peregi*. Grunerus loc. cit. *Supremi mandata dei temnenda peregi?* h. e., Peragere debeo? vel peregisse debeo? Gallandius *Summi iussa dei non contemnenda peregi?* In Rom. *tenenda* mendum est pro *temnenda*: reliqua, vt in Reg., et Ott. Omeisius fatetur, quatuor codices cum nostris facere, sed putat, legendum *dei haud temnenda*. Reuschius vero suspicatur *dei contempta*. Retineo *dei temnenda*, nempe quae Zacharias contemneret, vel contempturus erat.

75. Tornaes., Reg. *trepidae*, quod expressit Gallandius cum Grunero loc. cit. ex mss. Angl. Vn., Cant. Plerique editi *rapidae*: quod Reuschius retinuit, et explicat Badius, quia mens vnico momento caelos penetrat. *Trepidae* sumitur pro *dubiae*, *incertae*, *dubitantis*.

NOTAE.

briel, qui asto ante deum, et missus sum loqui ad te, et haec tibi euangelizare. Et ecce eris tacens etc. Beda in carminibus Iuuenci versatus hanc explicationem arripuit ad h. l. *Vult intelligi, quod si homo talia promitteret, impune signum flagitare liceret: at cum angelus promittat, iam dubitari non deceat.*

69. Reuschius exponit, Debuisset etiam linguam cohibere, vt tardus ad loquendum esses. Malo, Debuerat insistere his tuis verbis, quibus tardum te ad credendum ostendis.

70. *Terraeque repertor*, vt *rerum repertor* apud Virgilium, *orbis repertor* apud Prudentium, et similia alia apud alios, quae longum esset recensere.

71. Prima significatio verbi *pareo* est *adesse*, *praesto esse*, quae huic loco conuenit. Adisis Comment. ad Prudentium libr. 2. contra Symmach. v. 237. *Quae simules parere meis virtutibus*.

74. Dracontius de munere diuino, fortasse Iuuencum imitatus, libr. I. vers. 605. *Manet irreuocabile munus*.

Haec ait, et sese teneris immiscuit auris.
Interea populus miracula longa trahebat,
Quid tantum in templo vellet cessare sacerdos.
Egressus trepide, numen vidisse supernum
Nutibus edocuit, miserae et dispendia vocis.

VAR. LECT.

77. Poelm., Reg., Ott., Rom., Fabr., Gall. *et sese teneris immiscuit auris*. Vetus editio Fausti, Ald., Torn., Poelmann. pro d. s. *et subito tenues se misit in auras*.

78. Reg., Ottob., Poelm., Ald., Torn., Rom., Dauentr. *populus miracula longa trahebat*. Barthii codex *populus miracula longa trahebant*. Fabr. *populum miracula longa trahebant*.

79. Fabr. *Quid tamen in templo* minus bene. In Reg. *Quid tantum templo* deest *in*. Reuschius ait, *tamen* non adeo inconcinnum esse.

80. Reg. *Progressus trepidae*. Barthii codex melius *Progressus trepide*. Sic Rom.

81. Plerique editi *miserae et dispendia vocis*. Reg. *misere dispendia vocis*; ita Ott., sed post *misere* abrasum aliquid videtur. Rom. *miserae dispendia vocis*. Barth. codex *miserae dispendia voci*, quae genuina lectio Barthio videtur. Fortasse legere praestiterit *miserae ob dispendia vocis*, quae fuerit causa, cur nutibus edocuerit etc. Sed lectio vulgata bene procedit. Cornelius Val. Vonck Obseru. Miscell. cap. 31. pag. 118. rescribere mallet *misera et dispendia vocis*: nam ita amat Iuuencus vltimo substantiuo epitheton negare, vt mox v. 84. *Nec dilata diu venerunt munera prolis*.

NOTAE.

77. *Teneris auris.* Sic Prudentius Psych. vers. 122. *Per teneros crispata notos*. Confer Comment.

78. Barthius ait, pulcherrime vsurpatum *trahebat*, vel, quod ipse mauult, et elegantius quidem est, *trahebant*, quod videlicet longa videatur series temporis continuata. Sic Virgilius libr. 4. Georgic. vers. 392. *Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur*, et Iuuencus noster h. l. vers. 342. *Interea veteris scripti per debita currens – Omnia seclorum series promissa trahebat*. Adhuc tamen obscurum remanet, quid sit, populum miracula longa trahere. Verba Lucae haec sunt: *Et erat plebs expectans Zachariam, et mirabantur, quod tardaret ipse in templo*. Plures quidem, ac diuersae sunt significationes verbi *traho*; sed ad rem nostram ea maxime facit, qua accipitur pro agitare, reputare animo, considerare. Sallustius De bello Iugurth. cap. 98. *Marius anxius . . . trahere cum animo suo, omitteretne inceptum . . . . an fortunam opperiretur*. Tacitus Annal. 1. cap. 76. ad fin. *Cur abstinuerit spectaculo ipse, varie trahebant*; hoc est, varie interpretabantur.

79. *Tantum cessare*, tantopere cessare. Vide not. ad Dracontium l. 3. v. 250. *Et neget, Abraham tantum fecisse beatum*.

80. Glossa notabilis in Barthii codice haec erat: *Numen supernum – Angelum sic dicit, vt in historia Abrahami. Vel mittentem pro misso. Quoniam deum homo videre non poterat, et viuere. Numen autem minus est, quam si deum dixisset. Numen enim quasi nutamen dei dicitur.* Quod postremum ait Barthius ex scelerato Paulo illo ortum esse, qui carnificina Festi innumerabiles bonas res omni posteritatis memoriae male exemit, dignus optima sui parte pati, quae fecit illi. Certe *numen* est nutus, voluntas, et fere dicebatur ab ethnicis de voluntate, et potentia deorum, atque adeo de ipsis diis, et de diuinitate.

81. *Dispendia vocis*, vt *famae dispendia, morae dispendia*.

Inde domum remeat completo ex ordine vates
Officio, amissamque leuant promissa loquelam.
Nec dilata diu venerunt munera prolis;
Anxia sed ventris celabat gaudia coniux,
Donec quinque cauam complerent lumina lunam.
  Tunc maiora dehinc idem mandata minister
Detulit, ad Mariae demissus Virginis aures.
Haec desponsa suo per tempora certa propinquo,

VAR. LECT.

82. Reg., Ott., Faust., Poelmann. pro d. s., Ald., Torn. *remeat*. Fabric., Poelm. in textu *rediit*. Rom. *repedat*.

87. Poelm. pro d.s. *Nunc*: melius *Tunc*.

88. Poelm. minus bene *dimissus* pro *demissus*.

NOTAE.

83. *Leuant*, leuem, et tolerabilem faciunt amissam loquelam. Virgilius l.1. v.334. *Sis felix, nostrumque leues quaecumque laborem*, et l.8. v.309. *Ingrediens, varioque viam sermone leuabat*. Hinc *leuamen*, consolatio.

85. *Anxia celabat*, quia *occultabat se*, vt ait Lucas, quasi erubesceret, quod in senectute operam liberis dedisset. Schoettgenius tum hic, tum vers. 117. *anxia* interpretatur laeta. *Gaudia ventris*, quia vere gaudebat, gratiasque deo agebat, quod abstulisset *opprobrium eius inter homines*. Nam omnes gentes probro vertebant sterilitatem feminarum. Inter iudaeos huiusmodi opprobrium eo maius erat, quia Messiam ex sua gente nasciturum sperabant; ac proinde feminae steriles in huius gloriae partem venire non poterant. Prudentius Dittoch. vers. 14. *In ista – Risit Sara cata, sobolis sibi gaudia sera – Ferri*. et Sedulius l.2. v.66. *Quae ventre beato – Gaudia matris habens cum virginitatis honore*.

87. CAPVT II. *Angelus Gabriel mittitur a deo ad Mariam virginem*. Lucae cap.1. a v.26. ad v.39. Quamuis idem minister fuerit, idem angelus Gabriel, tamen ad Mariam virginem *maiora* detulit. Annunciauit enim, Christum ex ea nasciturum.

89. *Desponsa*; verbum magis latinum, quam *desponsata*: quamquam et hoc, quo Vulgata vtitur, probum est. Multi intelligunt, iam tunc B. Virginem nuptam fuisse, et significatione minus propria dici desponsam, vel desponsatam. Iuuencus, cuius sane auctoritas contemnenda non est, contrariam innuit, vel clare etiam tenet opinionem. Etsi autem Iuuencum, vt communi Patrum, et theologorum sententiae cohaereat, explicare voluerimus de solemni celebratione nuptiarum, quam etiam post veri matrimonii contractum dilatam esse intelligat, adhuc tamen a plerisque hac in re dissidet, quod in eadem domo cum Iosepho non habitasse crediderit, etiam postquam desponsa illi fuerat, aut matrimonium cum eo contraxerat. Negari nequit, rationes probabiles pro vtraque sententia ex Euangeliis peti, vt vel ex iis colligi potest, quae S. Thomas egregie disputat 3. part. quaest. 29. art.2. *Ad tertium dicendum, quod sicut Chrysostomus dicit super Matthaeum, Beata Virgo sic fuit desponsata Ioseph, quod etiam esset domi habita. Nam sicut in ea, quae in domo viri concipit, intelligitur conceptio maritalis: sic in ea, quae extra domum concipit, est suspecta conceptio. Et ita non esset sufficienter prouisum famae B. Virginis per hoc, quod fuit*

Abdita virgineis caste pubescere tectis,

VAR. LECT.

90. Rom. *pubescere taedis* cum nota in margine, *Virgineae taedae*, scilicet animaduersione id dignum esse, quasi Virgo pubesceret in nuptias.

NOTAE.

desponsata, nisi etiam fuisset domi habita. Vnde quod dicitur, Nollet eam traducere, melius intelligitur, id est, nollet eam diffamare in publicum, quam quod intelligatur de traductione in domum. Vnde et Euangelista subdit, quod voluit occulte dimittere eam. Quamuis tamen esset domi habita propter primam desponsationis fidem, nondum tamen interuenerat solemnis celebratio nuptiarum, propter quod etiam nondum carnaliter conuenerant. Vnde, sicut Chrysostomus dicit, non dicit Euangelista, Antequam duceretur in domum sponsi, etenim intus iam erat. Consuetudo enim fuit veteribus, vt sponsae in sponsorum domibus haberentur. Et ideo etiam Angelus dicit Ioseph: Ne timeas accipere Mariam coniugem tuam, id est, non timeas nuptias eius solemniter celebrare: licet alii dicant, quod nondum erat in domum inducta, sed solum desponsata. Primum tamen magis consonat Euangelio. Opinionem, quae magis placet S. Thomae, confirmat Suarius disput.7. tom.17. Aliam interpretationem, quae ad Iuuencum magis accedit, tenent Anselmus, Abulensis, Caietanus, Baronius, et alii. Iuuencus hoc ordine rem totam mihi narrare videtur. B. Virgo iam antea, et fortasse antequam nubilis esset, desponsa erat suo propinquo, sed iussis parentum abdita virgineis tectis pubescebat, tempusque opportunum matrimonii contrahendi expectabat. Hoc ipso tempore apparuit illi Angelus, et quum de Spiritu sancto concepisset, illico matrimonium verum cum sponso suo Iosepho contraxit, et ad salutandam Elisabetham se contulit. Nam si abdita virgineis tectis seruabat diem nuptiarum, statim ac extra ea tecta prodiisse, et quidem in montana in ciuitatem Iudae cum festinatione iuisse cognoscimus, facile intelligimus, id peractum post diem nuptiarum. Re ita exposita, vix vlla erit difficultas, quae leui negotio non dissoluatur. Ea enim, quae postea narrat Iuuencus v.168. seqq., commode explicantur de Iosepho iam coniuge, et viro B. Virginis, qui secum cogitauerit de Maria coniuge sua dimittenda.

90. Martialis libr.1. epigr.71. *Virgineam domum* vocat virginum Vestalium aedes. Simili modo *virgineis tectis* explicare possumus de aliqua domo, in qua virgines simul essent, et educarentur. P. Canisius libr. 1. De Deipara V. cap.12., et Suarius in 3. part. quaest.29. art. 2. disp. 7. ex Patribus probant, fuisse in templo Hierosolymitano locum, in quo virgines deo dicatae habitabant, et in his virgineis aedibus B. Virginem ab anno aetatis suae tertio, quo a parentibus in templo praesentata est, vt pie creditur, vsque ad suam desponsationem vitam egisse. De huiusmodi asceterio virginum intelligi potest illud Machab. l.2.c.3. v.19. *Accinctaeque mulieres ciliciis pectus, per plateas confluebant. Sed et virgines, quae conclusae erant, procurrebant ad Oniam*. Abdita ergo virgineis huiusmodi tectis B. Virgo caste, et pie vitam transegit vsque ad pubertatis tempus: sed annunciatio Verbi diuini eo loco certe peracta non est, quandoquidem Angelus missus est a deo in ciuitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth. Oportet ergo, vt intelligamus etiam in ciuitate Nazareth fuisse aliquem locum virginibus educandis accommodatum, vel tecta virginea, quae Iuuencus memorat, nihil aliud fuisse, quam cubiculum secretum in domo paterna Deiparae, in quo haec soli deo vacabat, atque ostio clauso orabat Patrem in abscondito. Natalis Alexander Sec.1. Histor. eccles. cap.1. art.2. locum l.2. Machabaeorum de virginibus, quae conclusae erant, explicat de puel-

Et seruare diem iussis permissa parentum :
Ad quam tranquillum sermonem nuncius infit :
Salue, progenie terras iutura salubri,
Desine conspectu mentem turbare verendo.
Nam tua concipient caelesti viscera iussu
Natum, quem regnare deus per secula cuncta,

V A R L E C T.

92. Poelm. pro d. s., Ald. *uuncius iufert* pro *infit*.

93. Poelm. in textu, Rom., Ottob., Fabr. *Salue, progenie terras iutura salubri*. Ald., Torn., Poelm. pro d. s., Faust., et Dauentr. *Salue progeniem terris paritura salubrem*. Reg. *Salue, progenies terras iutura salubris*, vt Virgo dicatur progenies salubris. Grunerus loc. cit. ex mss. Vn. *progenie terris futura salubri*, et Cant. *progenies terris futura salubris*, legit *progenie terris futura salubris*, quod merito displicet Gallandio, qui praefert *progenie terras iutura salubri*: ac reuera metrum non patitur *futura*, ac *paritura* videtur glossema.

94. Torn. *conspecta* mendose.

95. Alcuinus l. 2. contra Elipandum male *Non* pro *Nam*.

96. Alcuinus loc. cit. *per secula*, l. 2. contra Felicem male legit *per singula*.

N O T A E.

lis, quae pie educabantur, et propriis sibi cubiculis paternae domus, siue penetralibus latebant, neque prodire foras sinebantur. De his ergo paternae domus tectis aequum est Iuuencum exponere. Vide notam ad v.620. h. l.

91. Glossa Reg. *seruare diem – futurum nuptiarum*. Ita alii hunc locum interpretantur, praesertim Koenigius. Quod si teneamus, matrimonium iam tunc contractum fuisse, id intelligemus de die, quo caeremoniae publicae, et solemnes matrimonii peragi debebant, vel quo Ioseph in domum suam eam ducturus erat. *Seruare* interdum sumitur pro obseruare, esse in specula, expectare. *Dies* etiam sumitur pro tempore indefinito, vt idem sit *seruare diem*, ac expectare tempus opportunum. Igitur B. Virgo iussis parentum permissa est, nempe data, seu tradita est, nam hanc significationem habet hoc loco verbum *permitto*, vt pubesceret virgineis tectis, et seruaret diem. Sic enim procedit sensus horum versuum, non, vt exponit Wilkius, *abdita est pubescere, et seruare*. Innuit Iuuencus, Virginem Iosepho desponsam fuisse, dum adhuc SS. eius parentes Ioachim, et Anna viuerent. Multi tamen asserunt, parentes Mariae Virginis e vita excessisse, cuum haec annum aetatis 14. circiter ageret, ac proinde a sacerdotibus nuptui traditam fuisse Iosepho. Res incerta est, neque desunt scriptores antiqui, qui affirment, vtrumque parentem, aut saltem S. Annam superstitem fuisse ad annum 4. vitae Saluatoris nostri. Accipio autem vocabulum *parentum* propria significatione, non alia minus propria, quae sequiori aeuo inualuit, qua propinqui *parentes* dicuntur: de qua dixi ad Dracontium v.586. libr. 3.

92. Virgilius l. xi. v.242. *Ita farier infit*. Sic alii passim cum infinitiuo: sed cum accusatiuo *sermonem infit* non facile inuenies.

93. A *iuuo* participium est *iutus*, et *iuturus* apud Tacitum, Palladium, et Columellam, qui l. 10. v. 121. ait: *Rutaque Palladiae baccae iutura saporem*. Alii habent *victura* pro *iutura*.

95. His versibus Iuuenci contra Felicem, et Elipandum probat Alcuinus, Chri-

Et propriam credi sobolem gaudetque, iubetque.
Hunc vbi sub lucem dederis, sit nomine Iesus.
Ad quem Virgo dehinc pauido sic inchoat ore:
Nullos conceptus fieri sine coniuge dicunt.
Vnde igitur sobolem mihimet sperabo venire?
Nuncius haec contra celeri sermone fatetur:
Virtus celsa dei circumuolitabit obumbrans,
Spiritus et veniet purus, lectissima virgo,
Ac tibi mox puerum casto sermone iubebit

VAR. LECT.

97. Rom. *Vt propriam*.

98. Poelm., Faust., Gall., Torn., Fabr. *Huic, vbi sub lucem dederit, sit nomen Iesus*. Vn. apud Grunerum *Huic, vbi sub luce dederit, sit nomen Iesus*. Barthii codex, Gruneras loc. cit., Alcuinus aduers. Ellpand., Rom., Ott. *Hunc vbi sub lucem dederit, sit nomine Iesus*. Ita Reg., Cant., et Ald., sed *nomen Iesus*.

99. Ald., Torn., Faust., Rom. *sic incipit*. Poelm., Fabr., et alii *sic inchoat*.

101. Rom., Codex Barthii, Reg., Ottob., Gall. *mihimet*, quod magis placet, quam *mihi nunc* in Aldo, Poelm., Torn., et aliis.

102. Torn., Faust., Rom., Ald., Fabr., Poelm. pro d. s. *profatur*. Reg., Ott. cum aliis *fatetur*.

104. Codex Barthii *Spiritus adueniet*. Rom. *Spiritus ac veniet*.

NOTAE.

stum filium dei naturalem esse, vt ostendi in Prolegom. num.94.

98. Nomine *Iesus* trisyllabo vti solet Iuuencus; atque adeo legi posset *nomen Iesus*. Verum etiam in hac scriptura *nomine Iesus* intelligo, *Iesus* esse trisyllabum, elisa vltima in *nomine*.

101. B. Virgo sibi conscia erat virginitatis, eamque deo vouerat. Hinc ait: *Mihimet sperabo etc.*, quod magis energicum est, quam *mihi nunc sperabo*. Vide v.292. h. l., et v.301., et 617. libr.2.; quibus in locis vox *sibimet* occurrit.

103. Verba Lucae sunt cap. 1. v. 35. *Spiritus sanctus superueniet in te, et virtus altissimi obumbrabit tibi*. Arnulfus Lexouiensis carm.1. imitatus est Iuuencum, vel potius ipsius sacri codicis verba ipsa retinuit, vt obseruat Barthius libr.9. Aduers. cap. 17. col.449. Versus Arnulfi est: *Virgineumque vterum virtus sacra Patris obumbrans*. Hoc verbo vtuntur veteres omnes versiones, et plerique Patres. Victorinus Africanus l.1. aduersus Arium dixit et *obumbrabit*, et *inumbrabit*. Vtrumque verbum bene latinum est. Hugo Grotius putat, traslationem sumptam ab auibus pullos excludentibus. Gregorius Magnus Moral.18. Iob. 17. *Veluti vmbram quamdam tibi circumfundet, qua te ab aestu libidinis refrigerando coututabit*. Theophilactus primum affert similitudinem auis pullos suos contegentis, siue alis obumbrantis, tum quasi dubitans proponit comparationem pictoris primum delineantis, et vmbras inducentis, et deinde perfectum colorem addentis. Maldonatus hanc similitudinem reiicit, primam sic reformat: *Melius fortasse dixisset, sicut solet auis oua sua tegere, vt eius calore pulli gignantur, excludanturque*. Hoc adoptauit Grotius.

Magnificum gigni populis, quem credere sanctum,
Supremique dei natum vocitare necesse est.
Sic cognata tibi, sterilis quae credita cunctis,
Zachariae coniux mortali germine nuper
Aeuo defessis auxit miracula membris.
Sextus adest mensis: parent sic omnia iussis.

VAR. LECT.

106. Plerique editi distinguunt *gigni*: *populis*. Ald., Rom., Faust. *gigni populis, quem*, quod sequitur Gallandius ex cap.9. v.6. Isaiae, *Paruulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis*, et Lucae cap.2. v.11. *Natus est vobis bodie Saluator*. Reuschius probat *gigni*: *populis quem* ex Act. Apost. c.4. v.12.

108. Fortasse *Sic cognata tua sterilis*.

110. Reg. *bauxit*, quod videtur fuisse in Ottob., fortasse pro *bausit*. Sed *auxit* bonum est.

NOTAE.

107. Animaduertenda est explicatio verborum Lucae cap.1. v.35. *Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius dei*. Videtur Iuuencus ita distinxisse *et quod nascetur ex te, sanctum vocabitur, Filius dei*. Aperte Tertullianus libr.4. aduers. Marcion. pag.701. *Propterea quod in te nascetur, vocabitur sanctum, Filius dei*. Verbum *vocabitur* exponit Iuuencus *vocitare necesse est*. Nam in sacris literis *vocari* saepe idem est, ac *esse*, hebraico scilicet idiomate, vt Isaiae cap.1. v.26. *Post haec vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis*, et hoc cap.1. Lucae v.32. *Filius Altissimi vocabitur*. Sic etiam Homerus Iliad. l.4. v.6. verba Iunonis ad Iouem refert: *Vtrumque, tum quod ad genus, tum quod tua coniux – Vocor*. Videlicet *Et soror, et coniux tua sum*. Interpretatio Iuuenci haec est: *Sermone, et virtute Spiritus sancti puer generabitur ex te, qui erit sanctus, et Filius dei*. Nonnulli interpretes monent, *sanctum* iungendum cum verbo *nascetur*, quia ita in emendatis Bibliis interpungitur. Ioannes Albertus Bengelius Gnom. noui testament. ad h. l. cum Tertulliano, interprete Syro, et auctore sermonis contra omnes haereses apud Athanasium in Iuuenci explicationem propendet, vt *sanctum* pro parte praedicati habeatur. Mazochius t.3. Spicil. ad h. loc. ita interpungendum coniiciebat, vt cap.2. Lucae v.23. *Sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiens vuluam, sanctum Domino vocabitur*. Maldonatus hanc interpungendi rationem non probat, qui etiam obseruat, eam a Beda fuisse reiectam. Minus vero probandum est, quod ipse *sanctum* vim potius aduerbii, quam nominis habere cum paucis aliis censet.

108. Quum in Vulgata latina versione, et in Itala, et apud alios Patres legatur *cognata tua*, non aegre feram, si aliquis ita legat in Iuuenco *Sic cognata tua, sterilis quae credita cunctis*, producta scilicet vltima in *tua* ob *st* dictionis sequentis. S. Elisabetham sororem S. Annae matris Mariae Virginis fuisse aliqui tradunt. Alii alio modo explicant cognationem Deiparae cum S. Elisabetha.

109. *Mortali germine*, vt discrimen inter conceptionem Christi, et S. Ioannis Baptistae indicetur.

110. *Aeuum* sumitur etiam pro senio, siue extrema senectutis parte.

111. *Parent sic omnia iussis*, quia non erit impossibile apud deum omne verbum. Victor l.1. Genes. v.73. *Plus sit tibi credere semper – Posse deum, quidquid fieri non posse putatur*.

Virgo

Virgo dehinc: Domino famulam nunc ecce iubenti,
Vt tua verba sonant, cernis seruire paratam.
Nuncius abscedens vacuis se condidit auris.
Illa dehinc rapidis Iudaeam passibus vrbem,
Zachariaeque domum penetrat, grauidamque salutat
Elisabeth: clausae cui protinus anxia prolis
Membra vteri gremio, motu maiore resultant:
Et simul exiluit mater concussa tremore
Diuinae vocis: completa afflamine sancto,

VAR. LECT.

112. Nonnulli editi *nunc esse*. Fabricius cum Ald., Faust. edidit *nunc ecce*, quod confirmatum reperio in mss. Reg., Rom., et Ottobon., vbi mendum est *nunc et ecce*. Sic etiam Lucas: *Ecce ancilla Domini etc.*

117. Ottob. *prolis*, a sec.m. *proles* non bene.

119. Ott., Reg., Ald., Torn., Faust. *exiluit*: alii *exiliit*.

120. Rom., Codex Barth., Reg. *vocis completa est flamine sancto*. Ita etiam codex Vn. apud Grunerum. Ex quo conii-ci posset *Diuinae vocis: completa et flamine sancto*, sic enim omittitur vocabulum *afflamen*, de quo dicam in nota ad v. 126. Ott. *vocis, completa affamine*, sed videtur fuisse *afflamine*. Grunerus ex cod.D. (fort. Cant.) *completa est famine* legi vellet *affamine*, vt v.126. *affamina sentit*. Gallandio vitiosa haec eiusdem vocis repetitio videtur. Plerique habent *Diuinae vocis completa afflamine sancto*. Lucas ait: *Et repleta est Spiritu sancto Elisabeth. Et exclamauit voce magna, et dixit*. Hoc ergo est *afflamen sanctum*. Nam *Diuinae vocis* iungo cum *tremore*, nempe *Vt audiuit salutationem etc.*

NOTAE.

113. His verbis consensus praestatur a Maria Virgine: *Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum*. In veteri Itala versione: *Contingat mihi secundum verbum tuum*. In Iuuenco *secundum verbum tuum* ita exprimitur, *Vt tua verba sonant*, nimirum vt tua verba significant: habet enim verbum *sonare* hanc significationem. Cicero l.3. Offic. cap.21. *Haec duo verba inter se discrepare, re tamen vnum sonare videantur*; et libr.2. De finibus cap.2. al.6 *Non intelligere interdum, quid sonet haec vox voluptatis*. B. Virgo Maria se deo seruire paratam ostendit eo videlicet in opere, quod Angelus explicuerat: quo consensu exhibito, illico Verbum caro factum est. Putant nonnulli, verba illa, *Fiat mihi secundum verbum tuum* innuere desiderium in Virgine. Iuuencus solum consensum agnoscit, quem plerique alii sequuntur. Perinde enim est, ac si B. Virgo diceret: *Ecce ancillam Domino me exhibeo, vt fiat mihi secundum verbum tuum*.

115. CAPVT III. *Visit Mariam Elisabeth*. Lucae cap.1. a v.31. ad v.56. *Iudaeam vrbem*, videlicet Hebronem, vt plerique volunt. Euangelista ait, *In ciuitatem Iuda*, et in veteri Itala vesione *Iudae*, vel *Iudaeae*.

119. Gifanius in Indice Lucretii verbo *dissilui* contendit, veteres ita saepissime locutos *dissilui, exilui, prosilui*, non *dissilii, exilii, prosilii*. Forcellinus etiam in Lexico affirmat, tutius, et vsitatius esse *exilui*, quam *exilii*. Omeisius contra asserit, legendum *exilii*, quia ponitur pro *exiliui*, vt dicitur *audii*, *audiui*.

120. Similia occurrunt v.150. seq. *Mox etiam assuetam penetrant spiracula men-*

Et magnum clamans : Felix o femina salue ,
Felicem gestans vteri sinuamine foetum .
Vnde meam tanto voluit deus aequus honore
Illustrare domum , quam mater numinis alti
Viseret ! Ecce meo gaudens in viscere proles
Exultat , Mariae quum prima affamina sensit .
Felix , quae credit finem mox affore verbis ,
Quae deus ad famulos , magnum dignando , locutus .
Illa trahens animum per gaudia mixta pudore ,

VAR. LECT.

122. Rom. mendose *vteri sinu animae*.

127. Codex Vn. *Felix qui credit* . Grunerus ex coniectura mallet *quae credis* ex *Beata* ; *quae credidisti* . Vulgata , Poelm. pro diu. script., Fabr. *quae confisa fidem mox* . Plerique *quae credit finem mox affore verbis* . Fabr. *verbo* pro *verbis* , et vers. seq. *quod* pro *quae* .

128. Barthius etsi legerit cum suo cod. *verbis* , nunc legit *quod* . Reiicit *locutus* pro *loquetur* in Fabricio , quia illud fidem in praeterita solum declarat , hoc autem eandem etiam in sequentia dirigit . Fabricius ex ingenio , vt arbitror , posuit *locutus* , vt exprimeret verba Lucae 1. 45. *Et beata , quae credidisti* . Ceterum in veteri editione Fausti etiam legitur *quod* , sed supra *verbis* , et mox *loquetur* . Reuschius sic legit *Quae deus ad famulam , magnum dignando , locutus* ex textu graeco : ὅτι ἔςαι τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου . Idem notauerat Omeisius . Saltem *locutus* retinendum est . Aliqui mss. Lucae delent *illi* , aut *tibi* .

129. Codex Barth. , Reg. a p. m. *Illa trahens animo per gaudia mixta pudorem , – Suppressae vocis pauitantia dicta volutat* . Ita etiam Torn. , vbi tamen legitur *suppresse* mendose , vt puto , pro *suppressae* . Rom. *Illa trahens animo per gaudia*

NOTAE.

tem , – Completusque canit venturi conscia dicta : et v.250.

121. *Magnum* aduerbii more , vt dicam ad v. 128.

122. Glossa in codice Reg. *sinuamine* = *gremio* . Badius exponit *complexu recuruo* . Iuuencus rursus l. 3. v.56. , Prudentius , et Sidonius hoc vocabulo *sinuamen* vsi sunt .

123. Rursus v.135. *Et seclis voluit deus aequus haberi* . Vide not. ad v.713.

125. *Viscus* est quodcumque intestinum animalis : nominatim pro vtero ponitur , praesertim in numero plurali ab Ouidio , Seneca , Vlpiano , et aliis . Ecclesia etiam canit : *Beata viscera , quae portauerunt aeterni Patris Filium etc.*

126. *Affamen* semel , et iterum ab Apuleio vsurpatum libr. XI. Metam . Vt igitur Iuuencus *affamen* , *sinuamen* dicit , sic *afflamen* v.120. eum dixisse credendum est . Koenigius plura similia profert , *allegamen* , *eructamen* , *frustramen* , *imprecamen* , *irrigamen* , *micamen* , *picturamen* , *quassamen* , *scrutamen* , *surculamen* , *temperamen* , *veteramen* . Sed multa horum ex recentioribus petita sunt , neque imitatione digna .

127. Finis , ait Barthius , est propter quem datur quid : quo effato scripturam editam confirmat . Iterum Iuuencus hoc l. vers. 238. *Finemque imponere verbis – Dignetur cum pace suis* .

128. *Magnum* aduerbii more pro valde . Val. Flaccus l. 1. v. 263. *Magnumque sonantes* . Adde Plautum , Gellium , alios .

Suppressae vocis pauitantia dicta volutat:
Magnificas laudes animus, gratesque celebrat
Immensi domino mundi. Vix gaudia tanta
Spiritus iste capit, quod me dignatus in altum
Erigere ex humili celsam, cunctisque beatam

VAR. LECT.

mixta pudore – Suppresse vocis. Omeisius scripturam Barthii in codice Fuldensi inuenit, eamque reliquis praetulit. Accedit Reuschiua, qui interpretatur, pudorem ex agnitione indignitatis ortum: qui tamen indignitatis sensus gaudio admixtus erat, quod Dominus ipsam respexit. Editio Coloniensis Hadamarii anni 1537. *Illa trabens animo per gaudia mixta pudorem – Suppresso, vocis*, quod Poelm. admisit in textu. Reg. a sec. m., et Ott. *Illa trabeus animum per gaudia mixta pudore, – Suppretsae vocis*: quae lectio mihi placet, quamuis Reuschius putet, loquendi hunc modum nimium popularem esse, et Iuuenco indignum; cuius dicti rationem nullam affert. Vide Virgil. l.4. Aen. 285. Poelm. pro diu. scr., Dau., Ald., Faust. *Illa trabeus auimum per gaudia multa pudore – Suppresso, vocis pauitantia dicta volutat*. Ita Fabr., sed *mixta* pro *multa*, qua scriptura Fabricii suam longe meliorem esse ait Barthius. Ego mallem *Suppressa voce*.

131. Ott. a p. m., Reg., Rom. *auimo*, quod edidit Torn. Plerique *animus*. Faust., Rom., Ott., Reg., Ald., Poelm. pro diu. s. *celebrat*. Torn., et alii *rependit*, quae est glossa in Reg.

132. Codex Barth., Rom., Ott., Torn. *Immensi*: ita Reg. cum glossa *totius*. Alii *Immenso*. Faust. distinguit *Immenso domino: muudi*.

133. Poelm. pro d. script. *vix gaudia tota – Ipsum te caperent*, quod extat etiam in ed. Fausti cum mendo *caperant*. Reuschius cum aliis *vix gaudia tanta – Spiritus iste capit*, videlicet animus; negatque, cum Vn. legendum *ipse* pro *iste*. Sciendum quippe est, pronomen *iste* aliquando pro *bic* poni, vt contra *bic* pro *iste*.

NOTAE.

130. *Suppressae vocis dicta* sunt verba prolata summissa voce. Quod clarius dici potuit, et, vt ego coniicio, dixit Iuuencus *Suppressa voce pauitantia dicta volutat*, producta vltima in *voce* ratione caesurae: quae quidem ita apud antiquos insolens est, sed frequens apud poetas sequioris aeui, et frequentior appareret, si librarii audaces, eiusque consuetudinis ignari multos versus non corrupissent. Denotatur modestia Virginis in colloquio. Cicero pro Sylla cap.10. *Qui quum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantummodo vt vos, qui ea probatis, exaudire possetis: de supplicio P. Lentuli, de carcere magna, et queribuuda voce dicebas*. Vox propria poetarum est *pauitantia*, sed bonorum tamen poetarum, vt Virgilii, Lucretii, Terentii, Valerii Flacci, Senecae Tragici.

132. *Immensi mundi*, vt in oratione Eugenii Toletani ex optimis exemplaribus, *Rex deus, immensi quo constat machina mundi*, non, vt in aliis legitur, *Rex deus immense, quo constat machina mundi*. Vide Prolegom. in Dracontium n.66. pag 49. seq. Reuschius id confirmat, quia si mundus immensus, quantus erit ille, qui eum condidit? Prudentius l.1. contra Symm. *Magnique immensa creauerit orbis*. Ouidius l.2. Met. v.35. *Ille refert: O lux immensi publica mundi*.

134. Plerique verba Deiparae, *Quia respexit humilitatem ancillae suae*, intelligunt de virtute humilitatis: Maldonatus

Gentibus, et seclis voluit deus aequus haberi.
Sustulit ecce thronum saeuis, fregitque superbos,
Largifluis humiles opibus ditauit egentes.
Tunc illic mansit trinos ex ordine menses,
Ad propriamque domum repedat iam certa futuri.
Iamque aderat tempus, quo iussum fundere foetum

VAR. LECT.

136. Ald. *Abstulit*: alii *Sustulit*. Poelm. pro d. s. *seruis* pro *saeuis*; id probum est. Rom. *serus*.

137. Poelm. pro d.s. *Immensis humiles.*

138. Faust., Fabr. *ternos ex*.

139. Faust., Ottob., Reg., Poelm. pro d. script., Torn., Fabr., Rom., Ald., et alii *repedat*, quod verius videtur, quam *remeat*, vt legitur in aliis, et in veteri etiam codice Barthii: qui fatetur quidem, *repedare* esse verbum antiquum, et probe latinum, sed illo tot locis ait scatere christianos scriptores, vt saepe in illorum locis aliud legere velit.

140. Reg., Ott., Rom., Reuschius cum quinque codicibus, Barth., Poelm. pro diu. s. *quo iussum fundere foetum – Elisabeth voluenda dies in luminis auras – Cogeret: ad partus famam collecta.* Ita Torn., sed distinguit *Cogeret ad partus famam: collecta*, minus bene; peius vero, quod scribit cum aliis *Elizabeth* pro *Elisabeth*, quod poscit metrum. Ald., Faust., Fabr., Poelm. in textu, Dauentr., et alii *quo sarcina deserat aluum – Elisabeth liquidas soluenda in luminis auras: – Ad partus fama tantos collecta*. Barthius, qui hanc scripturam alibi falsam iudicauit, quasi errorem peperisset nomen *Elisabeth* indeclinabile positum, postea l.56. cap.17. eandem videtur admittere: sed pro *deserat* legit *deseret* a verbo *deserare*, re-

NOTAE.

cum Iuuenco, et aliis de abiecta, vilique conditione.

136. *Fregit superbos* eleganter, vt *frangere hostes*, *nationes*. Cicero 1. Catilin. cap.9. *Te vt vlla res frangat? Tu vt vnquam te corrigas?* De voce *thronus* vide Comm. ad Prudentium v.102. Apoth.

137. *Largifluus* vox est veterum Lucretii, et Pacuuii.

138. In Vulgata habemus *quasi mensibus tribus*. In multis exemplaribus veteris Italicae deest *quasi*, vt hic apud Iuuencum, et S. Ambrosium lib. 2. in Lucam. Saepe apud Iuuencum occurrit adiectiuum hoc numerale *trinus*, quod distributiuum est, verum interdum ponitur extra distributionem, vt hoc, et aliis in locis a Iuuenco. Idem significat, et eodem modo accipi solet *ternus* siue distributiue, siue extra distributionem; ex quo accidere solet, vt in mss. non solum Iuuenci, sed etiam aliorum vnum pro altero ponatur, ac discrepent inter se vetera exemplaria.

139. Fabricius in Commentar. poet. christ. ait, *repedare* esse pedibus domum remeare. Origo quidem verbi haec videtur esse, quasi *pedem retrahere*, sed simpliciter ponitur pro *reuerti*. Hoc verbum a Lucilio, et Pacuuio vsitatum, deinde in obsoletis positum, in vsum denique reduxerunt cadentis latinitatis scriptores, Iuuencus, Ammianus, Damasus, alii. Vide Cellarium Cur. Posterior., et Io: Ludouicum de la Cerda Aduers. sacr. cap.21. num.6. Reuersa vero est Deipara in domum suam *iam certa futuri*, non quod antea certa non esset, sed quia experientia didicit, vera esse, quae Angelus de Elisabetha pronunciauerat.

140. CAPVT IV. *Ioannis Baptistae natiuitas*. Lucae cap. 1. a v. 56. ad v. 80.

Elisabeth voluenda dies in luminis auras
Cogeret. Ad partus famam collecta cucurrit
Turba propinquorum, tum gaudia mira frequentes
Concelebrant, nomenque iubent genitoris habere.
Abnuit hoc genitrix, Sed Ioannes vocitetur,
Ingeminat. Placuit muti tunc iussa parentis
Consulere, scriptoque rogant edicere nomen.
Sed proh mira fides! tabulis quum scribere tentat,

VAR. LECT.

cludere, resignare, quod poscit soluendi verbum de altero versu sese ingerens. Idem Barthius in Fulgentio corrigit, *Deserate flosculis* pro *Reserate* libr.1. Mythol., et apud Apul. l.1. Metam. nonnulli legunt *deseratus* pro *reseratus*.

143. Poelm. pro d. s. *per gaudia*. Barthii codex *frequentans* pro *frequentes*.

145. Reuschius distinguit *Abnuit hoc genitrix; sed, Ioannes vocitetur, – Ingeminat*. Alii *sed Ioannes*.

146. Ott. *ingemuit*, recte correctum per *ingeminat*. Hadamarii Ed., Rom., Poelm. in textu *cunctis tunc*. Plerique *muti tunc*.

147. Reg., Ott., Poelm. pro d. script., Torn., Fabr. *Consulere, scriptoque rogant edicere nomen*, quod bonum est, producto *e* postremo in *consulere* ob duas consonantes vocis sequentis. Barthii codex *Consulerent, ecriptoque rogant*. Rom. *Consulere, et scriptoque rogant*. Ald., Faust., Poelm. pro alia scriptura *Consulere, in scripto rogitantque edicere nomen*. Poelm. in textu, Hadamarius *in scriptoque rogant*.

148. Barthius alicubi legit *dum* pro *quum*.

NOTAE.

Phrasis *Fundere foetum* facilitatem edendi foetum innuit. Dracontius l.2. v.682. de eodem partu S. Elisabethae: *Fundatur de ventre puer sub sorte beata*.

141. *Elisabeth* indeclinabile: scilicet voluenda dies cogeret Elisabetham fundere foetum. *Voluenda dies* habet vim instantis temporis, vt obseruauit Gifanius Ind. Lucretii verbo *voluenda*. Virgilius l.9. v.6. *Turne, quod optanti Diuum promittere nemo – Auderet, voluenda dies en attulit vltro*. Auitus l.5. v.411. al.416. *Maxima nocturnas iam pars exegerat horas, – Et voluenda dies instabat sorte propinqua*.

142. Notandus est mos a graecis, latinis, et iudaeis vsitatus, quod propinqui conuenire solebant ad visendas puerperas, et adesse, quum post octo, vel nouem dies infanti nomen imponebatur.

145. Sumit particulam *sed* ex Euangelio: *Dixit, Nequaquam, sed Ioannes vocabitur*.

147. Maldonatus ad hunc Euangelistae locum sic ait: *Iuuencus scripto existimat Zachariam interrogatum*. Mens Iuuenci alia mihi videtur, nimirum Zachariam nutibus rogatum, vt scripto nomen pueri ediceret.

148. Vulgata, *Et postulans pugillarem*: sic etiam Itala in plerisque ms., sed in Cantabr. *Et quum petisset tabulam scripsit: Ioannes est nomen eius*. Ambrosius in Luc. *Et accepit pugillares etc.*, quod magis latinum est: nam in singulari neutrum est *pugillar*. Subaudiri autem potest *tabellam* in *pugillarem*. Nam etiam *pugillares* adiectiuum est, et subauditur *tabellae*, *codicilli*, aut aliquid simile. Prudentius hymn. 9. Peristeph. de S. Cassiano v.15. *Vnde pugillares soliti percurrere ceras*. Forcellinus ait: *Corripit hic Pru-*

Implicitam soluit per verba sonantia linguam.
Mox etiam assuetam penetrant spiracula mentem,
Completusque canit venturi conscia dicta:
Concelebrent cuncti laudes, gratesque frequentent
Astrorum, et terrae, pontique, hominumque parenti:
Visere quod voluit, propriamque absoluere plebem.
En beat antiquam gentem, cornuque salutis
Erecto, indulget Dauidis origine lumen.
Hoc est, quod prisci cecinere ex ordine vates:
Haec est illa salus, quae nos ex hostibus atris
Eripit, vt iuste iusto seruire queamus.

VAR. LECT.

149. Mendum crediderim in Fabricio *sonentia* pro *sonantia*, quamuis *sonere* pro *sonare* dixerint veteres; vt multa similia, quae hoc loco congerit Schoettgenius.

150. Fabr. mendose *penetrans*. Codex Barthii *penetrant spiracula linguam*. Torn. *essuetam*, Hadamarius *assueta*, quod edidit etiam Westhemerus pro diuers. script. Rom. *assuetam penetrant spiritalia mentem*: sed fortasse prius fuit *spiracula*, quod vnice probo. Non male esset *assueta*, producta vltima ratione caesurae. Sed *assuetam* confirmat versus 720. l. 2.

151. Barthii membranae *Completusque dei venturo conscia dicta*, ex quo Barthius restituere vult *dei venturi conscia dictat*. Torn. *ventura* vitiose.

152. Ott. *concelebrant*, et *frequentant* minus bene.

154. Torn., Rom., Reg., Ott. *quod*: alii *qui*.

NOTAE.

dentius primam, malut auctor prosodiae. Ego vero non video, cur reprehendendus sit Prudentius, quum *pugillar* a *pugillo*, seu *pugno* dicatur, et in *pugillo* prima sit breuis. Corripuit etiam Ausonius in iambico dimetro epigr. 146. *Bipatens pugillar expedi*. De huiusmodi tabellis cera illitis, quibus veteres scribebant, vide Comment. ad cit. hymn. S. Cassiani. Iuuenci sententia ita exponenda est, vt Zacharias simul et scripserit nomen, et recuperata facultate loquendi, illud pronunciauerit. Hoc innuit Euangelista: *Scripsit dicens: Ioannes est nomen eius. Et mirati sunt vniuersi*. Et videtur potior fuisse ratio, cur mirarentur, quod nomen pronunciauerit, quam quod scripserit. Poterant enim Zacharias, et Elisabeth nutu, et scripto antea inter se consensisse de nomine Ioannis imponendo. Equidem non satis intelligo rationem S. Ambrosii in comment. ad h. l. *Et quidem ille mutus intimare vocabulum filii nequiuit vxori: sed per prophetiam Elisabeth didicit, quod non didicerat a marito*.

154. *Visere*, et *visitare* in mysterio Incarnationis exponendo saepe vsurpatur. Confer Commentar. hymn. XI. Cathem. Prudentii v. 32 *Dignatus orbem viseret*.

155. *Cornu salutis*, ex sacro codice. *Cornu* hebraica phrasi potentiam, et regnum significat.

156. Verba Lucae sunt: *Et erexit cornu salutis in domo Dauid pueri sui*. Ver-

Et tu, parue puer, sanctus, dignusque propheta
Dicere, et Dominum mox praegrediere viando.
Illius et populum duces per lumen apertum:
Errorem per te spernent, mortisque tenebras
Abrumpent omnes, tua qui praecepta sequentur.
Exhinc secretis in vallibus abdita semper
Vita fuit puero, donec, poscentibus annis,
Vatis ad officium pleno pubesceret aeuo.
Interea Mariae sponso miracula mentem
Solicitant, manifesta vteri quod pondera vidit:
Et secum voluit, quanam ratione propinquae
Dedecus oppressum celet, thalamosque recuset.

VAR. LECT.

160. Poelm., Rom., Ald., Fabr. *Et tu*. Reg., Ott. cum Torn. *At tu*. Versiones Vulgata, et Itala, *Et tu, puer*. Codex Cantrabr. *Et tu autem, infans*.

161. Torn., Reg., Ottobon. *Dicere, et Dominum mox praegrediere viando*. Ald. ita, sed *progrediere*. Cum Aldo facit Rom., sed mendose *progredire*. Poelm. *Diceris, Dominum mox praegrediere viando*, et pro diu. s. *progrediere*. *Praegrediere* praeferendum est ex verbis Lucae 1. 76. *Praeibis enim ante faciem Domini*. Et in codice Cantabr. apud Sabatierium, *Antecedes enim ante faciem Domini*. Faustus cum Aldo facit, alii cum aliis *praegrediere*.

162. Ald., Roman., Torn. *per limen*. Plerique *per lumen*, quod ad verba Lucae 1. 79. propius accedit.

165. Plerique scribunt *Exhinc*: Sabatierius pro d. s. *Exin*.

168. Roman., et Codex Barthii *Mariae sponsi*, quod tantundem est, vt ait Barthius cap. 5. libr. 69. Aduers.

171. Barthii codicis margini apposita erat coniectura philologi veteris *Dedecus oppressae*, qua indicatur, S. Iosephum existimasse, vim illatam fuisse Virgini. In Rom. *cedet* error pro *celet*.

NOTAE.

sio Itala ex ms. Colbert. *in domum*. Erigit ergo deus potentiam, et salutem, indulgetque lumen ex familia Dauid.

161. De verbo *viare* egi in Comment. ad Prudentium praefat. 2. Apoth. vers. 15. Adde Cerdam Aduers. sacr. cap. 144. n. 34.

164. *Abrumpent*, discutient, dispellent; e tenebris emergent.

166. Trigesimo aetatis anno eos, qui ex ordine sacerdotali erant, iudaei ad officium sacerdotis admittere solebant. Numer. cap. 4. vers. 3., et 47.

167. *Pleno aeuo*, plena aetate, plenis annis, vt Virgilius dixit de Lauinia, *Iam plenis nubilis annis*. Vide notata a nobis ad vers. 384. l. 1. Dracontii.

168. CAPVT V. *Ioseph cogitat relinquere Mariam*. Matthaei cap. 1. a v. 19. ad vers. 24.

169. *Onus* vteri hoc pariter modo dicunt Ouidius, Gellius, Sidonius, Auitus, Sedulius, quorum loca annotauit Omeisius. Ouidius l. 3. Fast. vers. 42. *Caelesti tumidus pondere venter erat*. Consule Arntzenium ad Sedulium l. 1. vers. 96.

171. Glossa in codice Reg. est *thala-*

Talia tractanti torpescunt membra sopore,
Audiuitque dei super horrida somnia vocem:

V A R. L E C T.

173. Poelm. pro d. s., Fabr. ita legunt hunc versum *Mox stertente, dei vox est audita monentis*, quem spurium esse recte iudicat Barthius loc. cit.

N O T A E.

mos = *sponsalia*. Sponsalia proprie sunt promissio, et stipulatio futurarum nuptiarum. Iuuenalis sat. 6. vers. 25. *Conuentum tamen, et pactum, et sponsalia nostra – Tempestate paras*. Glossa confirmari potest versu 178. *Haec praecepta sequens seruat sponsalia pacta*. Verba Matthaei sunt: *Ioseph autem vir eius, quum esset iustus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam*. Pro *traducere* graece est παραδειγματίσαι, quod est ignominiae exponere, ostendere in exemplum, infamare. *Dimittere*, quod omnes exhibent, in textu graeco est ἀπολῦσαι: quod si sermo sit de coniuge, verti posset *diuortium cum ea facere*, si de sponsa, melius esset *repudiare*: nam repudiari etiam potest futurum matrimonium. In codice Cantabr., *Et nollet eam praepalare*. Hilarius in Matth. I. *Et dictum hoc Ioseph volenti eam abiicere, quia iustus ipse nollet in eam lege decerni*. Augustinus epist. 153. *Et nollet eam diuulgare*. Vigilius Taps. libr. 12. de Trin. *Et nollet eam detegere*. Secum igitur cogitabat Ioseph, quanam ratione dedecus Mariae celaret, eamque dimitteret, aut eius coniugium abiiceret. Haec est expositio Iuuenci, qui propterea non approbat sententiam nonnullorum, qui explicant *nollet eam traducere*, hoc est, nollet eam in domum suam ducere. Barthius libr. 44. Aduers. cap. 9., probat, *traducere* verbum nuptiale esse ex Prudentio Iuniore Hispano in Vita Beatae Maurae Virginis. Verum hic auctor, vt ego puto, *traducere* dixit, vt explicaret, nouam nuptam in aliam familiam transiisse, quia iamtum aliqui verba Matthaei, *Et nollet eam traducere* sic accipiebant. Alii existimant, Iosephum nihil mali de B. Virgine iudicasse, vel quia intellexerat, eam concepisse de Spiritu sancto, vel quia eximia Virginis sanctitate permotus omne iudicium sustinuit. Ab his etiam dissentit Iuuencus, qui potius cum Chrysostomo, Ambrosio, Augustino, Iustino, aliisque Patribus, et interpretibus tenet, Iosephum sibi persuasisse, Mariam concepisse ex adulterio. Menochius ab opinione philologi veteris, qui in Iuuenco coniiciebat *Dedecus oppressae*, non abhorret. *Fortasse*, ait, *existimauit Ioseph, Mariae vim illatam, atque ita absque illius peccato grauidam esse*. In nouo Thesauro Theologico-Philologico inserta est Dissertatio Francisci Baringii *De paradigmatismo, seu repudio sponsae adulterae*.

172. *Diuinum hoc est*, ait Barthius pag. 2778. *Quod indicat, non somnium solum, sed ipsum etiam somnum homini immissum a deo: quo pacto saepius ad capienda per soporem monita, et praesagia diuina hominum animi disponuntur ex sententia gentilium poetarum, vt Homerus in Διὸς ὕπνον appellarit*. De somniis, quae a deo in veteri, et nouo testamento immissa esse constat, agit Durantus in tract. De visionib. cap. 9., et Benedictus XIV. De beatif. libr. 3. cap. 51.

173. In scripto codice Barthii glossa haec erat *horrida somnia* = *quod somno dubietatis premebatur*: quae loquitur de illa suspicione, quam de vitiata coniuge habebat Ioseph, adeoque ad hunc locum parum, aut nihil potius facit, vt animaduertit Barthius. Vocem *horrida* poeticam dicit idem Barthius, et ex re ipsa natam, cuius quidam velut horror ansam dederit mutationi. Iuuencus iterum hoc libr. vers. 286. de Magis, *Totam mox horrida somnia noctem – Solicitant*. Adde, horrorem de metu religioso dici, et saepe

Acci-

Accipe coniugium nullo cum crimine pactae,
Spiritus impleuit sancto cui viscera foetu.
Hanc cecinit vates venturam ex virgine prolem,
NOBISCVM DEVS est nomen cui. Protinus ille

VAR. LECT.

174. Tom. *pactum*, alii *pactae*. Poelm. pro diu. s. ita legit *Tu sponsam capias*, *vacat omni pactio fraude*.

175. Codex Barthii *sanctus*, quod Barthius praefert *sancto*; idque ab sciolis correctoribus positum affirmat, sed non confirmat. Fauet illi, quod apud Matthaeum legitur, *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est*. Hoc tamen ipsum innuit nostra scriptura verbis *sancto foetu*.

177. Rom., et Editi omnes, quos vidi, ita habent *Nobiscum deus est cui nomen, protinus ille*. Reg., et Ott. *Nobiscum deus est nomen cui protinus ille*, et a pr. m. Ita videtur esse scriptum, vt intelligatur *cui* scilicet *virgini*, sed a sec. m. in Reg. addita est interpunctio *nomen cui: protinus*, cum glossa *cui – proli*.

NOTAE.

cum veneratione coniungi. Valer. Flaccus l. 2. vers. 432. *Threiciis arcana sacris: hic numinis ingens – Horror*. Confer Comment. ad Prudentium l. 1. contra Symm. vers. 199.

174. In codice ms. Barthii glossa erat, *Posse hinc concludi inter consponsos solum, firmum tamen esse coniugium*. Nescio, quo haec pertineant, nisi fortasse innuitur, nondum fuisse matrimonium verum inter Iosephum, et Mariam. Plerique tamen sentiunt, quum Ioseph eam animo voluebat cogitationem, ratum matrimonium iam fuisse contractum, et verba Matthaei, *Accipere coniugem tuam* interpretantur retinere, non dimittere; et quoniam animo iam cogitauerat eam dimittere, iubetur ab Angelo eam cogitationem abiicere. *Pacta* proprie erat puella, quando de nuptiis certa conditione conuenerat: *sponsa*, quum solemnes stipulationes, quae sponsalia dicebantur, accedebant. Hoc tamen discrimen a bonis scriptoribus non semper obseruari, demonstrat Reuschius, qui etiam tenet, *coniugium pactae* dici pro *coniugem pactam* more graecorum. Hieronymus hac in re dubius mihi videtur in cap. 1. Matthaei: *Martyr Ignatius etiam quartam addit causam, cur a desponsata conceptus sit: Vt partus, inquiens, eius celaretur diabolo, dum eum putat, non de virgine, sed de vxore generatum*. Hic astruitur matrimonium ratum. Diabolus enim, qui non vbique praesens est, et ignorat ea, quae, vbi ipse non est, aguntur, videns, Mariam vxorem esse Iosephi, putare potuit, partum non de virgine, sed de vxore generatum. Addit Hieronymus: *Antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu sancto. Non ab alio inuenta est nisi a Ioseph, qui pene licentia maritali futurae vxoris omnia nouerat*. Intelligo *licentia pene maritali*, quia sponsus erat, non maritus, quod clarius exprimitur verbis *futurae vxoris*. Nondum ergo Maria vxor erat. Postea tamen subiungit: *Quomodo Ioseph, quum crimen celaret vxoris, iustus scribitur! Sed hoc testimonium Mariae est, quod Ioseph sciens illius castitatem, et admirans, quod euenerat, celat silentio, cuius mysterium nesciebat*. Hic simpliciter vocat *vxorem* Mariam, quum paulo ante *futuram vxorem* appellasset.

177. Matthaeus cap. 1. v. 23. *Et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum deus*. In codice Barthii glossa erat *Homo–Deus*. Relatiuum *cui* in fine periodi rarum est, sed aliquando tamen vsitatum, vt a Prudentio hymn. 2. Perist. v. 299. *Gemmas co-*

Haec praecepta sequens, seruat sponsalia pacta.
Sed tum forte noui capitum discussio census
Caesaris Augusti iussis per plurima terrae
Describebatur, Syriam quum iure regebat

VAR. LECT.

179. Poel., Hadam. *Sed tum forte noui capitum discussio census*, quae scriptura approbatur a Barthio ex suis membranis, et extat in Ott., in Torn., vbi mendose *furte*, et *discussia* exaratur, et in Aldo, qui *quum* habet pro *tum*. Aldo adhaeret Rom., sed ad marg. pro *capitum* corrigitur *capitur*. In Reg. non contemnenda est varietas *nouo capitum discussio censu*. Fabric., Faust. *nouus, capitum discussio, census*, quod exprimitur a Poelm. pro d. s. *Sed quum forte nouus*, et a Barthio libr. XI. Aduers. cap. 20.

180. Reg. *Caesaris Augusti ex iussis*. Faust., Poelm. pro d. s. *Caesareque Augusto iussus per plurima scribi*, quod spurium videtur. Plerique *Caesaris Augusti iussis per plurima terrae*, quae est interpretatio verborum Lucae c. 2. vers. 1. *Vt describeretur vniuersus orbis*. Fabricius edidit *iussu* pro *iussis*, secutusque eum est Sabatierius.

181. Rom. *Syriae hoc tum iure regebat*. Omeisius cum vno Cantabrigiensi *Describebatur. Syriam tunc iure*: quae lectio se Reuschio approbabat, sed propter otiosam particulae *tunc* repetitionem edidit cum Poelm., Ald., Torn., Hadam., Fabr. *Syriae, quam*, vt intelligatur *terrae Syriae*. In Reg. est *Syria*, sed videtur fuisse *Syriae*. Ott. probe *Describebatur, Syriam quum iure regebat*: nam *plurima terrae*, id est, loca, vel aliud simile innuunt verba Lucae *vniuersus orbis*. Faustus edidit *Describebatur Syrie*: *quam*, vt sit *Syrie* pro *Syria*.

NOTAE.

rusci luminis, — *Ornatur hoc templum quibus*: quo versu clauditur stropha.

178. *Sponsalia pacta*: si proprietatem verborum attendas, rursus censebis, Iuuencum in ea fuisse opinione, B. Virginem nondum Iosepho nupsisse, quum is eius thalamos recusare, et ab sponsalibus recedere cogitabat. Sed necesse non est, vt in Iuuenco magis, quam in Euangelio proprietatem verborum retineamus. Confer notam ad vers. 174.

179. CAPVT VI. *Edictum Augusti Caesaris*. Lucae cap. 2. a vers. 1. ad vers. 7. *Nouum censum* vocat Iuuencus, vt explicet verba Lucae cap. cit. v. 2. *Haec professio prima facta est etc.* Ex his versibus, vt ait Barthius l. 69. cap. 5., clarissime docemur, et quid discussio sit in talibus scriptorum locis, et quae illa recensio fuerit populorum sub Augusto: quali vix multis verborum periodis descripserint alii. Addit, discussionem noui census dici, quia non talis discussio census fuerat per terrarum orbem vlla temporum memoria audita. Inuehitur deinde contra Georg. Fabricium, quod aut mutauerit ipse veram scripturam, aut vitiosam priscam editionem sequi voluerit. *Certe*, inquit, *suspicor*, *nimia licentia in auctores*, *quos scholae commendabat*, *ipsum illusum a scholastico supercilio*. *Cui generi hominum parum abest*, *quin bonorum auctorum recensio semper aliquid superbiae culpabilis induerit*. Catholici scriptores, qui ita de Fabricio iudicarunt, auctoritate acatholici hominis Barthii facile suum iudicium tueri possunt. *Discussio* autem quid sit, explicat Barthius locis citatis. Erat enim quoddam officium Discussoris, nempe Inspectoris, censoris, aut quaestoris; ac proinde discussio est inspectio, censio, census, diligentior examinatio, scrutatio. Vide l. 10. Cod. tit. 30. leg. 1. etc. Macrobius, Symmachus, Iulius Firmicus vocabulum *discussio* hac significatione vsurpant.

180. *Plurima terrae*, vt *amoena locorum*, *aspera belli*, infra vers. 262. *per*

Cyrinus, proprios cui tota per oppida fines
Edebant populi, vires, nomenque, genusque.
Vrbs est Iudaeae Bethlehem, Dauida canorum
Quae genuit, generis quae censum iure petebat.
Edidit hic Mariam Dauidis origine Ioseph,
Desponsamque sibi scribens, grauidamque professus.
Hospitium amborum Bethlehem sub moenibus vrbis

VAR. LECT.

182. Poelm. pro diu. script. *proprii*, vt intelligantur populi, quod tenent Ald., Torn. In vtroque Cantabr., et Reg. *Cyrinus proprio*, minus recte, quasi *proprio iure*. Retine *proprios*, videlicet *fines*.

183. Poelm., Ald., Torn., Hadamar., Fabr., et alii *Addebant*. Vera lectio *Edebant*, quae extat in Barthii codice, et in nostro Ottob. *Edere* verbum proprium in censu, et paulo post recurrit, vbi aliqui legunt *Obtulit hic illum*. Rom. perperam *vires, genusque, nomenque*.

185. Ott. *quae genuit*: *Mariae quae censum*. Reg. *quae genuit, generis quae censum*. Aldus, Rom., et alii *quae genuit, generis censum quae*.

186. Dauentr. *Obtulit hic illam*: *genus hinc vterque trahebat*. Torn., Poelm., Hadamar., Fabr. *Obtulit hic illum*, *genus hinc quod vterque trahebat*. Ott. *Edidit hic illam Dauidis origine Ioseph*. Reg. *Edidit Mariam Dauidis origine Ioseph*: a sec. m. *hic Mariam* cum glossa *in Bethleem*. Aldus *Edidit hic Mariam. Dauidis origine Ioseph*: sed punctum post *Mariam* mendose appictum videtur. Codex Barthii ita sine puncto, cui consonat Rom., et duo Cantabr. Sabatierius ex vtraque lectione duos versus effecit *Edidit hic Mariam*: *Dauidis origine Ioseph – Obtulit hic illam, genus hinc quod vterque trahebat, – Desponsamque etc.* Schoettgenius restituere volebat *Obtulit hic illum Dauidis origine Caesar, – Addidit et Mariam, genus hinc quod vterque trahebat*: videlicet *hic – Bethlehemi = illum – censum*. Ita vero ordinem versuum seqq. collocat *Desponsamque – Illic* cum duobus seqq. – *Hospitium – Augusti – Circa*.

188. Reg. *hospitio amborum* cum cod. Barthii, et Rom. Ald. perperam *Hospitum amborum*.

NOTAE.

longa viarum, et similia. *Plurimus* cum genitiuo legitur apud Silium libr. 16. vers. 362. *Insignis multa ceruice, et plurimus idem – Ludentis per colla iubae*.

183. *Edebant*, hoc est, profitebantur, promulgabant, exponebant. Est verbum forense. Vlpianus Dig. libr. 2. tit. 13., qui totus est *de edendo* leg. 1. *Edere est etiam copiam describendi facere, vel in libello complecti, et dare, vel dictare*. Plinius libr. 10. epist. 22. *Quum annos eius, et censum, sicut praeceperas, ederem, admonitus sum a peritioribus etc.* Alii *crederem* minus bene.

184. Possis ita explicare, Bethlehem vrbs Iudaeae est. Sed fortasse Iuuencus legit, In *Bethlehem Iudaeae*: ita enim legitur in versione veteri ms. Cantabr., et in textu graeco. Et hanc lectionem tuetur Mazochius t. 3. Spic. Bibl. ad c. 2. Matth. v. 5. contra S. Hieronymum, qui errorem librariorum existimabat *Iudaeae* pro *Iuda*, aut *Iudae*. *Dauida canorum*, vt l. 2. vers. 572. *Legistis certe in templo Dauida canorum*. Alii variant in quantitate syllabarum vocis *Dauidis*.

187. *Desponsa* hoc loco de vxore certe dicitur. Lucas vers. 5. *Vt profiteretur cum*

Angusti fuerant praeparua habitacula ruris.
Illic virgo nouo completo in tempore foetu
Soluitur, et puerum veteri cunabula textu

VAR. LECT.

189. Editi plerique, et Rom. *perparua.* In cod. Reg. est *praeparua*, idemque videtur esse in Ott. Codex Barthii *praeparua habitacula arui*: quo postremo latere aliam vocem Barthius censet. Aliquid cogitabat de *antro*. Coniicere libet, vt morem illi geram, *Angusto fuerant praeparua habitacula in antro*. Ald. *fuerat*.

190. et seqq. Ott., Reg., Codex Barthii, et apud hunc Lugdunensis editio anni 1551.; Poelm. pro d. s., Torn. *Illic virgo nouo completo in tempore foetu – Soluitur, et puerum veteri cunabula textu – Inuoluunt, duroque datur praesepe cubili*. In Ott. a pr. m. *cubile*, et videtur fuisse *completa*, quod clare legitur in Reg., et Rom. Ad sexti casus concursum vitandum Reuschius edidit *completa in tempora*: sed veram lectionem autumat *Illic virgo nouum completo in tempore foetum – Soluitur* per synecdochen. In Torn., et secunda scriptura Poelm. *completo in tempore*. Ald., Hadamar., Fabr., Poelm. in textu *Illic virgo nouum completo tempore foetum – Edidit, et leni pannoso tegmine motu – Texit, cui durum cunas praesepe ministrat*. Fabr. *fotu* pro *motu*; Hadamar. vitiose *complures* pro *completo*. Dauentr. *cui cunas durum*. Schoettgenius *Edidit, atque leui pannoso tegmine fotu*. Barthius totam hanc lectionem tamquam spuriam merito reiicit.

NOTAE.

Maria desponsata sibi vxore praegnante. *Profiteri* verbum censuale est.

189. De voce *habitaculum* dixi in Commentar. ad Prudentium hymn. 10. Cathem. vers. 40. Sannazarius fortasse Iuuencum imitatus est l. 2. De part. Virg. *Est specus haud ingens paruae sub moenibus vrbis*. Iuuencus opinionem eorum sequitur, qui Saluatorem in suburbiis Bethlehem natum affirmant. Innuit autem diuersorium, de quo Lucas, fuisse speluncam quamdam, aut terrae foramen: ita enim alii etiam tradunt. Nonnulli docent, in ipsa vrbe Bethlehem Dominum natum fuisse. Beda cap. 8. de locis sanctis narrat, diuersorium fuisse quasi naturale semiantrum, in orientali angulo Bethlehem situm. Iuuenci sententia et communior fuit inter veteres, et inter catholicos nunc satis est recepta. Nihil tamen certi ex sacris literis eruitur, vt eiusmodi opiniones confirmentur. Vide Suarium tom. 17. quaest. 35. disput. 13. sect. 3., vt plures omittam ex Protestantibus, qui peculiares dissertationes *De loco natali Iesu Christi* conscripserunt, Strauchium, Gothofredum Wegnerum, Ioannem Henricum Krause, Samuelem Scherflium. Inter catholicos pro suburbio stant Tillemontius, Serryus, et alii: pro vrbe Petauius, Sandinius, aliique plurimi.

190. Sacer textus: *Quum essent ibi, impleti sunt dies, vt pareret. Et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum inuoluit, et reclinauit eum in praesepio: quia non erat eis locus in diuersorio*. Videri possunt Ioannis Christophori Letschii Exercitatio philologica *De cunabulis Christi*, Danielis Vogelii Dissertatio *De stabulo Bethlehemitico*, in quo humani generis redemptor natus est; Ern. Salom. Cypriani Dissertatio *De fasciis Christi*; Georgii Goetii Lucubratio *De praesepio Christi*; Francisci Blanchinii Dissertatio *De translatione sacrorum cunabulorum, ac praesepis Domini, necnon corporis B. Hieronymi ab ecclesia Bethlehemitica ad basilicam Liberianam* tom. 3. Anastasii.

191. Quod cunabula veteri textu inuoluerint puerum, difficultatem antiquis librariis creauit, qui propterea locum

Inuoluunt, duroque datur praesepe cubili.
Circa solicitae pecorum custodia noctis
Pastores tenuit vigiles per pascua laeta.
Ecce dei monitu visus descendere caelo
Nuncius, et subitus terror tremefacta pauore
Prostrauit viridi pastorum corpora terrae,

VAR. LECT.

193. Ald., Rom. *cura solicitae*, vt *cura* sit in auferendi casu. Plerique *circa*. Euangelista in Itala veteri, *in ilia regione*, in Vulgata *in eadem regione*. Aduerbii more saepe adhibetur *circa* sine casu. Ad clariorem syntaxin coniiciebam *Circa solicitos pecorum*, nempe solicitos de pecoribus. Ald., Poelm. pro d. s., Rom. *pecudum*. Torn. *pecudes*: alñ *pecorum*.

195. Reg., Ott., Rom., Barthii membranae, Editio Lugdunensis anni 1551., Poelm. pro d. s., Torn., Ald. *visus*: nonnulli ed. *iussus*.

196. Ald. *et subito*, Fabr. *ac subito*. Torn., Poelm. in textu *ac subitus*. Ott., Rom. *et subitus*, Reg. *at subitus*.

NOTAE.

hunc mutarunt. Sed aduertendum est, cunabula sumi etiam pro ipso lectulo infantum, aut pro fasciis, quibus inuoluuntur. Plautus Amph. act. 5. scen. 1. vers. 51. *Sed puer ille, quem ego laui, vt magnus est, et multum valet! – Neque eum quisquam colligare quiuit in cunabulis*: vbi alii legunt *quiuit incunabulis*, vt in Trucul. act. 5. scen. 1. vers. XI. *Nunc opus est carbonibus, fasciis, opus est puluinis, – Cunis, incunabulis*. Ita etiam legi posset in Iuuenco *veteri incunabula textu etc.* Beda de Orthographia: *Cunabula sunt panni infantiae, sed Ioannes Constantinopolitanus episcopus scribit, Lazarum in monumento cunabulis inuolutum*. Ad haec verba Cerda Aduers. cap. 121. num. 68. ait: *Tu hic rimare, quid sint*. Opinor, a nonnullis sumi *cunabula* pro quibusuis faciis. *Veteri textu* paupertatem denotat, quam immerito nonnulli a Iesu Christi parentibus remouere tentant. Iuuenco accinit Sedulius l. 2. vers. 57. *Omnia qui propriis vestit nascentia donis, – Obsitus exiguis habuit velamina pannis*.

192. Cubile, seu praesepe, in quo iacuit Dominus, Iuuencus vocat *durum*: quod minime euincit, non fuisse ligneum, vt contra Basnagium ostendi in Commentario ad Prudentium hymn. 9. Cathem. vers. 77., vbi ad v. 80. pag. 374. aeri incisam exhibui imaginem antiquam lignei praesepis Saluatoris, quam commendatissimus Cardinalis Borgia e locupleti suo museo pro singulari studio, quo sacras literas colit, et fouet, mecum liberaliter communicauerat.

193. CAPVT VII. *Angelus natiuitatem Christi pastoribus nunciat*. Lucae cap. 2. a vers. 8. ad vers. 20. Syntaxis nonnihil implexa est *pecorum custodia solicitae noctis*. In sacro codice: *Custodientes vigilias noctis super gregem suum*. Reuschius agnoscit, duos genitiuos *pecorum, solicitae noctis* ab vno substantiuo regi, vt l. 3. vers. 369. *Incubuit, mentisque simul conuulsa venena – Daemonis horrendi, purgato corde fugauit*. Omeisius sic verba ordinat *Custodia noctis tenuit pastores pecorum etc.*

197. *Viridi terrae*, vt vers. 194. *pascua laeta*. Neque est, cur dubitet Schoettgenius, an Bethlehemitico in agro viride solum fuerit, quamuis hiberno tempore natus fuerit Saluator: quum in ea re-

Talis et attonitis caelo vox missa cucurrit ;
Ponite terrorem mentis , mea sumite dicta ,
Pastores , quibus haec ingentia gaudia porto .
Nam genitus puer est Dauidis origine clara ,
Qui populis lucem mox , laetitiamque propaget .
Hoc signum dicam , puerum quod cernere vobis
Iam licet , implentem gracili praesepia voce .
Talia dicenti iunguntur milia plebis
Caelestis , cunctique deum laudantque , rogantque,
Talis et vniti vox agminis aera complet :
Gloria supremum comitetur debita patrem ,

VAR. LECT.

198. Rom. *et attonitos* minus bene .

201. Rom. *Iam puer est genitus D.*

202. Torn. vitiose *propagat* .

204. Vonckius rescribere mallet *praesepia fotu* , quia *vocis* nulla mentio apud Lucam , et Iuuencus exponit illa verba : *Et hoc vobis signum . Inuenietis infantem pannis inuolutum , et positum in praesepio* . Reponit Gallandius . explicari id posse cum Badio de infantili vagitu . Quod autem Vonckius ait , supra etiam legi *segmine fotu* , id solum inuenitur in scriptura suppositicia , quam secutus est Fabricius . Vide supra vers. 191. Gracilem vocem , siue eiulatum expressit auctor antiquus Homiliae in Occursum Domini : *Infantem eiulantem , ac vitam mundo , gaudiumque largientem* .

208. Reg. , et Ott. *comitatur* , sed vers. seq. *sequatur* , quod poscere videtur *comitetur* . Rom. *comitatur* , et vers. seq. *sequetur* .

NOTAE.

gione caelum sit temperatum . Multo minus vnum hoc verbum nos cogeret a communi sententia recedere de die , et mense natalis Domini, quamuis tot hac in re inter se discrepent sententiae , vt , excepto iulio , nullum sciam esse mensem , qui defensorem aliquem non habeat . Eas omnes sententias expendit Trombellius in Vita Deiparae tom.3. part.1. dissert. 18. cap.1. seqq. , apud quem plures alii videri possunt .

198 Hunc versum laudat Omeisius , similemque dicit illi Maronis libr. XI. vers. 296. *Variusque per ora cucurrit – Ausonidum turbata fremor* . Infra v. 396. *Tunc vox missa dei longum per inane cucurrit.*

200. *Portare* proprie est gestare , sed accipitur saepe pro afferre . Ouidius libr.3. ex Ponto eleg.4. vers.1. *Haec tibi non vanam portantia verba salutem – Naso Tomitana mittit ab vrbe tuus* . Terentius Andr act. 2. scen.2. vers. 1. *Dii boni , boni quid porto ?*

205. *Plebs caelestis* vocantur angeli per tapinosin , quae est rei magnae humilis explicatio . Epithetum vero *caelestis* facit , vt cum dignitate id dicatur. Sic *in gurgite vasto* de mari apte dixit Virgilius .

207. *Agminis* videlicet caelestis . In Vulgata, *Multitudo militiae caelestis*; in Itala versione : *Multitudo exercitus caelestis.* Angelos dici , et esse *militiam caeli* docui in notis ad Dracontium l.2. v. 475. Astra etiam , et sol *militia poli* vocantur ab eodem Dracontio l.1. v.229. , et l.2. v.25. , et vers. 333.

In terris iustos homines pax digna sequatur.
Et simul his dictis caeli secreta reuisunt.
Pastores propere veniunt, puerumque iacentem
Praesepis gremio cernunt: post inde sequentes
Dispergunt late celeris vaga semina famae.
Mirantes laudant, laetantes constupuerunt,
Omnia nocturnis monitis quod vera recurrant.

VAR. LECT.

209. Ald., Rom. *sequetur*, alii *sequatur*.
210. Ald., Rom. *bis*, alii *iis*. In Torn. *bis doctis* mendum puto.
212. Poelm. pro d. a. *inde sequentes*.
213. Torn., Ott., Reg., codex Barthii *celeris*: plerique editi *celebris*, quod in Ott. videtur fuisse a pr. m., et est in Rom. Omeisius praefert etiam *celebris*, quia vox vaga celeritatem iam indicat.
214. In Ottobon. prius ponitur versus seq. *Omnia*, dein hic *Mirantes*.

N O T A E.

209. In plerisque mss. graeci textus legitur ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία *In hominibus bona voluntas*. In nonnullis tamen, vt in Vulgata, et in Itala versione *hominibus bonae voluntatis* εὐδοκίας. Vulgatae magno consensu accinunt Patres. Iuuencus etiam *iustos homines quum dicis*, intelligit *in terra pax hominibus bonae voluntatis*. Menochius sic textus latini sensum exponit: *In terra pax hominibus bonae voluntatis diuinae, et beneplaciti diuini, id est, pax hominibus, quos deus amat, et iam gratos habet, et in quibus sibi complacet*. Maldonatus idem tenuerat, qui ad praedestinatos hunc locum refert. Alii *bonae voluntatis homines* appellant, qui bonam habeant voluntatem, et ad recipiendam pacem, quae annunciabatur, propensam. Wetstenius scripturam in mss. graecis communem acriter defendit.

210. Vulgata, *Discesserunt ab eis angeli in caelum*. Simili modo textus graecus. At Itala vetus in nonnullis mss. in singulari, *Discessit angelus*. *Caeli secreta* phrasis ab aliis etiam poetis vsurpata, vt dixi ad Dracontium l. 2. vers. 4. *Quae caeli secreta tegunt*. A poetis alii id acceperunt, vt Gregorius Magnus libr. 2. Dialog. cap. 33. *Caeli secreta penetrare*. Apposite etiam *reuisunt* dictum de angelis, qui ad locum suum, vnde venerunt, redeunt. Virgilius non semel hoc verbo vsus est tali significatu.

212. *Gremium* eleganter transfertur, et de rebus inanimis dicitur, vt *gremium terrae*, *gremium vrbis*, *gremium Graeciae*. Silius libr. 8. vers. 192. de flumine: *Donec arenoso (sic fama) Numicius illam – Suscepit gremio, vitreisque abscondit in antris*. In re nostra, quum sermo sit de puero, maiorem venustatem habet *Praesepis gremio cernunt puerum iacentem*.

213. Iuuencus vim verbi graeci complexus est: nam διεγνώρισαν ambiguum est, et significat *cognouerunt*, ac simul *nota aliis fecerunt*; quod vtrumque Iuuencus expressit.

214. *Constupuerunt* a *constupeo*, quod verbum, nescio, an alium auctorem habeat praeter Iuuencum. Et potuit quidem is dicere *laetantes obstupuerunt*: sed maluit *constupuerunt*, vt simul omnes stupuisse declararet.

215. Stupebant pastores, quod omnia monitis nocturnis responderent; vera nimirum essent ea, de quibus noctu admoniti fuerant. Hic autem stupor narrari vi-

Viderat octauam lucem puer: ecce recidi
Ad morem legis, nomenque aptare necesse est:
Impositumque illi est, monitis caelestibus olim
Quod Mariae vox missa deo praecepit, Iesus.

VAR. LECT.

216. Barthii codex *atque recidi*, quam scripturam vnice probat Barthius. Plerique *ecce recidi*, quod aeque bonum est.

218. Tom. *illi*, *monitis* sine *est*.

219. Reg. *missa a deo* contra metrum, immisso *a* ex aliqua glossa in textum.

NOTAE.

detur de die, aut diebus sequentibus. Quum enim pastores vidissent puerum iacentem, *post*, vt vers. 212. dicitur, *disperserunt vaga semina celeris famae*. Inde sequitur, *Laetantes obstupuerunt*, — *Omnia nocturnis monitis quod vera recurrant*. Ordo idem expositus esse videtur in sacro codice. *Vera recurrant*, vt l. 2. vers.769. *Vt dictum Isaiae merita de plebe recurrat*.

216. CAPVT VIII. *Circumcisio Domini*. Lucae cap.2. v.21.

217. Extant peculiares Dissertationes *De circumcisione Domini* a Guil. Lysero, Antonio Bynaeo, Dan. Gerdesio conscriptae. Verba Euangelistae non exprimunt clare, circumcisum fuisse puerum Iesum: *Et postquam consummati sunt dies octo, vt circumcideretur puer, vocatum est nomen eius Iesus*. Apertius circumcisio indicatur in textu graeco, vbi post *puer* est particula *et*, qua quodammodo asseritur circumcisio, et additur impositio nominis: Iuuencus certe circumcisionem astruit; quae fide diuina credenda est, quum vniuersa ecclesia ita verba Lucae intellexerit. Quod autem *necesse fuerit*, Christum ad morem legis circumcidi, commoda distinctione explicandum est. Christus enim praecepto circumcisiunis subiectus non erat, adeoque parentes eius non fuerunt obligati ad illum circumcidendum. Nam praeterquamquod deus erat, non fuerat ex semine virili generatus. Nihilominus Suarius tom.17. disp. 15. sect. 1. docet, *quamuis per se non fuerit necessarium parentibus Christi puerum circumcidere, per accidens tamen ad vitandum scandalum merito existimari potuisse necessarium*. Praeterea maxime decuit, Christum circumcidi. S. Thomas part.3. quaest.37. art.1. theologica illa sua grauitate, et singulari ingenii perspicacia, quo res ad viuum resecare solet, septem causas distincte memorat, ob quas Christus debuit circumcidi. Id autem satis est, vt aliquo sensu necessarium fuisse dicatur, Christum ad morem legis recidi. *Aptare nomen* videtur mutuatus pseudo-Cyprianus in tractatu De cardinalibus Christi operib. cap. de ratione circumcisionis: *Hoc quum octaua die iustum sit celebrari, et nomen circumciso aptari etc.*

218. Impositum illi est nomen, quod vox praecepit etc., scilicet *Iesus*.

219. seq. *Missa deo* pro *a deo*, datiuus pro ablatiuo, quod Iuuenco familiare est in huiusmodi verbis passiuis. De hac voce missa a deo vide vers. 98. Lucas, qui historiam Magorum penitus omittit, post circumcisionem illico purificationem Mariae enarrat. *Vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est, ab angelo priusquam in vtero conciperetur. Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, vt sisterent eum Domino*. At Matthaeus, qui purificationem Mariae silentio praeteriit, statim post ortum Saluatoris Domini magorum aduentum commemorat, et subinde fugam illius in Aegyptum. *Quum ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Ierosoly-*

Scrips-

Scripserat antiquae Moses moderamina legis,

NOTAE.

mam etc. Qui quum recessissent, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens: Surge, et accipe puerum, et matrem eius, et fuge in Aegyptum. Difficultas haec iam diu torquet interpretes, Priorne fuerit purificatio aduentu magorum, an aduentus magorum purificatione. Si dicamus, prius venisse magos, quam Christus in templo oblatus fuerit, non intelligitur, qui fieri potuerit, vt post aduentum magorum Christus praesentatus fuerit in templo, quum et Herodes illusus a magis illum quaereret ad perdendum eum, et Ioseph, postquam recesserunt magi, admonitus fuerit ab angelo fugere in Aegyptum. Praeterea quod Herodes iussit, occidi infantes omnes a *bimatu, et infra*, ostendit, magos non statim, ac puer natus est, venisse Ierosolymam. Contra si asseramus, ante magorum aduentum Christi praesentationem, et purificationem Mariae peractam, explicandum est, qua ratione acciderit, quod magi in ciuitate Bethlehem infantem Iesum adorauerint. Addit enim Lucas post oblationem in templo commemoratam cap.2. v.39. *Et, vt perfecerunt omnia secundum legem Domini, reuersi sunt in Galilaeam in ciuitatem suam Nazareth.* Hac difficultate non deterritus Iuuencus, primum praesentationem in templo refert, tum aduentum magorum. Reuera quum Mariae purificatio quadragesimo die post Iesum natum secundum legem acciderit, quod Lucas narrat, parentes Iesu in Galilaeam reuertisse, potest quidem id ita accipi, vt statim reuerterint, sed postea, vertente anno, eo fere tempore, quo natus fuerat Saluator, in ciuitatem Bethlehem redierint, vt idem narrat Lucas v.41. *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem in die solemni paschae.* S. Epiphanius, qui l.1. haeres.30. num. 29. affirmat, exacto biennio venisse magos ad Christum adorandum, tradit etiam, Iosephum, et Mariam cum infante quotannis, vel certe primo, et secundo anno eo tempore, quo puer natus erat, Bethlehemum accessisse. Alii autem potius arbitrantur, Lucam post narratam purificationem illico retulisse, parentes Iesu cum puero in Galilaeam remeasse, quia nihil de fuga in Aegyptum dicturus erat: de qua in somnis admonitus fuit Ioseph post praesentationem in templo, antequam in Galilaeam reuertissent. Ita sentiunt Augustinus de consens. Euangelist. libr.2. cap.5., Beda, Iansenius Gandauensis, Caietanus, et alii plures. Etsi ergo plerique existiment, adorationem magorum aut die 13. post ortum Saluatoris, aut saltem ante quadragesimum diem contigisse, tamen contemnenda non est ratio concordiae a Iuuenco, antiquissimo interprete, inita. Conferri in hanc rem possunt Hermanni Rombachii opus: *Primitiae gentium, siue historia, et encomium Sanctorum trium magorum*; Petri de Marca Dissertatio *De aduentu magorum ad Christum, et an reges fuerint*; Florentinii Exercitatio 3. *De Magorum ad Christum venientium historia, itinerisque tempore*; Alfonsus de Mendoza *De magorum historia*, Stephanus Salazar *De aduentu magorum*, Leichnerus *De tempore magorum*, Augustinus Calmet in Dissertatione *De magis*, Balthasar Stolberg., Daniel Roden *De iisdem magis*, Laurentius Benedictus Triebel *De Magis post Iesum in templo repraesentatum aduenientibus* in nouo Thesauro Theologico-Philologico. Peculiaris est opinio Harduini, et Berruyerii, qui comminiscuntur, oblationem Christi in templo tunc peractam, quum iam trimus esset, ea fere aetate qua Anna filium suum Samuelem ad templum adduxit. Eorum interpretationem fuse exponit, et refellit Trombellius De vita Deiparae t.3. p.1. diss.22.

220. CAPVT IX. *Purificatio Mariae*. Lucae cap.2. a v.9. ad v.39. Verior esset inscriptio *Praesentatio Christi in templo*: nam de purificatione Mariae vix loquitur Iuuencus.

Inter quae, primos prisco de sanguine vatum,
Obseruare dedit, foetus offerre sacrandos,
Implumesque simul ferre ad delubra columbas.
Haec vbi per Mariam templo seruata feruntur,
Ecce senex Simeon, dignus comprendere sensu
Caelestes voces, cui quondam praescia rerum
Virtus prodiderat, quod carcere corporis aegri
Deposito, mortem liber, requiemque videret,
Quum primum caeli laudem, terraeque salutem,

VAR LECT.

221. Sabatierius *Atque inter primos*, et pro d. s. *Inter quae primos*, quod vnum in mss., et editis inuenio.

225. Ald., Torn., Rom., Reg., Ott., sed a sec. m., vt videtur, codex Barthii, et alii *sensu – Caelestes voces*. Hadamar., Poelm., Fabr. *sensum – Caelestis vocis*. Codex Barthii pro *caelestes* scribit *caelesteis*, ex quo fortasse natum est *caelestis vocis*, et prius factum *sensum* ex *sensu*. Poelm. etiam pro d. s. *sensu – Caelesteis voces*. In Ott. mendum est *dignis* pro *dignus*, vti ibi correctum apparet.

NOTAE.

221. Constructio obscura, nec satis clara sententia. Euangelista sic habet v.23. *Sicut scriptum est in lege Domini: quia omne masculinum adaperiens vuluam, sanctum Domino vocabitur. Et vt darent hostiam, secundum quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum*. Sensus ergo verborum Iuuenci hic erui potest; inter quae moderamina antiquae legis Moyses dedit, vt id obseruarent, quod primos foetus ii, qui sunt prisco de semine sacerdotum, offerrent deo sacrandos. Lex enim ipsa Leuit. cap.12. v.6. sic concepta est: *Cumque expleti fuerint dies purificationis suae, siue pro filio, siue pro filia, deferet agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbae, siue turturem pro peccato ad ostium tabernaculi testimonii, et tradet sacerdoti. Qui offeret illa coram Domino, et orabit etc.*

222. *Obseruare dedit* graecismus, vt *Ferre sui dederat monumentum, et pignus amoris, Magnum dat ferre talentum*. Virgilius, et alii. Vide infra v.309.

224. Quamuis nec Christus lege praesentationis in templo, neque Maria lege purificationis comprehenderetur, tamen maxime decuit, eam legem a Maria pro filio, et pro se obseruari, vt de circumcisione diximus ad v.217. Agunt hac de re theologi in 3. part. S. Thomae quaest. 37. art.3., et 4.

225. *Simeon* significat audientem, *obedientem*: ad quod etymon fortasse respicit Iuuencus, dum ait, eum fuisse dignum *comprendere sensu caelestes voces*.

227. *Carcerem corporis* vocat phrasi familiari sacris, et ecclesiasticis scriptoribus, de qua plura in Comment. ad Prudentium v.44. Prooemii pag.233.

228. *Mortem videret* ex sacra pagina, *Non visurum se mortem*, quod eodem modo in textu graeco dicitur. Fortasse haec locutio ad illam figuram pertinet, qua interdum vnus sensus, vel actus eius pro alio ponitur. Sumitur *videre* pro experiri, vt psalm.15. v.10. *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*.

229. *Caeli laudem*, nimirum quem caeli laudant.

230 Omnia quem vatum spondent oracula, Christum
Vidisset templo solemnes ferre palumbes.
Isque vbi, curuato defessus corpore, templum
Iam grauior penetrat, monuit quod spiritus auctor,
Ecce simul paruum gremio genitricis Iesum

VAR. LECT.

231. Reg., Rom. *palumbes*. Ott., Torn., Ald., Poelm. pro d. s., Fabr. *palumbos*. Poelm. in textu, Hadam. *columbas*.

232. Trombellius in Vita V. Deiparae tom. 3. dissert. 22. legit *Ipse vbi curuato*, et pro d. s. *Isque vbi*, quod alii praeferunt. Crediderim, a Iuuenco scriptum *Is vbi*, producto monosyllabo *is*, vt in similibus alibi dicam. Torn. *vbi curato* perperam. Sensus enim poscit *curuato*.

233. Trombellius in Vita Deiparae l. c. dissert. 22. q. 7. cap. 1. legit *mouit*, et pro d. s. *monuit*; probat *mouit*, nempe deus vires corpori Simeonis addidit. Lectio communis *monuit* verior etiam est. Verba Euangelistae sunt: *Et venit in spiritu in templum*.

NOTAE.

230. Infra v. 272. *Omnia venturum spondent quem oracula vatum*. De vaticinantibus, et vatibus id verbum *spondere* saepe dici solet.

231. In lege scriptum erat, *Par turturum, aut duos pullos columbarum*; et paulo ante Iuuencus ait, *Implumesque simul ferre ad delubra columbas*. Cur ergo nunc dicit *palumbes*? Opinor, quia paupertatem Virginis ita magis declarare voluit. Est enim *palumbes*, vel *palumbus* columbus siluestris, in arboribus, ac sepibus nidificans. Ex Euangelio quidem non liquet, an Deipara turtures, an columbas, an palumbes obtulerit. Suarius in 3. part. quaest. 37. disp. 16. sect. 1. *Est autem*, inquit, *obseruatione dignum, cur Euangelista non definite, sed sub disiunctione eorum oblationem retulerit: lex enim sub disiunctione fuit lata, quia voluit hoc offerentium voluntati relinquere, tamen in effectu non seruabatur, nisi definite alterum eorum offerendo. Quum ergo Lucas non legislatoris, sed historiographi munus exerceat, cur non definite retulit, quid Virgo obtulerit? Reuera nulla alia est ratio, nisi quia solum voluit significare Virginis paupertatem, quod nobis esse poterat vtile. Nam quod obtulerit turturem, aut pullum columbae, nihil ad nostram institutionem referebat*.

232. Senectus Simeonis describitur. Ex senio curuatur corpus. *Silicernium* hominem decrepitum dictum putant, quasi *silicem cernat*. Senem fuisse Simeonem ex Euangelio colligi potest, et canit Ecclesia in antiphona ad Magnificat in primis Vesperis Purificationis. In lectionibus 2. nocturni eiusdem festi ex quodam sermone, qui S. Augustini dicitur, sed nunc huius esse non creditur, id asseritur: *In templo praesentabatur, et a Simeone sene, famoso, annoso, probato, coronato agnoscebatur*. Certius S. Augustini est sermo 20. de tempore, vbi ait: *Simeon ille senex diu vixerat*.

233. Gremium a sinu differt, quia sinus est intra pectus, et brachia, gremium est complexus ventris, et feminum, quem sedentes efficimus. Si proprietas verborum seruetur, hic pro *gremio* dicendum esset *sinu*. Sed vnum pro altero saepe ponitur, quidquid contra disputet Valla Elegant. l. 4. c. 37., quem videtur sequi Badius: quamquam is interpretatur, inferiorem pueri partem in gremio foueri potuisse, dum pars superior in brachiis recubabat.

Ad templum sensit venisse, trementibus vlnis
Accepit puerum, laetusque haec dicta profatur:
Nunc, nunc me famulum Dominus nunc liberet arctis
Corporis e vinclis, finemque imponere verbis
Dignetur cum pace suis. En splendida nostros
Lux oculos tua circumstat, radiisque refulget,
Quam cunctis hominum lustratis gentibus addet
Israelitarum cumulatae gloria plebis.

VAR. LECT.

237. Torn. *Nunc me famulum*, repugnante metro. Grunero magis arridet lectio cod. Vn. *Nunc*, *nunc iam famulum*. Ald., Poelm. in textu, Reg., Rom., Hadamar. *atris*. Torn., Fabr. *arctis*. In Ott. deletum est *arctis*, et factum *atris*. Magis placet *arctis*. In Rom. mendum *deus* pro *dominus*. Sabatierius *liberat arctis*, sed postea v. 239. *Dignetur*. Mss., et editi exhibent *liberet*, et mox *Dignetur*. Sed verbis Lucae magis conuenit *liberat . . . Dignatur*. Versiones veteres, et Patres constanter habent, *Nunc dimittis seruum tuum, Domine secundum verbum tuum in pace*. Ambrosius tamen libr. De Iosue cap.3. legit: *Nunc, Domine, dimitte seruum tuum in pace*, et ita etiam libr.2. in Lucam. Alibi autem cum aliis facit.

238. In Ottob., et Reg. *vinculis* recte correctum est per *vinclis*.

240. Ald., Torn., Fabr., Reg., Poelm. pro d. s. *radiisque refulget*. Hadamar., Poelm. in textu *radiusque refulget*. Ottob. contra rationem metri *radiisque renitet*, nisi emendes *renidet*, vt videtur factum in Rom. Koenigius ex membranis Barthii protulit *renidet*, editum etiam a Reuschio.

241. Poelm. pro d. s., Rom, Ott. a pr. m., Torn., Ald., Fabr. *addet*. Reg., Hadam., et alii *addit*. Ald. *mentibus* pro *gentibus*.

242. Fortasse *cumulata*, vel *cumulate*. Post hunc versum in Poelm., Ald., Torn., Fabr., Dauentr. legitur hic alius *Hinc ait: Haec quid, virgo, tibi tam mira videntur?* qui ab aliquo sciolo intrusus est, vt cum Euangelista sermo Simeonis ad Virginem conuersus ostenderetur. Deest in cod. Barthii, in nostris Reg., Rom., Ott. Omissus etiam fuit in editione Reuschiana, quod typographi vitio euenisse minus recte suspicatus est Gallandius.

NOTAE.

238. *Corporis e vinclis*, vt v.227. *carcere corporis*. Vide etiam Barthium Aduers. pag.1064., vbi probat, vincula pro corporibus, seu potius viris, vt ait, poni.

239. Euangelista ait, *in pace*: quae formula e psalmis, aliisque sacrae scripturae locis petita, a christiania semper adhibita fuit, et in elogiis sepulcralibus passim inscripta. Confer Lupium Diss.1. De baptister. num 158. seq.

241. *Lustratis*, purgatis, a scelere expiatis; aut illustratis. Vide v.280.

242. De tertia syllaba in *Israelitarum* litem mouet Koenigius, quasi necessario sit longa. Sed praeterquamquod nullum esset peccatum, si secunda, et tertia corripiantur, possit etiam per synaeresin vtraque vocalis contrahi, vt primus pes sit spondaeus: quod ipse Koenigius concedere videtur, dum ex *a*, et *e* diphthongum fieri posse animaduertit. Pari omnino modo *Israelitarum* in suis versibus hexametris dixerunt Dracontius, Fortunatus, Drepanius, et alii.

Quid tantum Mariae stupuerunt pectora matris?
Hic puer ad populi casum datur: iste renasci
Concedet populis: dicta in contraria signum
Istius adueniet; percurret debita letho,

VAR. LECT.

243. In Aldo deest hic versus *Quid tantum Mariae*. Barthius libr. 58. c. 5. ait, vulgo scriptum esse *viscera matris*: quod ego ne in Fabricio quidem inuenio, cuius editionem illo loco Barthius plerumque emendat.

244. Codex Barthii, Rom. *ad casum populi datur*, quod edidit Torn. Alii *ad populi casum*. Ald., Dauentr. *ad casum populis datur*.

245. Reg. *Concedet populos* cum Torn. Plerique *populis*. Grunerus cum codd. Angl. praefert *populos*. Torn., Ald., Fabr., Dauentr. post *populos*, vel *populis* ita legunt *illi signum esse negabunt — Foederis, hi contra caelo venisse tenebunt. — Liuor edax faciet, lethum vt percurrat amarum: — Atque animam etc.* Ita etiam Poelm. pro d. s., sed cum Aldo, et Torn. legit *Atque tuam fulgens animam, mihi crede, machaera*, pro quo alii *Atque animam matris ferro fulgente machaera*. Codex Barthii, Poelm. in textu, Rom., Ott., Hadamar. *populis, dicta in contraria signum — Istius adueniet percurrens debita letho, — Atque animam matris ferro fulgente machaera; — Quo pateant etc.* Ita Reg., aed, vt dixi antea, *populos*, et mox *percurret debita*, vti etiam habet Ott. In Rom. est *animum* pro *animam*. Barthius sui codieis lectionem iis expendendam relinquit, qui optimum Christi vatem, vt ait, et antiquitati aestimabilem noua aliquando recensione exornabunt. Eandem lectionem in editione Reuschiana minus reetam putat Gallandius. Teneo scripturam breuiorem; nam alia longior videtur esse facta, vt Iuuenci versus, aliquantulum obscuri, clariores reddantur.

NOTAE.

243. *Tantum*, tantopere, vt supra v. 79.

245. Verba Lucae sunt: *Ecce positus est hic in ruinam, et resurrectionem multorum in Israel, et in signum, cui contradicetur*. His respondent versus Iuuenci, *Hic puer* vsque ad *adueniet*. Sequitur Lucas: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes*. Vetus Italica in ms. Colbert. *Et tuam, et ipsius animam pertransiet etc.*, in ms. Cantabr. *Et tuam ipsius autem animam*. Iuuencus haec ita reddit *Machaera ferro fulgente percurret debita letho, atque animam matris*. Intelligo *debita letho*, vitam filii, quae letho debita erat, vt dicitur *Debitum naturae persoluere*: quae est interpretatio Reuschii. Haec autem ipsa machaera erit signum, quo demonstratur, puerum hunc esse Messiam: sed nonnulli negabunt, eam machaeram esse signum Messiae. *Signum dicta in contraria* ex graeco textu petitum est, σημεῖον ἀντιλεγόμενον, nempe signum, de quo in vtramque partem disceptabitur. Ita quidem idem Reuschius, suam scripturam secutus. Sed verius cum Maldonato interpretor, Christum positum esse in signum, in quod omnes fere iudaei non solum lingua, sed etiam manu tela sua conicerent: non enim contenti saepe blasphemasse, etiam crucifixerunt. Christus enim in passione similis scopo fuit, cui contradici, id est, de quo feriendo, configendoque certari solet. Ipsa vero passio vehementem adeo dolorem Mariae attulit, vt tamquam gladius animam eius pertransierit. Christo autem ita patiente, apparuit, quo quisque erga illum animo, qua hic fuerit.

Atque animam matris ferro fulgente machaera;
Quo pateant tecti tenebrosa volumina cordis.
Haec ait in Simeone deus: mox ecce prophetae
Femineam sancto complet spiramine mentem.
Anna fuit natu grauior, quam in flore iuuentae
Destituit viduam mors immatura mariti.
Casta sed in templo semper pro coniuge vita,

VAR. LECT.

249. Editi omnes, quos vidi, ita habent *Haec ait in Simeone deus: vox ecce prophetae*. Barthius in suo codice corruptum id reperit *Haec Simeon dixit mox deus ecce prophetae*: veram scripturam ex aliis codicibus in medium reducendam sperabat. Eam exhibent tres codices apud Reuschium, et tres nostri Rom., Reg., et Ott. *Haec ait in Simeone deus: mox ecce prophetae – Femineam etc.* Explicatur id in glossa Reg. *prophetae – prophetissae Annae*: scilicet deus compleuit femineam mentem Annae prophetissae. Quum non intelligerent librarii, *propheten* dici de femina, vt *sacerdotem*, *vatem*, et similia, versum corruperunt, posito *vox* pro *mox*.

252. Poelm. pro din. script., Ald., Dauentr. *Constituit viduam*.

253. Editi *Hinc fruitur casta charo pro coniuge vita*, – *Continuoque dei cultu: quae numine ducta – Cognouit*. Apud Reuschium nonnulli codices, vt hic innuit, et nostri Reg., Rom., Ott. ita legunt *Casta sed in templo semper pro coniuge vita*, – *Et cultus cessere dei, quae numine iussa – Cognouit*. Et glossa in Reg. *cessere – accessere illi feminae*. = *iussa – compulsa*.

NOTAE.

247. *Machaera* in Vulgata, et veteri Itala versione dicitur gladius, a Paulino epist.50., al.43. *framea*, vel *gladius*, ab Augustino epist. 149. *framea*, in textu greco ῥομφαία, *rhomphaea*. *Machaera* est gladius longus ab vna parte acutus, *framea*, et *rhomphaea* hastae genus, sed tempore Augustini *framea* etiam, et *rhomphaea* quoddam gladii genus significabant. Vide epist. Augustini 120. cap. 16., et Isidorum l. 18. Orig. cap.6.

248. Nota, quo pacto Iuuencus interpretatur verba Euangelii, *Vt reuelentur*: non enim particula *Vt* est causalis hoc in loco. *Quo pateant* idem est, ac *Tunc patebunt*. *Volumina cordis* noue fortasse dictum, sed eleganter. Volumen est, quidquid in gyrum flectitur. Translate quoque Plinius l. 7. cap. 45. *Magna sortis humanae volumina*.

249. Cur *propheta*, vel *prophetes*, *prophetae* de femina dici non possit, nullam idoneam rationem video. Reuschius non dubitasset nostram scripturam sequi, si hic vsus vocabuli *prophetes* probatus illi fuisset. Atqui Hilarius in psalm. 14. num.4. aperte ait, *Anna prophetes*. Vetus Italica in ms. Cantabr. habet, *Anna prophetis*; genitiuus erit *prophetis*, vel *prophetidis*. Possis ergo ita legere *mox ecce prophetis*. Sed quum auctorem Hilarium habeamus, communi voce vtimur *prophetae*, quae per sequentem dictionem *Femineam mentem* ad feminam propheten restringitur. Vossius l.1. De anal. c.19. ex Aeschilo profert τὰς προφήτας, ex Tertulliano *prophetes* non semel, et ex Sidonio *psaltes*.

250. Vide notam ad v. 120.

Et cultus cessere dei; quae numine iussa
Cognouit Christum, et simili sermone locuta est.
Inde vbi solemnem pueri pro nomine legem
Compleuit genitrix, et Ioseph omnia mirans,
Ad patriam laeti repedant, puerumque reportant.
Gens est vlterior, surgenti conscia soli,

VAR. LECT.

257. Rom. *genitrix*, *Ioseph*, deest *et*.

258. Poelm. in textu, Hadam. *redeunt*: plerique *repedant*. Barthii codex *repetunt*: sic cum praepositione *ad* vsurpant verbum *repeto* Virgilius, Gratius, et alii. Rom. mendose *Ad primam laeti*.

259. Reg., Rom., Ott., Poelm. pro d. s., Torn. *Gens est vlterior, surgenti conscia soli*. Ita Aldus, sed *proxima* pro *conscia*. Fabr., Poelm. in textu, Hadam. *Gens est eoi Phaebo orto proxima regni*. Forte *surgentis conscia solis*.

NOTAE

254. *Cessere*, successere, euenere, accessere, tamquam sors optima in locum coniugis. Nepos in Vita Datam. cap. 1. *Ea, quae prospere ei cesserunt*. Virgilius l. 3. Aeneid. v.333. *Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit — Pars Heleno*. Huius significationis ignoratio ansam corrumpendi locum librariis dedit. *Numine iussa*, quasi dei nutu, et voluntate iubente, vt v. 299. *Diuino numine iussus*.

256. *Pueri pro nomine*, pro ipsa pueri persona, vt Apocalyps. cap.3. v.4. Confer, quae hanc in rem disserui in Hymnod. Hisp. in not. ad hymnum S. Isidori pag.275.

258. *Ad patriam*, videlicet Nazareth. Sequitur enim Lucam cap.2. v.39. *Et vt perfecerunt omnia secundum legem Domini, reuersi sunt in Galilaeam in ciuitatem suam Nazareth*. Quid ergo fieri potuit, vt Bethlehemi Christus post praesentationem in templo a Magis adoratus fuerit? Pro Iuuenco respondeat Epiphanius, qui, vt dixi ad v.220., parentes Iesu cum eo Bethlehemum e Galilaea iterum venisse opinatur.

259 CAPVT X. *Magi cum muneribus veniunt*. Matth. cap. 2. a v. 1. ad v. 12. Reuschius in hanc propendet interpretationem, quod gens illa dicatur conscia soli nascenti, quia eius ortum callebat. Melius puto, quia veluti contermina erat soli nascenti. Oratio de Magis ex oriente habita a Samuele Durrio, moderante Omeisio, excusa est Altfordii anno 1686. De iisdem Magis scripserunt plures auctores, quos indicaui ad v.220. Antonius Collinus impudentissime veritatem historiae Magorum negauit, quam in Euangelium Matthaei intrusam fuisse probare conatus est. Intolerabilis hic error, vt aliorum veterum Patrum, sic etiam auctoritate minime suspecta Iuuenci refellitur. Adisis eruditam Dissertationem Liberati Fassonii *De veritate atque diuinitate historiae Magorum, quae est apud Matthaeum. Romae* 1758. Magos remotis orientis partibus venisse Iuuencus sentit, quum eorum gentem *vlteriorem* dicat, *nascentique soli consciam*. Paulo post v.276. eos Persas vocat: quo nomine omnes orientales extra romanum imperium nationes Iuuenci tempore censebantur, vt existimat Barthius l.58. cap.2. At Iuuencum pro veris Persis eos habuisse facile crediderim. Quin etiam Prudentium puto imitatione Iuuenci sic cecinisse hymn. 12. Cath. v. 25. *En Persici ex orbis sinu, — Sol vnde sumit ianuam, — Cernunt periti interpretes — Regale vexillum Magi*. Confer nostrum Comment. ad hunc Prudentii locum.

Astrorum solers ortusque, obitusque notare.
Huius primores nomen tenuere Magorum.
Hinc lecti proceres Solymos per longa viarum
Deueniunt, regemque adeunt, orantque doceri,
Quae regio imperio puerum Iudaea teneret
Progenitum: sese stellae fulgentis ab ortu

VAR. LECT.

261. Barthius libr. 57. Aduers. cap. 2. edidit *Quorum primores*, nescio, an casu pro *Huius primores*.

262. Poelm. pro d. s., Ottobon., Rom. *Solymos*. Reg. *Tunc hi delectl Solymos*, et prius videtur fuisse *dilecti*. Alii *Solymas*.

265. Hadam., Poelm. in textu *Iam genitum: et sese*. Poelm. pro d. s., Fabr. *Progenitum; et sese*. Elegantius Ald., Torn. cum Reg., et Ott. *Progenitum: sese* sine *et*.. Sic etiam Rom., et Dau. Iterum v. 274. *Progigni maneat*.

NOTAE.

260. *Solers notare*. Horatius libr. 4. od. 8. v. 7. *Hic saxo, liquidis ille coloribus – Solers nunc hominem ponere, nunc deum*. Sic Ouidius, Silius, aliique poetae locuti sunt. Diuersarum gentium sapientes, qui sacris praeerant, caeremoniasque dirigebant, et reconditis disciplinis addicti erant, Magl appellabantur. Iuuencus astronomiam, et mathematicas contemplationes illis attribuit, idemque Tertullianus, S. Leo, Sicardus Cremonensis, Arnoldus Abbas Bonaevallis, atque S. Thomas, cui scholastici plerique adhaerent, senserunt. Prudentius Apoth. v. 617. de Magis: *Diriguit trepidans chaldaeo in vertice pernox – Astrologus*: quem ad locum Weitzius profert versiculum: *Ille penes persas magus est, qui sidera norit*. *Magicum* olim vocabatur, quidquid arcanum erat, et a vulgi captu remotum. Sic Lucanus l. 3. Pharsaliae hieroglyphicas aegyptiorum sculpturas vocat *magicas linguas*: ita enim ait v. 223. *Et saxis tantum volucresque, feraeque, – Sculptaque seruabant magicas animalia linguas*.

261. Etiam id in controuersiam vocatur, fuerintne reges Magi. Ita vulgo creditur: sed haec opinio veterum certa auctoritate caret. Iuuencus *Primores* illius gentis vocat, a veneratione, ait Barthius col. 2722., studiorum sapientiae, quibus Magi erant populis orientalibus accepti. Profecto ex Iuuenco potius colligitur, non fuisse reges, quam fuisse. A regibus proximam dignitatem Magos habuisse, censet Fabricius in Commentar. poetar. christianos.

262. Innuit Iuuencus, Magos tamquam legatos, a suis gentibus delectos, venisse, vt Christum adorarent. Gaudentius Brixianus ad Paulum fratrem serm. 19. *Herodes persequitur paruulum: sed stellae obsequentis fulgor magnum declarat deum; quem legati vniuersarum gentium Magi suppliciter adorantes caelesti regi debitam honorificentiam, oblatione mysticorum munerum, deferebant*. Hoc etiam obscurum est: neque enim ab vniuersis gentibus reipsa missi sunt Magi. His tamen gentes significantur. *Per longa viarum*, vt supra v. 180. *Per plurima terrae*. Palaestinae vrbs princeps Hierusalem dicebatur etiam *Solyma*, *Solymorum*. Populi Palaestinae *Solymi* appellabantur. Tacitus l. 5. Hist. cap. 2. *Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditae vrbi Hierosolymam nomen e suo fecisse*. Hinc *Solymus* adiectiue. Iuuenalis sat. 6. v. 543. *Interpres legum Solymarum*.

264. Schoettgenius explicat, *Quae Iudaea*, quae pars Iudaeae, *teneret puerum regio imperio*: scilicet inuitis musis. Expono. *Quae regio Iudaea etc.*

265. Oratio *de Stella Magorum duce*

Admonitos venisse viam, quo supplice dextra
Exortum terris venerabile numen adorent.
Territus Herodes Solymorum culmina vatum,
Quique prophetarum veterum praedicta recensent,
Imperio accitos iubet omnia quaerere legis,
Queis pateat, quae sint genitalia moenia Christo,
Omnia venturum spondent quem oracula vatum.

VAR. LECT.

266. Ott. a pr. m. *via*. Melius *viam*. Trombellius De vita Deip. tom.3. part.1. dissert. 23., nescio, vnde edidit *venisse diem*: pro d. s. indicat *viam*.

268. Poelm. in textu, Ald., Hadam., Fabr. *Herodes vatum*, *legumque peritos*. Torn., Poelm. pro d. s., Reg., Rom., Ott. *Herodes Solymorum culmina vatum*.

269. Ald. cum aliis *praesagia noscunt*. Reg., Rom., Ott. cum aliis *praedicta recensent*.

270. Hadam., Poelm. *omnia acquirere*, quod lex metri respuit. Sabatierius pro d. s. notauit etiam *omnia acquirere*. Pro *omnia* coniici licet *omina*.

271. Ald., Torn. *quo pateat*. Fabr. *qua pateat*. Hadam., Poelm., Ott., Reg., Rom. *queis*, vel *quis pateat* cum glossa in Reg. *quibus sacerdotibus compertum sit*: sed melius intelligetur *quibus praesagiis*, vel *prophetiis legis*.

272. Ott. mendose *spondentque oracula*.

NOTAE.

habita a Guilielmo Frizio, moderante Omeisio, typis edita fuit Altfordii anno 1683.

266. *Venisse viam*, vt *ire iter*, *viuere vitam*, *seruire seruitutem*. Cicero Philipp.2. cap.25. *Venisse tot dierum viam*. Reuera elegantius id a Cicerone dicitur, quia additur *tot dierum*, vt elegantius dicitur *viuo vitam infelicem*, quam simpliciter *viuo vitam*; et infra Iuuencus *Gaudia magna Magi gaudent*, quod venustius est, quam si dixisset *Gaudia Magi gaudent* sine vllo adiectiuo, quod vicem aduerbii gerat.

267. *Numen adorent*. Sic v.277. *Monstrare colendum*, et v.285. *Regique*, *hominique*, *deoque* – *Dona dabant*. Ita Iuuencus, ita alii Patres in Euangelio legunt, Christum a Magis adoratum tamquam deum. Recte igitur impudentem temeritatem Basnagii, Clerici, et Richardi Simonis coarguunt, et refellunt Ioann. Franciscus Buddeus Medit. sacr. pag.56., Honoratus a S. Maria tom.2. Animaduers. in reg. crit. l.3. dissert.4. art.5., et Fassonius in peculiari Dissertatione *De cultu Iesu Christo a Magis adhibito*, *Romae* 1736., vt alios omittam.

268. Sacerdotes ethnicorum vates, et prophetae dicebantur. Macrobius l.7. Saturn. c.13. *Adeo*, *inquit*, *Ditari*, *verum ita vt dicis aegyptios opinari*, *vt ego sacerdotes eorum*, *quos prophetas vocant*, *quum vidissem etc.* Quum autem v.279. dicit Iuuencus *Imperio accitos*, mutat genus, quia ad sensum respicit, non ad verba. Vide Comment. ad Prud. l. 2. contra Symm. v.504., et not. ad Dracontium Eleg. v.153.

269. Cicero 2. de Legib. c. 8. *Interpretari fatidicorum*, *et vatum effata incognita*.

270. *Omnia legis* pro *omnem legem*, vel *omnes leges*, vt v.262. *longa viarum*, et v. 180. *plurima terrae*.

Tunc manifestatur, Bethlehem quod moenibus illum
Progigni maneat, cui sacram ducere plebem
Israelitarum sancta virtute necesse est.
Tunc iubet Herodes, Persas pertendere gressum,
Inuentumque sibi puerum monstrare colendum.
Ecce iteris medio stellam praecurrere cernunt,
Sulcantem flammis auras, quae culmine summo
Restitit, et pueri lustrata habitacula monstrat.
Gaudia magna Magi gaudent, sidusque salutant:

VAR. LECT.

273. Reg., Ald., Ottob. scribunt *Betbleem*: alii *Bethlem*. Rom. *Betbeleem*.

275. Hadamar., Poelm. in textu, Fabr. *sacra*: Ott., Ald., Torn., Rom., Dau. *sancta*: Reg. *prompta virtute*.

276. Ald., Reg., Poelm. pro d. s. *Tunc iubet*. Rom., Ott., et alii *Hinc iubet*. Mallem *Huc iubet*. Sacer textus: *Et mittent illos in Betblebem*.

277. Poelm. pro d. s. *videndum*: plerique *colendum*, quod ex ipso Euangelio petitum est.

278. Poelm. pro d. s., Ald. *ecce viae*. Reg., Ott. cum aliis *ecce iteris*. In Westhemero *iterum* pro d. s. fortasse mendum est pro *iteris*: in textu habet *viae*. In Rom. etiam est *iterum*: ibidem *percurrere* pro *praecurrere*. Sabatierius etiam edidit *percurrere*: sed Euangelio magis congruit *praecurrere*.

279. Poelm., Hadam. *auram*. Reg., Ott., Ald., et alii *auras*. Reg., et, vt videtur, Ottob. *quae culmine*. Editi, quos vidi, *quae in culmine*.

281. Poelm. in textu, Hadam. *magna Magis redeunt*: lege cum Rom., Reg., Ott., Ald., Torn., et aliis *magna Magi gaudent*.

NOTAE.

274. *Maneat*, fixum sit. Cicero non semel, *Maneat ergo*, *Illud maneat*; quem alii imitantur.

276. *Pertendere gressum*, vt *tendere iter*, *tendere cursum*.

278. *Iteris* pro *itineris*, quod vsitatius est. Obliquis *iteris etc.* vsi sunt Lucretius, Propertius, Accius, Varro, Naeuius, Iulius Hyginus. De stella, quae Magis apparuit, videndae sunt Dissertationes Ioannis Friderici Frenzel, Eliae Bertrandi, et Iac. Elsneri.

279. *Sulcantem auras*, elegans metaphora. Virgilius l. 2. Aeneid. vers. 694. seqq. *Stella facem ducens multa cum luce cucurrit . . . . Tum longo limite sulcus – Dat lucem*. Similia Lucanus, Val. Flaccus, Prudentius, aliique boni poetae habent.

280. *Lustrata*, nempe ab ipsa stella, veluti illustrata. Saepe enim verbum simplex pro composito ponitur, vt *verto* pro *euerto*. Neque aliam significationem verbo *lustro* tribuo, quum ait Virgilius l.4. Aen. v. 607. *Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras*, et l. 7. vers. 148. *Postera quum prima lustrabat lampade terras – Orta dies*.

281. *Gaudia magna gaudent*, eleganter dictum, vt animaduerti ad vers.266. Inter epistolas familiares Ciceronis l. 8. epist.2., quae Caelii est ad Ciceronem, *Vt suum gaudium gauderemus*. Terentius Andr. scen. 5. act. 5. in fine: *Nam hunc*

Et postquam puerum videre sub vbere matris,
Deiecti prono texerunt corpore terram.
Summissique simul quaesunt: tum munera trina,
Thus, aurum, myrrham regique, hominique, deoque
Dona dabant. Totam mox horrida somnia noctem
Solicitant, saeuumque iubent vitare tyrannum.

VAR. LECT.

282. Reg., Ott. cum Torn. *Et postquam*. Rom., et alii *At*.

284. Ald., Torn., Hadamar., Dau., Poelm. in textu, Fabr. *Summissique simul mox mystica munera promunt*. Poelm. pro d. s. *Summissique simul quaerunt tunc munera trina*. Ita Reg., Rom., Ott., sed *quaesunt* pro *quaerunt*: in Ott. prius fuit *simulque sunt*, sed correctum fuit per *simul quaesunt*. Haec vera scriptura videtur: ponitur *quaesunt* pro orant, vt *quaeso*, *quaesumus*, *quaesit* apud Lucretium, *quaesere* apud Plautum.

285. Poelm. in textu, Hadam., Torn., Fabr. *Aurum*, *thus*, *myrrham regique*, *deoque*, *hominique*, quod aptius videtur Labbeo De script. eccles., vbi agit de Iuuenco, vt singula membra sibi inuicem respondeant. Ald., Dauentr. cum nostris Ottob., Rom., Reg. *Thus*, *aurum*, *myrrham regique*, *hominique*, *deoque*. Ita fuit in membranis Barthii, qui libr. 58. cap. 2. melius versum collocandum ait, si legatur *Aurum*, *myrrham*, *thus regique*, *hominique*, *deoque*. S. Hieronymus, qui hunc versum laudat, ita eum legit, vt in nostris codicibus extat. Isidorus l. 1. Orig. cap. XI. postrema verba sic refert: *Subiunctiuae dicuntur*, *quia subiunguntur*, *vt que*: *dicimus enim*, *Regique*, *hominique*, *deoque*: *non dicimus*, *que regi*, *que homini*, *que deo*. Alcuinus De diuin. offic. cap. 5. *Haec dona Iuuencus presbyter mire* (al. *metro*) *conclusit*: *Aurum*, *thus*, *myrrham regique*, *deoque*, *hominique* — *Dona ferunt*.

286. Ott., Reg., Poelm. pro d. s. *Dona dabant*. Fortasse *Donabant*; nam supra praecessit *munera*. Ald. cum plerisque *Dona ferunt*, vti etiam legitur apud Hieronymum, et Alcuinum.

287. Rom. *Solicitant*, *sceuumque iubent*: ita solet scribere Rom. *sceuus* pro *saeuus*: et saepe in mss. haec vocabula sunt inter se confusa, videlicet *scaeuus*, et *saeuus*.

NOTAE.

scio mea solide solum gauisurum gaudia. Adde A. Gellium l. 9. c. 9. *Gaudium gaudeat genuinum*, *et intimum*.

282. *Videre* verbum notandum. Etsi enim Vulgata habeat *inuenerunt*, tamen *viderunt* reperitur in plerisque mss. graecis apud Wetstenium, Birchium, et Matthaeium. Vetustissimum exemplar Vaticanum 1209. pariter exhibet *viderunt*, vti etiam versio latina antiqui codicis Cantabr., et Auctor oper. imperf. in Matth.

285. Quum munera a Magis oblata mystice innuant deum, regem, hominem, minime dubium est, quin thus deum significet, aurum regem, myrrha hominem, quocumque tandem ordine ea dona commemorentur. Eandem significationem his muneribus tribuit Prudentius in Dittochaeo, neque tamen ordinem seruat: *Hic pretiosa Magi sub Virginis vbere Christo* — *Dona ferunt puero*, *myrrhaeque*, *et thuris*, *et auri*, — *Miratur genitrix tot casti ventris honores*, — *Seque deum genuisse*, *hominem*, *regem quoque summum*. De hac munerum oblatione plura dixi in Comment. ad Prudentium hymn. 12. Cath. vers. 69.

Denique diuersis Herodis callibus aulam
Diffugiunt, patriamque Magi rediere latentes.
Ipsum etiam puerum monitis caelestibus actus
Aegyptum cum matre simul transportat Ioseph.
At ferus Herodes sibimet succedere credit,
Quem callens astris quaesisset cura Magorum.
Quorum praecauto discessu solicitatus,
Horribilem iussit Bethlehem per compita caedem,

V A R. L E C T.

289. Ald. *rediere latenter*. Rom. male *Magi redire laetantes*.

293. Rom. ad marg. *Quae* pro *Quem*.

295. Reg., Rom., Ottob. *Horribilem iussit Betbleem per compita caedem,– Infantes mandans, teneramque sub vbere plebem – Auelli ferro nullo sub crimine culpae*. In Rom. est *cunctos* pro *mandans* et *euelli* pro *auelli*. In Ott. est *teneram sub*, sed addendum est *que*, vt metro consulatur. Poelm. in textu, Hadam. *Crudeli tinxit Betblemica compita caede, – Infantes cunctos, teneramque sub vbere plebem – Euellit ferro nullo sub crimi-*

N O T A E.

288. *Diuersis Herodis callibus aulam*: traiectio verborum non nihil implexa pro *diuersis callibus aulam Herodis*. Similes locutiones non raro apud poetas occurrunt.

290. CAPVT XI. *Ioseph ab Angelo in somnis admonitus cum puero, et matre eius in Aegyptum fugit, et infantes occiduntur*. Matth. cap. 2. a vers. 19. Infanticidium Herodianum, quod tamquam apocryphum, et Euangelio Matthaei assutum nonnemo impie refellebat, certa, ac diuina fide credendum esse, demonstrant Ioannes Fidalke in *Historia infanticidii Herodiani*, Car. Gotlieb Hoffnann in Dissertatione, *Cur Iosephus caedem infantum Bethlehemitarum tacuerit*, et Castus Innocens Ansaldi in *Vindiciis Herodiani infanticidii*: sic enim defensionem historiae de infanticidio Herodiano inscribere voluit.

291. *Aegyptum* pro *in Aegyptum*. Eiusmodi praepositio a poetis non raro omittitur, nonnunquam etiam ab historicis. *Transportare* communi vsu de iis dicitur, quae naui trans mare, vel flumen vehuntur. Iuuencus vtitur pro *porto*.

292. *Sibimet* emphasin habet, vt vers. 101. *Vnde igitur sobolem mibimet sperabo venire?* Iuuencus tempus mutat *succedere* pro *successurum*: quae mutatio temporum familiaris fuit poetis christianis, et aliquando ab antiquioribus scriptoribus vsitata, vt notaui ad Dracontium libr. 3. v. 376. Simili ratione quum nascente Augusto denunciatum fuisset, regem populo romano naturam parturire, senatus exterritus censuit, *Nequis illo anno genitus educaretur*. Suetonius in Augusto cap. 94. ita refert, et addit, eos, qui grauidas vxores haberent, quo ad se quisque spem traheret, curasse, ne senatusconsultum ad aerarium deferretur.

293. Hunc versum Vigilius l. 4. contra Eutychen a Iuuenco mutuatus est pag. 42. *Eundem Herodis insidiis appetitum, quem callens astris quaesiuit cura Magorum etc. Callere* pro *perfecte scire* melius iungitur cum accusatiuo, quam cum ablatiuo. Reperitur tamen cum ablatiuo apud Iustinum, Solinum, Valerium Maximum, Apuleium. Figurata constructio est *cura callens Magorum* pro *cura Magorum callentium*. Figurate etiam ponitur *astris* pro *astronomia*.

295. *Iussit caedem*, vt *imperat tribu-*

Infantes mandans, teneramque sub vbere plebem
Auelli ferro nullo sub crimine culpae.
Haec etiam caedes olim praescripta manebat,
Quam bonus Ieremias diuino numine iussus
Complorat, misero sobolis pro funere matres
Horrendis grauiter caelum pulsare querelis.
Ast vbi sopitus furor est, et saeua tyranni
Infantum horribili feritas satiata cruore
Extinxisse putat cunctos, quos primus, et alter

VAR. LECT.

ne culpae. Ald., Torn., Fabr. ita, sed *mandans, teneramque sub vbere plebem – Innocuam in sinibus rigido succumbere ferro*. Fabricius legit *teneroque*, et mox *in sinubus*. Poelm. pro d. s. coniunxit vtramque lectionem *Horribilem etc. Infantes etc.*, vt in Reg., et postea *Innocuam*, vt in Aldo.

299. Ott., Rom. *Quam bonus Hieremias diuino numine iussus*: cohaeret Reg., sed scribit *Heremias*. Editi, quos videre licuit, *Nam pius hanc vates diuino numine doctus*: in Torn. est *iussus* pro *doctus*. Sic vers. 348. h. l. *Isaias vates cecinit quod numine iussus*: et vers. 234. *Numine iussa*. Hoc verbo *iussus* Iuuencum delectari constat. Retineo lectionem codd. Vatt., et Rom., quam fortasse mutarunt, qui non intellexerunt, recte procedere metrum cum *Ieremias*, facta synaeresi in duabus primis vocalibus, vt in *Iesus* saepe fecit Prudentius.

300. Sabatierius *Complerat*, et pro d. s. *Complorat*, quod vnum in editis, et mss. reperio. Ald., Poelm. pro d. s. *miserae*. Reg., Rom., et alii *misero*: in Ott. fortasse a pr. m. fuit *miserae*, aut *miseras*, a sec. m. est *misera*, quod sustineri nequit. Aldus *miseras* intelligit matres, vt ex scriptura vers. seq. liquet.

301. Ald., Poelm. pro d. s. *Horrenda grauiter pulsabunt aethera voce*. Alii *Horrendis grauiter caelum pulsare querelis*.

302. Rom. *et scaeua tyranni*.

303. Ald., Poelm. pro d. s. *roseo*: plerique *horribili*.

304. Reuschius edidit *vnus, et alter*, quod ipse, Koenigius, et Schoettgenius explicant de binario, quamuis lis sit inter philologos, num hac locutione binarius, an ternarius numerus explicetur. Nostri codd. habent *primus, et alter* cum aliis editis, vt l. 4. v. 236. *Tum primus, et alter*.

NOTAE.

ta. Tacitus Annal. l. 4. c. 72. *Tributum iis Drusus iusserat*, et l. 13. cap. 15. *Neque iubere caedem fratris palam audebat*, et in Vita Agricolae cap. 45. *Nero iussit scelera, non spectauit*.

296. Iuuencus libenter easdem phrases repetit. Paulo ante vers. 282. *Videre sub vbere matris*.

297. *Crimen* hic sumi potest pro causa, seu praetextu. Virgilius l. 7. vers. 339. *Disiice compositam pacem: sere crimina belli*. Tullius etiam dixit, notante Reuschio, *Suscipere crimen culpae*.

299. *Bonus* est probus, ac fortasse hoc loco misericors, quod indicat verbum *complorat*. Saepe etiam *bonus* significat beneficum, facilem, clementem.

300. *Funere*, morte: quae significatio obuia est.

301. *Pulsare* regitur a *complorat*. Vi-

Annus lethiferi miseros oppresserat aeui :
Mirandis rursus deuinctus membra sopore
Vrgetur monitis Mariam, puerumque Ioseph
Aegypto ad patriam vectare, vbi Nazara felix
Olim praedictum puero dedit addere nomen.
Dixit et alterius quondam praenuncia vatis

VAR. LECT.

305. Poelm. in textu. Hadam., Fabr. *misere suppresserat*. Ald., Ott., Rom. *miseros oppresserat*. Torn. *miseros suppresserat*. Reg. *miserandus presserat*. Fortasse praestabit legere *lethiferi miserandos presserat*.

306. Poelm., Hadam. *rursum*. Reg., Rom., Ott. cum aliis *rursus*. Reuschius pro d. s. *deuictus*, quod non censet absurdum, vt apud Ouidium l. 1. Metam. vers. 684. de Mercurio, *Seruantia lumina* (Argi) *tentat vincere*, et v. 685. *Pugnat molles euincere somnos*.

307. Reg., Rom. *Vrgetur monitis Mariam, puerumque Ioseph*: ita etiam Ott., sed mendose *quae* pro *que*. Forte legendum *puerumque Iosephus*, aut hiatus admittendus est in *puerumque Ioseph*, neglecta synaloepha: quem Reuschius putat de industria a Iuuenco admissum. Editi *Ioseph vrgetur monitis Mariam, puerumque*.

308. Poelm. mendose *victare*.

309. Ald., Torn., Poelmann. pro d.s., Fabr. *praedictum*, quod extat etiam in Reg., et Ott., et significat *praenunciatum nomen*: *Quoniam Nazaraeus vocabitur*. Hadam., Poelm. in textu *praedicto* minus bene. In Rom. mendum est *puro* pro *puero*.

NOTAE.

delicet plorat Ieremias, quod vox in Rama audita est etc. Reuschius ait, subaudiendum hic esse *iubens*. Similem femineum vlulatum describit ex Ennio Virgilius libr. 2. Aen. vers. 486. *At domus interior gemitu, miseroque tumultu – Misceetur*. Statius Silu. 5. 1. 22. *Iniustos rabidis pulsare querelis – Caelicolas solamen erat*. Maldonatus innuit, Iuuencum respexisse ad significationem vocis *Rama*, *excelsum*, quasi vox vsque ad caelos peruenerit. Vide not. ad l. 3. v. 142.

305. *Lethiferum aeuum* vocat aetatem infantium, quia Herodes iusserat, occidi omnes *a bimatu, et infra*.

306. CAPVT XII. *Ioseph in somnis monitus puerum, et matrem eius in patriam reducit*. Matthaei cap. 2. a vers. 19. ad vers. 23.

307. *Vrgeo* cum infinitiuo; de quo videsis not. ad Dracontium l. 3. v. 446.

308. *Aegypto* sine praepositione *ex*, vt in re simili dixi supra ad vers. 308. *Nazara*, seu Nazareth felix, vt iterum l. 2. vers. 106., quia ibi habitauit Iesus, nomenque Nazaraei illi dedit, siue potius addidit.

309. *Dedit addere* simili syntaxi, ac supra v. 222. *Obseruare dedit*.

310. Coniungit Iuuencus duas has praedictiones, quae seorsum ab Euangelista memorantur; nempe vers. 15. cap. 2. ait Matthaeus, *Vt adimpleretur, quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ex Aegypto vocaui filium meum*: quod ex Osea cap. XI. vers. 1. petitum est. Rursus Matthaeus cap. 2. v. 23. *Vt adimpleretur, quod dictum est per prophetas: Quoniam Nazaraeus vocabitur*. Euangelista numerum multitudinis pro singulari vsurpat, vt Iuuencus cum aliis interpretibus exponit. Intelligitur autem Isaias cap. XI. v. 1., vt multi volunt. Fortasse Iuuencus exemplar Matthaei vidit, in quo scriptum esset

Vox instincta deo : Veniet , veniet mea proles
Aegypto ex alta terris lumenque , salusque .
Crescebat rapidis annorum gressibus infans ,
Occurrens aeuum sapientia praeueniebat ,
Gratiaque in vultu , et verbis veneranda micabat .
Et iam bissenos aeui comprenderat annos ,
Quum paschae ritum seruare ex more parentes
Ad templum laeti puerum perducere festis
Omnibus annorum vicibus de more solebant .
Ergo aderant paschae pariter , cunctisque diebus
Festorum impletis patriam remeare parabant .

VAR. LECT.

311. Ald. , Poelm. pro d. s. *instructa* pro *instincta* : quod postremum longe melius est . Rom. corrupte *Mox instincta*.

314. Rem. *Procurrens* : Ald. , Fabric. *Praecurrens* : alii *Occurrens* . In Aldo , et Rom. mendum est *prouenicbat* .

315. Poelm. pro d. s. *Omniaque in vultu , et verbis veneranda micabant* .

316. Ald. , Torn. , Reg. , Ottob. , Rom. *Et iam* . Alii *At Iam* .

317. Ald. , Torn. , Rom. , *seruando* pro *seruare*, quem graecismum infinitiui pro gerundio vocat Reuschius .

318. Ald. , Ott. *laeti* : alii *laetis* .

NOTAE.

per prophetam : nam versio vetus in mss. Colb., et Corb., et textus graecus in ms. I. Bodl. in singulari exhibent *per prophetam*.

311. *Instincta* , verbum ab optimis scriptoribus vsitatum , et saepe adhibitum , quum sermo est de afflatu diuino , qui etiam instinctus diuinus a Cicerone dicitur . *Instincta deo* pro *a deo* , vt supra vers. 219. *Vox missa deo* .

313. Hi tres versus desumpti sunt ex Luca cap.2. v.40. Iuuencus ita narrationem disponit . Ex Luca accipit , et continenter narrat natiuitatem Christi , circumcisionem , et praesentationem in templo vsque ad v. 39. cap.2. *Et , vt perfecerunt omnia secundum legem Domini , reuersi sunt in Galilaeam , in ciuitatem suam* . Tum interserit Magorum aduentum , et adorationem , infanticidium Herodianum , fugam in Aegyptum , ac regressum in ciuitatem Nazareth ex Matthaeo . Subinde ex Lucae cit. v. 40. c. 2. pergit narrare res gestas in pueritia Iesu .

316. CAPVT XIII. *Iesus quaesitus a parentibus inuenitur in medio doctorum disputans* . Lucae cap.2. v.42. ad v. 51.

317. *Quum* , et postea *solebant* in indicatiuo , quia mentio temporis praecessit. Vide not. ad l.2. v. 6.

319. *Omnibus annorum vicibus* , nempe *per omnes annos* , vt ait Euangelista . *Vices* saepe significant vicissitudinem , alternationem . Plinius l. 12. c. 14. *Per vices annorum* , quod exponitur *alternis annis* . Interdum tamen *vices* denotant tempora , quibus aliquid fit . Horatius libr.4. od. 14. v. 13. *Deiecit acer plus vice simplici* . Columella l. 3. cap. vlt. *Annua vice* , scilicet omnibus annis . Non omnino certum est, Christum per singulos annos Ierusalem ascendisse . Sed id ab Euangelista quodammodo indicatur , atque ita etiam sentit Beda cum Iuuenco .

321. *Patriam* pro *in patriam* , vt ob-

Quum puer in populo comitis vestigia matris
Deseruit, templique libens secreta petiuit.
Illum per vicos vrbis, perque abdita tecta,
Perque iteris stratas, per notos, perque propinquos
Quaerebat genitrix: sed lux vbi tertia venit,

V A R. L E C T.

322. Poelm. pro d. s., Reg., Ott., Rom. *Quum puer*. Ald., et alii *Dum puer*.

324. Reg. *per vicos, vrbes*, et glossa *et vrbes*. Ott., Ald., Torn., Rom. *per vicos vrbis, perque*. Poelm., Fabr. *per vicos, vrbisque per abdita*. Hadam. contra metrum *per vicos vrbisque perque abdita tecta*.

325. Ald. *perque viae*: lege *perque iteris* cum plerisque. In Westhemero *perque itineris* ad marg. mendum est, aut glossa. Sabatierius ex ingenio, vt puto, *Perque vias stratas*: quod necessarium non est; nam vers. 350. idem sine *vias* legit *stratas*.

N O T A E.

seruatum fuit ad v. 291. Virgilius l. xi. v. 793. *Patriam remeabo inglorius vrbem.* Statius l. 3. silu. vlt. v. 12. *Anne quod Euboicos fessus remeare penates – Auguror?*

322. *In populo*, in multitudine, in turba. Hanc enim significationem habet etiam *populus*, vt ostendi ad Prudent. hymn. xi. Peristeph. vers. 5. Omeisius minus apte haec verba *in populo* refert ad Euangelistae verba *in comitatu*. Schoettgenius Iuuencum redarguit, quod statuat, Christum iam fuisse in via, et deinde reuersum esse Hierosolymam: quod cum Euangelista pugnat, quippe qui diserte asserit, Christum statim in templo mansisse. At vere Iuuenco cum Euangelista optime conuenire, perlectis Euangelii verbis, aperte conuincitur. Sic ait Lucas cap. 2. vers. 43. seq. *Consummatisque diebus, quum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem, et non cognouerunt parentes eius. Existimantes autem, illum esse in comitatu, venerunt iter diei*. Iuuencus ait, quod *puer comitis vestigia matris deseruit, templique libens secreta petiuit*. Id fieri potuit, siue puer in templo deseruerit vestigia matris, ac secretiora templi loca petiuerit, siue extra templum in vrbe a matre recesserit, ac sese in templum receperit: quod postremum Euangelista, et Iuuencus innuunt. Falsum enim est, ex Euangelio constare, puerum statim in templo mansisse. Quod autem ait Iuuencus, puerum vestigia matris deseruisse, fortasse denotare vult singularem pueri amorem erga matrem, cuius vestigia nunquam alias deserebat. Narrant iudaei, hunc olim morem fuisse, vt seorsum viri, ac seorsum feminae iter facerent, quum Hierosolymam peterent, aut inde reuerterentur. Pueri, vt credere par est, matribus adhaerebant. Puer Iesus, quum iam esset annorum duodecim, vestigia matris deseruit, vt templum peteret. Mater, vt videtur, existimabat, hoc illum fecisse, vt se viris adiungeret.

325. *Strata, stratae* pro via, ex quo itali, hispanique vocant *strada, estrada*. Antiquiores latini dicebant *strata via*: Virgilius poetice l. 1. vers. 426. *Strata viarum*, vt *Opaca locorum*. Sequioris aeui scriptores passim eo vocabulo *strata, stratae* vtebantur, vt Eutropius, imperatores Honorius, et Theodosius in Cod. Theod., Victor Vitensis, Alcuinus, et alii. Confer Cellarium de barbar. Cur. post., et Ducangium.

326. Verbum Euangelistae *Requirebant eum inter cognatos, et notos* maiorem animi attentionem innuit, quam simplex verbum *quaerebat*. Addit tamen Iuuen-

Ad

Ad templum propere remeat; vatumque choreis
Inuenit insertum, legumque obscura senili
Tractantem coetu. Vix admiratio digna
De pueri verbis senibus fuit. At pia mater,
Nate, ait, amissum lacrymis te quaero profusis
Anxia cum genitore gemens: quae causa parentum
Secernit gressu, templique in sede retentat?
Ille autem: Quid me tantum, quid quaeritis? inquit.
An nondum sentis, genitrix, quod iure paternis
Sedibus, et domibus natum inhabitare necesse est?

VAR. LECT.

327. Fabr., Poelm. pro d. s. *vatumque coronae*, quod praeferunt Koenigius, et Schoettgenius, quia *corona* coetum denotat.

331. Westhemerus pro diu. script. *te quaeso*, quod antiquum verbum est pro *quaero*, vt dictum ad v. 284.

333. Torn. *secreuit*, quod inuenio in Reg. cum glossa *separauit*: sed fortasse fuit a pr. m. *secernit*, quod habent Ott., Rom., et alii.

336. Ald., Torn., Hadam., Dau., et alii *Sedibus, et domibus natum est habitare necesse*. Reg., et Ott. veteres mss. cum recentiori codice Romani Collegii *Sedibus, et domibus natum inhabitare necesse est*. Ita edidit Fabricius, nisi quod initio legit *Aedibus, atque domo*. Melius est *Sedibus*, nam templum sedes Domini appellatur, et paulo ante dicitur *templique in sede*. Idem Fabricius in indice, siue commentario verbo *inhabitare* notat, primam apud Iuuencum esse longam, vti apud Fortunatum De gaudiis vitae aeternae: *Virgineam gaudens inhabitare domum*. Barthius libr. 21. cap. 17. similibus exemplis Ausonii, Althelmi, Ionae Aurelii ostendit, apud scriptores, praesertim cadentis latinitatis *h* in versibus valuisse literam, ac iuuisse, vt syllaba produceretur: laudatque hunc ipsum Iuuenci versum. Becmanus cap. 4. Manuduct. in ling. lat. probat, immerito *h* eximi e censu literarum, quum ob alias rationes, tum quia saepe positionem efficit, vt apud Virgilium eclog. 6. vers. 53. *Ille latus niueum molli fultus hyacintho*.

NOTAE.

cus, vt diligentiam, et sedulitatem significet, *Perque iteris stratas*.

327. *Chorea* hoc loco significat *chorum*, a quo dicitur *chorea*, nempe coetum, seu comitatum. Si legas *vatumque coronae*, explicare poteris Euangelistae verbis, *In medio doctorum*.

328. *Legum obscura*, vide vers. 180.

329. *Tractantem*, verbum ecclesiasticum. Vide comm. Prud. 13. Perist. 101.

330. Fabricius in Commentar. poet. christ. accipit adiectiue *senibus*, et interpretatur *verbis homini seni conuenientibus*. Nihil ineptius dici potuit. Sensus verus est: Vix senes satis digne admirabantur verba pueri. Euangelista ait: *Stupebant autem omnes, qui eum audiebant etc.*

333. *Retentare* verbum frequentatiuum a *retineo* eadem fere significatione a multis bonis scriptoribus vsurpatum. Alio sensu *retentare* est iterum tentare.

334. *Tantum*, tantopere, vt supra v. 79.

336. Verba Vulgatae sunt, *Nesciebatis, quia in his, quae Patris mei sunt*,

Haec ait, et gressum sociat, patriamque reuisit:
Nec genitrix tanti persensit pondera verbi,
Ordine cuncta tamen cordis secreta reseruant.
At puer obsequiis apte praedulcibus ambos
Ad proprium semper cogens nectebat amorem.
Interea veteris scripti per debita currens
Omnia seclorum series promissa trahebat.

VAR. LECT.

339. Dauentr. *reseruant*: plerique *reseruat*. Vix dubito, quin legendum sit *reseruant*, vt intelligatur, arcana cordis reseruasse cuncta verba, quae Virgo audierat. *Mentis secreta*, et *cordis secreta* non semel occurrit apud Iuuencum. In codice quidem Vat., Reg. videtur quoddam signum supra *reseruat*, ex quo colligi possit alia scriptura *reseruant*. Coniiciat aliquis *secreto corde reseruat*: sed id a codicum verbis nimium discrepat. Omeisius tamen in cod. Vn. inuenit *corde secreto reseruat*, vacillante metro. Idem coniiciebat *cuncta intra cordis secreta reseruat*. Westhemerus in textu edidit *reseruant*, ad marginem *reseruat*.

341. Poelm. pro d. s. *vectabat*. Westhemerus ad marg. *vectebat*, in textu *nectebat* cum aliis, quod melius est. Hadamar. mendose *semperque cogens*. Rom. *nectabat* pro *nectebat*, aut *vectabat*.

NOTAE.

oportet me esse? Consentit Italica in plerisque codicibus: sed in Corbeiens. *quia in Patris mei oportet me esse?* Tertullianus libr. contra Prax. *quod in Patris mei me esse oportet?* Ambrosius, *quia in propria Patris mei oportet me esse?* S. Leo Magnus epist. 16. in quodam cod. Attreb. S. Vedasti: *Nescitis, quod in domo Patris mei oportet me esse? Significans, eius se esse filium, cuius esset et templum*. Armeni etiam, Syri, et Persae legunt, *In domo Patris mei*. Neque alium sensum habent verba textus graeci ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου, vt Idoneis exemplis confirmat Lamyus in Harmon. ad hunc locum. Videndus etiam Spencerus De leg. hebr. rit. pag. 1186. Plerique interpretes ita exponunt; Nesciebatis, me in his negotiis esse oportere, quae mihi a Patre commissa sunt? A quibus vltro dissentio, vt Iuuenci interpretationem sequar.

338. *Pondera verbi*, vt apud Ciceronem 2. de Orat. cap. 17. *Omnium sententiarum grauitate, omnium verborum ponderibus est vtendum*. Hoc sensu Horatius in Art. poet. vers. 319. *Fabula nullius veneris, sine pondere, et arte*.

340. *Praedulcibus*; hoc vocabulo Lucretius, Virgilius, aliique optimi scriptores vsi sunt.

341. *Ad proprium cogens amorem*, impellebat, vt eum amarent: nam *cogere* pro compellere, vim afferre ad aliquid faciendum poni solet. *Nectebat* habere potest significationem, quam ex Barthio explicui ad v. 42. Videtur idem accusatiuus cum praepositione *ad* regi a verbo *nectebat*, et participio praesenti *cogens*. Vide lect. var. ad vers. 304. l. 3.

342. CAPVT XIV. *Baptisma Ioannis in Iordane, et victus, habitusque eiusdem. Item Christus baptizatur, caelum aperitur, vox Patris auditur*. Matth. cap. 3. v. 1. seqq. Marc. cap. 1. v. 1. seqq. Luc. cap. 3. v. 1. seqq. Ioann. cap. 1. v. 19 seqq.

343. Ordo verborum hic est: Interea series seclorum, currens per debita, trahebat omnia promissa veteris scripti. *Per*

Zachariae soboles desertis vallibus omnes
Ad deponendas maculas clamore vocabat,
Fluminis vt liquidi caperent miranda lauacra,
Queis animae species abluta sorde niteret,
Isaias vates cecinit quod numine iussus:
Vox late resonat desertis vallibus; amplas
Instruite stratas, omnis sit recta viarum
Semita, quae Domini digne vestigia gestet.
Subsident colles, vallis complebitur omnis:
Corriget anfractus iteris bona linea recti,
Corporeisque oculis lumen tractare serenum

VAR. LECT.

344. Nonnulli interpungunt *Zachariae soboles*, *desertis vallibus*, *omnes*: quod sustineri nequit. Clamabat enim Ioannes in ipsis desertis vallibus, seu locis.

347. Reg. *Queis animae virtus*. In Torn. mendum est *specie*.

348. Alii *Esaias*, alii *Isaias* scribunt.

350. Placet lectio codd. Vatt., Reg., et Ott. cum Rom. *Instruite stratas*. Melius sane est *instruere stratas*, nimirum construere, ornare, parare, quam *sternere stratas*. In editis solum inuenio *Sternite iam stratas*, quod a librariis factum videtur, quod putarent, metrum non procedere cum *Instruite stratas*. Verum exploratum est, vltimam in *instruite* produci posse, et ex quorumdam sententia debere ob *st* dictionis sequentis. Ex eius rei ignoratione nonnulli versus in Prudentio corrupti fuerant. Vide, quae notata a me sunt in Prolegom. ad Prudent. pag. 186., et seq.

351. Ald., Poelm. pro d. s. *quae Domini plantis calcanda beatis*. Reg., Rom., Ottob. cum plerisque *quae Domini digne vestigia gestet*.

353. Reg., Rom., Ott., Torn. *iteris*. Alii cum Aldo *callis*.

354. Rom. corrupte *tractate sereniter*.

NOTAE.

debita currens, explens, quae in lege veteri praedicta erant, siue debito tempore appropinquans. *Veteris scripti*, videlicet veteris testamenti.

344. Matth. cap. 3. *Venit Ioannes praedicans in deserto Iudaeae*. Marc. cap. 1. *Fuit Ioannes in deserto baptizans, et praedicans*. Iuuencus poetarum more sine praepositione *in* vsurpat *desertis vallibus* pro *in desertis vallibus*. Rursus v. 349. *Vox late resonat desertis vallibus*.

346. De nomine *lauacrum*, quo baptismus solet appellari, egregie disserit Antonius Maria Lupius in dissertatione italica *De sacris baptisteriis*, quam absoluit, eruditisque notis ornauit V. C. Franciscus Antonius Zacharias.

347. *Species animae*, pulchritudo.

348. *Numine iussus*, vt v. 299.

354. Lucas cap. 3. vers. 6. *Et videbit omnis caro salutare dei*. Phrasis notanda est *oculis tractare lumen* pro *videre*, aut *lumen accipere*. Pertinet *tractare* ad sensum attrectandi. Cicero 5. Tuscul. c. 38. *Ea, quae gustamus, olfacimus, tractamus, audimus, in ea ipsa, vbi sentimus, parte versantur*. Saepe autem vnus sensus pro alio ponitur.

Omnibus indulget genitor, dominusque salutis.
Ergo aderant populi, passimque hinc inde ruentes
Complebant ripas, auidique lauacra petebant.
Texta camelorum fuerant velamina setis,
Et zonae pelles medium cinxere prophetam,
Aruis qui solitus ruralibus esse locustas,

VAR. LECT.

359. Reg. *pelles*: in Ott. *pellis*, sed a veteri manu factum *pelles*. Sic *zonae* erit casus gignendi in numero singulari. Alii *Et zonae pellis*. Euangelista Matthaeus ait: *Et zonam pelliceam circa lumbos suos*.

360. Reg., Dauentr., Ott., Rom., Ald. *Edere locustas solitus ruralibus aruis*: sed in Ott. versus ita a manu eadem veteri in fine paginae ascribitur; nam suo loco omnino deest. In eodem Ott. *hedere* ponitur pro *edere*. Torn., Hadam., Poelm., Fabr., et alii *Aruis qui solitus ruralibus esse locustas*: quae scriptura verior mihi videtur; nam prima in *edere* pro *comedere* corripienda esset, et latini pro *comedere* dicebant *esse*, non *edere*. Fortasse quia prima in *locusta* breuis a plerisque creditur, nonnulli substituerunt *Edere locustas etc.* Verum etsi apud veteres latinos *Locusta*, nomen feminae, occurrat, prima producta, non tamen facile ostendes, primam in *locusta* insecto, necessario esse protrahendam. Eam corripuit Prudentius in Dittoch. v. 117. Confer commentarium meum in eum locum. Potest nihilominus sustineri lectio codicum mss. auctoritate Rustici Helpidii in Histor. vet., et nou. testam. v. 17. *Discus habet, quae cuncta iubet Pater edere Petrum*.

NOTAE.

356. *Passimque hinc inde*: hoc exemplo, ait Reuschius, augeri potest Index λέξεων ἰσοδυναμουσῶν, quem Vechnerus exhibet Hellenolex. I. 6. pag. 91. seqq. *Ruere* interdum accipitur pro *ardenter*, *ac festinanter ire*. Cicero ad Attic. l. 7. ep. 19. al. 20. *At illum ruere nunciant*, *et iam iamque adesse*. Poetis id familiare est. Post v. 363. *Irruere ad fluuium*.

358. Matthaeus loc. cit. *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum*. Id nonnulli ita explicant, vt pellem cameli pro veste habuerit Ioannes. Verior est interpretatio Iuuenci, qui vestem Ioannis pilis camelorum contextam repraesentat. Ita etiam Hilarius in Matth. *Pilis camelorum vestit adtexta*. Et Paulinus in carm. 6. de S. Ioanne Baptista: *Vestis erat curui setis contexta cameli*, al. *conserta*. Conferri possunt Dissertationes, siue Exercitationes Balthasaris Holberg *De amictu*, *et victu Ioannis Baptistae*, Conradi Oldii *De domicilio*, *victu*, *et amictu eiusdem*, Friderici Spanhemii De eodem argumento, Salomonis Deylingi *De Ioannis Baptistae natalibus*, *educatione etc.*, Pauli Rabe *de victu*, *et vestitu eiusdem*. Vilem fuisse amictum, victumque contra nonnullos tenendum est.

360. Rursus v. 378. occurrit *ruralis*. Hoc vocabulo vtuntur Macrobius, Nemesianus, Ammianus, Iulius Firmicus, et ex fide quorumdam exemplarium Caesar l. 3. B. Gall. c. 14., apud quem plerique non *ruralium*, sed *muralium* legunt. In codice Reg. glossa est *locustas* - *azillas*, *vel aues paruas*, fortasse legendum *acridas* ex verbo graeco, quo locustae significantur. De huiusmodi locustis, et melle siluestri, quibus Ioannes vescebatur, lege sis Comment. nostr. in Prudentium hymn. 7. Perist. v. 69.

Et tenuem victum praebent siluestria mella.
Isque vbi tot populos diuersis sedibus ortos
Irruere ad fluuium cernit, sic increpat ore:
Vipereae gentis soboles, quis debita vobis
Supplicia, vrgentesque iras euadere monstrat?
Sed facite, o miseri, fructum, si poenitet, aptum,
Nec generis vestri tollat fiducia mentes.
Nam facile e saxis etiam pro nomine plebes
Succedent vestro, soboles quia degener errat.
Proxima roboreis iam iam radicibus instat
Cunctorum ante oculos, aciesque leuata securis.
Caedentur siluae steriles, ignemque fouebunt.

VAR. LECT.

361. Torn., Fabr., Poelm. pro d. s. *victum siluestria mandere mella*. Reg., Ott., Rom. cum Ald., et aliis *victum praebent siluestria mella*. Coniici potest *Cui tenuem* pro *Et tenuem*.

362. Ald. *Vsque vbi tot populos* minus bene. Fortasse Iuuencus scripsit *Is vbi*. Vide var. lect. ad v 232.

363. Rom. *sic incipit ore*.

367. In Ott. pro d. s. videtur esse *vestras tollat*.

368. Reg., Ott., Torn., Poelm. pro d. s. *Nam facile e saxis etiam pro nomine plebes – Succedent vestro, soboles quia degener errat*. In Reg. scribitur *sobolis*, et in Ott. *plebis*, sed id factum *plebet*. Aldus cum aliis *Nam potis est dura superum rex cote creare – Progeniem, quando soboles sua degener errat*, quam lectionem praeferebat Schoettgenius, quia proxime ad verba Euangelistae accedit, dissentiente Reuschio, cui ethnicismus videtur phrasis *Superum rex*, in Iuuenco non ferendus. Sabatierius edidit *rex caute*, et pro d. s. *degener erat*: id cum metro non stat.

371. Torn., Poelm. in textu, Hadam. *aciesque leuata*. Ald., Westh. in textu, Fabr., Poelm. pro d. s. *acies sublata*. Reg., Ott., Rom. *aciet leuata*, resistente metro, vt in Dauentr. *aciesque eleuata*. in Reg. est glossa *subrecta* pro *leuata*. Fortasse prius fuit *subrecta*, cuius glossa fuerit *leuata*: nam id verbum glossam sapit, quae postea in textum commigrarit. Coniici potest *acies elata*, vel *Cunctorum ante oculot, faciesque leuata securis*.

372. Reg., Ott., Rom. *caeduntur*: lege *caedentur*, nam sequitur *fouebunt*. Vulgata, *Excidetur, et in ignem mittetur*. Codex Cantabr., et Sangerm. 1., et Lucifer Calaritanus l. 2. pro S. Athanasio; *Excinditur, et in ignem mittitur*.

NOTAE.

366. *Facite fructum*: hebraismum hunc esse ait Schoettgenius, vt cap. 1. Genes. v. xi. Eiusmodi opera poenitentiae distinctius enumerantur a Paulo Ephes. cap. 5. v. 9. *Fructus enim lucis etc.*

367. Virgilius Aeneid. libr. 1. v. 136. *Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?*

370. *Roboreis*, species arboris pro genere. Euangelista ait: *Iam enim securis ad radicem arborum posita est*.

Nunc ego praeteritas maculas in flumine puro
Abluere institui: veniet sed fortior alter,
Cuius vincla pedum non sum contingere dignus:
Abluet ille homines sancto in spiramine mergens,
Flammarumque globis purgabit noxia corda.

VAR. LECT.

374. Torn. corrupte *iutituti*.

376. Reg., Rom. cum editis *sancto spiramine*. Ott. *sancto inspiramine*, ex quo ita lego *sancto in spiramine*. Matth. c.3. v.XI. *Ipse vos baptizabit iu Spiritu sancto, et igni*. Ita etiam Versiones veteres. S. Ambrosius saepe *in Spiritu*, sed in libr. de Spiritu sancto sine praepositione *Baptizabit Spiritu*; et eodem modo Vigilius Tapsensis libr. 2. de Trin. His confirmari potest lectio vulgata Iuuenci.

NOTAE.

373. Maldonatus obiicientes, Prudentium, et Iuueocum baptismum Ioannis baptismo Christi videri aequiparasse, sic refellit: *Possem respondere, non subtiliter, sed poetice locutos. Sed uou opus est poesi tententiam excusare, quum postimus in bonam partem iuterpretari. Multi enim veteres auctores eodem modo locuti sunt... Dicunt enim, baptismum Ioannis datum fuisse in poenitentiam, in remissionem peccatorum Luc. 3., non quod per illum peccata remitterentur, ted quod ad poenitentiam excitaret*. Adisis comment. ad Prudentium hymo. 7. Cathem. v.76.

375. Sic exponit verba Euangelistarum. Matthaeus ait: *Cuius nou sum dignus calceameuta portare*. Marcus: *Cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceameutorum eius*. Lucas: *Cuius nou sum diguus soluere corrigiam calceameutorum eius*. Balduinus De calceo antiquo cap.XI. probat, vincula a poetis pro quouis calceo vsurpari, sed praecipue pro soleis. Calcei hebraeorum plantas pedum solum tegebaot, teretibus habenis, seu corrigiis supra colligati: atque adeo similes erant soleis romanorum. Figuram eiusmodi calceorum Lamyus exhibet in Harm. Euang. ad hunc locum. Prudentius hymn.5. Cathem. v.35. de Moyse ita habet: *Iussus nexa pedum soluere vincula*. Arator l. 2. v.81. *Quae ligat exceltas bumilis corrigia plantas*. Cicero vocat *corrigias calceamenti*, Petronius *calceamentorum vincula*. Erat autem famulorum munus non solum vincula calceorum soluere, sed etiam eos portare, quo domini iussissent, vt in conuiuiis, aut aliis in locis diuerso calceorum geoere vterentur. Et erat id quidem vilissimum mioisterium, vt videri potest apud Ioann. Christophorum Wolfium Cur. Philolog. ad N. T., aliosque ibi citatos. Aliquando etiam domini propter locum sacrum calceos deponebant, quos interea portare famulus iubebatur: vel certe quum dominus loca sacra ingrederetur, famulus calceamentorum ligulas soluebat, easque seruabat. Apud hebraeos discipuli magistris suis, et ioferiores dignitate superioribos honoris causa detrahere calceos solebant, vti primi christiani episcopis, et adhuc subdiaconus episcopo celebranti. In Smyrnaeorum epistola de S. Polycarpi passione: *Calceos etiam tibi ipsi detrahere tentabat: quod quidem antea minime contueuerat, quippe quum singuli fidelium quotidie inter se ambitiose certarent, quitnam prior corporis ipsius cutem contingeret*. Huic consuetudini osculum pedum Romani Pontificis successisse coniicitur. Praeter scriptores *De calceo autiquo* Balduinum, et Bynaeum legi potest dissertatio Ioaonis Adami Koenigii, *De ritu portandi calceos*.

Illius et manibus ruralis pala tenetur.
Et propria ipsius purgabitur area frugum,
Horreaque implebit secreti copia farris,
Aeternusque leues paleas populabitur ignis.
Haec ait, et properis per siluam passibus ipsum
Cernit Iordanis veneranda lauacra petentem.
Sed vetat increpitans vates, et talia fatur:
Tune meis manibus dignaris mergier vndis,
Quum tua me melius possint purgare lauacra?
Dixit Ioannes, cui talia reddit Iesus.
Nunc sine: nam decet hoc: sic sancta per omnia nobis
Iustitiae consectandus complebitur ordo.

VAR. LECT.

382. Ald., Rom. *propere* : alii *properis*.

383. Poelm. pro d. s. *Cernit Ioannes*.

385. Hadamar., Torn., Fabr., Poelm. *digneris*. Reg., Rom., Ott. cum Aldo *dignaris*.

386. Sabatierius edidit *mundare*, et pro d. s. *purgare*, quod plures alii praeferunt.

387. Rom. *reddidit Iesus*, quod non videtur ex vsu Iuuenci. Prudentius quidem ita saepe *Iesus* extulit, vt ex primis duabus vocalibus vna fieret per synaeresin.

NOTAE.

378. *Pala* est instrumentum ferreum, quo terra versatur, et egeritur, sed ligone latius, et planius. Huius instrumenti imitatione erant aliae paleae ligneae, quas Cato De re rustica cap. xi. memorat; quae ad ventilandum in area frumentum vtiles erant. Tertullianus De praescript cap. 3. *Palam in manu portat ad purgandam aream suam*. Isidorus libr. 20. Orig. cap. 14. *Pala, quae ventilabrum vulgo dicitur, a ventilandis paleis nominata*. Apud Tertullianum nonnulli mss. habent *ventilabrum*, sed *palam* praefert Pamelius ex libro eiusdem Tertulliani de Fuga in persecut., ac praeterea ex Cypriano, et Hieronymo.

380. *Secreti*, separati a paleis. Etiam pro eximio, selecto adhibetur *secretus* a Quintiliano l. 9. c. 3.

381. *Populor* de igne consumente satis frequenter vsurpatur, vt a Floro l. 2. c. 2., Ouidio 2. Metam. v. 319. Adde Senecam Tragicum, Virgilium, et alios.

383. Iuuencus, et alii producunt *a* in *Iordanis*. Tertullianus l. 3. contra Marcion. corripit: *Iordane percusso pedibus via facta regressus*. Baptismus Ioannis vocatur *lauacra veneranda*, vt v. 346. *miranda lauacra*.

384. *Increpitans*, clamans, dictitans, intonans; est enim eiusdem fere significationis, atque *increpo*, quod pro *dictito* vsurpatur a Propertio libr. 3. eleg. 8. v. 9. *Alcyonum positis requiescant ora querelis: – Increpet absumptum nec sua mater Ityn.* Iuuencus infra v. 456. *Nunciat, increpitans praeconia larga salutis*.

388. Verba Matthaei sunt: *Sine modo: sic enim decet nos implere omnem iustitiam*. Reuschius dubitat, num Iuuencus sacramenta intellexerit: sed mallet, ad omnia legis praecepta eum respexisse.

Haec memorans, vitreas penetrabat fluminis vndas:
Surgenti manifesta dei praesentia claret.
Scinditur auricolor caeli septemplicis aethra,

VAR. LECT.

390. Codex Helmst. *penetrabat flumen in vndas*: quae, ait Reuschius, mira est emphasis, qua illa quorumdam interpretum obseruatio innuitur, seipsum flumini immersisse: neutiquam vero a Ioanne fuisse submersum. Sed obstat supra v. 385.

392. Poelm. mendose *auriculor*. Ald., Poelm. pro d. s. *septemplicis aethera caeli*. Alii *caeli septemplicis ethra*, sed in Reg. *aether* pro *aethra*.

NOTAE.

390. Epitheton *vitreus* pro pellucido saepe aquis tribuitur a poetis.

391. Glossa Reg. *Surgenti – eleuanti caput Christo*. Tria distincte affirmat Iuuencus, manifestam dei praesentiam claruisse, caelos apertos fuisse, et Spiritum sanctum corporali specie sicut columbam descendisse. Videtur ergo aliquid in Euangeliis legisse, quod nunc non extat. Matthaeus haec refert: *Baptizatus autem Iesus confestim ascendit de aqua, et ecce aperti sunt caeli, et vidit Spiritum dei descendentem sicut columbam, et venientem super se*. Marcus vero: *Et baptizatus est a Ioanne in Iordane. Et statim ascendens de aqua, vidit caelos apertos, et Spiritum, tamquam columbam descendentem, et manentem in ipso*. Lucas autem: *Et Iesu baptizato, et orante, apertum est caelum. Et descendit Spiritus sanctus corporali specie, sicut columba in ipsum*. Iuuencus igitur fortasse nactus fuit codicem Euangelii S. Matthaei similem Sangermanensi 1. apud Sabatierium, et Martianaeum: *Et quum baptizaretur Iesus, lumen magnum fulgebat de aqua: ita vt timerent omnes, qui congregati erant*. His concinit codex Euangeliorum manu, vt creditur, S. Eusebii Vercellensis exaratus col. 2. *Et quum baptizaretur, lumen ingens circumfulsit de aqua ita vt timerent omnes, qui aduenerant*. Manifesta praesentia dei, quae claruit, et lumen magnum fulgens de aqua non multum inter se differunt, vel vnum, idemque sunt. Videndus est ad hunc locum Millius in Prolegom. ad nouum testamentum graecum num. 766. pag. 73., vbi de Iuuenco agit, et Grotius ad h. l., qui in Liturgia Syrorum idem narrari obseruat, Ioannes Andreas Iricius in praefat., et not. ad codicem Vercellensem, et in primis Iustinus Martyr Dialog. cum Tryph. §. 88. Fabricius Cod. apocryph. noui Testam. p. 347. t. 1. cum Dodwello negat, Iustinum ex Euangelio Ebionitarum suam narrationem accepisse. Est enim paululum diuersa, et ex alia traditione videtur desumpta. Non autem repugnabo, siquis ita Iuuencum exponat, vt hic versus sit veluti explicatio sequentis, quo magis ad verbum textus euangelicus exprimitur: *Et ecce aperti sunt ei caeli*, quod Suarius in 3. part. quaest. 39. disp. 27. sect. 1. exponit de mutatione aliqua in aere supra Saluatorem facta, atque omnibus, qui praesentes aderant, manifesta. Quod enim Vulgata habet *aperti sunt ei*, ex textu graeco verti posset *aperti sunt supra eum*, et in multis mss. veteris versionis simpliciter dicitur *aperti sunt caeli* sine *ei*. Schoettgenius putat, Iuuencum manifesta hac praesentia respexisse ad antiquam traditionem, quam etiamnum seruant imagines, deum nempe Patrem vna cum S. Spiritu se conspiciendum praebuisse. Ait enim, dei praesentiam visam, postquam Saluator ex aquis ascendit.

392. Caelum septemplex cur a veteribus dictum fuerit, explicui in not. ad Dracont. l. 1. vers. 5., et in Comment. ad Prudent. hymn. 7. Cath. vers. 36. *Non ante caeli principem septemplicis*. Non reperio scriptorem Iuuenco antiquiorem,

Corpo-

Corporeamque gerens speciem descendit ab alto
Spiritus, aeream simulans ex nube columbam,
Et sancto flatu corpus perfudit Iesu.
Tum vox missa dei longum per inane cucurrit,
Ablutumque vndis Christum, flatuque perunctum
Alloquitur: Te, nate, hodie per gaudia testor

VAR. LECT.

394. Reg., Torn. *aeream simulans*. Ald., Rom., et alii *aeream similans*: in Ott. a sec. manu veteri *aetheream simulans*. Magis placet *simulans*, quam *similans*. Infra occurrit *simulatio* eodem sensu libr. 2. v. 548. Vide etiam l. 3. vers. 266. Reuschius veram hanc lectionem putat, sed alteram *similans* castiorem, et reuerentiorem. Sed verior praeferenda est.

395. Rom. *perfundit*. Alii *perfudit*..

396. Legerem, si haberem exemplar ms., quod sequerer, *vox missa deo*. Supra v. 219. *Quod Mariae vox missa deo praecepit*, et v. 311. *Vox instincta deo*.

397. Poelmann. pro d. s. *ambitumque vndis*.

NOTAE.

qui verbo *auricolor* vsus fuerit: sed recte illud formatum est, et ex analogia, vt *versicolor*, *vnicolor*.

394. S. Thomas, quem multi scholastici sequuntur, 3. p. quaest. 39. art. 7. docet, columbam, in qua Spiritus sanctus apparuit, fuisse verum animal. Ambrosius id aperte negat l. 1. de Sacram. cap. 5. *Non columba descendit, sed quasi columba. Christus carnem suscepit, non sicut carnem, sed carnis veritatem. Spiritus autem sanctus in specie columbae, non in veritate columbae*. Hanc interpretationem magis probat Suarius ad loc. cit. S. Thomae disp. 27. sect. 2., quam secutus etiam fuerat S. Thomas in 1. d. 16. a 3. q. vnica, et multi interpretes amplectuntur. Praeiuit Iuuencus, *eleganter admodum, ac graphice hanc apparitionem Spiritus Sancti depingens*, vt ait Aug. Varenius in Dissert. *De columba super caput Christi descendente*.

395. *Corpus perfudit Iesu*, quia descendit super ipsum, et mansit in ipso.

396. *Inane* pro aere. Vide not. ad Dracont. l. 1. v. 152.

397. *Flatuque perunctum*, vt supra *flatu corpus perfudit*. Hieronymus in Euangelio, quod sermone hebraeo conscriptum legebant Nazaraei, haec reperit, in Isaiam cap. xi. tom. 3. *Factum est autem, quum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus sancti, et requieuit super eum*. Hilarius ad hunc locum Matthaei sic habet: *Ordo etiam in eo arcani caelestis exprimitur: nam baptizato eo, reseratis caelorum aditibus, Spiritus sanctus emittitur, et specie columbae visibilis agnoscitur, et istiusmodi paternae pietatis vnctione perfunditur: vox deinde de caelis ita loquitur*.

398. Quaerat aliquis, vndenam Iuuencus id sumpserit: *Te, nate, hodie per gaudia testor – Ex me progenitum*. Nam Matthaeus solum habet: *Et ecce vox de caelis dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*. Marcus: *Et vox facta est in caelis: Tu es filius meus dilectus, in te complacui*. Lucas: *Et vox de caelo facta est: Tu es filius meus dilectus, in te complacui mihi*. Huic quaestioni respondetur, in Itala veteri versione ms. Cantabrig. hanc lectionem exhiberi apud Lucam: *Factum est autem, quum baptizatus esset omnis populus, et Iesu baptizato, et orante, aperiri caelum, et descendere Spiritum sanctum corporali figura quasi columbam in eum: et vocem*

Ex me progenitum ; placet haec mihi gloria prolis .
Tum petit vmbrosos montes , et lustra ferarum ,
Obsequiumque illi Patris praebere ministri

VAR. LECT.

400. Ald. *nunc* : alii *tum* , vel *tunc* .
401. Ottobon. *patrii* , sed prius videtur fuisse *Patris* . Vtrumlibet bonum est .

NOTAE.

de caelo factam : *Filius meus es tu , ego hodie genui te* . Respondet his textus graecus in eodem codice . Cohaeret codex Colbert. *Et vox de caelo facta est* : *Filius meus es tu , ego hodie genui te* . In codice Vercellensi post verbum *complacui* in Matthaeo aliquid vetustate consumptum est , quod ad hanc ipsam scripturam pertinuisse non immerito coniicit Iricius . Ita etiam legerat Hilarius libr. 8. de Trinit. num.25. , et rursus libr. xt. num. 18. *Ascendente eo de Iordane , vox dei Patris audita est* : *Filius meus es tu , ego hodie genui te , vt per hoc testimonium sanctificatae in eo carnis vnctio spiritalis virtutis cognosceretur* : et in Psalm. 2. num. 29. , et in Comment. ad Matthaei cap.2. Concinit Iustinus Martyr dial. contra Tryph. *Postquam namque Christus ex amne Iordane ascendit , voce de eo edita , Filius meus es tu , ego hodie genui te* . Eandem scripturam agnouit Lactantius l.4. cap. 15. , et Faustus Manichaeus apud S. Augustinum l.23. contra ipsum Faustum . Ipse Augustinus De consensu Euang. libr. 2. num. 31. *Illud vero quod nonnulli codices habent secundum Lucam , hoc illa voce sonuisse , quod in psalmo scriptum est* : *Filius meus es tu , ego hodie genui te* : *quamquam in antiquioribus codicibus graecis non inueniri perhibeatur , tamen si aliquibus fide dignis exemplaribus confirmari possit , quid aliud , quam vtrumque intelligendum est quolibet verborum ordine de caelo sonuisse* ? An vero in Euangelio Matthaei haec ipsa verba , *Filius meus es tu , ego hodie genui te* , aliquando extiterint , res est minus explorata : etsi enim ex Epiphanio haeresi 30. constat , Ebioneos in Euangelio Matthaei , quo vno vtebantur , ita legisse , tamen ipse Epiphanius aduertit , hoc Ebionitarum Euangelium interpolatum fuisse , multisque in locis corruptum . Vide Sabatierium in notis ad Matthaeum , et Lucam , et Fabricium Cod. Apocryph. noui Testamenti tom.1. pag .347. seq. , vbi ex Epiphanio fragmentum Euangelii Ebionitarum excribit , et scriptores nonnullos recenset , qui de hoc argumento agunt .

399. Barthius libr. 48. Aduers. cap. 9. explicat versiculum Matthaei : *Hic est filius meus dilectus , in quo mihi complacui* , quem interpres Germanicus male reddiderat , quum non aliud innuerit , nisi quod Pater Filio delectetur . Ex sententia vero Matthaei Pater in Filio sibi complacuit , atque adeo vt per eum , qui sapientia eius ipsius , et virtus est , condiderit ante , et nunc conseruet omnia , vt per eum genus humanum benedixerit . *Sententiam* , addit , *huius versiculi elegantissime expressit paraphrastes , poeticus quidem , sed quem ego pro optimo explanatore multis mihi locis satisfecisse memini , Iuuencus Aquilius* . Haec ergo Iuuenci verba , *Placet haec mihi gloria prolis* pro optima explicatione versiculi Matthaei non immerito habebat Barthius .

400. CAPVT XV. *Post ieiunium quadraginta dierum , et noctium Iesus tentatur a diabolo* . Matth. cap.6. vers. 1. seqq. , Marc. cap. 1. vers. 12. seq. , Luc. cap.4. vers. 1. seqq. Quod ait Iuuencus *et lustra ferarum* , ex Euangelio Marci petitum est: *Et tentabatur a Satana , eratque cum bestiis* , quod de daemonibus minus bene alii exponunt . Montem *Quarantana* locum desertum esse , in quo Christus ieiunauit , traditione veteri constat . De Chri-

Certabant, rabidi mox liuor daemonis atram
Cum terrore rapit mentem, nec defuit aegro
Tentandi interea Christum versutia fallax.
Quadraginta illi fuerant ex ordine soles,
Ex quo nulla cibi, potusue alimenta dabantur:
Sed contexta simul firmi ieiunia cordis
Terrarum ad regnum mentis secreta tenebant.
Tunc epulas demum monuit conquirere corpus.
Horrendi interea sceleris fallacia tentans,

VAR. LECT.

402. Reg., Rom., Ottob. cum Ald., Torn. *atram*, quam lectionem Schoettgenius probat. Hadam., Poelmann., et alii, *ater*. Nec mihi displiceret *atro cum terrore*. Marius Victor libr. 3. col. 344. editionis Fabricii, *Exterretque animos niger horror*; idem eod. l. col. 343. *Ecce niger terror, tremor horridus*. In Reg. mendum est *Certabat rapidi* cum glossa *celeres* supra *rapidi*. Corrigi potest *Certabant rapidi, mox*. Rom. *Certabans: rapidi mox*. Plerique *Certabant, rabidi mox*.

405. Ott. a pr. m. *fuerunt*, quod defendi posset: sed melius est *fuerant*. Forte *illic fuerat*.

406. Ott. a pr. m. *potusque*, quod edidit Fabricius.

408. Ott., Rom. *cordis secreta*.

409. Reg., Rom., Ott. *Tuncque epulas*. Ald., et alii *Tunc epulas*, quod habet Ott. a pr. m. Rom. *daemon*, aut *demon* pro *demum*. Nonnulli ita interpungunt, quasi * fallacia monuerit corpus conquirere epulas Sensus verus est: Corpus monuit Christum conquirere epulas. Verbum Euangelistarum est *Esuriit*.

NOTAE.

sti tentationis historia legendus Salom. Deylingus Obseruat. sacr. tom. 2. cap. 27., et alii, quorum extant Dissertationes in Thesaur. Theolog. Philolog.

402. Barthius l. 33. Aduers. cap. 19. obseruat, veteres omnia male grata, aut contraria *nigra*, et *atra* appellare consueuisse, praecipue poetas christianos.

403. Liuor huc illuc mentem daemonis trahebat, quum de Christi diuinitate, et redemptione humani generis suspicaretur. *Aeger* hoc loco ponitur pro solicito, inuido, tristi: quae significatio satis obuia est praesertim apud poetas, aliosque idoneos auctores, vt obseruat Reuschius.

405. *Quadraginta soles*, dies, phrasi a bonis poetis vsitata.

407. *Contexta*, continuata virtute diuina, vel etiam a deo Patre iussa, ac veluti parata. Illud prius magis placet, vt l. 3. v. 380. *Multaque robusti ieiunia pectoris arcent*.

408. Prudentius de eodem ieiunio Christi Cathem. hymn. 7. v. 189. *Firmans salubri scilicet ieiunio – Vas appetendis imbecillum gaudiis*. Glossa in Reg. *Terrarum ad regnum – ad destruendum diaboli regnum = tenebant – confirmabant*. Possis etiam interpretari ad obtinendum terrarum regnum, vel ad regnum gratiae his in terris inchoandum. Fortasse etiam *mentis secreta* est nominatiuus, a quo regitur verbum *tenebant*, non contra *ieiunia*: ac sensus erit, Mens secreta tenebat, seu obseruabat ieiunia cordis continuata ad terrarum regnum. *Mentis secreta*, vt vers. 339. *Cordis secreta*.

410. *Sceleris fallacia* figurate pro sce-

Si te pro certo genuit deus, omnibus, inquit,
His poteris saxis forti sermone iubere
Vsum triticei, formamque capessere panis.
Christus ad haec fatur: Nil me iam talia terrent.
Nam memini scriptum, Quoniam non sola tenebit
Vitam credentis facilis substantia panis:
Sed sermone dei complet pia pectora virtus.
Rursus at ille dolos versutis artibus aptans
Nectere tentator properat. Nam moenibus vrbis
Mox inferre pedem sensit, vis liuida Christum

VAR. LECT.

413. Ald. scribit *capescere*.

414. Reg. *nihil*, quod retineri potest per synaeresin. Rom. *me tam talia* non male.

415. Ald., Poelm. pro d. s. *scriptum*, *quod non sit sola datura*.

419. Barthius libr. 26. cap. 7. corrigit *properat, quam moenibus, vrbis – Mox inferre pedem tendit: vis etc.* quia Matthaeus refert, Dominum a diabolo assumptum in sanctam ciuitatem, non ipsum eam ingressum fuisse. Intelligit autem Barthius tmesin in *quam mox*, quam librarii non aduerterint, adeoque veram scripturam corruperint. Paulo post apud Aldum occurrit *tendit* pro *suasit*, aut *fecit*. Verum Barthii correctio necessaria non est: sentiebat enim diabolus, Christum, ab eo assumptum, pedem in vrbem intulisse. Neque vero Christus ductus, aut assumptus est quasi coactus, sed libens, vt multi interpretes sentiunt, quibus facile assentior: et fortasse hanc interpretationem innuere voluit Iuuencus. Iterum v. 434. redit idem verbum *sensit*, eademque controuersia.

420. Ott. videtur ita distinguere *sensit vis liuida Christum*, quod minus probatur; nam *vis liuida* ad solum verbum *suasit* melius accommodatur.

NOTAE.

lerati fallacia. Vide lection. variant. ad vers. 644. l. 4.

411. Notae sunt hae phrases *pro certo scire*, *pro certo habere*, *pro certo putare*, *pro certo credere*, *pro certo dicere*, *pro certo negare*, *pro certo polliceri*. Tamen nonnihil est diuersum *pro certo genuit*, vbi *pro certo* idem est ac *certo*; sed non multum dissimile est *pro certo polliceri*.

415. *Quoniam* pro *quia*. S. Ambrosius libr. 4. in Luc. *Respondit dicens: Scriptum est: Quoniam non in solo pane viuit homo*. Pro *viuit* nonnulli codices Italae Versionis in Luca, et plerique in Matthaeo legunt *viuet*, vt legit Iuuencus. Graece etiam ζήσεται. Augustinus pariter l. 2. De cons. Euangelist., et Arnobius Annot. in Euangel. *viuet* pro *viuit*. *Tenebit vitam*, custodiet, conseruabit. Martialis l. 14. ep. 108. *Quae non solicitus teneat, seruetque minister, – Sume saguntino pocula ficta luto*.

416. *Substantia panis*, vt hoc libr. vers. 631. *Vitalisque hodie sancti substantia panis*. Pro *cibo* vsurpat etiam *substantiam* Prudentius hymn. 7. Cathem. v. 40. *Omni carentem cerneret substantia*: vbi Iso apponit glossam *cibo*, *ciborum*. Confer cod. Theodos tit. 3. leg. vlt. de cust. reor., et tit. 27. leg. 2. de alim., et Ducangium verbo *Substantia*, *alimentum*.

420. Plerique putant, Christum a dia-

Culmine marmoreo suasit consistere templi.
Tunc sic aggreditur vocis fallente veneno:
Si deus est vere genitor tibi, culmine templi
Aera per vacuum saltu iaculabere corpus.
Testis erit scriptura tibi, quae spondet aperte
Mandatum summi genitoris tale ministris,
Vt lapsum studeant casu defendere corpus,
Et famulis manibus curent tua membra leuare,
Ne lapidis laedat summas offensio plantas.
Reddidit his Christus dictis contraria dicta:

VAR. LECT.

421. Ald., Dauentr., Poelm. pro d. s. *marmoreo tendit*. Torn, Ott. *marmoreo fecit*, in Ott. supra *suasit*. Reg, Rom. *marmoreo suasit*. Fabr., Poelm. in textu cum Had., vt solet, *marmorei suasit*.

422. Hic versus, et sequens deerant in Reg., sed a manu veteri additi sunt margini.

426. Torn., Ald., Poelmann. pro d. s. *id esse* pro *tale*. Rom. non inepte *tale*, *ministri – Vt lapsum studeant*. In Torn. *mundatum* est mendum.

427. Torn. *descendere corpus*, corrige *defendere*.

430. Ald., Torn. *bis dictis Christus*. Alii *bis Christus dictis*.

NOTAE.

bolo fuisse asportatum vel in manibus, vel super humeros, vel ita vt diabolus impulsum in corpore Christi impresserit, quo delatus fuerit in pinnaculum templi. Maldonatus cum Origene, Euthymio, et Anselmo censet, Christum ita a diabolo ductum, vt suis ipse pedibus iter egerit. *Vis liuida*, vt vers. 402. *Rabidi mox liuor daemonis*. Haec loquendi ratio saepe adhibetur a poetis, vt *vis equi* pro equo, *vis animi* pro animo, *vis flammea* pro flamma, seu maximo igni, *vis canum* pro canibus. Confer Gifanium Ind. Lucr. verbo *vis*.

422. *Venenum* voci inuidi, et maledici saepe tribuitur. Ouidius de inuidia libr. 2. Metam. v. 777. *Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno*. Silius l. 7. v. 260. *Fraudisque veneno – Aggreditur mentes*. Prudentius Dittoch. v. 1. *Eua columba fuit tum candida, nigra deinde – Facta per anguinum malesuada fraude venenum*. Sic alii passim.

424. *Iaculari*, vi emittere. Libr. 3. vers. 406. *Praecipitemque maris sese iaculetur in vndas*. Florus libr. 1. cap. 14. *In confertissima se hostium tela iaculatus*. Plinius libr. 2. cap. 25. *In quas partes sese iaculetur*. Barthius libr. 33. Aduers. cap. 19. obseruat, ex Democriti philosophia poetas latinos dicere *Aera vacuum*, quos chorus poetarum christianorum secutus est.

427. Propria significatio verbi *defendo* est *probibere*, *arcere*, *propulsare*, quod exemplis confirmare superuacaneum est.

428. Adiectiue *famulus*, vt apud Ouidium non semel, et Prudentium vers. 80. Hamartig

429. *Offensio lapidis*, incursus in lapidem, vel noxa ex hoc incursu. Vtramque enim significationem habet verbum *offensio*: sed huic locu magis congruit prima.

430. Supra v. 245. *Dicta in contraria*.

Me meminisse magis scripti caelestis oportet,
Ne vires Domini fidens audacia tentet.
Rursus in abrupti montis consistere celsis
Mox furibunda iugis sensit fallacia Christum,
Ostendens illi fulgentia regna per orbem,
Cernis, ait, quae sit tantarum gloria rerum?
Cuncta tuo possum iam iam concedere regno,
Talia donantem me si veneratus adores.
Tum sic instantem dictis reiecit Iesus:
Effuge, pestiferi rabies vesana veneni,
Haereat vt semper nobis immobile iussum,
Vt iustus caeli dominum deuotus adoret,
Vnius et famulans veneretur numen in aeuum.
Talibus excussus fugit per deuia daemon.

VAR. LECT.

431. Rom. *Te meminisse*. Alii *Me meminisse*. In Reg. prius ponitur *Ne vires etc.*, dein *Me meminisse*. In Rom. deest versus *Ne vires*.

434. Ald., Poelm. pro d. s. *magis* pro *iugis*. De verbo *sensit* eadem excitari potest coniectura, quae supra ex Barthio proposita est ad vers. 420. In Rom. legitur *scensis*. Hoc vero loco libentius legam *suasit*, aut *fecit*, aut *sendit*, vt vers. 421. Badius verba Euangelistae, *Iterum assumpsit eum diabolus* interpretatur, vt illa, *Assumpsit Iesus discipulos suos*, nempe non portandos, sed comites.

435. Reg., Ott., Ald., Torn. *illi*. Hadamar., Poelm., et alii *olli*, quod perinde est.

437. Ald., Poelmann. pro d. s., Fabr. *sibi* pro *suo*, et *regna* pro *regno*.

438. Sabatierius cum Aldo *si me*: pro d. s. assignat *me si*, quod in reliquis inuenitur.

441. Ott. *Haereat vt nobis semper*: postea factum *vt semper nobis*. Reg. male *Haereat semper vt nobis*. In Ott. *donum*, supra *iussum*.

442. Reg. *dominum caeli*.

443. Reg., Rom., Ott. *numen* cum Aldo. In Ott. a. pr. m. fuit *nomen*, quod habent plerique editi.

NOTAE.

434. *Furibunda fallacia*, figurate pro *daemon furibundus*, *et fallax*, vt v. 410. *Sceleris fallacia*, v. 420. *Vis liuida*.

43?. Imitatione Virgilii libr. 4. Aen. vers. 272. *Si te nulla mouet tantarum gloria rerum*.

440. Etiam id figurate dictum, vt vers. 434. *furibunda fallacia*.

442. *Deuotus*,, deditus, addictus, voto consecratus: quo sensu ab optimis scriptoribus haec vox vsurpatur. Pro pio, religioso verbum est proprium christianorum, Arnobii, Lactantii, Prudentii, Hieronymi, et aequalium, ac multo magis posteriorum.

444. *Excussus*, vi, ac veluti quatien-

Ille vbi Ioannem cognouit carceris vmbris
Immersum, tristi compressit corda dolore,
Finibus et statuit Zabulonum ponere sedes,
Vt dictum Isaiae concurreret ordine secli:
Terra Zabulonum, et regionis Nephthala nomen,
Et via trans pelagus longe, Galilaeiaque arua,

VAR. LECT.

446. Hadam., Poelman., Ald., Fabric. ***Submersum***. Torn., Reg. ***Demersum***. Ott., Rom. ***Immersum***. Poelm. in textu, Hadam., Fabr., Reg., Ott. a sec. m. ***tristi compressit corda dolore***. Ald., Torn., Ott. a pr. m., Rom. ***corde dolorem*** : quasi dolorem signis, et verbis non manifestauerit, quam poetae mentem non esse, Reuschius censet. Ceteroquin ***comprimere corda dolore*** pro ***concipere***, ***accipere*** phrasis parum vsitata est.

449. Hadam., Reuschius, Poelman., in textu, Fabr. ***Terra Zabulon***, ***et regio cui Nephthala nomen***. Ita Ald., Dauentr., et Torn., sed ***Zabulonum*** pro ***Zabulon***, et Torn. mendose ***Nephthalia***. Rom., et Vatt. Reg., et Ott. ita habent ***Terra Zabulonum***, ***et regionis Nephthala nomen***. In qualibet ex his scripturis diuerso intetuallo quantitatis effertur ***Zabulon*** in hoc versu, et in versu 447., quod in aliis nominibus propriis fecisse Iuuencum liquet. Ceterum quum in sacris literis proferatur ***Zabulon*** indeclinabile, et secunda eius nominis graece per diphthongum scribatur, possent ita hi versus restitui: ***Finibus et statuit Zabulon ponere sedes***. ***Terra Zabulon***, ***regio cui Nephthala nomen***. Notandum etiam, ***a*** in ***terra*** produci ob ***z*** dictionis sequentis, quae vim duplicis consonantis obtinet.

450. Barthii codex, Rom., Reg., Ott.,

NOTAE.

do electus, deiectus. Hilarius in Matth. 4. ***Post hanc ergo diaboli fugam***, ***angeli Christo ministrant***. In Euangelio solum legitur, ***Reliquit eum diabolus***, aut ***dimisit eum***, aut ***discessit ab eo***, aut ***recessit ab eo***. Prudentius eandem fugam daemonis sic expressit hymn. 7. Cathemer. vers. 195. ***Sed***, ***increpata fraude***, ***post tergum ruit***. Prudentium verum lapsum diaboli in tergum affirmasse, putabat Mazochius, vt in Comment. ad eum locum explicui. Confer Centonem Probae.

445. CAPVT XVI. ***Iesus***, ***Ioanne capto***, ***secedit in Galilaeam***. Matth. cap. 4. vers. 12. seqq., Marc. cap. 1. v. 14., Luc. cap 4. vers. 14. Lamyus in Harmon. Euang. contra omnium interpretum sententiam, vt profitetur, astruit, carcerem, de quo hic fit sermo, non fuisse Herodianum. Putat enim, bis in carcerem Ioannem traditum fuisse, primum a proceribus synedrii Hierosolymitani, deinde, interposito aliquo tempore, ab Herode. Ita ergo ordinem historiae collocat: Post Christi ieiunium Ioannes se praecursorem Christi esse iudaeis asseruit, et testimonium de Iesu Christo Messia reddidit: quo testimonio audito, Petrus, et Andreas, Ioannis discipuli, secuti sunt Saluatorem. Quum autem paulo post, aut die sequenti post testimonium Ioannis de eo audiuisset, Ioannem in carcerem coniectum fuisse (scilicet a proceribus synedrii Hierosolymitani,) in Galilaeam secessit. Iuuencus, vt vides, aliter historiam contexit; quem nos libentibus animis sequimur, ne a communi omnium interpretum sententia recedamus.

448. ***Concurrere*** eodem sensu libr. 2. v. 346. ***Ille vbi cognouit certum concurrere tempus***: et ibidem v. 818. ***Ordine seclorum iussis concurrere rebus***.

Trans et Iordanem gentes, populique tenebris
Inclusi, magnum lumen, subitumque videbunt:
In mortisque illis vmbra residentibus alma
Exoritur fidei resplendens luce voluntas.
Ergo instare dei regnantis munera Christus
Nunciat, increpitans praeconia larga salutis.
Praeteriensque videt ponti per litora fratres,
Praesolidumque Simon, dignum cognomine Petri,
Andreamque simul, sinuosa volumina lini,
Piscibus insidias disponere marmoris vndis.
Nunc, inquit, pisces capitis maris aestibus altis:

VAR. LECT.

Basil., Ald. *Galilaeaque arua*, ex quo Barthius recte coniicit *Galilaeiaque arua*. Editi plerique *Galilaeaque rura*. Torn. mendose *Galilaeaeque rura*. Nonnulli scribunt *Galileaque*.

451. Reg. distinguit *Iordanem. Gentes*. Alii *Iordanem gentes*.

453. Rom *In morteque illius vmbra*, quod mendosum est.

454. Reg., et a pr. m. Ott. *splendens*: sed repugnat metrum.

455. Ott. a pr. m. *munere*, a sec. m. *munera* cum multis. Rom., Bas., Ald. *munia*.

457. Rom. *vidit*: retinendum *videt*. Sabatierius edidit *geminos*, et pro d. 1. *ponti*, quod alii editi, et mss. exhibent:

458. Rom. *Prosolidum*: lege *Praesolidum*. Aldus edidit *Praesolidum Simonem dignum cognomine Petri*, correxit in Erratis *Praesolidumque Simonem dignum cognomine Petri*; sed fortasse voluit corrigere *Praesolidumque Simonem, dignum nomine Petri*, correpto *si*, vt ab aliis fieri solet, vel *Praesolidumque Simon*, indeclinabili modo. Iuuencus alibi in *Simonis* primam semper corripit, secundam producit. Vide not. ad Dracont. l.3. v. 230., vbi de quantitate primae, et secundae in hac voce disserui. Legi posset *Praesolidum Simonem, dignum nomine*.

461. Reg. *altos*, et glossa *profundos*.

NOTAE.

452. *Inclusi*, immersi. Simili modo hoc libr. v. 163. *Mortisque tenebras – Abrumpent omnes*.

456. *Increpitans*, praedicans, intonans. Vide notata ad v. 384.

457. CAPVT XVII. *Petrum, et Andream, Ioannem, et Iacobum piscatores conuocat*. Matth. cap.4. v.18. seqq., Marc. cap.1. v.16. seqq.

458. *Praesolidum*: alludit ad nomen Petri, et ad verba Christi: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*.

459. *Sinuosa volumina*: de serpente dixit Virgilius l.XI. v.753. *Saucius at serpens sinuosa volumina versat*. Pro linea piscatoria, ex qua pendet hamus, linum simpliciter ponitur aliquando, vt apud Ouidium libr.13. Metam. v. 923. *Nunc in mole sedens moderabar arundine linum*, et paulo post, *Caespite consedi, dum lina madentia sicco*. Adde Iuuenalem, Sedulium, Fortunatum, Sulpicium Seuerum.

460. *Marmor* pro mari a poetis saepe adhibetur, vt notaui ad Dracont. v.578. libr. 1.

Sed

Sed me si libeat sectari, fortia vobis
Prouenient hominum praepulchra indagine lucra.
Illi confestim firmato pectore certi,
Retibus abiectis, pariter praecepta sequuntur.
Post fratres Iacobum, Ioannemque marinis
Insidias gregibus maculoso innectere textu
Vt vidit, similemque dedit de litore vocem,
Illi Zebedeum genitorem in puppe relinquunt
Illico, sectantes pulcherrima iussa salutis.

Exin per terram Galilaeae sancta serebat
Insinuans populis regni praeconia Christus,
Donabatque citam fessis, aegrisque medelam,

VAR. LECT.

463. Rom. *perpulchra*: plerique *praepulchra*, quod ex vsu Iuuenci ait Gallandius esse pro *perpulchra*, vt v.458. *praesolidum* pro *persolidum*.

466. Ald., Rom., Bas., Torn. *Post fratres geminos Iacobum, Ioannemque marinis*. Ita etiam Ott. a sec. m., nisi *fratres* appositum sit pro diuersa scriptura, vel glossa. Plerique *Post fratres Iacobum, Ioannemque marinis*: Poelm. pro diuersa lectione, Reuschius *Post geminos Iacobum etc.* In hae scriptura Badius ait, *Iacobum* quatuor syllabarum vocem esse, quarum tertia longa. Sic et Claudianus, (vel alius potius) *Ne laceres versus, dux Iacobe, meos*. Poterit tamen esse trisyllabum tam *Iacobum*, quam *Ioannem*, productis duabus primis in *Iacobum*. Mirum quantum poetae christiani varient in quantitate syllabarum huius vocis.

469. In nonnullis editis male scriptum est *Zebedaeum*.

471. Reg., Ott. *per terram Galileam*. Rom. cum editis *Gallleae*, vel *Galilaeae*. Poelm. pro diuersa lectione *sancta ferebat*: quae lectio incommoda non est, sed melior est *serebat*.

473. Reg., Torn. *citam fessis, aegrisque*, et glossa Reg. *inualidis* supra *fessis*. Plerique *citam inualidis, aegrisque*.

NOTAE.

463. *Indago* est vox venatorum propria: ita enim vocant inclusionem ferarum in aliquem locum, ex quo ferae euadere non possunt; quae inclusio diuersis modis fieri solet. Virgilius libr. 4. Aen. v.121. *Dum trepidant alae, saltusque indagine cingunt*. Hic sonat inquisitionem. Notandum quoque *fortia lucra*.

467. *Gregibus marinis*, piscibus, quos Protèus gregatim agere dicitur. *Maculae* sunt foramina retis, hispanice *mallas*, vt explicui ad Prudent. hymn. 3. Cathem. v.42. Hinc *maculosus textus* pro maculis, seu reti: quo tamen sensu non inuenio, quisnam alius *maculosus* dixerit.

469. Eodem interuallo syllabarum iterum occurrit *Zebedeus* libr.3. v. 316. *Petrum, Zebedeique duos per deuia natos*, quod non damno.

471. CAPVT XVIII. *Iesus Galilaeam circuiens, poenitentiam praedicat, et varios languores hominum curat*. Matth. cap.4. v. 23. seqq., Marc. cap. 3. v. 7., Lucae cap. 6. v. 17.

Et mox crebra procul Syriam iam fama tenebat,
Mille sonans linguis praesentia munera Christi.
Denique certatim languoris tabe peresos,
Diuersisque malis nexos, queis longa dolorum
Absumpsit populans membrorum robora tabes,
Monstrabant Christo: facili sed munere cunctos
Reddebat propere miranda ad gaudia sanos.
Iamque animae ipsius morbi, saeuique furores,
Et lunae cursum comitata insania mentis
Discessere graui sermonis pondere iussa.

VAR. LECT.

476. Ald., Bas. *languores*. Mss., et plerique editi *languoris*.

477. Reg., Torn. *dolorum*. Ott. *doloris*. Rom. cum plerisque editis *dolore*.

479. Rom. *Monstrabant: Christus facili sed murmure cunctos*, et correctum id per *Christus facile sub munere cunctos*. Reliqui omnes, quos vidi, *Monstrabant Christo: facili sed munere cunctos*.

480. Rom. *sanctos*: corrige *sanos*.

NOTAE.

474. Seruius ad v. 10. Aeneid. libr. 6. putat, *procul* duplicem significationem habere et *iuxta*, et *longe*, quasi *porro ab oculis*, aut *prae oculis*. Alii rectius existimant, *procul* et paruam, et magnam distantiam significare. Hoc loco a Iuuenco *procul* sumitur pro *longe*, *lateque*: nam verba Matthaei sunt: *Et abiit opinio eius in totam Syriam*. Reuschius alio sensu explicat: Fama per Syriam prope adiacentem, vel circumiacentem dispersa erat; quod minus placet.

475. Famae mille linguae, hoc est, multae tribuuntur. Virgilius libr. 4. Aeneid. v. 181. de fama: *Monstrum horrendum ingens: cui quot sunt corpore plumae, – Tot vigiles oculi subter, (mirabile dictu) – Tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit aures*. Ouidius l. 12. Metam. 47. de fama: *Tota fremit, vocesque refert, iteratque, quod audit*. *Centum*, et *mille* poetae adhibere solent pro plurimis, vt oratores, et historici *sexcenta*.

478. *Membrorum robora*, membra, vim membrorum. Sic Lucretius pro saxo, aut duritia saxi dixit l. 1. v. 889. *robur saxi*, Virgilius pro ferro l. 7. v. 609. *robora ferri*. Vide Gifanium Ind. Lucret. verb. *robur saxi*, et *vis morbi*.

481. *Morbi animi* a latinis cupiditates, perturbationes animi, et vitia interdum dicuntur, quamuis Cicero 3. Tuscul. c. 4. hanc translationem minus probet. Ipse certe saepe ea vtitur. Iuuencus morbos animae vocat eos, qui mentem e suo statu naturali deiiciunt, vt insaniam, furores, vel vitia mentis ex diuturna daemonis praesentia contracta.

482. Lunaticus morbus describitur. Nonnulli de epilepticis exponunt. Isidorus Orig. 4. 7. *Hos* (Epilepticos) *vulgus lunaticos vocat, quod pro lunae cursu comitetur insania*: quod fortasse ex hoc Iuuenci loco petitum est. Praecedit enim in Isidoro: *Epilepsia vocabulum sumpsit, quod mentem apprehendens, pariter et corpus possideat*.

483 Saepe Iuuencus hoc verbum adhibet, vt vim diuini imperii ostendat. Confer Ouidium Met. 2 844. 3. 105. et 130. Contrarium est *iniussus* de iis, quae sponte proueniunt.

Illum stipantes miracula magna mouentem
Mixtae sectantur turbae, Solymique, Syrique,
Et Iudaea frequens populis, Galilaeaque plebes,
Quos et Iordanis dirimit stagnante fluento.
  Hos populos cernens, praecelsa in rupe resedit,
Ac sic discipulis gremium cingentibus infit:
Felices humiles, pauper quos spiritus ambit:
Illos nam caeli regnum sublime receptat.
His similes mites, quos mansuetudo coronat,
Quorum debetur iuri pulcherrima tellus.
Hos modo lugentes solatia digna sequentur.

VAR. LECT.

494. Reg. ***Hoc modo lugentes solatio digna sequentur***. Ita etiam Rom., sed magis videtur ***solatia***, quam ***solatio***. Glossa in Reg. est ***Hoc modo – tali modo***, et ***solatio – consolatio***. Fortasse legendum ***Hoc modo lugentes solatio digna sequetur***. Reliqui omnes, quos vidi, habent ***Hic modo lugentes solatia digna sequentur***.

NOTAE.

486 ***Plebes*** in nominatiuo singulari; de quo dicam ad v.694. l.4. in var. lect.

488. CAPVT XIX. ***Qui beati futuri sint***. Matth. cap.5. v.1. seqq., Lucae cap.6. v. 20. seqq. Videtur innuere Iuuencus, in monte sermonem hunc habitum. Magna quidem est interpretum hac in re dissensio, quorum diuersae opiniones legi possunt apud Nic. Albertum De vita Christi p.2. num.101. Nonnulli putant, Christum sermonem habuisse ad discipulos supra montem, vt ait Matthaeus, quem ad turbas ***in loco campestri***, vt ait Lucas, repetiuerit.

489. Ouidius libr.4. ex Ponto eleg. 9. v. 17. ***Dumque latus sancti cinget tibi turba senatus***. Sic ***cingere sinum***, vel ***gremium***, quamuis neminem alium ita loquentem inuenerim. Badius exponit ***gremium cingentibus***, hoc est, in circuitu sedentibus.

490. Multi auctores harmoniarum Euangelicarum hunc sermonem serius a Domino factum existimant. Lamyus fere cum Iuuenco facit. Qui nouam legem, inquit, prolaturus venerat, statim ac plures discipulos collegit, et miraculis suis obtinuit, vt crederetur, cur illam legem non protulisset, optima doctrina imbuens discipulos, et plebem, quae eos sequebatur? An autem in prima hac beatitudine pauperes spiritu omnes illi intelligantur, qui tumore animi carent, an illi, qui vere penuria laborant, sed tamen sorte sua sunt contenti, disputatum est inter interpretes. Iuuencus priorem expositionem potius exprimit, vti etiam sentiunt Augustinus, Hieronymus, Chrysostomus, Hilarius, Basilius, Gregorius, aliique plures patres. Confer Heinsium in Exercit. sacr. ad hunc Matth. locum cap. 4. pag. 23.

491. ***Receptat***, fortasse ex imitatione Lucretii libr.2. v.998. ***Quod missum est ex aetheris oris – Id rursum caeli rellatum templa receptant***.

492. Obseruandum, Iuuencum non textum graecum sequi, in quo haec beatitudo sequenti postponitur, sed Italam versionem veterem, in qua idem ordo, ac in Vulgata, seruatur.

Pabula iustitiae qui nunc, potusque requirunt,
Illos plena manet saturandos copia mensae.
Felix, qui miseri doluit de pectore sortem:
Illum nam Domini miseratio larga manebit.
Felices, puro qui caelum corde tuentur:
Visibilis deus iis per secula cuncta patebit.
Pacificos deus in numerum sibi prolis adoptat.
Felices nimium, quos insectatio frendens
Propter iustitiam premit: iis mox regia caeli
Pandetur. Gaudete, operum quos iusta tenentes
Vrgebit praeceps stimulis iniuria saeuis.

VAR. LECT.

499. Reg., Rom., Ott. *puro qui caelum*. Editi *puro caelum qui*.

500. Reg., Ott., Rom. *patebit*. Editi *manebit*, quod praecessit, et minus placet.

501. Ald. *Pacificum*.

503. Ald., Bas., *premet*: alii *premit*.

NOTAE.

495. *Pabula*, et *potus* metaphora, intensam cupiditatem notans. Horatius l. 1. ep. 18. v. 23. *Quem tenet argenti sitis importuna, famesque*.

497. *De pectore*: interdum *de* superfluum est, vt notaui in Comment. ad Prudent. Psychom. v. 3., interdum ponitur pro *ex*, vt apud Propertium, notante Koenigio.

499. Itala vetus, et Vulgata; *Beati mundo corde*. S. Cyprianus epist. 46. dicit, *Beatos esse puros corde*: et S. Augustinus serm. 12. tom. 5. *Beati, qui puro sunt corde*. *Tueri* saepe significat auide, et cum summa attentione conspicere.

501. Hic versus exemplum est scansionis mixtae apud Bedam De metr. cap. de scansionib. Vide supra not. ad v. 25.

502. *Insectatio* iterum v. 507. D. Brutus in epist. famil. Cicer. libr. XI. epist. 1. *Tanta est hominum insolentia, et nostri insectatio*. Ita alii optimi scriptores locuti sunt.

504. *Operum iusta* pro *opera iusta*: quae loquendi ratio familiaris est Iuuenco. Schoettgenius *hendiadyn* vocare voluit.

505. Lucanus libr. 1. v. 262. *Dubiaeque in proelia menti – Vrgentes addunt stimulos*. Iuuencus *stimulos* sumit pro molestia, vexatione, insectatione: sic *stimulos doloris* Cicero, aliique dicunt. Exprimit Iuuencus v. XI. Matth. c. 5. *Beati estis, quum maledixerint vobis, et persecuti vos fuerint, et dixerint omne malum aduersus vos mentientes propter me*. De quibus omnibus siluisse Iuuencum immerito pronunciat Sabatierius, qui ad versiculum 12. eiusdem cap. 5. refert haec verba: *Gaudete, operum quos iusta tenentes – Vrgebit praeceps stimulis iniuria saeuis*, simul cum duobus versibus sequentibus. Sequitur Iuuencus versionem veterem, qualem exhibet codex ms. Colbert. *Dicent omne malum aduersus vos, propter iustitiam*: cui concinunt codex Sangerm. 1., Cantabrig., Hilarius, Ambrosius, Ambrosiaster, Symmachus Pontifex, et alii a Sabatierio relati.

Plurima nam merces vobis seruatur in aethra;
Namque prophetarum fuit insectatio talis.
Discite, vos hac in terra salis esse saporem.
Hic sapor amissa si iam virtute senescit,
Quae salis absumptos acuet substantia gustus?
Nec quisquam vani post haec superest salis vsus,
Ni longe abiectum cuncta vt vestigia calcent.
Vos estis mundi clarum (ne abscondite) lumen.
Nam quis praecelsis impostam rupibus vrbem
Occultare queat? Vestrum sed lumen ad omnes

VAR. LECT.

508. Reg. a pr. m. *Dicite vos*.

509. Reg. *senescet*.

511. Reg. pro diu. script. *Nequicquam vani*. Reuschius censet, Parisinae lectionem *Nec cuiquam* non incommodam esse, et fortasse reliquis praestare. Pro *vani* nonnulli legunt *fatui*, teste Reuschio, qui ait, codices tueri *vani*. Sabatierius *fatui*, pro d. s. *vani*.

512. Sabatierius *abiecti*, pro d. s. *abiectum*, quod reliqui praeferunt.

514. Westhem. in textu *Nam qui*, ad marg. *Nam quis*.

NOTAE.

506. Vtitur verbo Euangelistae: *Gaudete, et exultate, quoniam merces vestra copiosa est in caelis*. Bonis iustorum operibus per gratiam dei factis gloria, seu vita aeterna conceditur tamquam merces. Definitum aperte id est in Concilio Tridentino sess. 6. can. 32. *Siquis dixerit, hominis iustificati bona opera ita esse dona dei, vt non sint etiam bona ipsius iustificati merita, aut ipsum iustificatum bonis operibus, quae ab eo per dei gratiam, et per Iesu Christi meritum, cuius viuum membrum est, fiunt, non vere mereri augmentum gratiae, vitam aeternam, et ipsius vitae aeternae (si tamen in gratia decesserit) consecutionem, atque etiam gloriae augmentum, anathema sit*. Meritum huiusmodi vitae aeternae condignum esse, quamuis conceptis verbis definitum non sit, tamen ex sacris literis, conciliis, ac Patribus euidentissime colligitur. Quod satis fuerit contra Koenigii notam hoc loco indicasse.

508. CAPVT XX. *Apostolos sal terrae vocat*. Matth. cap. 5. v. 13. Marc. cap. 9. v. 49. Luc. cap. 14. v. 34. Quod ait Iuuencus *hac in terra*, intelligo in hoc mundo. Euangelista sic habet: *Vos estis sal terrae*, vt paulo post: *Vos estis lux mundi*. Ponitur autem *salis sapor*, vt infra *salis substantia*, pro sale. In hanc rem extat dissertatio Valerii Greissengii inscripta: *Sal infatuatum*. Schoettgenius cum Lomeiero exponit *hac in terra*, h. e., in Iudaea, non in vniuersa terra.

510. *Salis substantia* eo modo dictum, quo v. 416. h. l. *substantia panis*.

511. Versio Itala, et Vulgata, *Quod si sal euanuerit*: verum Itala in nonnullis mss., et multi Patres: *Quod si sal infatuatum fuerit*.

512. *Vestigia*, metonymice pro ima pedis parte, et pro ipsis pedibus.

513. CAPVT XXI. *Iidem apostoli lumina mundi dicuntur*. Matth. cap. 5. v. 14., Marc. cap. 4. v. 21., Lucae cap. 8. v. 16., et cap. XI. v. 33.

Perueniat, rerumque decus sub luce serena
Ponatur. Cunctis genitoris gloria vestri
Laudetur, celsi thronus est cui regia caeli.
Non ego nunc priscas leges dissoluere veni,
Vertere nec, veteres ponunt quae iussa prophetae;
Omnia nam vobis per me complenda manebunt.
Vera loquor, donec caeli, terraeque, marisque
Interitus veniat, legis ne litera saltem,
Aut apicis parui gracilis distinctio deerit,
Omnia quin fiant digesta ex ordine secli.
Siquis enim minimam mandati soluere partem
Ausus erit, pariterque homines suadendo docebit,

VAR. LECT.

516. Ald. *Proueniat*; alii *Perueniat*. Torn. *verumque decus*. Rom. *rerum decus* mendose.

518. Rom. *throni est*: lege *thronus est*.

522. Rom. *Verba loquor* minus bene.

523. Reg., et a pr. m. Ott. *legum nec*. Rom. *vlla nec*. Plerique *legis ne*.

525. Rom. *Omnia quando fiant*: corrige *quin fiant*. Rom., et Ald. *digesto*, vt hoc libro v. 39.

527. Reg. *audendo*, Ottob. *suadendo* cum plerisque, sed supra *audendo*, quod praefert Reuschius cum tribus codicibus: qui exponit *audendo*, hoc est, malo exemplo. Euangelista potius distinguit opus prauum, et prauam doctrinam.

NOTAE.

517. *Cunctis* pro *a cunctis*: datiuus pro ablatiuo in his verbis passiuis saepe a Iuuenco adhibetur.

518. *Thronus*: dixi de hac voce ad Prudentium v.102. Apoth.

519. CAPVT XXII. *Quod non venerit soluere legem, sed adimplere*. Matth. c.5. v.17. seqq.

521. Omnia per me complenda vobis manebunt, vt vos ita etiam ea impleatis. Deus enim per gratiam suam supernaturalem facit nos legem implere.

523. Notanda significatio particulae *saltem*, quae hoc loco significat *solum*, *tantum*, *tantummodo*. Cellarius in Cur. poster. append. miscell. de hac significatione contra Borrichium disputat. Borrichius Virgilium, et Ouidium ita locutos existimat: Cellarius vix argenteo seculo ita dici coeptum concedit. Inferiorem latinitatem ab hoc minus abhorruisse, exemplo Hieronymi, et Apuleii confirmat. Forcellinus omnia loca, quae pro hac significatione afferuntur, aliter posse explicari contendit. Equidem non video, quem alium sensum apud Iuuencum hoc loco habeat particula *saltem*.

524. *Gracilis distinctio apicis parui*, quia apex erat gracilis virgula appicta supra vocalem, vt breuis a longa distingueretur, vt docet Scaurus in fine suae Orthographiae. Quintilianus libr. 1. cap. 7. al. 13. MALVS *virum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur*. Nonnulli puncta hebraeorum innui existimarunt: quae opinio omnino reiicienda est.

Hic minimi nomen caelesti in sede tenebit.
At quicumque operis proprii moderamina seruans,
Inuiolata simul tradet praecepta priorum,
Magnus erit, magnique feret trans sidera nomen.
 Audistis veteris iussum moderamine legis:
Humano siquis macularit sanguine palmas,
Ille reus ferro persoluet vindice poenas.
Ast ego praecipiam, nequis consurgere in iras
Audeat, atque odio fratris feruente moueri.

VAR. LECT.

529. Ott. a sec. m. *moderamine*.

530. Torn., et Bas. *piorum*: ceteri melius *priorum*.

533. Bas. *palmos*: retine *palmas*.

535. Sabatierius edidit *praecipio*, et pro d. s. *praecipiam*, quod in aliis extat. Existimo, Sabatierium has mutationes ex ingenio interdum inuehere. *Praecipiam* magis poeticum est, nec mutandum.

NOTAE.

528. *Minimi nomen tenebit*, vocabitur minimus, quod idem sonat, ac *erit minimus*, vt explicui ad v.107. *Minimus* vero est nouissimus, prope nullus, vel potius nullus. Hilarius Comment. in Matth. *Futuros minimos. id est, nouissimos, ac pene nullos denuncians minima soluentes*. Koenigius hebraismum esse ait *minimus* pro *nullus*. siue nullum locum habens.

529. *Moderamina*: frequens vsus huius vocis apud Iuuencum, neque obuiae significationis. Paulo post v.532. *Moderamine legis*. Hoc loco *Operis proprii moderamina seruans* idem est, ac *qui fecerit mandata*.

530. *Priorum*, maiorum: quae significatio proba, et cognita est ex Virgilio, Tacito, Plinio Iuniore.

531. *Trans sidera*, in regno caelorum, ait Euangelista.

532. CAPVT XXIII. *De homicidio*. Matth. cap 5. v.21. seqq.

535. *Ego* ex Euangelio sumptum, quod emphasin habet. Donatus ad Terent. Eunuch. 5. 9 *Quod Ego addidit, eo dicto vsus est. quo vti solent, qui plus in negotio vident*. *Consurgere in iras*, vt l. 4. v.564. *Consurgat in iras* — *Religio*.

536. Itala vetus in multis mss. *Ego autem dico vobis, quia omnis, qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio*. In Vulgata, et in probatissimis codicibus textus graeci deest *sine causa*: quam lectionem probare videtur Augustinus libr.1. Retract. cap.19., et aperte defendit Hieronymus Comment. in Matth. *In quibusdam codicibus additur* SINE CAVSA: *ceterum in veris definita sententia est, et ira penitus tollitur, dicente Scriptura*: *Qui irascitur fratri suo, reus erit etc. Radendum est ergo* SINE CAVSA. Hanc scripturam confirmant hi versus Iuuenci, antiquitate sua venerabiles. Nonnulli ita explicant haec verba Euangelii, vt qui irascitur fratri suo, sit dignus, vt in iudicio eius exploretur causa. Maldonatus interpretationem Iuuenci, et Euthymii praefert, reum esse poenae capitalis, quae contra homicidas in iudicio decernebatur. Significat Christus, eum qui in Euangelio sola occidit voluntate, non minore dignum esse poena, qua qui re ipsa occidebat in lege.

Nam reus hic aequo poenas sub iudice reddet.
Nec minor illorum conuicia flamma sequetur,
Qui fatui, miseriue cient sub nomine fratrem.
Sin offerre voles, venerans altaria donis,
Et tua tunc tacitae mentis penetralia tanget,
Quod tibi sit cum fratre domi suscepta simultas,

VAR. LECT.

537. Reg., et, vt videtur, Ott. *aeque poenas*. Rom. *pendet*, quod edidit etiam Fabricius.

539. Ott. a pr. m. *miserique*, a sec. m. *miseriue*. Ordo videtur exposcere *Qui miseri, fatuiue*.

540. Reg., et, vt videtur, Ott. a pr. m. *volens*. Lege *voles*. Reg. *munus*, et pro diu. script. *donis*.

541. Ald., Bas. *tangent*: Rom. *tangunt*. In Reg., et Ott. *tangent* correctum per *tanget*.

542. Rom. in textu *fratre* cum aliis omnibus: ad marg. *fraude*.

NOTAE.

537. *Poenas reddet*, dabit. Sallustius De bello Iugurth. c. 17. *Impietatis in parentem nostrum graues poenas reddat*. Euangelistae verba sunt: *Reus erit iudicio*, quod interpretes referunt ad quoddam tribunal, ab hebraeis *Mispat*, id est, *iudicium* nuncupatum. Ita etiam alia verba *Reus erit concilio* exponunt de grauiori alio tribunali, quod Synedrion dicebatur. Significat ergo Euangelista, aeterna poena puniendum, qui graui odio fratri suo iratus fuerit; sed grauiorem poenam iis esse infligendam, qui in verba contumeliae erumpunt. Eandem sententiam exprimit Iuuencus, sed de tribunali *Iudicii*, et *Concilii*, seu Sanedrim distincte nihil expromit. Etenim verba *aequo sub iudice* de deo potius accipio.

538. *Nec minor*, hoc est, maior; hanc enim vim, vt puto, habent haec verba.

539. Glossa in ms. Reg. *cient – vocant*. Ouidius libr. 4. Fast. v. 484. *Clamat, et alternis nomen vtrumque ciet*. Suetonius in Nerone cap. 46. *Exaudita vox est, nomine eum cientis*. Redundat *sub* in Iuuenco *sub nomine*, vt saepe apud Dracontium, in cuius Indice verborum plura loca notata sunt verbo *sub*. Confer etiam Comment. ad Prudent. l. 2. contra Symmach. v. 102. Hoc versu Iuuencus duplex conuicium comprehendit, ab Euangelista sic expositum: *Qui autem dixerit fratri suo, Raca, reus erit concilio. Qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennae ignis*. Iuuencus prius *fatuum* profert, tum *Raca*, quod interpretatur *miserum*, videlicet calamitosum, infelicem, aerumnosum. Alii *raca*, seu *racha* exponunt hominem vacuum cerebro, vanum, homuncionem: alii ex graeco ῥακὸς *pannus* hominem pauperem, et pannosum: quo fortasse respicit Iuuencus. Euangelista tres gradus peccatorum, et poenarum ita distinguit, vt primus sit ira in verba non erumpens, iudicio puniendа, secundus verbum contumeliosum, quo frater raca, leuis, inconstans, aut infelix, miser homo dicitur, concilii poena, seu sententia dignum, tertius verbum magis contumeliosum, quo frater fatuus appellatur, gehenna ignis puniendum. Etsi autem idem sit poenae genus, nempe mors aeterna, gradus tamen poenae ex diuersa grauitate distinguuntur.

540. CAPVT XXIV. *De oblatione*. Matth. cap. 5. v. 23. 24. *Offerre* pro consecrare deo vox a christianis saepe vsurpata, et in re liturgica passim obuia. Prudentius hymn. 5. Cathem. v. 155. *Lumen, quod famulans offero, suscipe*. In Iuuenco subintelligi potest *dona*, seu *munera*,

Mune-

Munera cuncta illic adytis admota relinque:
Et prius ad pacem properans transcurre petendam.
Fraterno demum iam conciliatus amori,
Offer grata deo tranquillo pectore dona.
Est tibi praeterea virtus contraria semper
Corporis: hoc casti celeri curetur amore,
Dum rapidae tecum graditur per compita vitae.

VAR. LECT.

543. Ald. *cuncta adytis illic admota* cum Torn., et Bas. In aliia editis *cuncta adytis illis admota*. Mss. Reg., Ottob., Rom. *cuncta illic adytis admota*.

547. Ald., Rom., Poelm. pro diu. s., Dauentr. *semper contraria virtus*; plerique *virtus contraria semper*.

548. Rom., Reg., Ottobon., Ald., Dauentr., Bas. *Corporis : hoc casti*. Poelm. cum aliis editis *Corporis haec casti*, quam interpunctionem praefert Reuschius; quia Iuuencus connectit hanc textus sacri partem cum sequentibus, vbi Christo sermo est de adulterio. Intelligit Reuschius per virtutem contrariam cogitationem malam, cui remedium hoc paratur.

549. Reg., Ottob., Rom. *rapide*: sed diphthongi in his codd. modo omittuntur, modo abundant. Editi *rapidae*. Rom. *Quum* pro *Dum*.

NOTAE.

vt v. 546. *Offer grata deo tranquillo pectore dona*. Euangelista ait: *Si offers munus tuum ad altare*, vel in Itala versione: *Si offeres munus tuum ad altare*. Christus de veteribus iudaeorum sacrificiis loquitur: sed multo magis id intelligere oportet de eucharistia.

547. CAPVT XXV. *Aduersario, virtuti scilicet, et rationi, quae vitiis aduersantur, consentiendum esse in via, hoc est, in vita*. Matth. cap. 5. v. 25. seq. Glossa in codice Reg. *Virtus contraria – sermo diuinus tibi, dum vadis cum aduersario tuo in via*. Ita etiam verba Euangelistae interpretatur S. Paulinus. Matthaeus sic habet: *Esto consentiens aduersario tuo cito, dum es in via cum eo: ne forte tradat te aduersarius iudici, et iudex tradat te ministro, et in carcerem mittaris*. Pro *esto consentiens* nonnulli habent *esto beneuolus*, aut *concorda cum aduersario tuo*. Expositio communis obuia est. Iuuencus aliam sequi videtur, nimirum per virtutem corporis contrariam homini intelligit carnis concupiscentiam, quae celeri amore casti, seu castitatis curanda est. Ratio ergo consentiendi huic aduersario, seu concordandi cum illo, a Iuuenco in eo collocatur, quod castitatis amor prauas cogitationes expellat: sic enim corpus, et anima quodammodo in concordiam rediguntur. *Virtus corporis* ponitur pro *corpus*, vt v. 478. *Membrorum robora* pro *membra*. Vide notam ad eum versum. Omeisius explicationem Iuuenci hodie recipi negat. Maldonatus plures interpretationes profert, ac fatetur, opinionem hanc Iuuenci, aduersarium esse carnem, quae concupiscit aduersus spiritum, teneri etiam ab Athanasio quaest. 62., quam Hieronymus quoque in comment. ad hunc locum videtur approbare.

549. Glossa Reg. *graditur – illa virtus contraria*. Scilicet corpus, seu virtus corporis, vt ego quidem interpretor. *Per compita vitae* est expositio eius, quod ait Matthaeus *in via*. Hilarius Comment. in Matth. *Cito in omni vitae nostrae via reconciliari nos aduersario benignitate praecepit*.

Accusabit enim polluti corporis vsus,
Et te sublimi statuet sub iudice vinctum.
Damnatum rapient ad vincula saeua ministri,
Nec prius e tenebris solueris carceris atri,
Vltima quam minimi reddatur portio nummi.
Haud ignota, reor, vobis stat cautio legis,
Corpus adulterio prohibens: sed nunc mea iussa
Occulta internae frenent molimina mentis:
Nec minus optati, quam facti poena luenda.
Si te forte oculi dextri laqueauerit error,
Auctorem miserae properans conuellito labis,

VAR. LECT.

550. Ott. a pr. m. *Accusabat enim*.

553. Rom., Fabr., Ald. *solueris*: quae est diuersa lectio in Reg., Ott., Poelm., in quibus a pr. m. est *mitteris*. Ex v. praec. colligi potest, *solueris* lectionem esse magis genuinam.

554. Rom. *Vltra quam minimi*: lege *Vltima quam*.

557. Ott. *interne feriant*: corrige *frenent*. Rom. etiam *interne* pro *internae*.

558. Reg., et Ott. *luenda*: Rom. cum editis *luenda est*.

NOTAE.

550. *Polluti corporis vsus*, aduersarius tuus tibi repugnans. Caro enim concupiscit aduersus spiritum, nisi castitatis amore curetur: tunc enim inter se consentiunt caro, et spiritus. Innuit Iuuencus libidinem, et fornicationem: connectit enim hanc sacri textus partem cum sequentibus de adulterio.

554. Euangelii verba sunt: *Donec reddas nouissimum quadrantem*. Tertullianus, et Cyprianus habent *vltimum quadrantem*. Pro *nouissimus*, et *vltimus* non male est *minimus*. Vide notam ad vers. 528. *Hic minimi nomen caelesti in sede tenebit*. Prudentius Hamart. v.950. *Cuncta exacturus ad vsque – Quadrantem minimum*. Fortunatus de extremo Iudicio: *Cogentur minimi quadrantem soluere nummi*. Sic etiam auctor libri De 42. mansion. *Dico tibi*, *Non exies inde*, *donec etiam minimum quadrantem reddas*.

555. CAPVT XXVI. *Adulterium fugiendum*. Matth. cap. 5. v. 27. seq. Vulgata: *Dictum est antiquis*. Plerique graeci omittunt *antiquis*.

556. Sic Iuuencus reddit verba Matthaei: *Omnis*, *qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, *iam moechatus est eam in corde suo*.

557. *Molimina* a poetis potissimum vsurpatur pro molitione, conatu. Eo verbo saepe vtitur Iuuencus. Libr. 2. vers. 18. *Gentis sic sunt molimina vestrae*.

559. CAPVT XXVII. *Eruendum esse oculum*, *et amputandam esse manum*, *si errauerint*. Matth. cap. 5. vers. 29. seq. Verbum *laqueo*, *laqueas* deest in Forcellino, deest in Ducangio: sed apposite formatum est ex *laqueus*. Composito *illaqueo* vtuntur Horatius, et Prudentius, et *illaqueatus* Cicero, vti *laqueatus* Columella, et Solinus. Hinc *laqueatores* in circo dicti, qui laqueis alios implicare didicerant. Alio sensu *laqueatus* est la-

Et iaculare procul. Nam membrum perdere refert
Exiguum, flammis quam totum dedere corpus,
Perpetuisque animam pariter conuoluere poenis:
Et si dextra manus mentem per deuia ducit,
Erroris causam praestat decidere ferro;
Quam totum aeternis corpus concedere flammis.
Praecipiunt veteres, siquis connubia rumpet,
Scribere discidium, iuris feralia verba.
Sola viri recte discedet adultera tectis,

VAR. LECT.

561. Reg., Ott., Rom., et Poelm. pro diu. s. *refert*: editi plerique *praestat*.

562. Ald. *tradere corpus*.

565. In Ottob. factum est *praesta* ex *praestat*: sed hoc retinendum est. Poelm. pro d. s. *causam magis vtile vellere ferro*.

567. Poelm. pro diu. s. *Permittunt veteres*. Reg., Ott., Rom., Ald. *rumpet*. Alii *rumpit*.

568. Reg., Ott., Dan., Rom., Ald., Bas. *discidium*: alii *dissidium*. Omeisio rectius videtur *discidium*.

NOTAE.

quearibus ornstus. Iuuencus alibi dixit *Erroris laqueos* pro scandalis. Vide l. 3. vers. 12. cum nota.

561. *Iaculare*, proiice. Vide notam ad v. 424. h. l. Notanda est constructio haec, *Refert perdere membrum, quam* pro *magis refert, quam*. Ita etiam Vulgata, et Italica vetus: *Expedit enim tibi, vt pereat vnum membrorum tuorum, quam corpus totum tuum eat in gebennam*. Boni etiam scriptores latini aliquando in comparationibus eiusmodi *magis*, vel *potius* omittunt. Tacitus Annal. 1. cap. 58. *Pacem, quam bellum probabam*. Consule Forcellinum verbo *quam*, et *potius*. Prima in *refero* communis est: sic enim multi existimant de praepositione *re*. Impersonale *refert* semper producitur.

563. *Perpetuis poenis*: quia in Euangelio fit mentio gehennae, siue ignis perpetui. Sabatierius suspicatur, Iuuencum legisse *quam corpus totum tuum, et anima mittatur in gebennam*, quod nusquam reperitur. Verum Iuuencus nihil aliud agit, nisi vt vulgatam lectionem explicet.

567. CAPVT XXVIII. *Vxorem non nisi ob adulterium dimittendam*. Matth. cap. 5. vers. 31. cap. 19. v. 7. seqq. Marc. cap. 10. v. 11. 12. Luc. cap. 16. v. 18.

568. Matthaeus cap. 5. vers. 31. *Quicumque dimiserit vxorem suam, det ei libellum repudii*. Verba, quibus libellus repudii scribebatur, dicuntur *feralia*, hoc est, funesta, tristia, dira, et fortasse litibus obnoxia. Inter alia vir vxori libellum repudii tradebat, in quo scriptum erat: *Dedi illi libellum repudii in manu, schedam abscissionis, signaculum diuisionis*. Alioquin libellus repudii conferebat mulieri ius ad alias nuptias. Confer not. ad l. 3. vers. 475.

569. Matthaei haec verba sunt: *Omnis, qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit, eam moechari: et qui dimissam duxerit, adulterat*. Interpretes catholici id ita exponunt. Sola fornicationis, siue adulterii causa, aut quae huic par, grauiorue ea sit, idonea esse potest, vt vxor, quantum quidem ad torum, et domum attinet, separetur a viro; quod quum fit, matrimonii vinculum non dissoluitur, quod natura sua in-

Ast aliae maneant : nam casti iura pudoris
Auctore amittet mulier deserta marito.
  Antiquae leges prohibent periuria linguis.
Sed nostris cedat iurandi audacia iussis;
Nec fas est homini caelum iurare per altum,
Quod sedes Domini est, nec quae vestigia gestat
Terra dei, Solymaeque vrbis venerabile nomen,
Quod regis magni propria est, iurabitur vnquam.

VAR. LECT.

571. Ott. *amittit* : alii *amittet*.

573. Sabatierius perperam, et contra regulam metri *Sed nostris iurandi cedat audacia iussis*.

575. Torn. corrupte *sede Domini*. Reg, Rom., Bas., Ott., Ald. *Domini est, nec*. Alii editi *Domini, nec* sine *est*. Hadamar. *nec qui*, Poelmann. pro diu. s. *nec quod*. Rom. *gestat*, ad marg. *gestet*.

576. Reg. *Terra : Solymaeue*, supra *dei*, vt sit *Terra dei* : sed vers. praec. glossa inepta *nostra* ad *vestigia*, nam sunt vestigia dei. In Ott. *orbis* correctum per *vrbis*.

577. Rom., Ott. *propria est*. Reg. cum plerisqne editis *patria est*. Gallandio magis placet *propria est* ex Matth. cap. 5. vers. 35. *Neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis*, et Psalm. 47. v. 3. *Ciuitas regis magni*. Haec tamen vtramlibet lectionem aeque confirmant. Koenigius pro *propria* addit cap. 6. vers. 6. l.2. Paralip., et Virgilium 3. Aeneid. v.85. *Da propriam, Thymbraee, domum*, hoc est, sedem, quam iure meo teneam.

NOTAE.

dissolubile est; et á Christo nouis suis legibus indissolubile declaratur. Vir autem, qui sine causa fornicationis, aut alia pari, vel maiori, vxorem a se dimittit, facit, eam moechari, quia sine vlla vxoris culpa eam libidini suae permittit. Iuuencus nonnihil obscurus est, sed ad hanc certe sententiam est reuocandus.

571. Mulier sine causa idonea deserta, aut e viri domo eiecta, si alteri nubat, aut moechetur, amittet iura casti pudoris, hoc est, violabit pudorem, auctore marito. Videlicet culpae marito dabitur, quod vxor eius violet pudorem. Badius exponit: *Amittet etc.*, non ducetur ab alio, quia qui dimissam duxerit, adulterat. Iuuencus l. 3. vers. 476. iterum de hoc argumento: *Nam temere exoluet casti qui iura cubilis, — Alteraque illius thalamis sociabitur vxor, — Crimen adulterii populo sub teste subibit*. Fortasse ergo sententia huius loci est: Mulier per libellum repudii deserta, auctore marito, amittet iura casti pudoris, siue cubilis, aut coniugii.

572. CAPVT XXIX. *Non esse iurandum vllo modo, sed Est, et Non est, dicendum*. Matth. cap. 5. vers. 33. seqq.

575. *Vestigia*, pedes, seu imam pedum partem. Vide not. ad vers. 512.

576. Iudaei summopere vitabant iurare per deum: sed facile, et temere iurabant per caelum, terram, Hierosolymam, caput proprium: quae vera iuramenta esse non credebant. Maimonides in tractatu *Shebuoth*, siue *De iuramentis* cap. 12. num. 3., et 4. *Siquis iurauerit per caelum, et terram, et solem, et similia, tametsi cogitauerit tantum de eo, qui ea creauit, iuramentum nihilominus non est.* Haec est causa, cur Martialis l. XI. epigr. 95. Verpum, siue Iudaeum sic alloqui-

Nec caput in proprium cuiquam iurare licebit,
Namque potestatem minimi non esse capilli
Cernitis, albumue, aut nigrum mutare colorem.
Est, est, sufficiat; quod non est, dicite, Non est.
Quod superest istis, totum fallaciter aegro
Suggerit obreptans animo vis tetra veneni.
Peruulgata diu legis praecepta tenetis,
Laedentem semper similis vindicta sequatur.
Sed tranquilla malum melius patientia vincet.
Ac siquis partem palma percusserit oris,

VAR. LECT.

580. Reg. *albumque*, *aut*.

581. Ald. *Est*, *est*, *ferte quod est*: *quod non est*, *dicite*, *non est*. Alii, vt editum est; sed Torn., et Poelm. pro diu. s. *dicere non est*. Vide, num praestet Interpungere *Est? est*, *sufficiat*.

584. Rom. *tenebat*: lege *tenetis*.

585. Rom. *sequetur*: retine *sequatur* ex Euangelii verbis.

587. Rom. *Te siquis partem*, quod sensu caret. Ald. *Si tibi quis partem*. Reg., Ottob., et plerique editi *Ac siquis partem*. Barthius libr. 26. cap. 7. col. 1265. ex sententia id emaculandum ait: *Hanc siquis partem*; quod et elegantius, et verbis Euangelii conuenientius esse affirmat. Verba Matthaei sunt cap. 5. v. 39. *Sed siquis te percusserit in dexteram maxillam tuam, praebe et illi alteram*. Et Lucae cap. 6. vers. 29. *Et qui te percutit in maxillam, praebe et alteram*. Nihilominus lectio codicum, et editionum *Ac siquis* bene procedere mihi videtur.

NOTAE.

tur: *Ecce negat*, *iurasque mihi per templa Tonantis*. – *Non credo*. *Iura*, *Verpe*, *per Anchialum*. Sic vocat iuramentum per deum, quod hebraei ita formabant *Au chi alon*, *Nou*: *viuit Altissimus*. Alii *Anchialum* hebraice sonare aiunt *per deum viuentem*, vel *per eum*, *qui viuit in aeternum*. Isaac Vossius ad Pompon. Melam l. 1. c. 8. corrigit *Ancharium*, h. e., asinum: quia iudaeis imputabatur, quod asinum adorarent. Christus prohibet omnia haec iuramenta, quae vere esse iuramenta declarat: prohibet, inquam, non solum ne falso, sed etiam ne temere, et sine causa emittantur. Iurisiurandi exemplum per terram apud Theocritum occurrit Νὰ Δᾶν dorice pro νὰ Γᾶν.

578. Martialis l. 9. epigr. 49. *Per tua iurares sacra*, *caputque tuum*.

583. *Obreptans*, Plauti, Ciceronisque verbum. *Vis tetra veneni*, vt vers. 420. *Vis liuida*, et vers. 440. *Effuge*, *pestiferi rabies vesana veneni*. Etiam hoc loco sermo de diabolo esse videtur. Matthaeus ait: *Quod autem his abundantius est*, *a malo est*. Maldonatus eandem interpretationem cum Theophylacto tuetur. Alii alio modo exponunt.

584. CAPVT XXX. *Qualem quisque inflixerit poenam*, *talem et ipse sustinere cogebatur*: *quia par pari veteri lege referendum*. Matth. cap. 5. vers. 38. seqq.

585. *Sequatur*, vt vers. 538. *Nec minor illorum conuicia flamma sequetur*. Vide not. ad Dracont. l. 2. v. 470.

Mox aliam partem vultus praebere memento,
Auferat aut tunicam siquis vi iudicis instans,
Cede libens, pariterque ferat tua pallia secum.
Si te forte aliquis passus per mille iubebit
Ire viam, grauidique oneris perferre laborem,
Mox perges, aliudque iteris comitabere duplum.
Siquis egens poscet, vel se simulabit egentem,
Ex animo miserans largire; aut mutua siquis
Orabit, tribue, et mitem ne subtrahe vultum.
Nec tibi sit placitum solis succurrere amicis,
Aut caecis odiis inimicos ducere dignos.

V A R. L E C T.

589. Reg. ***Auferat aut tunicam siquis tibi : illico cuncta – Cede libens***, et glossa ***cuncta – vestimenta***. Ceteri, vt editum est. Ott. a sec. m. scribit ***tonicam***. In Rom. error est ***Aufert*** pro ***Auferat***.

592. Editi ***grauis atque oneris***. Rom. deprauate ***grandique oneris***. Reg. ***granidumque oneris***. Ott. ***grauidique onerit***, quod magis arridet, vt ***granidus*** ponatur pro ***grauis***: nam a ***grauis*** dicitur ***grauidus***.

593. Mss. nostri ***aliudque iteris*** cum nonnullis editis. Ald., Poelm., et alii ***aliudque viae***.

594. Reg., Ott. a pr. m., Torn., Bas., Ald. ***vel si***. Ott. a sec. m., Rom., Poelmann., et alii ***vel se***.

596. Reg. ***et tristem*** : melius ***et mitem***.

598. Ald. ***Nec caecis***.

N O T A E.

588. ***Praebere***, passim vsitatum in re simili, vt ***praebere collum cultro***, ***praebere iugulum***, ***praebere ceruicem***, ***os ad contumeliam***.

591. CAPVT XXXI. ***Iubenti ire viam, onusue ferre, parendum***. Matthaei cap. 5. vers. 41.

592. ***Ire viam***, vt vers. 266. h. l. ***Venisse viam***.

594. CAPVT XXXII. ***Eleemosynas erogandas, et mutuum dandum gratis***. Matth. cap. 5. v. 42. Euangelistae verba sunt: ***Petenti a te, da ei, et volenti mutuari a te, ne auertaris***. Nonnulli etiam prima verba explicant de eo, qui petit, vt sibi aliquid commodetur. Iuuencus diserte refert ad eleemosynam, quae facienda est illis quoque, qui se egentes simulant. Nam in nonnullis Italae mss. ita haec verba exprimuntur: ***Omni, qui petit a te***, vel ***Omni petenti***. Isidorus libr. 3. Sentent. cap. 60. num. 13. ***Quicumque non egens poscit, etiamsi indigentem te simulet, ex toto illi corde commisereri oportet. Et licet ille fortasse falsam indigentis speciem praeferat, is tamen, qui simpliciter impertit, fructum miserisordiae non amittit***. Fortasse legendum ***Quicumque egens poscit***, vel ***Quicumque poscit, etiamsi etc.***

597. CAPVT XXXII'. ***Diligendos esse Inimicos***. Matth. cap. 5. vers. 43. seqq. Lucae cap. 6. vers. 27.

598. ***Caecus*** ad affectus animi, qui homines caecos, et praecipites faciunt, saepe trahitur, vt ***caeca cupiditas***, ***ira***, ***auaritia***, et similia.

Quin ego praecipiam blando super esse per omnes
Obsequio, precibusque deum mollire benignis
Pro vita ipsorum, qui vos excindere gaudent,
Aduersisque truces animis, odiisque sequuntur.
Nam genitor noster communia lumina solis,
Communesque dedit pluuias iustisque, malisque.
Quod si coniunctos tantum veneramur amicos,
Quis locus hic iustae poterit mercedis haberi?
Seruit amicitiae tantum gens dedita lucris.
Sed vos perfecto similes estote parenti.
Sicubi iustitiae pandetur pulchra facultas,
Deuitate oculos hominum: nam nulla manebit

VAR. LECT.

599. Dauentr., Ald., et alii editi *praecipiam semper blando esse*. Contra mss. Rom., Reg., Ott. *praecipiam blando super esse*, et glossa in Reg. *super esse* — *super eminere*. Sic restituit Reuschius, qui *super* accipit pro *insuper*, et *per omnes* pro *in omnes*, quod latinius est.

606. Ald. *hic iuste*.

608. Poelm. pro diu. script. *perfecti*.

609. Basil. *Sicul*: ita ediderat Aldus, sed in Erratis emendauit *Sicubi*, vel *Sic vbi*. Poelm. *Sicubi*, et pro diu. script. *Si tibi*. Rom. cum Hadamar., Poelm., et aliis *iusta*. Reg., Ott. cum Ald., et aliis editis *pulchra*. Westhemerus in textu *Si tibi iustitiae pendetur iusta facultas*, ad marg. *Sicubi iustitiae pandetur pulchra facultas*. Badius *Sicubi iustitiae pendetur pulchra facultas*, et interpretatur *pendetur*, h. e., impendetur.

610. Plerique *Deuitate*. Poelmann. pro d. s. *Deuites*. Westhemerus in textu *Diuites*; opinor, corrigendum *Deuites*, ad marg. *Deuitare*. In Rom. a pr. m. est *Deuitate*, a sec. m. *Deuitare*.

NOTAE.

601. *Excindere* eleganter, quasi de vrbe aliqua diruenda agatur.

602. *Sequi aduersis animis, odiisque*, scilicet persequi, insectari. Tacitus libr. 4. Hist. cap. 29. *Hostem pilo sequi*. Sic locuti Virgilius, Ouidius, Caesar, Florus.

604. Confer notam ad l. 2. v. 560.

605. Plerique mss. graeci, et Patres apud Wetstenium legunt cap. 5. Matth. vers. 47. *amicos* pro *fratres*.

607. Hic versus explicandus est ex Euangelii textu: *Nonne et publicani hoc faciunt?* scilicet diligere amicos. Gens ergo dedita lucris, hoc est, publicani seruiunt tantum amicis.

608. *Perfectus*, numeris omnibus absolutus, etiam de homine dicitur. Cicero De offic. libr. 1. cap. 15. *Quoniam viuitur non cum perfectis hominibus, planeque sapientibus etc.*

609. CAPVT XXXIV. *Ostentationem inanem in bonis operibus deuitandam esse*. Matth. cap. 6. vers. 1. seqq. Iustitiae nomine eleemosynam hoc loco intelligi, plerique docent: hebraei enim simili vocabulo eleemosynam appellabant.

Merces, posterius quae factum tale sequatur.
Applaudet tantum sterilis laudatio vulgi.
Sed tu quod dextra facias, nescire sinistram
Conuenit, et iustis meritis tunc digna rependet
Occulti solus scrutator praemia cordis.
Sunt, quos praetumidae tollit iactatio mentis,
Et precibus propriis gaudent assistere turbas,
Multifluisque diem verbis ducendo fatigant.
His votis pompae fructus succedit inanis.
Sed secreta domus precibus penetralia castis

VAR. LECT.

611. Reg., Ottob., Rom., Poelm. pro diu. script. *Merces posterius quae*. Ald., et plerique editi *Merces in caelo quae*.

612. Rom., Ald., Bas. *Vt laudet tantum*. In Torn. mendum est *Vt audet*. Ott., Reg. cum multis editis *Applaudet tantum*. Rom., Reg., Ott., Fabr. *laudatio vulgi*. Ald., Poelm., et alii *iactatio vulgi*. Schoettgenius mallet *Si laudet tantum sterilis iactatio vulgi*.

613. Reg. *Sed te quod dextra facias, nescire sinistram – Conuenit, et iustis*. Sensus exigeret *Sed tu etc*. Et ita placet haec scriptura. Reliqui *Sed quod dextra facit, facias nescire sinistram etc.*

614. Ald., Poelm., Hadam., Ott. *sinistram, – Conueniet : iustis*. Reg., vt vers. praec. dixi. Rom. *sinistram. – Quum veniet, iustis*. Ita edidit Fabricius. Ald., Rom. a sec. m. *condigna* : alii *tum digna*.

616. Reg. *iactantia*, pro diu. script. *iactatio* cum aliis.

617. Torn. *gaudet*, lege *gaudent*.

618. Rom. *Multifluique*; melius *Multifluisque*.

619. Hadam. mendose *His vocis pompae*. Rom. *succedet*.

NOTAE.

611. *Posterius* more aduerbii pro *post*, *postea* Cicero, Nepos, Plautus, aliique vsurpant. Vt poena crimen sequitur, sic merces bonum opus. Sallustius in orat. Philippi contra Lepidum ante med. libr. 1. fragment. Histor. cap. 14. *Vbi malos praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est*.

616. CAPVT XXXV. *Captationem laudum in oratione declinandam*. Matth. cap. 6. vers. 5. seqq. Verbum *praetumidus* apud Claudianum non semel occurrit.

617. Glossa Reg. *assistere – adesse sibi*. Haec est propria significatio verbi *assisto*, quasi pro *asto*, *vicinum me sisto*. Exemplorum optimorum plena vbique sunt Lexica.

618. *Multifluis*, vt vers. 137. *Largifluis*. Arator l. 2. vers. 1064. *Pocula dat de vase suo, cunctosque rigari – Multifluo sermone iubet*. Sic Dracontius effinxit *dulcifluus* libr. 1. vers. 164. Sermo est de battologia precum, qua multis verbis multa petuntur, aut eadem verba iterum, atque iterum inani sono repetuntur.

620 Hebraeorum mos erat, secreta cubicula intra aedes quasi oratoria habere. Vide Iudith cap. 8. vers. 5. Ouidius 2. Metam. vers. 737. *Pars secreta domus*, ex quo eandem consuetudinem apud eth-

Clau-

Claudantur, paucisque deum venerabere verbis.
Scit Pater ipse, tui quae sit trepidatio cordis.
Nil, absente deo, loquimur, nil abdita clausum
Pectoris antra tegunt: praesens deus omnia cernit.
His igitur votum placeat concludere verbis:
Sidereo genitor residens in vertice caeli,
Nominis, oramus, veneratio sanctificetur
In nobis, pater alte, tui: tranquillaque mundo
Adueniat, regnique tui lux alma patescat.
Sic, caelo vt, terris tua fiat clara voluntas,

VAR. LECT.

621. Poelm., Hadam. *Claudentur*. Codices mss., et multi editi *Claudantur*.

622. Reg., Ott., Torn., Bas., Rom., Ald. *ipse*, *tui*. Poelm., Hadam. *ipse*, *tibi*.

623. In codice altero vaticano Reginae Sueciae num. 1785., in quo pauci hi versus continentur, legitur *nil abdita clausi*.

627. Reuschius, vulgata interpunctione reiecta, vt ait, distinguit *sanctificetur — In nobis, pater alte, tui: tranquillaque*. Ita fere iam distinxerat Poelm. cum aliis.

629. Ott., Poelm., Fabr. *lux ampla patescat*. Ald., Reg. *alma patescat*, et glossa, seu diuersa lectio in Reg. *lux sancta redundet*, in quo a pr. m. in textu videtur fuisse *lux ampla*. Rom., et codex alter Reg. num. 1785. *lux alma redundet*. Reuschius congruentius putat *lux alma*.

630. Ald. distinguit *Sic caelo, vt terris fiat*. Ex euangelii verbis oportet interpungere *Sic, caelo vt, terris*. Reg., Ott., Rom. *tua fiat*. Codex alter Reginae Sueciae num. 1785. *In caelo, et terris tua fiat*. Editi plerique *Sic, caelo vt, terris fiat tua*.

NOTAE.

nicos viguisse colligitur. In hunc Matthaei locum expendendae sunt obseruationes Balthasaris Holberg, et Salom. Deylingii *De battologia precum*. Distinguendum quippe est multiloquium inane, quod iure reprehenditur, a iugi precatione ad pietatis regulas conformata. Augustinus epist. 130. al. 121. cap. 10. *Absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si feruens perseuerat intentio. Nam multum loqui est in orando rem necessariam superfluis agere verbis. Multum autem precari est ad eum, quem precamur, diuturna, et pia cordis exercitatione pulsare*.

622. *Trepidatio*, tremor, palpitatio cordis rei alicuius desiderio, vel metu commoti. Est enim cor sedes affectuum. Tibullus l. 1. eleg. xi. vers. xi. *Nec tristia nossem — Arma, nec audissem corde micante tubam*. Plautus Aulul. 4.3.3. *Continuo meum cor coepit artem facere ludicram, — Atque in pectus emicare*.

625. *Votum* interdum est optatum, desiderium, voluntas: aliquando precatio. Vtrolibet modo hic sumi potest: sed rectius videtur, vt pro precibus sumatur.

626. CAPVT XXXVI. *Oratio Dominica*. Matth. cap. 6. vers. 9. seqq. Lucae cap. xi. vers. 2. seqq.

627. *Sanctificetur*: de hoc verbo recole notam ad vers. 33. h. l.

Vitalisque hodie sancti substantia panis
Proueniat nobis, tua mox largitio soluat
Innumera indulgens erroris debita praui;
Et nos haud aliter concedere foenera fas est.
Tetri saeua procul tentatio daemonis absit,
Eque malis tua nos in lucem dextera tollat.
Sic etenim genitor populis delicta remittet,
Si vestra alterni vobis peccata velitis
Cedere, nec durum erratis impendere pectus.
Sunt etiam pergrata deo ieiunia plebis.

VAR. LECT.

634. Reg. *foenera fas est* melius, quam alii omnes *foenera nostris*.

636. Fabr. *Deque malis*: alii *Eque malis*.

637. Poelm., Hadamar., Fabr., Ald. *Tunc etenim genitor populis delicta remittet*. Reg. *Sic etenim genitor populis peccata remittet*. Ott. *Sic etenim genitor populis delicta remittit*. Codex alter Reginae Sueciae num. 1785. *Sic etenim genitor populis delicta remittet*. Nonnulli *Tunc etenim genitor populis peccata remittet*.

638. Coniici potest *alternis*.

639. Badius pro *cedere*, remittere, legit *credere* cum interpretatione *in confessione*. Reg., Ald., Fabr., Torn., Basil. *intendere*, nempe indurare per odium, et iracundiam: alii mss., et editi *impendere*.

NOTAE.

631. In nonnullis mss. Italicae veteris versionis legitur; *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie* pro *Panem nostrum quotidianum etc.* Graece est *ἐπιούσιον*, quod nonnulli reddunt *superuenientem*, alii *crastinum*, alii *substantiuum*, alii *egregium*, plerique *supersubstantialem*. Putat Sabatierius, ad hanc lectionem respicere Iuuencum. Sed incerta res est: nam Iuuencus pro pane dixit vers. 416. *substantia panis*, et pro sale vers. 510. *substantia salis*. Schoettgenius putat, *vitalem* dici panem vita spirituali, quia *sanctus* vocatur.

633. *Debitum* absolute est res debita, aes alienum. In plurali raro vsurpatur ab antiquioribus.

634. *Foenus* est lucrum ex pecunia proueniens: ponitur et pro ipsa sorte. Verba Euangelii sunt: *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Koenigius *foenora* pro debito abusiue positum ait: et deesse putat *fac*, aut aliquid aliud, scilicet in vulgata scriptura. Locus hic a nobis restitutus bono sensu procedit.

635. Exponit verba: *Et ne nos inducas in tentationem*. In Itala versione: *Et ne passus nos fueris induci in tentationem*. Hilarius in Psalm. 118. *Non derelinquas nos in tentatione, quam ferre non possimus*. Concinunt alii Patres, qui fortasse magis sensum, quam verba orationis Dominicae exhibent.

636. Illa verba orationis Dominicae, *Libera nos a malo* ex graeco multi exponunt, Libera nos a daemone, qui malus antonomastice dicitur. Iuuencus cum plerisque *a malo* accipit neutro genere. *Lux* hic, et alibi statum prosperum denotat.

640. CAPVT XXXVII. *Ieiunandum esse, non tamen ad captandam famam, vt faciunt hypocritae*. Matth. cap. 6. v. 16. seqq.

Sed propriam multi faciem foedare laborant,
Quo vanam captent hominum ieiunia famam.
Tu vero et grato crinem nitefactus oliuo,
Laetantem puris de fontibus ablue vultum:
Vt solus genitor deuoti pectoris aptum
Seruitium cernens, laudem, meritumque rependat.
Vanum est defossis terra inuigilare talentis:
Illic aerugo, et tineae dominantur edaces,
Cunctaque diripiunt fures egesta latebris.
Condite thesauros vobis in vertice caeli.
Non aerugo illos, tineaeue, aut horrida furum
Factio diripiet. Vobis vbi condita res est,

VAR. LECT.

643. Ald., Poelm. pro d. script. Basil. *madefactus*. Mss., et plerique editi *nitefactus*, quod retinendum.

646. Ott., Ald., Rom. ad marg. *laudet, meritumque repeudat*, quod fortasse verum est. Rom. mendose *meritumque repeudet*.

647. Reg., Torn. *terrae*: alii *terra*.

649. Ott. scribit *deripiunt*.

652. Ald., Poelmann., Fabr., Hadam., Reg., Ott. *Pactio*. Rom., Torn. *Factio*,

NOTAE.

641. *Foedare* loco verbi *extermino*, quod Itala versio, et Vulgata proferunt. Hieronymus in Comment. ad hunc loc. *Verbum* EXTERMINANT, *quod in ecclesiasticis scripturis vitio interpretum tritum est, aliud multo significat, quam vulgo intelligitur: exterminantur quippe exules, qui mittuutur extra terminos. Pro hoc ergo sermone demoliuntur semper accipere debemus*. Re vera in nonnullis mss. legitur *demoliuutur*. In Iuuenco *foedare* est explicatio vtriuslibet verbi, siue *demoliuntur*, siue *exterminant*. Terentius Phorm. 1. 2. id dixit *formam extinguere*. Natiuum colorem in pallorem conuertere alicuius medicamenti artificio veteres didicerant.

643. *Nitefactus* ex *uitefacio*. Gellius l. 18. c. XI. *Ventus mare caeruleum crispicans nitefacit*. Similia apud alios sunt *inanefactus*, *cadefactus*, *aliefactus*, *ardefactus*. Koenigius *nitefacio* alicubi inueniri ignorabat.

644. *De* abundat, vt saepe apud poetas christianos. Haec autem vel de priuatis ieiuniis intelliguntur, vel eo spectant, vt ieiunantes non affectent pallorem vultus.

647. CAPVT XXXVIII. *Terreno thesauro non esse immiuendum, sed caelesti.* Matth. cap. 6. v. 19. seqq. Luc. cap. 12. vers. 33.

648. Serenus Sammonicus De medic. produxit primam in *tinea*: *Natura, interno cum viscere tinea serpens*. Cohaeret Sedulius 4. 20. *Non mordax aerugo vorat, non tinea sulcat*. Corripuit Prudentius Psychom. v. 600. *Materiem, tineis etiam marsupia crebris*. Corripuerunt antiquiores Horatius, Ouidius, Iuuenalis, nisi malis synaeresin agnoscere, quam pariter in Iuuenco, et Prudentio debes admittere. Sed potius tenendum est, primam esse breuem: nam apud Serenum legendum est *taenia serpens*.

652. *Res* pro re familiari, opibus, cen-

Illic corda etiam simili ditione tenentur.
Corporis est lumen, quo publica lumina cernis:
Sed si pura acies oculis, simplexque nitebit,
Totius clare splendebunt corporis artus.
Sin vero nequam fuerit, prauumque videbit,
Obscurae incumbent super omnia membra tenebrae.
In nigras lumen sed si conuertitur vmbras,
Ipsis horror erit quantus sine luce tenebris?
  Nemo potest dominis aeque seruire duobus:
Vnius aut odiis cedet, vel cedet amori.
Nec pariter dominum seruus patietur vtrumque.
Haud vnquam poterit quis diuitiisque, deoque

VAR. LECT.

quod probum videtur: et Iuuencus quidem saepe hoc vocabulo *factio* vtitur. Vide Indicem verborum.

655. Poelm., Had., Fabr. *Sed si pura acies oculi, simplexque*. Ott., Ald., Bas., Torn. *Sed si pura acies oculis, simplexque*. Reg. *Sed si pura oculis acies, simplexque*. Rom. *Quod si pura oculos aciet, simplexque*, sed *oculos* clare mendum est pro *oculis*.

656. Poelm., Fabr., Ald., Dauentr., Hadam., aliique editi *Clare totius splendebunt*. Codices mss. variant. Reg. *Totius clare*, ad marg. eadem veteri manu *Tunc totius clare*. Rom. *Et totius clare*. Ott. *Totius clare*, sed a pr. m. fuit *Tunc totius clare*, aut *Et totius clare*: nam ante *totius* aliquid abrasum est. Fortasse ita scriptum fuit a Iuuenco *Tunc totius clare*, aut *Et totius clare*, vt monosyllabum sit *totius* per synaeresin. Sed quum necessarium non sit *Et*, vel *Tunc*, omittatur, per me licet.

657. Basil. *pronumque videbit*: retine *prauumque videbit*.

662. Ott. a pr. m. *aut odiis cedit, aut cedit amore*: correctum supra veteri manu *cedet, vel cedet amori*. Fortasse *cedet, aut cedet*. Aliquando tamen post vnum *aut* sequitur *vel*.

664. Basil. *poteris quis*.

NOTAE.

su, patrimonio, bonis saepe apud poetas, et quosuis alios scriptores occurrit.

657. *Oculus nequam*, vitiosus, aut inutilis, et ad videndum ineptus. *Prauum* aduerbii more: quod Iuuenco frequens est.

658. *Incumbere* pro instare, ingruere, vt *tempestas incubuit, venti incubuerunt*. Reuschius tmesim agnoscit in *incumbent super*: sed melius est *super membra incumbent*.

660. *Sine luce tenebris*; quia tenebrae nullam vnquam lucem habent, aut habere possunt. Matthaeus ait: *Si ergo lumen, quod in te est, tenebrae sunt: ipsae tenebrae quantae erunt?*

661. CAPVT XXXIX *Non posse quemquam seruire duobus dominis. Item nimiam ciborum, et vestium curam e corde eliminandam, nec plus aequo solicitos esse oportere*. Matth. cap. 6. v. 24. seqq. Lucae cap. 12. v. 22., et cap. 16. v. 13.

Inseruire simul. Sed vos haec iussa tenete.
Solicitet proprio ne vos pro corpore vestis,
Neu faciles victus aegra disquirite cura.
Nonne animam pluris facimus, quam corporis escas?
Aut dubitat corpus quisquam praeponere vesti?
Aerias spectemus aues: non vomere presso
Terga soli subigunt, iaciunt aut semina farris,
Aut segetum culmos incurua falce recidunt.
Proueniet tamen his satias potusque, cibique.
Nonne deo magis est hominum curatio cordi?

VAR. LECT.

665. Rom. *sed haec vos iussa*: alii *sed vos haec iussa*.

667. Ott. *Neu facilis*: lege *Neu faciles*.

669. Poelm., Ald, Hadam., Reg., Ott. *Aut dubitat*. Reg. a sec. m. *Aut dubitet*, Rom. *Haud dubitat*, Torn. *Haud dubites*. Si legatur *Haud dubitas*, sine interrogatione id efferendum est. Forte praestabit scribere *An dubitas*, vel *An dubitet*. Sententia eadem est.

670. Ott., et a sec. m. Reg. scribunt *Aerias*; alii *Aereas*. Bas., Ald. *num vomere presso – Terga soli subigunt?* Alii *non vomere* sine interrogatione, quae etiam a textu Euangelii abest. Reuschius *num* cum interrogatione prae reliquis lectionibus eligit.

671. Rom. *subeunt*: corrige *subigunt*. Poelm. in textu, Hadam., Torn. *haud*. Mss., Bas., Poelm. pro d u script. *aut*. Fabr. *nec*. Sensus idem est. Aldus interrogationem pergit adhibere *iaciunt aut semina farris*? Sic etiam v. seq.

673. Reg. *Prouenies his tamen saties*, quod metri ratio non patitur. Fabr. *Prouenit et tamen his satias*. Ald, Rom., Torn., Bas. *Prouenies tamen his saties*. Ott., Poelm. *Prouenies tamen his satias*. Magis probatum est *satias*, quam *saties*.

674. Rom. *Numne deo magis est bo-*

NOTAE.

669. *Solicitet*: idem verbum in simili argumento apud Prudentium, et Columbanum, vt leges in not. ad v. 683. h. l.

667. *Faciles victus*, quia victus homini necessarius facilis est, et parabilis, siue facile obtinetur. Hac significatione *victus* dicitur tam in singulari, quam in plurali.

670. Virgilius l. 1. Georg. v. 45. *Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro – Ingemere*. Plinius l. 17 cap. 4. dixit *vomerem imprimere*. Hoc sensu *vomere presso* pro *depresso*, aut *impresso*.

671. *Terga* pro superficie, vt terga maris. Virgilius libr. 1. Georg. v. 97. *Et qui proscisso quae suscitat aequore terga, – Rursus in obliquum verso perrumpit aratro*. Et libr. 2. v. 236. *Glebas cunctantes, crassaque terga – Expecta, et validis terram proscinde iuuencis*. Iuuencus saepe idem vocabulum ad terrae superficiem indicandam adhibet. Columella l. 2. cap. 2. vers. fin. *Exiguis vomeribus, et dentalibus terram subigere*.

673. Cellarius De Barbarism. in Cur. poster. ait, non satis constare de auctoritate verbi *saties* pro *satietas*. At verbum *satias* pro *satietas* probat idem Cellarius, quia non solum antiquissimorum est Terentii, et Lucretii, sed etiam Liuii, et Taciti. Alios addit Forcellinus.

674. *Curatio* proprie est cura, admi-

Nec dignum fuerat vestis suspendere curam
Pectoribus nostris. Numquid cubitalia possunt
Incrementa suis homines imponere membris?
Cernite, per pingues agros vt lilia florent.
Non vlli tamen iis vnquam incubuere labores.
Nec Salomona illum, quum regni diuitis aula

VAR. LECT.

minum curatio cordis? quod profecto sustineri nequit.

675. Vide, num melius *Et dignum fuerat vestis suspendere curam*, hoc est, differre curam.

676. Ott. *Pectoribus nostris nonticubitalia possent*, vt vix appareat distinctio in *sicubitalia*. Reg. *necsicubitalia* fere eodem modo, sed glossa inepta supra *si vbicumque*. Rom. *nam sicubi talia possent*. Fabr., Poelmann. in textu, Hadam. *num sicubi talia possunt*. Poelm. pro d. s., Ald., Torn., Bas. *Pectoribus, si nunc babitam transire figuram – Per se nemo potest, aut quicquam imponere membro*. Koenigius coniecit *Pectoribus nostris. Nunquid cubitalia potsunt – Incrementa suis bomines imponere membris?* Quam coniecturam confirmauit Reuschius ex codd. Helmst., et Fuld. Fauent nostri codices Vatt. Reg., Ott. Suspicabitur aliquis *num sic cubitalia possunt etc.* Reuschius ex suis codicibus legit *Pectoribus nostris: non, si cubitalia possent etc.*, et commentatur: Ne dignum quidem est discipulo meo curis angi, si vel maxime efficere posset, vt staturam suam excederet, atque corporis altitudini partem alterius adderet. Pro *Pectoribus nostris* melius videtur *Pectoribus vestris*.

677. Ita Poelm. in textu, Fabr., Hadam., et alii cum mss. nostris. Aldus, et alii editi *Per se etc.*, vt nuper explicui.

678. Reg. *lilia fulgent*. Tentabam ordinem horum versuum ita restituere: *Nonne deo magis est bominum curatio cordi? – Pectoribus, nostis, numquid cubitalia possint – Incrementa suis bomines imponere membris? – Et dignum fuerat vestis suspendere curam. – Cernitc per pingues etc.* Intelligo *Pectoribus*, cogitantes, aut cogitando: quamuis enim id durum sit, tamen refertur ad Euangelium: *Numquid potest bomo cogitans etc.* Pro cogitatione *pectora* posuit Iuuencus l. 2. v. 84.

679. Reg., Ott., Poelmann. pro d. s., Rom. *labores*. Ald., Had., Fabr., et alii *ligones*. Coniiciat aliquis *ligone*.

680. Ald., Fabr., Hadam., Poelmann. in textu, Dauentr., et alii *Nec Salomona grauem*. Reg., Ott. *Nec Salomoua illum*. Rom. *Nec Salomon illum*. Ex vulgata lectione *Nec Salomona granem* coniici potest *Nec Salomona tamen*. Poelm. pro d. s. posuit *Nec Salomona illum*, quod etiam amplexus est Omeisius. Vide lect. var. l. 2. v. 712.

NOTAE.

nistratio. Hinc transfertur ad illam curam, quae morbis adhibetur.

675. Sententia inuersa est in Iuuenco, aut traiecta sunt verba, et aliquod hemistichium deest. Euangelista ait: *Nonne vos magis pluris estis illis? Quis autem vestrum cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri, quomodo crescunt: non laborant, neque nent etc.* Igitur haec verba, *Nec dignum fuerat vestis suspendere curam* coniungenda sunt cum verbis, *Ceruite per pingues etc.* Obscurum etiam est, *Nec dignum fuerat vestis suspendere curam – Pectoribus* pro *Nec dignum fuerat curam de veste retinere pectore*. Verbum autem *cubitalia* probum est: quo vtuntur Liuius, Plinius, Palladius.

680. Intelligo, quum Salomon affiueret

Affluerет, talis contexit gratia vestis.
Naturale bonum terris commune placebit.
Quod si pratorum, fruticumque virentia laeta
Ipse deus vestit, nostris obnoxia flammis,
Cur vobis potior non est fiducia patris?
Ergo cibum, potum, vestemque, et inania cuncta,
Gentibus infidis terrenam linquite curam.
Vos potius digne caelestia quaerite regna,
Iustitiamque dei: spontanea cetera current:
Crastina nec vobis curetur copia rerum.

VAR. LECT.

682. Abest hic versus ab editis, etiam ab editione Reuschiana. Sed quum adsit in nostris mss. Reg., Ott., Rom., cur eum diutius abesse patiemur?

685. Rom. *Cur nobis potior non est fiducia praesens?* Retine, quod editum est.

689. Ald., Bas. *currunt*: alii *current*.

NOTAE.

regni diuitis aula, vt *aula* sit in auferendi casu.

681. *Gratia* pro elegantia, venustate, pulchritudine. Sic hoc verbum accipiunt Plinius, Celsus, Quintilianus, Apuleius, et aequales. Hinc tres Gratiae nomen traxerunt.

683. Barthius libr. 35. Aduers. cap. 12. haec obseruat: *Nemini non ignarissimo non est notum CVLTA poetis loca fertilia, foecunda, et subacta esse. At vero non est proletarium, LAETA eadem significari. Iuuencus libr. 1. Quod si pratorum, fruticumque virentia laeta – Ipse deus vestit. Et in talibus tales scriptores non sunt aspernandi, quos vulgus nulla ratione contemnit: essent autem maioris auctoritatis, nisi per tot barbaras monachorum manus ad nos peruenissent.* Rogarem a Barthio, per quas alias doctiores manus ad nos peruenire potuissent haec carmina? Aut quo pacto nos ea nunc haberemus, nisi per monachorum manus ad nos tandem essent delata? Neque vero probo, quod ait Barthius, *laeta* poetis esse loca fertilia ex hoc loco Iuuenci: nam quum *laeta* coniungatur cum *virentia*, hoc potius nomen absolute positum esse censendum est, vt l. 2. v. 817. *Seminibusque illud minus omnibus esse virentum.* Columella libr. 1. cap. 5. *Armentis, et virentibus, eorumque fructibus*. Et l. 3. cap. 8. *Natura parem legem foecunditatis dixit virentibus, atque hominibus, ceterisque animalibus*.

684. *Vestit*: de hac metaphora vide not. ad Dracont. l. 1. v. 184. *Nostris obnoxia flammis*, quia Euangelista Matthaeus ait: *Si autem faenum agri, quod hodie est, et cras in clibanum mittitur, deus sic vestit etc.* Nempe in furnum mittitur. Clarius Itala vetus in Ms. 1. Sangerm. *Et cras in ignem mittitur*. Badius de exustione solis verba Iuuenci praepostere exponebat.

689. *Spontaneus*, Senecae, et posteriorum verbum. A Cellario seculo argenteo restituitur contra Vossium: sed locus Plinii, quem allegat ex Borrichio, incertae lectionis est.

690. Prudentius Psych. v. 615. *Nec te solicites res crastina*. Columbanus: *Nec te solicitet circumflua copia rerum*: quod ex cit. loco Prudentii sumptum, et ex

Quisque dies sibimet satis est pro fraude diurna.
Iudicium vestrum fugiat damnatio saeua.
Nam Dominus iuris vestri documenta sequetur.
Quae vos in terris statuetis tempore capti,
Haec eadem vobis genitor seruabit in aethra.
Mensuram, tibi quam ponis, portare necesse est.
Cernis adhaerentem festucam in lumine fratris,
Nec tamen in proprio tignum consistere sentis?
Atque oculum prius alterius purgare laboras?
Diripe sed proprio fallax de lumine tignum.
Tum minimam alterius curabis demere aristam.
Ne canibus sanctum dederitis, neue velitis

VAR. LECT.

693. Mss. nostri Reg., Ott., Rom. *iuris vestri*. Editi *vestri iuris*.

694. Ott., Bas., Torn., Ald., Poelm. pro d. s. *Quaecumque in terris*. Reg., Rom., et alii *Quae vos in terris*. Ald., Bas. *tempora*, alii *tempore*. Badius exhibet, et explicat *tempora*, hoc est, temporalia iudicia: *capti*, hoc est, illecebris, et diuitiis. Reuschius praefert *statuetis*, *tempore capti*, vbi tempus metonymice sumitur pro eo, quod male fit in tempore, vt in illo: *O tempora, o mores!*

697. Ott. scribit *fistucam*.

698. Badius legit *lignum*, sed coniiciebat legendum *tignum*, quod habent reliqui.

699. Rom. *labores*: alii *laboras*. Poelm., et alii *laboras?* cum interrogationis nota, quae in Euangelio etiam extat. Nonnulli *laboras* sine interrogatione.

700. Poelm. pro d. s. *Eripe*, in textu *Diripe* cum plerisque. Ott. *Deripe*. Reg., Ott., Ald., Dauentr., Bas. *lumine trabem*: quod mirum est, nam *a* in *trabem* corripitur. Rom., Had., Poelm., et alii recte *tignum*.

702. Lupus Abbas Ferrariensis legebat *Ne sanctum canibus*. In mss. nostris, et editis inuenio *Ne canibus sanctum*.

NOTAE.

alio Hamartig. v. 333. *Et nitidit fallens circumflua copia rebus*.

691. Euangelii textus est: *Crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi: sufficit enim diei malitia sua*. Graece pro *malitia* est κακία, *afflictio*, *molestia*. Recte ergo Iuuencus *pro fraude*: nam *fraus* damnum etiam significat. Confer not. ad Dracont. l. 3. v. 326.

692. CAPVT XL. *Non esse temere iudicandum. Tum cernere nos festucam in alieno oculo, trabem vero in nostro non sentire. Item non iaciendas esse porcis margaritas*. Matth. cap. 7. v. 1. seqq. Lucae cap. 6. v. 37. Marc. cap. 4. v. 24.

693. *Iuris vestri documenta sequetur*: iudicabit vos in iudicio, quo vos iudicaueritis. Par pari referet.

702. Audiendus hoc loco est Lupus Abbas Ferrariensis epist. 8. *Seruius auctor est, qui in eo versu, vbi Virgilius systolen fecit bis verbis, Egerimus, nosti, et nimium meminisse necesse est, Ri, inquit, metri necessitate corripuit. Item Iuuencus: Ne sanctum canibus dederitis, neue velitis, licet quidam praeteritum perfectum subiun-*

Turpi-

Turpiter immundis iactare monilia porcis.
Namque illa in coeno pedibus subiecta iacebunt,
Conuersique sues vasto vos vulnere rumpent.
Poscenti dabitur, quaerens inuenta tenebit,
Pulsantique aditus foribus pandetur apertis.
Vos homines natis panem poscentibus omnes
Num lapidem dabitis, piscemue petentibus, anguem?
Vos, inquam, rigidi, quibus alte est insita cordi
Durities, vestris dabitis semper bona natis.
Indulgens hominum genitor bona mitia digne
Quam praestare magis gaudet poscentibus aequis?
Quae cupitis vobis hominum benefacta venire,

VAR. LECT.

703. Reg., et a sec. m. Ott. scribunt *munilia* pro *monilia*.

704. Hadam. *Namque illo in caeno*: lege cum aliis *illa*.

705. Bas. *Conuersique suos* mendose. Fabr., Torn. *Conuersique canes*. Poelm. pro d. s. *Conuersaeque sues*, in textu cum mss., et plerisque editis *Conuersique sues.*

707. Bas. *adytus*, quo fortasse respicit Rom. *adytis*. Sed *aditus* verum est. In Rom. est *aperte*, et supra tamquam diuersa lectio *apertis*.

709. Reg., Ott., Rom. *Non lapidem dabitis, piscemue petentibus, anguem*. Editi *Num lapidem dabitis, piscemue petentibus, anguem?* Id magis accedit ad textum Euangelii: et Ss. Patres etiam plerumque cum interrogatione hanc sententiam efferunt.

711. Fabr. *dabitis dona optima natis*: nescio a quo id mutuatus fuerit; nam mss., et editi habent *dabitis semper bona natis*, quod probum est.

713. Fortasse *poscentibus aequus*, vel *poscentibus aequa*.

714. Poelm. in textu *hominum* cum plerisque: pro d. s. *homini*.

NOTAE.

ctiui, et futurum differre scribant. Quidquid id est, grammatices tuta regula est, *Ri subiunctiui poterit variare poesis.* Exempla in optimis quibusque poetis inuenire licet.

703. *Monilia*: hoc est, margaritas, quibus ornantur monilia.

705. *Rumpent*, lacerabunt. Ouidius in Ibin v. 603. *Quique Lycurgiden lethauit et arbore natum, – Idmonaque audacem, te quoque rumpat aper.* Adde Martialem l. 12. epigr. 14.

706. CAPVT XLI. *Petendum, quaerendum, et pulsandum esse*. Matth. cap. 7. v. 7. seqq., et cap. 21. v. 22. Marc. cap. XI. v. 24. Luc. cap. XI. v. 9. Ioann. cap. 14. v. 13.

711. *Durities*, quia homines rigidi, et duri sunt, hoc est, ad benignitatem parum procliues.

713. *Quam magis gaudet*, hoc est, quanto magis: nam *quam* proprie significat *quantum*, *quantopere*. Pro bonis, iustis adhibetur *aequis*. Virgilius Aeneid. lib. 6. v. 129. *Pauci, quos aequus amauit – Iupiter*. Vide v. 123. h. l.

Haec eadem vestro cunctis praestate fauore.
Haec legis summa est, hoc ius dixere prophetae.
Ite per angustam, iusti, supra sidera portam.
Quam lata, et spatiosa via est, quae limite laeuo
Praeruptum conuoluit iter caligine mortis,
Innumeraeque illam penetrant per prona cateruae!
Vitalis vastis stipatur semita saxis,
Celsaque vix paucos ducit per scrupea virtus.
At siquos nimium fallax, illexque malorum
Planities suasit deformi lubrica lapsu,

VAR. LECT.

717. Reg., Ott., Rom. *supra sidera*. Editi *super aethera*.

718. Poelm. in textu cum aliis *Quam*, pro d. s. *Quod*.

721. Reg. *strictis*, supra pro d. s. *vastis*, quod extat in Ott., Rom., et editis.

722. Reg., Rom., et Ott. a s. m. *ducit*, quod edidit Torn. Alii plerique editi cum Ott. in textu *ducet*. Ott., et Rom. scribunt *scropea*.

723. In mss. Reg., Ott., Rom. scribitur *inlex* pro *illex*.

NOTAE.

717. CAPVT LXII. *Latam esse viam, quae ducit ad perditionem, angustam vero, quae ad salutem*. Matth. cap. 7. v.13. seq. Luc. cap.13. v.24.

718. *Quam lata*, forte valde lata, et spatiosa via est. Euangelista ait: *Intrate per angustam portam, quia lata porta, et spatiosa via est, quae ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per eam.* At in versiculo seq. cum admiratione: *Quam angusta porta, et arcta via est, quae ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inueniunt eam!* Crediderim tamen, abesse posse etiam a textu sacro eam notam admirationis: nam rectus est hic sensus, Valde angusta porta, et arcta via est: eam enim vim habet particula *quam*. Itaque in hac ipsa sententia exprimenda eam particulam omittunt Hilarius, Ambrosius, Leo Magnus, et alii. Plerique mss. codices graeci apud Wetstenium, et Matthaeium habent non *ὅτι*, sed *τί*. Haec particula interrogationem, vel admirationem etiam in Iuuenco arguere potest.

720. *Per prona*, per decliue, quia *facilis descensus auerni*. Silius libr.15. v.234. *Pugnabat natura soli, paruoque superne – Bellantum nisu, passim per prona voluti – Truncato instabiles fundebant corpore vitam*. Seneca epist. 123. *Qui per pronum eunt, resupinant corpora, qui in arduum, incumbunt*.

722. *Scrupus* est saxum asperum: hinc *scrupeus*, saxis asperis plenus, et *scrupea* loca aditu difficilia, vastis saxis horrida. *Celsa* cum *virtus* potius coniungendum, quam cum *scrupea*.

723. *Illex* ab *illiciendo*: vide comment. ad Prudent. v.328 Psychom. Cum genitiuo apud Apuleium in Apologo: *Illex animi Venus*.

724. *Suasit* cum accusatiuo loco datiui. Sic etiam Apuleius, Tertullianus, et alii locuti sunt. Si sequatur infinitiuus, tunc non ita rarum est *suadeo* cum accusatiuo personae, vt *Suadeo te quiescere*. Semper tamen melius est *Suadeo sibi*.

Arripit hos, pronosque trahit, velut impetus amnis,
Aut alacer sonipes ruptis effrenus habenis,
Aut rectoris egens ventosa per aequora puppis.
Obseruate illos, falso qui nomine vobis
Insidias faciunt, appellanturque prophetae.
Hos ouium species vestit, sed saeua luporum
Pectora fraude tegunt, lacerantque incauta trahentes
Agmina credentum, saeuus quos decipit error.
Fructibus e propriis noscuntur talia monstra:
Quemque petat finem fallax doctrina, videndum.
Quapropter rerum molitio perspiciatur.
Nam neque de tribulis ficus, nec sentibus vuas
Prouenisse vnquam ruris per terga notastis.
Vtque arbor proprio vestitur germine pomi,

VAR. LECT.

726. Fabr. *effrenis* : mss., et alii editi *effrenus*, quod mutari non debuit.

732. In Ott. factum est *cedentum* fortasse ex *credentum* : nam aliquid est abrasum. Magis probo *credentum*.

734. Ott. *videndum* sine *est*, quod elegantiam praefert. Plerique tamen *videndum est*.

735. Hic versus *Quapropter* in Ott. virgula inclusus est, et circumscriptus. In aliis nostris mss., et editis sine vlla nota reperitur. Omeisius, et Schoettgenius Fabricium, et codd. Helmst., et Ca. secuti illum commode abesse posse censuerunt. Reuschius, quamuis haesitans, retinuit tamen, et sermonem esse ait de illis, qui vitam corruptam dissimulant; quos vt caueamus, non solum doctrina, sed et vita est inspicienda.

736. Fabr. *ficus, de sentibus*. Alii *ficus, nec sentibus*.

738. Reg. *Vtque arbor vestitur proprio* : emenda *Vtque arbor proprio vestitur*.

NOTAE.

725. *Pronosque*, vt v. 720. *per prona*.

726. *Sonipes* poeticum pro equo. Haec a Iuuenco addita sunt, vt sententiam euangelicam confirmet. Quo loco satis ostendit, quam sublimi stilo canere potuisset, si liberius vagari voluisset.

727. Horatius l. 3. od. 4. v. 45. *Qui terram inertem, qui mare temperat - Ventosum*.

728. CAPVT XLIII. *De pseudoprophetis, et hypocritis*. Matth. cap. 7. v. 15. seqq. Luc. cap. 6. v. 44. *Obseruare aliquem* interdum est venerari, et colere: sed aliquando significat considerare, et speculari, vt ab eius insidiis caueat is, qui obseruat.

735. *Molitio*, conatus: de re bona, et mala promiscue adhibetur. Insidiantium non solum doctrina perspicienda est, sed etiam mores explorandi.

737. *Ruris per terga* : vide not. ad v. 671.

Sic dolus illorum fructu monstrante patescit.
Non ego palpantum verbis, et honore mouebor,
Nec me quod Dominum perblanda adulatio dicit,
Praemia caelestis capiet spontanea sedis.
Illi sed merito gaudebunt munere regni,
Qui faciunt nostri genitoris iussa volentes.
Adueniet mox summa dies, quae iure seuero
Praemia iustitiae tribuet, scelerique gehennam.
Tum mihi multorum clamabit talia fletus.
Nonne tuo quondam magnae sub nomine nobis
Virtutes sanctis domuerunt omnia iussis?
Saepe etiam nostra est vox annumerata prophetis:
Seruiuitque tuo nobis sub nomine daemon.
Tunc iurabo illis, quod talis cognita nunquam

VAR. LECT.

740. Sabatierius ad cap. 7. Matth. edidit *Non ergo*: sed lex metri exigit *Non ego*.

741. Reg., Ott., Rom., Fabr. *perblanda*. Ald., et alii editi *praeblanda*, quam vocem nouam esse obseruat Omeisius. Reg. scribit *adolatio*: et haec scriptura magis congruit metro, quam *adulatio*, vt habent ceteri mss., et editi: nam secunda in *adulatio* est longa. A Iuuenco per systolen corripi, Omeisius astruit. Rom. *quae dominum*, neque aliud fortasse voluit Aldus in nexu literarum. Reg. a s. m., Rom. *dicet*: alii *dicit*.

743. Poelm. in textu *Olli*: plerique *Illi*.

744. Codex Helmst. *volenter*, quo aduerbio Apuleius etiam vsus est.

745. Bas. *qua*: lege *quae*. In Reg. non satis exprimitur, an *seuero*, an *seuera*, an aliud legendum sit.

748. Reg., Ott., Rom., Poelm. pro d. s. *quondam magnae sub nomine nobis – Virtutes sanctis domuerunt omnia iussis*. Ald., Hadam., Fabr., et alii editi *quondam nobis sub nomine virtus – Extitit, et nostris parebant omnia iussis*. Priorem lectionem tuetur Reuschius, qui ait, *nobis* esse datiuum personae, cui aliquid acquiritur. Notatur arrogantia istorum hominum, qui virtutes, quas per eos deus operatus est, sibi transcribere non verentur: quo etiam v. seq. respiciunt verba *sanctis iussis*.

NOTAE.

740. CAPVT XLIV. *Non qui dicunt, Domine, Domine, intraturos in regnum caelorum, sed qui faciunt iussa dei*. Matth. cap. 7. v. 21. seqq. Omeisius per hendiadyn exponit *verbis, et honore*, videlicet *verbis honorificis*.

742. *Spontanea*: vide not. ad v. 689.

745. Virgilius libr. 2. Aeneid. v. 324. *Venit summa dies, et ineluctabile tempus*.

749. *Virtutes*: hoc vocabulum in sacris literis, et ab ecclesiasticis scriptoribus passim miraculis tribuitur.

Vita mihi est hominum, gestis quae sordet iniquis.
Quisque meis monitis auresque, et facta dicabit,
Hunc aequabo viro, solidis fundamina saxis
Ponenti, librata super quae moenia surgent.
Illa domus pluuiis, ventisque illaesa manebit,
Torrentumque minas firmato robore vincet:
Haerent immotae quoniam fundamina petrae.
Qui vero auditu tantum mea iussa tenebit,
Diuersisque procul factis per lubrica perget,
Hunc similem faciam, volucri qui fulcit arena
Fundamenta domus, primo cui flamine venti,
Et pluuia effusis coepit quum incumbere riuis,
Omnis subuerso procumbit pondere moles,

VAR. LECT.

753. Rom. *genitis*: corrige *gestis*.

754. Reg. *meritis*: lege *monitis*.

756. Bas. *ponente* mendose. Rom. *super cui* minus bene. Poelm. pro d. s. *surgunt*: alii *surgent*.

759. Ald. *immoto*. Torn., Bas. *immota*. Plerique *immotae*. Ald. *fundamine*: sic etiam Bas., et Torn. Alii *fundamina*. Poelm. in textu *immotae q. fundamina*, pro d. s. *immoto q. fundamine*.

761. Reg. *pergit*: ceteri *perget*.

762. Fabr. *Hanc*: emenda *Hunc*.

763. Ott. *primo cui flamine venti, – Et pluuia effusis coepit quum incumbere riuis*. Reg. sic, sed *infusis* pro *effusis*, et glossa in *venti – quum coeperunt incumbere*. In Ott. a pr. m. forte fuit *flamina*, ex quo factum est *flamine*. Rom. *Fundamenta domus, cui flamine venti, – Et pluuiae fusis coepit quum incumbere riuis*. Dees: *primo*. In editis aliter id expressum est, nempe *Fundamenta domus; cui mox vt flamina venti, – Et pluuia effusis coepere incumbere riuis*.

NOTAE.

753. *Res gestae*, et *gesta* sunt insigniora quaedum acta. Iccirco Badius melius putaret *factis*, quia de priuatis loquitur.

754. CAPVT XLV. *Domum supra petram aedificatam manere illaesam, supra arenam vero ruere*. Matth. cap. 7. v. 24. seqq. Luc. cap 6. v. 47. seqq. De vocabulo *quisque* pro *quisquis* vide not. ad Dracont. libr. 2. v. 719., et comment. ad Prudent. hymn. 7. Cath. v. 216.

755. *Fundamina* vox poetica Virgilii, Ouidii, et aliorum.

756. *Librata*, quasi ad libram collocata, ad libram condita, vt nutare nequeant, libellae instrumento aequata. *Surgent* ex Virgilio l. 1. Aeneid. v. 441. *O fortunati, quorum iam moenia surgunt*.

761. *Diuersis*: nempe oppositis, contrariis, nam hac etiam significatione nomen *diuersus* gaudet, quod multis exemplis Lexicographi confirmant. *Lubricum* substantiui more dixerunt Plinius, Macrobius, Vlpianus, et alii.

Insequiturque graui tectorum strage ruina.
Talia dicentem magna admiratio plebis
Immensum stupuit, quoniam transcenderat alte
Doctrinam veterum Christo concessa potestas.
Denique linquentem celsi fastigia montis
Stipabat gaudens populorum turba sequentum.
Ecce sed horrenda confixus viscera tabe,
Quem toto obsessum foedarat corpore lepra,
Procubuit venerans iuuenis, Christumque precatur;
Vt caream tandem languoris pondere tanti,
Sufficiat voluisse tuum. Tum dextera Christi
Attactu solo purgauit lurida membra.
Incolumique dehinc, celaret gaudia, iussit,

VAR. LECT.

766. Reg., Ott., Rom., Ald. *graui*. Fabr., Poelm., et nonnulli alii *grauis*.

767. Reg. *Talia dicente fixa admiratio*, et glossa *dicente – Domino*.

768. Reg., Ott., Rom. *transcenderat*. Editi *transcenderet*.

775. Rom. *Et*, ad marg. *Vt*. Coniicere licet *Vt caream*. Matthaeus enim ait: *Adorabat eum dicens: Domine, si vis, potes me mundare*. Simili modo Marcus, et Lucas. Itaque coniecturam sequor, quamuis alii omnes habeant *careat*.

776. Poelm. pro d. s. *Sufficiet*: plerique *Sufficiat*.

778. Reg., Ott. a sec. m. scribunt *Incolomi*. Poelm. in textu, Torn., Hadam. *celare haec gaudia iussit, – Et legi parens offerri munera templo*. Poelm. pro d. s., Fabr. *celaret gaudia . . . offerret*. Reg. a pr. m. *celare gaudia . . . offerret*. Reg. ex correctione, Ott., Dauentr, Ald., Rom., Bas. *celare haec . . . offerret*.

NOTAE.

768. *Immensum* aduerbii more efferunt Sallustius, Ouidius, Tacitus, et alii. *Stupuit* de stupore ex admiratione orto cum accusatiuo iterum l. 2. v. 297. *Stupuere magistrum*.

769. Euangelista Matthaeus ait: *Erat enim docens eos, sicut potestatem habens, et non sicut scribae eorum, et pharisaei*. Intelligit ergo Iuuencus *veterum* nomine scribas, et pharisaeos, aut etiam seniores.

770. CAPVT XLVI. *Descendens Iesus de monte, leprosum curat*. Matth. cap. 8. v. 1. seqq., Marc. cap. 1. v. 40. Luc. cap. 5. vers. 12.

774. *Iuuenis*: immo *vir plenus lepra*, vt ait Lucas. Adisis not. ad l. 2. v. 332. 419. de hac voce *iuuenis*.

776. *Voluisse tuum*, voluntas tua. Vide not. ad Dracont. libr. 1. v. 367.

777. Virgilius libr. 7. v. 350. *Voluitur attactu nullo*. Varro etiam ablatiuo *attactu* vsus est: ac negat Forcellinus, extra ablatiuum casum exempla reperiri. *Purgare* verbum est huic rei accommodatissimum, vt notauit Arntzenius Obseruat. Spec. cap. 9. Cyprianus De idol. vanit. *Leprosos purgaret*.

Et legi parens offerret munera templo.
Inde recedenti supplex se protinus offert
Centurio, et precibus proiectus talibus orat.
Impubis pueri cruciatur spiritus aeger,
Cuius cuncta repens membrorum munia languor
Dissoluit, vitamque tenet iam poena superstes.
Sed iussu miserere, precor: nam tecta subire
Crimina nostra vetant vitae, lucisque parentem.
Nunc verbo satis est iubeas remeare salutem.
Subiectos mihi saepe viros sic nostra potestas
Officiis verbo iussis parere coegit.
Dixerat: ille viri motus precibusque, fideque,
Talia conuersus populo dat dicta sequenti.
Haud vnquam talem memini me gentis auitae

VAR. LECT.

781. Ald. *proiectis*.

783. Ald., Dauentr., Had., Poelm., et plerique editi *tepens*. Fabricius edidit *repens*, fortasse pro *repente*, non a *repo*, quod extat etiam in Reg., et Ottobon. Consonat Rom., vbi mendum est *reperis* pro *repens*, et pro *Cuius* legitur *Eius*. Duo etiam codices apud Omeisium exhibent *repens*. Reuschius edidit *tepens*, et explicat *remittens*: sed aduertit, Prudentium corripuisse etiam primam in *repo* hymn. 3. Perist. v. 161. *Emicat inde columba repens*. Mihi non satis id constat: nam eo in loco *repens* fortasse positum est pro *repente*: et Isonis vetus glossa explicat *repens* – *subita*. In not. ad Dracontium libr. 1. v. 288 *Et maculosa repit squamis per viscera serpens* ostendi, nonnullam esse rationem, cur prima in *repo* corripi possit. *Repo* per metathesin a verbo graeco ἕρπω originem trahere confirmat Forcellinus.

NOTAE.

780. CAPVT XLVII. *Puerum Centurionis paralyticum curatum* Matth. cap. 8. v. 5. seqq., Lucae cap. 7. v. 1.

782. Quem Matthaeus *puerum* semper, Lucas plerumque *seruum*, aliquando *puerum* vocat. Romani seruos suos etiam senes vocabant *pueros*. Confer comment. ad Prudent. hymn. 9. Cathem. v. 1. Non igitur video, cur Iuuencus *impubem puerum* dicat Centurionis seruum. Saepe *iuuenem vocat* hominem adultum: at *puer impubes* ad veram pueritiam omnino referendum est.

784. *Dissoluit*: verbum proprium ad paralysin explicandum. Vide not. ad Dracont. l. 2. v. 118. *Ossibus, et neruis resoluta carne resectis*. Quod *poena superstes* vitam teneret, ita intelligo, in membris paralysi resolutis, et mortuis poenam fuisse, quae superstes erat vitae aliorum membrorum. Confer not. ad v. 605. l. 2.

791. *Dat dicta*: aliquando *dare verba* significat loqui, non fallere. Exempla protuli in not. ad Dracont. libr. 3. v. 456.

792. *Memini me inuenisse*: elegans esset cum infinitiuo praesenti, etiamsi de

Inuenisse fidem: sed veris discite dictis,
Quod multos homines diuersis partibus orbis
Progenitos caeli regnum sublime vocabit
Cum patribus nostris vitali accumbere mensae:
Progenies quorum caecis demersa tenebris
Dentibus horrendum stridens, fletumque frequentans
Perpetuis poenam cruciatibus acta subibit.
At tibi iam iuueni mentis virtute fidelis,

VAR. LECT.

794. Reg., Ott., Rom., Ald., Torn., Bas. *Quod multos*. Hadam., Fabr., Poelm. pro d. s. *Quam multos*.

796. Ald. *vestris*: alii *uostris*.

797. Torn., Fabr. scribunt *demersa*: plerique *dimersa*. Bas. *diuersa* minus bene, quamuis bono aliquo sensu explicari id possit, nempe *opposita*, aut *in parte contraria*, *et opposita*. Vide not. ad v. 761.

798. Ott. a pr. m. *fletamque*, in Reg. a pr. m. fortasse fuit *fleutumque*. Scriptura communis *fletumque*.

799. Reg. *pocuae*. reliqui *poenam*.

800. Reg., Ott., Rom., Ald. *At tibi*. Ita etiam Torn., et Bas. Alii cum Hadam., Poelm. in textu *Ac tibi*. Ald., Fabr., Rom., Torn., Bas. *iuueuis*. Alii *iuueni*. In Reg. ex *fidelis* factum *fideli*, scilicet virtute. Reuschius *At tibi iam iuueui meutis virtute fidelis etc.* Scilicet, Tibi, o centurio, fidei tuae fructus veniet: iuuenis, quem adeo fidelem tibi, et obsequentem praedicasti, accipiet lucem salutis, siue sanitatem. Duo datiui eidem verbo adiunguntur in hac Reuschii scriptura, et expositione.

NOTAE.

re praeterita sermo sit. Verum etiam cum infinitiuo praeterito apud Ciceronem, Virgilium, aliosque probos scriptores reperitur.

795. *Caeli regnum sublime* figurate pro *reguator caeli sublimis*. Reuschius supplebat, *Vel caeli reguum teneus vocabit*, vel *Pater caelestis ad caeli regnum vocabit*. Notandum *vocabit* cum infinitiuo *accumbere vitali meusae*. Horatius libr. 2. od. 18. in fin. de Charonte: *Hic leuare functum – Pauperem laboribus – Vocatus, atque uon vocatus audit*. Nonnulli ita ordinem collocant: *Charon vocatus, atque non vocatus audit leuare etc.* Alii melius: *Vocatus leuare pauperem functum laboribus, atque uon vocatus, audit*. Nimirum pauperem a laboribus subleuat, siue ad id vocetur, siue non vocetur. Notandum etiam verbum ipsum *vocabit*, quod absolute positum solemne est pro *iuuitare ad coenam*. Hinc *vocator*, et *vocatio*. Exempla, qui voles, leges apud Forcellinum, aliosue Lexicographos.

796. Virgilius 1. Aen. v. 83. *Tu das epulis accumbere Diuum*.

797. Matthaeus hic, et cap. 22. v. 13. vocat *tenebras exteriores*. Mazochius ad Matth. c. 8. v. 12. tom. 3. Spicil. hanc appellationem desumit ex eo, quod locus carceris secretior, et obscurior erat veluti carcer extra carcerem. Acta S. Vincentii sect. 8. *Quaerite locum teuebrosum, et oppressum vrgente tectura, ab omni publica luce sepositum, perpetuaque uocte damnatum, reatui eius peculiarem, extra videlicet carceres carcerem*.

798. *Horrendum* aduerbii more. Virgilius l. 6. v. 288. *Horrendum stridens*. Mitto alios.

799. *Acta*, coacta, impulsa, subacta. Has enim significationes, aliasque id verbum habet.

Vt cre-

Vt credis, veniet fructus cum luce salutis.
Dixerat, et dicto citius cum voce loquentis
Ad puerum celeris transcurrunt munera verbi.
Ingressusque domum miles properante recursu
Praeuenisse dei laetatur dona medentis.
Aedes inde Petri sanctus penetrabat Iesus,
Cuius anhela socrus aestu, febrique iacebat.
Vtque illi dextram tetigit saluator Iesus,
Sana ministerium praebebat femina mensis.

VAR. LECT.

803. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *percurrunt* : alii *transcurrunt*.

805. Rom. *Prouenisse* : melius ceteri *Praeuenisse*.

808. Reg. *seruator* : reliqui *saluator*.

809. Post hunc v. Reg. *Explicit liber* I. *Incipit liber* II.

NOTAE.

802. *Cum voce* : vide var. lect. ad l. 2. v. 597. *Cum dicto*.

804. *Recursus* proprie significat reditum, qui currendo fit. Matthaeus in Vulgata solum habet : *Et dixit Iesus Centurioni : Vade, et sicut credidisti, fiat tibi : et sanatus est puer in illa hora*. Itala in nonnullis mss., plerique graeci codices, Versio Aethiopica, et Syra altera addunt : *Et conuersus Centurio in domum suam, eadem hora inuenit puerum sanum*,

805. *Laetatur* cum infinitiuo satis vsitatum est.

806. CAPVT XLVIII. *Socrum Petri febricitantem tactu liberatam*. Matth. cap. 8. v. 14. seq., Marc. cap. 1. v. 30 seq., Luc. cap. 4. vers. 38.

807. Sedulius libr. 3. v. 33. *Forte Petri validae torrebat lampadis aestu - Febris anhela socrum*. Proprie *anhela* est anhelans, vt *socrus anhela*. Sedulius febrim *anhelam* vocat, quia anhelare facit. Consule notas in editione Arntzenii. *Iacebat* apposite etiam dictum : nam hoc verbum saepe adhibetur, quum de aegris sermo est.

808. *Saluator* : vox antiquioribus ignota, a christianis scriptoribus, Tertulliano, Lactantio, et aliis vsurpari coepta : cuius proinde vsum egregie vindicat Augustinus serm. 299. sect. 6. Profertur etiam vetus inscriptio ex Grutero pag. 15. num. 5. *Ioui custodi Quirino Saluatori pro salute Caesaris Neruae Traiani etc.* Isidorus l. 7. Orig. cap. 2. cum S. Augustino idem verbum defendit. Annotator Isidori aduertit, *sotera*, seu *saluatorem* non satis exprimi *seruatoris* voce.

809. *Ministerium praebere* dixit Vlpianus, vt alii *ministerium praestare*, *facere*.

HISTORIAE EVANGELICAE

LIBER II.

Iamque dies prono decedens lumine, pontum
Inciderat, furuamque super nox caerula pallam
Sidereis pictam flammis per inane trahebat:
Quum multos homines, mentis languore ruentes,
Deuinctosque animam scelerata daemonis arte,

VAR. LECT.

2. Reg., Torn. *Contigerat*, et in Reg. supra tamquam glossa *Inciderat*, vel *intrauerat*. Communis lectio *Inciderat* proba est. Apud Reuschium nonnulli cum Aldo *aemula*: sed *caerula* epitheton nocti conuenientissimum esse, ex graecorum appellatione apposite notauit Koenigius.

5. Reg., Ott., Rom., Poelm. pro d. s. *Deuinctosque animam*, qui graecismus est vulgo notus. Plerique editi *Deuinctasque animas*. In Torn. mendum videtur *Deuictasque animas*.

NOTAE.

1. CAPVT I. *Plurimos aegrotos curatos, ac verba Domini ad scribam, qui eum sequi volebat*. Matth. cap. 8. v. 16. seqq., Marc. cap. 1. v. 32., Luc. cap. 9. v. 58. Aduertendum est, in ea distinctione capitum Euangelii Matthaei, qua nunc vtimur, librum secundum Iuuenci inchoari v. 16. cap. 8. At olim alio modo capita indicabantur, vt videre licet apud Martianaeum, et Sabatierium. Iuuencus igitur, Matthaeum potissimum secutus, primum librum perduxit ad caput 20. Matthaei iuxta veterem capitum distinctionem: inde a cap. 21. exorsus est librum secundum sui carminis, quem perduxit ad caput vsque 40. Librum 3. a cap. 41. ad caput 62. continuauit. Postremus liber historiae euangelicae reliqua Matthaei capita a c. 63. ad caput vltimum 74. comprehendit. In primo huius libri versu notandum est *prono lumine*: nam *prona dies*, *pronum sidus*, *prona lux* eleganter a poetis dicitur, quum ea prope occasum sunt. Badius ait: *Descriptio temporis vespertini, qua nihil elegantius*.

2. *Inciderat pontum* pro *Inciderat in pontum*: sic postea v. 591. *Foueam si forte pecuscula vestra – Inciderint*. Prudentius Psychom. v. 270. *Hunc eques illa dolum, dum fertur praepete cursu, – Incidit*. Nepos in Atticco cap. 10. *Nequod periculum incideret, quod noctu fiebat, praesidium ei misit*. Quaedam alia Virgilii, et Lucretii allegantur, sed dubiae lectionis. *Super* videtur hic positum pro *desuper*. Nocti tribuitur *palla*, quae est vestis muliebris. Vide not. ad Dracont. l. 2. v. 521., et comment. ad Prudent. hymn. 5. Cathem. v. 27. 28., quo loco Prudentius Iuuencum visus est Giselino imitari: *Absentemque diem lux agit aemula*. Barthius libr. 10. Aduers. cap. 20. *Peplum illum* (noctis) *non ineleganter describit Iuuencus initio l. 2. Nequis in poeta Christum professo insolens hoc opinetur. Iamque etc. Eleganter quidem; et non pauca in eo poeta, quae pressisse ingenium in gratiam materiae arguunt, vt docebimus aliquando prolixius, praecipue quum optimo exemplari membraneo simus instructi, quo melius neminem hactenus contulisse, sed nec vidisse opinamur*.

3. *Flamma*, et *ignis* ab antiquis, sed praesertim a poetis passim sideribus tribuitur. *Per inane*: id etiam poeticum est pro *per aerem*. Vide l. 1. v. 396.

Certatim populi caeca iam nocte ferebant.
Sed verbum Christi, tanto languore remoto,
Omnibus indulgens praebebat munera Patris.
Ecce sed exortus maior cum luce tumultus
Gratantis populi cum turbis: anxius ille
In mare veliuolum celsam deducere iussit
Discipulis puppim. Precibus tum scriba profusis.
Nauigio Sancti pariter poscebat abire.
Olli Christus ait: Quo me tu, scriba, sequeris?

VAR. LECT.

7. Rom. *ferebant* – *Ad verbum Christi*: *tactu languore remoto*.

8. In Poelm. error videtur *munere*: in aliis est *munera*, et glossa in Reg. *sanitates*.

9. Ott., Rom., Torn. *exorta*. Reg. *extorta* non bene. Aldus edidit *exortas*, in Erratis correxit *exortus*, quod habent Hadam., Poelm. in textu, et alii.

10. Plerique sic interpungunt *Gratantis populi, quum turbis anxius ille*: quod sic exponendum est, quum ille anxius pro turbis. Distinguo *Gratantis populi cum turbis: anxius ille*.

12. Plerique *Discipulis*, nonnulli apud Omeisium *Discipulos*. Vtrumque rectum est. Rom. *profusus*: rectius alii *profusis*.

13. Omeisius testatur, nonneminem legere malle *sancto* pro *Sancti*: quo nomine Iuuencus per antonomasiam Christum frequenter appellat. Et haec est glossa Reg. *Sancti* – *Christi*.

14. Hic, et aliis in locis variant mss., et editi: modo *olli*, modo *illi* scribitur.

NOTAE.

6. *Caeca nocte*, obscura. *Ferebant*: aduerbium temporis *quum* indicatiuo iungitur, quum mentio temporis praecessit. Vide l. 1. v. 317. seqq.

9. Libro 1. v. 801. *Cum luce salutis*.

10. *Gratantis*, gratulantis, vel potius gratias agentis. Nam *grator* hanc etiam significationem habet, quamuis dubia nonnullis videatur lectio apud Ouidium l. 3. Fast. v. 418., qui pro *Gratare* legunt *Cratera*. *Anxius* cum datiuo Ouidius Heroid. epist. 20. v. 198. *Anxia sunt vitae pectora nostra tuae*, hoc est, pro tua vita.

11. *Mare veliuolum*, ex Virgilio. Vide not. ad Dracont. l. 2. vers. 185. *Deducere puppim*: phrasis nautica, quum naues ex naualibus, seu portu in mare ducuntur. Loca similia scriptorum Lexicographi indicant. Euangelista paucis ait. *Videns autem Iesus turbas multas circum se, iussit ire trans fretum*. Versio antiqua: *Iussit discipulos suos ire trans fretum*.

13. Nauigium de quouis nauis genere dicitur. Omeisius *nauigio* pro naui more scriptorum sequioris latinitatis positum ait.

14. Interpretatio verborum Matthaei: *Et accedens vnus scriba, ait illi: Magister, sequar te, quocumque ieris. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent, et volucres caeli nidos: filius autem hominis non habet, vbi reclinet caput*. Simili modo explicat Hieronymus, dum Iesum sic loquentem inducit: *Quid me propter diuitias, et secuii lucra sequi vis, quum nec hospitiolum habeam*. Iuuencus autem potius notare videtur perfidiam iudaeorum eum insectantium: ait enim v. 18. *Gentis sic sunt molimina vestrae*.

Vulpibus in saltu rupes excisa latebram
Praebet, et aeriis auibus dat silua quietem,
Ast hominis nato nullis succedere tectis
Est licitum: gentis sic sunt molimina vestrae.
Tunc e discipulis vnus sic ore rogabat:
Vltima defuncto debentur munera patri.
Hinc spatium tribuat nobis tua, Sancte, voluntas,
Vt liceat miseri genitoris condere corpus.
Christus ad haec: Itiner potius comitabere nostrum:
Et sine defunctis defunctos condere terrae.

VAR. LECT.

15. Reg., Ott. scribunt *rupis*. Obseruat Reuschius, in Fuldensi non male legi *rupes exesa*, vt *exesum antrum* apud Senecam Tragicum, *exesa saxa* apud Senecam Philosophum.

16. Rom. *Aethereis auibus praebet at siluam quietem* non inepte, et fortasse legendum est *ac silua*. Prius fuit *siluam*. Alii *aeriis*, alii *aereis* scribunt.

17. Bas. *secedere tectis*: melius ceteri *succedere*.

18. Ottob., Poelm. pro d. s. *gentis sic est intentio vestrae*. Alii *gentis sic sunt molimina vestrae*. Infra vers. 310. *Ille sed internae cernens molimina mentis*. Alibi pariter eodem vocabulo vtitur Iuuencus.

21. Rom., Ald., Bas. *Sed*: alii *Hinc*. Ott., Reg., Rom., Ald., Torn., Bas. *nobis tua*. Had., Fabr., Poelm. *tua nobis*. Plerique *sancta*, in Ott. videtur esse *Sancte*, quod, vt puto, a manu Iuuenci est: nam solet ita Christum appellare: et infra vers. 181. simili modo ait: *Haud dubium est, quin larga dei te, Sancte, voluntas etc.* Consule, si placet, notam ad vers. 96. hymni 3. Cathemerinωn Prudentii: *Nos igitur tua, Sancte, manus*.

23. Ottob. a pr. m. *itener*, correctum per *itiner*, quod habent plerique. Bas., Poelm. pro d. s. *callem*. Aldus *calcem*. Fabricius legit *itiner*, et in comment. obseruat, pro *itineris* passim *iteris* apud Iuuencum reposuisse Georgium Cassandrum: se autem ait in suo vetusto codice aliter inuenisse: nimirum *viae*, aut aliquid aliud. Vide lect. var. ad vers. 345. l. 1. Rom. deprauate *Christus ad haec: itinere melius contrahere naturam*. Torn. *itiner melius comitabere nostrum*. Alii *potius* pro *melius*.

24. Rom., Torn., Bas., Ald. *terrae*. Alii *terra*. Vide l. 3. vers 69., vbi omnes legunt *Discipuli condunt terrae*.

NOTAE.

15. *Latebrae* in plurali magis vsitatum: sed tot sunt exempla singularis *latebra* apud probatissimos scriptores, vt in controuersiam id vocari non debeat.

17. *Succedere*, subire, de eo, qui domum aliquam subit, frequenter vsurpatum. Cicero Pro domo sua cap. 44. *Vt is, qui in Marsis, vbi natus est, tectum, quo imbris vitandi causa succederet, nullum haberet, aedes in Palatio nobilissimas emisse se diceret*. Virgilius libr. 1. Aeneid. vers 631. *Quare agite, o tectis iuuenes succedite nostris*.

18. *Molimina* vide l. 1. vers. 557.

19 CAPVT II. *Iesus discipulo praecipit, vt sequatur, patre inhumato relicto*. Matth. cap. 8. vers. 21. seq., Luc. cap. 9. vers. 59. seq.

20. *Munera vltima*, siue officia suprema de funere scite dictum. Virgilius

Conscendunt nauem, ventoque inflata tumescunt
Vela suo, fluctuque volat stridente carina.
Postquam altum tenuit puppis, consurgere in iras
Pontus, et immensis hinc inde tumescere ventis
Instat, et ad caelum rabidos sustollere montes.
Et nunc mole ferit puppim, nunc turbine proram,
Illisosque super laterum tabulata receptant
Fluctus, disiectoque aperitur terra profundo.
Interea in puppi somnum carpebat Iesus.
Illum discipuli pariter, nautaeque pauentes
Euigilare rogant, pontique pericula monstrant.
Ille dehinc: Quam nulla subest fiducia vobis!

VAR. LECT.

25. Rom. scribit *nauim*.

26. Ott. pro d. s. *flatuque volat*.

28. Reg. *et immissis hic*: Torn. *et immistis hinc*: alii *et immensis hinc*: quod mauult Reuschius, vt repetitae voculae *tumescere* significatus augeatur. Cicero dixit pariter *immensus aer*, Virgilius *immensae nubes*.

29. Reg. *Instat, et ad caelum rapidos sustollere*. Ald., Bas., Torn. *Coepit, et ad caelum rapidos*. Rom., Ott., Had., Poelm. in textu, et alii *Instat. et ad caelum rabidos*. Fabr. *Coepit, et abruptos ad caelum tollere montes*. Poelm. pro d. s. tres versus apponit pro hoc solo, scilicet *Ventorum rabies. mixtis hinc inde procellis, – Coepit, et ad caelum rapidos sustollere montes: – Pontus et abruptos tollit trans sidera montes*. Omeisius ait, verbum *sustollere* probum esse, quo et antiquiores vsi, et Iuuencus l. 2. v.599. libr. 3. vers. 336.

31. Poelm. pro d. s. *receptat*: melius *receptant*, nempe tabulata super, vel desuper receptant. Id placebat etiam Reuschio, qui in nonnullis codd. ait legi *receptat*. Non autem absurdum censet, si *super* graecorum more cum casu secundo *laterum* construatur. Vide Vossium De construct. cap. 65. p. 583.

32. Poelmann. pro d. s., Torn. *dissectoque*: alii *disiectoque*, quod melius est.

33 Rom. *capiebat*: ceteri *carpebat*.

36. Reg., Ottob., Rom., Poelm. pro

NOTAE.

libr 6. vers. 213. *Et cineri ingrato suprema ferebat. Munera*. Confer comment. ad Prudent. hymn. 10. Cath. vers. 47. *Honor vltimus accipit artus*.

25. CAPVT III *Iesum in naui dormientem excitant discipuli, quo tempestatem sedet*. Matth. cap.8. vers. 23. seqq., Marc. cap.4. vers.35. seqq., Luc. cap. 8. vers. 22. seqq.

26. Verbis in re nautica maxime propriis vtitur, *Conscendunt, volat, stridente etc.*, quibus explicandis diutius immorari nos non licet.

27. Libr. 1. vers. 535. *Nequis consurgere in iras – Audeat*.

31. *Tabulatum* est superficies, tabulis iunctis constrata.

32. *Profundum* pro mari. Vide not. ad Dracont. l. 1. v. 394.

36. Euangelii haec sunt verba, *Quid timidi estis, modicae fidei?*

Infidos animos timor iruit! Inde procellis
Imperat, et placidam sternit super aequora pacem.
Illi inter sese timidis miracula miscent
Colloquiis: quae tanta illi permissa potestas,
Quodue sit imperium, cui sic freta concita ventis,
Erectaeque minis summittant colla procellae.
Iam Gerasenorum steterat sub litore puppis;
Ecce sed egresso iuuenis (mirabile dictu)
Occurrit, miseram cui mentem spiritus ater

VAR. LECT.

d. s. *quam nulla subest*. Ald., et plerique editi *quam parua subest*. *Nullus* saepe est leuis, exiguus, inanis. Terentius Hec. 5. 3. 2. *Ob rem nullam misit*.

37. Fabr. *timor arguit*: mss., et omnes alii editi *timor irruit*, et in Reg. glossa, *Mirantis vox*. Fabricius fortasse ex Virgilio 4. Aen. v. 13. *arguit* sumpsit: *Degeneres animos timor arguit*. Omeisius vulgatam lectionem, quae codicum auctoritate nititur, praeferendam recte existimat. Nonnulli cum interrogationis nota efferunt *Infidos animos timor irruit*?

39. Ott. *timidi*: alii *timidis*.

40. Ald., Had., Fabr., Poelm., et alii editi *quae tanta illi permissa*. Reg. *quae tanta sibi est permissa*. Rom. *quae tanta sibi permissa*. Ott. *quae tanta sit ei permissa*, vt videtur. Aliud prius erat, sed abrasum est. In Reg. *sibi* est pro *ei*.

42. Ald., Torn., Bas. *nimis*. Alii editi cum mss. *minis*.

43. Reg. scribit *Ierasenorum*.

45 Reg. a pr. m., et Ott. a pr. m. *misero cui*, vterque a sec. m. *miseram cui* cum Rom., et aliis. Ott. *acer* pro *ater*.

NOTAE.

38. *Sternere aequor, vndas* vulgo notum. *Sternit pacem*, id est, tranquillitatem inducit.

39. *Illi inter sese*: hemistichium Virgilianum libr. 8. vers. 452.

42. *Summittant colla*: desumptum ex more veteri triumphantium, quorum pedibus colla bello captorum proterebantur. Vide not. ad Dracontii Satisfact. v. 167.

43. CAPVT IV. *In terra Gerasenorum daemonia ab homine expulsa, et in porcos missa*. Matth. cap. 8. vers. 28. seqq., Marc. cap. 5. v. xi., Luc. cap. 8. vers 32. Apud Iuuencum, eiusque aequales *sub* saepe redundat, aut ponitur pro *in*, vt *steterat sub litore puppis*.

44. *Iuuenis*. Lucas ait *vir quidam*, neque aliunde constat, fuisse iuuenem. Sed Iuuencus pro homine alibi etiam ponit *Iuuenem*, vt paulo post v. 76., et l. 1. vers. 774. Duos daemoniacos tunc a Domino sanatos narrat Matthaeus, vnius tantum mentionem faciunt Lucas, et Marcus, vel quia vnus saeuior, notiorque fuerat, vel quia satis esse duxerunt, si vnum commemorassent. Fabricius in Comment. poet. christ. verbo *Bustialis*, et in expositione ad hymn. 9. Cathem. Prudentii vers. 52. obseruauit, Sedulium cum Marco (corrige *cum Matthaeo*) duos daemoniacos posuisse, Prudentium, et Iuuencum cum Luca, et Matthaeo (corrige *et Marco*) vnum tantum. In expositione hymni 10. Peristeph. v. 37. recte ait, Prudentium, et Iuuencum cum Marco de vno tantum daemoniaco loqui.

45. *Spiritus ater* de daemone. Sedulius l. 4. vers. 160. *Nec tantum hoc gau-*

Immunda implebat lacerans virtute furoris.
Illi grata domus tetris habitare sepulcris:
Nec poterat rabidum quisquam retinere furorem.
Fortia quin etiam rumpebat vincula ferri,
Scindebatque graues, vt lanea fila, catenas.
Et iam compedibus leuis insultare solutis
Ludus erat, saxisque ferum concidere pectus.
Isque vbi pergentem Christum per litora vidit,
Cum clamore ruit, longeque accurrit adorans:
Regnantis semper Domini certissima proles,
Oramus, ne nos solitae regionis ab oris
Excutias, longe tormentis excruciatos.

VAR. LECT.

46. Editi plerique *Immunda implebat*, quod etiam in Rom. legitur. Poelm. pro d. s., Reg. *Horrenda*, et in Reg. glossa *pauenda*. In Ott. forte fuit *Immundam*, nunc est *Immunda*.

47. Aldus edidit *terris* pro *tetris*: in Erratis sic legit hunc versum *Illi grata domus habitare sepulcris*: desideratur *tetris*.

48. Torn., Fabr. cum mss. Reg., et Ott. *rabidum*. Alii *rapidum*. In Reg. videtur fuisse *poterant* pro *poterat*.

49. Sabatierius edidit *rumpebant*, quod mendosum est. Rom., Ott., Ald., Poelm. pro d. s. *Fortia . . . . ferri*. Reg. cum aliis *Ferrea . . . vincula membris*.

50. Rom., Reg., Ott., Ald. *lanea fila*. Hadam., Poelm., Fabr. *linea fila*.

51. Mss., Torn., et Poelm. pro d. s. *solutis*. Plerique editi *soluto*.

52. Ott. *Nudatis*: *saxisque*. Alii *Ludus erat*, *saxisque*. Rom. *feris*.

53. Poelm. pro d. s. *ibi*: alii *vbi*. Libenter legerem *Is vbi*.

56. Hadam., Poelm., Fabr. *solitae ne nos*. Aldus cum mss. *ne nos solitae*.

57. Reg. *Extrudas longe* Ott., Rom., Hadam. *Excutias longe*. Aldus *Excutias*, *valde*.

NOTAE.

dete, viri, quod spiritus ater – Subiaceat vobis. Christiani daemonem nigrum, atrum, aethiopem appellare solent.

46. *Virtus* in malam partem raro, aliquando tamen accipitur. Statius libr. XI. Theb. init. *Postquam magnanimus furias virtutis iniquae – Consumpsit Capaneus*.

51. Sacer textus apud Marcum: *Quoniam saepe compedibus, et catenis vinctus, dirupisset catenas, et compedes comminuisset, et nemo poterat eum domare*. Igitur illi homini a daemone obsesso, solutis compedibus, leuis ludus erat insultare eos, qui eum domare vellent. *Insultare aliquem*, vel *in aliquem* est vexare, infestare.

52. *Ludus erat*: facile erat. Phrasis bene latina. Cicero libr. I. De fin. cap.8. *Quum praesertim illa perdiscere ludus esset*. Silius libr. 16. vers. 573. al. 566. *Cui ludus nullam cursu non tollere damam*. Virgilius l. 9. vers. 606. *Flectere ludus equos*.

56. *Regionis ab oris*: hendiadys, vnum per duo Vide not. ad Dracont. v.21. lib.3.

57. Marcus sic habet: *Adiuro te per*

Nam nomen Legio est nobis, multosque sub vno
Nomine consociat flatus vis sola nocendi.
Cernis, vt immundi subigant haec pascua porci?
His saltem liceat rabiem satiare repulsam,
Per Patris altithroni nomen sublime rogamus.
Imperat iis hominis mentem dimittere Christus,
Porcorumque sinit gregibus finire furores.
Iamque hominis stupidum, decusso daemone, pectus
Insperata suae veneratur dona salutis.
Et iam praecipites scopulorum margine porci
In mare deiecti properant disperdere vitas.
At vero e speculis miracula tanta pauentes
Diffugiunt, vrbisque ruunt ad tecta subulci,
Et famam accendunt, populosque ad litora cogunt.

VAR. LECT.

60. Ald., Poelm., Had., Fabr., et alii editi *subigunt*. Mss. Ottob., Reg., Rom. *subigant*. In Ott. praetermissus fuerat hic versus, sed adiectus est in principio paginae. Interrogatio deest in aliis.

61. Poelm. pro d. s. *saltem libeat*.

62. In Reg. videtur fuisse *numen* pro *nomen*.

65. Pro *decusso* Koenigius suspicatur *diseluso*. Sic l. 3. v. 193. legit *Virginis et mentem, diseluso daemone, virtus*. Alii *discusso*. Pro *expellere* alibi etiam Iuuencus vsurpat *diseludere*, vt l. 3. vers. 162.

68. Reg. *In mare coniecti*. Ald., Poelm. pro d. s. *vitam*: alii *vitas*.

69. Reg. *At vero ex scopulis*. Rom. *At vero scopulis*. Ott. cum editis *At vero e speculis*.

71. Reg., Ott., Rom., Torn. *Et famam accendunt*. Plerique editi *Et famam*

NOTAE

deum, ne me torqueas. Sic etiam obsessi alii exorcismis se torqueri professi sunt. Vide comment. ad vers. 413. Apotheos. Prudentii.

59. *Multos flatus*, seu spiritus sub vno nomine consociat vis sola nocendi.

60. *Subigant pascua*, quia terram quasi aratro versant. Id enim significat *subigere arua*. Denotat etiam *subigo*, *in altum ago*, quod huic loco congruere potest.

61. Glossa Reg. *His – porcis = repulsam – ab homine*.

62. *Altithroni*: vide not. ad l. 1. v. 32. Ratbertus carm. 2. editionis Riuini non solum hac voce *altithronus*, sed etiam *celsithronus* vsus est.

65. *Hominis pectus* figurate pro *homo stupidus*. Virgilius l. XI. vers. 215. *Hic chara sororum – Pectora maerentum, puerique parentibus orbi*.

66. *Dona salutis*: scilicet datorem salutis.

68. *Vitas* in plurali rarum; sed ab A. Gellio non semel vsurpatum, et in editis a Cornelio Nepote: nam codices mss. huius *vitam* praeferre, nonnulli testantur.

69. *E speculis*: vide vers. 715. l. 4.

Insa-

Insanum vero iuuenem postquam resipisse
Credere cernentum populorum turba coacta est,
Orabant pauidi, regionem linqueret illam.
Inde domum repedat terrarum lumen Iesus.
Ecce reuertenti iuuenis torpentia membra,
Officium quorum morbus dissoluerat acer,
Ante pedes Christi lecto posuere cubantem.
Quem miserans animo verbis compellat Iesus:
Adsit certa tuae, iuuenis, constantia menti,
Nam tibi praeteritus vitae donabitur error.

VAR. LECT.

spargunt. Poelm. pro d. s. *Et famam intendunt*, quod in Parisina repertum Omeisio non displicebat, vt apud Tacitum, *Intenditur socordia*, hoc est, augetur. Ita etiam edidit Reuschius. Verum *accendunt* eadem significatione elegantius videtur. Sic dicitur *accendere* fiduciam, alacritatem, sitim, spem, curam, desiderium, vitia, pretium.

72. Mss. Reg., Ott., Rom. cum editis Bas., Ald., Poelm. pro d. s. *Insanum vero iuuenem postquam resipisse*. Hadamar., Torn., Fabr., Poelm. in textu, Reusch. *Insanum iuuenem postquam resipitse videbant*.

74. Rom. *regionem vt linqueret illam*.

77. Reg. *dissoluerat aeger*.

78. Reg., Ott., Rom. cum Poelmann. pro d. s. *Ante pedes Christi lecto posuere cubantem*. Ald., et fere omnes alii editi *Ante pedes ponunt tepido recubantia lecto*. Reuschius priorem lectionem genuinam esse Iuuenci confirmat: qua synthesis generis elegantissima fit. Nimirum *Iuuenis torpentia membra* positum est pro Iuuene habente torpentia membra. De eiusmodi mutatione generis vide not. ad Dracont. vers. 153. Satisfact. Eadem figura alibi etiam occurrit apud Iuuencum.

NOTAE.

72. *Resipiscere* est ad pristinum sensuum statum redire. Praeteritum verbi *resipisco*, et *resipio* est *resipiui*, *resipii*, *resipui*; hinc per contractionem *resipisse*. Plautus Mil. 4. 8. 35. *Iam resipisti*? Syntaxis horum versuum est: *Postquam turba cernentum populorum coacta est credere, insanum iuuenem resipisse, orabant pauidi etc.*

75. CAPVT V. *Iesus paralytico sanato iussit abire, humeris imposito lecto*. Matth. cap. 9. vers. 1. etc., Marc. cap. 2. vers. 1. etc., Luc. cap. 5. vers. 17. seqq. *Iesus terrarum lumen* postea etiam dicitur vers. 735. h. l.

76. *Iuuenis*, scilicet homo, qui erat paralyticus, vt ait Lucas. Confer not. ad vers. 44.

77. *Dissoluerat*, paralysi conueniens verbum, vt dixi ad vers. 784. libr. 1.

81. *Praeteritus vitae error*: figurate, et potuit quidem dixisse *praeteritae vitae donabitur error*, sed alio modo venustius est. *Donabitur error*, remittetur, vt l. 3. vers. 436. *Sed decuplata super donentur vulnera fratri*. Alia indicat Arntzenius ad Sedulium l. 2. vers. 26. Similia exempla attuli ad Dracont. l. 2. vers. 556. *Donatque reatum*. Addo nunc, ex hac significatione verbi *dono* natum,

Hoc dictum scribae mentis per operta malignae
Carpebant, quod verba dei virtute ferenda
Protulerat. Christus sed pectora talia cernens,
Hoc, inquit, verbum scribarum dicta retractant.
Quod quanto leuius fuerit dixisse, sequentis
Et dicti, et facti pariter virtute probabunt,
Et mihi concessum peccata remittere cernent.
Quapropter, iuuenis, firmato corporis vsu,
Surge vigens, stratumque tuum sub tecta referto.
Surrexit, lectumque humeris iam fortibus aptat,

VAR. LECT.

83. Sabatierius, nescio, vnde profert *virtute verenda*. Probum est *ferenda*, hoc est, proferenda.

84. Editi interpungunt *Protulerat Christus : sed pectora*. Melius videtur cum Rom. *Protulerat. Christus sed pectora*.

85. Ald. cum nonnullis *retrectant* : alii *retractant*. Rom. mendose *retractans*.

86. Ald., Poelm. pro d. s., Bas. *Quod quantum facile fuerit dixiste*. Rom. *Sed quanto leuins fuerat dixisse*. Ott. *Quod quanto leuius dixiste*, supra insertum *fuerit* inter *leuius*, et *dixisse*. Reg., Hadam., Poelm. in textu, Torn. *Quod quanto leuius fuerit dixiste*.

87. Ald., Fabr., Had., Poelm. in textu, Torn. *probabo*.. Poelm. pro d. s. cum mss. Rom., Reg., Ott. *probabunt* : glossa in Reg. *probabunt – scribae*; in Ott. a pr. m. fuit *probabant*. Reuschius sustinet *probabunt*, tum quia sequitur *cernent*, tum quia Domini laudes populus celebrasse dicitur vers. 93. seq

88. Ald., Fabr. *cernant*. Poelm., Hadam. *cernent*, sed Poelm. pro d. s. *cernant*. Mss. Rom., Reg., Ott. *cernent*, sed in Reg., et Ott. prius fuit *cernunt*. Qui legunt *cernant*, praemittunt *Vt*; qui *cernent*, praemittunt *Et*.

90. Poelm. pro d. s., Fabr. *sub tecta reporta*.

NOTAE.

quod sequiori seculo pro *veniam concedere* multi vsurpauerint *perdonare*; de quo vide Ducangium. Vocabuli hispanici *perdon*, et *perdonar* aliam originem incassum alii quaerunt.

82. *Opertum* substantiui more. Cicero Parad. 4. sub fin., Prudentius hymn. xi. Perist. vers. 169. Vide comment. ad hunc locum Prudentii.

84. Matthaeus ait: *Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum etc.* Nimirum pectore consilia, et cogitationes versari veteres, praesertim poetae, dicebant. Quare pectus pro cogitatione, et consilio nonnunquam sumitur. Liuius l. 1. cap. 59. *Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris, ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat*.

85. *Retractare* praeter alias significationes denotat etiam improbare, reprehendere, reprobare. Gellius l. 14. c. 3. *Eo facto, scriptoque eius vsque adeo permotum esse Platonem ferunt, vt quodam in libro mentione Cyri regis habita retractandi, leuandique eius operis gratia etc.* Videlicet vt Cyropaediam Xenophontis notaret, ac reprehenderet.

90. *Stratum* proprie est id, quo lectus operitur: sed pro lecto ipso accipi solet.

91. *Fortibus*, beue valentibus, robu-

Per mediumque vigens populi mirantis abibat.
Tunc timor, et laudes Domini per pectora plebis
Concelebrata, simul miracula laeta frequentant.
Progrediens tunc inde ad vectigalia, vidit
Consessu in medio Matthaeum: protinus illi
Disciplis haerere iubet; nihil ille recusans
Imperio Christi paret, gaudetque secutus.
Inde iter ingrediens, simili sermone Philippum
Hortatur, comitemque suis asciuit amicis.
Ille vbi cognouit Christi viresque, viamque,
Vt primum iusto concurrit Nathanaeli,

VAR. LECT.

96. Mss. Reg., Ott., Rom. constanter scribunt *Matheum*.

98. Reg. *gaudet secutus*: emenda *gaudetque secutus*, quod lex metri postulat.

102. Ald., Had. *Tum primum*. Rom., Reg. cum aliis editis *Vt primum*, et glos-

NOTAE.

stis: etsi enim *fortis* ad animum plerumque referatur, tamen de robore corporis interdum ab optimis scriptoribus vsurpatur.

92. Quintilianus libr. 4. cap. 2. *Nec liceat ire per medium*.

95. CAPVT VI. *Matthaeus ad apostolatum vocatur*. Matth. cap. 9. v. 9. etc., Marc. cap. 2. vers. 13. etc., Luc. cap. 5. vers. 27. seqq.

99. CAPVT VII. *Philippus ad apostolatum vocatur: et verba Christi ad Nathanaelem*. Ioann. cap. 1. vers. 43. seqq. Statim post vocationem Petri narrat Ioannes vocationem Philippi: *Intuitus autem eum Iesus, dixit: Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. In crastinum voluit exire in Galilaeam, et inuenit Philippum. Et dicit ei Iesus; Sequere me etc.* Lamyus hunc ipsum ordinem tenet: etsi enim alii euangelistae narrent, Iesum secessisse in Galilaeam, postquam audierat, Ioannem carceri traditum esse, tamen id ita interpretatur, vt dicat, bis Ioannem in carcerem fuisse coniectum, primum a proceribus synedrii Hierosolymitani, postea procedente tempore ab Herode. Alii, reiecta hac Lamyi opinione, censent, eadem die Christum et a Iudaea in Galilaeam migrasse, et Philippum Apostolum vocasse, et ad nuptias inuitatum miraculum illud mutatae in vinum aquae fecisse. Iuuencus vocationem Petri multo ante narrauit; postea plura addidit miracula a Christo patrata: ac tandem vocationem Matthaei, Philippi, et Nathanaelis recenset. Non igitur putabat, miraculum in Cana Galilaeae, quo aquam in vinum conuertit, fuisse primum eorum omnium, quae palam fecit Iesus, sed primum eorum, quae fecit in Cana Galilaeae: nonnulli enim sic interpretantur Ioannem. Plerique tamen intelligunt, reuera conuersionem aquae in vinum in Cana Galilaeae fuisse primum omnium miraculorum, quae saltem publice fecit Iesus, vt se a Patre missum ostenderet.

101. *Viam*, rationem vitae, aut etiam legem, aut mores: nam in sacris literis *via* has, aliasque similes habet significationes.

102. *Concurrit Nathanaeli*, conuenit

En nostris, inquit, concessum est visere seclis,
Quem voces veterum, et sancti cecinere prophetae.
Hunc genuit veniens Dauidis origine Ioseph.
Nazara cui felix patria est, et nomen Iesus.
Ille refert: Genuit quidquam si Nazara, miror,
Quod dignum tantis vnquam virtutibus esset.
Inde Philippus ait: Cernes, dubitare quiesce:
Progrediensque vide; nam oculis spectare licebit.
Illum vbi tendentem longe respexit Iesus:
Vir venit huc iustus, cui pectora nescia falsi,

VAR. LECT.

sa in Reg. *postquam*. Ott. *Et primum*, Poelm. in textu *Tum primum*, pro d. s. *Vt primum*.

103. Reg. *In nostris . . . . . surgere seclis*. Ott. *En nostris . . . visere*, sed videtur prius fuisse *Et nostris*. Rom. *In nostris . . . . visere*. Editi plerique *En nostris . . . visere*. Poelm. pro d. s. *Et nostris . . . surgere*.

104. Ottob. *Quae voces*: melius *Quem voces*.

105. Rom., Ott., Torn., Bas., Ald., Poelm. pro d. s. *Hunc genuit veniens Dauidis origine Ioseph*. Sic Hadam., Fabr., Poelm. in textu, sed *virgo* pro *Ioseph*. Reg. *Filius inuentus Dauidis origine Ioseph*.

106. Rom. *patria, et nomine Iesus* non bene.

109. Rom. *Vnde*: alii *Inde*. Rom., Reg. a pr. m., Fabr., Poelm. pro d. s., Torn. *cernes, dubitare quiesce*. Ottob., Reg. a sec. m., Dauentr. *cernis: dubitare quiesce*. Ald., Bas. *cernens dubitare quiesce*. Pro *desine dubitare* recte vsurpatur *dubitare quiesce*. A. Gellius l. 2. cap. 28. *Statuere, et edicere quiescebant*. Sacer textus habet, *Veni, et vide*. Coniiciebam *cernens dubitare quiesces*, omisso versu seq., qui inutilis est. Hadamar., Poelm. in textu *cernens noli dubitare*.

110. In mss. ita legitur hic versus *Prograediens vide, nam oculis tueri licebit*: in Rom. *Progrediensque*, in Ott. factum *tuere* ex *tueri*. Editi omnes *Progrediensque vide, nam oculis spectare licebit*. Fortasse totus hic versus glossa est, quae ab aliquo in textum inuecta fuerit.

112. Rom., Ott., Reg. *Vir venit huc iustus, cui nescia pectora falsi*, subaudito *ait*, vel *dixit*. In Reg. videtur fuisse *huic*, aut *hunc* pro *huc*. Poelm. in textu, Hadam., Fabr. *Vir venit hic iustus*. Poelm. pro d. s., Torn. *Vere, ait, hic iustus*. Ald., Bas. *Vir, ait, hic iustus*. Reuschius ait, ad scriptoris diuini verba magis accedere *Vere, ait, hic iustus*: sed veretur, ne Iuuencus scripserit *Vir venit hic iustus*. Poelm. pro d. s., Parisina editio apud Reuschium *nescia fellis*, quod haud ineptum est, vt Reuschio videtur. Lectio vulgata verior est ex sacro textu: *In quo dolus non est*.

NOTAE.

Nathanaelem. Terentius Eunuch. 2. 2. 25. *Concurrunt laeti mihi obuiam cupedinarii*.

105. Philippus dixit Nathanaeli: *Inuenimus Iesum filium Ioseph a Nazareth*. Putabat tunc Philippus, Iesum a Iosepho genitum. Hoc certe Iuuencus Philippo tribuit.

107. *Miror, si* Ciceronianum est.

111. *Tendere* pro iter facere, pergere,

Virtutem puram seruans, sine fraude maligna.
Ille sub haec: Vbinam, vel quo me tempore nosti?
Cui Dominus dicta haec diuino pectore promit:
Quum te diffusae tegerent vmbracula ficus,
Ante etiam quam te vocitarent verba Philippi,
Vidit, et elegit comitem te spiritus auctor.
Talibus attoniti sequitur vox Nathanaelis:
Progenies veneranda dei, rex inclyte gentis,
Tu populi, terraeque salus, vitaeque magister.
Christus ad haec: Facilis suasit tibi credere virtus,
Arborea quod te vidi recubare sub vmbra.

VAR. LECT.

113. Reg., Torn. *seruant*, quod videtur fuisse in Ott., vbi nunc apparet *seruans* cum Rom., et editis. Reg. *sine fraude nocendi*. Ott., Rom. *sine fraude maligna*. Poelm. pro d. s. *maligni*, vel *veneni*. Editi plerique *maligna*. Reuschius edidit *maligni* eum Badio, qui diabolum innui existimat: sed lectionem Parisinae *veneni* non inconuenientem esse dicit.

115. Rom. *Cui deus*: lege *Cui Dominus*.

116. Reg., Ott. *diffusa*, et glossa in Reg. *expansa*. Rom. cum editis *diffusae*, quod retineri potest.

121. Reg., Rom., Ald., Torn., Bas. *Tu populis*. Ott. eum aliis *Tu populi*.

NOTAE.

venire. Saepe tamen hoc sensu accusatiuum aliquem habet, quem hic facile supplebis: *Illum vbi tendentem ad se e longinquo etc.*

116. Libr. 3. vers. 655. *Tendentem diffusa vmbracula ficum*. Macrobius libr. 6. Saturn. cap. 4. *Visne, ea, quae restant, in illis alnorum vmbraculis prosequamur?* quae verba ex Cicerone protulit, vt ostendat, non primum fuisse Virgillum, qui hoc vocabulo vsus fuerit. Allegat etiam Varronem.

118. *Spiritus auctor*, spiritus diuinus, qui in me est. Vocationem Nathanaelis eisdem verbis Iuuencus exponit, ac vocationem Philippi vers. 100. h. l. *Comitemque suis asciuit amicis*. Ioannes solum id refert: *Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, vidi te*. Fortasse Iuuencus in ea erat opinione, hunc Nathanaelem distinctum non esse a Bartholomaeo apostolo, cuius vocatio nullo alio Euangelii loco descripta est, quum aliorum omnium apostolorum vocatio distincte referatur. Ita quidem sentiunt Rupertus, Abulensis, Iansenius, Cornelius a Lapide, et alii: quorum tamen sententiam Maldonatus cum S. Augustino reiicit.

120. *Gentis*: antonomastice pro gente israelitica. *Tu es filius dei, tu es rex Israel*. Vide Dilherr. Farrag. rit. sacror., et secul. l. 2. cap. 6., et Dictionar. Sacr. script. Caroli Hure verb. *gens*.

122. *Facilis virtus*: facile prodigium, facile, siue non arduum miraculum. *Virtus* pro miraculo saepe in sacris literis, et ab ecclesiasticis scriptoribus vsurpatur. Consule not. ad Dracont. l. 3. vers. 211. Omelsius explicabat: Virtus mea vbique praesens, qua te sub ficu vidi, facile tibi persuasit, vt crederes.

123. Ioannes ita: *Quia dixi tibi: Vi-*

Sed maiora dehinc rerum miracula restant.
Cernetis, pariter totum se scindere caelum,
Atque dei celeres aethram penetrare ministros,
Inde hominis nato claram deferre coronam.
Interea thalamis connubia festa parabant
In regione Canan, vbi clari mater Iesu
Nato cum pariter conuiuia concelebrabat.

VAR. LECT.

125. In Ott. ex *Cernitis* recte factum *Cernetis*.

126. Ottob. scribit *celeris*: clarius est *celeres*, nempe ministros.

129. Torn., Bas., Ald., Fabr. *mitis*. Mss. cum Had., Poelm. *clari*: quo epitheto vsus etiam est Iuuencus l. 3. v. 3.

130. Rom., Ottob. *Nato cum pariter*. Reg. *Nato conpariter*, et glossa *nato – cum*. Editi *Cum nato pariter*, sed in Ald, et Dau. mendose *concelebrabant*. Versus hic si ita edatur *Cum nato pariter conuiuia concelebrabat* est fistularis: ita enim vocatur versus, in quo syllabarum numerus cum singulis verbis crescit; qualis est apud Prudentium Apoth. vers. 86. *Nec capit humanis angoribus excruciari*. Existimo, Iuuencum scripsisse *Nato cum pariter*, vt postponatur *cum*, quia scilicet Cicero in Orat. cap. 45., et Quintilianus libr. 8. cap. 3., plaudentibus grammaticis, vetant, iungi *cum* vocibus ab *n* incipientibus, vel quia obscoenius concurrerent literae, vt ait Cicero, vel potius quia, vt ait Quintilianus, litera *m* labris coeuntibus exprimi debet, adeoque nos intersistere cogit, si sequatur litera *n*, quae labris apertis profertur, aut in naturam huius literae *n* corrumpitur. Obseruatum tamen est, a Cicerone cap. 9. Pro domo

NOTAE.

dite sub ficu, credis. Maius his videbis. Ambrosius libr. 1. De Cain cap. 8. *Priusquam stares sub arbore fici etc.* Fuit quidem Nathanael sub ficu, stans vero, an recubans, non liquet.

125. *Se scindere caelum*. Virgilius 1. Aen. v. 591. *Scindit se nubes, et in aethera purgat apertum*.

127. Ioannis verba sunt: *Videbitis caelum apertum, et angelos dei ascendentes, et descendentes supra Filium hominis*. Notanda Iuuenci interpretatio: Angeli in caelum ascendent, et inde descendentes deferent coronam Filio hominis. ita enim explicat verba *supra filium hominis*. Quo tempore id acciderit, incertum. Nonnulli putant, sermonem esse de ascensione Domini, et per angelos ascendentes, et descendentes significari ministerium angelorum Christo famulantium, vt Iacob videbat in scala angelos ascendentes, et descendentes, videlicet ministrantes deo. *Ascendere, et descendere*, quum de angelis dicitur, significat ministerium ordinarium angelorum, vt *ingredi, et egredi* ministerium ordinarium hominum, quae phrasis frequens est in sacra pagina. Alii Ioannis hunc locum ad diem iudicii extremi referunt, quum Christus cum angelis sibi ministrantibus venturus est, vt mundum iudicet. Iansenius cum aliis existimat, hanc visionem Christo quidem in terris obtigisse, sed ab Euangelistis silentio fuisse praetermissam. Theophylactus ad h. l. *Porro haec in cruce, et ascensione euenerunt. Nam et ante tempus passionis angelus de caelo confortauit eum, et in sepulchro visi sunt angeli, et in assumptione, sicut Lucas prodit*.

128. CAPVT VIII. *Iesus cum discipu-*

Vina sed interea conuiuis deficiebant.
Tunc mater Christum per talia dicta precatur:
Cernis, laetitiae iam defecisse liquorem?
Adsint, nate, bonis ex te data munera mensis.
Olli respondit terrarum gloria Christus:
Festinas, genitrix; nondum me talia cogit
Ad victus hominum tempus concedere dona.
Mensarum tunc inde vocat laetata ministros
Mater, et imperiis nati parere iubebat.
Sex illic fuerant saxis praepulchra cauatis

VAR LECT.

sua dictum: *Cum nominibus*. Alia exempla ex eodem Cicerone indicat Tursellinus Partic. cap. 40. num. XI. Pro domo sua ad Pontif. *Cum neque seruus*; Verr. VIt. *Cum nibil*; 3. leg. *Cum nullo magistratu*. Plura ex aliis facile esset proferre.

131. Deest hic versus in Reg., sed in fine paginae suppletur.

135. Alii *Olli respondet*, alii *Olii respondit*, alii *Illi respondit*, vel *respondet*.

NOTAE.

lit vocatus ad nuptias, aquam in vinum conuertit. Ioann. cap. 2. vers. 1. etc. Non aduerterem, *festa* adiectiuum esse, et *connubia* substantiuum, nisi Omeisius contra docuisset, *connubia* adiectiuum esse, hoc est, *connubialia*: quod minime mihi probatur.

132. *Per talia dicta*: talibus dictis, sic enim vsitatius dicitur. Sedulius l. 5. vers. 217. *Alter adorato per verba precantia Christo*.

133. *Laetitiae liquorem*: vinum cur ita dicatur, vide not. ad Dracont. l. 1. v. 172. *Munera laetitiae etc.*

134. *Bonis mensis*: amicis mensis, lautis, laetis. Plautus Menaechm. 2. 2. dixit *bonum prandium*.

136. Ioannes loc. cit. *Quid mibi, et tibi est, mulier? Nondum venit bora mea* Augustinus libr. de ver. relig. tom. 1. col. 757. *Recede a me, mulier? mibi, et tibi quid est? Nondum venit bora mea*. Iuuencus explicat: *Festinas, genitrix etc.* Cur autem non retinuit *mulier*? Potuit enim dicere *Festinas, mulier*. Fortasse innuere voluit interpretationem Theophylacti: *Dicit enim, Si non adest vinum, oportet illos ipsos, quibus deest, accedere, et rogare, et non te matrem. Nam quando bortantur domestici, scandalum fit videntibus: quando autem bi rogant, qui opus babent, suspicione res caret*.

138. *Laetata*: etsi enim responsio filii reprehensionis quadam formula concepta esset, vt plerique interpretes docent, tamen intellexit Deipara, suis precibus filium fuisse permotum, vt vinum procuraret. Maldonatus versum hunc Iuuenci hoc sensu accipit: *Laetatam enim dicit Christi responso, quia cognouit, eum velle facere miraculum*. Ex quo colligit, Matrem a Christo non fuisse reprehensam.

140. *Praepulcbra*, vt vers. 463. libr 1. *Saxis cauatis*: hydriae, siue vasa aquaria fieri solebant e lapidibus excauatis, vt cernere adhuc licet in multis, quae extant. Confer Obseruationes Angeli M. Bandinii in antiquam tabulam eburneam; in qua hoc Christi miraculum exhibetur. Iuuencus euangelii verba expressit: *Erant*

Vascula, quae ternis aperirent ilia metris.
Haec iubet e fontis gremio complere ministros.
Praeceptis parent iuuenes, vndasque coronant,
Completis labiis lapidum: tum spuma per oras
Commixtas vndis auras ad summa volutat.
Hinc iubet, vt summo tradant gustanda ministro.

VAR. LECT.

141. Mss. cum editis *aperirent ilia metris*, et in Reg. glossa *ilia* - *cauitatem sui quasi ventris*. = *metris* - *metretis*, *vel mensuris*. Fabricius edidit *aperirent ora metretis*, sed, vt opinor, ex coniectura, non ex fide codicum. Sic Arator libr. 2. v. 892. *Sic etenim ternas capiunt sex vasa metretas*. Reuschius legit *ilia metretis*, vt *ilia* sit disyllabum per synaeresin, nisi hic pro spondaeo anapaestum agnoscere velimus. Ponitur *ilia* pro cauitate, seu ventre, quia huiusmodi vasis plura nomina ex humanis membris translata assignantur, vt v. 144. *lapidum labiis*.

144. Reg., Ott. *Completis labiis lapidum* cum Poelm. pro d. s., et Rom., vbi error est *labis* pro *labiis*. Alii *Completis lapidum labiis*.

145. Reg. *vndis*, *aurasque ad summa*. Forte ita intelligendum est: *Spuma volutat* (subintellecto *se*) *per oras commixtas vndis*, *et per auras*. Verum quamuis in participio praesenti *voluens* saepe *se* subaudiatur, tamen in aliis temporibus verbi *voluo*, aut *voluto* non facile id admiserim.

146. Fabr. *magistro*: reliqui *ministro*: quod praeferendum est; praecedit enim *summo*.

NOTAE.

autem illic lapideae hydriae sex. Ad hanc regulam iudicandum est de vasis, quae inter cimelia sacra in nonnullis ecclesiis ostenduntur, tamquam ea fuerint, quae in Cana Galilaeae miraculo inseruierunt. In picturis, et monumentis antiquis hoc miraculum saepe reperitur expressum, vt cernere licet in opere: *Sculture e pitture sagre estratte dai Cimiteri di Roma* 1737.

141. De sex hydriarum capacitate scripsit Matthaeus Hostus. Ioannes Tabingius De hydriis in Cana Galilaee in Nouo Thes. Theol. Phil.

142. *Fontis gremio*, quasi sinu. Confer not. ad l. 1. v. 212., et Gifanii indicem in Lucret. verbo *gremium terrae*.

143. Ex Virgilio l. 1. Aeneid. v. 728. *Crateras magnos statuunt*, *et vina coronant*, hoc est, vsque ad marginem implent. Alia est interpretatio, Serto, aut corona cingunt pocula. Iuuencus priori adhaesit. Lucretius l. 3. v. 925. *Hoc etiam faciunt*, *vbi discubuere*, *tenentque* - *Pocula saepe homines*, *et inumbrant ora coronis*, secundam potius rationem coronandi respicit.

145. *Commixtas vndis auras*: physica haec est ratio, cur spuma fiat, quia aurae vndis commiscentur. Descriptione ergo vtitur, vt spumam indicet.

146. *Summo ministro*: architriclino, vt ait Ioannes. Nonnulli intelligunt, esse eum, qui curator, seu magister erat conuiuii, et cibos, ac vina praegustabat. Pignorius De seruis pag. 54. docet, plures fuisse seruos tricliniares, quorum aliqui aquam in manus infundebant, aliqui fercula inferebant, *infertores* appellati etc. Seruus triclinio praefectus in veteri epigrammate nominatur *tricliniareba*. Hic ergo a Iuuenco dicitur *summus minister*. Alius erat rex conuiuii.

Ille

Ille vbi percepit venerandi dona saporis,
Nescius, in vini gratum transisse liquorem
Egestas nuper puris de fontibus vndas,
Increpat ignarum sponsum, quod pulchra reseruans,
Deteriora prius per mensas vina dedisset.
His signis digne credentum discipulorum
Perpetuam stabili firmauit robore mentem.
Inde vbi iudaeis aderant solemnia paschae,
Ad Solymos direxit iter, temploque subibat.
Repperit hic populum venalia multa locantem:
Pars vendebat oues, pars corpora magna iuuencûm,

VAR. LECT.

149. Rom. *Aggestas*. Alii *Egestas*.

150. Mss., et plerique editi *quod*. Poelm. *quid* minus bene.

154. Reg. *Inde vbi aderant iudaeis*. Ott. *Inde vbi aderant*, et supra inter *vbi*, et *aderant* insertum *iudaeis*, quod rectum est.

155. Reg., Ott. *deflexit*: in Ott. supra *direxit* cum Rom., et editis. Reg., Ott. cum aliis *temploque*. Rom. cum reliquis *templumque*. Vtrolibet modo recte dicitur.

NOTAE.

150. *Pulchra vina*: bona. Accipitur enim aliquando *pulchrum* pro bono in quocumque genere. Horatius libr. 1. epist. 15. v. 41. *Quum sit obeso – Nil melius turdo, nil vulua pulchrius ampla*. Cato De re rust. cap. 104. *Acetum acerrimum, et pulcherrimum erit*. Infra v. 305. *pulchri cibi*, et v. 317. *pulcher labor*.

151. *Per mensas*: hoc ipsum dixit *mensatim* l. 3. v. 214. Frequens haec est aduerbii circumlocutio tam apud graecos, quam apud latinos.

154. CAPVT IX. *Iesus ementes, et vendentes eiecit de templo*. Ioannis cap. 2. v. 13. etc., Matth. cap. 21. v. 12., Marc. cap. XI. v. 15., Luc. cap. 19. v. 45. Iuuencus pergit narrationem contexere ex Ioanne, qui post nuptias in Cana celebratas Iesum in vrbem Capharnaum cum matre, et discipulis suis descendisse refert. *Et ibi*, ait, *manserunt non multis diebus. Et prope erat pascha iudaeorum, et ascendit Iesus Hierosolymam etc.* Nonnulli ea verba, *Et prope erat pascha* ita interpretantur, vt sensus sit, *Et quando prope fuit pascha*. Alii aiunt, euangelistas saepe res dissitas continua narratione coniungere, quum de tempore, quod intercessit, mentionem non facere decreuerunt. Sic opinatur Lamyus, qui inter nuptias Cana, et aduentum hunc Christi in vrbem Hierusalem multum temporis, ac plura gesta Christi intercessisse statuit. Theophylactus duo facta distinguit, alterum, quod narrat Ioannes in initio signorum, alterum, quod Matthaeus commemorat prope tempus passionis. Ita etiam existimat Toletus ad cap. 2. Ioannis.

156. *Locantem*, collocantem, vel addicentem iis, qui pretio dato emerent.

157. *Corpora iuuencûm*: hoc est, corpora iuuencorum. Idem autem est corpora magna iuuencorum, ac iuuenci magnis corporibus. Sic *corpora germana septem* pro septem germani h. l. v. 731. Virgilius libr. 2. Aeneid. v. 18. *Huc delecta virum sortiti corpora*. Sic *corpus Turni* apud eundem Virgilium l. 7. v. 650.

Pars inhians nummis artem numerare vacabat.
Restibus hic Christus connectit verbera flagri,
Et tales populos sancta proturbat ab aede,
Et mensas vertens, aeris profundit aceruos,
Et superincrepitans: Procul haec auferte, profani,
Vt meus hic genitor, non sordida lucra, colatur.
Tunc poscens signum plebes iudaea fremebat,
Quo fidens animos in talia facta leuaret.
Ventura obscuris tunc Christus talia miscet:
Soluite pollutis manibus venerabile templun

VAR. LECT.

158. Reg., Ott. ***Pars inhians nummis artem numerare vacabat***. Cohaeret Rom., vbi est ***arte*** pro ***artem***. In Reg. glossa est ***artem – pretii, vel quaestus conquirendi***. Editi omnes ***Pars inhians nummis mensas onerauerat aere***. Reuschius vulgatam hanc scripturam edidit, sed non dissimulat, priorem, quam, vt opinor, in mss. inuenit, doctiorem videri. Intelligit, ***artem*** per metalepsin denotare pecuniam, dolo, et fraude partam. Vide, num liceat rescribere ***arti numerare***, scilicet vacabat arti numerandi.

160. Rom., Torn. ***proturbat***: alii ***perturbat***. Illud magis placet,

161. Rom., Ott. ***Ac*** pro ***Et***. Ott. ***menses***, correctum per ***mensas***. Reg. ***aeres*** correctum per ***aeris***. Reg., Ott., Fabr. ***profundit***. Rom, Had., Poelm ***profudit***. Ald., Torn., Bas. ***aerisque profudit***. A Lucilio quidem, et aliis prima in ***profudit*** corripitur, sed producitur a Catullo, aliisque multis. Melius ergo est ***Et mensas vertens aeris profundit aceruos***.

162. Ott. ***Tum super increpitans***.

163. In Ott. ***colatur*** factum ex ***colantur***. Rom. vnice ***colatur***. Scilicet ***Vt meus hic genitor, non sordida lucra, colatur***. Plerique ***colantur***.

164. Bas, Ald. ***Nunc poscens***: lege ***Tunc***.

166. Reg. ***tunc Christus tempora miscet***, et glossa in ***obscuris – temporibus***.

NOTAE.

corpus Diuum apud Lucretium v. 1014. l. I. Interdum ***corpora*** pro animalibus simpliciter ponuntur. Graeci etiam dicunt ***corpus fluuii, corpus venti***.

159. ***Verbera flagri***: hendiadys, vt vulgo vocant, vnum per duo.

161. Ioannes loc. cit. ***Et nummulariorum effudit aes, et mensas subuertit***. Nummularii, siue trapezitae, sic dicti a mensis, aceruos pecuniae minutae, siue aeris in mensis habebant, quibus quaestum facerent pecuniis permutandis.

162. ***Superincrepitans*** formatum ex analogia cum aliis similibus verbis, ***superincumbo, superingero, superimpono***. Ii, qui a sacris remouebantur, ***profani*** vocari solebant: ***Procul, o, procul este profani***. Virgilius 6. 258.

164. CAPVT X. ***Iudaei a Iesu signum petunt***. Ioann. cap. 2. v. 18. etc., Matth. cap. 26. v. 61., et cap. 27. v. 40., Marc. cap. 14. v. 58, et cap. 15. v. 29. ***Plebes*** pro ***plebs***, vt saepe alias.

165. ***In talia facta leuaret***: excitaret. Reuschius interpretatur ***talibus factis***. Vide not. ad v. 223. h. l. Malim, Excitaret ad exequenda facta, quae Iesus praescribebat.

167. ***Venerabile templum***. Badius aduertit, in Euangelio templum non dici

Hoc: ego restituam, quum tertia lumina solis
Incipient rutilam terris infundere lucem.
Illi inter sese tractantes murmure caeco,
Hoc, aiunt, vix sex et quadraginta per annos
Constructum veteris regni molimine templum

VAR. LECT.

168. Poelm. distinguit *templum - Hoc, ego restituam*. Aldus, et alii *templum: - Hoc ego restituam*. Distinctionem Poelmanni praefert Koenigius, qui putat, Christum id dixisse digitis corpus suum monstrando. Ioannes ait: *Soluite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*.

169. Mss., Poelm. in textu, et alii editi *rutilam terris infundere lucem*. Aldus cum ceteris *rutilum terris infundere lumen*. Sed v. prox. iam praecessit *lumina*.

170. Westhemerus in textu, et Poelm. pro d. s. *Hoc inter*. Communis scriptura, vt supra v. 39. *Illi inter sese*, quam habet Westh. ad marg.

171. Ald., Westh. in textu, Bas. *Illud aiunt*. Westh. ad marg. cum plerisque *Hoc aiunt*, quod lex metri exigit. Rom. *Haec aiunt*: *Vix sex etc.*

NOTAE.

venerabile, ne de se Christus arroganter, aut de templo iactanter loqui videatur.

168. *Tertia lumina solis* pro tertia die, vel sole tertio die resurgente. Lucretius l. 6. v. 1195. *Octauoque fere candenti lumine solis, - Aut etiam nona reddebat lampade vitam*.

169. Videtur astruere, Christum e mortuis surrexisse sub solis, aut saltem sub aurorae ortum. Tenebrae quidem erant, quum resurrexit, vt ex sacris literis constat. Id autem tunc ipsum accidisse, quum lucifer splendescere coeperat, inter tenebras scilicet, et lucem, probabilis est opinio, quam confirmaui in not. ad Dracont. v. 542. libr. 2.

170. *Murmure caeco*, quod audiri non poterat, vt interpretatur Schoettgenius, vel inconsulto.

171. *Quadraginta*: postremam esse communem certis exemplis probatur. Badius licenter a Iuuenco corripi, nulla ratione ductus, affirmauit.

172. Quaeri potest, de quo veteri regno Iuuencus loquatur. Ioannes tantum ait: *Quadraginta et sex annis aedificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud?* Existimo, Iuuencum haec verba intellexisse de templo, quod Zorobabel sub Cyro inchoauit, et sexto anno Darii post annos sex et quadraginta absoluit: ea scilicet ratione, quam exponit Sigonius De republ. hebraeor. l. 2, cap. 5. *Iudaei quum redarguere Christum vellent, et scirent, templum primum a Salomone conditum spatio septem annorum, secundum a Zorobabele quadraginta sex, tertium ab Herode vnius anni, et paulo amplius, neque primum, neque tertium nominarunt, vt ea, quae parum causae suae fauerent, sed secundum: multo enim longius absunt tres dies a quadraginta sex annis, quam ab vno*. Nonnulli putant, Herodem templum vetus amplificasse, non autem nouum condidisse, vetere destructo, vt narrat Iosephus. Alii, ne Iosephum in re tam insigni mendacii arguant, ac iudaeos tam ineptos fingant, vt de templi Zorobabelis aedificatione locuti fuerint, quum sermo esset de templo tunc praesenti, contendunt probare, ab anno, quo Herodes coepit templum reficere, vsque ad annum, quo Christo haec iudaei obiiciebant, quadraginta sex annos effluxisse: quo toto tempore semper aliquid templo additum fuit, neque perfectum illud est,

Tu poteris tribus in spatiis renouare dierum?
Hoc verbum quondam post tempora debita digni
Cognouere viri, proprio de corpore Christum
Delubrum dixisse dei: sed signa videntes
Tunc multi cepere fidem, Sanctumque secuti.
Nocte sub obscura celso sublatus honore
Primorum procerum iudaei nominis vnus
Venit, et ad Christum summissa voce profatur:
Haud dubium est, quin larga dei te, Sancte, voluntas
Humanis lucem concessit surgere rebus,
Nec quisquam tantis tribuit miracula signis,

VAR. LECT.

173. Reg., Ott., Rom., Ald., Dauentr., Westh. in textu *Tu poteris tribus in spatiis renouare dierum*? Hadam., Poelm. in textu, et alii *Tu poterisne trium spatio renouare dierum*? Reuschius hanc constructionem sine praepositione *in* vsitatiorem esse animaduertit, sed priorem scripturam edidit.

174. In Reg., et Ott. prius erat *verbo*, postea factum *verbum*.

176. Ott. *sed tanta videntes*.

177. Reg., Ott., Ald. scribunt *coepere*, at *cepere* verum est.

178. Ott. *Nocte sed obscura*, sed forte fuit *sub* pro *sed*, et sensus potius postulat *sub*.

180. Rom. *prostratur*: corrige *profatur*.

181. Ott., Reg., Rom., Ald., *te*, *Sancte*, *voluntas*. Hadam., et alii editi *te sancta voluntas*. In Dauentr. *te*, *Sancte*, et manu glossatoris factum *te sancta*. Ald., Bas., Torn. *quin*; alii *quod*, male, vt ait Reuschius. *Concessit* dicitur pro *concesserit* archaismo notissimo. Neque poetis inusitatum indicatiuum pro coniunctiuo ponere. Confer Vossium 3. De analog. c. 15., et Freinshemium ad Phaedrum l. 1. fab. 14.

183. In Reg., et Ott. videtur fuisse a pr. m. *tribuat*.

NOTAE.

nisi sub Agrippa iuniore. Haec autem opinio verbis Iuuenci parum congruit: non enim tunc dixisset, *Veteris regni molimine*.

177. *Sanctum*, Christum: sic enim Christum vocare solet Iuuencus.

178. CAPVT XI. *Iesus Nicodemum alloquitur de baptismate, et aliis multis*. Ioann. cap. 3. v. 1. seqq.

179. *Vnus primorum procerum iudaei nominis*. Vt *latinum nomen* de latinis, siue gente latina, sic *iudaeum nomen* de gente iudaea vsurpatur. *Vnus* pro *aliquis*, *quidam*.

182. *Surgere* pro oriri, nasci, existere obuium est. Concessit dei voluntas, te, tamquam lucem, surgere humanis rebus. Io: Vorstius De lat. merito suspecta c. 20. p. 180. 181. *Latini*, inquit, *non dicunt*, *Surrexit malus logicus*, *sed Extitit*, *exortus est malus logicus*. Sed Iuuencus, vt a nobis exponitur, reprehensione hac vacat.

183. Ioannes loc. cit. *Nemo enim potest haec signa facere, quae tu facis, nisi fuerit deus cum eo*. *Miracula tantis signis* videtur esse hendiadys. *Tribuit* hic est *facit*, *praestat*, *distribuit*, *impendit*, *exhibet*. Infra v. 641. *Et potiora dehinc tribuet miracula rerum*.

Ni comitata dei iubeat splendescere virtus.
Christus ad haec: Iteris iusti si culmina quaeris,
Nullus ad excelsum poterit conscendere regnum,
Reddita ni penetret nascendi exordia rursus,
Atque nouam capiat diuino munere vitam.
Ille autem tantis stupefactus corda loquelis,
Hoc, inquit, nostrae non est comprendere mentis.
Quis poterit coeptae reuocare exordia vitae?
An rursus senior matris correptet in aluum,
Vt nouus in lucem veniat, vitamque resumat?
Ille sub haec: Liquido siquis de fonte renatus,
Et flatu sancto, rudibus consistere membris
Coeperit, aetheream liber conscendet in aulam.
Terrenum corpus terreno corpore natum est.
Spiritus haud aliter similem generat sibi flatum,

VAR, LECT.

184. Ald. *diu*: corrige *dei*.

185. Mss. Reg., Ott., Rom. *iteris*: editi *callis*.

192. Fabr., Poem. pro d. s. *correpet*. Mss., et plerique edit[i] *correptet*: Reg. scribit *correptaet*, Torn *correpiet*, vt videtur.

193. Reg. *vitamque resoluat*, supra glossa, vel diuersa lectio *resumat* Rom. mendose *vitaque resumat*. Reuschius testatur, plures editiones legere *vitamque reuoluat*, quod ad Parcarum fabulam alludere videtur. Tuetur vero *vitamque resumat*, quia scriptores sacri crebrius *vitam sumere*, et *vitam ponere* dixerunt, vt Prudentius hymn. 5. Perist. circa fin., Sedulius libr. 4. initio, Iuuencus saepe.

196. Bas., Ald. *conscendit*. Ott. *conscenderet*, vel *conscendere*.

197. Plerique *natum est*. Poem. pro d. s. *natum* sine *est*.

NOTAE.

187. *Reddita rursus*, pleonasmus frequens, de quo in not. ad Dracont. l. 1. vers. 111.

189. *Stupefactus corda*: graecismus Iuuenco familiaris.

192 *Correpo* est irrepo, occulte intro: *correpto* eadem significatione, quod a Forcellino reiectum est ad barbara. Vt a *repo* formatur *repto*, sic *correpto* a *correpo*: sed *repto* bonorum scriptorum auctoritate se tuetur, et eleganter adhibetur, quum de infantibus, sed iam natis, est sermo. Iuuencus fortasse huc respexit. *In aluum*, in vterum. Cicero l. 1. De diuin. c. 20. *Quum praegnans hunc ipsum Dionysium aluo contineret*. Adde Plautum, et alios, qui *aluum* pro muliebri vtero accipiunt.

194. Phrasis est ecclesiastica *De fonte renasci* pro aquis lustralibus ablui. Baptisterii nomen maxime notum in ecclesia est *fons baptismalis*. Vide Dissertat. Antonii M. Lupi De sacris baptisteriis.

195. *Rudibus*, nouis, recentibus. Confer comment. ad Psych. Prudentii v. 219.

Spiritus hic deus est, cui parent omnia mundi.
Hic, vbi vult, quocumque volat, vocemque per auras
Iactat, sed nescis, quae sint exordia vocis,
Quamque petant eius currentia flamina partem.
Quisque igitur iustae repetit primordia vitae,
Hunc similem sancti flatus reuigescere certum est.
Et Iudaeus ad haec: Nihil horum cernere possum.
Talia tum Christus: Solymorum magne magister,

VAR. LECT.

199. Rom. *cui patent*: lege *parent* ad regulas metri. Ott. *mundi* cum reliquis, sed pro d. s., vel glossa *rerum*: quam lectionem apud alios etiam inuenit Koenigius, qui eam non improbat.

200. Poelm. pro d. s. *Hic, quum vult, quocumque volat*. Eandem significationem habere potest *Hic, vbi vult, quocumque volat*.

201. Ald., Bas. *quae sunt exordia*: plerique *quae sint*.

202. Reg. *eius concurrentia*, sed non satis clarum est, an *eius*, an *ei* sit scriptum.

204. Ottob., Rom., Ald. *reuiuiscere*. Reg *reuisuescere*, ex quo factum *reuisuiscere*, et glossa *renasci*. Verum cum metro non stat *reuisuiscere*, aut *reuisuescere*, immo nec *reuiuiscere*, nisi contra suam naturam secunda corripiatur. Hinc est, quod Hadam., et plerique editi habent *reuigescere*. Omeisius id volebat, quamuis apud antiquiorem Iuuenco scriptorem eam vocem non legisset: sed Nonius cap. 9. n. 12. apud Ciceronem l. 1. Tuscul. cap. 16. legebat *reuiguit*, pro quo alii habent *sic viguit*. Reuschio ex coniectura magis placebat *reuirescere*, quod certe verbum et metro congruit, et a multis vsurpatur pro *reuasci*, *renouari*, *reuiuiscere*.

205. Rom. *possim*: lege *possum*.

206. In Reg. hic, et sequens versus manu glossatoris videntur additi.

NOTAE.

199. Ioann. c. 3. v. 6. *Quod natum est ex carne, caro est, et quod natum est ex spiritu, spiritus est*. In codice Vercellensi additur, *Quod natum est de spiritu, spiritus est, quia deus spiritus est, et ex deo natus est*. Sic legerat Iuuencus, et Hilarius l. 7. de Trinit., et codex Corbeiensis. Vide Iuonem epist. 1., et Iricium in praefat., et not. ad codicem Vercellensem. Eandem lectionem tuetur Ambrosius l. 2. de Spiritu sancto c. 7., et l. 3. c. 10. *Ipse Dominus dixit in Euangelio: Quoniam deus spiritus est. Quem locum ita expresse, Ariani, testificamini esse de Spiritu, vt eum de vestris codicibus auferatis: atque vtinam de vestris, et non etiam de ecclesiae codicibus tolleretis .... Et fortasse hoc etiam in Oriente fecistis*.

200. Sacer textus: *Spiritus, vbi vult, spirat, et vocem eius audis etc.* Tribuitur vox spiritui, quia vox pro quouis sono accipitur. Virgilius 3. Aeneid. v. 669. coniunxit: *Ad sonitum vocis*.

203. *Quisque*, quicumque, vt alibi dictum.

205. *Cernere*, intelligere. *Cerno* pro *videre* saepe ad animum transfertur. Cicero libr. 3. de Orat. cap. 31. *Neque tanta tamen (est) in rebus obscuritas, vt eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit*. Interdum additur *animo cernere*.

Israelitarum sublimis gloria gentis,
Tune etiam mentem vitae de lumine raptam
Demergis praeceps furuis miserande tenebris,
Nec potes obtuso comprendere talia sensu?
Ecce fides nulla est, tantum terrestria dixi.
Quid, si caelestis vires conscendere sermo
Coeperit, et superas rerum comprendere formas?
Quis vestrum duram poterit mihi pandere mentem?
Accipite ergo, nouis quae sit sententia rebus.
Sidereum nullus poterit conscendere caelum,
Ni solus, caeli venit qui missus ab aula,
Idem hominis natus, caeli qui in sede moratur.
Vt serpens olim regionibus in desertis

VAR. LECT.

209. Bas., Westhem. in textu, Ald. *Demerges*. Westh. ad marg. cum mss., et aliis editis *Demergis*, in Ald. *miserandae*, et in Rom. *miseram de* emenda per *miserande*.

210. Reg., Ott. *obtunso*. Rom. cum editis *obtuso*. Apud alios pariter scriptores nonnulli ex mss. legunt *obtunso*: sed plerique *obtuso*.

212. Rom. *Quod si caelestes vires descendere sermo*. Non male esset *quod*: sed in aliis melius est *caelestis*, et *conscendere* Reuschio non displicet *caelestes* hoc sensu: si sermo meus ad virtutes caelestes enarrandas ascenderit. Textus sacer: *Quomodo, si dixero vobis caelestia, credetis?*

215. Ott., Torn. *Accipe*: legendum *Accipite*, vt versus constet. Omeisius, Koenigius, et Reuschius hiatum admittunt *Accipe ergo*, cuius apud solum Virgilium 43. exempla Nic. Erythraeus obseruauit. Sed quum praecedat *Quis vestrum*, sensus ipse exigere videtur *Accipite*.

217. Ott., Reg. *Nisi solus*: correctum vtrobique per *Ni solus*. Ald *caeli qui missus venit*: plerique *caeli venit qui missus*.

219. Plerique editi *Vt serpens olim vastae regionis in oris*: vbi est hendiadys, siue vna res per duo nomina *regionis*, et *oris*. Poelm. pro d. s. *Vt serpens in desertis regionibus olim*. Torn., Ott., Reg., Rom. venusto versu spondaico *Vt serpens olim regionibus in desertis*: sed Rom. mendose *inque* pro *in*.

NOTAE.

207. Libr. I. v. 242. *Israelitarum cumulatae gloria plebis*.

208. *Raptam*, abreptam, excaecatam. Omeisius suspicatur, Iuuencum respexisse ad originem animae cum allusione ad fabulam Promethei.

215. *Nouis rebus*, hoc est, de nouis rebus. *De* enim aliquando abundat, aliquando subauditur. Vel intellige potius: Accipite, quae subsit sententia rebus nouis hactenus dictis.

Mosei manibus summo sublatus honore est,
Sic hominis natum tolli in sublime necesse est,
Vt quicumque fidem mentis penetralibus altis
Illius ad numen statuit, sub turbine secli
Proculcet pedibus lethum, et trans sidera surgens
Sublimis capiat donum intiolabile vitae.
Namque deus mundum tanto dilexit amore,
Eius vt in terras descenderet vnica proles,
Credentes Domino vitae iunctura perenni.
Nec deus hunc natum disquirere iure seuero,
Iudicioue truci terras expendere misit:

VAR. LECT.

220. In editis fere omnibus *Moseis*. Poelm. pro d. s. *Moysi*, vt *Vlysses*, *Vlysi*, vel *Vlyssis*, Reg., Ott. *Mosei*, in Ott. supra factum est *Moysei*. Dracontius bis vsus est *Moseo* in casu dandi, et auferendi, scilicet libr. 2. v. 162., et in eleg. vers. 17.

222. Ott. *penetrabilibus*: ita fuit etiam in Reg., sed recte postea correctum per *penetralibus*.

223. Reg., Torn., Bas., Ald., Rom. *statuet*: Ott. cum aliis editis *statuit*: quod magis congruit textui euangelico: *Vt omnis, qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam aeternam*. Cyprianus tamen libr. 2. Testim. *Vt omnis, qui crediderit in Filium, habeat vitam aeternam*.

224. Ald., Poelm. pro d. s. *Conculcet*: alii *Proculcet*. Rom. deprauate *Propulcher*. Reg. *lethum trans*, et scribit *laetum*.

225. Ald. *capiet*: retine *capiat*.

226. Ottob. *Nam Dominus mundum*. Reg., Rom. cum editis *Namque deus*.

228. Ott. *Credentes Dominum*. Melius *Domino*. Reuschius post *Domino* posituram, seu virgulam collocauit ex praecepto, vt ait, grammaticorum, nequis *Domino perenni*, aut *Domino vitae* coniungeret. Ex sacrae scripturae stilo dicendum esset *credentes in Dominum*.

NOTAE.

220. *Summo sublatus honore*: hemistichium repetitum ex v. 178.

222. Statius libr. 3. silu. vlt. v. 56. *Animi penetralibus imis*.

223. *Statuere fidem ad numen* pro credere noue dictum. Reuschius sic accipiebat versum 165. h. l. *Animos in talia facta leuaret*.

224. *Proculcet pedibus*: triumphantium ritu, de quo ad v. 42. h. l.

229. *Disquirere terras*: in disquisitionem vocare. Eo verbo vsus est Horatius.

230. Exponit verba Ioannis: *Non enim misit deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum*. Graece est ἵνα κρίνῃ, vt damnet mundum, poenas ab eo exigat. Primus Christi aduentus fuit, vt saluaret mundum: secundus erit, vt iudicet mundum. *Expendere* est quasi pendendo examinare. Vide comment. ad Prudentium hymn. 4. Peristeph. v. xi. *Gentibus iustam positurus aequo – Pondere libram*.

Mitia

Mitia sed populis veniant vt munera vitae.
Nanque vbi certa fides fuerit complexa salutem,
Non erit vlla illic anceps agitatio iuris.
Ast vbi dona procul fuerint exclusa medelae,
Iam propria ipsorum mentem damnatio torquet.
Vnica nam Domini fuit his incognita proles.
Aduentum lucis miseri fugere superbi,
Et magis amplexi caecas tenuere latebras.
Sic quicumque malis mentem maculauerit actis,
Ad tenebras pauidus refugit, ne lumine claro
Sordida pollutae pateant contagia mentis.
At quicumque piae tenuit vestigia vitae,
Ad medium properat, lucemque nitescere gaudet,
Splendeat vt claris virtutis gloria factis.
Inde Galilaeam repetit saluator Iesus:

VAR. LECT.

231. Rom. *Diua sed populis*, et forte fuit *Diuae*, vel *Diae*, quod minus ineptum est.

233. Ald. *vlla anceps illic*.

234. Rom. *excussa*: alii *exclusa*.

236. Mss., et nonnulli editi *fuit bis*: in aliis *fuit iis*.

237. Mss. Reg., Ott., Rom., Poelm. pro d. s. *superbi*. Ald., et alii editi *supernae*. Koenigius coniicit *superbe* aduerbialiter. Reuschius hanc coniecturam non spernendam ait, sed praefert *supernae*, et per lucem supernam intelligit Christum, vel Euangelium, quod e caelo demissum omnia collustrat.

238. Rom. *tenebras*: alii *latebras*.

240. Rom. *e lumine*: lege *ne lumine*.

243. Poelm. pro d. s. *In medium*: in textu cum aliis *Ad medium*.

244. Ott. *caris* a pr. m., ex quo factum *claris*.

245. Reg. *petiit seruator*, sed ex *petiit* factum *repetit*.

NOTAE.

233. *Agitatio*, commotio: recte de iure *anceps agitatio*, vt agitationes fluctuum, et similia. Perinde est, ac si dicat, *Non condemnabitur*. Ioannes ait: *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est*.

237. *Miseri superbi*, peccatores superbi. Rursus h. l. v. 663. *Iudicioque graui miseros exurgere prauos*. Stilo ecclesiastico veteri peccatores vocari *miseros*, ostendi ad Dracont. l.1. v.xi., et l.2.v.150.

238. *Amplexi tenuere* energice dictum: ac notandum, eundem casum accusandi regi a duobus verbis; quod apud Iuuencum non semel occurrit.

243. *Ad medium*, ad lucem publicam. Cicero Famil.15. ep 2. *Se tamen ante illud tempus eam rem nunquam in medium propter periculi metum protulisse*. Eodem pertinet *ponere in medio, sumere de medio etc.*

245. CAPVT XII. *Iesus cum muliere Samaritana loquitur*. Ioann. c.4.v.1. seqq.

Praeteriens sed forte venit Samaritida Sichem.
Illic fundus erat, Iacob de nomine pollens,
Et puteus gelido demersus in abdita fonte.
Sederat hic rapido Seruator anhelus in aestu:
Discipulique escas mercantes moenibus vrbis
Passim dispersi, solum liquere magistrum.
Moenibus egrediens Samaritis femina venit,
Hauritura cauis putei penetralibus vndas.
Olli Christus ait: Laticis da, femina, potum.
Respondens mulier, Mirum mihi praecipis, inquit,
Vt tibi iudaeo mulier Samaritica potum,
Dispernens veterum Samaritûm iussa, ministrem.

V A R. L E C T.

246. Reg. *Sichae*, Ott. *Sicaem*, supra *Sichaem*: alii *Sichem*: sic appellabant samaritani; iudaei vero *Sichar* per ludibrium, quasi vrbem ebriorum.

247. Reg., Ott., Rom., Ald., Fabr., Torn. *Iacob de nomine pollens*. Poelm. in textu, Hadam. *Iacob cognomine pollens*. In Ott. a pr. m. fuerat *Iacobi de nomine pollens*: quod non est absonum, et extat in codice Cantuariensi. Sic Fortunatus duas priores corripuit in *Iacobus* l.4. de iudicio extremo: *Dirigit et Iacobos terra beata sacros*. Reuschius praefert *Iacobi nomine pollens*, vt l. 3. v. 258. *Clara Philippaeo quae pollent nomine rura*.

248. Variant mss., et editi: nam alii habent *dimersus*, alii melius *demersus*.

249. Arntzenius ad Sedulium libr. 2. v. 58. emendari iubet hoc loco *rabido* pro *rapido*: cui tamen morem non geram. Rom. *Saluator*: alii *Seruator*, quod habet etiam Rom. ad marg.

253. Ald., Poelm. pro d. s. *Extractura*. Mss., et plerique editi *Hauritura*. Praeteritum *hauriui*, et supinum *hauritum* minus sunt in vsu: sed tamen non est, cur reiiciamus scripturam codicum *Hauritura*, quum apud bonos auctores id reperiatur. In Rom. male est *cauis puteis*, et in Ott. *penetrabilibus*.

254. Ald., Poelm. in textu, Bas. *Olli Christus ait, Laticis da, femina, potum*. Had. *Olli Christus ait latius: Da, femina, potum*, quod mendosum est. Rom. *Sic olim Christus, Laticis da, femina potum*. Westhem. in textu *ait laticis da*: ad marg. *ait latus da*, quod nullum rectum sensum habet. Poelm. pro d. s., Torn. *Illam deposcit potum sibi tradere Christus*. Reg., et Ott. vtrumque versum coniungunt *Illam deposcit potum sibi tradere Christus*, – *Illi Christus ait, Laticis da, femina potum*. Reuschius posteriorem omittit, priorem praefert, quia Iuuencus saepius ita loqui amat, vt l. 2. v. 259. 336. 430. Aliud teneo.

256. Poelm. in textu, Reg., Hadam., Fabr. *iudaeo mulier samaritica potum*. Ald., Bas. *iudaeo samaritis femina potum*. Poelm. pro d. s., Ott. *mulier samaritida potum*, quod nullo modo est admittendum. In Rom. ita leguntur hi duo ver-

N O T A E.

257. *Dispernens*: participio *dispretus* vsus est Gellius l. 7. cap. 18., vbi alii le-

Tum Seruator ait: Domini si munera nosses,
Et quis te sitiens putealia pocula poscat,
Tu potius peteres, viuam tibi traderet vndam.
Illa sub haec: Puteus gremium sinuatur in altum,
Vrceus est nullus, nec sunt tibi vincula funis.
Vnde igitur poteris vndam mihi tradere viuam?
Num tu maior eris nostri virtute parentis?
Hunc Iacob etenim puteum cum prole bibebat,
Et proprios huc saepe greges ad pocula duxit.
Olli respondit mundi regnator Iesus.

VAR. LECT.

sus *Vt tibi nunc tribuam mulier samaritida potum – Disperdens veterum Samaritum iussa ministrum*.

258. Reg., Ott., Rom. in textu, Ald., Bas. *Seruator*. Poelm., et alii editi *Saluator*, quod extat etiam in Rom. ad marg. Pro *nosses* Rom., et Torn. *nosees*.

260. In Reg., et Ott. ex *tradere* factum recte *traderet*. Rom. *Viuam vt tibi traderet vndam*.

265. Ott., Rom., Ald., Bas. *Hunc Iacob etenim puteum*. Poelm. in textu, Hadam., Reg., Westh. ad marg. *Hoc etenim Iacob puteum*. Poelm. pro d. s., Torn., Fabr. *Hoc etenim Iacob puteo*. Westh. in textu *Hoc Iacob enim puteo*, productis duabus primis in *Iacob*, et correpta postrema. Reuschius mauult *puteum*, quam *puteo*, vt *bibere aquam*, *pocula*, et similia. Omeisius retinet *Hoc etenim Iacob puteum* ex Varrone, qui neutro genere *puteum* dixit.

267. Bas. *summi regnator olympi*. Ald. *Illi respondit summi regnator olympi*. Plerique *Olli respondit mundi regnator Iesus*.

NOTAE.

gunt *discerpti*, non *dispreti*. Ambrosius serm. 27. al. 18. inter sermones ipsi ascriptos in Append. edit. Maurin. *Praecepta eius minime dispernamus*. *Samaritum* vel est contractum pro *Samaritarum* a *Samarita*, aut *Samarites*, vel est a *Samarites* in plurali, vt *Curetes*, *Curetum*. Rursus v. 324. *Ecce Samaritum populi*, vbi secunda producitur, quum alibi corripiatur. Vide var. lect. ad v. 436.

259. *Posco* cum duobus accusatiuis. Vide var. lect. ad v. 254. h. l.

261. *Gremium* de puteo, vt supra v. 142. *fontis gremio*.

263. Barthius libr. 35. Aduers. cap. 16. pag. 1616. VIVVS, ait, *apud christianos poetas imitatione ceterorum ingenuum*, *florentem suis opibus*, *viuidumque denotat*. Allegatque Paulinum, Marium Victorem, Tertullianum, ac Iuuencum hoc loc. At Iuuencus Euangelium potius sequitur: *Et dedisset tibi aquam viuam*. Dicitur autem *aqua viua*, vt fontes perennes *fontes viui*.

264. *Nostri virtute parentis*, hoc est, nostro parente Iacob, cuius virtus tantopere celebratur. Horatius libr. 2. sat. 1. *Quin vbi se a vulgo, et scena in secreta remorant – Virtus Scipiadae, et mitis sapientia Laeli*.

266. *Pocula*, potus. Virgilius eclog. 8. vers. 27. *Cum canibus timidi venient ad pocula damae*.

Ex ista plene nullus satiabitur vnda,
Nam rursus sitiet: sed nostri dona liquoris
Ardorem excludent aeterna in secla bibendi.
Dulcia prouenient nostri cui pocula fontis,
Largior inde fluet vitalis gratia fluctus.
Sed desiderium nostrae si te capit vndae,
Excitus veniat tecum mox vrbe maritus.
Cóniugio sese mulier negat esse reuinctam.
Tum sic prosequitur mentis perspector Iesus:
Femina, veridicis loqueris de coniuge verbis.
Nam tu connubiis nexa es iam quinque virorum,
Nunc aliena super thalamorum vincula tollis.
Tum mulier: Sanctum te certum est esse prophetam.
Sed nostri istius venerandum montis in arce

VAR. LECT.

268. Reg. *plane*, et glossa *certe*: alii *plene*. Ald. corrupte *plenae*.

270. Ott. *libendi*: corrige *bibendi*.

272. Ald., Torn., Bas. *vnde*. Mss., et alii editi *inde*. Rom. *luet*, emenda *fluet*.

276. Torn. *prospector*: quae vox occurrit apud Apuleium, et Tertullianum. Omeisius cum melioribus mauult *perspector*, quod apud antiquiorem Iuuenco non legitur.

278. Reg. *viuorum*: corrige *virorum*.

281. In Reg. glossa est *praeceptum venerandum - adorandi*: ex quo coniicio, legendum *venerandi*, scilicet liquere nobis praeceptum venerandi, seu adorandi in arce nostri istius montis. Infra v. 286. *Omnibus et Solymis aberit veneratio longe*. *Venerari* pro *colere*, *orare* vsitatum est a probis latinitatis auctoribus. In lectione vulgata sensus est, Liquere prae-

NOTAE.

268. *Ex* abundat, vt saepe *de*.

272. Omittitur pronomen *ei*: videlicet *Largior gratia fluet ei, cui prouenient etc.*

274. *Excitus* secunda producta ab *excio*; quae corripitur, quum est ab *excieo*.

277. *Veridicis*: proba vox, qua Cicero etiam vtitur. Catullus carm. 63. de nupt. Pel., et Thet. dixit, *Oraclum veridicum*.

278. *Nexa*, vt supra *reuinctam*, matrimonii vinculum denotat, et significantius est, quam si dixisset, *iuncta es*.

279. Conferenda sunt cum Iuuenco verba Euangelii: *Dicit ei Iesus: Bene dixisti, quia non habeo virum. Quinque enim viros habuisti, et nunc quem habes, non est tuus vir*. Nimirum is, quo libidinis explendae causa vteris, non est tuus vir, sed concubinarius. Ita ergo Iuuencum intelligo: Nunc super te tollis, seu fers aliena vincula thalamorum. Ac fortasse innuit, virum, quo Samaritana abutebatur, fuisse maritum alterius. Sic exponunt Schoettgenius, et Reuschius, qui Samaritanam causam fuisse, cur scortator eius vxorem legitime ductam dimisisset, arbitrantur. *Super* est insuper.

281. *In arce*, in vertice. A poetis prae-

Praeceptum nobis quondam liquere parentes.
At vos in Solymis orandum dicitis oris.
Talia dicenti mox talia reddit Iesus:
En aderit tempus, montis quum vertice vestri,
Omnibus et Solymis aberit veneratio longe.
Sed nunc certa salus iudaeis surgit ab oris.
Et nunc instantis cursus iam temporis vrget,
Quum veri sanctum genitorem, errore remoto,
Cultores, iustis armati legibus, orent.
Spiritus his, ac plena fides erit, et pater altus
Talia conquirit cultorum pectora terris.
Illa dehinc: Scimus, quod Christus nuncius orbi

VAR. LECT.

ceptum, venerandum esse etc., vt v.283. *Orandum dicitis*. Nonnulli Plauto attribuunt *venero* actiuum.

283. Rom. *Et vos*: alii *At vos*.

284. Rom. *reddidit Iesus*, quasi dissyllabum sit *Iesus*, vt saepe apud Prudentium. Iuuencus trisyllabum solet efferre *Iesus*.

287. Reg. *venit ab oris*.

291. Ott. *Christus his*, correctum *Spiritus his*. Pro *his* alii habent *iis*.

292. Ott., Rom., Ald., Torn., Bas. *conquiret*. Reg., et alii *conquirit*.

NOTAE.

sertim *arx* de cacumine montis saepe dicitur. Virgilius de septem collibus Romae libr. 2. Georg. vers. 535. *Semptemque vna sibi muro circumdedit arces*.

283. *Orandum* simpliciter de oratione, seu precibus ad deum factis. Vide not. ad l. 1. v. 48. Reuschius exponit *adorandum*.

288. *Nunc iam* pleonasmus, qui alibi etiam occurrit.

289. Duriuscula syntaxis: intelligitur enim, quod veri cultores, errore remoto, orent sanctum genitorem.

290. Leges muniunt, ac defendunt. Vide Comment. ad Prudent. l. 2. contra Symm. v. 179., vbi praeter alia in hanc sententiam referuntur verba Trebellii Pollionis: *Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed et legibus oportet esse armatam*. Illud autem quaerendum, cur veros dei cultores Iuuencus dicat *iustis armatos legibus*? Sacer textus ita habet: *Sed venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu, et veritate. Nam et Pater tales quaerit, qui adorent eum*. Spiritus est deus: et eos, qui adorant eum, in spiritu, et veritate oportet adorare. Iuuencus *in veritate* exponit *errore remoto*: superest ergo, vt *iustis armati legibus* sit interpretatio horum verborum *in spiritu*: quasi spiritus, ac religio christiana id iubeat, qua veri cultores armati intrepide deum vbique adorabunt. Huc etiam reuocari potest, quod *Pater altus talia conquirit cultorum pectora terris*.

292. *Conquirit*, requirit. *Talia cultorum pectora*, cultores tali pectore, vel talem constantiam in cultoribus. Vide vers 84. h. l. *Sed talia pectora cernens*, et not. ad vers. 65. h. l.

Adventu proprio vitalia secula pandet.
Et tunc peccantum largus miserator Iesus
Se lumen terris Christum venisse fatetur.
Et iam discipuli reduces stupuere magistrum,
Quod secreta illius poteretur femina verbis.
At properans vrnam mulier pro fonte reliquit,
Et populum totis eduxit moenibus vrbis.
Omnia nam memorat sibimet sermone prophetae,
Gesserat ipsa prius quaecumque, ex ordine dicta.
Tum propere Christum fusae petiere cateruae.
Discipuli interea rogitabant, sumeret escas.
Ille satis sibi pulchrorum superesse ciborum
Respondit. Sed tum mirantum discipulorum
Inter se occultis currebat sermo loquelis:

V A R. L E C T.

297. Rom. *At* : alii *Et*.

298. Ott. *illius*, sed factum *illis*. In Reg. *illis*, et glossa pro *illius*. Rom. *illis* cum multis editis. Ald. cum aliis *piis*. Reuschius omnino legendum censet *illius* ex ms. Cant.; ne tamen aliquem offendat crasis *illius*, in textu ponendum curauit *eius* ex cod. Vn. Ex glossa Reg. supra *secreta*, nempe *sola* coniici posset *Quod sola illius*. Mss. Reg., Rom., Ott. cum multis editis *potiretur*. Sed metrum exigit *poteretur* cum Hadam., et aliis a *potior poteris* tertiae coniugationis, non a *potior potiris*. Pro *secreta* bene esset *secrete*, vel *secreto*.

299. Rom. *mulier cum fonte reliquit*. Reg. *mulier prope fonte reliquit*. Ott. *mulier pro fonte reliquit*, quam lectionem exhibuit Reuschius ex cod. Helmstad. Eadem scriptura probabatur etiam Gallandio; sic infra vers. 586. *Pro limine cernit*, et vers. 728 *Pro foribus mater cum fratribus astitit illic*. Cicero pro Milone initio: *Illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis*. In editionibus veteribus legitur *fontem prope liquit*.

304. Mss. Reg., Rom., Ottobon., Ald., Bas. *rogitabant*, *sumeret escas*. Hadam., et alii *rogitant*, *vt sumeret escas*: quae lectio, ait Reuschius, vt vt cum regulis grammaticorum pugnare videatur, contra auctoritatem veterum non est.

N O T A E.

295. *Miserator* : ante Iuuencum vsus hoc vocabulo est Tertullianus libr. 5. contra Marcion. cap. xi.

297. *Stupeo* pro valde admirari regit accusatiuum apud poetas, quod exemplis confirmare superuacaneum esset.

300. Figurate *populum totis eduxit moenibus* pro *populum totum etc.*

303. *Fusae*, hoc est, effusae, multae. Cicero l. 2. de Orat. cap. 38. *Genus sermonis affert non liquidum, non fusum, ac profluens, sed exile, aridum, concisum, ac minutum*.

305. *Pulchrorum ciborum* : vide notam ad vers. 150.

307. *Inter se* reciprocum pro relatiuo

Forte aliquis prior hic epulas dedit ante magistro,
Nostras vt merito satiatus respuat escas.
Ille sed internae cernens molimina mentis:
Hae mihi sunt epulae, pectus satiabitur istud,
Si faciam magni genitoris iussa per orbem.
Quatuor hinc menses laetae ad primordia messis
Frugiferae aestatis certe superesse putatis.
Erigite ergo oculos, albentes cernite campos,

VAR. LECT.

309. Reg. *sociatos*, ex quo factum *sociatus*. Ott. prius *sociatus*, tum *satiatus*. Idem Ott. *respuit*, supra *respuat*. Lege *satiatus respuat*.

311. In Reg. ex *sociabitur* factum *satiabitur*.

313. Ott. *hic*. Reg., Rom., editi *hinc*.

314. Reg., Rom., Ott. *aestatis*: videlicet *primordia messis aestatis frugiferae*, vel sunt duo genitiui, qui coniunguntur cum *primordia*. Vide not. ad l. I. v.193. Editi plerique *aestati*, hoc est, vsque ad aestatem.

NOTAE.

inter illos, quod aliquando vsurpatur, frustra repugnante Valla.

308. *Prior ante* pleonasmus, vt apud Virgilium l. 4. Aeneid. vers. 24 *Vel tellus, optem, prius ima dehiscat . . . Ante pudor, quam te violo*.

309. *Respuat*, repudiet, non admittat: hanc enim significationem praeter alias habet *respuo*. Neque assentior Reuschio, qui annotat: *Durior vox quam castigatiores veterum aures vix ferrent*.

310. *Molimina mentis* vide vers. 18.

311. *Pectus istud*, praestitisset dicere *pectus hoc*; nam de se loquitur Christus. Verum est nihilominus, interdum a Cicerone, et aliis *iste* pro *hic* poni, et contra *hic* pro *iste*.

313. Ioann. loc. cit. *Nonne vos dicitis, quod adhuc quatuor menses sunt, et messis venit? Ecce dico vobis: Leuate oculos vestros, et videte regiones, quia albae sunt iam ad messem*. Ita etiam Itala vetus. Explicat id Iuuencus, post quatuor menses futura primordia messis. Lamyus in Harmonia Euang. ex graeco textu τετράμηνον, *quadrimestre spatium* sic explicat: *Prouerbialis est sermo: quasi dixerit Christus, Inter vos tritus est sermo; Adhuc quadrimestre est spatium, per quod messis colligi potest; messis venit, sed non praeteriit: ita nunc celeritate opus non est*. Mazochius ad h. l. quatuor non amplius menses in Iudaea sementem inter ac messem intercessisse putat, atque ita exponit: *Vos, semente facta, tritum illud vsurpatis: Quae sulcis mandauimus, ex iis post quatuor menses fructum demetemus: at sationis spiritualis fructus longe praecocior; iam enim regiones flauescunt ad messem*. Praecesserat Maldonatus, qui simile prouerbium latinum profert: *Adhuc seges in herba est*.

315. *Albentes messes*, flauescentes. Vtitur verbo Euangelii *albae*, Hieronymus comment. in Mich. 7. *Videte regiones, quia iam candidae sunt ad metendum*. Mazochius ad h. l. obseruat, genus tritici in regno Neapolitano esse, quod *album* vulgo appellant: cuius seges dum messem expectat, albicat, non flauescit. Non tamen inde colligam, eius generis fuisse triticum iudaicum.

Cunctaque maturam iam rura exposcere messem.
Nunc quicumque metet, pulchri mercede laboris,
Vitalique dehinc gaudebit fruge redundans,
Et sator accipiet messorum gaudia laetus.
Vos ego nunc misi grauidam succidere messem,
Quae non est vestro sulcis inserta labore.
Vos aliena bonae ditabunt munera frugis.
Talibus alloquiis comitum dum pectora complet,
Ecce Samaritûm populi venere rogantes,
Exorantque illic geminos impendere soles.
Iamque fides multos plebis fundauerat alta,
Nec iam femineis tantum concredere verbis
Ipsos, sed coram virtus manifesta docebat,
Venisset secli quod iam seruator Iesus.
Iamque Galilaeam remeauerat in regionem,

VAR. LECT.

319. Ald. *exeipiet* pro *aeeipiet*.

320. Mss. cum plerisque editis *Vos ego*. Poelm., Fabr. *Hos ego*. Rom. supra *ergo* pro *ego*, repugnante metro.

322. Reg. a pr. m. *bona*: forte legendum *Vos aliena bona ditabunt munera fruge*, nempe *fruge bona*.

325. Mss. Reg., Rom., Ott. *impendere soles*, quod melius est pro insumere, quam *expendere*, quod editi exhibeut. Suetonius in August. cap. 98. *Caprearum secessui quatriduum impendit*. Reuschius ex Fuld. *impendere*, et quadam editione *illis* coniiciebat cum Zehnero *illis geminos impendere soles*.

327 Ald. distinguit *verbis, – Ipsos sed.*

329. Reg., Rom., Ott. *seruator*. Editi *saluator*.

330. Reg. *Iamque iterum terram remeauerat in Galilaeam*. Ott., Rom. cum editis *Iamque Galilaeam remeauerat in regionem*.

NOTAE.

317. *Pulcbri laboris*, vt *pulcbra libertas* apud Virgilium, et similia, de quibus ad vers. 150.

319. Ioannes ait: *Vt et qui seminat, simul gaudeat, et qui metit*. Hi satores sunt prophetae, qui olim prima semina verbi diuini iecerant.

320. Virgilius l. 1. Georg. vers. 297. *At rubicunda ceres medio succiditur aestu*, hoc est, metitur medio die, et aestu. Silius l. 15. vers. 536. *Immatura seges rapido succiditur ense*.

324. Supra non semel duas primas in *Samaritum*, et *Samaritis* corripuit. Confer var. lect. ad vers. 436.

325. *Exorant*, obtinent, orando impetrant. Ioannes loc. cit. *Quum venissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum, vt ibi maneret: et mansit duos dies*.

226. Notanda phrasis *multos plebis* pro *multos e plebe*.

330. CAPVT XIIJ. *Filium Reguli a*

Quon-

Quondam vbi fontanas vino mutauerat vndas.
Regius hic iuuenis, cui natum morbus anhelo
Ardore extremis vitae torrebat in oris,
Comperit vt Christum certo remeasse recursu,
Aduolat, et precibus sobolis pro sorte profusis
Orabat, celeris deposcens dona salutis,
Ne pius ad lethum natus traheretur acerbum.
Christus ad haec: Signis nisi suadeat omnia virtus,
Non erit vlla fides: sed perge, et sospite vita
Aedibus in vestris dulcem complectere natum.
His verbis fructum mox perceptura salutis
Pulchra fides animum laetanti in pectore firmat.
Iamque iter ingresso properantibus obuia seruis

VAR. LECT.

331. Rom. *vinum*: forte *fontanam in vinum mutauerat vndam*, vel *vinum* in Rom. est nominatiuus. Nihil tamen muto.

332. In Ottob. ex *morbis* recte factum *morbus*.

333. Duo codd. apud Reuschium *boris*, sed *oris* magis poeticum est; et in mss. aspirans litera saepe vocalibus adiungitur, saepe detrahitur, veluti *barundo*, *ymnus*. Postea vers. 344. *Luminis oras*.

337. Rom. *Ne prius*: alii *Ne pius*. Apud Virgilium, et alios *pius*, et *prius* inter se permutata sunt. Reuschius eligit *prius* ex codice sacro, *Priusquam moriatur*. Aliud malo.

339. Ald. *Non erat vlla fides*: alii *erit*.

340. Rom. *Sedibus*: alii *Aedibus*.

341. Rom. *fratrem*: lege *fructum*.

342 Rom. male *animi* pro *animum*. Ott. *laetanti pectore* sine *in*.

NOTAE.

morte liberatum. Ioann. cap. 4. v 46. seqq.

332. Euangelii verba sunt: *Erat quidam Regulus, cuius filius infirmabatur etc.* Graece pro *Regulus* Βασιλικὸς, al. Βασιλίσκος. Iuuencus Regulum vocat *Regium iuuenem*, videlicet virum ex aula regia, fortasse Herodis. Saepe Iuuencus *iuuenem* pro homine, seu viro ponit, vt dixi ad vers. 44. h. l. Cicero 2. Famil. ad Curionem iam 54. annos natum, vt obseruat Gothofredus: *Vt aetas nostra ingrauescens in adolescentia tua conquiescat*. Confer etiam not. ad l. 3. vers. 55.

333. Ouidius Heroid. epist. vlt. v. 169. *At mihi (vae miserae!) torrentur febribus artus*. Sic *aestus febris* l. 1. v. 799.

335. *Pro sorte*, pro statu, pro salute. Fortasse eo respexit Iuuencus, quod soboles sors patris dicebatur. Ouidius l. 6. Fast. vers. 29. *Si genus aspicitur, Saturnum prima parentem — Feci: Saturni sors ego prima fui*.

337. *Lethum acerbum*, funus immaturum: elegantia nota.

340. *Aedibus in vestris* pro *tuis*, ea loquendi ratione, quae, cadente latinitate, inualescere coepit. Vel intellige *tuis*, *et tuorum*.

342. *Pulchra fides* ea significatione, quae vers. 150., et 317. explicata est.

Nuncia fama venit, pueroque in luminis oras
Limine de mortis subitam remeasse salutem.
Ille vbi cognouit, certum concurrere tempus
Sanantis Christi verbis, seseque, domumque
Mancipat, amplexus fidei venerabile donum.
Forte dies epulis multos sociauerat vna,
Publica conductis qui vectigalia lucris
Professi, rapiunt alieno nomine praedam.
Hos cum discipulis simul accipiebat Iesus.
Ecce Pharisaei occulto reprehendere nisu,
Quod legis doctor conuiuia talia iniret.

VAR. LECT.

344. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *puero resonatque iacenti*. Reg., Ottob. cum aliis editis *pueroque in luminis oras*: Rom. perperam *puerumque*. Non male esset *puero sub luminis oras etc.* In lectione communiori subintelligi potest *refert*, vel *narrat remeasse salutem*.

347. Reg. *Sanati*. In Ott. videtur fuisse *Sanatis*. Rom. *Sanantis* cum editis.

349. Reg., Rom., Ott., Torn., Poelm. pro d. s. *vna*: alii *vnus*. Mss. cum plerisque editis *sociauerat*. Ald., Torn., Bas. *satiauerat*. In Dauentr. *sociauerat vnus*, sed glossa mss. *repleuerat* videtur facta pro *satiauerat*, quod minus probo.

353. Mss., et editi constanter *occulto reprehendere risu*. Sed quid, rogo, est occultus hic risus? Nullus dubito, quin legere oporteat *occulto reprehendere nisu*, scilicet occulta molitione, et conatu. Supra v. 18. *Gentis sic sunt molimina vestrae*, et vers. 310. *Ille sed internae cernens molimina mentis*. Libr. 3. vers. 152. seq. pariter legam, *Quod verba loquentis – Occulto carpant scribarum pectora nisu*.

354. Reg., Ott. *vellet*: in Ott. supra *iniret*, quod habent plerique editi. Poelm. pro d. s., Fabr. *adiret*.

NOTAE.

346. *Concurrere*, congruere, conuenire. Vide l. 1. v. 448., et h. l. 2. v. 831.

348. Glossa in cod. Reg. *Mancipat – subdit Christo*.

349. CAPVT XIV. *Iesus pharisaeis murmurantibus de conuiuio publicanorum dicit, non opus esse sanis medico*. Matth. cap. 9. v. 10. etc., Marc. cap. 2. v. 15. etc.

350. Pulchra descriptio publicanorum, qui professi publica vectigalia conductis lucris, rapiunt sibi praedam nomine fisci. Iansenius Gandauensis hoc ipsum tenet, Iudaeis publicanos inuisos, quod vi, et rapinis grassarentur.

351. Quaestus publicanorum recte *praedam* vocat. Cicero 5. in Verr. al. l. 3. cap. 50. *Maximos quaestus, praedasque fecisse*. Vide not. ad Dracont. l. 2. vers. 769.

352. Videtur hypallage, quasi velit Iuuencus dicere: Hi accipiebant conuiuio Iesum cum discipulis. Sed potius Iuuencus verba Euangelii exprimere voluerit. Matthaeus: *Et factum est, discumbente eo in domo, multi publicani, et peccatores venerunt, et recumbebant cum Iesu, et cum discipulis eius*. Marcus addit: *Erant enim multi, qui et sequebantur eum*.

Ille sed inspiciens, quid pectora saeua tenerent,
Non, inquit, medicis opus est, vbi fortia membra
Intemerata salus vegetat virtutis honore.
Aegris sed merito miserans adhibenda medela est.
Discite nunc saltem, iubeant quid verba prophetae:
Non ego sacra magis, quam mitia pectora quaero.
Haud etenim iustos veni ad directa viantes,
Sed reuocare malos peccantum a limine gressus.
Ecce sed e numero mirantum munera Christi
Vnus Ioannis quaerebat discipulorum,
Cur ipsi legis ieiunia crebra tenerent,
Nullaque sub Christo plebes ieiunia ferret.
Christus ad haec contra placido sic ore profatur:
Qui sponsi laetis comitantur vota choreis,

VAR. LECT.

355. Ald., Fabric., Bas., Poelm. pro d. s. *clausa*. Mss. cum aliis editis *saeua*: quod praefero, quamuis non displiceat *clausa*, hoc est, tecta, et ficta.

356. Vn. apud Reuschium per interrogationem *Numquid, ait, medicis opus est etc.*

357. Rom., Reg., Ottob., Poelm. pro d. s. *vegetat virtutis honore*. In Ottob. pro d. s. *vegetat, viresque ministrat*, quod reperitur in plerisque editis. Reuschius amplexus est *virtutis honore*, hoc est, virtute, et viribus. Similis locutio apud Ouidium 2. Metam. v. 283. al. 285.

358. Wopkensius ad Sedulium l. 1. v. 22. coniiciebat *miseris* pro *miserans*.

359. Reg. scribit *saltim*.

364. In Ott. ex *Ioannes* recte factum *Ioannis*.

366. Reg., Ott., Torn., Fabr. *ferret*. Rom. cum Ald., et aliis editis *ferrent*, quod fortasse fuit in Ott. a pr. m. Sed, vt opinor, *ferrent* a librariis scriptum, qui *plebes* in nominatiuo plurali esse putauerint. Haud equidem negauerim, eleganter cum *plebes*, seu *populus* in singulari posse coniungi verbum *ferrent* in plurali. Sed quum de hac elegantia non constat, aegre eam admittam in poetia christiania. Etsi autem *plebes* in plurali aliquando dictum fuerit, tamen longe vsitatius est in singulari.

NOTAE.

360. Rursus vers. 581. *Quod non sacra deus, sed mallet mitia corda*.

363. CAPVT XV. *Discipulis Ioannis interrogantibus quare non ieiunarent discipuli eius, parabola proponitur panni scissurae, et vtris*. Matth. cap. 9. vers. 14. seqq., Marc. cap. 2. vers. 18. etc., Luc. cap. 5. vers. 33. etc.

368. *Sponsi vota*: sic nuptiae appellantur in Cod. Theodos. l. 3. tit. 5. leg. 7. Apuleius l. 4. Metam. post med. *Votis nuptialibus pacto iugali pridem destinatus*. Matthaeus, et Lucas comites sponsi, qui eum laetis choreis comitabantur, et ad thalamum deducebant, vocant *filios sponsi*, Marcus vero *filios nuptiarum*. De hoc

Non, praesente illo, ieiunia tristia portant.
Iamque dies aderit, quum sponsus turbine secli
E medio comitum rapietur: tristibus illi
Languida concipient animis ieiunia flentes.
Quam stultum est rudibus veteres subtexere pannis,
Vestibus vt turpis peius scissura patescat?
Aut vtribus calidum tritis committere mustum,

V A R. L E C T.

371. Poelm. in textu, Dauentr., Hadam., Ald., Fabr. *Tristibus illi – Tuncque dabunt animos lacrymis horrore ciborum, – Languida concipient animis ieiunia flentes. – Quam stultum*. In Rom., et Poelm. a sec. m. *Spondebunt* pro *Tuncque dabunt*. In Ott. etiam *Spondebunt*, sed deest versus *Languida*. In Reg. pariter *Spondebunt*, sed prius ponitur versus *Languida*, tum alius *Spondebunt*. Sane alteruter superfluus est: sed magis spurius mihi videtur *Spondebunt animos lacrymis horrore ciborum*. Koenigius coniiciebat *Sponte dabunt animos*. In cod. Ca. scriptum erat *Languida concupient*.

373. Reg. a sec. m., Ott. *pannis, – Vestibus vt turpis peius scissura patescat*: quae videtur proba lectio, et distinctio. Alii *pannos – Vestibus, vt*.

374. Rom., Torn. *Vestibus, vt turpis peior scissura patescat*. Codex Fuld. *vt peior turpis*. Codex Cant. *vt ruptis peior*. Poelm. in textu, Hadam. *vt veteris peior scissura patescat*, quod expooit Reuschius, noua scissura peior veteri scissura, per constructionem comparatiui cum genitiuo. Ald., Poelm. pro d. script. *vt turpis peius scissura notetur*. Teneo scripturam, quam ex mss. Reg., et Ott. vers. praec. indicaui.

375. Mss. Rom., Reg., Ott. *Aut vtribus calidum*. Editi *Vtribus aut calidum*.

N O T A E.

ritu deducendi, et comitandi sponsum cum lampadibus, seu facibus, choreis, et canticis consule Martinum Roa l. 2. Singular. c. 21.

369. Vulgata Euangelii Matthaei: *Et ait illis Iesus: Numquid possunt filii sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies, quum auferetur ab eis sponsus, et tunc ieiunabunt*. Itala vetus: *Numquid possunt filii sponsi ieiunare*. Hilarius ad hunc locum: *Praesente sponso, ieiunandi necessitatem discipulis non esse respondet . . . . Ablato autem se, ieiunaturos esse dicit*.

370. *Turbine secli*, vt v. 223. h. l.

372. *Ferre ieiunia, portare, concipere* pro ieiunare.

373. Matthaeus: *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius a vestimento, et peior scissura fit*. Haec sententia melius fortasse exprimeretur sic: Quam stultum est rudes pannos veteribus subtexere? Pannus nouus assutus panno veteri eam panni veteris partem auferre solet, cui per suturam adhaeret. Id autem accidit, siue ex duplici paono veteri, et nouo vestis fiat, siue panoo vestis iam tritae nouus, et rudis pannus assuatur. Iuuencus igitur *subtexere* vsurpat pro contexere: et vtroque modo rectum est, siue rudes pannos veteribus contexere, siue veteres pannos nouis. Reuschius existimat, non tam scitum fuisse veterum suendi modum, quam quidem apud nos est, sed crassius fuisse τὸ πλήρωμα, quod insereodum erat vestimento veteri, adeo vt proinde extaotius esset, et vestem citius detereret.

375. Pro *calidum mustum* in sacro textu est *vinum nouum*.

Queis ruptis totum sequitur disperdere vinum?
Sed rudibus rectum est vtribus spumantia musta
Condere: sic vinum conseruant fortia vasa.
Talia tractanti perculsus pectora luctu
Ecce sacerdotum princeps procumbit adorans,
Et sibi defunctam, funus miserabile, natam
Implorat lacrymans, certamque venire salutem
Defunctis etiam poscebat munera Christi.
Haud mora, consurgens graditur seruator Iesus.
Progressi mulier sequitur vestigia seruans,

VAR. LECT.

Fortasse id factum ab editoribus, quia putabant, primam in *vtribus* necessario esse longam: quod tamen fundamento caret, quamuis in antiquioribus exemplum non occurrat, ex quo liqueat, corripi eam posse.

377. Ott., Rom. *Sed rudibus rectum est vtribus spumantia musta*. Ita Reg., sed sine *est*, et cum glossa *rudibus – nouis*. Editi *Vtribus est rectum rudibus spumantia musta*, ne scilicet prima in *vtribus* corripiatur, vt nuper aiebam.

380. In Ottob. videtur factum *ad oras* pro *adorans*.

381. Rom. *Vt sibi defunctam*. Bas. *Et sibi defunctum*. Lege *Et sibi defunctam*.

382. Koenigius coniicit *Complorat lacrymis*.

383. In Rom. deest hic versus. Reg., Ottob. *Defunctis etiam poscebat munera Christi*, quod edidit Poelm. pro d. s. Plerique editi *Defunctae vita poscebat munere Christi* Hadam. *Defuncto vita, poscebat munera Christi*.

384. Rom. a pr. m., Ald., Dauentr., Reg., Ott., Bas. *seruator*: alii *saluator*.

385. Mss., et plerique editi *Progressi*. Hadamar., Poelm. in textu *Progressos*: quam lectionem tolerari posse ait Reuschius: sed aliam praefert hac syntaxi: *Progressi Saluatoris vestigia seruans mu-*

NOTAE.

376. *Disperdere* pro *disperdi* per enallagen, vt ait Reuschius.

379. CAPVT XVI. *Inter eundum ad suscitandam filiam principis sacerdotum, mulierem a profluuio sanguinis sanat Iesus*. Matth. cap. 9. vers. 18. etc., Marc. cap. 5. vers. 22. etc., Luc. cap. 8. v. 41. seqq. De verbo *tracto* stilo ecclesiastico pro *dissero* vide comment. ad Prudent. hymn. 13. Perist. vers. 101.

380. Ab Euangelistis dicitur archisynagogus, siue princeps synagogae, qui scilicet caput erat synagogae, cuius iussu res in synagoga fieri solitae decernebantur.

382. *Implorat lacrymans* est pleonasmus: nam in *implorat* iam lacrymae intelliguntur. Notanda vero hoc loco significatio non obuia verbi *imploro*: idem est enim *implorat natam*, ac nominat, appellat cum lacrymis natam, et nomen eius repetit. Cicero Verr. 7. al. libr. 5. cap. 49. *Me suam salutem appellans, te suum carnificem nominans, filii nomen implorans*. Reuschius explicat, *Implorat lacrymans*, h. e., lacrymis, et suspiriis confirmat, verum esse id, quod de morte filiae dicat. Sedulius Iuuencum imitatur l. 3. vers 298. *Imploratque gemens*: quem ad locum videndus Wopkensius.

385. *Vestigia seruans*, obseruans.

Quam languore graui bis sex labentibus annis
Carpebat fluxus, lacerans sine fine, cruoris,
Viribus absumptis, et toto corpore fessam.
Pectoris haec tacitam voluebat credula mentem
Arcano, secumque fide iam certa tenebat,
Actutum fesso fugeret quod corpore tabes,
Extremam Christi posset si tangere vestem.
Haec vbi per populum summi pendentia pepli
Fila manu trepida tractauit, protinus ille

VAR. LECT.

lier sequitur, vt absorbeatur alter accusandi casus, qui facile suppleri potest. Vel dic, eundem accusatiuum *vestigia* regi a duobus verbis.

387. Reg., Rom., Fabr. *Carpebat fluxus lacerans sine fine cruoris* Ald., Bas. *Torquebat fluxus macerans sine fine cruoris*. Rom., Hadamar., Poelm. *Carpebat fluxus lacerans sine fine cruoris*. In *macero a* producitur: hac ratione reieci etiam hymn. 8. Cathem. Prudentii v. 22. *Sordidus cultu macerare frontem*, vt legit Nebrissensis: pro quo alii melius *Sordidus cultu lacerare frontem*. Koenigius suspicatur: *manans sine fine*. Post hunc versum in Poelm., Hadam., Torn. inseritur alius, scilicet *Torquebat seluens morbus pallore virentem*: sed Torn., et pro d. s. Poelm. legit *Torquebatque graui morbus*. In plerisque deest hic versus.

388. Ald., Torn., Bss., Rom. *fessa* – *Pectoris haec etc.* Alii *fessam*. – *Pectoris*. Reuscbius *fessa*. – *Pectoris*, in sexto casu *fessa*, vt subintelligatur *muliere*: quod non probo.

389. Ott. *hic*, recte factum *haec*.

390. Reg., Dauentr., Torn., Bas., Poelm. pro d. s., Ald., Fabr. *Arcana secumque fide*. In Ott. *Arcano, secumque fide*, et forte fuit *fidem*. In Rom. *Arcanum secumque fides*. Hadam., Poelm. in textu *Arcanaque fide secum*. Coniiciat aliquis *Arcana secura fide*. Ceterum scriptura Ott. ceteris melior videtur. *Arcano* aduerbium est a Plauto, Caesare, et Cicerone vsurpatum: quamquam apud hunc incerta est lectio. Potest autem interpungi vel *mentem* – *Arcano*, vel *mentem*, – *Arcano*.

392. Rom. *si posset*: alii *posset si*.

NOTAE.

387. *Sine fine*: phrasis ecclesiasticis scriptoribus familiaris. Vide not. ad Dracont. vers. 21. libr. 1.

389. *Pectoris mentem*, cogitationem. Hendiadys, vnum per duo, vt saepe alibi occurrit, nisi malis *pectoris arcano*.

391. Fabricius in Comment. verbo *Actutum* ait, dictionem hanc esse comicam, qua etiam vsus est Alcimus libr. 1. *Actutum suaui producens omnia foetu*. Verum eandem vocem vsurparunt Cicero, Liuius, Virgilius, aliique non Comici.

393. *Per populum*: Marcus ait: *Venit in turba retro, et tetigit vestimentum eius*. Peplum quoduis amiculum dici, ex hoc versu probat Barthius l. 34. Aduers. cap. 4. col. 1552. Fabricius in comment. verbo *Peplum* ait, esse vestem fluxam, et talarem sine manicis, viris, feminisque communem. Vniuersim sumitur *peplum* pro quacumque veste laxa.

394. Descriptio fimbriae *Fila pendentia summi pepli*. Nam extrema vestium, praesertim si incisuras habeant, *fimbria*

Et causas morbi, et credentia pectora cernens,
Concessit celerem tali cum voce salutem:
Accipe, quod meruit fidei constantia, munus,
Et mox restricto viguerunt sanguine venae.
Postquam peruentum est, vbi funera virginis ingens
Plangentis populi fremitus, clangorque tubarum
Vltima supremae celebrabant munera pompae:
Abscedant, inquit, tectis haec tristia vestris.
Namque puella iacet placido demersa sopore,

VAR. LECT.

395. Reg. *causam*, sed videtur fuisse *causas*.

398. Mss. nostri, et alii *restricto*: Ald., et nonnulli editi *constricto*, alii *constrictae*. Fabr. pro *viguerunt* habet *riguerunt*, nescio, an ex coniectura, an ex fide alicuius codicis. Hanc scripturam confirmat Reuschius, quamuis aliam ipse teneat, ex Lucano l. 4. *Sicca rigens astrinxit vulnera sanguis*. In Westh. ad marg. pro *constricto* in textu legitur *constantiae*, quod videtur mendum.

399. Forte *funere*. Reg. cum Ald., et aliis distinguit *funera virginis, ingens*. Sed quum postea vers. 401. recurrat *funera pompae*, videtur hoc loco interpungendum *vbi funera virginis, ingens*, scilicet vbi erant funera virginis. Melius vero legetur vers. 401. *munera pompae*.

401. In Reg., et Ott. factum est *celebrabat* ex *celebrabant*. Editi, et mss. *funera*: sed libenter legam *munera*. Quid enim sunt *vltima funera supremae pompae*? At *munera vltima* scite positum est ex dictis ad vers. 20. huius libri: *Vltima defuncto debentur munera patri*. Est autem *munera* accusatiuus appositus; et sensus est: Postquam peruentum est, vbi fremitus, clangorque celebrabant funera virginis, vltima munera etc. Porro hanc coniecturam, quae olim Riuini etiam fuit, Codd. Cantabrigienses fulciunt, et secutus est Reuschius.

403. Lego potius *demersa* cum mss. nostris, quam *dimersa*, quod habent Ald., et alii.

NOTAE.

dicuntur. *Tractauit*, tetigit: eadem significatione l. 1. vers. 354. *Corporeisque oculis lumen tractare serenum*.

395. *Causae* aliquando pro morbis simpliciter ponuntur, vt confirmaui ad Prudent. hymn. 1. Peristeph. vers. 20. *Supplicum causas petitis quae medelis irrigant*.

396. *Tali cum voce*, vt libr. h. v. 597. *Cum dicto*.

400. Musicam funebrem tubarum sono exornatam fuisse, ex hoc loco arguit Barthius l. 34. cap. 5. Sed quamuis vsus tibiae in funeribus frequentior fuerit, atque adeo mentio tibicinum fiat apud Euangelistam Matthaeum in Vulgata, tamen multis ex locis constat, adhibitam quoque fuisse tubam. Virgilius l. XI. vers. 92. de funere Pallantis: *It caelo clamorque virum, clangorque tubarum*. Adde Ouidium, Horatium, Persium, et alios. Notat vero Gellius l. 20. c. 2., eos, qui *apud sitos* canere soliti essent, hoc est, vita functos, et sepultos, *siticines* dictos, diuersumque a ceteris tubae genus habuisse. Iricius in codice Vercellensi Versionis Italae apud Mat-

Defunctam retur flentum quam nescia plebes.
Talia dicentem ridentum turba reliquit,
Quod morte abreptam dixit dormire puellam.
Sed Christus lethi victor, vitaeque repertor
Frigentis dextram dignatus prendere dextra,
Surgere mox iussit miranda ad gaudia patris.
Inde reuertenti clamor se protinus offert
Caecorum pariter gressu labente duorum.
Illis Christus ait: Si credunt pectora vestra,
Nunc virtute mea se reddet lumen ademptum,
Illi firmato se credere corde fatentur.
Tum Christus fatur: Credentes cernite lucem,

VAR. LECT.

404. Poelm. pro d. s. *fertur*: sed sensus exigit *retur*.

405. Rom. *relinquit*, quod etiam videtur a pr. m. fuisse in Ott. pro *reliquit*.

411. Mss. nostri, et Poelm. pro d. s. *Caecorum pariter gressu*. Editi plerique *Lumine captorum gressu*. Iuuencus fortasse scripsit *gressu labante*, producta prima in *labante*, vt l. h. v. 437., et l. 3. v. 373. *Labat quia pectore vestro – Instabilis fidei nutans per lubicra gressus*.

412. Fabr., Westn. in textu *Atque iis Christus ait*, ad marg. *Ollis Christus ait*. Ald., Bas. *Istis*: alii *Illis*, vel *Ollis*. In Reg., et Torn. eleganter cum interrogatione *Quid credunt pectora vestra? – Num virtute mea se reddet lumen ademptum?* Ita a pr. m. fuit, vt videtur, in Ott. Plerique sine interrogatione *Si credunt pectora vestra, – Nunc virtute mea se reddet lumen ademptum*. Matthaeus ait: *Creditis, quia hoc possum facere vobis?* Nihilominus Reuschius mauult sine interrogatione. Alii, etiamsi scribatur *si credunt*, interrogationem apponunt, quia *si* accipiunt pro *num*, vt l. 4. vers. 355.

414. Alii *Olli*, alii *Illi*.

415. Ott., Torn., Bas., Ald., et alii *lucem*. Reg., Rom., Had., et alii *lumen*.

NOTAE.

thaeum inuenit *tubicines*, sed praeferendum ait *tibicines* cum Vulgata, quia minoris aetatis funera ad tibiam, maioris ad tubam proferebantur ex Seruio ad 5. Aen. *Laudumque arrecta cupido*. Sed, vt verum sit hoc discrimen, ex Vulgata non constat, puellam, de qua agimus, in minori aetate fuisse constitutam. Fauet tamen textus graecus *puellula*, *filiola*.

407. Vt diabolus *mortis repertor*, sic contra Christus *lethi victor*, *vitaeque repertor* dicitur. Vide, quae in hanc rem dixi comment. ad Prudent. hymn. 4. Cath. v. 9.

408. *Frigentis*, h. e., mortuae. Virgilius libr. 6. vers. 219. *Corpusque lauant frigentis, et vngunt*. Hinc *frigida mors* ab effectu.

410. CAPVT XVII. *Duo caeci liberantur*. Matth. cap. 9. vers. 27. etc.

411. *Gressu labente*: eccur ita? An claudi etiam erant? Silet Euangelista. Labebatur ergo, siue lababat, aut nutabat gressus eorum, quia, quum caeci essent, non ita expedite ambulare poterant.

Nec

Nec cuiquam nostrum post haec edicite nomen.
Dixit: sed maior per gaudia tanta videntum
Ardor inexpletus famam per cuncta ferebat.
Offerturque dehinc iuuenis, cui rapta sonorae
Daemonis incursu fuerat substantia vocis.
Ast vbi propulsus fugit de pectore daemon,
Confestim sanae redierunt munera linguae.
Talia mirantis populi stipante tumultu
Vallatur: cernens sed milia tanta virorum,
Ingemit, vt ruris dominus, cui pascua laeta
Innumerae tondent pecudes, rectoris egentes.
Tunc ad discipulos depromit talia verba:
Quam laetae segetes ruris per terga patescunt!

VAR. LECT.

416. Rom. *Nec cuiquam vestrum* videtur mendum pro *nostrum*. Ottob. *post haec vos dicite*.

417. Reg., Torn., Rom., Bas., Ald. *sed propere*. Ott. cum aliis editis *sed maior*.

418. Rom. *per cuncta serebat*, ad marg. diuersa lectio, vel correctio *ferebat*.

419. Ald., Poelm. pro d. s. *Afferturque*: plerique *Offerturque*. Ald. *sonore*, corrige *sonorae*.

421. Reg., Rom., Ott., Ald., Torn., Bas. *Ast vbi propulsus*. Poelm. in textu, Fabr. *Atque vbi propulsus*. Hadam., Poelm. pro d. s. *Atque propulsus vbi*. Lex metri vtrumque patitur.

425. In Ott. ex *Ingemuit* recte factum *Ingemit*.

427. Rom., Ald., et alii *talia dicta*.

428. Ald., Bas. *Quam late segetes ruris per terga lateseunt*. Torn *En late segetes ruris per terga pateseunt*, quod habet etiam Poelm. pro d. s. Plerique editi cum mss. nostris *Quam laetae segetes ruris per terga patescunt*!

NOTAE.

418. *Per cuncta*, per omnia, vbique. Dixi de hac loquendi ratione ad Dracont. libr. 1. vers. 292.

419. CAPVT XVIII. *Daemonium mutum eiectum, et turbam ad Iesum confluxisse*. Matth. cap. 9. vers. 32. seqq., Luc. cap. XI. vers. 14. etc. Iuuencus *iuuenem* vocat hominem mutum, daemonium habentem, vt ait Matthaeus. Vide not. ad l. 1. vers. 774., et h. l. vers. 332.

420. *Substantia vocis*, vox, vt *substantia salis* libr. 1. vers. 510. Vide notam ad vers. 631. libr. 1.

423. *Tumultus* hoc loco significat turbam, et multitudinem discursantium, et strepentium ob admirationem. Lucanus l. 3. vers. 102. *Non fictas laeto voces simulare tumultu*.

424. *Tanta* pro *tot*: vide not. ad Dracont. l. 3. vers. 554., vbi occurrit *quanti* pro *quot*.

425. *Pascua laeta*, vt Virgilius libr. 1. Georg. v. 1. *Quid faciat laetas segetes etc*.

426. *Tondent*, carpunt, pascuntur: quae huius verbi significatio poetis familiaris est. Vide Virgilium 1. Georg. 15.

428. *Laetae segetes*, vt dixi ad v. 425. *Ruris per terga*, vt l. 1. vers. 671.

Sed rarus messor frugis superatur aceruo.
Iam superest dominum segetis deposcere tantae,
Vt sua rura velit numero complere colentum.
Haec fatus, populo ex omni delecta seorsum
Fortia conglomerat bisseno pectora coetu.
Hos vbi delegit, praeceptis talibus implet:
Deuitate itiner, quod gentes perfidiosae,
Et Samaritarum fraudis vestigia calcant.
Pergite, qua patrii pecoris custodia labat.

VAR. LECT.

431. Reg. *numeros*, sed videtur correctum per *numero* cum glossa *de numero*. In Ott. ex *colentem* factum *colentum*. Plerique *numero complere colentum*.

432. In Ott. ex *dilecta* factum *delecta*. Ibidem mendose *seorum* pro *seorsum*. Non ineptum esset *suorum*. Matthaeus: *Et conuocatis duodecim discipulis suis etc.*

433. Editi, et mss. plerique *Fortia conglomerat bisseno pectora coetu*, - *Bis sex consociat fidorum corda virorum*, - *Hos vbi etc.* Ott. prius habet versum *Bis sex*, tum *Fortia*. In Torn. deest hic versus *Fortia*, qui etiam omissus est a Fabricio, neque est certe valde necessarius. Potest etiam hic retineri, et omitti versus *Bis sex etc.* Id igitur sequor.

434. Ott. *dilegit*, a sec. m. *delegit*.

435. Mss., et plerique editi *Deuitate itiner, quod*. Ald., Fabr. *Deuitate viam, quam*.

436. Reg., Ott. *Et Samaritum*, sed in Reg. forte fuit *Et Samaritarum*. Rom., Ald., Bas. *Et Samaritarum*. Had., Poelm. in textu *Atque Samaritum*, vt supra vers. 324. *Ecce Samaritum*, nisi eo loco legere malis *En Samaritarum*. Iuuencus saepius duas primas corripit. Alii alio modo. In Ott. *fraudes*, in Torn. *fraudibus* pro *fraudis*, quod retinendum est.

437. Mss. nostri Reg., Rom., Ottob. cum Dauentr., Westh. in textu, Ald. *labat* cum glossa in Reg. *deficit*: sed in hoc eodem Reg. forte fuit *balat*, quod extat in Hadam., Poelm., et aliis editis. Videtur praeferendum *labat* ex textu Euangelii Matth. cap. 10. vers. 6. *Sed potius ite ad oues, quae perierunt domus Israel*. Obstat prima in *labat*, quae breuis est. Sed quid est *balat custodia*? Mihi enim dubium non est, quin *custodia* significet custodes. Teneo igitur *labat*, producta prima con-

NOTAE.

430. Sacer textus ait: *Rogate ergo dominum messis, vt mittat operarios in messem suam*. Vsus verbi *deposcere* exigeret *a domino messis*. *Orare* vtrumque admittit, *rogare* petit accusatiuum.

431. *Numerus* pro multitudine, et copia saepe ponitur, vt *numerus frumenti*, *numerus vini*.

432. CAPVT XIX. *Quid facturi sint, praecipit discipulis*. Matth. cap. 10. v. 1. etc., Marc. cap. 3. vers. 17. cap. 6. v. 8., Luc. cap. 6. vers. 13. cap. 9. v. 1.

433. *Conglomerat*: hoc verbo vsi sunt Lucretius, et Ennius, *conglomeratus* Celsus, *conglomeratio* Codex Iustinianaeus. Iuuencus hoc l. v. 579. *Vestrae glomeratio turbae*, et alibi saepe *glomerandi* verbum vsurpat.

436. *Samaritum fraudis vestigia*, videlicet fraudulenta vestigia Samaritanorum, vel vestigia fraudis Samaritanorum. Videntur esse duo genitiui, qui ab eo-

Pergentes vero similem mihi sumite mentem,
Vt vobis subigat virtutes daemonis atri
Sancta fides, curamque piam languoribus aptet.
Hae vires nulla vobis mercede dabuntur.
Et vos haud aliter gratis impendite dona.
Non auri, argentiue domet possessio mentem,
Nec vos nummorum subigat scelerata cupido:
Nec geminas vestes, nec plantis tegmina bina
Virtutis nudae cupiat seruare minister.
Ingressi muros vrbis, perquirite semper,
Hospitio quorum par sit succedere iustis.
Ingressique dehinc pacem sub tecta vocate:
Si tranquilla domus fuerit, pax illa manebit.

VAR. LECT.

tra antiquiorum vsum. Koenigius retinet *cussodia balat*, et custodiam accipit passiue pro re custodita. Verum etiam sic Euangelii sententia non satis exprimitur. Posset ex coniectura restitui *custodia lapsat*: sed hoc verbum minus significat, quam *labat*. Libr. 4. vers. 501. mss. nostri aeque referunt *sed corpus debile labat*, pro quo nonnulli editi habent *lapsat*. Confer etiam vers. 373. l. 3.

439. Poelm. pro d. s. *virtutem*: in textu cum aliis *virtutes*.

441. Torn. *vocis*: lege *vobis*.

442. Ott. *grauita pendite*, correctum per *gratuita pendite*, Reg. *gratuita impendite*, sed pro tribus extremis literis in *impendite* aliud fuisse videtur. Rom. *gratis impendite*. Editi omnes, quos vidi, *cunctis impendite*. Praeferendum opinor cum Rom. *gratis impendite* ex Matth. cap. 10. v. 8. *Gratis accepistis, gratis date*.

445. Ald. *Non geminas*. Ald., Poelm pro d. s. cum mss. Ott., Rom. *tegmina bina – Virtutis nudae cupiat seruare minister*. Sic Reg., sed *portare* pro *seruare*. Hadam., aliique editi *tegmina bina, – Virtuti nudae cupiat seruire minister*.

NOTAE.

dem nomine reguntur. Vide supra v. 313.

439. *Daemonis atri*: supra vers. 45. *Spiritus ater*: et infra v. 616. *Si daemone pellitur atro*.

445. *Tegmina bina*: sic exponit Matthaeum, *Neque duas tunicas, neque calceamenta*. Nam Marcus c. 6. ait: *Sed calceatos sandaliis*. Non ergo vetantur calceamenta discipulis, sed bina calceamenta, vt binae tunicae. Huius opinionis ducem Iuuencum sequuntur S. Thomas, Caietanus, et Maldonatus, vt notauit Iulius Nigronus De caliga cap. 2. num. 32.

446. *Virtus nuda*, simplex. Lactantius init. libr. 1. institut. *Vt solam, nudamque virtutem nudi, expeditique sequerentur*: alii *veritatem* pro *virtutem*.

448. *Hospitio succedere*. Confer not. ad v. 17. *Succedere tectis*.

450. Intelligi potest, *Pax manebit illa tecta*.

Sin erit indignis habitantum moribus horrens,
Diffugiet, vestrumque abitum pax vestra sequetur.
Excludet quicumque ferus vos limine tecti,
Auribus aut duris spernet vitalia verba:
Excutite egressi domibus vestigia vestra,
Haereat iniustae ne vobis portio vitae.
Illos deterior Sodomorum poena manebit
Suppliciis, veniet mundo quum terminus omni.
Pergitis en, vt oues, saeuorum praeda luporum:
Sed vos arguto serpentum corde vigete,

VAR. LECT.

452. Rom., Ott., Reg. scribunt *habitum*, et in Reg. glossa apponitur *sanctitatis*. Ex editis etiam Ald., Dauentr., Westh. in textu praeferunt *habitum*. Hadam., Poelm., et alii *abitum*. Haec scriptura proba est, et euangelii verbis consonans. Matth. c. 10. v. 13. *Et siquidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos*. Apud Hilarium in hunc locum: *Quae si digna est, et pacis communione sit digna: si indigna, pax inuicem reuertatur*.

453. Reg., Rom., Ott., Poelm. pro d. s. *ferus*: alii *ferox*. Rom. *de limine*: melius cum reliquis *vos limine*.

454. Reg., Ott., Rom., Ald., Dauentr. *spernet*. Hadam., Poelm. in textu, et nonnulli alii *penetres*. Post hunc versum in editis Dauentr., Poelm., et aliis inseruntur duo alii versus eiusdem sententiae, videlicet *Sine auersa dei famulos succedere tectis*, - *Hospitiique focos miscere grauata vetabit*. Absunt ab Aldo, et a nostris mss. Rom., Reg., Ott., et ab aliis praestantissimis codicibus mss. ex fide Reuschii: itaque eos loco hoc expellere oportet, vtpote spurios, praesertim quum Euangelii sententia sine eis egregie sit explicata a Iuuenco. Cap. 10. Matth. v. 14. *Et quicumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros: exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris*: et simili modo Marc. cap. 6. v. XI. *Et quicumque non receperint vos, neque audierint vos, exeuntes inde, excutite puluerem de pedibus vestris etc.* In priori versu e duobus, quos reiicio, Poelm. notat diuersam lectionem *Sine aduersa* pro *Siue auersa*.

455. Poelm. pro d. s. *egressu*, in textu cum reliquis *egressi*.

456. Ott. *vobis ne*. Reg., Rom. cum editis *ne vobis*.

457. Apud Koenigium alii *Illos*, alii *Illis*. Rom. *horridior*, ceteri *deterior*.

458. Sabatierius legit *omnis*, quod fortasse casu illi excidit: nam alii habent *omni*.

459. Rom., Ald., Bas. *Pergite nunc*, *vt oues*. Alii *Pergitis en*, *vt oues*, quod magis accedit ad verba Euangelii Matth. cap. 10. v. 16. *Ecce ego mitto vos, sicut oues in medio luporum*, et Lucae cap. 10. v. 3. *Ite; ecce ego mitto vos, quemadmodum agnos in medio luporum*. In hoc eodem versu Rom., Reg. cum multis editis habent *saeuorum*, Ott. cum aliis *durorum*.

NOTAE.

456. Reddit rationem, cur discipuli excutere puluerem e pedibus iubeantur.

Simplicitate tamen dulces superate columbas.
Nam saepe incumbet vobis iniuria praeceps,
Conciliisque hominum statuentur corpora vestra.
Vos flagris, vinclisque feris, durisque tyrannis
Frendens vrgebit pro me violentia secli.
Quum vos prodiderint, verborum ponite curam:
Sponte fluens dabitur sermonis gratia vobis.
Spiritus in vobis pro vobis digna loquetur.
Prodet enim fratrem scelerata insania fratris,
Ad lethumque dabunt genitorum corpora nati.
Vos odia vrgebunt semper pro nomine nostro,
Sed finem fidei comitatur gloria vitae.
Profugite ex tectis, quae vos sectabitur, vrbis:

VAR. LECT.

461. Reg., Ott. cum Poelm. in textu, Hadam. *dulces*, Rom. *dulci*, scilicet simplicitate. Ald. cum aliis editis *puras*; ita etiam edidit Fabricius ex manuscripto, vt ait: qui etiam obseruat, non aliter legisse Rauisium.

463. Poelm. pro d. s. *consistent*, in textu cum aliis *statuentur*.

464. Ott. *dirisque*, sed videtur fuisse *durisque*.

466. Ald. cum nonnullis *tradiderint*: Mss. nostri, et meliores apud Reuschium cum plerisque editis *prodiderint*.

469. Poelm. pro d. s. *Fratrem autem tradet*: in textu cum ceteris *Prodet enim fratrem*.

470. In Aldo mendum puto *geuitorem* pro *genitorum*.

471. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *odio*: alii editi cum mss. *odia*, quod maiorem emphasin habet.

473. Editi *e tectis*: Mss. Reg., Rom., Ott. *ex tectis*.

NOTAE.

461. Cur simplicitas columbae laudetur, lege Barthium l. 33. Adu. cap. XI.

462. *Incumbet*: Scaliger l. 4. c. 16. Poetic. notat, hoc verbum, quo saepius Maro vtitur, graue, et sonorum esse. Eodem Iuuencus pariter delectatur.

463. *Statuentur corpora vestra*: statuemini. Saepe Iuuencus *corpora* ponit pro hominibus, aut suppositis, quae corpore, et anima constant. *Statuentur*: pro *sistere* ponitur *statuo*: nam *sistere* verbum iuris est.

466. *Ponite*, deponite. *Ponere curas* dixit Liuius l. 1. c. 19. Alii *ponere metum*, *moras*, *arma etc.*

469. *Insania fratris*, insanus frater.

470. *Geuitorum corpora*, genitores, vt paulo ante v. 463. *Corpora vestra*. Notanda etiam phrasis *Ad lethum dabunt*, vt *neci*, *letho demittere*.

472. Hunc verborum ordinem statuo: Gloria fidei comitatur finem vitae. Matthaeus habet: *Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit*.

473. *Sectari* vel pro adsectari, et comitari, vel pro insectari, et vrgere accipitur. Vtraque significatio proba est: secunda hoc loco obtinet.

Inde aliam, mox inde aliam conquirite sedem.
Nam vobis vrbes semper superesse necesse est,
Israelitarum quae dent sub nomine plebem.
Discipulus nunquam transcendit celsa magistri
Culmina, nec dominum tentet praecellere seruus.
Discipulo satis est vires aequare magistri,
Vel domini similem virtutem prendere seruo.
Pectoribus vestris semper timor omnis aberret:
Nam nudata suis promuntur cuncta latebris.
In tenebris tacite vobis quaecumque iubentur,

VAR. LECT.

477. Rom. *transcendit*: alii Mss., et editi *transcendat*, vt v. seq. *tentet*. Mihi tamen non displicet hoc v. *transcendit*, et v. seq. *tentet*: nam *transcendit* positum videtur pro *est super* apud Matth. cap. 10. v. 24. *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum*. Aliud est de verbo *tentat*: non enim recte dicetur, seruus non tentat praecellere dominum suum, vt significetur id, *Seruus non est super dominum suum*.

482. Rom. *Iam*: alii *Nam*. Ott., Reg., Rom. *promuntur*. Editi omnes *promeuntur*. Haec lectio magis congruit Vulgatae Matth. cap. 10. v. 26. *Nihil enim est opertum, quod non reuelabitur, et occultum, quod non scietur*. Retineo tamen scripturam codicum nostrorum mss., quae magis consentanea est versioni Italicae ex ms. Colbert. apud Sabatierium hoc loco: *Nihil enim opertum est, quod non reueletur, et occultum, quod non sciatur*: et ex mss. Corb. *Nihil est enim opertum, quod non reueletur: et occultum, quod non manifestetur*. Consonat etiam auctor operis imperf. in Matth. hom. 25. *Nihil opertum, quod non reueletur; et occultum, quod non sciatur*. Nec dissimili modo haec exponuntur Marc. cap. 4. v. 22., et Luc. cap. 8. v. 17., cap. 12. v. 2. Poelm. In textu habet *cuncta* cum aliis, pro d. s. *lata*, quod minus placet. Suspicor autem, irrepsisse errorem typographi, quo diuersa lectio *lata* pro *cuncta* huic versui affingatur, quum ea magis propria sit versus 491. *Corporis etc.*

NOTAE.

474. Accipe verba Euangelii Matthaei: *Quum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam*. Iuuencus veterem Italam legerat, qualis in ms. Corb. reperitur: *Quum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam: quod si in aliam persequentur vos, fugite in alteram*. Concinunt in re ipsa duo mss. Sangerm., Claromont., S. Gat., et Mai. Mon., Versio Anglo-Saxonica, Ms. Cantabr., textus graecus in pluribus mss., Hilarius, Ambrosius etc.

475. Pergit Matthaeus: *Amen dico vobis: Non consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis*. Quae verba eleganter, ait Schoettgenius, explicat Iuuencus. Semper vobis vsque ad diem nouissimum erunt vrbes, et populi, qui in iudaeorum populum succedent.

480. *Vel* pro *et*. Vide not. ad Dracont. l. 1. v. 266. *Virtutem similem domini*, videlicet similem virtuti domini. Non dissimile est, quod v. 438. dixit: *Similem mihi sumite mentem*.

Dicite praeclaro nitidi sub lumine solis.
Auribus et vestris dicam quaecumque susurrans,
Excelso in populos spargantur culmine tecti.
Despicite illorum rabiem, qui corpora vestra
Prosternunt ferro: non est his vlla potestas
Viuacem letho pariter demittere mentem:
Illum sed potius cordis secreta pauescant,
Corporis est, animaeque simul cui cuncta potestas.
Passeribus pretium, nummi vix portio parua
Proueniet: non est tamen vnum credere dignum,
Ni iussu Domini, laqueos incurrere vestros.

VAR. LECT.

484. Rom. *sub nomine*: codd. nonnulli apud Reuschium *sub limine*: lege *sub lumine*.

486. Ald., Bas. *spargentur*: quo spectat Rom., quamuis deprauate scribat *populo spergentur*. Reliqui *spargantur*.

488. Reg., Rom. *Prosternunt*. Ottob. cum editis *Prosternent*. In Vulgata est, *Occidunt corpus*. Patres alii ita, alii, *Qui possunt occidere corpus*: nonnulli, *Qui corpus occidant*. Reg., et Ott. *non his est vlla*. Rom. cum editis *non est his*, vel *iis*.

489. Rom. *dimittere*: melius alii *demittere*.

491. Reg. a pr. m., itemque Ottobon. a pr. m. *animique* pro *animaeque*. Ald., Bas. *lata* pro *cuncta*. Confer lectionem variam ad v. 482.

494. Mss. Rom., Reg. cum plerisque editis *Ni iussu*, et glossa in Reg. *nisi cum iussione*. In Ott. apparet *iussu*, et abrasum est *ni*, aut aliud. Ald., Bas. *Iniussu*, quod praefert, et optimum dicit Gallandius, elegans Reuschius, vt *Iniussu populi*. Verum verba Euangelii aeque bene

NOTAE.

486. *Culmine tecti*: sacer textus, *super tecta*. Codex Cantabr. *in tectis*. Audiendus Hieronymus epist. 106. al. 403. num. 63. ad Sun. et Fretell. post medium. *In Aegypto, et Palaestina .... non habent in tectis culmina, sed domata, quae Romae vel solaria, vel meniana vocant, id est, plana tecta, quae transuersis trabibus sustentantur. Hinc in Euangelio: Quae auditis in aure, dicetis super domata*. Graece est ἐπὶ τῶν δωμάτων. Nihilominus Iuuencus culmen tecti nominat, quia re vera *culmen* accipi solet pro altiore domus parte, et pro quocumque tecto. Iuuencus ergo eandem interpretationem tenet, ac Hieronymus. In tectis domorum soliti erant iudaei confabulari; sed quum facile a vicinis audiri possent, minime secreta erant, de quibus ibi sermonem habebant.

489. *Letho demittere*. Virgilius 2. Aen. 85. *Demisere neci*. Similia alii poetae passim.

490. *Cordis secreta*. Libr. 1. v. 339., et libr. 3. v. 146. *Cordis secreta*. Libr. 1. v. 408. *Mentis secreta*. Libr. 3. v. 169. *Secreto cordis*.

492. *Passeribus pretium etc.* Manilius de pauperibus auiculas venales circumferentibus libr. 5. v. 380. *Totamque per vrbem — Qui gestant caueis volucres ad iussa paratas, — Quorum omnis paruo consistit passere census*.

Quis dubitet sapiens Domini sub pectore multis
Credere pennatis hominem pro milibus vnum?
Qui me confessus fuerit sub iudice terrae,
Hunc ego non aliter coram genitore fatebor.
Sic itidem coram genitore negabo negantem.
Non ego nunc pacem terris immittere veni,
Sed gladium, patrio dirimat qui pectore natum,
Et dulcem natam dirimat qui pectore matris.
Siquis amore meo genitorem pluris habebit,
Vel matri, sobolive meum postponet amorem,
Sentiet horribilem nostra de sede repulsam.
Contemnet quicumque animam pro nomine nostro,
Inueniet laeta florentem fruge salutis.

V A R. L E C T.

explicantur, siue *Iniussu*, siue *Ni iussu* legamus. Matth. cap. 10. v. 29. *Nonne duo passeres asse veneunt: et vnus ex illis non cadit super terram sine voluntate patris vestri?*

495. Schoettgenius ad verba, *Quis dubitet* ait, nullam plane in hoc versu esse difficultatem, si legamus vel *iudicet*, vel *dicat*: sed si v. seq. legatur *Credere*, sic bene est *dubitet*, pro quo metrum non patitur *iudicet*. Rom. *multos*: corrige *multis*.

496. Gallandius rectius ait esse *Cedere* cum Omeisio, quam *Credere*. Equidem *credere* in ms. Rom. inuenio, in editis *cedere*. Ott. male scribit *caedere*. In Reg. glossa est *cedere* – *antecedere*. Idem Gallandius ex editione Parisiensi allegat *prae milibus*: plerique habent *pro milibus*. Reg., Ott., Dauentr., Ald., Torn. *hominem*, quod magis placet, quam *hominum* in Rom., Poelm., et aliis.

502. Rom., Dauentr., Hadam., Poelm. *Et dulcem natam dirimat qui pectore matris*. Sic Reg., et Ottobon., sed *dulci* pro *dulcem*. Ald, Torn., Bas. *Et dulcem matris dirimat qui pectore natam*.

504. Rom. *Vel matris, sobolisue meum?* clarius est *Vel matri, sobolive*. Idem Rom. *postponit*, pro quo melius alii *postpones*.

507. Rom., Ald., *florentem fruge salutem*. Reg., Ott. cum plerisque editis *florentem fruge salutis*, et explicat glossa in Reg. *florentem* – *animam*, *vel vitam*. In Ott. prius forte fuit *salutem*.

N O T A E.

501. Similes versus his, quos Ouidius profert l. 1. Met. v. 325. *Et superesse videt de tot modo milibus vnum*, – *Et superesse videt de tot modo milibus vnam*.

502. *Dulcis* epitheton filiis maxime conueniens: quo alibi etiam vtitur Iuuencus.

503. Matthaeus: *Qui amat patrem, aut matrem, plusquam me, non est me dignus etc.* Iuuencus ergo sic fere: Siquis pluris habebit genitorem, quam amare me etc. *Amor meus* potest esse vel amor, quo ego amo, vel amor, quo alius me amat. Hoc secundo sensu deus ait: *Siquis amore meo genitorem pluris habebit*.

507. *Inuenio* pro acquirere, adipisci, vt *nomen inuenit etc.*, et similia nonnulla.

Qui

Qui vos suscipiet, me suscepisse benignis
Obsequiis, idem me pro genitore supremo
Suscepisse sibi gaudebit perpete vita.
Talia discipulis bis sex quum iussa dedisset,
Iustus Ioannes caeci de carceris vmbris
Sectantum e numero delectos talia dicta
Ad Christum portare iubet, verumque referre:
Tune piis animis requies, quam regia caeli
Pollicita est terris, nostro sub tempore fulges?
An aliam superest posthac sperare salutem?
Talibus haec Christus dictis mandata remittit.
Caecorum tenebrae mutantur lumine lucis,
Debiliumque vigent firmato robore membra.
Lurida discutitur squamoso corpore lepra,

VAR. LECT.

509. Rom. *itidem* pro *idem*.

512. Ott., Rom., Ald., Bas. *caecis*. Reg., Had., Poelm. *caeci*, quod praetulit Reuschius.

516. Dauentr., Torn. *Largitur terris*. Mss., et plerique editi *Pollicita est terris*. Reg., Ott. *fulgens*, alii *fulges*.

517. Hadam., Poelm., Fabr. *An superest aliam posthac*. Reg., Dauentr. *An aliam superest posthac*. Ott., Ald., Bas. *Anne aliam superest post haec sperare*. Sic Torn., et Rom., sed *posthac* pro *post haec*. Mihi placet lectio Reg. *An aliam superest posthac*. Neque obstat, quod *an* corripi soleat: nam et quaedam exempla sunt, quibus producitur, licet nonnulli in scriptura varient, legentes *anne*, et mihi valde probabile est, huiusmodi monosyllaba, quae breuia a plerisque dicuntur, communi gaudere interuallo quantitatis, vt dixi ad Dracontium v. 357. libr. 1. Carminis de Deo. Iuuencus alibi etiam producit *an*, vt v. 326. 682. l. 3. et 529. l. 4.

NOTAE.

510. *Sibi gaudebit*, suo bono gaudebit. *Sibi* ita saepe abundat, sed eleganter tamen adhibetur, vt *quid sibi vult? quid sibi quaerit?* Poetae christiani saepe *perpes* pro perpetuo vsurpant. Vide Indicem verborum Dracontii.

511. CAPVT XX. *Ioannes ad Iesum discipulos mittit, et Iesus de Ioanne ad turbas loquitur*. Matth. cap. xi. v. 7. etc., Luc. cap. 7. v. 24. etc.

514. *Portare*, ferre, vt portare preces, salutem etc. Virgilius l. 9. v. 312. *Multa patri portanda dabat mandata*.

516. *Sub* vel superfluum est, vel ponitur pro *in*. Dracontius l. 1. v. 230. *Sub tempore primo*, l. 2. v. 356. *Sub tempore paruo*.

517. Virgilius l. 2. Aeneid. v. 354. *Vna salus victis nullam sperare salutem*.

519. *Lumine lucis*, hendiadys.

521. Latini antiquiores in plurali numero semper *lepras* proferebant. Scribonius Largus compos. 250. in singulari *lepram* dixit. Iuuencus, et alii christiani

Aeriae vocis penetrat surdas sonus aures.
Redditur amissae lethi post funera vitae
Depositum repetens animae substantia corpus,
Pauperibusque suis non dedignata patescit
Fulgentis splendens aduentus gloria nostri.
Ille beatus erit, quem non deceperit error.
Talia discipuli referunt mandata magistro.
Hoc super ad populum depromit talia Christus:
Cur in deserto voluistis visere nuper

VAR. LECT.

523. Reg., Rom. *amissae lethi post funera vitae*, quod teneo, et Dauisius ex quodam ms. reposuerat ad cap. 70. §. 6. Caesaris De bell. Alexandr. Vide Arntzenium ad Sedulium libr. 4. vers. 137. Alii *amissa lethi post funera vita*. Post hunc versum in Reg., et Rom. legitur *Depositum repetens animae substantia corpus*, *Ad corpus remeans animae iam libera virtus*. In Poelm., Hadam., Dauentr., et aliis iidem sunt versus, sed inuerso ordine, prius *Ad corpus*, tum *Depositum*. Ott., Ald., Bas., Fabr. omnino omittunt versum *Depositum*, et solum referunt versum *Ad corpus*; quae scriptura retineri posset. Sed versus *Depositum etc.* magis redolet antiquitatem, et Iuuenci stilum: alter versus *Ad corpus* glossema sapit. Christiani antiqui corpus defunctorum *depositum* scilicet ad diem iudicii saepe dicebant. Consule not. ad Dracont. l. 1. v. 681. *Animae substantia* a Iuuenco dicitur, vt v. 420. h. l. *substantia vocis*, libr. 1. v. 510. *substantia salis etc.* Reuschius cum aliis versum *Ad corpus* retinuit, alterum *Depositum repetens* reiecit.

526. Mss. Reg., Rom., Ott., Poelm. pro d. s. *nostri*. Ald., et plerique editi *servis*, quod melius putat Reuschius.

529. Rom. cum plerisque editis *Haec super*. Reg., Ott. *Hoc super*, quod Omeisio, et Gallandio placuit; et Gallandius ait, id esse ex contextu Euangelii. Matth. cap. XI. v. 7. in versione Itala: *Abeuntibus autem illis, coepit Iesus dicere de Ioanne Baptissa: Quid existis in desertum videre etc.* Hilarius in hunc locum: *Abeuntibus illis, ad turbas de eo locutus est: Quid existis in desertum videre etc.* Itaque *hoc super* idem est, ac *de hoc magistro*, scilicet Ioanne Baptista.

530. Mss. Reg., Ott., Rom. *deserto*, quod edidit etiam Ald. Latinius quidem est *desertis*, vt habent Hadam., Poelm. in textu, et alii: sed praeferendum est *deserto*, quo verbo vtitur etiam Hilarius; et versio antiqua sacrae scripturae, quae tempore Iuuenci videtur fuisse in vsu, apud Sabatierium; *Quid existis in desertum videre?*

NOTAE

scriptores plerumque ita efferunt. Dicitur autem lepra a λεπος, vel λεπὶς, *squama*, quia leprae saepe cutem asperam, et squamosam reddunt: ex quo scite Iuuencus *squamoso corpore*. In hanc sententiam disserit Guillelmus Ader De aegrotis, et morbis in Euangelio part. 3. enarrat. 1. pag. 267.

522. *Vox aeria* a causa, vel a natura ipsa. Seneca libr. 2. Nat. Quaest. cap. 29. *Quum vox nihil aliud sit, quam ictus aer.*

523. Sedulius l. 4. v. 137. *Et licet amis-*

Stramen arundineum vento vibrante moueri?
Cur etiam molli vestitum veste videre?
In domibus regum molli cum veste tenentur.
Ille prophetarum solus transcendere vires
Indicio veteris scripti promittitur olim.
Hunc etenim memorat venerandae lectio vocis:
En ego mitto meum stratas aptare ministrum
Ante tuos vultus: genuit nec femina quemquam,
Maior Ioannis nostri qui viribus esset.

VAR. LECT.

531. Rom. *stamen*: in Ott. etiam *stamen* factum ex *stramen*. Eadem lectio extabat in codice Barthii, quam is approbare videtur, quando in margine apposuit *Optime*, vt refert Koenigius. Reg. cum editis *stramen*. Verba versionis Italicae sunt, *Arundinem a vento agitari*; Vulgatae, *Arundinem vento agitatam*. Hieronymus in Ezechiel. 40. *Calamum vento agitari*. Auctor operis imperfecti in Matth. hom. 27. *Calamum a vento moueri*. Alii plerique Patres *arundinem* distincte nominant. Iuuencus vtrumque videtur exprimere voluisse. *Stramen* est stipula, culmus, et alia similia, quae lecto rustico sternendo deseruire solent. *Stamen* per metaphoram dicuntur fibrae in ligno, et fila in herbis, et floribus recto ordine in longum protensa: adeoque aliquo pacto posset etiam sustineri *Stamen arundineum*.

532. In Ott. prius fuit *videri*, recte emendatum per *videre*.

534. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *Fatidicis longe praeponitur ille prophetis, – Vt veteris quondam cecinere oracula scripti*. Mss., et plerique editi *Ille prophetarum solus transcendere vires – Indicio veteris scripti promittitur olim*. Reuschius pro *solus* alicubi inuenit *socius*, quod reiicit. Hoc ipsum aduertit Sigebertus Hauercampus Ind. crit. in Sallustium verb. *indicare*: qui ex optimis membranis reponit *solus*. Torn. *viris* male pro *vires*. Reg., et Rom. *Iudicio veteris*, quod non displicet. *Indicium*, et *iudicium* in veteribus exemplaribus saepe confundi, obseruatum ab aliis, obseruatum etiam a me est in not. ad Dracontium v. 560. libr. 2. Carm. de Deo. Hoc autem loco praeferam *Indicio*.

536. Ott. a pr. m. *Hinc*, a sec. m. cum aliis mss., et plerisque editis *Hunc*. Poelm. pro d. s. *Nunc*.

537. Ald., Rom., Bas. *mitto illum*: alii *mitto meum*, quod magis verbis euangelii consentaneum est. Matth. cap. 10. v. 10. *Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam etc.*

539. Poelm. pro d. s. *Qui maior no-*

NOTAE.

sae passus discrimina vitae. Lethi post funera: Reuschius *lethi* abstractum accipit pro concreto *lethalia*.

533. Matthaeus: *Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt*. Apud Iuuencum igitur *molli cum veste* idem est, ac ii, qui molli veste vtuntur: *tenentur*, sunt, existunt, degunt. Animaduertendae enim sunt istiusmodi significationes minus obuiae.

539. *Ioannis viribus* pro Ioanne, vt alibi *virtus animae*, *scribarum pectora*, *vis vulneris*, *robur saxi*.

Sed minor hoc caeli fiet sublimior aula.
Huius ab exortu vim caeli regia sentit,
Et caeli regnum violentia diripit atrox.
Lex omnis summam Baptistae a tempore cepit,
Atque prophetarum finis concluditur idem.
Si vultis volucris penetralia noscere secli,
Corpus Ioannis felix habitabile sumpsit

VAR. LECT.

stris Ioanne hoc viribus esset, in textu cum reliquis *Maior Ioannis nostri qui viribus esset*.

540. Poelm. pro d. s., Fabr. *Sed minimus caeli qui in regno est, maior habetur*. Mss., et plerique editi *Sed minor hoc caeli fiet sublimior aura*. In Rom., et Ald. pro *hoc* est *haec*, et in Rom. ad marg. *fecit* pro *fiet*. Syntaxis implexa est, ita explicanda: Sed minor (*in*) caeli aula fiet sublimior hoc, Ioanne scilicet. In graeco est *minor*, non *minimus*. Reuschius sic ordinem collocat: Qui minor est hoc Ioanne in aula caeli fiet, existet, erit in illa beatitate sublimior, augustior, beatior. Quae explicatio vix clarior est ipso Iuuenci versu.

541. Rom. *Cuius*: alii *Huius*. Mss. Rom., Reg., Ott. *sentit*. Editi *sensit*. Melius est *sentit*. Sic Matth. cap. xi. v. 12. *A diebus autem Ioannis Baptistae vsque nunc regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud*.

543. Reg., Ott., Ald., Bas. *Lex omnis summam Baptistae a tempore cepit*. Hadam., Poelm. in textu, Westh. ad marg. *ad tempora*. Torn. *a tempore coepit*. Poelm. pro d. s. *in tempore*. Bas. *Lex omni*. Rom. *Vox omnis summa Baptistae a tempore coepit*.

544. Ald., Bas. *conclusus eodem*. Ceteri *concluditur idem*.

545. In Reg. hic versus, et seqq. vsque ad versum *Quanto igitur nobis* desunt, et in folio annexo suppleti sunt recentiori manu.

546. Post vers. *Si vultis* Had., Poelm. *Ipse est Elias felix venturus in aeuum*,

NOTAE.

541. Matthaei euangelium: *A diebus autem Ioannis Baptistae vsque nunc regnum caelorum vim patitur, et violenti rapiunt illud*. Versio antiqua codicis Colbert. *Regnum caelorum cogitur, et cogentes diripiunt illud*. Sic multi alii, et constanter Ambrosius multis in locis. Omeisius *vim sensit* exponit: Homines magno numero, et quasi violenti in caelum irrumpunt. Maldonatus interpretatur, regnum caelorum omnibus expositum esse, vt quicumque velit, irruat in illud.

542. *Atrox*, in bonam partem, vehemens, constans. Horatius l. 2. od. 1. v. 23. *Et cuncta terrarum subacta – Praeter atrocem animum Catonis*. Silius l. 6. v. 378. *Atrox illa fides*.

543. *Summam*, finem, complementum. Quintilianus l. 3. c. 2. *Huic studium, et incrementum dederit vtilitas, summam ratio, et exercitatio*. Confer Barthium, et Burmannum ad Gratii Cyneget. v. 317.

545. Matthaeus solum haec: *Et si vultis recipere*. Versio vetus in cod. Colbert. cum Tertulliano l. de anima cap. 35. *Et si vultis audire*. Codex Sangerm. 1. cum Claromont. *Et si vultis scire*.

546. Verba Matthaei sunt: *Ipse est Elias, qui venturus est*. Quod autem Elias sumpserit habitabile corpus Ioannis, metempsychosin redolet. Erat quidem hoc dogma satis frequens inter iudaeos Chri-

Elias, quondam quem turbine iussa corusco
Flammipedum rapuit simulatio quadriiugorum.
Audiat haec dictis pandens vitalibus aures.
Nunc tibi confiteor, Genitor, cui gloria seruit
Fulgentis caeli, et terrarum frugiferentum,

VAR. LECT.

– *Corpus Ioannis felix babitabile sumptit – Elias quondam*. Sic Dauentr., sed *Ipse est Ioannes* pro *Ipse est Elias*. Rom., Reg. *Corpus Ioannes felix babitabile sumpsit*, – *Ipse est Ioannes felix venturus in aeuum – Elias quondam*. Ott., et Ald. post v. *Si vultis*, omisso omnino versu *Ipse est*, statim legunt *Corpur Ioannis felix babitabile sumpsit – Elias, quondam*. Id magis videtur esse ex textu Matth. cap. XI. v. 14. *Et si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est*. Reuschius putat, poetam per hypallagen Inuerso ordine dietum Christi de Elia noui foederis testimonium enunciare: quod artificium, addit, glossatori displicuit, qui ideo verba textus accuratius exprimere satagens, hunc versum obtrusit *Ipse est Elias, felix venturus in aeuum*. Suspicabar *Si vultis voluerit penetralia noscere secli, – Ipse est Ioannes felix venturus in aeuum – Elias, quondam quem etc.*

547. Rom., Ott. *missa*, quod in Ott. factum est ex *misso*. Reg. cum plerisque editis *iussa*: quo verbo delectatur Iuuencus. Aptum quidem hoc est ad simulationem quadriiugorum exprimendam, quae iussu diuino peracta est, Aldus vero edidit *missa*.

548. Rom. *quadrigarum*. Alii *quadriiugorum*, quod melius cohaeret cum *Flammipedum*.

551 Hadam., Poelm., Fabr., et alii *frugiferarum*. Mss. omnes nostri cum Ald., et Dauentr. *frugiferentum*, quod arridebat etiam Gallandio, quia haec vox Lucretii est libr. I. v. 3. *Quae mare nauigerum, quae terras frugiferentes*.

NOTAE.

sti aetate: qui propterea putabant, Christum esse Ioannem Baptistam, aut Ieremiam, aut Eliam, aut alium ex prophetis. Eodem pertinet, quod Herodes dicebat Matthaei cap. 14. v. 2. *Hic est Ioannes Baptista: ipse surrexit a mortuis*. Christus de Ioanne eodem modo ait: *Ipse est Elias*, sed quum addat: *Qui babet aures audiendi, audiat*, mystice illud Intelligendum esse aperte declarat. Eadem interpretatio quadrat In Iuuencum, qui illico subiungit: *Audiat baec dictis pandens vitalibus aures*. Reusehius tamen suspicatur ex hoc loco, et ex v. 524., Iuuencum ex Platonis schola prodiisse: agnoscit enim apertam metempsychosin eo v. 524., quem sic legit: *Ad corpus remeans animae iam libera virtus*.

548. *Flammipes*, vocabulum nouum a Iuuenco ratione analogiae formatum. *Simulatio* interdum similitudinem, imitationemque significat; quod hoc Iuuenci versu confirmat Forcellinus. Glossa in cod. Reg. est *simulatio – sicut visus est*. Libr. 3. v. 265. in eodem argumento: *Quem praepete curru – Turbine caelesti quondam simulata quadrigis – Astris inseruit rapidae vis feruida flammae*. Sedulius I. 163. *Aurea flammigeris euectus in astra quadrigis*. Arntzenius ad h. l. non dissimile ait esse hoc Iuuenci, sed legit *Flammigerum rapuit*. Conferendus est etiam Muncker ad Fulgent. l. I. Mythol. pag. 616.

549. Supra v. 454. *Auribus aut duris spernet vitalia verba*.

550. CAPVT XXI. *Confessio Iesu ad Patrem, et iugum Domini leue esse*. Matth. c. XI. v. 25. etc., Luc. c. 10. v. 21. seqq.

Celasti nunc quod sapientibus ista superbis,
Paruulaque infantum vis haec comprendere corda.
Iam mihi regnantis sunt omnia tradita patris,
Nec quisquam Domini poterit cognoscere natum,
Ni solus genitor; genitorem mente videbit
Filius, aut idem pandet cui talia natus.
Huc omnes veniant, oneris quos sarcina vasti
Comprimit, iis poterit virtus mea munere patris
Antiquas vires hilari reparare quiete.
Sumite forte iugum, leuis est mea sarcina iustis,
Namque humili dulcem largibor corde salutem.

VAR. LECT.

552. Torn., Poelm. pro d. s. *Namque absconditi*. Westh. in textu ita, ad marg. *Caelesti nunc quod* mendose pro *Celasti nunc quod*, quod exhibent Mss., et plerique editi. In Ott. post hunc versum inseritur hic alius *Occulis haec quondam parue sapientibus orsa, — Paruulaque etc.* Fottasse *praue sapientibus*.

553. Reg. *Paruula qui infantum*, quod subobscure indicatur in Rom., vbi mendum est *vix* pro *vis*.

554. Coniiciet aliquis ex textu Euangelii *Iam mihi regnanti sunt omnia tradita Patri*, pro *a regnante Patre*. Solet enim Iuuencus his datiuis pro ablatiuis vti. In re praesenti nimis implexa sic euaderet syntaxis, et parum clara sententia.

559. Poelm., Ott. a pr. m. *munera*, ex quo in Ott. recte factum *munere*, consentientibus aliis mss., et editis.

561. Schoettgenius suspicatur *ferre* pro *forte*: hoc est, ad ferendum. Reuschius retinet *forte*, nempe bonum, et salutare, vel aduerbii more pro *fortiter*, constanti animo.

562. Torn. cum mss. nostris omnibus *largibor*. Plerique editi *largitur*. Plautus vsus est *largibor* Bacch. 4 7. 30. Sic prisci in verbis quartae factitabant. Gallandius edidit *largibor*, sed ex quadam editione Parisiensi pro diuersa lectione annotat *praebebo*.

NOTAE.

554. *Omnia Patris*, nempe omnia, quae Patris sunt, vt l. h. v. 199. *Omnia mundi*, et l. 4. v. 218. *Omnia pompae*. Matthaeus ait: *Omnia mihi tradita sunt a Patre*.

560. Matthaeus: *Et ego reficiam vos*. Sangerm. 2. *Et ego reficiam, vos requiescere faciam*. Hieronymus in Isaiam 58. *Et ego vobis dabo requiem*: hoc enim significat, ait ipse, ἀναπαύσω ὑμᾶς. Cohaerent Praedestinatus libr. 3. tom. 1. Sirmondi, Auctor operis imperfecti in Matth., et hoc loco Iuuencus. Schoettgenius obseruat, eleganter Iuuencum circumscripsisse τὸ ἀναπαύσω cum interprete Syro. Simile quid animaduertit ad cap. 5. Matth. v. 45. *Qui solem suum oriri facit super bonos, et malos*.

561. *Forte* accipiendum est aduerbii more pro *fortiter*. Quum enim sarcina dicatur leuis, iugum nullo commodo sensu forte appellari potest, quamuis Reuschius aliter opinetur.

562 Intelligo, Largibor dulcem salutem ei, qui est humilis corde.

Haec vbi dicta dedit, messis per culta grauatae
Praeterit, et populus sectantum discipulorum
Spicarum grauidam carpebat in ordine frugem.
Ille dies veteri poscebat lege quietem:
Sabbata nam priscis repetebant otia iussis.
Ecce pharisaei coram reprehendere Christum,
Quod sanctae legis calcarent iussa metentes
Discipuli. Legum sed tunc completor Iesus
Incipit, his veteris scripti monumenta retexens:
Legistis certe, in templo Dauida canorum
Cum populo quondam panes sumpsisse sacratos,
Et propriam, comitumque famem sedasse; sed illos
Illicitum cuiquam fuerat contingere panes,
Sumere quos solus poterat de lege sacerdos.

VAR. LECT.

567. Ott. ***Sabbati***, recte emendatum per ***Sabbata***.

568. Poelm. in textu, Hadam., Fabr. ***curant***, Mss. omnes nostri cum praestantissimis editis ***coram***: quia scilicet intelligitur ***coeperunt***, aut aliud simile verbum. Alii scribunt ***reprehendere***, alii ***reprendere***.

569. Ald. *Qui*: lege *Quod*.

571. Poelm. ***iis***. Ald. cum mss. ***bis***.

574. Reg., Rom. ***Et comitum, propriamque famem***. Ott. cum editis ***Et propriam, comitumque famem***.

NOTAE.

563. CAPVT XXII. ***Disciplui spicas vellunt***. Matth. cap. 12. v. 1. etc. Marc. c. 2. v. 23. Luc. cap. 6. v. 1. ***Culta*** absolute sunt agri culti non solum apud poetas, sed et apud alios. In Reg. glossa est ***grauatae - maturae***.

564. ***Praeterit per culta***. Plautus Merc. 5. 4. 46. ***Qui praetereant per vias***. ***Populus*** significat multitudinem, vt l. 1. v. 322., et alibi.

565. Virgilius l. 3. Georg. v. 176. ***Sed frumenta manu carpes sata***. Sic alii verbo ***carpo*** eadem significatione vtuntur. Addit Iuuencus ***in ordine***, quia id licebat iudaeis Deuteron. cap. 23. v. 24. seq. ***Ingressus vineam proximi tui, comede vuas, quantum tibi placuerit: foras autem ne auferas tecum. Si intraueris in segetem amici tui, franges spicas, et manu conteres: falce autem non metes***. Omeisius aliud putabat. ***In ordine***: Non extra viam, inquit, vagabantur discipuli.

570. ***Completor***: nemo Iuuenco antiquior, quod sciam, hoc verbo vsus est.

571. ***Retexens***, denuo explicans, recensens, euoluens. Hanc significationem verbo ***retexo*** tribuunt Claudianus, Ausonius, Apuleius, aliique aequales: immo Cicero.

572 Libr. 1. v. 184. simili modo, ***Dauida canorum***.

576. ***De lege*** pro ***ex lege***; aut ***de*** superfluum est, vt saepe euenit.

Eiusdem scriptum est iusto moderamine legis:
Sabbata profanant templo sine crimine vates.
Nec minor est isthic vestrae glomeratio turbae,
Quam templi virtus. Caperent si pectora vestra,
Quod non sacra deus, sed mallet mitia corda,
Non tam saepe viros damnasset factio sacros,

VAR. LECT.

577. Reg. *scriptum iusto*: alii *scriptum est iusto*.

578. Ott., Torn., Hadam. *Sabbata profanent templo sine crimine vates*. Reg., et Rom. ita, sed *profanant*, Westhemerus autem ad marg. *Sabbata profanet etc.* Poelm., Fabr. *Vates in templo sine crimine festa profanent*; sic Westh., Ald., et Bas., sed *profanant*. Magis consonat euangelii verbis *profanant*, quam *profanent*. Matth. cap. 12. v. 5. *Aut non legistis in lege, quia sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant, et sine crimine sunt?* Etsi autem prima in *profano* corripi soleat, tamen censeo, veram esse nostrorum mss. codicum lectionem *Sabbata profanant*; non enim video, cur produci ea non possit, vt saepe producitur in *propino*, *profundo*, *procuro*, et aliquando in *profari*, *profiteor*, *profugio*, *profectus*. Immo in latinis plerumque protrahitur, vt in *promoueo*, *profero*.

579 Rom. *ista*: alii *istic*, vel *isthic*. In eodem Rom. mendose *minorem* pro *minor est*.

581. Reg., Torn. *malit*. Ott. *malet*, supra *mallet* cum aliis.

582. Ott. *vires*, supra recte *viros*. Idem Ott., Ald., Dauentr., Bas., Rom. *factio sacros*, quod displicet Reuschio, quia sequitur *Expertes culpae*. Reg. *factio praeceps* cum glossa, vel diuersa lectione *vestra*. Poelm. in textu, Had. *factio vestra*.

NOTAE.

577. *Iusto moderamine*: vide lect. var., et not. ad l. 1. v. 22.

579. Accipe verba Matthaei: *Amen dico vobis, quia templo maior est hic*. Sic versio vetus in codice Colbert. Codex Sangerm. 1. cum Clarom., et Corb. 2. *Quia sabbato maior est hic*. Corb. 1. *Quia maius est hic, quam templum*. Cantabrig. *Quia a templo maior est hic*. Irenaeus lib. 4. cap. 9. *Plus est enim templo hic*. Hilarius in Matth. *Templum seipsum indicat ... quia maior ipse sit sabbato*. Hieronymus in Matth. *HIC non pronomen, sed aduerbium loci legendum, quod maior templo sit locus, qui dominum templi teneat*. In graeco textu alii mss. habent *maior*, alii *maius*. Iuuencus ergo legit, *Quia maius templo est hic*, et interpretatur, *Quia in hoc loco maius aliquid est templo*: ipsa videlicet turba discipulorum praeferenda est templo: sunt enim iusti templum viuum dei. Poterant ergo esurientes sibi vellere spicas sabbato, quin peccarent, vt sacerdotes non peccabant, dum sabbato ea facerent, quae templi cultui erant necessaria. Huic interpretationi accedit etiam Reuschius. *Glomeratio* apud Plinium l. 8. c. 42. in fin. est actus glomerandi: hoc loco est congregatio, quia *glomero*, vti *conglomero*, *agglomero* pro cogere, congregare sumuntur. Confer v. 433. 723. h. l. et 581. 756. l. 3.

581. Recole v. 360. h. l., vbi eadem expressa est sententia.

582. Saepe hoc vocabulum *factio* in malam partem vsurpat Iuuencus, et paulo post v. 608. *Caeca pharisaeae cognouit factio gentis*.

Exper-

Expertes culpae. Sed nunc ego sabbata cuncta,
Sponte mea dominans, legis sub iure tenebo.
Tunc conuenticula ipsorum post talia dicta
Ingreditur: mox hic iuuenem pro limine cernit,
Siccatum ex humero cui pondus inutile palmae
Pendebat: sed tum dictis tentando dolosis,
Aegris an liceat per sabbata ferre medelam,
Quaerunt, calcatae vt legis vindicta maneret.
Christus ad haec: Foueam si forte pecuscula vestra
Inciderint, certe transibitis otia legis,
Et pecus abrupto tolletis vile profundo.
Quanto igitur nobis hominum curatio maior
Ad benefacta animos tollens accendere debet.
Ergo age tu, iuuenis, sanam protendito dextram.
Cum dicto palmam sanus porrexit vtramque.

VAR. LECT.

585. Ald., Poelm. pro d. s. *illorum*. Mss., et alii editi *ipsorum*.

586. Rom., Torn. *pro lumine*. Poelmann. pro d. s. *de limine*, in textu cum plerisque *pro limine* ea significatione, quae ad v. 299. huius libri notata est.

587. Rom. *Caecatum*: corrige *Siccatum*: nec male esset *Siccatae*.

592. Reg., Ott. *Inciderent*. Ott. supra, Rom. cum editis *Inciderint*. Alii apud Omeisium *Inciderit*, vt *pecuscula* sit femininum singularis numeri, quod insolitum est.

595. Koenigio suspectum est *tollens*: qui propterea coniicit *molles*. Reuschius existimat, *tollens* respicere ad *tolletis* v. 593.

596. Mss. Rom., Reg., Ott. *iuuenis sanam protendito dextram*, quod indicauit Poelm. pro d. s. Alii editi *Iuuenis rediuiuam extendito dextram*, quod minus placet.

597. Poelm. pro d. s. *Quum dicit*. Alii mss., et editi *Cum dicto*, quod probum est, et quater ab Apuleio libr. 1. vsitatum, vt obseruauit Barthius libr. 35. Aduers. cap. 14. col. 1612., vbi similem locutionem profert ex Iuuenco libr. 4. vers. 512. *Cum dicto Iudas numero stipante cateruae – Aduenit*. Martianus Capella etiam vsurpauit *Cum dicto* pro *nulla interposita mora* libr. 9. initio pag. 302. Itaque etsi possit ante Iuuencum non reperitur.

NOTAE.

585. CAPVT XXIII. *Manum aridam hominis sanatam esse*. Matth. cap. 12. v. 9. seqq., Marc. cap. 3. v. 1., Luc. cap. 6. v. 6. *Conuenticulum*, et in plurali *conuenticula* latinis est, quod graecis synagoga.

589. *Per sabbata*, die sabbati.

591. *Pecusculum*: diminutiuum, quod

593. *Profundum* absolute pro loco profundo, vel fouea.

595. Debet accendere nobis animos tollens eos ad benefacta. Sic enim persaepe Iuuencus eidem accusatiuo duo verba accommodat.

His tum pro signis, quae vix veneratio posset
Mirantis digno populi sustollere cultu,
Conciliis trucibus conclamant decipiendum.
Talia prospiciens procerum molimina Christus,
Discedens, variis hominum languoribus aptat
Concessam in populos patria virtute medelam.

VAR. LECT.

lici *Quo dicto*, tamen retinenda est vetus scriptura. Iuuencus libr. 1. vers. 802. eandem phrasin vsurpat; *Dixerat, et dicto citius cum voce loquentis etc.* Reg., Ott., Fabr., Poelm., Hadam. *palmam sanus porrexit vtramque*. Reuschius, Rom. *palmam sanam porrexit vtramque*. Ald., Dauentr., Torn., Bas. *palmas sanas porrexit vtrasque*. Reuschius aliquam emphasin in repetitione *palmam sanam* reperit. Sed quum addatur *vtramque*, haec vere non est repetitio. Melius ergo est *palmam sanus porrexit vtramque*, et eam, quae sanata fuit, et alteram, quae sana semper fuerat.

598. Reg., Ottob. *His tum pro signis*: quod praefero aliis lectionibus, et praetulit etiam Gallandius ex codice Helmst. Reuschius immisit *Iustum pro signis*: quod habet Poelm. pro d. s. In Rom., Ald., Dauentr., vt videtur, *Istum pro signis*. Poelm. in textu, Hadam., Fabr. *Istis pro signis*. Badius suspicatur *Christum pro signis*, Reuschius *Isti pro signis*, nempe pharisaei. Eidem Reuschio coniectura Badii arridet, omnino vero displicet *Istis*. Deinde Ald., Bas. *signis quem vix*: plerique *signis, quae vix*, Rom. minus opportune *signis quaeuis veneratio*. Retine *quae vix*.

600. Pro *Conciliis* fortasse reponendum *Consiliis*: quo vocabulo vtitur Euangelista. Sabaticrius quidem edidit *Consiliis*, fortasse casu, aut ex coniectura. Ottob. a pr. m. *despiciendum*, aut *dispiciendum*, pro d. s. *decipiendum*, quod extat in plerisque mss., et editis. Gallandius cum Torn. edidit *deripiendum*, neque approbat *decipiendum*. Verum mihi id magis placet, quam aliud. Verba Matth. cap. 12. vers. 54. haec sunt: *Exeuntes autem pharisaei consilium faciebant aduersus eum, quomodo eum perderent*. Sumitur scilicet verbum hoc *decipere* pro circumuenire, et capere fraude.

601. Reg. *Perspiciens*, sed forte fuit *Prospiciens*: nam aliquid est abrasum.

602. Hadam., Fabr., Poelm. in textu *Decedens*. Poelm. pro d. s. *Decessit*. Mss. nostri Rom., Reg., Ott. *Discedens*, quod Westhmerus ad marg. posuit. Ald., Torn., Bas., Westh. in textu *Discessit*: quod praetulit Reuschius, putans, mutationem praeteriti in participium natam ex mutatione temporis, poetis non infrequenti.

603. Ald., Bas., Poelmann. pro d. s. *in populis*; Rom. *in populo*: plerique *in populos*. Ald. *prima*, Rom. in textu obscure *patria*, ad marg. *propria*, alii mss., et editi *patria virtute*, quod recte se habet.

NOTAE.

598. CAPVT XXIV. *Hominem a daemonio, et caecum, et mutum curatos esse, et in principe daemoniorum id facere opinantes refellisse*. Matth. cap. 12. vers. 14. seqq., Marc. cap. 3. vers. 22. etc., Luc. cap. XI. vers. 15.

601. *Molimina*: vide lect. var. ad vers. 18. h. l.

Oblatusque ibidem est, quem daemonis horrida virtus
Et lingua, et visu truncatum viuere poenae,
Et propriis escam cruciatibus esse volebat.
Hunc vbi curatum, visuque, et voce vigentem
Caeca pharisaeae cognouit factio gentis,
Daemonis auxilio, qui princeps daemoniorum
Solus nequitiae vires ditione teneret,
Haec illum fecisse ferunt. Sed talia Christus
Veridicis aperit conuincens pectora verbis:
Si gemina regnum distractum parte dehiscat,
Et scissa aduersum sese diuisio pugnet,
Disruptis propere labentur cuncta medullis.

VAR. LECT.

604. Dauentr. *Oblatusque ibidem mox daemonis*. Ald. *Oblatusque ibidem nox daemonis*. Ott., Rom. *Oblatusque ibidem est, quem daemonis*. Reg. cum multis editis *Oblatusque illi est, quem*: quod fortasse factum, ne secunda in *ibidem* corripiatur. At constat ex mss. nostris omnibus, ac praestantissimis editionibus, corripi a Iuuenco libr. 3. vers. 80. *Ille iubet cunctis ibidem conuiuia poni*, quamuis aliqui etiam eo loco mutent *illic*, aut *itidem* pro *ibidem*. In carmine Claudiani Mamerci, seu Mamerti, quod etiam Paulino Nolano ascribitur, vers. 84. *Cognosces ibidem, ne pergas tradere fatis*. Vossius part. 1. De art. grammat. l.2. c. 20. hunc Iuuenci versum ita reformandum putabat *Oblatusque ibi mox, quem*. Wasius Senar. c.15. a Plauto correptum *ibidem* probat.

605. Ald. *viuere pene*, videlicet *pene* pro fere, vel potius *vix*, vt hispani dicunt *apenas*, quod ab hoc aduerbio originem fortasse trahit. Rectius scribitur *paene* ex quorumdam opinione. Rom. fortasse huc respicit *viuere pone*. Plerique *viuere poenae*, quod sententiae apposite congruit, et clarius explicatur vers. seq. Poelm. pro d. s., Bas. *afflixit amare*, quod a Iuuenci manu alienum videtur.

608. Reg. *pharisaeae cognoscunt pectora plebis*: alii *pharisaeae congnouit factio gentis*, quod magis sapit stilum Iuuenci.

614. Fabr. *distractio*, Reg *diuulsio*, sed aliud prius fuit, et pro d. s. ponitur *diuisio*. Editi, et mss. plerique *diuisio*.

615. Rom. *Diruptis*: alii *Disruptis*. Vtrolibet modo scribi solet, et potest *dirumpo*, et *disrumpo*.

NOTAE.

604. *Daemonis horrida virtus*, sic v. 420. l. 1. *vis liuida* de daemone.

605. Plinius l. 16. c. 1. *Multis fortuna parcit in poenam*, quod sumptum est ex Laberio: *Fortuna multis parcere in poenam solet*. Paulinus De obitu Celsi v. 569. *Vita erit his sine fine mori, et mors viuere poenis*. Iuuencus l. 1. vers. 784. *Vitamque tenet iam poena superstes* pro vitam superstitem per hypallagen, vt explicat Omeisius.

610. *Nequitiae vires*: alios daemonas.

615. *Medullis*, ex comparatione regni cum humano corpore. Ciuitatem cum corpore humano comparat etiam eleganter Maximus Tyrius Serm. 41.

Horridus et daemon si daemone pellitur atro,
Aduersa sibimet scissus virtute repugnat.
Quis poterit praedam tectis auferre virorum,
Ni prius aggressus custodum brachia nodis
Vinciat, vt facilis veniat direptio praedae?
Quisque meis aberit discretus miles ab armis,
Hostis in aduersa consistet fronte duelli:
Quisque meis gregibus cogendis liber aberrat,
Disiicit ille mei pecoris per deuia pastus.
Sed quicumque hominum fuerit super omnibus error,

VAR. LECT.

617. Rom. non male *repugnet* pro *repugnat*. Supra *labentur*.

619. Reg. *aggressut*: veluti *aggrediens*: ceteri *aggressor*: quod rarum vocabulum ait Omeisius, a nemine veterum vsurpatum. Sed fallitur: nam eo vtitur saepe Vlpianus in Digest., qui pro praedone, et raptore illud speciatim adhibet l. 47. tit. 9. leg. 3. Nihilominus praefero *aggressus*. Rom. *nobis*, corrige *nodis*.

620. Ald., Bas. *et facilis* pro *vt facilis*. Verba Matth. cap. 12. vers. 29. haec sunt: *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, et vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem? et tunc domum illius diripiet*. Quae scripturae Aldi fauent. Reuschius etiam mallet *et facilis veniet*.

623. Mss., et plerique editi *aberrat*. Ald., Bas. *oberrans*, Torn. *oberrat*. Reuschius eligit *oberrat*, h. e., huc illuc vagatur, et reiicit *aberrat*. Westh. in textu perperam *cogentibus*, ad marg. *cogendis*.

624. Reg., Ott. *Dissicet*, quo respicit Rom. *Dissitet*. In Reg. glossa *dispergit*. Plures editi *Disiicit*, Ald. *Disiicet*, Bas. *Deiiciet*, quod metro aduersatur. Matth. cap. 12. vers. 30. *Qui non est mecum, contra me est: et qui non congregat mecum, spargit*: et in versione antiqua ex ms. Colbert. apud Sabatierium; *Et qui mecum non colligit, dispergit*. Retineo igitur *Disiicit*, quamuis non negem, scribi etiam posse *Dissicit*, vt apud alios quoque scriptores in multis veteribus exemplaribus exaratum legitur. De quo verbo *dissicit*, aut *disicit* cum vno *s*, pro quo nonnulli scribunt *dissecat*, consule comment. ad Prudentii hymn. 1. Cathem. vers. 97., et hymn. 2. Peristeph. vers. 209., et Priscianum libr. 14. pag. 1002. edit. Putsch.

625. Rom. *horror*: retine *error* pro crimine.

NOTAE.

616. *Daemone atro*, supra v. 45. et 439.

622. Fabricius in comment. *duellum* exponit bellum inter duos, quod hoc versu confirmat. Sed Iuuencus duellum pro bello simpliciter accipit, quum dicat *in fronte duelli*, nempe in prima acie hostium: et haec est vera significatio huius vocis *duellum*. Veteres enim pro *b* interdum *du* adhibebant; qui vsus in *duellum* permansit, et promiscue dicitur *bellum*, vel *duellum*. Scriptores sequioris aeui *duellum* ad bellum inter duos restringere coeperunt, quae significatio in vulgares linguas permanauit.

623. Notanda est interpretatio Iuuenci. Matthaeus tantum ait: *Et qui non*

Dimitti poterit: tantum ne Spiritus vnquam
Vocibus insana laceretur mente profusis.
Siue furens hominis Nato conuicia quisquam
Ingeret, haec etiam poterunt peccata remitti.
Spiritus at sanctus tantum cuicumque profana
Verborum rabie violabitur, irreuocatis
Suppliciis; nunc et semper torrebitur igni.
Quando veneniferi serpentis saeua propago
Sermonum dulci poterit mitescere fructu?
Nam bona thesauris promuntur dulcia iustis,
Et mala lethifero procedunt ore venena.

VAR. LECT.

629. Rom. *Ingeret*, Reg. *Ingerat*, reliqui *Ingerit*. Praeferendum videtur *Ingeret*, aut *Ingerat* ex Matth. cap. 12. v. 32. *Et quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei*. Sic v. 625. *fuerit*, et 631. *violabitur*. In Ott. fuit a pr. m. *relinqui*, correctum *remitti*.

630. Sabatierius edidit *tantum a quocumque*, et pro d. s. *tantum cuicumque*, qund solum inuenio in mss., et editis, pro quo mendose Rom. *cuiuscumque*. Et est phrasis propria Iuuenci dandi casus pro casu auferendi cum verbo passiuo. Ponitur quidem *cuicunque* pro *a quocunque* significatione satis vsitata saltem a sequioris aeui scriptoribus.

632. Reg. *torrebitur igni*, quod editum fuit a Fabricio, et mihi arridet, quia magis concinit Matthaeo cap. 12. vers. 32. *Qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro*. Alii *Suppliciis nunc et semper torrebitur ignis*.

633. Rom. *venenifici*: alii *veneniferi*, quod magis latinum est, et ab Ouidio libr. 3. Metam. vers. 85. vsurpatum. Fabricius mendose *suae* pro *saeua*.

634. Ott. a pr. m. *mitiscere*, a sec. m. *mitescere*.

635. Reg. *promuntur congrua iustis*.

NOTAE.

congregat mecum, spargit. Iuuencus recte exponit de gregibus, quos Dominus congregaturus aduenerat.

627. Spiritus sanctus laceratur vocibus insana mente profusis, quum opera eius daemoni attribuuntur, quod faciebant iudaei, quum dicebant, in Beelzebub principe daemoniorum Christum eiicere daemones. Tanta est haec iniquitas, vt vix vnquam, et difficillime remittatur, et quum excusationem nullam habeat, qualis solet in aliis peccatis esse, natura sua veniam non meretur: quo sensu explicanda sunt verba Saluatoris. Alii aliter.

628. *Siue* conflatum est ex *si*, et *vel*, et reipsa interdum ponitur pro *vel si*, *et si*. Haec significatio huic loco congruit.

631. *Irreuocatis*: hac voce Horatius, et Ouidius vtuntur. Iuuencus *irreuocatis* ponit pro *irreuocabilibus*.

635. *Thesauris iustis*: Euangelista ait, *De bono thesauro*.

636. *Venenum* saepe in malam partem accipitur; sed ex prima significatione vox est media, quae in vtramque partem sumi potest. Libr. 50. Dig. tit. 16. De verbor. signif. leg. 236. *Qui venenum dicit, adiicere debet, vtrum malum, an bo-*

Verborum meritis veniet sub iudice vita,
Verborum meritis dabitur sub iudice poena.
Quae genitor faciet, sectabitur omnia natus.
Namque idem nato manifestat cuncta videnda,
Et potiora dehinc tribuet miracula rerum.
Sicut enim genitor demortua corpora reddit
Ad claram vitae lucem, sic omnia natus,
Quae volet, ad superos surgentia corpora ducet.

VAR. LECT.

637. Rom., Ald., Bas. referunt hunc versum *Verborum meritis dabitur sub iudice vita*, et omittunt versum sequentem. Ott. solum habet *Verborum meritis dabitur sub iudice poenae*, supra *poena*, et in principio paginae idem versus describitur cum voce *poena*. Hic solus versus *sub iudice poena* extat in Torn. In Reg. sunt hi duo *Verborum meritis veniet sub iudice vita*, – *Verborum meritis dabitur sub iudice poena*. In Dauentr. inuerso ordine *Verborum meritis veniet sub iudice poena*, – *Verborum meritis dabitur sub iudice vita*, sed mendose *sub indice vita*. Poelm., Hadam., Fabr. *Verborum meritis dabitur sub iudice vita*, – *Verborum meritis veniet sub iudice poena*. Matth. cap. 12. vers. 37. *Vnusquisque enim verbis suis iustificabitur, aut verbis suis condemnabitur*. Hinc scriptura Reg., aut Hadam. praeferenda est. Praeterquamquod frequentes erant apud veteres poetas istiusmodi repetitiones.

639. Bas. *faciat*: lege *faciet*.

641. Ottob. a pr. m. *tribuit*: a sec. m. *tribuet* cum reliquis mss., et editis.

642. Ott., Ald., Bas. *emortua*. Reg., Hadam., et plerique editi *demortua*. Rom. male *genitor sua mortua corpora*. Verbum Ciceronis est *demortuus*; sed mihi non displiceret *emortua* in Iuuenco, de quo vocabulo confer, si lubet, quae notaui ad Dracontium libr. 2. vers. 623. Solemne est nostris christianis poetis, vt ratione caesurae breuem producant: quod fortasse vt effugeret aliquis librarius, mutauit *genitor emortua* in *genitor demortua*. Sed quoniam fide codicis ms. Reg. tueri possumus *demortua*, id libenti animo retinemus. Ott. *reddet*: alii *reddit*.

644. Reg. *ad lumen surgentia*. Ald. *ducit*, quod fuit in Ott., ex quo factum *ducet*, quae est communis lectio. Legerem, si per mss. liceret, *Quae vult, ad Superos surgentia corpora ducit* ex Ioann. cap. 5. vers. 21. *Sic et Filius, quos vult, viuificat*. Reuschius fatetur, in graeco textu esse tempus praesens, sed putat, Iuuencum ad iudicium nouissimum id retulisse.

NOTAE.

num: nam et medicamenta venena sunt. Cicero pro Cluentio cap. 54. ex veteri lege; *Qui venenum malum fecit, fecerit*.

637. Sabatierius obseruat, Iuuencum praetermisisse vers. 36. Matthaei: *Dico autem vobis, quoniam omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die iudicii*. Sed Iuuencus hoc, et seq. vers. satis sententiam hanc ipsam Euangelii comprehendit.

639. CAPVT XXV. *Quaecumque Pater fecerit, facturum et Filium, et nunc esse horam, qua mortui audient vocem filii dei, et alia item multa dicit Iesus Iudaeis*. Ioann. cap. 5. vers. 19. etc. *Sectabitur* idem est, ac faciet, imitabitur, exequetur.

Nec genitor quemquam vestri, se iudice, quaerit,
Sed dedit haec nato quaerendi iura per orbem,
Gloria quo maneat similis natoque, patrique.
Namque repulsus erit vestro si natus honore,
Improbitate pari genitorem despicietis.
Sed cui nostra fidem sermonis gratia figit,
Mox me mittentis genitoris dona patescent.
Aeternamque dabit praesens constantia vitam.
Iudiciumque illi non est, sed migrat ab atra
Morte procul, lucisque vigens ad limina tendit.
Adueniet tempus, quum mortua corpora vocem

VAR. LECT.

645. Reg., Rom., Poelm. pro d. s. *quemquam vestri*. Ott. *quicquam vestri*. Plures editi *quemquam vestrum*. Reg. *quaerit*, ceteri *quaeret*. Magis accedit ad verba Euangelii *quaerit*. Ioann. cap. 5. vers. 22. *Neque enim Pater iudicat quemquam: sed iudicium omne dedit Filio*.

650. Fabr. *figit* cum Poelm., et Ottob. a pr. m., ex quo in Ott. videtur factum *figet*, quod habent alii mss., et editi. Ioannes ait: *Qui verbum meum audit, et credit ei, qui misit me*. Reuschius textum sacrum secutus, cessante enallage, quam in praecedentibus admiserat, praesens pro futuro recepit. Nec refert, quod vers. seq. sit *patescent*. Ita enim latini loqui amant, *Si das, accipies*.

651. Codex Vn. *Mox me emittentis*. Reuschius ex codd. restituit *dona patescent*, quod nostri mss. Rom., Reg., Ott. comprobant. Veteres editiones *dona videbit*. Omisit Iuuencus dandi casum *ei*; quod aliis etiam scriptoribus familiare est.

652. In Ottob. a pr. m. videtur fuisse *Aeternumque*, quod more aduerbii non esset contemnendum.

654. Torn., Rom. *lumina*, quod Schoettgenio displicet. Plerique mss., et editi *limina*. Non dissimulabo tamen, l. h. vers. 519. a Iuuenco dictum *lumine lucis*.

655. Reg., Ott., Rom. *tempus, quum mortua*. Ald., Hadam., Poelm., Fabric. *tempus, quo mortua*. Accommodatius videtur ad textum Euangelii *quum*, quam *quo*. Ioannis cap. 5 vers. 25. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem filii dei*: et in versione antiqua ex ms. Cantabr. apud Sabatierium: *Quoniam venit hora, et nunc est, quum mortui audient etc.* Non tamen ineptum est *quo*: simili enim modo nonnulli Patres eum locum exhibent.

NOTAE.

645. Notandus est ablatiuus absolutus *se iudice*, nempe ipse iudex. Plura similia ex Auito, Aratore, Fortunato profert Arntzenius ad Sedulium l. 4. v. 8. *Se iudice, praestat*. In inscriptionibus non rarum est *se viuo, fecit*. *Quaerit*, in quaestionem vocat, inquirit in quemquam. Satis vulgata est haec significatio verbi *quaero*: ex quo *quaestio*, et *quaesitores* dicuntur.

648. *Repulsus honore* pro *repulsus ab honore*. Ouidius 3 Amor. eleg. XI. v. 9. *Ergo ego sustinui foribus tam saepe repulsus etc.* Adde Horatium serm. l. 2. sat. 7. *Foribusque repulsum – Perfundit gelida*.

Accipient nostram, et vitam cum voce tenebunt.
Nam sicut genitor vitam sibi possidet in se,
Sic tribuit nato vitam, et ius dicere iussit
In terris, hominis quoniam de corpore venit.
Nec vobis mirum videatur, corpora cuncta
Vocis ad auditum propriis exurgere bustis,
Iustorumque animas rediuiuo corpore necti,
Iudicioque graui miseros exurgere prauos.
Nec mihi iudicium tribuit mea sola potestas;
Arbitrio quoniam genitoris cuncta iubentur,
Qui me iustitiam terris disquirere iussit.
Namque ego si proprio testis pro nomine surgam,
Falsa loquar; aliusque itidem quia testis habetur

VAR. LECT.

657. Rom. *genitor sibi vitampossidet* : alii *genitor vitam sibi possidet*.

659. Reg., Rom., Poelmann. pro d. s. *In terras*, quod edidit Reuschius, quia Ioannes indicare vult reum, non locum iudicii. Ott. cum plerisque editis *In terris*, quod retinuit Gallandius. Nonnulli sic interpungunt *ius dicere iussit*, – *In terras hominis*, vel *In terris hominis*. Ald., Dauentr., Bas., Torn., Gallandius *cum corpore*. Mss. nostri cum Hadamar., et multis aliis editis *de corpore*. Sententia eadem est.

662. Hi duo versus *Iustorumque*, *Iudicioque* omissi erant in Ott., sed suppleti sunt eadem veteri manu in fine paginae.

663. Torn. *Indicioque graui* : corrige *Iudicioque*.

664. Torn. cum mss. Reg., Rom. *tribuit* : Ott. *tribuat* : editi plures *tribuet*. Reg. *voluntas* : alii *potestas*. Vtraque lectio sustineri potest. Ioannis cap. 5. v. 30. *Non possum ego a me ipso facere quidquam. Sicut audio, iudico: et iudicium meum iustum est: quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me*. Magis placet *tribuit*, quam *tribuet* : reiiciendum vero est *tribuat*.

668. Reg., Ott., Dauentr., Ald. *Falsa loquar*, *aliusque itidem quia*. Sic Rom., sed *inde* minus bene pro *itidem*. Hadam., Poelm., Fabr. *Falsa loqui possem: ast alius*

NOTAE.

656. *Accipient*, audient, intelligent. Obuia haec significatio verbi *accipio* apud Ciceronem, et alios. *Tenebunt*, assequentur. Vsus verbi *teneo* mirum quantum patet. Hic est *obtinebunt*. Obtinebunt ergo vitam *cum voce*, cum dicto, vt supra v. 597.

659. Ioannes loc. cit. *Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est*. Christus filius est hominis, quia ex Maria virgine natus est, adeoque hominis de corpore venit.

663. *Miseros prauos* : vt l. 4. vers. 304. *Aeternum miseri poena fodientur iniqui*. Vide lect. var. ad v. 237. l. h. *Miseri fugere superbi*.

666. Ioannes : *Quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui misit me*.

Pro

Pro nobis, recte mihi talia temnere fas est.
Nam veris operum signis manifestior omni
Luce nitet praesens nostris testatio factis.
Talia concedens genitor mihi testis adhaeret,
Qui me dimisit terris sua ponere iussa.
Huius enim vocem nunquam comprendere quistis,
Nec speciem propriam concessit visere vobis.
Nec sermo ipsius potuit per vestra sedere
Pectora, credendi quoniam substantia nulla est.
Quaeratur veterum scriptorum lectio vobis,
Perpetuam cunctis vitam quam ferre putatis.

VAR. LECT.

quia. Sic Torn., sed *est* pro *ast*. Sabatierius edidit *Falsa loqui possem : est alius, qui testis habetur*, nescio, an casu, an de industria : nam in mss., et editis solum reperio *quia testis*. Verba apud Ioannem cap. 5. vers. 31. sunt: *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum*. Itaque retineo *Falsa loquar*. Illico vers. seq. *Alius est, qui testimonium perhibet de me, et scio, quia verum est testimonium, quod perhibet de me*. Fortasse legendum est *Falsa loquar, alius itidem quia testis habetur*, omissa coniunctione *que* post *alius*, quae superflua est. Ratione caesurae produci potest secunda in *loquar*, et tertia in *alius*, quod non aduertentes librarii lectionem veram corruperunt.

669. Ald. *Pro vobis* : emenda *Pro nobis*. In Bas. *tum vere* mendum pro *temnere*. Reg. *semper* pro *recte* non male. Rom. *temnere talia*, sed corrupte *tenere* pro *temnere*. Plerique mss., et editi *talia temnere*.

672. Ott. *testes*, bene ibidem correctum per *testis*.

673. Rom., Ald., Fabr. *demisit* : alii *dimisit* eadem significatione.

676. Rom. *poterat* : Ott. cum plerisque *poterit*, pro d. s. *potuit*. Bene est *potuit* : sed suspicabar *potis est* : quam phrasin nonnulli librarii non intelligentes in quibusdam mss. exemplaribus, aliam lectionem inuexerunt. Verba Ioann. cap. 5. vers. 38. tempus praesens innuunt : *Et verbum eius non habetis in vobis manens*.

679. Reg. *Perpetuam cuncti vita quam*, et glossa in *putatis = vo'is*, quod aut obscurum, aut corruptum est. Rom. *Per-*

NOTAE.

669. *Talia temnere*, calumnias iudaeorum, et falsiloquia, seu falsa hominum de me iudicia.

671. *Testatio*, testimonii dictio. Verbum in Iurisconsultorum libris frequens.

672. *Adhaeret*, pro me stat, meas partes agit. Elegantissima metaphora, ait Reuschius.

675. Ioannes loc. cit. *Nec speciem eius vidistis*. Versio vetus in nonnullis mss., et aliqui SS. Patres paulo aliter *neque figuram eius*, vel *neque formam eius*, vel *neque faciem eius*.

676. *Per vestra sedere pectora*, vestris pectoribus insidere, Infigi.

677. Ioannes : *Quia quem misit ille*,

Haec etiam nostrum testatur lectio donum.
Nec tamen audetis propius consistere nobis,
Ne verae vobis contingat gratia vitae.
Non mihi captatur terrenae gloria laudis.
Namque ego quod summi genitoris nomine veni,
Respuor a vobis: veniet sed discolor alter,
Nomine quem fultum proprio gens vestra sequetur.
Alternae vobis captatur gloria famae,
Vnius et solam fugitis disquirere laudem.
Nec vos arguerim coram genitore, sed illic
Accusator erit, quem spes modo vestra celebrat,

VAR. LECT.

petuam cuncti vitam qua ferre putatis. Id satis accedit ad textum Ioann. cap. 5. vers. 39. *Scrutamini scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam aeternam habere*. Communis lectio eodem recidit *Perpetuam cunctis vitam quam ferre putatis*.

682. Mss. Rom., Reg., Ott. *Contingat gratia vitae*. Editi *contingant gaudia vitae*.

684. Reg., Rom., Ottobon. *Namque ego quod summi*: hoc ipsum videtur voluisse Aldus in nexu literarum. Alii *Namque ego, qui summi*.

685. Mss. nostri cum Ald., Bas., Dauentr. *Respuitur vobis*, et glossa in Reg. *scilicet mea praedicatio*. Vel intellige, respuitur a vobis, quod ego veni etc. Alii habent *Respuor a vobis*: quod concinit verbis Ioannis cap. 5. vers. 43. *Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me*. Poelm., Fabr. *veniet sed dyscolus alter*: sic Ald., Dauentr., Bas., Badius, Hadam., qui scribunt *discolus*. Nostri codices mss. Rom., Ott. a sec. m., vel pro d. s. cum Torn., Renschio *veniet sed discolor alter*: quod magis placet, quasi varius, diuersus, dissimilis. Cap. cit. Ioann. vers. eod. 43. *Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis*. Nullus hic est locus vocabulo *dyscolus*, *prauus*, *difficilis*, quod ad barbara a Forcellino reiectum est. In membranis vaticanis Reg., et Ottob. a pr. m. *veniet sed decolor alter*, quasi turpis. Sic. Cant. vnus.

687. Editi, et mss. *Alternae in vobis*. Vera tamen mihi lectio est *Alternae vobis captatur*, vt vers. 683. *Non mihi captatur terrenae gloria laudis*. Sacer textus: *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, et gloriam, quae a solo deo est, non quaeritis?* Forte *Alternis vobis*.

689. Rom., Ald., Hadamar. *Nec vos*: Poelm. cum aliis *Ne vos*, pro d. s. *Nec vos*. Vtrumuis elige.

NOTAE.

huic vos non creditis. Varius est vsus huius vocis *substantia* apud Iuuencum. Vide l. 1. vers. 416. Cyprianus De bono patientiae p. 216. patientiam vocat *sustinendi, tolerandique substantiam*.

688. Sacer codex: *Et gloriam, quae a solo deo est, non quaeritis*. Cantabr. *Et gloriam ab vnico deo non quaeritis*. Hilarius libr. 9. de Trinit. *Et honorem eius, qui est solus deus, non quaeritis*. Huic lectioni fauet Iuuencus.

690. Ioannes: *In quo vos speratis*.

Moses, quem fidei nullo seruatis honore.
Eius enim scriptis vester si crederet error,
Crederet et nobis, Mosei quem scripta frequentant:
Talia tum contra scribarum verba sequuntur:
Vocibus indubitata fides comitabitur istis,
Si virtus certis firmet miracula signis.
Ille dehinc: Polluta malis generatio quaerit
Signa sibi: rebus stabunt sed signa futuris,
Namque propheta cauo quantum sub pectore ceti
Temporis absumpsit, terrae in penetralibus altis
Progenies hominis tantum demersa manebit.
Adueniet tempus, quum surget reddita vitae
Gens hominum, propriis in fletum dedita gestis.
Haec istam digno damnabit crimine gentem,

VAR. LECT.

691. Alii *Moyses*, alii *Moses* scribunt. Ald., Poelm. pro d. s. *seruastis*: plerique *seruatis*.

693. Reg. *Mosei*, Ott. *Moysei*, Rom. *Moysi*, alii *Mosi*, quod in editis maxime apparet.

697. Ott. *Polluta malis*, quod a Fabricio post Dauentr. editum est: ceteri *Polluta magis*. Matthaeus: *Generatio mala, et adultera signum quaerit etc.* Koenigius coniiciebat etiam *Polluta malis* ex l. 4. vers. 564. *Polluta malis consurgat in iras Religio*.

700. Reg. *absumit*: retine *absumpsit*. Ott. *penetrabilibus*: ita etiam Reg., sed in hoc scite correctum *penetralibus*.

701. Ald. *diuersa*, quod error videtur pro *demersa*.

702. Poelm. *Aduenit tempus*: Rom. cum plerisque *Adueniet tempus*, quod consentaneum est verbis Euangelii Matth. cap. 12. vers. 41. *Viri Niniuitae surgent in generatione etc.* Ex quo reiici debet *surgit* in Rom., et legi *surget* cum aliis.

704. Rom. *Nec istam*: lege *Haec istam*.

NOTAE.

692. *Si crederet error*: si vos, qui nunc erratis, quia non creditis, crederetis, nobis etiam crederetis, adeoque cessaret error.

694. CAPVT XXVI. *Pharisaeis, signum petentibus, Ionae, et Niniuitarum signum tradit*. Matth. cap. 12. vers. 38. seqq., Luc. cap. XI. vers. 29., Marc. cap. 8. v. XI.

695. *Comitor* cum datiuo, vt libr. 4. vers. 219. *Et sponso tantum comitatur factio prudens*. Consule lect. var. ad eum versum.

699. *Cetus*, *ceti* in singulari, *cete* in plurali.

703. *Gens hominum*, Niniuitae. Inter gentes terrae a Rabbinis Niniuitas numerari obseruat Omeisius. *In fletum dedita*: Ouidius 2. Met. 384. *Datque animum in luctus*.

704. *Crimine*, accusatione: ita enim *crimen* non raro accipitur.

Quod maris e fundo surgentis voce prophetae
Commonita, in lacrymas Dominum proiecta reflexit.
Hic et Ionaeis monitis potiora iubentur,
Contemnitque feris animis gens impia lucem.
Et regina noti vitales surget in oras.
Illius ad specimen damnabitur effera plebes,
Finibus extremis Libyae quod venerit illa,
Vt Salomona pium, praeceptis dedita iustis,

VAR. LECT.

705. Rom. *Sed maris*: corrige *Quod maris*.

706. Bas. *Communita* mendose pro *Commonita*.

707. Rom. *Sic et*: alii *Hic et*.

709. In Ott. ex *surgit* probe factum *surget* ex Euangelii sententia. In Rom. ad marg. pro *oras* diuersa lectio, siue correctio exhibetur *auras*: sed *oras* alii praeferunt.

710. Reg., et Ott. *speciem*, pro d. s. *specimen* cum Rom., et editis. Defendi potest *speciem*, sed praeferendum est *specimen* pro exemplo. In Rom. *plebes* corrigi videtur per *proles*. Reliqui *plebes*.

712. Reg. *Vt Salomona regem*: metri lex id prohibet, fortasse praestiterit legere *Vt Salomon regem*. Sed quum idem Reg. pro d. s. referat *Vt Salomona pium*, consentientibus aliis mss., et editis, id sane retineamus, accipiamusque *pium* pro pacifico, miti: de qua significatione huius vocis plura dixi in notis ad Dracontium libr. 1. vers. xt. Nonnulli scribunt *Solomona*, et paulo post *Solomone*, quod etiam accidit in quibusdam veteribus exemplaribus Bibliorum, nimirum ex graeco textu. Confer var. lect. ad v. 680. l. 1.

NOTAE.

706. Qui lacrymis aliquid obtinere volunt, plerumque proiecti, seu prostrati flent. Caesar l. 7. Bell. Gall. cap. 26. *Matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque proiectae ad pedes suorum*; et l. 3. Bell. ciuil. cap. 98. *Passisque palmis, proiecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem*. Reuschius ex Liuio allegat, *Se in muliebres fletus proiicere*: explicat vero *reflexit*, animum ad Dominum reuocauit, vel mente Dominum respexit. *Reflecto* proprie est incuruo.

707. Ioannes: *Et ecce plusquam Ionas hic*. Hilarius in Psalm. 2. *Et ecce maior Iona hic*. Sed ex textu graeco constat, *hic* in latinis versionibus non esse pronomen, sed aduerbium, videlicet *hoc in loco*. Recte ergo Iuuencus per aduerbium reddit, et explicat, *Hic et Ionaeis monitis potiora iubentur*.

709. Itala Versio, et Vulgata constanter exhibent *regina austri*. Idem ventus, qui latinis auster dicitur, graecis est *notus*, quo vocabulo poetae latini frequenter vtuntur. Quod Iuuencus ait *vitales surget in oras*, sacer textus refert *surget in iudicio*.

710. *Ad specimen*, comparatione facta cum ea. Omeisius commentatur, ad illius respectum, probationem, exemplum.

711. Matthaeus ait: *Quia venit a finibus terrae*. Iuuencus Libyam designat. Eam reginam, *Nicaulam* nomine, ex Aethiopia Hierosolymam adiisse multi narrant. Alii eam Arabiae reginam fuisse aiunt, et ab Arabibus *Balkis* nuncupatam memorant. Iuuencus priorem opinionem tenet, et Libyae nomine vniuersam Africam intelligit, vt Virgilius l. 1. Georg. vers. 240. *Mundus vt ad Scythiam, Rhi-*

Audiret: potior nunc est Salomone potestas,
Et tamen obtusae caecantur pectora plebis.
Expulsus siquando fugit de pectore daemon,
Quem turbat sanctus purgato corpore flatus,
Ille venenatis collustrat passibus oras,
Qua nulla excurrit fontani gurgitis vnda,
Nec requiem placidae sedis sibi repperit ardens.
Tunc repetit suetae sitiens habitacula mentis.
At si forte suis obnoxia corda venenis,

VAR. LECT.

714. Reg. *Et tamen obtuso caecatur pectore plebes*. Alii *Et tamen obtusae caecantur pectora plebis*; sed in Ott. scribitur *obtunsae*, quod perinde est. Nec mihi displiceret *Et tamen obtusa caecantur pectora plebis*. Virgilius 1. Aen. 575. *Non obtusa adeo gettamus pectora Poeni*.

755. In Ott. fuit *expulsis*, bene inde factum *expulsus*.

756. Reg., Ott. *purgato pectore*. Ott. pro d. s., Dauentr., Ald. *purgato corpore*. Rom. *purgato e pectore*. Poelm., et alii editi *purgato e corpore*. Codex Vn. *Quem purgat sanctus prolato e corpore flatus*, vbi forte legendum *proluto e corpore*, vt coniicit Reuschius: qui tamen commodum sensum inde erui posse negat, vt de pleonasmo ne quid dicamus.

717. Torn. *venenatus*: ita etism edidit Aldus, sed in Emendatis recte correxit *venenatis*: id enim longe elegantius est.

719. Aldus cum aliis editis *Si requiem placidae sedis non repperit, ardens*. Mss. Reg., Ott., Rom. *Nec requiem placidae sedis tibi repperit ardens*, sed in Reg. *placitae* pro *placidae*. Scriptura nostrorum codicum magis congruit Euangelii verbis Matth. cap. 12. vers. 43. *Ambulat per loca arida, quaerens requiem, et nou inuenit*. Reuschius msuult *Si* pro *postquam*, *quum*: quia Iuuencus numero orstorio conclusit, quae dictione simplici grammatica Christus protulit.

720. Reg. *repetit suetae quaerens habitacula*, sed corrupte *habicula* pro *habitacula*: alii omnes *repetit suetae sitieus habitacula*.

725. In Ott. videtur prius fuisse *Ac si* pro *At si*. Rom. *Et si*.

NOTAE.

phaeasque arduus arces — Consurgit, premitur Libyae deuexus in austros. Ex Libris Reg. solum constat, reginam Ssba eam dictam.

753. Mstthaeus: *Et ecce plusquam Salomon hic*, vbi *hic* est sduerbium, vt paulo snte vers. 707. Ac potuit sane scripsisse Iuuencus: *Audiret: potior hic est Salomone potestas*. Sententis fere esdem cum *nunc*. Sed si alio modo, quem dixi, Iuuencus scripsisset, nihilominus excriptores eius rei ignari versum corrupissent.

756. *Turbat*, exturbat: verbum simplex pro composito. *Sanctus flatus*, quia christiani in more hsbent in exorcismis insufflare daemonss: de quo vide comment. sd Prudentium hymn. 10. Perist. vers. 920. *Insufflat, ipsos ceu videret daemones*.

720. *Suetae mentis*, vt libr. 1. v. 150. *Mox etiam assuetam penetrant spiracula mentem*.

Ornatuque leui ridentia limina cernit,
Associat septem similes glomerando furores
Vis inimica homini, penetratque in viscera serpens.
Sic genus hoc vero sensu quum degener errat,
Vincula perpetuis deflebit subdita poenis.
  Atque ea dum populis vitalia dicta frequentat,
Pro foribus mater cum fratribus astitit illic,
Et miscere foris sermonem cominus orat.
Talia tum matris mandatis dicta remittit:
Hic mecum genitrix, mecum germana residunt
Corpora. Nam patria impletur cuicunque voluntas,

VAR. LECT.

723. Poelm., Had. *similis*. Rom. cum plerisque editis *similes*.

724. Editi *homini*. Mss. Rom., Reg. *hominis*: ita etiam fortasse fuit in Ottob., vbi nunc est *homini*. Praeferam *homini*. Rom. *penetrat qui viscera serpens*: retine *penetratque in viscera serpens*.

725. Ott. *Sic genus hoc vero mentis quum degener errat*: alii *sensu* pro *mentis*. Suspicor *hoc veri sensu quum*. Reuschius in suis mss. inuenit etiam *vero mentis*, quam lectionem non inconcinnam dicit, nempe *a vero, a veritate*. Ante hunc versum *Sic genus* in Rom. legitur hic alius abnormis *Sic erit haec generatio deteriora priorum*. Idem versus cum hoc solo discrimine *Sic ista generatio etc.* extat in Reg. post hunc versum *Sic genus*. Fortasse aliquis versus a poeta additus fuit, vt explicaret verba Matth. cap. 12. vers. 45. *Et fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus*. Nam quae sequuntur, *Sic erit et generationi huic pessimae*, comprehenduntur his duobus versibus, *Sic genus*, et *Vincula*.

727. Poelm. pro d. s. *Atque haec*, in textu *Atque ea*. Ald., Bas., Rom. *dum*: alii *quum*.

729. Ott. a pr. m. *misceri*: probe factum *miscere*.

731. Ott. a sec. m. *resident*: verum lex metri exigit *residunt* a *resido*, *residis*. Virgilius libr. 8. vers. 467. *Congressi iungunt dextras, mediisque residunt – Aedibus*. Sic alii vulgo. In Reg. glossa, aut diuersa lectio est *mecum et germana* pro *mecum germana*.

732. In Rom. ad marg. annotatur tam-

NOTAE.

722. *Ridentia*; nota, sed elegans metaphora.

723. *Glomerando*: confer not. ad vers. 579. *Furores*, spiritus nequiores se, vt ait Matthaeus, vel spiritus furentes, vt *scelus* pro scelesto.

727. CAPVT XXVII. *Matrem, et fratres esse eos, qui audiunt, et faciunt verbum dei*. Matth. cap. 12. vers. 46. etc., Marc. cap. 3. vers. 31., Luc. cap. 8. v. 20.

728. *Pro foribus*: consule lect. var. ad vers. 299. huius libri.

729. Et foris orant miscere cominus sermonem. Matthaeus: *Stabant foris, quaerentes loqui ei*.

731. *Germana corpora*: sic l. 4. v. 20. *Septem germana fuerunt – Corpora*. Vide not. ad vers. 157. l. h.

Ille meo proprium connectit sanguine corpus,
Et matris, generisque mei sub nomine habetur.
Progreditur templo terrarum lumen Iesus,
Et maris extrema, terraeque resedit in ora,
Innumeraeque illuc plebis fluxere cateruae.
Ille sed excelsam scandens, quae proxima, puppim,
Litora complenti depromit talia plebi:
Ecce sator proprio commendat semina ruri,
Illa cadunt diuersa solo, sortemque locorum
Pro virtute ferunt. Nam sicubi trita viarum

VAR. LECT.

quam diuersa scriptura *propria*, et *cuiuscumque* pro *patria*, et *cuicumque*: vtrumque ineptum. Sententia clara est apud Matth. cap. 12. vers. 50. *Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei, qui in caelis est, ipse meus frater, et soror, et mater est*.

735. Schoettgenius volebat *Egreditur tecto*, quia Matthaeus ait: *In illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare*. Multi codices mss. Versionis Italicae omittunt *de domo*. Nihilominus probabilis est coniectura Schoettgenii, nisi dicamus, Iuuencum verba illa *de domo* exposuisse de domo dei, seu templo.

736. Torn. *residit*: melius *resedit*.

737. Rom. *cinxere* pro *fluxere*: fortasse *illum plebis cinxere*.

738. Reg., Rom. *scandens in proxima puppim*. Ott., Hadam., Poelm. in textu *scandens, quae proxima, puppim*. Ald., Poelmann. pro d. s. *scandens celeri pede puppim*.

739. Torn. mendose *complectit* pro *complenti*.

740. Ott. *propria*: alii *proprio*. Scriptura *propria* confirmatur ex Lucae cap. 8. vers. 5. *Exiit, qui seminat, seminare semen suum*. Accedit versio Itala in ms. S. Germani 1. apud Sabatierium: *Ecce exiit, qui seminat, seminare semen suum*: et in ms. Cantabr. *Exiuit seminator seminare semen suum*, et in graecis exemplaribus: Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ: et auctor operis imperfecti in Matth. hom. 25. *Exiuit seminator seminare semen suum*. Lectio communior est *proprio*, quae etiam comprobatur ex v. 798. 816., et Ambrosio in Psalm. 36. *Ecce exiit, qui seminat, seminare agrum suum*.

741. *Diuersa* melius, quam *diuisa* in nonnullis apud Reuschium: illa enim semina non quidem in se, sed pro varia sorte, seu conditione soli diuersa erant, seu diuerso modo proueniebant. In Bas. *sole* error est pro *solo*. Hadam., Poelm. in textu, Fabr. *sortesque*. Mss., et pleraeque editiones *sortemque*.

742. Dauentr., Westh. in textu, Ald. *etenim si vbi trita*. Reg., Ott.. *nam sic*

NOTAE.

733. *Connectit* de coniunctione consanguinitatis. Tacitus Annal. l. 4. cap. 66. *Claris maioribus, et Varo connexus*.

735. CAPVT XXVIII. *Sedens in nauicula Iesus, turbis parabolas exponit*. Matth. cap. 13. v. 1. seqq., Marc. cap. 4. vers. 1., Luc. cap. 8. vers. 5.

736. Recte litus vocat *extremam maris, terraeque oram*.

Sub pedibus solido densetur limite tellus,
Aeriis auibus nuda dant semina praedam.
Ast vbi pertenui velantur puluere saxa,
Farra quidem viridem depromunt germinis ortum;
Sed quia nulla subest siccis substantia glebis,
Inserto arescunt radicum fila calore.
Cunctaque mox apicum labuntur acumina letho.
Seminibusque aliis contingunt aspera rura:
Sentibus hic, spinisque feris velocius exit

V A R. L E C T.

vbi trita. Rom., Westhem. ad marg., et multi alii editi *nam sicubi trita*. Rom. minus bene *serunt* pro *ferunt*.

743. Codex Vn. non incongrue *solito* pro *solido*.

744. Hadam., Poelm. *dant vilem semina*. Ott. a sec. m. *auibus nudam dant semina*, Ald. *auibus dant nudam semina*. Reg. *auibus dant nuda semina* male; nec melius Rom. *auibus dant nudaque semina*. Reuschius cum Aldo facit, et hunc verborum, et sententiae ordinem collocat: Sicubi tellus densetur sub pedibus solito, vel solido limite, trita viarum dant, exponunt semina, praedam auibus. Vix dubito, quin legendum sit *auibus dant nudam semina*, aut *auibus nudam dant semina*, aut potius *auibus nuda dant semina*, scilicet *a* in *nuda* producto ratione caesurae, quod frequens est christianis poetis. Sententia liquet ex cap. 13. Matth. vers. 4. seq. *Et dum seminat, quaedam ceciderunt secus viam, et venerunt volucres caeli, et comederunt ea. Alia autem ceciderunt in petrosa, vbi non habebant terram multam etc.* Semina ergo, quae ceciderunt secus viam, nuda erant, quia terra non erant cooperta, quum eo loco neque aratro subacta fuerit terra: adeoque facile volucres caeli ea comederunt. Hanc interpretationem confirmat versus sequens, *Ast vbi pertenui velantur puluere saxa*: eandemque eodem vocabulo Prudentius expressit vers. 1031. libr. 2. contra Symm. *Et ne iacta viae spargantur in aggere grana: – Haec auibus quia nuda patent, passimque vorantur*.

746. Coniiciat aliquis *viridis depromunt germinis*.

747. Reg. *subest duris substantia*: editi *subest siccis substantia*. Rom. *subest succi substantia*: quae lectio si vera non est, certe acumine non caret.

750. Melius *Seminibus aliis*.

N O T A E.

743. Sensus est: Sicubi, vel vbi tellus trita viarum solido limite sub pedibus densetur etc.; vel etiam; tellus trita sub pedibus densetur solido limite viarum. *Densetur* hoc loco est a *denso*, *densas*. Dicitur etiam *denseo*, *denses*.

747. *Substantia* hic accipitur pro succo, in quo aristae vita consistit. Confer vers. 631. l. 1.

748. *Filum* de re quapiam subtili, et filo simili dicitur. Ouidius l. 1. Fast. vers. 342. *Nec fuerant rubri cognita fila croci.* Martialis libr. XI. epigr. 53. *Porrit fila resecta suis*. Columella libr. 10. vers. 375. *Asparagi corruda simillima filo*.

749. *Labuntur letho*, moriuntur: metaphora nota de herbis, quae arescunt. *Apicum acumina*, acumina aristarum. Intelliguntur aristae ipsae, culmi,

Roboris augmentum, frugemque internecat angens.
Vberibus vero quae dantur semina glebis,
Illa ferunt pulchram segetem, cui laeta frequentat
Incrementa sui centeno, copia foetu.
Audiat haec, aures mentis qui gestat apertas.
Talia discipuli mirantes dicta, requirunt,
Implicitis populo cur clauderet omnia verbis.
Ille sed, admota credentum plebe, profatur:
Vobis, qui firmo robustam pectore mentem

VAR. LECT.

752. Bas. *augeus*: quod emendandum est per *augeus*.

753. Rom., Ald., Bas., Fabr. *dantur quae*: alii *quae dautur*.

754. In Reg., et Ott. videtur a pr. m. fuisse *frequentant*. At sensus postulat *frequeutat*. In Rom. satis clare est *frequentaat*, cum hac tamen distinctione *eui laeta frequeutaut – Incremeuta tui, centeuo. copia foetu*.

755. Torn. *centena*: lege *centeno*, vt, metro, sensuique consulas.

759. Rom. *ammota credeutum plebe profatus*. Suspicari aliquis possit, an legere oporteat *amota*. Postea quidem inter discipulos, et plebem in fine parabolae haec fit distinctio vers. 796. *Haec tum discipulis, plebique haec intuper addit*; et clarius libr. 3. vers. 74. seqq. *Ille vbi credeutum turbas in valle remota – Conuenisse videt. .. . Diseipuli Christo suadent dimittere turbas*. Reuera Reuschius legit *amota*, idque ex meute poetae rectius esse iudicat. Non tamen ausim mutare *admota* in *amota*, praesertim quia ea, quae in Euangelio, et Iuuenco sequuntur, non apte cadunt in plebem credentum, nisi credeutes dicautur ii, qui vers. 772. *Auribus attistunt clausis, oculisque grauatis*. Iuuencus *plebem*, et *populum* de discipulis saepe dicit. Confer l.2. v. 564., l.3. v. 494., l. 4. v. 52.

NOTAE.

752. In Reg. glossa *augens – suffocans*. Scilicet augmentum spinarum angens, seu suffocans internecat frugem. Idem accusatiuus *frugem* regitur a verbo *iuternecat*, et a participio *augeus*: quod saepe in Iuuenco obseruatur. Barthius libr.35. Aduers. cap. 19. col. 1621. aduertit, in hoc Iuuenci versu *iuteruecare* esse necare, aut enecare. Eodem verbo vsus est Prudentius Apoth. praefat. 2. vers. 49. *Ne forte culmum fibra inanis spiceum – Simul reuulsa internecet*. De verbo *angens* pro *suffocans* disserit idem Barthius l.24. cap. 19. col. 1272. seq. Columella l. 10. *herbam angentem* nominat. Proprie *angere* est strangulare, suffocare, sed translate sumitur pro contristari, vexare. Simile quid accidit in *suggillo*, quod est strangulo, suffoco, et translate molestia afficio, constringo. Ex quo intelligitur, quod ait Lucas cap. 18. vers. 5. *Tamen quia molesta est mihi haec vidua, vindicabo illam, ne in nouissimo venieus suggillet me*. Confer, si placet, Ducangium verbo *suggillo*, et not. ad l. 3. v. 448.

754. *Pulchram segetem*: dictum de eo epitheto ad vers. 150.

756. *Gestat*, eiusdem fere significationis, ac *gerit*.

Ad capienda dei penetralia constabilistis,
Concessum est adytis penitus consistere regni.
Illis pro merito clauduntur lumina mentis.
Siquis habet dignus, capiet potiora redundans.
Qui vero expertes caelestis muneris errant,
Amittent etiam, proprium quodcumque retentant.
Iccirco obscuris cooperta ambagibus, illum
Praestringit populum sermonis gratia nostri,
Vt dictum Isaiae merita de plebe recurrat.
En populi mentes velantur ad omnia crassis

VAR. LECT.

763. Reg., Rom., Poelm. pro d. s. *lumina mentis*. Ottob. *limina mentis*. Ald. cum plerisque editis *limina vitae*. Magis ex Euangelii sententia est *lumina mentis*. Matth. c. 13. v. xi. *Vobis datum est nosse mysteria regni caelorum, illis autem non est datum*. In aliis versionibus veteribus, *Scire arcana dei, scire mysterium regni caelorum*. Tertullianus libr. De praescript. cap. 22. *Illis datum est cognoscere arcana, quae populo intelligere non liceret*. Koenigius praefert *limina vitae*, quia praecessit *consistere adytis*, et l. 4. v. 443. Iuuencus ait: *Si nunquam terris tetigisset limina vitae*.

764. Mss. Reg., Rom., Ott. cum Ald, Dauentr. *Siquis habet dignus*. Hadam., aliique editi *Siquid habet dignus*. Praefero *Siquis* ex loc. cit. Matth. v. 12. *Qui enim habet, dabitur ei*. In Reg. sic legitur hic versus *Siquis habet dignus meritis, potiora capesset*: correctum videtur *mentis* pro *meritis*.

768. Editi omnes *Premitur in populum*. Mss. nostri Reg., Ott. *Praestringit populum*, Rom. *Perstringit populum*. De diuersa hac scribendi ratione *praestringo*, et *perstringo* dixi ad Prudentium v. 507. Psychom. Hoc loco *praestringit* est leuiter tangit, veluti transeundo attingit, in transcursu radit, quia gratia sermonis non plene cum populo communicabatur. Hanc significationem librarii ignorantes, e suo ingenio excripserunt *Premitur in populum*. Schoettgenius, et Reuschius edunt *Perstringit*, aut *Praestringit*, sed exponunt hebetat, obtundit, excaecat.

769. Ott. *recurrant*: quod solum posset sustineri, si legeretur *dicta* pro *dictum*.

770. Ald. *populi mentis*: rectius *populi mentes*.

NOTAE.

761. *Dei penetralia*: Matthaeus: *mysterium regni caelorum*. In nonnullis mss. antiquae Italicae Versionis, *arcana dei*, aut *arcana regni caelorum*.

766. *Retentant*, frequentatiuum a *retineo*, eiusdemque significationis. Sumitur etiam pro retracto, resumo.

769. *Recurrat*, verum esse ostendatur. Vide v. 215. l. 1.

770. *Crassis obiicibus* ex Matthaei textu: *Incrassatum est enim cor populi etc.* Apuleius init. l. 1. Metam. *Tu vero crassis auribus, et obstinato corde respuis, quae forsitan vere perhibeantur*.

Obiicibus, sensu ne tangant munera vitae.
Auribus assistunt clausis, oculisque grauatis,
Ne conuersa bono sanetur noxia plebes.
Quam vestrae nunc sunt aures, oculique beati!
Nam multi veteres iusti, sanctique prophetae,
Quae vobis clarent, orarunt cernere dona.
Accipite ergo animis, qui sit de semine sensus.
Quisque meum verbum summas dimittit in aures,
Nec sensus recipit stabili praecepta vigore,
Eripit illius totum de pectore daemon.

VAR. LECT.

771. In mss. nostris, et Ald. scribitur *Obicibus*, non *Obiicibus*.

775. Ald., Torn., Bas. *veterum*: alii *veteres*. Rom. *veteres sancti, iustique prophetae*.

776. Omeisio non displicet *optarunt cernere*, vti est in Had.

777. Reusch., Ald. *quis sit*: alii *qui sit*. Literam *s* in fine, et initio vocum concurrentem exscriptores interdum non duplicabant: quae tamen merito duplicanda, vt ait Reuschius.

778. Mss. nostri *dimittit*: editi partim *dimittit*, partim *demittit*. Hadam., Fabr., Poelm. in textu *in auras*. Mss. nostri cum Aldo *in aures*. Haec est genuina scriptura. Matth. cap. 13. v. 19. *Omnis, qui audit verbum regni, et non intelligit, venit malus etc.* Hoc est *verbum Domini summas dimittere in aures*. Nam, vt sermo bene intelligatur, debet intimas aures penetrare, et non in externa parte residere. Hoc sensu Seneca libr. 1. De ira cap. vlt. *Non ex alto venire nequitiam, sed summo, quod aiunt, animo inhaerere*, videlicet non penetrare. Virgilius libr. 12. v. 434. *Summaque per galeam delibans oscula, fatur*. Hinc prouerbium *Summis labris aliquid degustare*. In eadem parabola explicanda Prudentius l.2. contra Symm. v. 1035. *Ius caeleste Patris non summa intelligit aure, – Sed simul et cordis segetem disponit, et agri, – Ne miaus interno alteant praecordia cultu*. Adisis comment. ad hunc locum.

779. Reg. *Nec velox recipit*, et glossa *desiderio feruens*. Eadem lectio extat in Rom. Editi cum Ott. *Nec sensus recipit*: intelligo *stabili vigore sensus*, siue interni auditus, aut etiam mentis, et intelligentiae. Matthaeus: *Omnis, qui audit verbum dei, et non intelligit*.

780. Reg. *Illius eripiet totum*: Matthaeus in praesenti *rapit*.

NOTAE.

771. Glossa Reg. *Obiicibus – obstaculis dubietatis*. Matthaeus: *Ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et conuertantur, et sanem eos*. Hinc *munera vitae*, vitam.

776. *Clarent*, manifesta sunt. Libr. 4. v. 148. *clarebunt*. Nescio, cur antiquum verbum vocet Koenigius. Lucretius l. 6. v. 937. *Quod in primo quoque carmine claret*. Claudianus de IV. Consulat. Honorii v. 191. *Ventura potestas – Claruit Ascanio*. Aliô sensu *clarere* est lucere, alio illustrem, celebrem, seu clarum esse.

Hic agro est similis, duro qui germina calle
Exponit rapidis auibus sine fruge rapinam.
Sunt alii, laeto qui pectore nostra receptant,
Sed breuis est illis perceptae gratia frugis.
Nam si dura premat mentem strictura coercens,
Continuo trepidi produnt sibi credita letho.
His saxosus ager simili leuitate virescit.
At spinosus ager curarum mole grauatis
Respondet, pressant quos pondera diuitiarum.
Semina sic nostri sermonis pressa grauantur,
Nec fructus sequitur spinarum horrore necatus.
Pinguia sic itidem paribus stant viribus arua.
Illis, qui clare capiunt praccepta salutis,
Quae penetrant animum sensu tractata tenaci,

VAR. LECT.

781. Mss. cum pluribus editis *Hic agro est similis, duro qui germina calle*: quae lectio proba est; innuitur enim semen, quod secus viam accidit. Ald. *Talis agro est similis duro, qui germina farris*. Aldo concinit Basileensis editio, sed in hac desideratur *qui*.

785. Reg. *mentem tribulatio cordis*, quod ab aliquo fortasse factum, qui nescierit. quid sit *strictura coercens*, vel glossam in textum inuexerit. Fauet tamen huic scripturae euangelicus textus Matthaei: *Facta autem tribulatione, et persecutione propter verbum, continuo scandalizatur*. *Strictura* proprie est massa ferri rudis, quae malleo stringitur: hinc ponitur a Prudentio l. 2. contra Symm. v.286. pro ipsa tunsione massae candentis, et metaphorice ab aliis pro quauis constrictione, seu compressione, vt a Caelio Aureliano l. 1. Acutor., et alibi. Verum in Iuuenco restituendum puto *tritura* ex textu graeco θλίψις, *tribulatio*, *tritura*.

786 Reg., Ottob., Rom., Poelm. pro d. s. *credita letho*: *tenium*, et *mors* herbis passim tribuitur. Alii cum Aldo, et Dauentr. *credita farra*.

792 In Reg. nunc quidem est *stant viribus arua*: sed aliud apparet abrasum.

793. Ott. *clare*, pro d. s. *clara*. In Rom., et Ald. etiam scriptum est *clare*, non *clarae*, vt in plerisque editis inuenitur: et melius certe est *clare*, vel *clara*.

794. Rom. *animam*: alii *animum*. Reg., Rom *tractata*: ita etiam fuit in Ott., sed hic factum cum editis est *tractante*.

NOTAE.

781. *Callis* ex Seruio ad 4. Aen. v.405. *est semita tenuior, callo pecorum praedurata*. Sumitur pro quauis via.

782. *Siue fruge*, quia antequam semen in frugem euadat, volucres illud comedunt.

786. *Produnt letho*, perdunt, quia a doctrina suscepta recedunt.

789 *Pressans*, premunt. Gaudet huiusmodi frequentatiuis Iuuencus, vt *receptant*, *retentant*.

791 Paulo post v. 801. *Culmis quum spiceus horror*. *Horror* est asperitas.

Centuplicemque ferunt virtutis robore frugem.
Haec tunc discipulis, plebique haec insuper addit.
Agricolae simile est regnum sublime Tonantis.
Ille iacit proprio mandans bona semina ruri:
Sed post subrepens hominum insidiando sopori
Trux inimicus adit, loliumque inspergit amarum.
Ecce sed ad fructum culmis quum spiceus horror
Processit, lolio messis maculata redundat.
Tum Domino famuli, mirantes talia, fantur:
Nonne bonum terrae semen per terga dedisti?
Vnde igitur lolio turpi tua rura grauantur?
Sed iam, si iubeas, messem purgabimus omnem,
Triticeusque nitor, selecta sorde, resistet.

VAR. LECT.

795. Rom. *Centiplicemque*: ita etiam scribitur pro *Centuplicem*. Vide comment. ad Prudentium hymn. 7. Cathem. v. vlt. *Ditatque fructus foenerantem centuplex*, vbi pariter nonnulli scribunt *centiplex*.

798. Poelm. mendose *iacet* pro *iacis*.

799. Rom. *Quod post*: alii *Sed post*. Ald., et plerique editi *subripiens* (*homini insidiando*) *saporem*. Poelm. pro d. s., Torn. *hominum insidiando sapori*. Ott., Rom. *hominum insidiando sopori*: quo respicit Reg. *hominum insidiare sopori*. Sabatierius edidit *homini insidiando soporem*: sed fortasse voluit edere *saporem*. Genuina lectio est *hominum insidiando sopori* ex Matth. cap. 13. v. 25. *Quum autem dormirent homines, venit inimicus eius etc.* Verum pro *subripiens* malo *subrepens* ex coniectura. Reuschius in lectione vulgata *surripiens* intelligit bona semina, quod ex Euangelio non constat, aut in lectione alia *surripiens saporem*, hoc est, sensum, et intelligentiam.

800. Hadam., Fabr., Poelm. scribunt *inspargit*: mss., et alii editi *inspergit*.

801. Hadam., Fabric., Poelm. *culmus quum spiceus* (*horror*) – *Processit*. Mss. nostri, Ald., Daventr., Bas recte *culmis quum spiceus horror – Processis*: et glossa in Reg. *horror – asperitas*. Vide supra v. 791.

804 Planius esset *bonum semen terrae per terga*.

807. Reg. *nitor, electa sorde, nitebis*, et glossa *seorsum lecta*. Ott. *nitor, selecta sorde, rististet*. Rom. *nitor, selecta sorde, nitebit*. Sic editi, nisi quod Hadam, Poelm. pro *nitebis* praeferunt *ni-*

NOTAE.

797. CAPVT XXIX. *Parabola de tritico, et zizania.* Matth. cap. 13. v. 14. etc., Marc. cap. 4. v. 26. Christianis poetis *Tonans* est deus. Confer not. ad Dracont. l. 1. v. 1.

800. Lolium amarum est. *Zizania*, ait Cornelius a Lapide ad cap. 13. Matth., *sua amaritie et malignitate terram, et consequenter triticum ex ea germinans inficiunt, corrumpunt, strangulans.*

804 *Terrae per terga*: recole not. ad v. 671. l. 1.

Tum Dominus miti contra sermone profatur:
Hic dolus est, inimice, tuus, sed farra sinamus
Crescere cum lolio: pleno nam tempore messis
Secretum lolium connexo fasce iubebo
Ignibus exuri: at nostro de semine messor
Horrea nostra dehinc purgata fruge replebit.
Haud aliter simile est, cordis si panditis aures,
Praeparui grano regnum caeleste sinapis,
Quod proprio insinuans disponit cultor agello.
Seminibusque illud minus omnibus esse virentum
Creditur: at iusti mox incrementa viroris

VAR. LECT.

tescet. Pro *selecta*, vel *electa* bene etiam esset *secreta sorde*, vt v. 811. *Secretum lolium*, vel *collecta* ex Matth. c. 13. v. 28. *Vis, imus, et colligimus ea?* nempe *zizania*. Non autem probo *nitor nitebit*, aut *nitor nitescet*. Obscurum est *triticeus nitor resistet*: sed id magis placet, ac fortasse ideo ab ignaris excriptoribus mutatum est, quia ab eis non intelligebatur. *Resisto* significat manere, permanere. Cicero l. 5. Tuscul. c. 28. *Vita beata .... virtutibus omnibus sine vllo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores, vt ante dixi, limenque carceris*. Plautus Trin. 4. 4. *Hic meo hero amicus solus firmus restitit, neque demutauit animum de firma fide*.

810. Poelm. in textu *messis*, pro d. s. *messor* minus bene.

812. Ald., Bas. *messis*: alii *messor*.

817. Fortasse *Seminibus illud*.

818. Rom., Reg., Ott. *at iusti mox incrementa viroris*: in Reg. videtur fuisse *ac*, et in Ott. scribitur *ad* pro *at*. Editi omnes *ac iusti mox vt crementa viroris*: quam scripturam Barthius approbat libr. 4. cap. 24. col. 205. similibus exemplis Aratoris, et Strabonis, Fuldensis poetae. Vtitur etiam vocabulo *crementum* Dracontius Satisfact. v. 237. Confer notam ad eum locum. Sed quum mss. nobis exhibeant *incrementa*, id retinere praestat. Rom. pro *viroris* ad marg. habet *nitoris*. Opportunius certe esset *vigoris*. Sed *viror* verbum est bene latinum, quod ostendi in not. ad Dracontium Satisfact. v. 231. *Numquid mox natas segetes viror armat aristis?* Koenigius auctoritate Palladii l. 3. tit. 24., et Apuleii in Floridis reiicit Burerum, qui nimis liberaliter asseruerat, nullum exemplum huius vocabuli reperiri.

NOTAE.

811. *Secretum*, separatum a tritico.

814. CAPVT XXX. *Parabola de grano sinapis*. Matth. cap. 13. v. 31. seqq., Marc. cap. 4. v. 31., Luc. cap. 13. v. 19.

815. *Praeparui*: non liquet, alium ante Iuuencum hoc vocabulo vsum. Alii dicunt *perparuus*: sed Iuuencus alio modo solet haec nomina formare, vt *praesolidus etc.*

816. *Insinuans*, inserens, iniiciens, ac velut in sinum terrae condens. Eleganter ita poni hoc verbum, ait Koenigius.

817. *Virentum*, substantiui more. Confer not. ad l. 1. v. 682.

Sumpserit, erecto transcendit vertice cunctas
Agrorum fruges, ramis vt plumea turba
Colludat, possitque vmbras habitare virentes.
Fermento par est munus caeleste salubri,
Quod magna condit mulier sub mole farinae.
Illa dehinc modico fermenti mixta calore
Conducto, vnius coalescit corpore massae.
Talia tum populo perplexis condita verbis
Promebat, veteris quo possent dicta prophetae
Ordine seclorum iussis concurrere rebus:
Os aperire meum dignabor, condita mundi
Conuoluet ructans varii sermonis imago.
Inde domum repetit serus, turbasque reliquit.

VAR. LECT.

821. Reg. *Conludat*, et glossa *ibi habitans*. Cohaeret Rom., in quo scribitur *Colludat*. Alii *Considat*.

822. Rom. ad marg. *par erit*.

823. Poelm. in textu, Hadam. *Quod condit magna mulier*. Mss., et editi magno numero *Quod magna condit mulier*.

824. Reg. *colore*, recenti manu *calore*.

326. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *dum*: reliqui *tum*.

827. Reg., Ott. *possint*: Rom. cum editis *possent*. In Reg. *veteres* error est pro *veteris*: nam glossa in *prophetae – Danid psalmographi* aperte postulat *veteris*. Mendum etiam est in Had. *quo poscent*.

830. Ott. *Conuoluit*, ex quo videtur factum *Cum voluet*. In Rom. *vani sermonis* corrige per *varii sermonis*.

831. Ald., Torn., Bas. *sero*: elegantius alii *serus*, nam poetae adiectiua interdum loco aduerbiorum vsurpant. Lucanus, Horatius *serus* pro *sero*. Rom. *reliquit*: Reg., Ott. vtramque lectionem repraesentant *relinquit*., et *reliquit*: editiones variant. Sententia eadem est. Reg., Ott. *Explicit liber secundus*. *Incipit liber tertius*.

NOTAE.

820. Dracontius l. 1. v 240. *Exilit inde volans gens plumea laeta per auras*.

822. CAPVT XXXI. *Parabola de fermento*. Matth. cap. 13. v. 33. etc., Lucae cap. 13. v. 20.

825. Glossa Reg. *Conducto – mixto simul*. Reuschii nota haec est: Ex quantitate farinae discreta fit panis quantitas continuata.

828. Supra v. 346. *concurrere tempus*.

830. *Ructans*, ex sacro codice: *Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita a constitutione mundi*. Hanc metaphoram e sacris literis petitam indecoram non esse in latino idiomate, probaui contra Cellarium in comment. ad Prudent. v. 93. Apoth. *Protulit imperium patrio ructata profundo*. Eadem est ratio de phrasi *euomere verba*, quam inter hebraismos nonnulli recensent.

HISTORIAE EVANGELICAE

LIBER III.

Fuderat in terras roseum iubar ignicomus sol.
Discipuli rogitant, lolii quid quaestio vellet,
Et segetis: clarus quibus haec depromit Iesus:
Optima qui farris commendat semina glebis,
Filius est hominis: mundum sub nomine ruris
Accipite, atque homines puro pro semine iustos.
At lolium infelix cooperti daemonis arte
Sunt homines: inimicus erit, vis horrida, daemon.
Extremus mundi finis pro tempore messis.
Messores patrii venient per rura ministri,
Quos hominis natus proprii de corpore regni
Colligere erroris laqueos, labemque iubebit,

VAR. LECT.

versu 1. Ott., Rom. *in terris*: Reg. cum editis *in terras*.

2. Ott. *velit*, factum, vt videtur ex *vellet*. Lex carminis poscit *vellet*.

3. Reg. *Et segetis*, *Christus quibus*: ceteri *clarus* pro *Christus*.

10. Mss. Reg., Ott., Rom. cum Torn., Poelmann. pro d. s., et Gallandio *patrii*. Ald., Dauentr., Hadam. *patris*. Pro *venient* Ald., Bas. *veniunt*. Retineo *venient*.

12. Ott. *Corrigere*: in Reg. fortasse etiam fuit *Corrigere*, nunc est *Colligere*, quod verbum ex re ipsa, et ex sententia Euangelii vnice verum esse ostenditur.

NOTAE.

versu 1. CAPVT I. *Interpretatur discipulis parabolam de zizania*. Matthaei capit. 13. v. 36. seqq. Primum hunc versum Iuuencus de suo addidit. Matthaeus solum ait: *Tunc dimissis turbis, venit in domum; et accesserunt ad eum discipuli eius dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri*. Libr. 4. v. 151. stellae dicuntur *ignicomae*. Voce *ignicomus* Ausonius, et Nemesianus vsi sunt, Auienus etiam *ignicomans* dixit. Comas soli, stellis, immo et igni passim tribuunt poetae. Hinc etiam *sol auricomus*.

7. Virgilius eclog. 5. v. 37. *Infelix lolium, et steriles dominantur auenae*. Isidorus libr. 17. Orig. cap. 9 num. 132. *Zizania, quod poetae semper infelix lolium dicunt, quod sit inutile, et infoecundum*. Syntaxis est: Homines cooperti arte daemonis sunt lolium infelix, inutile. *Cooperti daemonis arte* ab Euangelista dicuntur *filii nequam*,

8. Sensus est: Inimicus erit daemon, vis horrida. *Vis horrida* casus appositus. Libr. 1. v. 420. daemon dicitur *vis liuida*.

12. Hoc l. vers. 38. *Erroris labem*, et

Colie-

Collectosque simul rapidis exurere flammis.
Dentibus his stridor semper, fletusque perennis:
Secretisque piis veniet lux aurea vitae,
Sedibus vt caeli vibrantur lumina solis.
  Haec docuit, patriamque redit Saluator in vrbem,
Illic expediens populis (mirabile dictu)
Iustitiae leges, vitaeque salubria iussa,
Virtutes patrias simul insinuando docebat.
Tunc liuore graui plebes commota suorum,
Praesentisque simul Domini miracula voluens,
Et generis noti reputans ex ordine gentem,
Haec inter sese mussanti voce susurrant:

VAR. LECT.

14. Rom., Reg., Ald., Poelm. pro d. s. *fletusque perennis*. Alii cum Ott. *luctusque perennis*. Tum in Vulgata, tum in versionibus antiquis hoc loco vocabulum *fletus* adhibetur. Putabam *Dentibus hic*.

17. Reg., Rom. *Seruator*: alii cum Ott. *Saluator*. In Rom. *primamque* mendum videtur pro *patriamque*.

20. Rom. *primas*: lege *patrias*.

24. Ott., Rom. *sese musitanti voce volutant*. Reg. *sese mussanti voce susurrant*. Ald., Hadam., Poelm. in textu, Reusch., Torn. *sese summissa voce volutant*. Fabric., Poelmannus pro d. s., Gallandius *sese mussanti voce volutant*. Placet prae ceteris scriptura Reg. *sese mussanti voce susurrant*. *Mussare* est clam murmurare apud Virgilium, et alios. Inde fit frequentatiuum *mussito*, quod in Ott., et Rom. male exprimitur per *musitanti*: neque

NOTAE.

v. 402 *Erroris laqueos*, et l. 4. v. 732. rursus *Erroris laqueos*. Sic exponit vocem *scandala*, vt l. 1. v. 559 *Si te forte oculi dextri laqueauerit error*, et l. 4. v. 98. *Credulitas laqueis errantum praecipitetur*.

15. *Secretis*, segregatis. Mox v. 96. *Secretusque dehinc genitoris numen adorat*. Virgilius l. 8. v 670. *Secretosque pios, his dantem iura Catonem*.

16. Sacer codex: *Tunc iusti fulgebunt, sicut sol in regno patris eorum*. Pro fulgent ponitur *vibrantur*, pro quo alii dicunt *vibrant*, vbi intelligitur accusatiuus *flammas*, aut aliquid simile. *Vibrare* proprie est proiicere, concutere. Virgilius 7. Aen. v. 524. *Vibratus ab aethere fulgor*.

17. CAPVT II. *Prophetam in patria sua sine honore esse*. Matth. c. 13. v 53. etc., Marc. cap. 6. v. 1., Luc. cap. 4. v. 16., Ioann. cap. 6. v. 42.

18. *Expediens*, explicans, exponens. Elegantia nota.

20. *Insinuare se* est aditum sibi facere ad causam. Interdum vsurpatur *insinuare* neutrorum more sine accusatiuo, qui facile subauditur. Hoc loco potest idem accusatiuus *virtutes* deseruire pro *insinuando*, et *docebat*, vt saepe euenit apud Iuuencum. Insinuatio rhetorica quid sit, docet Cicero l. 1. de Inuent. cap. 15.

21. *Suorum*, ciuium scilicet. De simili loquendi ratione consule not. ad Dracont. l. 3. v. 255.

Nonne hic est fabri soboles, cui nomen Ioseph?
Non Maria est genitrix? non fratrum nota propago est?
Vnde igitur legis doctor, tantaeque minister
Virtutis, cedit cui labes victa laborum?
Nazara sic plebes: cui talia reddit Iesus:
Temnuntur propriis miracula semper in oris,
Et sine honore manent patria sub sede prophetae.
Talibus indignans pressit sua munera Christus.
Interea ad regem volitabat fama superbum,
Quod mala cuncta illius virtus diuina domaret.

VAR. LECT.

metrum patitur, vt dicatur *mussitanti*. *Susurrare* simili modo est occulte sermones serere. Ouidius Heroid. epist. vltim. v. 233. *Is quoque, nescio quam, nunc vt vaga fama susurrat, – Neglectam queritur testis habere fidem*. Hinc *susurrones* ab scriptoribus christianis dicti, qui occulte maledicunt, et dissensiones susurris inter alios moliuntur.

25. Rom. *Nun hic*: fortasse librarius scribere voluit *Numne hic*. Ald., Bas. *soboles fabri*: alii *fabri soboles*.

26. Ott. *Non Maria genetrix*? sine *est*. Rom., Ald. *Num Maria est genitrix? num fratrum nota propago est*? Alii *Non Maria est genitrix? non fratrum nota propago est*? Omitto Vallam, qui *Mariam* in nominatiuo semper legendum putat, vt *Adam*, *Abraham*.

27. Reg., Ottob., Dauentr. *tantaeque minister*. Rom., et pleraeque editiones *tantaeque magister*. Matthaeus solum ait: *Vnde igitur huic omnia ista*? Comprehendit autem doctrinam, et miraculorum potestatem. Lego igitur *minister*, quod Reuschius etiam praetulit.

28. Reg., Rom. *labes cuncta*: editi cum Ott. *labes victa*. Reg., Ottob., Hadam., Poelm. in textu *laborum*. Rom., Ald., alii *malorum*. Reuschius tenet *laborum*, quia *labores* pro malis, ipsisque morbis saepe ponuntur. Confer infra v. 209., et l. 4. v. 282.

29. Reg. *Gazara*: lege *Nazara*. In Ott. fuit *sit*, supra factum *sic*.

31. Rom. *patria* cum reliquis, sed ad marg. *propria*.

34. Mss. nostri cum editis *illic*, et glossa in Reg. *in regno eius*. Cantabr. *illi*, quod praetulit Reuschius; nempe quod virtus diuina Christo, vel in gratiam Christi domaret omnia mala: de qua constructione legendi grammatici Scioppius, et Sanctius. Praestat legere *illius*, duabus postremis syllabis per synaeresin contractis, vt libr. 2. v. 298. in eadem voce dictum est. Matthaei verba sunt cap. 14. v. 1. *Audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu*, et Marci cap. 6. v. 14. *Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) et dicebat*: et in versione antiqua ex ms. Colbert. *Quum audis-*

NOTAE.

31. *Sub* pro *in*: non semel id notatum in Iuuenco, et in Dracontio, ac sane notatione dignum est.

32. *Pressit*, suppressit: simplex pro composito, vt *vertere* pro euertere.

33. CAPVT III. *Ioannis caput in disco positum*. Matth. cap 14 v. 1. etc., Marc. cap. 6. v. 14., Luc. cap. 3. v. 19.

Sed putat Herodes, lethi quod lege remissus
Tanta, vt Ioannes, virtutis dona teneret.
Nam quondam cernens liuenti pectore daemon,
Erroris labem puris quod solueret vndis
Iustus Ioannes, damnis accensa malorum
Tunc petit Herodem pestis saeuissima regem,
Et façile iniusti penetrans habitacula cordis,
Accumulare feris subigit scelera impia gestis.
Arserat illicito Herodes accensus amore
In thalamos fratris, sancto quod iure vetabat
Doctus Ioannes. Feritas sed nescia recti
Subiecit leges pedibus, fruiturque nefandis
Connubiis, ipsumque super, quia praua vetabat,

VAR. LECT.

set autem Herodes rex, (*manifestum enim fuerat ei nomen eius*) *et dicebat*: ex alio vero ms. Corbei. *Et audiuis rex Herodes*, (*manifestatum enim fuerat illi nomen eius*) *et dicebant*. Sic Sabatierius: fortasse scribendum fuit *et dicebat*.

36. Crederem, legendum *Tantae Ioannes*. Hoc loco Matthaeus ait: *Hic est Ioannes Baptista: ipse surrexit a mortuis, et ideo virtutes operantur in eo*. Lectio vulgata hunc sensum reddere potest: Putat Herodes, quod teneret virtutis tanta dona, vt Ioannes lethi lege remissus.

42. Ott. *subegis*, correctum per *subigit*, quod habent alii. Rom. *subiit* minus bene.

44. Reg., Ald., Torn., Bas., Reusch. *casto*. Ott., Rom. cum aliis editis *sancto*.

45. Reg., Torn. *Sanctus Ioannes*. Alii *Doctus Ioannes*: ita etiam Ott., vbi a pr. m. scriptum fuerat *Dotus*. Suspicari licet *sancto quod iure vetabat* – *Castus Ioannes*. Coniiciebam *nescia flecti*: sed vbique inuenio *nescia recti*, neque id sane mihi displicet.

47. Mss., pluresque editi *ipsumque*. Ald., Hadam., alii *iustumque*. Pro *quia* legitur *qui* in Hadam., et Poelm. in textu.

NOTAE.

35. *Lethi lege*. Albinouanus de morte Drusi ad Liuiam v. 360. *Omnia sub leges mors vocat atra suas*. Sic *lex tartari*, *leges inferorum*.

39. Daemon, pestis saeuissima damnis accensa malorum etc. Orcus insatiabilis est. Dracontius l. 2. v. 531. *Tartarus infelix nunquam satiabilis vmbris*. Adisis notam ad hunc locum.

42. *Subigit*, adigit Herodem. Per *scelera impia* notatur impudicitia, per *fera gesta* crudelitas. Rursus v. 61. *Illa sed horrendae seruans scelera impia matris*. *Scelus* de venere a scriptoribus sequioris aeui frequenter vsurpatur.

46. Virgilius l. 2. Georg. v. 491. *Atque metus omnes, et inexorabile fatum* – *Subiecit pedibus*.

47. Fortasse ex eodem Virgilio libr. 2. Aen. v. 84. *Quia bella vetabat*; vt passim multa alia ex principe poetarum sumit, quorum quaedam, vt sese nobis offert occasio, indicamus, omnia infinitum esset persequi.

Carceris immersit tenebris, vinclisque grauauit.
Sanguine nam iusti primo compressa timore
Abstinuit sitiens feritas, quia magna prophetam
Plebis Ioannem veneratio suspiciebat.
Natali sed forte die quum laeta tyrannus
Herodes celsis strueret conuiuia tectis,
Luxuriae quoniam coniuncta superbia gaudet,
In medio iuuenum reginae filia virgo,
Alternos laterum celerans sinuamine motus,
Compositas lusit cantu modulante choreas.
Ipse sed in primis, mirata virginis arte,

VAR. LECT.

48. Ott. *grauabit*: lege *grauauit*.

49. Poelm. pro diu. s. *iusti promotio pressa timore*. Lectio aliorum omnium clarior, et verior est *iusti primo compressa timore*. Reuschius aliam lectionem innuit *promoto pressa timore*, videlicet continuato timore: sic enim hariolatur.

51. Ott., Rom. cum plerisque editis *suscipiebat*. Reg. *suspiciebat*, quod in Torn. editum est, et mihi magis probatur. Facile haec duo *suscipere*, et *suspicere* in mss. confunduntur. Matthaeus cap. 14. v. 5. sic habet: *Et volens illum occidere, timuit populum, quia sicut prophetam illum habebant*. Confer v. 685. huius libri.

53. Reg. *celsis instrueret conuiuia mensis*, supra *tectis* tamquam diuersa lectio: sed *instrueret* cum metro non cohaeret.

57. Mss. nostri Reg., Ottobon., Rom. *Compositas lusit cantu modulante choreas*. Editi omnes *Compositas cithara iungit modulante choreas*.

58. Reg. *miratus virginis artem*. quod elegantius est, quam *mirata virginis ar-*

NOTAE.

52. Natales dies olim magno apparatu, et pompa celebrabantur. Scripsit Censorinus De die natali: scripsit etiam inter recentiores Martinus Roa, qui peculiarem librum inscripsit *De die natali sacro, et profano*.

53. *Struere*, et *instruere* verba propria de conuiuiis, et mensis. Sic *struere penum, mensam, altaria donis*. Tacitus l. 15. Annal. c. 37. dixit etiam *struere conuiuia*. Confer commentar. ad Prudent. hymn. 5. Cathem. v. 140.

55. Matthaeus haec breuiter: *Die autem natalis Herodis saltauit filia Herodiadis in medio, et placuit Herodi*. De voce *iuuenum* pro virorum, hominum dictum est ad v. 332. l. 2. Hic significare potest proceres ex v. 64. *Praesentum Herodes procerum*. Lipsius Elect. 2. 1. notat, equites interdum *iuuenes* vocari. *Filia virgo* est filia *puella*, vt vocatur a Marco.

56. Elegans descriptio puellae scite saltantis. Docebantur enim olim, vt nunc, puellae saltare. Horatius l. 3. od. 6. *Motus doceri gaudet Ionicos – Matura virgo, et fingitur artubus – Iam nunc, et incestos amores – De tenero meditatur vngui*. Confer Iuuenalem sat. XI. vers. 162. seqq., Statium libr. 1. silu. vlt. vers. 71., et Martialem multis in locis de puellis praesertim Gaditanis.

Attonitus stupuit: tunc praemia cuncta patere
Iuratus spondet, quaecumque puella petisset.
Illa sed horrendae seruans scelera impia matris,
Vrget, Ioannis caput a ceruice reuelli,
Et lance inferri praesentia munera poscit.
Praesentum Herodes procerum sub pondere tristis,
Iurandique memor iuris tamen, imperat aegre,
Insontis caput inferri, tradique puellae.
Illa (nefas!) matris scelerata ad gaudia portat.

VAR. LECT.

te: sed quum id in aliis mss., et editis constanter asseratur, nihil est causae, cur lectionem communem solicitemus, praesertim quum apud antiquos, Varronem, et Pomponium *miro*, *miras* in vsu fuerit, quod passim accidit in similibus verbis deponentibus. Infra v. 85. *Genitore precato*.

59. Poelm., Fabr. *nunc*: melius alii cum Rom. *tunc*. Editi cum Reg. *patere*. Ott., Rom. *parare*, quod exhibent tres codices apud Reuschium pro *paraturum esse*. Is tamen a vulgata non recedit. Ita loquitur Cicero pro Balbo c. 9. *His praemiis . . . . quae pateant stipendiariis, pateant hostibus, pateant saepe seruis*.

60. Poelm. *Iratus spondit*: lege *Iuratus spondet*.

63. Reg., Ott. *poscens* non absurde, si ita interpungas *Vrget, Ioannis caput a ceruice reuelli, – Et lance inferri praesentia munera poscens*. Rom. cum editis *poscit*.

65. Poelm. pro d. s. *aeger*: In textu cum reliquis *aegre*. Nonnulli sic interpungunt *Iurandique memor iuris, tamen imperat aegre*.

67. Fere omnes ita edunt hunc versum *Illa nefas matris scelerata ad gaudia portat*. Fabricius apposite distinxit *Illa (nefas) matris scelerata ad gaudia portat*, et in secundo Indice animaduertit, hoc loco *nefas* per parenthesin esse indignantis particulam. Vt *malum*, sic *nefas* interdum sermoni interseritur more interiectionis. Virgilius libr. 8 vers. 688. *Bactra vehit, sequiturque (nefas!) aegyptia coniux*. In Ott. nunc legitur *matri*, sed fortasse fuit *matris*. Sententia eadem est, siue *matri*, siue *matris* legamus. Probabilius tamen est, Iuuencum scripsisse *matris*, vt l. 2. vers. 409. *Surgere mox iussit miranda ad gaudia patris*.

NOTAE.

60. *Petisset*. Conferri huc possunt, quae Ouidius cecinit de iuramento, quo se Phoebus Phaetonti obligauit Metam. l. 2. vers. 44. seqq.

61. *Seruans*, obseruans: *scelera impia* supra vers. 42.

64. Sacer textus Matthaei sic habet, *Et contristatus est rex: propter iuramentum autem et eos, qui simul recumbebant, iussit dari*. Iuuencus innuere videtur, Herodem contristatum propter praesentes proceres, nisi ita verba disponas: *Herodes tristis, tamen sub pondere praesentum procerum, memorque iurisiurandi etc.* Intelligi etiam potest, Herodem contristatum fuisse propter proceres, et iuramentum, quia his ipsis causis se impelli sentiebat ad caedem Ioannis Baptistae imperandam.

67. In Vulgata sic pergit Matthaeus: *Iussit dari. Misitque et decollauit Ioannem in carcere. Et allatum est caput eius*

Corporis at lacerum flentes sine nomine truncum
Discipuli condunt terrae, Christumque sequuntur.
Ille vbi cognouit iusti miserabile lethum,
Deserit insonti pollutam sanguine terram,
Frondosaque latet secretae vallis in vmbra.
Sed populi immensae virtutis dona sequuntur.
Ille vbi credentum turbas in valle remota
Conuenisse videt, morborum tabe repulsa,
Corpora subiecit miseratus multa medelae.
Iamque sub extremo labentis lumine solis
Discipuli Christo suadent dimittere turbas,
Vt sibi quisque paret quaerens per compita victum.

VAR. LECT.

68. Ald. *ac* pro *at*.

71. Reg., Ott., Hadam., Poelmann. in textu, Reuschius *insonti*. Rom., Ald., Torn., Bas. *insontis*.

72. Reg. *secreta*, ex quo factum *secretae*. Iam enim praecessit *Frondosa*.

75. Ott. *vidit*, supra recte *videt*.

79. Reg., Ott. *competa*. Rom. *compita*.

NOTAE.

in disco, et datum est puellae, et attulit matri suae. Codex Colbert. Italicae versionis sic narrationem contrahit: *Iussit dari puellae. Puella autem attulit matri suae*. Hanc contractam narrationem confirmat Iuuencus, vti etiam Hilarius, qui ad hunc locum solum ait: *Et Herodes, tristis licet, sacramento fidem reddidit. Et matri puella munus exhibuit*. Etsi enim postea Hilarius dicat: *Inter reliqua dissoluti populi gaudia in disco Ioannis caput affertur*, tamen hoc ex antecedentibus v. 8. petitum est: *At illa praemonita a matre sua, Da mihi, inquit, in disco caput Ioannis Baptistae*.

68. Glossa Reg. *sine nomine – capite, vel cognitione*. Iuuencus Virgilium imitatur l. 2. Aen. vers. 557. *Iacet ingens litore truncus, – Auulsumque humeris caput, et sine nomine corpus*. Adisis not. ad Dracont. l. 3. vers. 473. Reuschius putabat, referri id posse ad discipulos, quorum nomina non innotuerunt.

69. *Condunt terrae*: vide v. 24. l. 2.

70. CAPVT IV *Quinque panibus, et duobus piscibus quinque hominum milia Iesum satiasse*. Matth. cap. 14. vers. 13. seqq., Marc. cap. 6. v. 31., Luc. cap. 9. vers. 10., Ioann. cap. 6. v. 1.

72. *Secretae*, separatae, occultae.

73. *Dona sequuntur*, videlicet ipsum auctorem donorum. Vel appetunt dona: nam id etiam significat *sequor*.

76. *Corpora multa*, nempe multos homines. Passim enim *corpus* pro homine vsurpat. *Subiecit medelae* pro sanauit, aut curauit: noue hoc, et aliis locis a Iuuenco dictum videatur, quum de salute diuinitus concessa sermo sit.

77. Libr. 3. vers. 564. *Vltima labentis restabat portio lucis*.

79. *Per compita*: Matthaeus ait: *Euntes in castella*. *Compitum*, et saepius in plurali *compita* est locus, vbi plures viae confluunt, seu competunt. Sed quum in pagis agrestes conuenirent ad compita,

Ille iubet cunctis ibidem conuiuia poni.
Discipuli ostendunt, nihil amplius esse ciborum,
Ni pisces geminos, et farris fragmina quinque.
Hoc, inquit, satis est. Tum mox discumbere plebem,
Gramineisque toris iussit componere membra.
Suspiciensque dehinc caelum, genitore precato,
Ipse duos pisces, et quinque ex ordine panes
Diuidit, et dapibus mensas onerauit opimis.
Iamque expleta iacet (dictu mirabile) plebes,
Relliquiasque dehinc mensis legere ministri,
Bissenosque sinus cophinorum fragminis implent.

V A R. L E C T.

80. Ald., Dauentr., Torn., Bas., Reusch. cum nostris mss. *ibidem* : editi alii *illic*, de qua varia lectione vide notata ad libr. 2. vers. 604. Conferendus Vossius de art. Gramm. l. 2. p. 249. c. 20., qui nonnullos legere *itidem* affirmat.

81. Reg., Ott. *nil* : Rom. *nihil*, quod editi referunt. In Rom. mendose *condunt* pro *ostendunt*.

82. Ald., Bas. *Quam pisces*: reliqui *Ni*.

83. Rom. *inquam* : ad marg. *inquit* cum ceteris. Alii *tunc*, alii *tum* scribunt.

85. Ott. *Su:cipiensque*, bene correctum sec. m. *Suspiciensque*.

90. Ald. *Bis senosque sinus cophinorum fragmina complent*. Alii *cophinorum fragminis implent*. Fabricius ita etiam edidit, et in comment. notat, *fragminis* esse

N O T A E.

buccina conuocati, vel vt concilia sua haberent, vel ludi, aut sacrificii causa, non absurde id nomen ad castella designanda trahitur. Virgilius 2. Georg. v. 382. *Praemiaque ingentes pagos, et compita circum – Teseidae posuere*. Koenigius statuit, *compita* pro vicis, et pagis abusiue a Iuuenco poni.

80. *Conuiuia poni*, hoc est, apponi. Martialis l. 8. epigr. 22. *Inuitas ad aprum: ponis mihi, Gallice, porcum*. Sic hoc verbo Cato, Iuuenalis, alii vtuntur. De verbo *appono* tali sensu plura exempla profert Arntzenius ad Sedulii prologum vers. 11. pag. 29.

82. *Fragmina*. Schoettgenius putat, Iuuencum alludere ad panes hebraeorum, qui ita praeparati erant, vt facilius, quam nostri, frangi possent.

84. Virgilius l. 8. vers. 176. *Dapes iubet, et sublata reponi – Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili*.

85. *Precato* passiue, vt *precantur* passiue apud Nonium c. 7. n. 104 ex Eumenid. Varronis. Priscianus etiam l. 8. testatur, veteres dixisse *preco* pro *precor*. Ausonius in Ephemer. *Deus precandus est mihi*.

8-. *Ex ordine* : Matthaeus ait : *Et dedit discipulis panes, discipuli autem turbis*.

87. Virgilius l. 4. Georg. v. 133. *Dapibus mensas onerabat inemptis*, et l. 3. Aeneid. vers 224. *Extruimusque toros, dapibusque epulamur opimis*.

88. Virgilius l. 3. Aeneid. vers. 630. *Nam simul expletus dapibus*. Confer not. ad Dracont. l. 3. vers. 71. *Dapibus conuiua repletus*.

90. *Fragminis*, fragmentorum, vt legitur in Euangelio. De voce *cophinus* vide not. ad vers. 249. h. l.

Coenantum numerus tum milia quinque virorum,
Praeterea populus matrum fuit, et puerorum.
Discipulis tunc inde iubet conscendere nauem,
Et transire fretum, donec dimitteret omnes,
In sua quemque, viros. Tunc montis celsa petiuit;
Secretusque dehinc genitoris numen adorat.
Iamque soporata torpebant omnia nocte,
Quum puppis medio sulcabat in aequore fluctus,

VAR. LECT.

graecismum, vt hoc ipso libro vers. 760. *compleo* inuenitur cum genitiuo: *Complentur meusae mixtae sine uomiue plebis.* Monet tamen Fabricius, vtrumque locum in editione Rotomagensi esse mutatum. Crediderim, Rotomagensem editionem cum Aldina facere. *Impleo* cum genitiuo vsurpauit Virgilius libr. 1. Aen. vers. 219. *Implentur veteris bacchi, pinguitque ferinae.* Sic etiam *compleo* cum genitiuo non semel occurrit apud Plautum, et similiter *completus* apud Iuuencum h. l. vers. 253. seq. *Sp. rtasque referri – Viditis rurtus completas relliquiarum.* Possis etiam coniicere *cophinorum fragmine complent.*

93. Reg. *tunc ipse iubet*, et glossa *ipse – Christus*. Alii omnes *tunc inde iubet*. Rom. cum nonnullis editis scribit *nauim.*

95. Ott. *In sua quaeque viros*: sed videtur correctum per *Iu sua quemque viros*, quod elegantius est. Frustra alios id mutare conatos esse hoc modo *Iu sua quaeque viros*, obseruatum fuit a Koenigio. *Suum* est res sua cuiusque; sic *sua* in plurali. Ioann. cap. 19. vers. 27. *Accepit eam discipulus in sua*. Textus graecus *in propria*. Vide notam Vulpii ad carm. 63. Catulli vers. 277. Eleganter etiam dicitur *omnes viros, quemque in sua*. Ouidius 3. Trist. el. 4. vers. 64. *Dicere quot cupio nomine quemque suo*. In Reg. *montis* emenda per *montes*.

96. Reg., Ott., Dauentr., Ald., Torn., Bas. *uomen*. Rom. cum Hadam, Puelm., Fabr. *uumen*: quod retinendum censeo, quamuis non mihi displiceat *nomen*, quasi *orat nomeu genitoris*; nam *adorat* pro *orat* poni potest, et Euangelistae Matthaeus, et Ioannes verbo *orare* vtuntur.

98. Ott. *fluctum*, supra *fluctus*.

NOTAE.

92. *Populus*, multitudo magna. Vide not. ad vers. 322. l. 1. Feminae, et pueri numerari non solebant. Consule not. ad vers. 219. h. l. *Nec numero quisquam matres, puerosque notauit*. Nomine *matrum* feminas quasuis a poetis comprehendi, notum est.

93. CAPVT V. *Iesus super mare ambulat; et Petrum mergeutem manu apprehendit*. Matth. cap. 14. vers. 22. seqq., Marc. c. 6. vers. 45., Ioann. c. 6. v. 15.

96. *Secretus*: vide not. ad vers. 15. h. l.

97. Melius cohaerebit *soporata* cum *omnia*, quam cum *nocte*: quamuis sic oporteat producere vltimam in *soporata* ratione sulius caesurae, quod non obstare Koenigius censet. Omeisius ex Lucano l. 2. profert *nox sopora*: Virgilius etiam l. 6. Aen. vers 390. *Vmbrarum hic locus est, somni, noctisque soporae*. Sed aliud esset *nox soporata*.

98. *Sulcare* apte tribuitur naui secanti fluctus. *Medium* est, quod aequaliter distat a duobus extremis: sed accipi solet pro eo, quod est inter duo, vel plura, quamuis non aequaliter ab omnibus distet. Virgilius 3. Aen. vers. 270. *Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,*

Iacta-

Iactata aduerso surgentis flamine venti.
Ast vbi iam vigilum quarta statione premebat
Noctis iter, rapidos attollens lucifer ortus,
Fluctibus in liquidis sicco vestigia gressu
Suspensus carpebat iter, mirabile visu!
Iamque propinquabat puppi, sed nescia nautae
Attoniti tremulo vibrabant corda pauore,
Clamoremque simul confusa voce dederunt.
Tum pauidis Christus loquitur: Timor omnis abesto,
Credentumque regat vegetans constantia mentem.
En ego sum, vestrae doctorem noscite lucis.
Olli confidens respondet talia Petrus:

VAR. LECT.

101. Ott. *attollit*: legendum *attollens*.
103. Reg. *mirabile dictu*: melius ceteri *mirabile visu*.
106. Ald. *confusa mente*.
107. Mss. *Tum*: editi *Quum*, vel *Tum*.
108. Reg. *Credeutum regat*: metri lex exigit *Credeutumque regat*. Ott., et a pr. m. Reg. scribunt *vegitans*.
110. Rom., Ald. *respondit*: alii *respoudet*.

NOTAE.

et l. 10. v. 305. *Soluitur, atque viros mediis exponit iu vndis*

100. Matthaeus: *Quarta autem vigilia noctis*. Quatuor erant vigiliae noctis, quarum singulae tribus horis constabant: hae autem tres horae aestiuo tempore breuiores erant, hiemali longiores. *Statio* est locus, vbi milites stant praesidii causa, et sumitur pro ipsis militibus, pro custodia, et vigilia. Hinc origo nominis stationum ecclesiasticarum, de quibus magna doctrinae copia agit V. C. D. Gaspar Bertalazone Can. Reg. Lat. Abbas perpetuus in Dissert. De festis part. 2. cap. 5., ac rursus in opere De ieiunio.

103. *Suspensus*, sublatus, non mersus. Virgilius l. 7. vers. 810. *Vel mare per medium fluctu suspeusa tumenti – Ferret iter*. Plinius l. 8. ep. 20. *Radix aqua pariter suspensa, et mersa*.

105. *Nautae vibrabaus corda pauore* videtur figurate dictum pro *pauor vibrabat corda nautarum*. Claudianus l. 3. de rapt. Pros. v. 152. *Imis vibrat tremor ossa medullis*. Ouidius Heroid. epist. xi. v. 77. *Sic mea vibrari pallentia membra videres*.

107. *Timor omnis abesto* ex Virgilio l. xi. Vide etiam Prudentium l. 2. contra Symm. v. 736.

108. Matthaeus: *Habete fiduciam: ego sum: nolite timere*. Iuuencus aliam versionem viderat, quae extat in mss. Sangerm. 1., Corb. 1., et 2., Clarom. *Constautes estote: uolite timere: ego sum*: sed in Corb. 1. solum est: *Constantes estote, et uolite timere*. Hilarius ad hunc locum: *Quibus mox Dominus locutus est, et constantes esse iussit*; et postea: *Dicet: Ego sum*. *Vegetans constantia* est fides, quae vers. 677. l. 2. dicta est *credeudi substautia*.

Si tua nos vere dignatur visere virtus,
Me pariter permitte tuo super aequora iussu
Fluctibus in liquidis immersos figere gressus.
Annuit his Dominus: nauem mox linquere Petrus
Audet, et innixus figit vestigia ponto.
Verum vbi tantarum mentem miracula rerum
Terrificant, ventique minas crebrescere cernit,
Paulatim cedunt dubio liquefacta timore,
Quae validum fidei gestabant aequora robur.
Iamque Simon, medio summersus corpore, clamat:
Fluctibus horrendis pereuntem deripe, Christe.
Dextera confestim protenditur obuia Petro,
Et dubitata fides verbis mulcetur amaris,
Ascensaeque rati contraria flamina cedunt.

VAR. LECT.

113. Reg. *non mersos*: reliqui *immersos*: cuius glossa, siue explicatio est *non mersos*. Re vera *immersus* apud plerosque scriptores idem est, ac *mersus*. Sed praepositio *in* in huiusmodi compositis interdum negat: ex quo duplex contraria oritur significatio, vt *intectus* accipitur pro *tecto*, et pro *non tecto*. In Torn. mendum erat *vigere*, quod Latinius in Bibliotheca sua emendauit per *figere*.

114. Reg. *post* pro *mox*. Rom. scribit *nauim*.

119. Rom. *aequore*: sensus postulat *aequora*.

121. Reg., Ott. cum multis editis *deripe*: Rom. cum aliis *diripe*.

122. In Ottob. videtur fuisse a pr. m. *praetenditur*: quod sane non displicet. Communis scriptura est *protenditur*.

124. Ott., et Rom. scribunt *Ascenseque*, non *Ascensaeque*: fortasse legendum *Ascensaque rati* in auferendi casu. In Reg. glossa est *Ascensaeque – a Christo*. Matth. cap. 14. vers. 32. *Et quum ascen-*

NOTAE.

117. *Terrificant*: verbum Lucretii, Virgilii, Statii, et aliorum poetarum. Probum pariter verbum est *crebrescere*, siue, vt alii scribunt, *crebescere*.

118. *Liquefacta*, quia Petrum antea sustinuerant, perinde quasi solida essent.

119. *Validum fidei robur*, fidem, quum robusta erat, et valida. Similis phrasis occurrit h. l. vers. 191. 277. Vide not. ad l. 1. vers. 478.

122. Matthaeus: *Extendens manum, apprehendit eum*. Iuuencus dexteram nominat, qua saepius auxilium praestatur; quae etiam fidei, et potentiae signum est.

123. *Dubitata*, dubia. Non dissimili significatu alii hoc participio vsi sunt. Albinouanus ad Liuiam eleg. 1. v. 84. *Et concors pietas, nec dubitatus amor*. Contraria autem inter se videntur *mulcetur*, et *verbis amaris*. Iuuencus in ipsa obiurgatione clementiam Saluatoris collaudat.

Praesentemque dei sobolem stupuere rogantes
Cuncti, nauigio socios quos casus habebat.
Transierat tandem sulcans freta feruida puppis,
Optatumque grauis comprenderat anchora portum.
Conueniunt populi rapido per litora cursu,
Portantes aegros, vestisque attingere fila
Extrema exoptant, miroque hoc munere cuncti
Credentes referunt plenam per membra salutem.
Ecce pharisaei, scribaeque hinc inde dolosi
Captantes Christum, promunt fallacia dicta:

VAR. LECT.

dissent in nauiculam, cessauit ventus. In antiqua vero versione ex ms. Colb. *Et quum ascendisset in nauiculam, cessauit ventus*. Sic etiam, aut simili modo alii veteres codices: sed Cantabr. *Et ascendentibus in naui, quieuit ventus*. Sabatierius pro d. s. in Iuuenco exhibet *flamina*, et ipse praefert *flumina*, quod, nescio, vbinam inuenerit: nam mss., et editi, quos vidi, habent *flamina*, et textus Euangelii requirit *flamina*.

126. Ald. *Cuncti nauigio socii, quos*: melius alii *socios*, sed in plerisque minus opportune distinguitur *rogantes*, – *Cuncti nauigio socios quos casus habebat*.

130. Rom. *adiungere*: lege *attingere*.

131. Mss. *miroque* cum multis editis. Ald. cum aliis *mirumque*. Fabricius ita, sed, vt aduertit in Comment., per parenthesin *exoptant*, (*mirumque*) *hoc munere*, ac similia profert ex Tertulliano, et Paulino. Reuschius propter *que* adiectum mauult *miroque*.

132. Hadam. *plena*: corrige *plenam*.

NOTAE.

125. *Stupuere*, admirati sunt, vt alibi dictum. Sed quid sibi vult *rogantes*? Nam Matthaeus solum ait: *Qui autem in nauicula erant, venerunt, et adorauerunt eum, dicentes: Vere filius dei es*. Sumit ergo Iuuencus *rogantes* pro adorantes. De hoc verbo *rogare* simpliciter posito pro *rogare deum* vide not. ad l. 1. vers. 48.

127. *Feruida* epitheton proprium freti, quod a *feruendo* dicitur, vt docet Varro l. 6. num. 15. ling. lat. cap. 3.

130. *Vestis fila extrema*, fimbriam, vt loquitur Matthaeus. Vide l. 2. v. 393. et seq.

131. Omeisius neque mandatum dei habere, neque promissionem ait, quod reliquiae Sanctorum *post mortem ipsorum* prosint ad pellendos morbos. Sed quum deus auctor sit miraculorum, quid prohibet fateri, reliquias Sanctorum etiam post mortem ipsorum prodesse? Immo Sanctos in caelo existentes recte, et vtiliter inuocari a nobis, eorumque reliquias religioso cultu colere maxime honestum esse, ex sacris literis, traditione apostolica, et communi ecclesiae vsu exploratum est. Adisis Pichlerum Theolog. Polem. part. 2. controuers. 2.

133. CAPVT VI. *Lauandas esse manus. Item quae ex ore exeunt, non quae intrant, hominem coinquinare*. Matth. cap. 15. vers. 1. seqq., Marc. cap. 7. v. 1. etc. Prima pars melius exponetur: *Accusatos discipulos, quod manus non lauarent, Christus defendit*.

134. *Captantes Christum*, conantes ca-

Cur tua discipulos patitur doctrina labare
Praeceptis veterum? manibus quos cura lauandis
Praeterit, assumuntque simul cum sordibus escas.
Ille sub haec fatur: Magis hoc est quaerere dignum,
Transgressi praecepta dei quod proditis omnes.
Namque deus mortem defixa lege minatur,
Si genitor cuiquam verbo laedatur amaro,
Vel genitrix nati verbis pulsetur acerbis.

VAR. LECT.

135. Poelm. in textu cum aliis *patitur doctrina labare*, pro d. s. *lapsare ferunt documenta*. Ita legit Badius, et sic explicat, *lapsare*, id est, frequenter labare. *Ferunt*, patiuntur. Eam lectionem non malam esse, purae antiquitatis seruantem vestigia, ait Reuschius: qui obseruat, neque de documento, neque de doctrina quidquam legi apud Euangelistas. Alibi Iuuencus primam producit in *labat*, vt dicam ad vers. 373. h. l.

136. Rom. *labare? – Praecepti veteris manibus*. Reliqui *labare – Praeceptis veterum? manibus*, vel *labare? – Praeceptis veterum manibus*. Reg. *quos cura*: sed fortasse fuit *nam cura*, vt habent alii. Clarius est *quos*.

139. Ald., Poelm. pro d. s. *mandata*, Mss., et alii editi *praecepta*. Ott. *quod*, sed correctum per *quid*, quod in nexu literarum Rom. innuere videtur. Plerique *quod*.

140. Hadam., Poelm. *defixa morte*: alii editi cum mss. *defixa lege*. Matth. cap. 15. vers. 4. *Honora patrem, et matrem: et qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur*: ex Exodi cap. 20. vers. 12., et Deuter. cap. 5. vers. 16. Hinc fortasse aliqui commenti sunt *Namque deus mortem defixa morte minatur*, sed melius est *defixa lege*.

141. Reg. *cuiusquam*: corrige *cuiquam*: hac phrasi non semel vsus est Iuuencus, vt *cuiquam* pro *a quoquam* vsurpet.

NOTAE.

ptiosis verbis illaqueare. Plautus Amph. 1. 1. 269. *Quid me captas, carnufex?* Vide not. ad vers. 684. h. l.

136. Matthaei verba sunt: *Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? Non enim lauant manus suas, quum panem manducant*. Koenigius exponit, *Cura praeterit*, scilicet eos, vel *praeterit* positum pro negligitur, omittitur. Sententia a Iuuenco non satis clare exponitur: sed fortasse locus in mendo cubat.

139. Transgressi proditis praecepta dei. Idem accusatiuus regitur a duobus verbis. *Prodere* pro deserere. Cicero 4. Acad. c. 8. *Vir bonus, qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari potius, quam aut officium prodat, aut fidem*. Matthaeus ait: *Transgredimini mandatum dei*. Irenaeus l. 4. cap. 9. *Frustramini praeceptum Domini* Hieronymus in Isaiam cap. 29. *Praeteritis mandatum dei*. Augustinus in Galat. tom. 3. *Dissoluentes mandatum dei* Siricius Papa ep. 10. *Reiecistis mandatum dei*.

142. *Pulsetur*, vexetur, et quasi incusetur. Seneca Hercul. Oet. v. 1671. *Superos, et ipsum vocibus pulsans Iouem*. Claudianus in prologo l. 2. in Eutrop v. 51. *Improbe, quid pulsas muliebribus astra querelis?* Vide not. ad l. 1. vers. 301., et vers. 172. h. l.

Irrita vos isthaec facitis peruersa docendo.

VAR. LECT.

143. Rom. *ista haec*, Reg., Ott., Ald. *ista* pro *isthaec*, quod habent plerique editi. In *ista* produceretur vltima ratione caesurae.

NOTAE

143. Explicandus nunc est locus Euangelii, quem contrahit Iuuencus. Matthaeus cap. 15. v. 5. 6. *Vos autem dicitis: Quicumque dixerit patri, vel matri, Munus quodcumque est ex me, tibi proderit. Et non honorificabit patrem suum, aut matrem suam: et irritum fecistis mandatum dei propter traditionem vestram*. Marcus c. 7. v. 11. 12. 13. *Vos autem dicitis: Si dixerit homo patri, aut matri, Corban (quod est donum) quodcumque ex me tibi profuerit. Et vltra non dimittitis, eum quidquam facere patri suo, aut matri: rescindentes verbum dei per traditionem vestram, quam tradidistis: et similia huiusmodi multa facitis*. Putat Sabatierius, Iuuencum versum 5. Matthaei, et 11., ac 12. Marci non reddidisse. Sed Iuuencus totam sententiam comprehendit hoc versu, *Irrita vos isthaec facitis peruersa docendo*. Deus dixerat in Exodo cap. 20. v. 12. *Honora patrem, et matrem etc.* Hoc dei praeceptum scribae, et pharisaei peruersa sua doctrina irritum faciebant. Quaenam autem erat illa peruersa doctrina? Statuebant, filium, qui deo ea bona vouisset, ex quibus parentes alere tenebatur, neque vltra teneri, neque posse parentes ex eiusmodi consecratis bonis alere. Extant adhuc in Talmude sacrilegi huius dogmatis non obscura vestigia. Maldonatus, qui plures alias interpretationes refert, cum Strabo, Hugone, et Lyrano aliter exponit: *Quodcumque ex me*, h. e., quodcumque obtulero deo, *tibi proderit*, perinde erit, ac si tibi dedissem. Nam li, pro quibus sacrificium offerebatur, sacrificio, nisi holocaustum esset, vescebantur. Is ergo, qui ita dicat, et vltra Parentibus non aliis modis bene fecerit, culpa vacabit, nimirum ex peruersa doctrina Pharisaeorum. Peculiaris est lectio in Euangeliario vetustissimo Tridentino apud Matthaeum hoc loco: *Vos autem dicitis: Quicumque dixerit patri, aut matri, Donum meum proficiet tibi, non honorauit patrem suum. Et euacuastis verbum dei propter traditionem vestram*. Apographum huius Euangeliarii exemplar mecum perhumaniter communicauit Cl. Praesul Simon de Magistris, Episcopus Cyrenenais: cuius mihi in posterum nonnullus erit vsus. Codicem autographum describit in praefatione ms. Bonellus a Caualesio Reformatae Prouinciae S. Vigilii, qui subscribit Tridenti ad S. Bernardinum xI. maii 1762. Codex igitur est membraneus ab aliis membraneis codicibus vel ob subtilitatem diuersus, sine tegumento, ac modo serico tantum velo inuolutus, ex quo factum, vt Euangelium Matthaei, quod est primum, et Euangelium Marci, quod est vltimum, manca sint, atque imperfecta. Formam habet inter oblongam, ac quadratam mediam, duabus columnis vtrimque digestus, quarum omnes initiales cubitales sunt. Colorem exhibet purpureum, et modo ex vetustate in plerisque locis subobscurum, argenteis characteribus, quorum specimen Bonellus ipse dederat vol. 2. operis *Notizie Istorico-Critiche* pag. 62., nonnullis etiam aureis. Ordo Euangeliorum perantiquus, scilicet secundum Matthaeum, secundum Ioannem, secundum Lucan, (sic enim scribitur) secundum Marcum. Vetustam quoque orthographiam perpetuo custodit. Nulla, aut rara sunt verba contracta. Bonellus exemplum ad normam autographi ea, qua par erat, fidelitate, diligentia, ac religione quam exactissimum exhibuit: notas vero quasdam margini adiectas secunda manu, sed non post millesimum exaratas, praetermisit.

Quam manifesta vigent de vobis dicta prophetae!
Me populus summis labiis sublimat honore,
Sed diuersa procul cordis secreta pererrant.
Accipite ergo omnes, auresque aduertite cordis:
Non illata homini, fuerint quaecumque, pudendis
Sordibus aspergent, vitaeue, animoue sedebunt:
Erumpunt hominum sed quae penetralibus oris,
Internam misere maculabunt edita mentem.
Discipuli Christo memorant, quod verba loquentis
Occulto carpant scribarum pectora nisu.
Ille dehinc: Genitor plantarum semina noster,
Quae non ipse sui conseuit in aequore ruris,
Abiiciet penitus radicibus eruta longe.
Caecus forte ducem caecum si nactus oberret,

VAR. LECT.

144. In Reg. videtur fuisse *vrgent* pro *vigent*.

146. Rom. *pererrat*, retine *pererrant*.

148. Poelm. pro d. s. *homines*, scilicet *Illata non aspergent sordibus homines etc.* Mss. cum aliis editis *homini*.

150 Reg., Ott. *penetrabilibus*: qui error alibi etiam in nostris mss. occurrit pro *penetralibus*.

153. Reg. *Occulto carpant*, et glossa *detrahant*. Alii *Occulto traherent*. Pro *risu*, quod habent omnes, restituo ex coniectura *nisu* ex dictis ad l. 2. vers. 353. Matthaeus ait: *Audito verbo hoc, scandalizati sunt*.

154. In Reg. fuit *plantatarum*, sed correctum per *plantarum*.

155. Reg. *suo*, ex quo factum *sui*.

156. Rom. *Penitus abiiciet*: emenda *Abiiciet penitus*. Westh. *longa*, ad marg. *longe*, quod melius est.

157. Reg. scribit *nanctus*, quod in Ott. videtur scriptum a pr m. Pro *oberret* Ald., Bas. *oberrans*.

NOTAE.

145. *Sublimat*: verbum Ennii, et Catonis, quod cadentis latinitatis scriptores, improbante Erasmo, reduxerunt, Apuleius, Mamertinus, Macrobius, Prudentius, aliique.

146. *Cordis secreta*: libr. 2. v. 490.

147. *Aures cordis*: Matthaeus; *Audite, et intelligite*. Paulinus in Panegyr. Celsi: *Ergo oculos mentis Christo reseremus, et aures*.

151. *Edita*, foras emissa, diuulgata.

153. *Scribarum pectora*, h. e., scribae. Ita enim loqui amat Iuuencus.

155. *Aequor* planitiem designat. Adisis comment. ad hymn. XI. Perist. Prudentii v. 185. Virgilius l. 7. v. 781. *Filius ardentes haud secius aequore campi – Exercebat equos*: et sine addito *campi*, vel *ruris* l. 1. Georg. v. 97. *Et qui proscisso quae suscitat aequore terga – Rursus in obliquum verso perrumpit aratro*.

Decidet in foueam pariter demersus vterque.
Tunc petit absolui Petrus, quid quaestio vellet,
Ipse pharisaeis quam mox, scribisque dedisset.
Tum sator aeternae respondit talia vitae;
Vos etiam duro discluditis omnia corde
Iussa, nec admittit mentis dubitatio lucem?
Nam quaecumque hominum veniunt extrinsecus ori,
In ventrem cedunt, animoque incognita currunt.
Quae vero interno concepta e pectore promunt
Ora hominum, mentem possunt aspergine labis
Polluere, immundoque hominem maculare piaclo.
Secreto cordis promuntur noxia vitae
Consilia, et caedes, et furta nefanda tororum,
Et fraudes, fallaxque hominum pro testibus error,

VAR. LECT.

158. Reg., et a pr. m. Ott. *Decidit*. Rom. cum editis *Decidet*. Lege *demersus* cum mss. potius, quam *dimersus* cum nonnullis editionibus.

159. Ott. *velit*, sed videtur fuisse *vellet*, quod vnice verum est.

163. Alii interrogationis notam post *lucem* apponunt, alii secus. Matthaeus: *Adbuc et vos sine intellecsu estis?*

164. In Reg. a pr. m. videtur fuisse *oris* pro *ori*.

166. Rom. *concepta pectore*: lege *concepta e pectore*, vt versus constet. Aldus interpungit *promunt*, - *Ora hominum mentem*: melius alii *promunt* - *Ora hominum mentem*.

170. Reg. *Concilia*: ceteri *Consilia*.

NOTAE.

159. *Absolui*, definiri, demonstrari. Solinus cap. 2. al. 8. *Bocchus absoluit, Gallorum veterum propaginem Vmbros esse*. Barnabas Brissonius ex leg. 59. §. 1. de manum. testam. obseruat, *absoluere* esse verbum iuris pro satisfacere quaestioni propositae. Verba Digest. loc. cit. sunt: *Videtur absoluisse et id, de quo quaeritur*.

160. *Mox* pro *paulo ante* rarum est. Columella l. 3. c. 20. *De altero, quod mox propotueram nihil dubito*.

162. *Discluditis*, excluditis. Macrobius l. 6. Saturn. cap. 4 affirmat, verbum hoc *discludo* ferire aures, vt nouum: sed illud in Virgilio tuetur auctoritate Lucretii. Adde Caesarem, Ciceronem, alios. Forcellinus incaute Macrobio affingit, quod id verbum *discludo* nouum esse asseruerit.

169. *Secreto cordis*, vt alibi in plurali *Cordis secreta*.

170. *Furta*, concubitus illiciti apud poetas passim. Prudentius hymn. 10. Perist. v 185. *Incesta feruent. furta moecborum calent*.

171. *Fallax error hominum pro testibus*, falsa testimonia, vt loquitur Matthaeus.

Et rabidae caelum pulsans insania vocis.
Haec sunt, quae maculant hominem, quae sordibus implent.
Illotis autem manibus non polluit vnquam
Corporis arbitrio terrenum sumere victum.
Haec vbi dicta dedit, pulcherrima rura Syrorum
Sidonemque, Tyrumque petit: quum femina fusis
Crinibus, et precibus, natam causata iacentem,
Voluitur, et tacitum non desinit anxia Christum

VAR. LECT.

172. Reg., Rom. cum pluribus editis *Et rapidae caelum pulsans insania vocis*. Ott. a pr. m. *Et rabida caelum pulsans insania voce*, a sec. m. *Et rabidae caelum pulsans insania vocis*, quod Ald., Bas., Torn., Poelm. pro d. s. exprimunt. In Euangelio *blasphemiae* dicuntur, quae hoc versu explicantur: itaque *rabidae vocis* aptius videtur, quam *rapidae vocis*.

173. Fabr. *maculent*: corrige *maculant*.

174. Reg., Ottobon. scribunt *Inlotis*. Dauentr. mendose *palluit* pro *polluit*.

177. Aldus edidit cum plerisque *Sidonem, Tyrumque petit*, in Erratis vero emendauit *Sidonemque, Tyrumque petit*, quod secutus est Omeisius, plaudente Gallandio. Haec lectio confirmatur nostro codice Reg., vbi scribitur *Sydonemque*. Reuera sic melius metro consulitur: nam prima in *Tyrus* corripitur ab Auieno, Prisciano, et Prudentio v. 496. Hamart. *Non illum regina Tyri*. Posset sustineri lectio, quae communior est, *Sidonem, Tyrumque petit*: nam in huiusmodi nominibus propriis diuerso interuallo quantitatis efferendis neque Iuuencus, neque alii poetae christiani, immo neque alii profani christianorum poetarum aequales, nimium religiosi fuerunt. Sed hoc loco Iuuencus videtur corripere voluisse primam in *Tyrum*: alioquin dixisset *Tyrum, Sidonemque petit*, secutus ordinem Euangelistae: *Secessit in partes Tyri, et Sidonis*. Rom., Ald., Bas. *tum femina*: alii *quum femina*.

179. Rom. *Soluitur*: retine cum aliis *Voluitur*, nisi forte intelligatur *fusis crinibus, et precibus soluitur*, vt h. l. v. 354. *Fletuque solutus etc.* Rom., Reg, Ottob. *desinit*, quod editum est a Fabricio. Pleraeque editiones *deseris*.

NOTAE.

172. Pulchra descriptio blasphemiae. De verbo *pulsans* confer not. ad v. 142. huius libri.

176. CAPVT VII. *Filiam mulieris Syrophoenissae a daemonio curatam*. Matthaei cap. 15. v. 21. seqq., Marc. c. 7. v. 25.

177. *Fusis crinibus, et precibus*: venuste duo haec diuersa eidem verbo applicantur. Ouidius 2. Her. v. 25. *Demophoon, ventis et verba et vela dedisti, – Vela queror reditu, verba carere fide*.

178. *Causata*, in causam afferens. *Causor* est afferre tamquam causam; quod accidere potest, siue vera sit causa, siue falsa. *Natam iacentem*, aegrotantem: nam *iacere* hac significatione saepe vsurpat Iuuencus. Morbus autem puellae erat, quod a daemonio tenebatur, seu vexabatur, vt ait Euangelista, et postea explicat Iuuencus. Quaedam interdum addit Iuuencus, quae similia vero sunt, sed ab Euangelistis non clare enarrantur.

179. *Voluitur*, prosternitur humi, aut agitatur. Matthaeus solum ait: *A finibus illis egressa, clamauit dicens etc.* Postea: *Discipuli eius rogabant eum, dicentes: Dimitte eam, quia clamat post nos*.

Ora-

Orare, vt mentem vexatam daemone saeuo
Redderet, et miserae tandem resipisse liceret.
Tunc etiam precibus sectantum discipulorum
Respondit, proprias genitoris malle bidentes
Cogere, quas vanus late disperserat error.
Crebrius instanti tum talia fatur Iesus:
Natis quisque suis panem non detrahet vnquam,
Et canibus iaciet. Tum talia femina fatur:
Micarum saltem canibus sua portio mensae
Decidit, et nihilo dominorum coena grauatur.

VAR. LECT.

181. Ott. *resipire*, supra pro d. s. *resipisse*. In Rom. etiam puto fuisse a pr. m. *resipire*. Communis scriptura est *resipisse*, magisque probanda. *Resipio*, et *resipisco* interdum significant *ad priorem mentis statum redire*: sed *resipio* hoc sensu fere in praeteritis adhibetur, in aliis temporibus frequentius adhibetur *resipisco*. Vide not. ad v. 72. l. 2. *Insanum vero iuuenem postquam resipisse*.

184. Rom. *Corrigere, quas*, repugnante metro. Ott. *quos*, pro d. s. *quas*: sensus *quas* postulat.

185. Ott. *tum Iesus talia fatur*: rasura indicat, ita fuisse in Reg. a pr. m. Editi cum Rom. *tum talia fatur Iesus*, quod tenendum est. Etsi enim scriptura Ottob. sustineri possit, tamen ea stilum Iuuenci non redolet, quum Iuuencus nomen *Iesus* trisyllabum semper faciat.

186. Rom. *panes* pro *panem*. Ald., Bas. *detrabit*: plerique *detrabet*.

187. Reg. *Et canibus iaciat*: melius Rom., Ald., Bas. *Ve canibus iaciat*. Lectio Ott. cum aliis editis recte procedit *Et canibus iaciet*.

189. Ott., Poelm. in textu, Torn., Hadam. *Decidet, et nihilo dominorum coena grauatur*. Ald., Bas. *Decidit, atque nihil dominorum coena granatur*. Poelm. pro d. s. *Decidit, et nihilo dominorum coena grauetur*: sic Rom., sed *grauatur*. Reg. *Decidit, et nihil dominorum coena grauator*, supra *grauatur*. Reuschius *Decidit, et nihilo dominorum caena grauatur* hoc sensu: Catellis portiones de mensis proiiciuntur, nec sumptus ideo maior est impendendus, neque dapibus mensa magis oneranda. Non tamen improbat Badii lectionem *Decidat, atque mihi dominorum coena grauetur*. Quasi dicat mulier: Canis instar micas de mensis dominorum decidentes colligere gestio.

NOTAE.

183. *Bidentes*: sic Iuuencus alibi, sic alii oues appellant.

184. *Cogere*: verbum proprium pastorum congregantium oues dispersas. Virgilius ecl. 3. v. 20. *Tityre, coge pecus*: et v. 98. *Cogite oues, pueri*. Iuuencus simili modo idem vocabulum saepe adhibet.

187. In sacro codice est *mittere canibus*. Significantius est *iacere panem canibus*, nempe proiicere, et quasi facturam facere. Tertullianus l. De praescript. cap. 8. *Nondum canibus iactabat panem filiorum*. Apuleius 7. Metam. post med. *Intestina canibus nostris iacta*. Phaedrus libr. 3. fab. 7. *De mensa sua – Dat ossa dominus, frusta iactat familia*. Sic iactare pecuniam, opes pro effundere.

Tum Dominus loquitur : Veniant tibi digna salutis
Praemia , quae fidei meruerunt robora tantae .
Talia Saluator verbis , et voce locutus ,
Virginis et mentem , decusso daemone , virtus
Complexam impleuit donis foecunda salutis .
Inde galilaeas repedat Seruator in oras ,
Praecelsique procul montis conscendit in arcem .
Haud mora , conueniunt populi , secumque trahebant
Pars captos oculis , et crurum debile vulgus ,
Elinguesque alii , morbique vocabula mille .
Omnibus ille tamen languores dempsit amaros ,
Viribus et validis venerando munere donat .
Tum populi pariter miracula tanta frequentant ,

VAR. LECT.

192. Reg. *verbis caelestibus edit* , quod editum extat in Torn. Reliqui *verbis* , *et voce locutus* .

193. Reg. , Ott. *decusso daemone* , quod magis placet , quam *discusso* in Rom. , et editis . Sic Prudentius praef. libr. 1. contra Symm. v. 37. *Excussumque procul decutit aspidem* . Eodem verbo vtuntur antiquiores Liuius , Propertius , Ouidius , Plinius. Reuschius edidit *discluso* ; quod Omeisio placebat , quia hoc verbo saepius vtitur Iuuencus. Vide l. 2. v. 65.

194. Reg. *secunda* , et glossa *prospera* . At metrum postulat *foecunda* , quod congruentius etiam sensui est .

195. Reg. *Galileae repedat Saluator* : Ott. *galileas repedat Seruator* . Alii etiam variant in *Saluator* , et *Seruator* .

196. Ald. , Bas. , Reusch. *consedit in arce* , quod opinor etiam fuisse a pr. m. in Reg. Contra in Rom. a pr. m. est *conscendit in arce* , a sec. m. *consedit in arce* . Plerique *conscendit in arcem* . Matthaeus ait : *Et ascendens in montem , sedebat ibi* .

198. Mss. nostri *et crurum debile vulgus* : ex editis partim sic , partim *et vulgus debile crura* , quod amplexus est Reuschius cum Koenigio . Mihi a Iuuenci manu videtur esse *et crurum debile vulgus* eo modo , quo dicitur *Integer vitae , scelerisque purus* , et alia sunt similia adiectiua , quae genitiuo gaudent praesertim apud poetas . Fabricius id etiam secutus est ex mss. Mersburgico , et Gandauensi , vt testatur in comment. verbo *Debilis* .

199. Rom. , Hadam. , Poelm. in textu *alios* . Reg. , Ott. , Ald. , Bas. *alii* , scilicet alii trahebant elingues . Sic infra v. 267. *Ieremiam dixere alii , pars esse prophetam* .

200. Reg. *acerbos* : alii *amaros* .

201. Reg. *mirando* , sed fortasse fuit *venerando* .

NOTAE.

191. Supra v. 119. *Validum fidei robur.*

195. CAPVT VIII. *Secus mare Galilaeae caecos , claudos , mutos sanatos , septemque panibus . ac paucis piscibus quatuor hominum milia saturata* . Matth. c. 15. v. 30. seqq. , Marc. cap. 8. v. 1. etc.

199 *Vocabula* , nomina . Virgilius l. 7. vers. 337.

Aeternoque Patri laudes, gratesque celebrant,
Discipulos Christus cogens in vertice montis,
Secreto alloquitur: Plebis miseratio multa est;
Tertia nam terris remeant iam lumina solis,
Ex quo nulla sibi sumunt alimenta ciborum,
Ieiunam nolim tantam dimittere plebem,
Ne labor afficiat populos per longa viantes.
Disciputi Christo ostendunt, septem sibi panes
Esse, et pisciculos alimenta ad proxima paucos.
Tum populum iussit terrae per terga cubare,
Quodque fuit, totum propriis discerpere palmis,

VAR. LECT.

204. Ott. *Discipulos Christus agens*, supra *Discipulos tunc Christus agens*: ita enim lex metri postulat, satisque id sententiae conuenit. Vide v. 420. h. l.

205. Reg. *Secreto alloquitur*. Editi cum aliis mss. *Secrete alloquitur*. Latinum vtrumque est, sed magis *secreto*, quam *secrete*, quod a Tertulliano, aliisque sequioris aeui adhibetur. *Secreto* a melioribus scriptoribus vsurpatur.

206. Rom. *remeantia lumina*: lege *remeant iam lumina*.

207. Reg. a pr. m. *sumant*, a sec. m. recte *sumunt*.

213. Reg., Ott. *discerpere*: Rom. cum editis *decerpere*. Huic loco magis consentaneum est *discerpere*, hoc est, In diuersas partes carpere: nam *decerpo* proprie significat carpendo detrahere, vt poma ex arbore decerpuntur.

NOTAE.

203. Tacitus coniungit etiam *laudes*, et *grates*, vt l. 1. Annal. cap. 69. *laudes*, *et grates alicui habere*, et l. 12 Annal. cap. 37. *Laudibus*, *gratibusque venerari aliquem*. Nouum certe videtur *celebrare grates alicui*, sed *laudes*, *gratesque celebrare* coniunctim facilius defendi poterit. Latini vsitatius dicunt *celebrare aliquem laudibus*.

204. *Cogens*, ea significatione, quae exposita est ad v. 184.

205. *Multa est*, magna est. Vide not. ad Dracont. v. 63. l. 2.

207. *Sibi* superfluum est, sed elegantiae causa additur.

209. *Viantes*: confer not. ad l. 1. v. 161.

211. Verba Matthaei sunt: *Et ait illis Iesus: Quot panes habetis? At illi dixerunt: Septem, et paucos pisciculos*. Iuuencus interpretatur, septem sibi esse panes, et pisciculos paucos a se praeparatos ad alimenta proxima, qui etiam sibi, vel suis proximis alimentis pauci erant. Sic accipit Reuschius, qui *sibi* significanter additum ait. Saltem Iuuencus innuit, septem illos panes, et paucos pisciculos ab Apostolis fuisse comportatos, vt alerentur. Nonnulli enim putant, eos panes, et pisces apud aliquem e turba fuisse venales.

212. *Terrae per terga*. Vide not. ad l. 1. v. 671. *Cubare*, more veterum, qui discumbentes cibum sumebant.

213. Textus Matthaei sic refert: *Fregit, et dedit discipulis suis, et discipuli dederunt populo*. Iuuencus haec omnia distincte exponit. Christus curat propriis discerpere manibus, et dedere mensatim cunctae plebi per discipulos, qui ponunt

Et cunctae curat mensatim dedere plebi.
Discipuli ponunt epulas, populusque repletur
Ad satiem dapibus: relegunt mox fragmina panis,
Et sportas referunt cumulato pondere septem.
Quatuor ex omni fuerant tum milia plebe,
Nec numero quisquam matres, puerosque notauit.
Inde Magedarum naui transcurrit in oras.
Ecce pharisaei, sadducaeique dolosi
Poscere tentantes instant caelestia signa.
Sed Christus cernens fallacia pectora, fatur:
Conuexum quoties claudit nox humida caelum,

VAR LECT.

214. Reg. *curam*: quod sustineri potest, si suppleatur *coepit*, quod v. praecedenti ad *discerpere* supplebat Gallandius. Reg., Ottob., Rom. *dedere plebi*. Editi *tradere plebi*. In omnibus mss., et editis inuenio *mensatim*, et in Rom. ex mendo *mensantim* factum *mentatim*. Posset coniici *per mensas*: sed retinendum est *mensatim*, a Forcellino inter verba latina Iuuenci nostri auctoritate collocatum. Plura similia sunt aduerbia, vt *vicatim*, *ostiatim*, *tributim*, *properatim*.

216. Nonnulli scribunt *Ad saciem*: plerique *Ad sasiem*. Vetus editio apud Omeisium *Ad faciem*, quod mendosum est.

217. Ott. scribit *comulato*, supra factum *cumulato*.

218. Reg. *plebe*, Ott. *plebi*, Rom. cum plerisque editis *plebis*. Fabricius edidit *plebe*: vel id, vel *plebi* in auferendi casu retinendum est. Non enim placet, quod Reuschius exponit *ex omni* scilicet regione, *fueraut*, aderant. In Torn. mendum est *fuerat* pro *fueraut*.

220. Reg., Rom., Torn., Ald. *Magedarum*. Hadam., Poelm. *Mageddarum*. Ott. *Magidarum*. Bas. *Magedorum*. Praestat legere *Magedarum*, quia in Vulgata, et in plerisque versionibus antiquis *Magedan* hic locus appellatur.

224. Rom., Ald., Bas. *Connexum*: vix dubium, quin legendum sit *Conuexum*. Hinc *conuexa caeli*; qua de re vide not. ad Dracont. libr. I. v. 136.

NOTAE.

epulas. Potest etiam intelligi, *dedere* positum esse pro *dedi*, hoc est, dari, vel tradi. Schoettgenius exponit *curat discerpere*, h. e., discerpit. Reuschius ita, vel per enallagen *discerpere*, h. e., *discerpebat*.

215. *Ponunt*, verbum in conuiuiis vsitatum, vt dictum ad v. 80. h. l. De verbo *repletur* dictum pariter ad v. 88. h. l.

216. *Ad satiem* confer v. 673. l. I.

219. Moris erat feminas, et pueros non numerare. Hieronymus ad h. l. *Mulieres autem, et paruuli, sexus fragilis, et aetas minor numero indigni sunt. Vnde et in Numerorum libro quoties sacerdotes, atque leuitae, et exercitus, vel turbae pugnantium describuntur, serui, et mulieres, et paruuli, et vulgus ignobile absque numero praetermittitur.*

220. CAPVT IX. *De signo Ionae prophetae*. Matth. cap. 16. v. I. seqq., Marc. c. 8. v. XI., Luc. c. 12. v 54

221. *Sadducaei*: producitur prima, quae corripitur l. 4 v. 14. apud aliquos.

224. *Conuexum caelum, nox humida*.

Si ruber astrifero procedit vesper olympo
Dicitis: Adueniet ventura luce serenum.
Iamque sub exortu solis si tristia rubro
Nubila miscentur confusa luce colori,
Dicitis, agricolis, nautisque venire fragosam
Ventorum rabiem, tempestatumque furores.
Fallaces, nostis faciem discernere caeli,
Seclorum vero nescitis tempora signis
Explorare suis? Sed vobis signa dabuntur,
Quae maris immenso quondam venere profundo,
Bellua quum tenuit ventris sub carcere vatem.
Haec ait, et propere puppis retinacula soluens,
Trans freta contendit rapido comprendere cursu

VAR. LECT.

225. Reg. a sec. m., et, vt videtur, Ott. *procedet*. Editi cum Rom. *procedit*.

227. Reg. *solis vbi tristia* non male, producta vltima in *solis* ratione caesurae.

229. Ott. *fragosa*: lege *fragosam*.

233. Alii *suis* sine interrogatione.

NOTAE.

Epitheton vtrumque aptum, et ex Virgilio desumptum. *Conuexum* est rotundum, aliis cauum. Aduertendum est, versum secundum, et tertium Matthaei, quos Iuuencus exponit a versu *Conuexum* ad v. *Fallaces*, deesse in aliquibus exemplaribus. Immo Hieronymus in comment. ad hunc locum, relatis quatuor primis versibus cap. 16. Matthaei subdit: *Hoc in plerisque codicibus non habetur, sensusque manifestus est, quod ex elementorum ordine, atque constantia possint et sereni, et pluuiae dies praenosci*. Ea autem legebat Hilarius in h. l. *Multa eos de natura caeli coniicere solere respondit, quum rubicundo aut ortu, aut vespere, serenum, nimbosumue pronunciens*.

225. *Astrifer*, verbum Statii, Martialis; *astriger* Statii, Claudiani, Solini. *Procedit vesper olympo* ex Virgilio eclog. 6. vers. vltim. *Et inuito processit vesper olympo*.

226. *Ventura luce*: Auctor Moreti v. 4. *Tristia venturae metuens ieiunia lucis*. *Serenum* pro serenitate. Vide not. ad Dracont. l. 1. vers. 586.

227. *Tristia etc.* Matthaeus ait: *Rutilat enim triste caelum*.

229. *Fragosam*, fragoris, strepitusque plenam, vel etiam perniciosam agricolis, nautisque. Koenigius vocem raram esse ait: sed praeter Valerium Flaccum, et Quintilianum, quos allegat, ea vtuntur Virgilius, Claudianus, Ouidius, Gratius, et alii veteres.

231. Facies tribuitur caelo, mari, et monti, aliisque rebus inanimis.

234. *Profundo*, substantiue. Dracontius l. 1. vers. 151. *Eruitur tellus vasto demersa profundo*.

235. Nomine *belluae* intelligitur balaena, vt exposui in not. ad Dracontium l. 2. vers. 159. *Horrida monstra natent, et bellua gestiat ingens*.

Arua Philipporum, sociisque haec talia fatur:
Solicite vobis vitentur noxia farra,
Fermentumque ferox vestris auertite mensis.
Illa pharisaei, sadducaeique dolosi
Admiscent escis, falluntque in nomine panis.
Cur vobis tacitas voluit cunctatio mentes?
Proh! quam parua fides, sensu torpente, fatiscit!
Dicitis aduersi, naui quod tollere panes

V A R. L E C T.

241. Ott. ***Illud pharisei*** : alii ***Illa pharitaei***, quod melius est, vt v. 221. ***Ecce pharisaei***.

243. Reg. ***tacitam voluit cunctatio mentem*** : Ott. ***tacita voluit cunctatio mentes*** : Rom. cum editis ***tacitas voluit cunctatio mentes***. Pro ***cunctatio*** alii scribunt ***conctatio***, alii ***contatio***.

244. Reg., Ottob., Rom. ***Pro qua***, et glossa Reg. ***pro qua cunctatione***. Sic etiam Hadam. edidit. Ald., Dauentr. ***Pro quo***. Fabr., Poelm. ***Proh quam parua***. Pro ***torpente*** mendose Ott. ***torpenti***. Idem Ott. scribit ***fatescit*** pro ***fatiscit***. In Rom. ***facessit*** error videtur pro ***fatescit***, vel ***fatiscit***.

245. Reg., Rom., Torn. ***aduerti***. Ott. cum Ald., Hadam., Poelm., Dauentr. ***auerti***. Reuschius ***auersi***, sed eundem sensum agnoscit in ***aduersi***. Mente, ac cogitatione auersi, aduersi, vel alieni erant a nauigio. Quod si cum Parisina distinguatur ***auerti***, ***naui***, tunc quidem ***naui tollere panes*** erit ***panes in nauem infer-***

N O T A E.

238. Quaeritur, cur Iuuencus vocet ***arua Philipporum***, quum Matthaeus in singulari proferat cap. 16. vers. 13. ***Venit autem Iesus in partes Caesaraeae Philippi***. Et Marcus cap. 8. v. 27. ***Et egressus est Iesus, et discipuli eius in castella Caesaraeae Philippi***. Hanc vrbem prope Iordanis fontes Philippus tetrarcha vel condidit, vel ornauit, et a Tiberii Caesaris nomine ***Caesaraeam*** vocauit. Postea Iuuencus sic eandem ciuitatem memorat vers. 258. ***Clara Philippaeo quae pollent nomine rura***. Hoc loco plurale ***Philipporum*** pro singulari ***Philippi*** posuit, nisi malis emendare ***Arua Philippaea, sociisque***. Solemne erat poetis huius temporis vocalem breuem producere ratione solius caesurae: quod magis nunc in ipsis deprehenderetur, nisi librarii audaces, huius consuetudinis ignari, plures versus corrupissent.

239. ***Vobis***, a vobis: quod familiare est Iuuenco.

242. Audiamus Euangelistam Matthaeum: ***Qui dixit illis: Intuemini, et cauete a fermento pharisaeorum, et sadducaeorum. At illi cogitabant intra se dicentes: Quia panes non accepimus***. In ms. Corb. 1. ***At illi cogitabant intra se dicentes: Ideo hoc dicit, quia panes non attulimus***. Euangeliarium vetus Tridentinum: ***Tunc reputabant apud se dicentes: Quia panes non emimus***. Iuuencus, vt explicet fermenti pharisaeorum nomine discipulos intellexisse panem, quem exhibebant, aut fortasse vendebant pharisaei, addit, ***Illa . . . . admiscent escis, falluntque in nomine panis***. Idem est autem ***in nomine panis***, ac ***in pane***. Badius reponit, Diceret ***sub nomine***, nisi versus vetaret. Sed Iuuencus promiscue vsurpat ***in*** pro ***sub***, et ***sub*** pro ***in***.

Non fuerit vobis vacuum, farrisque cauendas
Insidias iubeam: meminisse, et scire putabam,
Quod panes quinque plebis mihi milia quinque
Implerint dapibus, cophinisque superflua tantis
Fragmenta ad cumulum fuerint collecta ciborum.
Quatuor et rursum coenantum milia panes
Quod facile implerint septem, sportasque referri
Vidistis rursus completas relliquiarum.

VAR. LECT.

re. Badius interpretabatur *aduersi naui*, appliciti ad nauem: Schoettgenius *aduersi*, ad vos inuicem. Matthaeus ait: *At illi cogitabant intra se dicentes: Quia panes non accepimus*. Potest explicari *Dicitis aduersi*, hoc est, Dicitis aduersis animis.

248. Mss. nostri Reg., Rom., Ottob. *Quod panes quinque plebis mihi milia quinque*. Haec est genuina lectio, producta vltima in *quinque* vel ratione caesurae, vel potius quia muta, et liquida in dictione proxime sequenti vim habent producendi, aut communem efficiendi vocalem breuem dictionis praecedentis. Id non intelligentes librarii alii aliter mutarunt. Poelm. in textu, Torn., Hadam., Fabr. *Quod panes quini plebis mihi milia quinque*. Poelm. pro d. s., Ald., Dauentr., Bas. *Panes quinque mihi plebis quod milia quinque*.

249. Rom., Ottob., et a pr. m. Reg. *Implerent*: editi *Implerint*. Sensui congruentius est *Implerint*.

252. Rom. *Quod facile implerent quinque sportasque referri*. Vera lectio est *septem*, non *quinque*: mentio enim nunc fit de septem panibus, qui in quatuor milia hominum suffecerunt. *Implerint* etiam hoc loco retinendum cum plerisque.

253. Rom. *completa*: emenda *completas*.

NOTAE.

246. *Vacuum fuerit*, vacauerit. Tacitus 2. Hist c. 38. *Subacto orbe, et aemulis vrbibus, regibusue excisis, securas opes concupiscere vacuum fuit*. Sallustius apud Gellium l. 9. c. 12. *Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit*. Martianus Capella libr. 1. *At praescire dei vacuum fuit*. Elegantia non protrita, ait Koenigius.

247. De fermento, seu pane pharisaeorum, dicebant intra se discipuli, locutus est Dominus, quia panes nondum attulimus, vt scilicet quum eos ememus, caueamus ab insidiis pharisaeorum. Iesus vero eos reprehendit, quod animum in panes intenderent, vt neque verba eius intelligerent, neque meminissent, paulo ante quinque panes milia quinque plebis impleuisse etc. Non ergo de panibus tantopere soliciti esse debebant.

249. *Cophinus*, vas magnum vimineum, videtur in magno vsu fuisse apud iudaeos, de quibus Iuuenalis sat. 3. v. 14. *Quorum cophinus, foenumque supellex*, et sat. 6. vers. 542. *Cophino, foenoque relicto*. Omeisius aduertit, in priori miraculo a Matthaeo, et Marco *cophinos* nominari, in hoc secundo *sportas*.

253. *Compleo* cum genitiuo. Vide lect. var. ad vers 90. h. l. Vsi hoc verbo sunt cum genitiuo Cicero, et Lucretius.

Sed moneo istorum semper fermenta cauere.
Disciputi tandem, vitalia verba sequuti,
Doctrinam cernunt fermenti nomine dictam.
Inde vbi peruentum liquidi per terga profundi
Clara, Philippaeo quae pollent nomine, rura,
Cogit concilium sectantum discipulorum,
Et quaerit, quem se populorum fama putaret.
Respondent, multas plebis tunc esse loquelas:
Crebrius audisse, et multos firmare, quod esset
Iustus Ioannes, populos qui flumine lauit.

VAR. LECT.

254. Rom. *caueri*, Reg., Ott. *cauere*, editi *cauenda*.

257. Reg., Ottob. *peruentum liquidi*, Rom. cum editis *peruentum est liquidi*.

258. Reg., Ott. a pr. m., Rom. *quae*: videlicet peruentum est *rura* pro *ad rura*. Vide l. 1. v. 291., et h. l. v. 381. Ex editis Ald., Bas., Dauentr. *quo*, Hadam., Fabr., Poelm. *qua*, quod etiam in Ott. a sec. m. extat, et Badius explicat *qua parte*. Idem Ott. *pallent*, quod mendum recte emendatum ibi est per *pollent*.

259. Torn. minus bene *cousilium* pro *concilium*.

260. Rom. *quem discipulorum fama putarent*: reliqui *quem se populorum fama putaret*, quod probum est.

261. Torn. male *Respondeus*. Reg., et Ott. *Respoudent multi*, et glossa Reg. *multi – discipulorum*. Sed aptius huic loco est *multas* cum Rom., et editis. In Ott. ex *plebes* recte factum *plebis*.

NOTAE.

254. Matthaeus loc. cit. *Quare non intelligitis, quia nou de paue dixi vobis: Cauete a fermento pharisaeorum, et sadducaeorum?*

255. *Sequuti*, assecuti: verbum simplex pro composito.

257. CAPVT X. *Petrum post confessionem, quia Christus dei esset filius, beatum appellat Iesus. Hinc dicto, ne vellet, sua membra cruciatibus affici, dure increpat, diceus, Vade retro, Satana.* Matth. cap. 16. v. 13. seqq., Marc. cap 8. vers. 27., Luc. cap. 9. v. 18., Ioann. cap. 6. vers. 69. Vt alibi saepe dicit *terrae per terga*, sic nunc *per terga profundi*, siue maris. Confer comment. ad Prudentium praefat. libr. 2. contra Symmach. v. 43. *Tergum per tumidum freti*.

262. Cur Iuuencus ait, *Crebrius audisse . . . . quod esset Ioannes Baptista?* Matthaeus ait: *At illi dixerunt: Alii Ioannem Baptistam, alii autem Eliam etc.* Verum in nonnullis exemplaribus versionis Italae legitur: *At illi dixerunt: Ioannem Baptistam, alii autem Eliam etc.* Euangeliarium Tridentinum: *Illi autem dixerunt: Ioaunem Baptistam, alii Eliam etc.* Simili modo id efferunt Marcus, et Lucas, qui propterea videntur significare, communiorem hanc inualuisse opinionem, Christum esse Ioannem Baptistam. Vigebat quippe apud iudaeos doctrina de metempsychosi. *Firmare* hic positum est pro affirmare: verbum simplex pro composito, vt *verto* pro *euerto*. Eandem significationem verbo *firmo* tribuunt Hirtius, Palladius, Tacitus, vt alios omittam.

263. *Lauit* aliquando est in praesenti

Pars

Pars memorat volucris famae sibi cognita verba,
Eliam venisse iterum, quem praepete curru
Turbine caelesti quondam simulata quadrigis
Astris inseruit rapidae vis feruida flammae.
Ieremiam dixere alii, pars esse prophetam.
Tum Christus cunctis arridens pectore blando,
Conquirit, quae sit sententia discipulorum.
Sed stabilis Petrus: Tu Sancti filius, inquit,

VAR. LECT.

264. Ald., Bas. *Pars trepidat memori seruans oracula mente*. Mss. nostri cum Hadam., Poelm., et aliis *Pars memorat volucris famae sibi cognita verba*. Torn. vtrumque versum coniunxit, prius *Pars memorat*, tum *Pars trepidat*. Badius omisit *Pars memorat*, plaudentibus Omeisio, et Schoettgenio. Reuschius vtrumque versum Iuuenci esse arbitratur.

265. In Rom. *verum* mendum pro *iterum*: id enim a metro exigitur. Reg., Ott. *praepete curru*, quod placet. Editi cum Rom. *praepete cursu*.

268. Ott. *Ieremiam dixere alii apparuisse prophetam*. Reg., Rom. cum editis *Ieremiam dixere alii: pars esse prophetam*. Posset sustineri scriptura Ott., contractis in *apparuisse* tertia, et quarta vocali per synaeresin, Verum lectio communis comprobatur Matth. c. 16. v. 14. *At illi dixerunt: Alii Ioannem Baptistam, alii autem Eliam, alii vero Ieremiam, aut vnum ex prophetis*.

269. In Aldo *Tu Christus* error est, in Basileensi etiam editione excriptus, quem tamen ipse Aldus in Erratis iam emendauerat. Reg. *cunctos affatus*: alii *cunctis arridens*.

NOTAE.

a *lauo*, *lauis*, et tunc corripitur prima, aliquando in praeterito perfecto a *lauo*, *lauas*, vel etiam a *lauo*, *lauis*, et tunc producitur. Exempla vtrinque obuia sunt.

266. *Simulata*, assimulatà. Vide not. ad l. 2. vers. 548., et l. 1. v. 394.

267. *Vis flammae* pro flamma. Vide not. ad l. 1. vers. 478., et Gifan. Indic. Lucret. verbo *Vis morbi*.

269. *Arridens*, placidum vultum ostendens. Christum aliquando risisse non legitur, ait Koenigius. Sed neque ex Iuuenco colligitur risisse.

271. *Stabilis Petrus*: innuit catholicam expositionem verborum Domini: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*, vt super Petrum aedificata ecclesia esse intelligatur. Euangeliarium Tridentinum apertius: *Tu es Petrus, et super istam petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam*. Poeta addit *forti Petro*, et clarius, quum ad rem ipsam aggreditur: *Tu nomen Petri digna virtute tueris, – Hac in mole mihi, saxique in robore ponam – Semper mansuras aeternis moenibus aedes*. Sic etiam libr. 1. vers. 458. *Praesolidumque Simon, dignum cognomine Petri*. Omeisius exponit *Super fidem, et confessionem ponam etc.* Iuuencus clare ad personam Petri refert. Ex orationibus ecclesiae, ac precibus liturgicis huius interpretationis veritatem demonstraui in comment. ad Prudentium hymn. 1. Cath. vers. 63. Idem argumentum egregie pertractat Eminentissimus Cardinalis Gerdil in Opere *Confutazione di due libelli diretti contro il Breue, Super soliditate etc.*,

Christus, magnifico terras qui lumine comples.
Tum Dominus forti respondit talia Petro:
Petre, beatus eris: nam talia pandere certe
Humanus sanguis, vel, terrae portio, corpus
Haud vnquam poterit. Genitoris munera sola
Possunt tam validum fidei concedere robur.
Tu nomen Petri digna virtute tueris.
Hac in mole mihi, saxique in robore ponam
Semper mansuras aeternis moenibus aedes.
Infernis domus haec non exuperabile portis
Claustrum perpetuo munitum robore habebit:
Caelestisque tibi claues committere regni
Est animus, terrisque tuo quae nexa relinques

VAR. LECT.

273. Mss. *respondit* eum pluribus editis. Hadam, Poelm. *respondet*. In Reg. *forte* bene correctum est per *forti*.

276. Ott. *poterint*; fortasse librarius voluit *poterunt*, quod non male esset pro *poterit*.

279. Reg. *Hac mole*, apte correctum per *Hac in mole*.

281. Omeisius reiicit *inferni*, quia *infernum* substantiue pro carcere damnatorum minus recte dicitur. Fabricius, et Sabatierius ediderunt *Inferni*: quod vocabulum substantiue reperitur in latinae veteris versionis mss. Corb. 2., et Germ. 2., et apud Hilarium in hunc locum. Obseruandum ex Cellario verbo *infernus*, tutius esse *infernum* substantiue neutro more, quam *infernus* masculino, quamuis hoc etiam christiani veteres passim vsi fuerint.

282. Reg., Rom. *robur babebit*, sed in Rom. fuit *robor* a pr. m. Reliqui *robore babebit*. Probabilis est lectio *robur babebit*, si ita interpungas *Infernis domus haec non exuperabile portis – Claustrum, perpetuo munitum robur, babebit*.

283. Ald. *permittere* pro *committere*.

284. Ott. *relinquis*: melius Reg. cum multis editis *relinques*. Rom. cum Ald. *quae nexa manebunt*.

NOTAE.

quo nouatorum cauillos inuictis argumentis, ac mirabili theologica grauitate refellit, penitusque disiicit.

275. Koenigius docet, Rabbinicam hanc esse descriptionem hominis, *Caro, et sanguis*.

277. Supra vers. 119. *Quae validum fidei gestabant aequora robur*. Confer notam.

279. *Robur taxi* pro saxo, vt *robur fidei*, et libr. 1. vers. 478. *Membrorum robora*. Confer notam.

282. *Perpetuo robore*, quia *portae inferi non praeualebunt aduersus eam*. Portae roboreae firmae censebantur. Ouidius l. 2. Amor. el. 1. *Carminibus cessere fores: insertaque posti, – Quamuis robur erat, carmine victa sera est*.

Arbitrio, caelo pariter nodata manebunt;
Soluerit et rursus tua quae sententia terris,
Haud aliter venient caeli sub sede soluta.
Sed vos discipuli Christum me dicere cunctis
Parcite, quo soli cognoscant talia digni.
Iam lux adueniet properis mihi cursibus instans,
Moenibus in Solymis rabies quum prona furore
Eximios vatum saturabit sanguine nostro.
Ast vbi lucifluum reddet sol tertius ortum,
Consurget radiis pariter redimita salutis
Vita mihi, cunctisque dabit sua munera terris.
Tum Petrus, magno perculsus corda dolore,
Absint, Christe, tuis, inquit, tam tristia sanctis

VAR. LECT.

285. Ott. *caeli*: lege *caelo* cum Reg., Rom., Dauentr., Ald., aut *caelis* cum Hadam., Poelm., Fabr. In Rom. *undata* erratum est pro *nodata*.

286. Reg. *at*: alii mss., et editi *et*.

287. Ott. *caelesti sede*: ceteri *caeli sub sede*.

289. Ott., Had., Poelm. in textu *quod*: plerique *quo*. Rom. *digua*, corrige *digni*.

291. Rom. in textu, Ottob., Hadam., Poelm. *prona*, quod a Reg., et Dauentr. indicatur in nexu literarum. Ald., Bas., Rom. ad marg. pro d. s. *plena*, quod Koenigio magis arridebat. Badius *prona* exponit *percita*.

293. Non dubium, quin legendum sit *lucifluum*, non *luctifluum*, quod videtur fuisse a pr. m. in Reg., et ab Hadam., et Poelm. editum est, vti etiam a Reuschio. Sic l. 4. v. 119. *Testem lucifluo sanctae sermone salutis*. Fabricius versum hunc ita deprauatum excudit *Ast vbi sol reddet tertius lucifluum ortum*.

296. Rom., Reg. a sec. m., Ald., Poelm. *perculsus*. Ott. *percussus*, quod fortasse fuit in Reg. a pr. m. Mendum videtur in Torn. *perpulsus*. Rom., Ott., Hadam., Poelm. *corde*, quod in Reg. etiam a pr. m. opinor fuisse. Nunc in Reg. est *corda*, et glossa *per corda*. Ald., Fabr., Torn., Dauentr., Bas. *corda*. Reuschius praetulit *perculsus corda*. Ott. *pauore*, et pro d. s. *dolore*, quod reliqui nobis exhibent.

NOTAE.

285. *Nodata*, ligata in nodos. Hoc verbo Virgilius, Ouidius, pluresque alii antiqui vsi sunt.

287. *Venient soluta*, erunt soluta. Locutio poetica Propertio familiaris, vt notat Scaliger l. 2. el. 1. vers. 2. *Vnde meus veniat mollis in ore liber*. Marius Victor Praefat. carm. in Genes. *Nec tamen arbitrii natura, in vtrumque valentis, — Accusanda venit nobis*.

292. Textus sacer habet, *Multa pati a senioribus, et scribis, et principibus sacerdotum*. Ad vers. 39. l. 1. obseruaui, sacerdotes a Iuuenco vates appellari.

297. Matthaeus: *Absit a te, Domine: non erit tibi hoc*. Arabica versio: *Absit*

Monstra procul membris; nec fas est credere tantum,
Nec tibi tam durus poterit contingere casus.
Christus ad haec: procul hinc,inquit,procul effuge,daemon,
Nil diuina tibi mentem prudentia tangit,
Sed terrena sapis, mollique timore tremiscis.
Sed siquis vestrum vestigia nostra sequetur.,
Abneget ipse sibi corpusque, animamque recusans,
Atque crucem propriam comitatibus addere nostris
Gaudeat, amissam redimet cui gloria vitam.
Nam seruata perit terris possessio lucis.

V A R. L E C T.

298. Rom. *nefas est*: lege, ne metrum corrumpas, *nec fas est*.

300. Mss. cum praestantissimis editionibus *Christus ad haec*, *Procul hinc*, *inquit*, *procul effuge*, *daemon*. Sed in Rom. est *inquam* in textu, ad marg. *inquit*. Hadam., Poelm. *Christus ad haec inquit*: *Procul, o', procul effuge, daemon*.

301. Mss., et plerique editi *Nil diuina tibi*, sed in Reg. *Non* pro *Nil*. Ald., Bas. *Nil diuina tuam*. Poelm. in textu *Nil diuina tibi*, pro d. s. *Nil sua diuinam*. Reuschius tuetur *Nil diuina tibi*: quae syntaxis alibi occurrit apud Iuuencum.

302. Reg., Ott. *tremescis*: Rom. cum aliis *tremiscis*.

303. Rom., Ald., Bas. *At siquis*: alii *Sed siquis*, quod durius est, sed tenendum.

304. Editi *Abneget hic sese*. Mss. nostri Rom., Reg., Ott. *Abneget ipse sibi*. Id teneo, quamuis melius fortasse esset *Se neges ipse sibi*. Matth. cap. 16. in versione Itala ex ms. Colb. *Siquis vult venire post me*, *abneget se sibi*: sic alii mss. veteres, et Patres *abneget seipsum sibi*, *abneget semetipsum sibi*, *neges se sibi*. Euangeliarium Tridentinum: *Deneget se sibi*. In Iuuenco *corpusque*, *animamque* ponitur pro *seipsum*, et est accusatiuus pro verbo *abneget*, et participio praesenti *recusans*, vt v. 425. occurrit similis locutio. Vide etiam libr. 1. v. 65. 341. l. 2. v. 238. 752. l. 3. v. 79. 839.

307. Torn. *locis*: emenda *lucis*.

N O T A E.

tibi. *Domine*, *vt fiat tibi hoc*: cui accedit Iuuencus. Euangeliarium Tridentinum: *Propitius esto*, *Domine*: *non erit sibi istud*. Praepositio *a* plerumque exprimitur, vt *absint a tuis membris*; sed nonnunquam omittitur, quum insit verbo ipsi *absum*.

298. *Nec fas est credere tantum*. Virgilius l. 3. Georg. vers. 391. *Si credere dignum est*.

300. Vide Prudentium hymn. 6. Cathem. vers. 137. *Procul*, *o*, *procul vagantum etc.*

303. CAPVT XI. *Debere vnumquemque tollere crucem suam*, *et sequi Dominum*. *Item non morituros quosdam*, *donec videant filium hominis*. Matth. cap. 16. vers. 24. seqq., Marc. cap. 8. vers. 39., Luc. cap. 9. vers. 23. etc.

305. *Propriam*, suam, vt veteres frequentius dicebant. Nam *proprius* est pertinens ad aliquem solum, peculiaris. Sextus Rufus, Ammianus Marcellinus, aliique eiusdem temporis *proprium* pro *suo* vsurparunt, poetae etiam boni, Horatius, Lucretius, Ouidius.

Sed quid proficient secli mortalia lucra,
Si damnum pariant vitae, lucisque perennis?
Vel quae digna queunt animae commercia poni?
Filius huc hominis veniet sub nomine patris,
Caelestesque illum fremitu comitante ministri
Stipabunt, reddetque hominum sua debita vitae.
Vera loquor: certos isthic sub limine lucis
Inueniam, caeli fulgens quum regna capessam.
Haec vbi dicta dedit, passus, bis terna dierum
Lumina conuexo terras transcurrere caelo,
Tum secum iubet abruptum conscendere montem
Petrum, Zebedeique duos per deuia natos.

VAR. LECT.

308. Reg., Rom., Ottob. cum multis editis *proficient*. Hadam., Poelm. in textu *proficiunt*. Poelm. pro d. s., Dauentr. *Commoda sed quid erunt*.

309. Ott., Rom., Ald. *subeant* pro *pariant* in Reg., et aliis. Reuschius, si legatur *subeant*, exponi vult, *subire faciant possessores suos*. Ott., Rom. *lucis*, *vitaeque perennis*: ceteri *vitae*, *lucisque perennis*.

310. In Rom. videtur factum *queant* ex *queuut*: alii omnes *queunt*.

313. Mss., et plures editi *hominum*: In Reg. a pr. m. fuit *hominem* mendose. Hadam., Poelm. *homini*.

314. Ott. *isthinc* pro *isthic*. Rom., Reg. *sub lumine lucis*. Ott. *sub limine lucis*, sed a pr. m. fortasse scriptum fuit *sub lumine*. Editi *sub nomine lucis*, Fabricius vero *sub limiue lucis*. Verba Matthaei c. 16. v. 28. sunt: *Sunt quidam de hic stantibus, qui uon gustabuut mortem etc.* Itaque vera lectio videtur *sub limine lucis*, vt libr. 2. v. 654. *Lucisque vigens ad limina*. Et potest id intelligi de fine ipso vitae, vt apud Apuleium libr. XI. Metam. post med. *Transactis vitae temporibus iam in ipso finitae lucis limine constitutos*. Matthaei textum alii de exortu Euangelii, alii de gloria ascensionis: item alii de Ioanne Euangelista, alii de vndecim apostolis exponunt: nonnulli de Transfiguratione, quae paulo post secuta est.

317. Plerique *conuerso*: Ott. pro d. s., Fabr. *conuexo*, quod ex codice Helmst. magis arrisit Reuschio. In Rom. mendum *counexo* indicat etiam *conuexo*. Vide supra v. 224.

NOTAE.

310. Matthaeus: *Aut quam dabit homo commutatienem pro anima sua?*

311. *Sub uomine* pro *in uomine*.

312. *Fremo*, et *fremitus* in plausu, et laetitia nonnunquam vsurpantur. Virgilius l. 8. v. 717. *Laetitia, ludisque viae, plausuque fremebant*; et l. 5. vers. 148. *Tum plausu, fremituque virum, studiisque fauentum — Consonat omue nemus*.

316. CAPVT XII. *Transfiguratse se Iesum in monte*. Matth. cap. 17. vers. 1. seqq., Marc. cap. 9. v. 1., Luc. c. 9. v. 28.

317. *Lumina bis terna dierum*, positum id est pro sex dies.

Inde vbi peruentum secreti montis in arcem,
Continuo Christus faciem fulgore corusco
Mutatur, vestisque niuis candore nitescit.
Respiciunt comites, mediumque assistere sanctis
Eliae, Mosique vident. Tum talia Petrus:
Respice, num nobis potius discedere longe,
An isthic tantae spectacula cernere molis
Conueniat: trina tamen hic tentoria vobis,
Si iubeas, frondis faciam diuersa paratu,
Singula sub noctem quae vos aulaea receptent.
Talia dum loquitur, caelo praefulgida nubes

VAR. LECT.

320. Reg., Ott. *peruentum secreti*: vt v. 257. h. l. *Inde vbi peruentum liquidi*. Rom. cum editis *peruentum secreti est*. In Ott., et, vt videtur, in Reg. scriptum fuit *secreti in montis*, sed postea deletum *in*.

321. In Ottob. a pr. m., nisi fallor, exaratum fuit *facie*, a sec. m. *faciem*: quae est vera lectio per graecismum vsitatum.

322. Rom. *vestis niueo*: reliqui *vestisque niuis*.

324. Ott. *Moseique*: Rom. *Moysique*: alii *Mosique*.

326. Mss., et plerique editi *An isthic*. Torn., Poelm., Hadam. *Anne isthic*, quod fortasse ab aliquo factum, ne *an* produeatur: posse autem *an*, et similia monosyllaba, quae breuia censentur, aliquando produci, ostendi ad libr. 2. v. 517.

327. Reg. *trino tamen hic tentoria vobis*, et glossator indicat *trino apparatu*. Ott., Dauentr., Ald., Bas., Westh. in textu *trina tamen hic tentoria vobis*, producto scilicet *a* in *trina* ratione caesurae. Hadam., Poelm., Fabr., Westh. ad marg., Torn. *trina attamen hic tentoria vobis*. Rom. *tamen hic vobis tentoria trina*.

328. Reg. *frondes*, bene correctum per *frondis*. In Ott. mendose *diuerso paratu*, quod mendum erat etiam in Reg., sed in hoc emendatum fuit per *diuersa paratu*. Error quoque videtur esse in Ott. *fronde faciam* pro *frondis faciam*.

329. In Ottob. *sub nocte*, et in Rom. *receptant* corrige per *sub noctem*, et *receptent*.

NOTAE.

323. *Assistere*, adesse: eodem modo libr. 1. v. 617. *Et precibus propriis gaudent assistere turbas*.

325. Matthaeus: *Respondens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bonum est, nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, Moysi vnum, et Eliae vnum*. Iuuencus id amplificat: sed cur ait, *Respice, num nobis potius etc.*? Fortasse interrogatiue legebat, *Domine, bonum est, nos hic esse?*

328. *Paratu*, apparatu. Val. Flaccus l. 2. v. 652. *Mensaeque paratu – Regifico*.

330. *Praefulgidus* solius Iuuenci auctoritate a Forcellino inter verba latina collocatur. Omeisius eam vocem tribuit etiam Iulio Firmico. Latini *praefulgens* potius dicunt.

Circumiecta oculis vestibat lumine montem,
Et vox e medio lucis manifesta cucurrit:
Vnicus hic meus est natus, mea sola voluntas;
Huius iustitiam iusto comprendite corde.
Discipuli pauido presserunt corpore terram.
Nec prius e prono vultus sustollere casu
Audebant, sancto Christi nisi dextera tactu
Demulcens blandis firmasset pectora verbis:
Surgite, et abiectum fortes calcate timorem,
Nec cuiquam praesens pandatur visio vobis,

VAR. LECT.

331. Reg. ***vestiebat***, quod ita fortasse scriptum fuit in Ott. Editi plerique cum Ott. a sec. m., Rom. ***vestibat***. Dauentr., Poelm. pro d. s. ***coudebat***. Probum est ***vestibat*** pro ***vestiebat***. Virgilius ***Tum mihi prima genas vestibat flore iuuenta***.

333. Ald., Bas, Westh. in textu ***Viueus hic meus est***. Alii editi, Westh. ad marg. cum mss. nostris ***Vnicus hic meus est***. Ald., Bas., Poelm. pro d. s., Torn. ***voluptas***. Mss. nostri cum aliis editis ***voluntas***, et glossa in Reg. ***in quo mihi beue complacui***. Etsi ***voluptas*** videatur magis proprium, tamen auctoritatem mss. exemplarium sequamur, praesertim quia ad voluntatem pertinet, quod dicitur, ***iu quo mihi bene complacui***. In primo hemistichio sine dubio potior est scriptura codicum mss., nam verbum ***Vuicus*** exprimit, quod in Euangelio dicitur, ***Hic est filius meus dilectus***, ant ***dilectissimus***, vt in versione antiqua ex codice Colbert., vel ***charissimus*** ex codice Corb. 1. Euangeliarium Tridentinum: ***Hic est filius meus dilectissimus, iu quo beue sensi***.

337. Rom. ***ni***, Reg., Ott. cum nonnullis editis ***nisi***. Poelm. pro d. s., Ald., Fabr., Bas., Torn. ***quam***. Equidem bene latinam existimo hanc loquendi rationem, ***Nec prius audebant, nisi dextera firmasset etc.*** Non sunt certe omnino similia, sed tamen non sunt valde dissimilia haec: Caesar libr. 1. bell. Gallic. cap. 31. ***Non posse eius imperia diutius sustineri, nisi quid in Caesare sit auxilii***. Alii alio modo interpungunt. Horatius libr. 1. sat. 5. v. 79. ***Nunquam erepsemus, nisi nos vicina Triuici - Villa recepisset***.

340. Ott. vetus eodex post vers. ***Surgite*** illico exprimit hunc ***Nec cuiquam***,

NOTAE.

331. ***Vestibat lumine montem***: elegans metaphora. Virgilius l. 6. vers. 640. ***Largior hic campos aether et lumine vestit - Purpureo, solemque suum, sua sidera noruut*** Adde Lucretium l. 2. vers. 142. ***Conuestire sua perfundens omnia luce***.

332. Libr. 1. vers. 396. ***Tum vox missa dei lougum per iuaue cucurrit***.

333. ***Vnicus***, vnigenitus, adeoque impense, et vnice dilectus.

336. ***Prono***, quo proni ceciderant in faciem suam.

338. ***Demulceus firmasset pectora***: idem accusatiuus a duplici verbo regitur, vt saepe vidimus.

339. ***Abiectum***, ab effectu; qui eos abiecerat.

340. ***Vobis*** pro ***a vobis***: phrasis Iuuenco valde familiaris.

Ni prius huc hominis sobolès speciosa reportet

VAR. LECT.

omisso quouis alio versu: sic etiam edidit Ald., et Bas. Alii inter versum *Surgite*, et *Nec cuiquam* inserunt alium versum, quo haec eadem sententia continetur, *Nec cuiquam praesens pandatur visio vobis*. Variant autem mss. codices, et editiones in hoc versu intrudendo. Reg., Rom. *Horomatis huius expertes facite cunctos*. In Reg. est glossa *Horomatis – oraculi, vel visionis*, in Rom. scribitur *Horromatis*. Versus ita expositus absonus est, et exlex, adeoque Iuuenco indignus. Alii ergo alio modo reformarunt. Poelm. pro d. script. *Oramatisque huiusce expertes reddite cunctos*. Torn. *Horamatis huius expertes vos reddite cunctos*: omitti debet *vos*, vt versus constet. Fabricius, Dauentr., Poelm. in textu, Hadam. *Gloriae et huiusce expertes vos reddite cunctos*. Beda Retract. in Act. Apost. cap. 9. vers. 11. et 12. *Ecce enim orat: et vidit virum Ananiam*, sic ait: *In graeco habetur ita: Et vidit in visu virum, hoc est*, ἐν ὁράματι, *quod nomen et Iuuencus presbyter in euangelico carmine posuit dicens*: *Horomatis huius expertes reddite cunctos*. Labbeus De script. eccles., vbi de Iuuenco agit, obseruat, hanc lectionem a vulgata versione abesse, scilicet a plerisque vulgatis editionibus Iuuenci, quia imperitus librarius, aut temerarius corrector eam dictionem *horamatis* quum ignoraret, in *gloriam* vertere maluit, quam in luto haerere. Schoettgenius etiam putat, Iuuencum retinuisse *horamatis* verbum ex textu graeco. Contra Omeisius, et Ioach. Kuhnius in literis ad Koeniglum datis hunc versum tamquam spurium reiiciunt, quem in suo codice non extare affirmat Kuhnius. Quod autem is asserit, editionem Antonii Nebrissensis, quae prima cum enarrationibus suis dedit Iuuencum, e margine in textum hunc versum recepisse, id falsum omnino esse, ostendi in Prolegom. n.71., quum nulla quidem extiterit editio Iuuenci cum enarrationibus Nebrissensis. Magnum profecto pondus ex auctoritate Bedae accedit huic versui *Horomatis huius expertes reddite cunctos*. Nihilominus censeo, eum spurium esse, et ante Bedae tempora in aliquos codices irrepsisse. Quum enim haec vox *horama* bonis latinitatis auctoribus ignota sit, et sequiori aeuo apud monachos frequenter vsurpata appareat, aequum est coniicere, aliquem glossatorem versum Iuuenci *Nec cuiquam praesens pandatur visio vobis*, ita explicuisse *Horamatis huius expertes reddite cunctos*, aut, si versum noluit componere, *facite cunctos*. Precedente tempore hic versus simul cum altero genuino in textum intrusus est; et quum ea dictio *horama* minus postea fuisset vsitata, aliqui clarius rescripserunt *Gloriae et huiusce expertes reddite cunctos*: ex qua mutatione etiam fit, vt expressa mentio visionis in vtroque versu non occurrat. *Horama*, vel potius *orama* sine aspiratione ab scriptoribus infimi aeui diuerso quantitatis interuallo effertur. Aldhelmus de laude virg. cap. 26. *Orama per noctem cernebat rite supernum*. Gualdo monachus Corbeiensis in Vita S. Anscharii cap. 16 *Poena mali vindex fuit huius oromatis index*. Nonnulli scribebant *oroma*. De huius vocabuli vsu apud scriptores medii, et infimi aeui Ducangius plura profert ex Passione SS. Perpetuae, et Felicitatis, ex Vita S. Willebrodi, ex S. Gerardo, ex Rodolpho Tortario, ex Vgutione, ex Olberto Abbate Gemblac., ex Fulcuino, ex Fridegodo, et Ermenrico. De versu vero, qui vere Iuuenci est, hoc notandum, mirifice eo explicari verba Matth. cap. 17. vers. 9. *Nemini dixeritis visionem*. Haec eadem dictio *visio*, aut *visum* in aliis veteribus versionibus sacrae scripturae reperitur, in nulla autem earum *orama*.

NOTAE.

341. *Huc*, in Galilaeam, exponit Schoettgenius ex Marc. 16. 7. *Quia prae-*

In

In lucem referens mortis de sede trophaea.
Consurgunt, solumque vident, et voce requirunt,
Cur scriptis veterum scribarum factio certet,
Eliam primum caeli de sede reuerti
In terras, Christique dehinc consurgere lucem.
Christus ad haec: Veniet certo sub tempore iustus
Elias, reddens mox omnia debita seclo.
Sed siquis credit, iam venerat ante renascens,

VAR. LECT.

343. Mss. cum plerisque editis *solumque vident, et voce requirunt*. Hadam., Poelm. in textu *solidumque vident*. Poelmann. pro d. s., Westh. in textu *solumque videntes voce requirunt*. Westh. ad marg. *solidumque videntes voce requirunt*. Reuschius conicit *solitumque vident*, hoc est, solita specie, sueta figura. Sed sacer textus aliud suadet Matth. cap. 17. vers. 8. *Leuantes oculos neminem viderunt, nisi solum Iesum*: quod paulo ante dictum, sed a Iuuenco hoc loco opportune refertur.

344. Rom. *sanctio*: lege *factio*, vt saepe alibi hoc vocabulum occurrit.

347. Ott. *certe*: alii *certo*.

348. Westh. in textu *caelo*, ad marg. *seclo*. Reuschius *caelo* cum Badio reciperet, si quidem codices hanc lectionem firmarent: nam propius ea accedit ad textum graecum.

NOTAE.

cedit vos in Galilaeam: ibi eum videbitis. Melius tamen interpretabimur *huc*, in orbem terrarum, in terras, vt hae ab inferis distinguuntur.

342. Idem accusatiuus *trophaea* cum duobus verbis *reportet referens*, vt nuper obseruabam.

344. Matthaeus: *Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo scribae dicunt, quod Eliam oporteat primum venire?* Marcus: *Et interrogabant eum, dicentes: Quid ergo dicunt pharisaei, et scribae, quia Eliam oportet venire primum*. Haec nempe erat Seniorum traditio, quam Iuuencus vocat *scripta veterum*, vt h. l. vers. 136. *praecepta veterum*. Hanc traditionem iudaeorum sic exponit Trypho in dialogo cum Iustino Martyre: *Christus siquidem natus est, et alicubi extat. Ignotus est, ac ne ipse quidem seipsum scit, neque potestate aliqua praeditus est, donec aduenlens Elias illum vnxerit, et manifestum omnibus reddiderit*. Putabant etiam, Eliam ante Christum omnia restituturum in meliorem statum. Hinc discipuli, quum vidissent, Eliam protinus euanuisse, interrogabant, cur scribae ex traditione Seniorum aduentum Messiae post Eliae aduentum docerent.

346. *Christi lucem*, Christum in carne manifestatum, qui vera lux est mundi. Libr. 4. v. vlt. *Per dominum lucis Christum*.

347. Ante secundum Domini aduentum Elias restituet omnia: quo spectat prophetia Malachiae cap. 4. vers. 5. *Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus, et horribilis*. Reuschius *seclo* accipit pro huius vitae conditione, vel pro hominibus in seculo viuentibus.

349. *Renascens*: Omeisius vel pro simplici *nascens* accipit, vel metempsychoseos semina agnoscit, quam certe vt in Iuuenco agnoscamus, nulla nos cogit ratio. Nihil enim aliud exprimit, nisi ve-

Ignotum veluti rabies quem caeca furoris
Demersit letho; mox saeuior altera caedes
En hominis nato trucibus laniatibus instat.
   Haec ait, et populum repetit, montemque relinquit.
Ecce sed inflexis genibus, fletuque solutus
Vir senior, precibus Christum veneratus adorat:
Dauidis soboles, hominum lumenque, salusque,
Te precor, horribilem nati de corpore morbum
Proturbes, reddasque seni solatia vitae.
Nam cursus lunae natum mihi daemonis arte
Torquet, et in liquidas deiectum proiicit vndas,
Aut miserum medio proiectum voluit in igni.
Nam tua discipuli sectantes iussa, frequenter
Connixi, nulla in solidum mihi dona dederunt.

VAR. LECT.

351. Variant mss., et editi: sed melius est *demersit*, quam *dimersit*. Coniiciebam *Demisit letho*, vt vers. 489. *letho demittere*. Verum Horatius l. 3. od. 16. dixit, *Demersa excidio*.

352. Ott. *Inque hominis*: retine *En hominis*. Ald., Bas. *laniantibus*: retine *laniatibus*. Westh. in textu *instat*, ad marg. *instar* nescio, quo sensu.

356. Reg. *sobolis* pro *soboles*, vt in aliis veteribus codicibus *famis* pro *fames*, et similia.

357. Rom. *natum*, supra *nato*: alii *nati*.

358. Mss. cum Torn. *Proturbes*, vt *hostem proturbare* apud Liuium, et Virgilium. Aldus cum aliis editis *Perturbes*.

359. Rom. *Nam lunae cursus natum*: alii *Nam cursus lunae*.

360. Rom. *protrabit*; ceteri *proiicit*; Reg., et Ott. scribunt *proicit*.

NOTAE.

nisse Ioannem in virtute Eliae ex cap. 1. Lucae vers. 17. de Ioanne Baptista: *Et ipse praecedet ante illum in spiritu, et virtute Eliae*.

350. Matthaeus: *Dico autem vobis, quia Elias iam venit, et non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo, quaecumque voluerunt. Sic et Filius hominis passurus est ab eis*. Est igitur comparatio *veluti* referenda ad *alteram caedem etc.*

353. CAPVT XIII. *Puerum lunaticum curatum esse: montemque e loco mouere posse, qui tantam habeat fidem, quantum est sinapis granum*. Matth. cap. 17. vers. 14. seqq., Marc. cap. 9. vers. 16., Luc. cap. 9. vers. 36.

355. Lucas ait: *Vir de turba exclamauit*. Iuuencus *seniorem* vocat, fortasse quia et vir erat, et pater. Iterum v. 358. *Reddasque seni solatia vitae*. Hoc etiam loco idem accusatiuus *deum* coniungitur duobus verbis *veneratus adorat*.

356. Libr. 1. vers. 312. *Terris lumenque, salusque*.

359. Libr. 1. v. 482. *Nam lunae cursum comitata insania mentis*.

363. *In solidum* pro solide, plane, integre, vere. Apuleius aduerbii more di-

Tum Christus, magno commotus corda dolore;
O gens nullius fidei, gens effera semper,
En etiam patiar, vobiscum me fore terris?
Sic ait, et puerum mandat perferre parenti
Ante suos vultus. Tum vocis pondere multo
Incubuit, mentisque simul conuulsa venena
Daemonis horrendi, purgato corde, fugauit.
Discipuli rogitant, cur non successerit illis
Eiusdem pueri toties tentata medela.
Respondit Dominus: Labat quia pectore vestro
Instabilis fidei nutans per lubrica gressus.
Nam si certa foret credendi portio vobis,

VAR. LECT.

364. Rom., Hadam.; Poelm. in textu *corde*: Ottob., Reg. a sec. m., Ald., Torn., Bas. *corda*, et glossa Reg. *per corda*.

366. Rom. *An etiam patiar*: melius alii *En etiam*.

367. Ott. *praeferre*, quod fortasse fuit etiam in Reg. Alii *perferre*.

368. Rom. *pondere magno*: reliqui *pondere multo*.

369. Reg. *mentisque sinu*, et glossa *id est, a corde*, et postea alia glossa in *conuulsa*, scilicet *electa*.

373. Mss. omnes nostri cum Dauentr., Ald., Bas. *labat*. Hadam., Torn., Poelm., Fabr. *titubat*. Alibi etiam ex fide nonnullorum codicum *labat* occurrit prima producta, vt l. 2. vers. 437. Genuina igitur lectio videtur esse *labat*, non *titubat*, quamuis ad rationem metri propius accedat *titubat*, aut etiam *lapsat*.

375. Rom. *Iam si*; Torn. *Sed si*: alii *Nam si*. Ott., Rom. *certa foret*: reliqui *tanta foret*. Reuschius praefert *certa*, quia praecessit *titubare*, vel *labare*, *instabilis*, *nutans*. Hadam., et Poelm. pro d. s. *nobis* minus bene pro *vobis*.

NOTAE.

xit *solidum* l. 5. Metam. Virgilius l. 2. Georg. v. 78. *Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte – Finditur in solidum cuneis via*, vbi subauditur *lignum*, vel *robur*. Ex vsu forensi *in solidum* sumitur pro in totum, aut omnino. Omeisius explicat: *Mihi solide satisfacere non potuerunt*.

368. Matthaeus: *Et increpauit illum Iesus, et exiit ab eo daemonium*. Euangeliarium Tridentinum: *Et corripuit illum Iesus, et exiuit ab eo daemonium*. Hilarius in hunc loc. *Obiurgatis his, et increpato daemone, sanus puer factus est*.

369. *Mentis conuulsa venena daemonis horrendi*: duo genitiui ab eodem substantiuo reguntur in communi hac scriptura, vt obseruatum etiam fuit a Reuschio l. 1. vers. 193. Vide etiam libr. 2. vers. 313. 436.

370. *Daemonis horrendi*: alibi daemon dicitur *ater*, vt l. 2. vers. 439.

371. *Illis* pro *ipsis* positum, vt aduertit Omeisius.

374. *Lubricum* substantiui more accipiunt Plinius Iunior, Macrobius, Vlpianus, Papinianus, vt veteres scriptores christianos omittam.

Instar quae minimi posset praestare sinapis,
Istius hinc montis possetis vellere verbo,
Inque alias sedes cunctam transuoluere molem.
Nam genus hoc morbi precibus sine fine fidesque,
Multaque robusti ieiunia pectoris arcent.
Inde Capharnaum gradiens peruenerat oras.
Conuenere Petrum, quibus instat cura tributi,
Soluere poscentes solitum pro nomine Christi.

VAR. LECT.

376. Ald., Bas., Poelmann. pro d. s. *Quae minimi posset granum praestare sinapis*. Reg., Rom., Ott. cum plerisque editis *Instar quae minimi posset praestare sinapis*. In Rom. est *Instar quod*, in Ottobon. *possit*, in Reg. glossa *praestare* –, *scilicet hoc vobis*. In vulgata lectione intelligi potest, Si tanta vobis esset fides, quae intar minimi sinapis posset *praestare*, hoc est, eminere, vel etiam prodesse: nam *praestare* pro *prodesse* aliquando simpliciter ponitur, vt docui ad Dracontium vers. 607. carm. de Deo libr. 2. et v. 64. Satisfact. Koenigius melius explicat, quae posset praestare instar (similitudinem) minimi sinapis: nam *instar* occurrit in nominatiuo, et accusatiuo. Pro *sinapis* fortasse legendum *sinapi*: nam *sinapi* neutro genere indeclinabile est, *sinapis*, *sinapis* quum declinatur, feminei generis est, adeoque deberet reponi *minimae*. Verum *sinape*, *sinapis* neutro genere declinabile multi admittunt ex Petronio, et Apicio, nonnulli etiam ex Columella. Adisis Forcellinum verb. *Sinapi*.

377. Ott. a pr. m. *hic*, a sec. m. *hinc* cum ceteris. Mss. nostri cum Ald., Torn., Bas. *possetis*. Hadam., Poelm., Fabr. *poteritis*, sic *poterimus* occurrit apud Iuuencum, tertia producta.

378. Reg. *Hincque alias sedes*: lege *Inque alias*.

379. Torn., Poelm. pro d. s., Fabr. *Nam genus hoc morbi dumtaxat vota, precesque*. Ott. cum Ald., et plerisque editis *Nam genus hoc morbi precibus sine fine, fideque*. Vera scriptura extat in Rom., et Reg. *Nam genus hoc morbi precibus sine fine fidesque*, quod explicat glossa in Reg. *Et fides cum precibus, et multa ieiunia arcent*.

381. Fabr. *Capharnitum* pro *Capharnaum*. Mss. *peruenerat oras*. Sic etiam nonnullae editiones. Aldus cum Torn., Bas., Poelm. pro d. s. *peruenit ad oras*. Sed *peruenio* inuenitur etiam cum accusatiuo sine praepositione. Ouidius 3. Met. vers. 462. *Verba refers aures non peruenientia nostras*.

383. Mss., et plerique editi *solitum*. Ott. etiam ad marg. *solitum*, in textu verbum abrasum est. Hadam., Poelm., Fabr. *solidum*. Intelligunt hi editores nummum aureum integrum, et iusti ponderis, qui posteriore aeuo *solidus* dicebatur, et cuius valor non idem quouis

NOTAE.

378. *Transuoluere*. Prudentius hymn. XI. Cathem. vers. 29. *Donec rotata annalium* – *Transuoluerentur secula*.

380. *Robusti pectoris*, vt l. 1. v. 407. *Sed contenta simul firmi ieiunia cordis*.

381. CAPVT XIV. *Petrum in piscis ore nummum inuenisse, quo tributum solueret*. Matth. cap. 17. vers. 23. Badius notat, *Capharnaum*, penultima producta, poni, vt *Menelaus*.

Ille sed ad Petrum conuersus, talia fatur:
Dic, inquit, reges, quorum dependere natos,
Externos, propriosne sibi iussere tributa?
Respondit Petrus: Alienos soluere certum est.
Cernis, ait Christus, natum non soluere regis?
Sed ne quem laedam, praeceptum suscipe nostrum:
En maris vndisoni rupes quae prodit in altum,
Scandatur tibi summa, Simon, hamusque profundo
Stamine setarum connexus praecipitetur.
Haeserit et curuo qui primus acumine piscis,
Huius pandantur scissi penetralia ventris.
Illic inuentum duplex dissolue tributum.

VAR. LECT.

tempore fuit. In Euangelio fit mentiō didrachmae, non solidi: didrachma autem, vt supputat Calmetus in Diction. Bibl., solidis decem, et denariis duobus respondebat. Praestat igitur legere *solitum*, videlicet tributum.

385. Ott. *rependere*: alii *dependere*, quod metro magis congruit. Alioquin *re* in compositis nonnunquam producitur.

386. Ald., Bas. *propriosue*: alii *propriosne*. Westh. in textu *siue*, ad marg. recte *sibi*. Rom. io textu *iussere*, ad marg. *misere*, aut mendose *missere*, quod non ita clarum est. Mutari non debet *iussere*.

387. Poelm. pro d. s. *Petrus bis*: *alienos*. Deest *bis* io plerisque, et necessarium quidem non est.

390. Mss. cum Ald., et aliis *En maris*. Hadam., Poelm., Fabr. *Et maris*. Rom. ad marg. *vndosum* pro *vndisoni*, videlicet *vndosum in altum*. Ott. *rupis quae prodit in aequa*, sed factum *in altum* eadem veteri manu. Poelm. in textu *in altum*: pro d. s. *in aequor*.

394. Ott. *pandatur*, supra *pandantur*.

395. Ald., Poelm. pro d. s., Toro.,

NOTAE.

386. Ordo hic est: Dic, reges quorum natos iussere sibi dependere tributa, externos, propriosne? Sententia clara est.

389. Matthaeus: *Vt autem non scandalizemus eos*. Ambrosius in Psalmum 48. *Vt autem non faciamus illis offendiculum . . . mitte hamum etc.* Eodem sensu Iuuencus, *Sed ne quem laedam*.

390. *Vndisoni*: hac voce vsi sunt Propertius, Statius, Val. Flaccus, Dracontius. Amplificat Iuuencus verba Matthaei, qui ita solum ait: *Vade ad mare, et mitte hamum: et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me, et te*.

394. Cur *penetralia ventris*, quum sermo tantum sit de ore? Sic enim Vulgata: *Et aperto ore eius, inuenies staterem*. Intelligit Iuuencus os aperiendum, vt e penetralibus ventris stater extrahatur. Quod fortasse innuit Itala io Euangeliario Tridentino: *Et ascendentem primum piscem affer, et aperi os eius, et inueniens in illo staterem, sume illum etc.*

395. *Dissoluere* pertinet ad aes alienum, vt *dissoluere pecuniam, aes alienum*, et similia.

Discipuli post inde rogant, quis maximus alto
In caeli regno meritis pro qualibus esset.
Tum Christus medio puerum consistere coetu
Praecipit, et placido doctor sermone profatur:
Quisque cupit celsam caeli conscendere sedem,
En huius pueri similem se fingere certet:
Erroris laqueos seclis increscere certum est.
Sed tamen infelix, per quem generabitur error.
Qui vero e paruis istis deceperit vnum,
Si sapiat, nectat saxo sua colla molari,

VAR. LECT.

Bas. *inuento*, nimirum solue tributum ea re, quam illic inueneris. Plerique cum mss. *inuentum*.

397. Ott. *In caelis regno*: lege *In caeli regno*. Bas. contra metrum *meritisque pro* ex Aldo scilicet, qui ita edidit, sed Aldus errorem in Erratis animaduertit, et emendauit.

399. Reg. *Praecepit et placido*, resistente metro.

400. Reg., Ott. hunc ordinem seruant, primum *Quisque cupit*, tum *En huius*. Rom. cum editis priori loco *En huius*, posteriori *Quisque cupit*. Aldus edidit *Quisque cupit celsam caeli conscendere sedem*: in Erratis reposuit *Qui cupit excelsam caeli conscendere sedem*. Sed genuina lectio est *Quisque cupit*: nam a Iuuenco, et aequalibus eius *quisque* pro *quicumque* saepe adhibetur, vt ostendi in commeot. ad Prudentium hymn. 7. Cath. vers. 216., et in not. ad Dracontium libr. 2. vers. 719.

401. Reg., Rom. ad marg. *En huius pueri similem se fingere certet*. Ald., Daventr., Torn., Hadam., Bas. *En huius similem pueri se reddere certet*. Rom. in textu *Istius en pueri similem se moribus aptet*, quod videtur voluisse Ott., vbi est *sermonibus* pro *se moribus*. In Ott. pro d. s. indicatum est *Istius en pueri similem se fingere certet*. Ita edidit Fabricius, sed *fingere* mutauit in *reddere*. Omeisio non displicebat lectio quorumdam codicum suorum *pueri similem se moribus aptet*, nempe aoimo, qualis pueris esse solet, simplicissimo. In nostra lectione *fingere* est formare, quod non intellectum varietatem scripturae peperit.

405. Reg. *collo*: lege *colla*.

NOTAE.

396. CAPVT XV. *Qui in caelum ascendere velit, humilem, qualis puer est, esse oportere, ac ne vnum quidem decipiendum puerulum, et qui deceperit, dignas poenas daturum*. Matth. cap. 18. v. 1. etc., Marc. cap. 9. v. 33., Luc. cap. 9. vers. 46. cap. 17. vers. 2.

402. *Erroris laqueos*: vide not. ad h. l. v. 12. *Seclis* pro hoc mundo. *Vae mundo a scandalis etc. Certum est* poni solet pro *definitum, deliberatum est*. Hic significat *necesse est*. Obseruandum, Iuuencum sententias traiicere: nam apud Matthaeum prius reperitur, *Qui scandalizauerit vnum de pusillis istis etc.*, quod postea refert Iuuencus v. 404.

403. *Generabitur*: Quintilianus libr. 7. cap. 3. *Verba, quae litem generant*.

404. *Paruis*, pueris. Vide not. ad Dracont. l. 2. v. 313.

405. *Saxo molari*. Sic Prudentius de S. Quirino hymn. 7. Peristeph. v. 21. *Sum-*

Praecipitemque maris sese iaculetur in vndas.
Nec quisquam fastu paruos contempserit istos.
Horum custodes caelesti in sede tuentur
Altithroni vultum genitoris sidera supra.
Sed siquis pastor, cui pascua credita tondent
Centum balantes, vnam quum forte seorsum
Nescius error habet, quaesitor deserit omnes,
Vnius et totis lustrat vestigia siluis;
Illam si magno possit reperire labore,
Laetitia inuentae maior tum nascitur agnae,

VAR. LECT.

410. Ott. *Et siquis*: Ald., Bas. *Sed siquas*: Reg. cum aliis *Sed siquis*; in Reg. tamen mendose scriptum est *Set*. Ald. *tondant*: plerique *tondent*: in Rom. error est *tondet*. Sabatierius edidit *Sed siquis pastor: cui pascua credita, tondens – Centum balantes*, quod, opinor, ex ingenio eius est.

NOTAE.

mo pontis ab ardui – Sanctae plebis episcopus – In praeceps fluuio datur, – Suspensum laqueo gerens – Ingentis lapidem molae. Et Lactantius c. 15. De mortib. Persecut. *Domestici, alligatis ad collum molaribus lapidibus, mari mergebantur*. Lucas vocat *lapidem molarem*, Matthaeus, et Marcus *molam asinariam*, quia lapis superior molae ὄνος graece, hoc est, *asinus* appellabatur. Cato De re rust. c. 10. *Molas asinarias vnas, et trusatiles vnas*: al. *duas*. Quod attinet ad sententiam, Iuuencus ait, *Si rapiat, nectat etc. sese iaculetur etc.* Matthaeus ait: *Expedit ei, vt suspendatur mola asinaria in collo eius, et demergatur in profundum maris* Marcus: *Bonum est ei magis, si circumdaretur mola asinaria collo eius, et in mare mitteretur*. Sensus est: Qui scandalizauerit vnum ex his pusillis, maiores poenas dabit, quam si mola asinaria suspenderetur collo eius etc. Iuuencus videtur sic interpretari: Potius eligere deberes demergi in profundum maris etc., quam vnum ex his pusillis scandalizare. Fauet huic interpretationi Marcus, qui ita pergit: *Et si scandalizauerit te manus tua, abscide illam. Bonum est tibi debilem introire in vitam, quam duas manus habentem ire in gehennam*: et Lucas apertius: *Vtilius est illi, si lapis molaris imponatur circa collum eius, et proiiciatur in mare, quam vt scandalizet vnum de pusillis istis*. Quod in Euangeliario Tridentino sic refertur: *Expedit, vt lapis molae circumiectus sit circa collum eius, et proiectus sit in mare, quam vt scandalizet vnum ex pusillis istis*.

406. *Sese iaculetur*: vide l. 1. v. 424.

409. *Altithroni*, vt l. 1. v. 32. *Sidera supra*, praepositio postposita. Virgilius l. XI. v. 509. *Est omnia quando – Iste animus supra*.

411. *Balantes* pro ouibus poeticum est. *Centum* pro numero indefinito accipit Omeisius. Idem numerus in Euangelio refertur.

415. *Agnae*, nempe ouis.

Quam pro cunctarum numero quod nulla resedit:
Ex istis paruis genitor sic perdere quemquam
Non patitur, gaudetque suis increscere regnis,
Si fratrem proprium delicto commaculatum
Cernis, secreto mox dictis corripe solus.
Si tua verborum patiens moderamina laudat,
Labentis mentem frater lucrabere fratris.
Sin tua solius contemnet verba relinquens,
Tunc alius monitor pariter pia iussa frequentet.
Sed si decutiet doctorum frena duorum,

VAR. LECT.

416. Ald. *Quod pro*, postea obscure *quod nulla*, vel *quam nulla*. Alii *Quam pro cunctarum numero quod*. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *recessit*, ceteri *resedit*: quod amplectitur Reuschius. Oues enim a grege raro, aut nunquam solent recedere. Reg. distinguit *numero, quod nulla resedit – Ex istis: paruis* cum glossa in *paruis – ex pusillis*. Parum commoda est haec distinctio.

418. Ott. *concrescere*, alii *increscere*, vt vers. 402. pro *crescere*.

419. Reg., Ott. *proprium*, quod magis placet, quam *proprio* cum Rom., et editis. Respondet autem verbum *proprium* verbo *tuum*. Matth. cap. 18. v. 15. *Si autem peccauerit in te frater tuus... lucratus eris fratrem tuum*: et vers. 21. *Si peccauerit in me frater meus*.

420. Rom. *secretis*, quo fortasse respicit Reg. *secretim*: quamquam hoc ipsum aduerbium *secretim* a Tertulliano, et Ammiano vsurpatum est. De aduerbio *secreto* nonnihil dixi ad v. 205. libri huius.

423. Reg. a sec. m. *contemnit*; videtur prius fuisse *contemnet*. Ottobon., Reg., Rom., Dauentr., et Ald. *relinquens*: alii editi *reluctans*. Retineo *relinquens*, vt idem accusatiuus *verba* pro verbo *contemnet*, et participio praesenti *relinquens* deseruiat, vt in phrasi simili dictum vers. 304. h. l. *Abneget ipse sibi corpusque, animamque recusans*.

424. Mss. Reg., Rom., Ott. *Tunc alius monitor pariter*: in Ott. est *Tum*, quod metro non congruit, et fuit *alios*, ex quo factum *alius*. Fabr. *Tunc alius pariter monitor*: plerique editi *Tunc aliis pariter monitor*. Torn. *frequentes*: emenda *frequentet*.

425. Rom. *discutiat*, Ott. *dicutiet*, sed fortasse fuit *disentiet*. Reg. *descutiet*. Editi *decutiet*, quod verbum in discrepantia codicum mss. praeferendum videtur: siquidem occurrit etiam libro hoc vers. 193.

NOTAE.

416. Ablatiuus cum particulis *quam pro* eleganter ponitur post comparatiuum. Liuius libr. 10. c. 14. *Minor caedes quam pro tanta victoria fuit*.

419. CAPVT XVI. *Quonam modo aliena vitia corrigere oporteat*. Matth. c. 18. vers. 15. seqq., Luc. cap. 17. v. 3. Fratres, et sorores se inuicem appellabant christiani veteres. Consule Comment. ad Prudent. hymn. 2. Per. v. 73.

423. *Sin tua solius etc.*, si contemnet tua verba, quum solus, et secreto eum corripis.

424. *Alius monitor*: Matthaeus ait: *Adhibe adhuc tecum vnum, vel duos*, quod versu seq. explicat Iuuencus.

Tunc

Tunc ad concilium referantur crimina plenum,
Vt populi saltem sanetur pondere victus.
Sin et multorum contempserit efferus ora,
Sit tibi diuisae mulctatus nomine gentis.
Namque in concilium semper praesentia nostra
Adueniet, mediumque duum me stare necesse est,
Siue trium fuerit coetus sub nomine nostro.
Tum Petrus quaerit, quot fratri errata remittat,
Vel septem lapsus hominum si ferre liceret.
Christus prosequitur: Non septem crimina tantum,
Sed decuplata super donentur vulnera fratri.

VAR. LECT.

426. Westh. in textu *Tunc ad consilium*, ad marg. rectius *Tunc ad concilium*. Rom. in textu *concilium*, ad marg. *iudicium*.

429. Ott., Rom. ad marg. *diuersae*: melius *diuisae*. Ott., Reg. a pr. m. *mutatus*. Rom. cum editis probe *mulsatus*, vel *mulctatus*.

433. Bas. corrupte *Tum Petrus quaerit, quot fratri permittat*.

434. Mss. nostri omnes *Vel septem lapsus hominum si ferre liceret*, et glossa Reg. *ferre — sustinere*. Editi *An septem lapsus homini indulgere liceret*. Rarum quidem est *si* pro *an* cum *quaero*, et huiusmodi verbis, sed inuenitur tamen a bonis scriptoribus vsurpatum. Liuius libr. 31. cap. 9. *Ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset recte votum incertae pecuniae suscipi*: et libr. 39. cap. 50. *Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quaesisse, si incolumis Lycortas . . . . equitesque euasissent.* Restituenda ergo est Iuuenco sua scriptura ex codd. mss., eoque etiam magis, quia eadem phrasi vsus est h. l. v. 593. *Tum quaerit Christus, calicem si sumere possent*.

NOTAE.

427. *Populi*, nempe multitudinis.

429. Iuuencus pro excommunicato accipit, vt exponit Koenigius.

431. *Duum* pro *duorum*. Priscianus l. 7. docet, in neutris solum dici *duum*, in masculinis *duorum*. Sed apud antiquos reperitur et *duorum* in neutris, et *duum* in masculinis. Confer Charisium l. 1., et Ciceronem in Orat. cap. 46.

433. CAPVT XVII. *Veniam dandam erranti septuagies septies*. Matth. cap. 18. v. 21. etc., Luc. cap. 17. v. 4.

436. *Decuplata*, decupla, decies in se continens numerum septem, adeoque septuagies septies, vt in Euangelio legitur. Apud Iuuenco antiquiores non inuenitur *decuplatus*. Koenigius ex Augustino profert *numerus decuplatus*. Liuius libr. 39. c. 44. dixit: *Vti ea quoque decuplo tanto pluris, quam quanti essent, aestimarentur*. Quam scripturam a Manutio, et Scheffero probatam, a Grutero, et Gronouio solicitatam, hic locus Iuuenci tuetur. Alii apud Liuium legunt *decem tanto*, alii aliter. *Super*, vt alibi dictum, est insuper, praeterea. *Donentur*, condonentur: de quo vide not. ad l. 2. v. 81. Sabatierius coniungit *superdonentur*. De

Nam caeli regnum domini praediuitis aulae
Consimile est, nummi rationem qui sibi poni
Iusserit, et seruum, debentem multa talenta,
Praecipit abreptum cum coniuge, progenieque,
Atque opibus cunctis venali nomine sisti.
Tum seruus dominum prostrato corpore adorat,
Et spondet, spatii sibi si foret vlla facultas,
Omnem nummorum domino dissoluere summam.
Commouit dominum famuli miseratio flentis,
Cunctaque trans meritum concessit debita seruo.
Ille sed egrediens conseruum limine in ipso
Nactus constringit: tum debita fortior vrget

VAR. LECT.

437. Mss. omnes nostri *domini*, et glossa Reg. *pro domino*. Editi *domino* non male: sed retinere praestat codicum mss. lectionem.

444. Rom., Ald., Bas. *persoluere*: alii *dissoluere*, vt supra v. 395. *dissolue*.

447. Bas. *limite in ipso* minus bene, et fortasse mendose.

448. Hadam., Poelm. in textu, Fabr. *fortius*. Mss., et plerique editi *fortior*.

NOTAE.

voce *vulnus* pro iniuria, casibus aduersis etc. vide comment. ad Prudent. Psychom. v. 695., et hymn. 9. Peristeph. v. 7. Sumitur etiam pro scelere, et crimine, vt probat Arntzenius ad Sedulium libr. 4. vers. 77.

437. CAPVT XVIII. *Parabola, Cuinam simile sit regnum caelorum*. Matthaei c. 18. vers. 23. seqq.

441. *Sisti*: verbum forense.

442. *Adorat*: sacer textus: *Orabat eum*. Versiones veteres vel sic, vel *Rogabat eum*. Euangeliarium Tridentinum: *Et obsecrauit dominum suum, dicens*. In Cantabr. inuenio verbum Iuuenci: *Cadens autem seruus ille, adorabat eum, dicens*.

446. *Trans meritum*, vltra, praeter meritum. Saepe *trans* accusatiuum loci regit. Translate auctor Declamationum sub Quintiliani nomine decl. 6. c 10. *Non nisi ab vltimo parricidio exigitur poena trans hominem*, nempe vltra vitam hominis, seu postquam homo esse desiit. Koenigius interpretatur *trans meritum*, h. e., gratis, praeter, vel supra meritum.

448. Matthaeus: *Et tenens suffocabat eum*, quia ad soluendum adigebat. Hinc *constringit*, quod significat etiam suffocare, suggillare, vt dixi in not. ad libr. 2. v. 752. Metaphorice autem haec dicuntur, vt hispanice *Me sofoca, No me deja respirar*. Apuleius Metam. l. 9. *Philebum, ceterosque comites eius inuolant auidi, colloque constricto . . . identidem vrgenti sermone comprimunt etc.* Cui loco vtraque significatio congruit. De hoc verbo *suggillo* alia legi possunt apud Mazochium tom. 1. Spicil. Biblic. c. 27. Genes. v. 38. 39. In Euangeliario Tridentino hic locus ita exhibetur: *Et detinens illum, suffocabat illum, dicens: Redde mihi, quod debes*.

Persolui, precibusque locum truculentus abegit,
Carceris et mersum tenebris, poenisque premebat.
Quae postquam dominus famulorum noscere verbis
Incipit, adducto ingessit iustissima sermo
Dicta dolens, iramque mouet, iussisque seueris
In tormenta ferum detrusit, cuncta reuoluens
Debita, dum dignis lueret per vincula poenis.
Sic vobis faciet Genitor, qui culmina caeli
Possidet, immites saeuo si pectore fratrum
Peccata orantum dure punire voletis.
Talia dicta dedit, Galilaeiaque arua reliquit
Iudaeamque petit, qua pinguia rura silenter

VAR. LECT.

450. Reg. *Carceris immersum tenebris*: alii *Carceris et mersum tenebris*. Rom. mendose *Carceris et emersum*.

455. Ald., Bas., Reusch. *quae* pro *dum*. Plerique *dignis lueret per vincula poenis*. Fabricius mutauit scribens *dum dignas lueret per vincula poenas*: quod minus placuit Reuschio. Melius enim dicitur *luere peccata*, quam *luere poenas*.

458. Rom. mendose *volentis*: qui error in Aldi textum irrepsit, et inde in Basileensi editione transcriptus est. Aldus in Erratis mendum correxit, sed nouo errore scripsit *duras punire voletis* pro *dure*.

459. Reg. *Galileaeque arua*; Ott. *Galileaque arua*, sed videtur fuisse *Galileneque arua*. Rom., Ald., Dauentr., Torn., Bas. *Galilaeaque rura*, quod verbum v. seq. occurrit. Reuschius edidit *Galilaeaque arua* cum hiatu. Omeisius Barthio tribuit *Galilaeinque arua*, quod melius est. Hadam., Fabr., Poelm. *Galilaeaeque arua*. Reuschius cum Cantabr. *relinquit*: alii *reliquit*.

460. Reuschius scribendum monet *petit* pro *petiit*, si v. superiori scribatur *re-*

NOTAE.

449. *Abigo* cum datiuo. Silius libr. 8. v. 124. *Quae dum abigo menti*. Reuschius ait: Rem duram duro, et inusitato verbo expressit.

452. *Ingessit dicta*, vt apud Horatium l. 1. sat. 5. v. 11. *ingerere conuicia*, apud Liuium l. 2. c. 45. *ingerere probra*.

453. *Dicta* aliquando sunt conuicia: Plautus Pseud. 1. 3. 125. *Iam ego te differam dictis meis, impudice. Iramque mouet*, scilicet acuit, attollit, sibi concitat iram.

454. Debitores olim a creditoribus tradebantur non solum in carcerem, sed etiam in tormenta.

459. CAPVT XIX. *Vxorem non dimittendam nisi ob fornicationem. Item non arcendos esse a benedictione infantes*. Matth. cap. 19. vers. 1. seqq., Marc. cap. 10. v. 1. etc., Luc. c. 18. v. 15.

460. *Silenter*: similia aduerbia a lexicographis omissa colligit Koenigius, vt *vrgenter* ex Cypriano, *proficienter* ex Augustino, *accidenter*, et *consentienter* ex Boethio.

Agmine Iordanis viridis perrumpit amoeno.
Nec minus in stratis aegros donare salute,
Sublimisque Patris concedere munera perstat.
Ecce pharisaei tentantes quaerere pergunt,
Coniugis an liceat reiectum scindere vinclum,
Quidquid erit, laesi tangit quod corda mariti.
Haec vbi percepit, depromit talia Christus:
Principio deus in terris par dispare sexu
Constituit, iussitque vno de corpore necti,
Amborumque animas iunctis inolescere membris.
Quod deus ergo iubet proprio concrescere verbo,

VAR. LECT.

liquit. Sed parum sibi constat; nam v. sup. scribit *relinquit*, neque obstare ait, quod praecessit *dedit*, quod mille exemplis probari posse ait. Cur ergo scribi non poterit *petit* in praesenti, quamuis praecesserit *reliquit* in praeterito? Rom. *silentis*, fortasse librarius voluit *silenti*, scilicet *agmine*. Non video sane, neque indicant lexicographi, quisnam Iuuenco antiquior aduerbium *silenter* vsurpauerit.

461. Mss. *perrumpit*: Ald., Fabr., Reusch., Poelm. pro d. s. *prorumpit*. Hadam., Poelm. in textu *prorupit*. Reg. *amoenos*, sed glossa indicat, coniungi cum *agmine*, adeoque legendum *amoeno*.

462. Ott. *aegros*, sed correctum est *aegris*: sic legendum postea *salutem*. Rom., Ald. *aegris donare salutem*. Reg., Had., Poelm. *aegros donare salute*.

463. Rom., Dauentr., Reusch., Westh. ad marg. *perstat*: Reg., Ottob. cum aliis editis *praestat*.

465. Torn. *retectum*: corrige *reiectum*.

466. In Ottob., et Reg. videtur fuisse *Quidquid erit tale si tangit*: correctum deinde *Quidquid erit laesi tangit quod*. In Ott. factum *tanget* ex *tangit*. Rom. *Quidquid erit; laesi tangit quae*. Had., Dauentr., Poelm. *Quidquid erit, laesi tanget quod*. Ald., Bas. *Siquid erit, laesi tangat quod*. Ald., Bas. *Siquid erit, laesi tangat quod*: Euangelio magis congruit *Quidquid erit*. Primam scripturam Ott., et Reg. libenter admitterem: sed altera clarior est.

470. Reg., Rom., et a pr. m. Ott. *animas*. Editi *animos*. Rom. cum aliis in textu *inolescere*, sed ad marg. *increscere*.

NOTAE.

461. *Agmen aquae* poetae vocant perennis fluuii vicem; quos imitantur christiani, Iuuencus, Cyprianus, Victor, et Auctor De laudibus Domini, vt obseruat Barthius l. 35. Aduers. cap. 16. pag. 1617.

463. *Perstat* pro pergit, perseuerat cum infinitiuo vsitatum est a Silio, et aliis.

465. Io *reiectum* primam producit exemplo Virgilii, et aliorum, quod in similibus compositis saepe accidit.

466. *Corda mariti*, h. e., maritum. Persius, sat. 6. v. 10. *Cor iubet hoc Enni*. Sic Martialis, et alii.

470. *Inolescere*, adolescere, coalescere, copulari, adhaerere, apud Virgilium, Columellam, Silium, Prudentium. Vers. seq. *concrescere* idem significat.

Illicitum est hominum foedo secernere luxu.
Moses praecepit, quod pectora dura videret,
Scribere discidium, quo saxea corda reuinci
Per proprios apices possint sub iudice flammae.

VAR. LECT.

472. Reg., Ottob. *heminum*, quod editum est ab Aldo. Rom. cum plerisque editis *homini*.

473. Reg., Ott. *Moyses praecepit*. Ald., et alii editi *Moses praecepit* Rom. *Moyse praecepit*. Posset scribi *Moseus praecepit*. Pro *praecepit* bene esset *permisit*: hoc enim verbo sacra scriptura vtitur Matth. cap. 19. v. 7. seq. *Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudii, et dimittere? Ait illis: Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autem non fuit sic*. In Euangeliario Tridentino: *Aiunt illi: Quare ergo Moyses praecepit dare libellum repudii, et dimittere? Dicit illis: Propter duritiam cordis vestri permisit vobis Moyses remittere vxores vestras: ab initio enim non ita factum est*. Discrimen vtriusque verbi notsuit auctor operis imperfecti in Matth. homil. 32. *Bene dixit: Quia Moyses hoc permisit, non praecepit*. Nihilominus retineo verbum *praecepit*, quo etiam Tertullianus libr. 4. aduers. Marcion. vsus est: *Moyses propter duritiam cordis vestri praecepit, libellum repudii dari; a primordio autem non fuit sic*. Accedit, Marcum aliis verbis rem hanc exponere: *At ille respondens, dixit eis: Quid vobis praecepit Moyses? Qui dixerunt: Moyses permisit libellum repudii scribere, et dimittere. Quibus respondens Iesus ait: Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis praeceptum istud*. Moyses igitur praecepit, scribi discidium, si vir repudiare vellet vxorem, non vero praecepit repudium ipsum.

474. Mss. cum plerisque editis *discidium*: nonnulli editi *dissidium*. Vide l. 1. vers. 568.

475. Rom., Ald., Bas. *possent*: alii *possint*. Rom. cum multis editis *flamma*.

NOTAE.

475. Innuit Iuuencus, repudium solum fuisse permissum iudaeis in foro politico, et ciuili, non in foro conscientiae. Non ergo Moyses abusum hunc probauit, sed potius certis limitibus circumscripsit, ne licentius vagaretur. Constituit enim, libellum repudii necessario scribendum ab iis esse, qui vxores repudiarent, vt res sub iudice posset cognosci. Huc pertinet, quod Iuuencus l. 1. v. 567. ait, *Praecipiunt veteres, siquis connubia rumpit, – Scribere discidium, iuris feralia verba*. Lex repudii Deuter. c. 24. v. 1. etc. haec erat: *Si acceperit homo vxorem, et non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam foeditatem, scribet libellum repudii, et dabit in manu illius, et dimittet eam de domo sua. Cumque egressa alterum maritum duxerit, et ille quoque oderit eam, dederitque libellum repudii ... vel certe mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in vxorem etc.* In huius legis interpretatione iudaei inter se discrepabant. Alii tenebant, repudium solum permitti ex aliquo graui crimine contra honestatem. Alii defendebant, quamuis leuiorem, mitioremque causam sufficere, vel eam etiam, quod vxor minus grata viro videretur. Christus legem de causa fornicationis intelligi docuit; ac simul ex interpretatione Iuuenci ostendit, eam causam non valere ad perfectam matrimonii dissolutionem in foro conscientiae. Aliud est de diuortio, seu separatione tori.

Nam temere exoluet casti qui iura cubilis,
Alteraque illius thalamis sociabitur vxor,
Crimen adulterii populo sub teste subibit.
Discipuli referunt: Vrget lex ista virorum,
Seruitiique premit non aequo pondere partem,
Vt melius fuerit thalamis caruisse perosis.

V A R. L E C T.

Reg., Ott. *flammae*, et glossa in Reg. *flammae - irae vtriusque, viri, et vxoris.* Alia glossa in Reg. *apices - repudii.* Westh. in textu *flammae*, ad marg. *flammas*, quod mendum videtur pro *flamma*. Locus obscurus, siquis alius. Diuinabam *sub iudice flammei*. Erat enim *flammeum* velum croceum, seu luteum, quod nouae nuptae gestabant in signum indissolubilis coniugii. Iudex ergo flammei erit, qui de matrimonii legitima solutione cognoscebat.

476. Ott. *exoluit*, inde factum *exoluet*.

481. Ald., et Bas. cum interrogationis nota *perosis*? Alibi deest ea nota.

N O T A E.

476. Libr. 1. v. 570. *Nam casti iura pudoris etc.* Sensus est: Qui sine libello repudii dimittit vxorem, aliamque ducit, adulter palam iudicabitur.

479. Sensus est: Lex ista coniugii perpetui vrget partem virorum, eamque premit non aequo pondere seruitii. Mattheus ait: *Dicunt ei discipuli eius: Si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere. Nubere* proprium est feminae: sed reperitur a christianis vsurpatum de viro. Graece est γαμῆσαι, vxorem ducere. Hieronymus epist. ad Amand. tom. 4. *Si ita est, non expedit homini vxorem accipere.* Augustinus in Psalm. 103. *Si talis est causa cum vxore, non expedit ducere.* Cur autem haec lex viro, et feminae non aequa dicetur? Nam sicut viro non licet a matrimonio resilire, ita neque vxori. Aduertendum est, non licuisse feminis repudiare viros, vt testatur Iosephus Antiquit. l. 15. c. XI. *Salome libellum repudii marito mittit praeter legitimum morem patriae. Lex enim nostra solis maritis hoc ius permittit, mulieribus autem ne dimissis quidem fas est nubere, nisi prioris viri permissu.* Quum ergo pro viris lex repudii data esset, quo magis licentia repudiandi coerceretur, eo grauius est viris vinculum matrimonii. Christus ergo vxorum causam relinquebat in eo statu, in quo erat, quantum quidem ad libertatem repudiandi spectat; at virorum causam difficiliorem reddebat. Putabant autem iudaei, hac in re magis concedendum esse viro, qui caput est feminae, quam feminae, quae viro subiecta esse debet: adeoque aegre ferebant, ipsis repudium, et polygamiam prohiberi. Aliae etiam gentes viris diuortium permittebant, non vxoribus. Hinc Medea apud Euripidem v. 230. querebatur: *Quaecumque sunt animalia mente praedita, - Miserrimum horum mulierum genus sumus. - Grandi pecunia ante omnia namque adigimur - Emere maritum, hoc est, dominum emere corporis. - Tum grauius istud, ac periculosius, - Quod iacitur ancipiti exitu semel alea, - Bonone nubas, an malo: nam repudia - Inhonesta nobis, nec nostrum est diuertere.* Lege christiana separatio tori aeque vxori, ac viro permittitur certis de caussis. Cornelius a Lapide ex veterum dictis ostendit, ob feminarum ineptias matrimonii onus grauius esse viris, quam mulieribus.

481. *Perosis*, odio dignis. *Perosus* est, qui odio habet; sed hic passiue sumitur, vt a Tertulliano non semel.

Respondit Dominus: Non omnes pondere tanto
Subiicient humeros: lectae sunt talia dona
Virtutis. Trino truncantur corpora more,
Quae nulla gaudent genitali lege tororum.
Namque alios tales progigni in luminis oras
Comperimus: plerosque hominum vis ferrea sexu
Exuit: ast alios ipsos sibi demere constat
Pro caeli regnis pronum de pectore amorem.
Quisque capax fuerit, celsa virtute capessat,
Quod paucis, lectisque deus vult pandere munus.
Haec ait, et pueros, quos gaudens cura parentum
Cum precibus laetis certatim hinc inde ferebat,
Suscipit, et plebem sectantum, quod prohiberet,

VAR. LECT.

483. Poelm. *alia* mendose pro *talia*. Plerique *lectae*: Poelm. pro d. s. cum Ott. a pr. m. *laetae*. Rom. *lectis*: quod etiam vult Reg., vbi est *lecti*, sed glossa *perfectis viris* indicat *lectis*. Distinguunt vero Rom., et Reg. *lectis sunt talia dona*. – *Virtutis trino truncantur corpora more*: quae distioctio incpta est.

484. Hic versus ita corruptus legitur In Rom. *Vir tuus trino truncatur corpore amore*. Reg. *Virtutis trino truncantur corpora amoro*. Lege cum aliis *Virtutis*. *Trino truncantur corpora more*.

485. Koenigius suspicatur *geniali lege*.

486. Poelm. pro d. s. *luminis auras*: communis lectio *luminis oras*.

488. Rom., Ald., Torn. *atque alios*: plerique *ast alios*. Ald., Torn., Bas. *ipsis sibi*. Mss. cum aliis editis *ipsos sibi*.

491. Westh. in textu *laetitque deus*, in marg. *laetique deus*. Neutrum quidem ferri potest.

492. Rom., Ald., Bas. *gaudens quos*: alii *quos gaudens*.

493. Mss. cum plerisque editis *laetis*: nonnulli editi *laeti*. Reg., Torn., Fabr., Poelm. in textu, Hadam. *ferebant*: Rom., Ott. cum aliis *ferebat*. Si legas *laeti certatim hinc inde ferebant*, intellige, esse mutationem generis, et numeri.

494. Sabatierius edidit *sectantem*, et pro d. s. addit *sectantum*, quod vnice in no-

NOTAE.

482. *Pondere*, h. c., sub pondere. Omeisius ex Virgiliu l. 6. v. 465. profert: *Teque aspectu ne subtrahe nostro*, et ex Ennio *Esuriente leone exculpere praedam*. Sed haec alio pertinent

484. Verbum *truncare* Cellarius contra nonnullos aureae latinitati restituit.

487. *Vis ferrea hominum*, nempe homines ferro etc., siue acies ferri, aut culter.

489. *Pronum*, scilicet ad venerem.

490. Ouidius l. 8. Met. v. 243. *Animi ad praecepta capacis*. Verba Matthaei sunt, *Qui potest capere, capiat*. Iuuencus exponit, Qui potest accipere, accipiat. Mazochius ad h. l. *capere* accipit pro *glutire*, *concoquere*, quod de durioribus dicitur, quae non possunt concoqui, siue facile credi.

Increpat, ac tales affirmat regna mereri
Aulae caelestis. Sanctas his ordine palmas
Imponit, redditque humeris portare parentum.
Ecce sed e populo iuuenis, cui rura, domusque,
Et gaza stabat, rerum possessio fulgens,
Accedit, Christumque palam summissus adorat:
O bone praeceptor, dic nunc, quae facta sequamur,
Vt mihi perpetuam liceat comprendere vitam?
Huic auctor vitae tum talia reddit Iesus:

VAR. LECT.

stris mss., et editis inuenitur. Vide v. 564. l. 2. Rom. non male *probiberent*.

496. Fabr. *biuc*: alii *bis*.

497. Deest hic versus in Torn. Putabat Gallandius, eum desiderari in editionibus, quae editionem Reuschii praecesserant: sed adest in Ald., Fabr., Hadam., Poelm., Dauentr., et aliis. E mss. nostris Ott., Reg. *redditque bumeris*, Rom. cum editis *redditque vluis*. Veram censeo lectionem *redditque bumeris portare*: nam *bumerus* proprie est laeertus, siue os superius brachii ab scapula ad cubitum. Praeterea alio sensu communiori humeris possunt filil portari.

498. Reg. *iura*: melius *rura*.

499. Ott., Rom., Bas. *Et gaza distabat rerum possessio fulgeus*. Torn. *Et gazae, et rerum stabat possessio fulgeus*. Reg. *Et gazae astabant rerum possessio fulgeus*. Hadam., Fabrie., Poelmann. *Et gazae stabat rerum possessio fulgens*. Ald., Reusch. *Et gaza stabat rerum possessio fulgeus*, producta videlicet vltima in *gaza* ob *st* dictionis sequentis. Beda De arte metr. ait, Iuueneum corripuisse primam in *gaza*: viderat aliquem eodicem, in quo hie versus legebatur, vt in Ott., et Rom. *Et gaza distabat*. Sed quum Iuuencus paulo post primam in *gaza* producat, neque huic loeo satis eongruat verbum *distabat*, in eam descendo sententiam, vt credam, eorruptam eam esse lectionem. Bedae verba suot eap. De commun. syllab. *Octauus modus est, quum correptam vocalem in eadem parte orationis sequitur z consouans graeca duplex. Est enim louga in boc. Iuueuci: Difficile est terris affixos diuite gaza. Est breuis iu boc eiusdem: Et gaza distabat rerum possessio fulgeus*. Gap. praeced. De syllaba dixerat: *Nam et z quoties in eadem parte orationis breuem sequitur vocalem, potest eam producere, si ita voluerit poeta, vt GAZA*. Verum, dissentientibus inter sese codieibus mss., et libris editis, amplector scripturam Aldi *Et gaza stabat*, quam fortasse librarii mutarunt, quia absurdum ipsis videbatur, quod vltima in *gaza* produceretur.

503. Mss. nostri *Hic auctor*. Editi *Huic auctor*.

NOTAE.

495. *Mereri*; Koenigius probare vult, hoc verbum pro impetrare sine vllo respectu ad meritum proprie dictum a scriptoribus ecclesiasticis vsurpari. Et aliquando quidem ita accidit: saepe tamen operibus iustorum verum meritum tribuitur.

498. CAPVT XX. *Diuitem difficile introire in regnum caelorum*. Matth. c. 19. v. 16. seqq., Marc. cap. 10. v. 17., Luc. cap. 18. v. 18.

Nunc

Nunc demum quaeris, veteri quae lege tenentur?
Non hominis perimes vitam, non furta tororum
Inuades, quaestumue alienis noxia rebus
Mens, aut dextra leget, non testis falsa loqueris.
Sit genitor, genitrixque tuo sublimis honore,
Proximus et puro pro te tibi cedat amore.
Ille dehinc: Cuncta haec semper mihi perpete cura
Obseruata reor; sed nequid forte relictum
Desit, praesenti liceat me voce moneri.
Tum Christus fatur: Nunc si perfecta requiris
Prendere praecelsis meritis fastigia vitae,
Omnia, quae proprio retines solus dominatu,
Distrahe, et ad miseros confer securus egentes.

VAR. LECT.

504. Rom. *Tunc demum*: lege *Nunc demum*. Bas., Torn. *qua*, et Torn. cum interrogationis nota *tenentur*? Retine *quae lege tenentur*? Interrogatio ab aliis omittitur, sed recte ex Euangelii textu adhibetur.

507. Reg., Rom., Ott. a pr. m. *liget*, quod ab Ald., et Bas. editum est. Alii editi *leget*. Rom. mendose *Mens haud dextra* pro *Mens, aut dextra*. Idem Rom. *loquaris* pro *loqueris*.

510. Reg. *isthic*, Rom. *ista haec*, Ott. *cuncta haec*, sed videtur fuisse *cuncta isthaec*, quod metro aduersaretur. In Reg. etiam videtur abrasum *cuncta*. Editi *ista haec*, aut *Isthaec*. Magis accedit ad verba Matthaei *cuncta haec*: sic enim habet cap. 19. v. 20. *Omnia haec custodiui etc.* Euangeliarium Tridentinum: *Omnia ista obseruaui a iuuentute mea*.

514. Rom. mendose *Praetendere* pro *Prendere*. Poelm. pro d. s. *pro celsis*: lectio communis *praecelsis*. Et Iuuencus quidem ita solet loqui, vt *praestupidus*, *praepulcher*. Mss. nostri cum Ald., Dauentr. *fastigia vitae*. Hadamar., Fabr., Poelm. *vestigia vitae*. Illud magis placet ex Matth. cap. 19. v. 21. *Si vis perfectus esse etc.*

516. In Fabr. mendum est *Distrahe, et miseros*.

NOTAE.

505. *Furta tororum*: vide v. 170. h. l. cum nota.

506. *Inuades*: confer not. ad Dracont. l. 3. v. 319. *Inuasor thalami*.

508. Praeceptum de honorandis parentibus Iuuencus eleganter ita transtulit, vt ait Cellarius Latinit. graeciss., et poet. in posterior. cur., vbi cum Valla obseruat, *genitor*, et *genitrix* poetis, quam oratoribus frequentiora esse.

509. *Proximus* substantiuum soli ecclesiastici scriptores habent ex imitatione graecismi sacri, vt notat Cellarius Poster. cur. latin. ecclesiast. At Forcellinus eadem significatione *proximus* vsurpari a Val. Maximo l. 6. c. 9., et a Quintiliano declam. 259. obseruat. Matthaeus ait: *Diliges proximum tuum, sicut te ipsum*, quod non satis clare a Iuuenco hoc versu exprimitur.

516. *Distrahe*, vende. Vide not. ad Dracont. v. 510. l. 2.

Tum thesaurus erit caeli tibi conditus arce,
Virtutisque tenax vestigia nostra sequeris.
Haec adolescentis veniunt vbi dicta per aures,
Deiecit vultum, tristisque in tecta refugit.
Tum sic discipulis vitae spes vnica fatur:
Difficile est terris affixos diuite gaza
Auelli, caelique leues in regna venire.
Nam citius tenuis per acus transire foramen
Deformis poterunt immania membra cameli,
Quam queat vt diues caelestia regna videre.
Talibus attoniti comites, stupidique silebant,
Voluentes, quae tanta foret sub pectore virtus
Humano, talem possit quae prendere vitam.
Respicit aeternae iustorum gloria vitae,
Atque ait; Haec homini forsan videantur acerba,

VAR. LECT.

526. Hadam. mendose *Quam queat diues*. Ald. cum aliis *Quam valeat diues*. Mss. cum Poelm. in textu *Quam queat vt diues*. Westh. in textu *Quam diues valeat*, ad marg. *Quam queat diues*.

529. Reg. *Humanum*: corrige *Humano*. Rom., Reg., Ott. a pr. m., Torn., Ald., Bas. *possit*: alii *posset*. Rom. *quae possit*, reliqui *possit quae*.

NOTAE.

519. Notanda phrasis *veniunt per aures* pro *veniunt ad aures*.

522. Interpretatur Euangelium de diuitibus, qui terris, diuitiisque affixi sunt.

523. Glossa Reg. *leues – volentes*, fortasse *volantes*.

524. Sic Sedulius l.4.v.9. *Namque foramen acus sicut penetrare camelus – Membrorum prae mole nequit: sic diues, opima – Fertilitate tumens, tenuem non possit adire – Caelestis regni ducentem ad limina callem*. Nonnulli euangelicum prouerbium accipiunt de fune nautico; nam prouerbium Talmudicum est: *Grauis est exitus animae ex corpore, vt rudentis per foramen angustum*. Sed quum funis nauticus, siue rudens apud Suidam dicatur κάμιλος, *camilos* per iota, non καμῆλος, *camelos* per *e* longum, et aliunde prouerbium etiam Talmudicum sit, *Non est Elephas, qui intret per foramen acus*, de camelo bestia cum plerisque veteribus, recentibusque interpretibus prouerbium euangelicum aequum est explicare. Extant duae de hoc prouerbio dissertationes, altera Ioann. Philippi Pfeiffer, altera Ioannis Sommerin. Euangeliarium Tridentinum sic nobis exhibet hunc locum: *Facilius est camello per cauerna acus pertransire, quam diuitem introire in regna caelorum*. Correctio veteri manu *cauernam*. Proprie autem *cauerna* est locus cauus, et pro foramine aliquando accipitur.

Sed deus electis facilem praepandit in aethra,
Possibilemque viam, virtus quam celsa capessat.
Tum Petrus, fidei munitus moenibus, infit;
Omnia nostrorum proiecta reliquimus omnes,
Et tua iussa sequi nobis spes vnica restat.
Quid nostris animis superest? dic, Christe, precamur.
Talibus ad Petrun verbis respondit Iesus:
Vos quicumque meum mentis penetralibus altis
Credentes seruatis iter, quum sederit alte
Progenies hominis, celso quem cinget honore
Maiestas, bis sex illic pulcherrima virtus
Constituet vobis sublimi in vertice sedes,
Iudiciumque hominum pariter tractare licebit.

VAR. LECT.

532. Forte praestaret legere *aethram*.

533. Rom. *capesset*, Reg., Ott., Dauentr., Torn., Ald. *capessat*. Hadam., Poelm. *capessit*.

534. Ott. *monitus*, bene emendatum per *munitus*. Rom. in textu, Ald. *inquit*:. Rom. ad marg. cum aliis *infit*.

535. Poelm. pro d. s., Fabr., Ald. *nostra olim*. Alii cum mss. *nostrorum*. Rom. *relinquimus*: corrige *reliquimus*.

538. Mss. *respondit*: editi *respondet*.

541. Helmst. *quam*: alii *quem* eodem sensu per synthesin, seu mutationem generis, vt si praecessisset *filius hominis*. Rom., Ott. a pr. m. *cingit*: melius *cinget* in Ott. a sec. m., et aliis.

543. Torn. corrupte *sublimis in vertice*. Reg. *sublimi vertice*. In Ott. ex *sublime vertice* factum *sublimi in vertice*.

NOTAE.

532. *Praepandit*: delectatur Iuuencus verbis compositis praepositione *prae*, vt dixi ad v. 514. h. l. Alioquin *praepando* verbum est Ciceronis, Lucretii, Plinii. *Aethra* est accusatiuus per syncopen ab *aether*, *aetheris*, *aethera* graeco more. Libr. 4. v. 68. dixit similiter *in aethra*, vt ex nostris mss. legemus.

533. Quintilianus l. 3. c. 8. *Nostri possibile nominant; quae vt dura videatur appellatio, tamen sola est*. Iurisperiti veteres frequenter ea voce vsi sunt. Pro eadem voce allegatur Pomponius I. C. Omitto christianos Lactantium, Prudentium, Sedulium, alios. Durius verbum est *possibilitas*, quod tamen apud Ammianum, Palladium, Martianum Capellam, Arnobium reperire licet. *Virtus quam celsa capessat* repetitum ex v. 490. *Celsa virtute capessat*.

534. CAPVT XXI. *Iesus promittit centuplum recepturum, qui bona omnia reliquerit propter deum: et primos fieri nouissimos*. Matth. cap. 19. v. 27. etc., Marc. c. 10. v. 31., Luc. c. 13. v. 30. *Petrus fidei munitus moenibus*, vt v. 271. *Sed stabilis Petrus*.

537. *Quid nostris animis superest*? videlicet *Quid ergo erit nobis*? vt ait Matthaeus.

544. *Tractare* praeter alia significat etiam exercere, administrare.

Hic quicumque sui linquet generisque, domusque
Gazas, affectusque omnes pro nomine nostro,
Centuplicata dehinc capiet, vitamque perennem.
Primorum meritum postremi transgredientur,
Vltima praeteriti capient vix praemia primi.
Sedulus vt ruris dominus, cui dulcia fundum
Pinguibus in campis late vineta coronant,
Hic, vbi progressus primo cum lumine solis,
Conduxit iuuenum fortissima robora, pactus
Vnius in lucis certa mercede laborem,
Et sua tum iussit cultu vineta polire.

VAR. LECT.

545. Rom., Ald. *Sic*: alii *Hic*. Ott. *liuquit* pro *liuques*.

552. Rom. *Sicubi progressus*, quod rectius videtur, quam *Hic vbi progressus* in aliis. Id autem retineri potest commoda interpunctione. In Basil. *gressus* pro *progressus*, et in Torn. *solus* pro *solis* mendum.

553. Rom. *pacis*, emenda *pactus*.

554. Rom. *laborum* non bene pro *laborem*.

555. Ald. *poliri*.

NOTAE.

546. Seruius ad v. 763. l. 2. Aeneid. affirmat, *gazam* singularis tantum numeri esse. At in plurali *gazas* dixerunt Lucretius, Horatius bis, Seneca Tragicus ter etc. *Affectus omues* vocat fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios. Apuleius l. 2. de dogmat. Plat. *Charissimis orbatus affectibus*. Capitolinus in Antonino Philos. c. 24. *Non ets satis motus defectione Cassii, nec iu eius affectus saeuiit*, et in Maximino cap. 23. *Milites, quorum affectus iu Albauo mou te eraut*. Hieronymus libr. 3. in Matth. c. 10. *Qui ergo propter fidem Christi, et praedicatiouem euangelii omnes affecsus contempserint, atque diuitias, et seculi voluptates, isti centuplum recipient etc.* Plures alios allegant Koenlgius, et Schoettgenius.

547. *Ceutuplicata*: vox Fulgentii Mythologi, Prudentii, et similium. Plinius libr. 6. cap. 23. aduerbium *centuplicato* vsúrpauit.

548. Reuschius obscuritatem in Iuuenco notat: sed clariora non sunt verba Matthaei: *Multi autem eruus primi nouissimi, et nouissimi primi*.

550. CAPVT XXII. *Parabola de operariis iu viuea conductis*. Matth. c. xx. vers. 1. etc.

551. *Corouans*, cingunt. Lucretius l. 9. vers. 335. *Lacum myrteta coronant*. Virgilius l. 9. vers. 380. *Aditum custode corouaus*. Fortasse apud Iuuencum *corouaut* ponitur pro implent, vt l. 2. v. 143. *Vudasque coronaus*. Vinetum vero in hoc a vinea differt, quod plures vineas contineat, vt totum a parte. Infra vers. 712. *Cui iugera multa uiteutis – Vineti sepes circum dentata coercet*.

553. *Iuueuum robora*, iuuenes robustos. Vide not. ad l. 1. vers 478.

555. *Polire*, excolere, verbum rei rusticae proprium. Nonius cap. 2. n. 339. *Politioues, agrorum cultus diligentes, vt polita omnia dicimus exculta, et ad uito-*

Ipse sed egrediens, vbi tertia venerat hora,
Inuenit ecce alios, operique accrescere iussit,
Pro meritis operum promittens praemia digna,
Illi non aliter laeti praecepta sequuntur.
Ast vbi sexta dehinc lucis transfluxerat hora,
Haud secus hinc alios iuuenes conducere pergit.
Horaque nona dehinc vbi solis cursibus acta est,
Tunc alios pariter conductos iussit adire.
Vltima labentis restabat portio lucis:
Egressus cernit iuuenes, causasque requirit,
Cur pigris manibus torperent otia lenta.
Aiunt, conductoris quod praecepta fuissent
Nulla sibi. Dominus mox hos insistere ruri

VAR. LECT.

556. Hadamar. *venerit* pro *venerat*. Poelm. vtramque lectionem indicat *venerat*, et *venerit*.

557. Mss. nostri cum Cantabr. apud Reuschium *operique accrescere iussit*. Torn., Poelm. pro d. s. *operique adolescere iussit*. Hadam., Poelm. in textu *ad opus quos ire iubebat*. Ald., Dauentr., Poelm. pro d.s. *ad opus quibus ire iubebat*. Reuschio non displicebat in Parisina *adolescere* pro *accrescere* eadem significatione.

558. Reg. *Promeritis operis promittens*, quod retineri posset: sed melius est cum aliis *Pro meritis operum*, vt apud Dracontium l. 1. v 12. *Pro meritis morum*.

564. Ottob. *labentes*, correctum per *labentis*.

566. Reg. *torpere*: corrige *torperent*.

567. Reg., Ott., Torn. *Aiunt, conductoris quod praecepta fuissent – Nulla sibi. Dominus*. Rom. contra metri regulam *Conductoris aiunt quod non praecepta fuissent – Vlla sibi: dominus*. Poelm. in textu, Hadam., Ald., et Dauentr. *Conductor, reddunt, ipsis quod nulla dedisset*. Poelm. pro d. s. *Aiunt, quod conductoris praecepta fuissent – Nulla sibi. Dominus*. Fabricius *Conductor, reddunt ipsi, quod nulla dedisset – Iussa sibi. Dominus*, et in comment. obseruat, sumi *reddunt* pro *respondent*, et hunc locum in prioribus editionibus corruptum esse.

568. Plerique *sibi Dominus*. Ald., Bas. *Iussa. Suo dominus*.

NOTAE.

rem deducta. Ennius Satyr. libr. 3. *Lati campi, quos gerit Africa terra politos*. Idem Annalium l. 8. *Rastros dente faber capsit causa poliendi agri*: al. *fabres capsit*. Hinc *politor agri* apud Catonem De re rustica cap. 5.

560. *Transfluxerat*: Claudianus epist. 4. vers. 5. *Transfluxere dies*. Eodem verbo proprie vtitur Plinius pro *transire fluendo*.

562. *Acta est*: Virgilius l. 3. Aeneid. vers. 512. *Necdum orbem medium nox horis acta subibat*.

564. Prudentius hymn. 8. Cathemer. vers 11. *Quarta devexo superest in axe – Portio lucis*.

Tunc etiam iussit. Sed vespere protinus orto,
Praecipit, vt cuncti caperent mercedis honorem,
Aequalique omnes portarent praemia nummo.
Tum manus illa virum, prima quae luce laborem
Sustulerat, factisque diem tolerauerat aequum,
Indignans, secum tali cum murmure fatur:
Iniustum est, istos similem, vt nos, quaerere nummum,
Vltima quos operi sero conduxerat hora.
Tum dominus ruris sedato pectore fatur:
Illibata tibi mercedis portio saluae
Redditur, et pacti seruantur iura fidelis.
Istis de nostro liceat concedere tantum,
Extima quos operis glomerauit portio ruri.
Nam multos homines dignatio sancta vocauit,

VAR. LECT.

573. Reg. *aeqnis* non ita bene pro *aeqnnm*.

575. Reg., Ott. a pr. m. *similem nos qnaerere*. Ott. supra, et editi *similem, vt nos, qnaerere*. Rom. non ita bene *Iniustnm cum istis similem nos quaerere nummnm*, fortasse librarius omisit *est* post *Iniustnm*. Suspicari libet *Iniustum est istis similem nos quaerere nummum*. Matthaeus ait: *Pares illos nobis fecisti*.

576. Mss. Reg., Rom., Ott. *operis*. Reg. *seri*, sed videtur fuisse a pr. m. *sero*. Rom., et alii codices apud Reuschium *coniunxerat*: retine *conduxerat*. Adiunctum temporis ponitur pro eo, quod paterfamilias in illa hora peregerat, vt exponit Reuschius.

579. Reg., et Ott. *paetis*, sed in Reg. glossa *promissionis meae* innuit *pacti*, quod sensus etiam postulat.

581. Rom. *Extrema quos*: lege *Extima quos*.

NOTAE.

569. *Vespere orto*: *vesper*, *vesperus*, *hesperus* stella Venus est, quae matutino tempore lucifer dicitur. Horatius libr. 2. od. 9. vers. 10. *Nec tibi vespero — Snrgente, decedunt amores*. Virgilius l. 1. Georg. vers. 251. *Illic sera rnbens accendit lumina vesper*.

573. *Sustnlerat* a *snffero*. *Diem aeqnum*, diem integrum, totum, cui nulla pars deesset. Columella dixit *operas iustas*.

575. *Qnaerere*, lucrari. Cicero Paradox. 6. c. 2. *Qui honeste rem quaernnt mercaturis faciendis*. Hinc *quaestus* lucrum.

578. *Illibata*, integra. Cicero pro Sext. c. 43. *Vt eorum veteres illibatasque diuitias in profundissimum libidinum snarnm gurgitem profundat*.

580. *Tantum*, tantumdem, tantum, quantum vobis.

581. *Extima*, extrema. Sic enim hoc vocabulum optimi scriptores vsurpant. *Glomerare* verbum a Iuuenco alibi adhibitum. Vide not. ad l. 2. v. 579. 723.

582. *Dignatio* plerumque est bona exi-

E queis perminimam dignum est secernere partem.
Haec ait, et Solymos repetit, comitesque seorsum
Alloquitur, Solymisque iterum regionibus, infit,
Ingredimur gnari, truculentaque moenia adimus.
Filius hic hominis prodetur ad vltima mortis,
Scribarum, procerumque ferens ludibria membris,
Affixusque cruci post tertia lumina surget.
Hinc tum Zebedei coniux summissa rogabat,
Vt Christo medio caeli sublimis in arce
Felices nati dextra, laeuaque sederent,
Tum quaerit Christus, calicem si sumere possent,

VAR. LECT.

583. Rom. *Quis per minimam*. In Reg. fuit *Ecquis*, vt puto, nunc est *e quis*, et glossa *ex quibus*. Torn., Poelm., Hadam., Dauentr. diuidunt *per minimam*. Ald., et Bas. legunt *per nimiam*. Reg., Ott. *perminimam*, quod edidit Fabricius; qui in comment. addit, hanc esse insolitam compositionem. Vera haec est scriptura *E queis perminimam*, et Euangelio consentiens; *Multi sunt vocati, pauci vero electi*. Etsi autem exempla compositionis *perminimam* in antiquioribus Iuuenco fortasse non occurrant, tamen similia passim occurrunt, vt *permirus*.

585. Reg. *iteris*, sed videtur fuisse *iterum*, quod certe mutandum non erat. Reuschius tamen cum Koenigio legit *solitisque iteris*, non *Solymisque iterum*. Matthaeus nominatim ait: *Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim discipulos secreto, et ait illis: Ecce ascendimus Ierosolymam etc.* Hoc ergo est: *Solymis regionibus ingredimur*. Additur *iterum* ex Marco: *Et assumens iterum duodecim, coepit illis dicere etc.*

587. Mss. nostri *prodetur*: editi *tradetur*, quae est glossa in Reg.

590. Mss. nostri *Hinc tum*: editi *Hic tunc*.

591. Ald. *Christi media*.

593. Ott. *possint* pro *possent*:

NOTAE.

stimatio, qua aliquis ex aliorum opinione gaudet. Nonnunquam actiue est opinio, qua aliquis alium honore dignum censet. Suetonius in Calig. cap. 24. *Reliquas sorores nec cupiditate tanta, nec dignatione dilexit*. Iustinus sub fin. l. 28. *In summa dignatione regis vixit*. Alii *dignitate* minus bene. Apud Iuuencum *dignatio sancta* est dei bonitas, qua homines ad caelum vocare dignatur.

584. CAPVT XXIII. *Iesus praedicit discipulis passionem suam*, Matth. cap. 20. vers. 17. etc., Marc. c. 10. v. 31., Luc. cap. 18. vers. 31.

587. *Vltima* substantiui more, vt *vltima pati, vltima experiri, expectare etc.* Aurelius Victor De Caesarib. c. 40. *Constantium patrem vltima vitae agebant*. Calpurnius eclog. 3. vers. 91. *Lycidas habet vltima rerum*. Hoc sensu Iuuencus ait *vltima mortis*. Horatius l. 1. ep. 16. vers. vlt. *mors vltima linea rerum est*. Consule not. Burmanni ad Calpurnium.

590. CAPVT XXIV. *Petitio vxoris Zebedei pro filiis*. Matth. cap. 20. v. 17. Marc. c. 10. v. 32.

593. *Calix* pro tormentis, morte, passione vox ecclesiastica e sacris literis pe-

Quem sibi praeceptis instaret sumere Patris ?
Respondent se posse simul. Tum talia Christus:
Vos nostrum calicem fas est potare, sed altis
Sedibus aequali mecum considere honore,
Non hoc nostra dabit cuiquam pro munere virtus.
Haec certis Genitor sublimia dona reseruat.
Exhinc discipulos, dictis pro talibus omnes
Commotos, tali sermonis mulcet honore:
Gentibus infidis celsa ditione potestas
Imponit quoscumque super dominantur eorum,
Exercentque trucem subiectis vrbibus iram.

VAR. LECT.

594. Badius *Quem si* : melius alii *Quem sibi*.

576. Reg. *portare* : dubito, an ita etiam a pr. m. scriptum fuerit in Ott., sed non dubium, quin legendum sit *potare*.

597. Ottob. *consedere*, correctum per *considere*.

598. Rom., Reg. a sec. m., Torn., Ald., Bas. *pro munere*. Ott., et alii *pro nomine*.

599. Ald., Bas. *paucis* : plerique *certis*. Rom. *His certis* : melius *Haec certis*. Certi homines aliquando sunt homines fideles.

600. Mss. nostri *Exhinc* : alii *Exin*.

601. Mss. nostri *tali*, quod in Torn., et Fabr. editum video. Plerique editi *stabili*, quod a pr. m. in nonnullis mss. fuisse suspicor ex rasura.

603. Mss. nostri *quoscumque super dominantur eorum*, sed in Reg. *eorum* mutatum est in *earum* cum glossa *quibus principantur*. Hadam., Poelm. in textu *Imponit, quemcumque super dominantur eorum*. Ald., Poelm. pro d. s., Reusch. *Imponit quoscumque velit dominentur eorum*. Sic Fabr., sed *dominantur* pro *dominentur*. Lego cum mss. *quoscumque super dominantur eorum*, et possunt haec duo verba coniungi *superdominantur*, vt *superingerere*, *superaddere*, *superducere*, et similia. *Eorum*, non *earum* habent Vulgata, et veteres aliae versiones Matth. cap. 20. vers. 25. *Principes gentium dominantur eorum* per synesin: perinde quasi dixisset, *Principes gentilium dominantur eorum*.

NOTAE.

tita, quae occurrit l. 4. vers. 491. *Quaero* cum *si* pro *an* rarum est, vt dixi in lect. var. ad vers. 434. h. l. Graecorum imitatione id fit, quibus *ei* vicem particulae interrogandi frequenter subit.

597. *Considere* a *consido*, *considis*.

600. *Pro talibus dictis*, vt vers. 416. h. l. *pro numero*. Sensus est: discipulos vehementius commotos, quam his dictis commoueri oportuisset.

602. *Ditionis* vocabulum recte pro imperio, seu iurisdictione vsurpat. Potestas metonymice pro magistratu ponitur, vt apud Saluianum, et alios.

604. *Subiectis vrbibus*, intellige *in subiectis vrbibus*. Recte enim dicitur *exercere odium*, *iram in aliquo*, vel *in aliquem*. Vulgata Matthaei: *Potestatem exercent in eos*. Itala in plerisque exemplaribus mss., et Hieronymus epist. ad Damasum tom. 4. pag. 159. *Potestatem exercent in eis*.

Vos

Vos hinc sed longe : tranquillior aequora vitae
Concordi sternit mitis moderatio pace :
Magnus et obsequiis crescit super alta minister.
Nec primus quisquam, nisi cunctis seruiat, vnus
Esse potest. Hominis natus sic vestra minister
Obsequio solus proprio pia munera gestat,

VAR. LECT.

605. 606. Reg. *Vos hic sed longe : tranquillior aequora vitae – Concordi sternit mitis moderatio pace*, et glossae *HIC – in praesenti seculo. LONGE – estis ab illis. AEQVORA – planities. STERNIT – vobis*. Scilicet moderatio sternit aequora. Ad hanc lectionem respicit Rom., sed admixtis erroribus, *Vos hic sed longe tranquillior aequore vitae – Concordi sternet mitis miseratio pace*. Eandem scripturam Reg. expressit Reuschius, sed edidit *aequore*. Koenigius retinebat *aequora*, sed restituere volebat *Vobis sed longe*. Ottob. sic habet *Nos inter longe tranquilliora aequora vitae – Concordes cernit mitis moderatio pacis*, quod corruptum sane est. Quod attinet ad priorem versum, cohaerent Cantabr., et Fuld., sed hic scribit *tranquiliora*, vterque *Vos inter*. Aldus *Vos hic sed longae tranquillior aequora vitae – Concordi sternis mitis moderatio pace*. Dauentr., Had., Torn. ita, sed scribunt *longe*, vt accedant ad codicem Reg., nisi quod sine interpunctione exhibent *longe tranquillior*. Poelm., Fabr. sic etiam, sed inchoant versum *Vos inter longe tranquillior*. Recitemus verba Matth. cap. 20. v. 26. *Non ita erit inter vos : sed quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister*. Amplector igitur scripturam cod. Reg., mutato *hic* in *hinc*, scilicet *Vos hinc sed longe : tranquillior aequora vitae – Concordi sternit mitis moderatio pace*. Intelligo *longe hinc* poni pro *procul hinc*. Cicero pro Quintio cap. 25 *Quam longe est hinc in saltum Gallicanum?* Sic *longe abesse*, *longe abire*. Pro *sternit* non inepta est lectio Rom. *sternet* ex Euangeliario Tridentino : *Erit vester minister* . . . *Erit vester seruus* : quo spectat Vulgata : *Sit vester minister* . . . . *Erit vester seruus*.

607. Rom. *crescet* pro *crescit*.

609. Mss. *sic vestra ministrat* : editi *sic cuncta*, Wesch. in textu *nate sic cuncta*, ad marg. *natus sic cuncta*. Rom. codex sic habet *sic vetra minister – Obsequio solus proprio pia munera gestat*, quae scriptura praeferenda videtur, et confirmatur lectione mss. Reg., et Ott. vers. seq., et pro d. s. indicatur a Poelm.

610. Rom., Poelm. pro d. s., Reg., Ott. *gestat* : alii *gestans*.

NOTAE.

606. Reuschius totum hunc locum sic ferme exponit : Potestas celsa ditione, h. e., deus imponit, seu praeponit gentibus infidelibus quoscumque eorum, siue ex iis ipsis populis incredulis, velit, vt dominentur in gentes illas infidas, vel dominentur vrbibus subiectis : et hi principes exercent in eas vrbes iram vehementem Patris mei. At vos non irae ministri, sed clementiae estis. *Moderatio mitis*, regimen benignum. *Tranquillior concordi aequore vitae*, tranquillior qualibet vita placide traducta. *Sternis*, insternit, implet, *vos*, qui mei discipuli estis, *hic*, hoc sermone, iam, hac in vita, *pace*, quam mundus dare nequit.

608. *Quisquam vnus*, h. e., vnusquisquam.

Pro multisque animam pretioso sanguine ponit.
At vos ex minimis opibus transcendere vultis,
Et sic e summis lapsi comprenditis imos.
Si vos quisque vocat coenae conuiuia ponens,
Cornibus in summis deuitet ponere membra,

VAR. LECT.

611. Hic versus in Reg. omissus fuerat, sed insertus postea fuit inter lineas. Eius loco a pr. m. hic versus adest in Reg. *Et multos redimens pretioso sanguine saluat*. In Mss. Rom., et Ott. prius ponitur *Pro multisque*, tum additur *Et multos etc.*, sed *seruat* pro *saluat*. In editis deest hic versus *Et multos*, neque certe necessarius est, nisi prior *Pro multis* expungatur. Vter autem eorum magis Iuuencum redoleat, non ausim diiudicare. Retineo vero *Pro multisque*, quia pluribus testimoniis comprobatur. Reuschius ait, in aliis libris legi non pessimum versum *Et multos redimens pretioso sanguine seruat*, vbi in *seruire*, quod praecessit, et *seruare* auctor lusit: quos lusus seculum XI. sapere affirmat.

612. Rom. *Et vos*: melius *At vos*.

613. Ott. *est summis*: fortasse librarius voluit *ex summis*. Editi, et mss. *e summis*.

NOTAE.

611. *Ponit animam*, impendit, dat. Phrasis ecclesiastica. Augustinus in Ioann. 12. *Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et animam suam ponere pro multis*.

612. De his versibus peculiarem dissertationem conieci in Proleg. c. 5. Quum nuper viderim apographum Euangeliarii Tridentini nondum editi, operae pretium duco scripturam versionis Italae, quam secutus est Iuuencus, denuo confirmare verbis eius Euangeliarii excriptis: *Sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam pro multis redemptionem. Vos enim quaeritis de pusillo crescere, et de maiore minorari. Intrantes autem, rogati ad coenam, nolite recumbere in eminentioribus locis, ne forte honoratior te superueniat, et accedens, qui ad coenam te vocauit, dicat tibi: Accede deorsum, et confundaris. Si autem in loco inferiore recubueris, et superuenerit humilior te, tunc dicet tibi, qui te ad coenam vocauit: Accede superius. Et tunc erit tibi gloria coram discumbentibus. Et quum egrederetur Iesus ab Hierico etc.*

614. CAPVT XXV. *In nouissimo loco recumbendum*. Matth. cap. 20. in Itala, et Luc. cap. 14. v. 7. etc. *Vocat*, et *conuiuia ponens* verba propria in coenis. Vide not. ad l. 1. vers. 795., et l. 3. v. 80.

615. *Cornua* saepe dicuntur de extremis cuiusque rei partibus, vt *cornua aciei, classis etc.* Liuius libr. 25. cap. 3. ad fin. *Et forte in cornu primus sedebat Casca*. Apollinaris Sidonius l. 1. epist. XI., siue vlt. sic conuiuium describit: *Postridie iussit Augustus, vt epulo suo circensibus ludis interessemus. Primus iacebat cornu sinistro consul ordinarius Seuerinus . . . Iuxta eum Magnus, olim ex praefecto, nuper ex consule . . . . recumbente post se Camillo filio fratris . . . Paeonius hinc propter. Atque hinc Athenius. Hunc sequebatur Gratianensis omni ab infamia vir sequestrandus, qui Seuerinum, sicut honore postibat, ita fauore praecesserat. Vltimus ego iacebam, qua purpurati* (imperatoris) *laeuum latus in dextro margine porrigebatur*. Sirmondus hunc locum illustrat, ex quo haec colligo. *In sigmate, seu stibadio, hoc est, lecto semirotundo duo erant extrema velut cornua. Hi primi accubitus censebantur. Honoratissimus stibadii locus erat cornu dextrum, proxi-*

Quisque sapit. Veniet forsan si nobilis alter,
Turpiter eximio cogetur cedere cornu;
Quem tumor inflati cordis per summa locarat.
Sin contentus erit mediocria prendere coenae,
Inferiorque dehinc si mox conuiua subibit,
Ad potiora pudens transibit strata tororum.
Proxima tum Solymis conscendit culmina montis,
Ordinibus lucent quae glaucicomantis oliuae.

VAR. LECT.

616. Rom. *Quisquis sapit*, quod metrum non patitur. Vera lectio *Quisque sapit*, quam Aldus etiam in textu exhibuit; sed in Erratis importune correxit *Qui sapit, adueniet*, quia scilicet ignorabat, *quisque* sumi pro *quisquis*, vt in poetis christianis passim obseruatur, et in Iuuenco animaduersum iam fuit ad libr. 3. vers. 400.

623. Reg. *quo*, et glossa *quo monte*. Sensus exigit *quae*. Rom. corrupte *Ordinibus lucent glauci comantis oliuae*.

NOTAE.

mus sinistrum. Id nouum videri queat, et ab vsu nostro remotius, quod tertius, quartus, ac reliqui deinceps illum ordine subsequantur, qui primus est in cornu sinistro. G. Fabricius noue a Iuuenco dictum putabat *cornua summa* pro primo accubitu. Vide eius comment. Poetar. christ. verbo *cornua*. Consule etiam Petrum Chacon De triclin. Rom. cum Appendice Fuluii Vrsini, Hieronymi Mercurialis Dissertationem De accubitus in coena origine, et plures alios, quos laudat Fabricius Bibliograph. Antiq. c. 19. n. 3.

618. *Tumor inflati cordis*, superbia. Sic Prudentius, aliique christiani scriptores loquuntur. *Per summa*, vt vers. 615. *Cornibus in summis*.

619 *Mediocria*, nempe loca inferiora. *Mediocris* saepe pro exiguo ponitur.

620. Ex hoc versu colligo, Iuuencum parabolam sumpsisse ex Matthaei Itala versione, non ex Luca cap. 14. Nam, vt vidimus, in Euangeliario Tridentino id exprimitur apud Matthaeum: *Si autem in loco inferiore recubueris, et superuenerit humilior te, tunc dicet tibi, qui te ad coenam vocauit: Accede superius*. Lucas solum ait: *Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco, vt quum venerit, qui te inuitauit, dicat tibi: Amice, ascende superius*. Paulo aliter Euangeliarium Tridentinum: *In nouissimum locum recumbe, vt quum venerit, qui te, et illum inuitauit, dicat tibi*.

621. *Pudens*, verecundus; transibit ad potiorem strati, et tori locum, quia pudenter inferiorem elegit. Boni viri est pudore suffundi, quum gloria ei quasi inulto tribuitur.

622. CAPVT XXVI. *Christo pullo asinae insidente, populos strauisse viam, qua ibat, suis vestibus*. Matth. cap. 21. vers. 1. seqq., Marc. cap. xi. vers. 1., Luc. cap. 19. v. 29., Ioann. c. 12. v. 15.

623. *Ordo* de dispositione arborum scite dicitur. Cicero pro Caecina cap. 8. *Eius fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt*. Confer notam Passeratii. Virgilius 2. Georg. vers. 276. *Sin tumulis acclive solum, collesque supinos: — Indulge ordinibus*. *Lucent*, h. e., conspicua sunt, nitent. Campi bene culti, et ipsae etiam arbores nitere dicuntur. Plinius l. 17. cap. 4. *Non vtique laetum solum est, in quo procerae arbores nitent*. Sic *campi nitidi, nitentes, terra, herba*

Hinc lectis iussit sectantum discipulorum,
Obuia castelli monstrans habitacula Christus,
Inde asinam pariter foetu comitante repertam
Ducere: vel siquis causam disquirere vellet,
Cur sua tam subito quoquam iumenta trahantur,
Dicere, tunc operam Dominum sibi sumere velle.
Discipuli celeri complent praecepta paratu.
Adducunt, mollique super velamine vestis
Insternunt placidum pullum, praebentque sedendum.

V A R. L E C T.

626. Rom. *Vnde*, lege *Inde*.

628. Ott. *trabuntur*, Rom. *trabatur*: lege *trabantur*.

629. Mss. Reg., Ott., Rom. *Dicere, tunc operam Dominum sibi sumere velle*. Sic etiam Ald., Torn., Bas., Poelm. pro d. s., sed nonnulli interpungunt *Dicere tunc: operam*. Hanc lectionem extare in quinque impressis, et quatuor codicibus confirmat Reuschius, quam poetico magis habitu incedere putat. Hadam., Westh. ad marg. *Huic reddas, nostro nunc iis opus esse magistro*. Ita Dauentr., sed *Huic reddant*, quod Westhemerus in textu expressit. Ita etiam Poelm. in textu, et Fabr., sed vterque *Reddere huic*. Hanc scripturam tuetur Fabricius in comm. verbo *reddo* pro respondeo, et locum hunc ante deprauatum fuisse affirmat: eandem secutus est Schoettgenius, et Reuschius, qui obseruat, legendum *Reddere*, non *reddant*: praecessit enim copulatiua *vel*. Verum quum lectio codicum mss. bona sit, nulla est causa, cur eam deserere debeamus.

631. Rom., Ald. *mollique super velamine vestis*. Hadam., Poelm., et alii *mollisque super velamina vestis*. Prior lectio melior est, et confirmatur quamuis obscure a mss. Reg., Ott. Elegantius etiam est *molli velamine*, quam *mollis vestis*. *Super* vel est *insuper*, vel per tmesin *superinsternunt*, vel ad pullum refertur.

N O T A E.

nitens, et Iuuencus infra vers. 712. *ulsentis vineti*. *Glaucicomant* vox a Iuuenco formata, vt l. 4. v. 201. *flammicomans*.

624. *Lectis discipulorum*, h. e., ex discipulis, vel positiuum est pro superlatiuo, quasi *lectissimis discipulorum*, vt h. l. vers. 293. *Eximios vatum*. Virgilius l. 9. vers. 47. *Turnus, vt anteuolans tardum praecesserat agmen, – Viginti lectis equitum comitatus, et vrbi – Improuisus adest*.

625. *Obuia*, quae ex aduerso, seu contra erant. Haec enim est propria significatio huius vocabuli. Matthaeus ait: *Ite in castellum, quod contra vos est*.

627. *Vel si* pro *et si*. *Vel* pro *et* ab idoneis auctoribus aliquando adhibetur.

632. Matthaeus ait: *Et adduxerunt asinam, et pullum: et imposuerunt super eos vestimenta sua, et eum desuper sedere fecerunt*. Versio antiqua in ms. Colbertino: *Et adduxerunt asinam, et pullum eius, et imposuerunt super eos vestimenta sua, et sedebat super eum Iesus*. Plerique alii mss. cum Euangeliario Tridentino legunt. *Et imposuerunt super eum vestimenta, et sedebat super eum*. Hanc lectionem tenuerunt Auctor oper. imperf. in Matth., et Arnobius Afer Annot. in Euangel. Alii Euangelistae super pullum asinae sedisse Iesum disertis verbis nar-

Hinc veteris quondam fluxit vox nuncia vatis:
Ecce venit placidus tibi rex, quem terga sedentem
Praemitis gestant asinae, pullique sequentis.
Tum populi stratas praetexunt vestibus omnes,
Quaque iter est Christo, subnexa fronde coronant.
Proxima tunc alii spoliant palmeta virore,
Conclamantque omnes, Dauidis origine creto
Hosanna excelsis sit gloria laeta trophaeis.
Sic adeo ingreditur Solymorum moenia Christus.
Ingresso occurrit primo sub limine templi

VAR. LECT.

633. Ald., Bas. *Huic* non ita bene, ac *Hinc*.

637. Rom., Ald. *subnixa*: alii *subnexa*. Koenigius suspicatur *subiecta*: Reuschius tenet *subnixa*, hoc est, fulciente, et quasi gestante.

640. Reg., Ott. a pr. m. *Osanna in excelsis*. Rom. cum editis *Osanna excelsis*, vel *Hosanna excelsis*, vel *Oschanna excelsis*, vt edit Fabricius. Scriptura *Osanna in excelsis* metro aduersatur, nisi scribere velimus *Osana*, vt dactylus inde fiat. Sed vers. 647. Reg., et Ottob. exhibent *Osanna excelsa*. Vulgata scribit *Hosanna*.

641. Ald., Poelm. pro d. s. *Sic tunc*: ceteri *Sic adeo*.

642. Rom. *Ingresso primo occurrit*: alii *Ingresso occurrit primo*. Torn. *lumine*: lege *limine*.

NOTAE.

rant. Postea Iuuencus Isaiae vaticinium reddens, sic ait: *Quem terga sedentem – Praemitis gestant asinae, pullique sequentis*. Probabilis interpretatio est, Iesum prius vsum fuisse asina, sequente pullo: deinde in ciuitatem ingressum super pullum, sequente asina. Mysterii huius plures causas assignant veteres, recentesque interpretes. In veterum christianorum monumentis saepe expressa apparet imago Saluatoris asino, vel asinae insidentis; eaque sic extat in quodam cochleari antiquissimo, ferruminato argento insculpta, apud V. C. Giouenazzium, qui eiusmodi cochleare ad sacram synaxin populo veteri more impertiendam olim adhibitum fuisse prudentissime coniiciebat. Ita enim fideles ad tantum mysterium accedentes in memoriam reuocare poterant verba Matthaei: *Ecce rex suus venit tibi mansuetus, sedens super asinam, et pullum filium subiugalis*.

635. *Praemitis*: sic haec nomina formare amat Iuuencus, vt non semel notatum.

636. *Stratas*, vias, vt alibi dictum.

637. De hoc triumpho Saluatoris, de more veterum praetexendi vias floribus, et de acclamatione puerorum *Hosanna* legendus est Martinus Roa libr. 2. Singular. cap. 13.

638. Iudaea palmetis abundabat. Horatius l. 2. ep. 2. v. 184. *Vngi – Praeferat Herodis palmetis pinguibus*. Plinius libr. 5. cap. 14. *Hiericuntem palmetis consitam*. De voce *viror* dictum l. 2. vers. 818.

Cruribus, atque oculis certatim debile vulgus;
Quos vbi tam subito gressu, visuque vigentes
Cuncta sacerdotum cognouit factio mirans,
Et pueros templi complentes tecta canore,
Hosanna egregia Dauidis stirpe creato.
Ipsum percunctant cuncti, quae causa canoris
Impubem tanta tollat per gaudia plebem.
Christus ad haec, Legis, inquit, vos scripta tenere
Creditis, infantum quae dicit ab ore venire,

VAR. LECT.

644. Bas. *iam* pro *tam*. Reg. in textu cum aliis *gressu*, *visuque*, supra manu veteri *visuque*, *et voce*.

646. Mss. omnes nostri, codex ms. Diuionensis, et alius P. Pithoei a Iureto collatus *tecta clamore*: editi *tecta canore*. Prima in *clamor* longa est, et a Iuuenco etiam producitur libr. 2. vers. 410. l. 4. vers. 590. 702. Retinendum ergo est *canore*, quod verbum est Virgilii, Lucretii, Ouidii, et aliorum praesertim poetarum. Vide not. ad vers. 648.

647. De voce *Hosanna*, vel *Osanna* vide varias lectiones vers. 640. Ald., Bas. *create* pro *creato*.

648. Reg., Ott., Rom. *Ipsum percunctant cuncti, quae causa clamoris*. Legam cum editis *quae causa canoris*, vt v. 646. *tecta canore*, et l. 4. vers. 392. *Restitit aduerso complens caua saxa canore*. Iuretus libr. 4. Paulini Petrocorii de vita S. Martini vers. 172. ex ms. codice S. Benigni Diuionensis his in locis legit *clamoris*, et *clamere*, cui fauet Cantabrig., et aliorum poetarum auctoritas, qui primam eius vocis syllabam corripiunt. Paulinus Petrocorius loc. cit. *Verbera caedentum resonabant, verba clamantum*. Tertullianus de Iona, et Niniue v. 42. *Nauticus interea geminus clamor omnia tentat*. Plerique editi *Tunc percunctantur cuncti*, Hadam. *praecontantur*, quod non bene latinum est, Poelm. pro d. s., codex Barthii *Ipsum percontant cuncti*. Alii scribunt *percunctor*, alii *percontor*. Verbum actiuum *percuncto*, et passiuum *percunctor* non admodum vsitatum est: nihilominus non dubito, quin Iuuenci sit, quum iterum *percunctata* passiue occurrat v. 679. Idem verbum vsurpant Naeuius, Gellius, et Apuleius.

649. Rom. cum editis *tantam*, Reg. *tantum*, Ott. *tanta*. Id prae ceteris placet, quod ab sciolis librariis mutatum, quia nesciebant, vltimam in *tanta* ratione caesurae produci posse praesertim ex consuetudine poetarum inferioris aeui.

650. Rom., Ott. cum Hadam., Poelm. in textu *legis, inquit, vos*. Reg. cum Ald., Torn. *legis sanctae vos*.

651. Reg. cum Torn, Poelm. pro d. s. *Creditis*. Rom., Ott. cum Ald. *Creditur*. Rom. cum Ald., et aliis ita interpungit *venire – Lactentum, et linguis*. Sed aliter scriptura distinguit, *Ex ore infantium, et lactentium*.

N O T A E.

644. *Quos*, synesis, siue mutatio numeri, et generis: quasi non praecessisset *debile vulgus*, sed *homines debiles e vulgo*.

647. *Creato*, genito. Haec est enim propria huius verbi significatio.

Lactentum et linguis iusti consurgere laudem.
Haec ait, ingratam linquens cum ciuibus vrbem,
Bethaniamque petit, rediensque, in margine cernit
Stratae, tendentem diffusa vmbracula, ficum.
Illic forte cibi pertentans corda voluntas,
Arboris attrectat ramos: sed nulla facultas
Pomorum sterilis frondis concreuerat vmbrae.
Olli Christus ait: Non sit tibi fructibus vnquam
Copia promendis. Tum protinus aruit arbos.
Discipuli celerem mirantur in arbore mortem.
Sed Christus stupidis assistens talia fatur:
Nunc ligni istius nostro stupuistis honore

VAR. LECT.

652. Reg. *lactantum*: Rom., Ott. cum editis *lactentum*. Versiones veteres apud Sabatierium omnes habent *lactantium*, quod pariter legitur in Euangeliario Tridentino; ex quo confirmatur *lactantum* in Reg. Sed multi Patres antiqui cum Vulgata exhibent *lactentum*, et pro eo, qui lac sugit, certius vocabulum est *lactens*, quam *lactans*: nam de hoc aliqui dubitant. Nonnulli apud Reuschium *iustis*: retine *iusti*, videlicet Christi.

655. Poelm. pro d. s. *Stare extendentem*. Vera lectio *Stratae, tendentem*. Nescio, an allud voluerit Aldus *Strate tendentem*. Alibi etiam apud Iuuencum occurrit *strata, stratae* pro *via*, vt paulo ante vers. 636.

656. Rom. supra *corda* indicat *corde*, quod non admiserim. Reuschius pro *voluntas* coniicit *voluptas*, hoc est, appetentia.

658. Reg., Ott., Dauentr., Ald. *sterilis frondis concreuerat vmbrae*. Sic Rom., sed *sterili*, Had., Poelm. in textu, Fabr. *sterili frondis concreuerat vmbra*. In Reg. glossa haec est *VMBRAE – in vmbra*.

660. Reg., Ott. *arbos*: Rom. *arbor*.

663. Omeisius suspicatur *Nunc ligni stirpem*, Reuschius *Nunc lignum istius*, nempe arboris. Alioquin supplendum *arborem*: Nunc stupuistis, arborem ligni istius auctoritate nostra desisse ad vires ducere terrenos succos. Putabam *Nunc ligni istius nostro stupuistis honore – Defusae tegerent vmbracula ficus*.

NOTAE.

653. CAPVT XXVII. *Christum maledixisse ficum, quia foret sterilis, atque illam confestim exaruisse*. Matth. cap. 21. vers. 17. seqq., Marc. c. XI. v. 13.

654 *In margine stratae*. Textus sacer, *secus viam*. Ms. Cantabrig. *super viam*. *Margo* proprie est extrema ora cuiuslibet rei, vt *margo fluuii, agri, viae, libri etc.*

655. Libr. 2. vers. 116. *Quum te diffusae tegerent vmbracula ficus*.

657. *Facultas*, nulla vis producendi poma concreuerat frondis sterilis vmbrae.

658. *Pomum* de quouis fructu. Vide not. ad Drac. l. 1. vers. 186.

661. De senio, et morte arborum vide not. ad l. 2. vers. 749., et Grunerum ad Sedulium l. 1. v. 13.

662. *Stupidis*, valde mirantibus, vt vers. seq. *stupuistis*.

Desisse ad vires terrenos ducere succos.
Sed veris verbis iterumque iterumque monebo:
Namque fides si certa animi consistet in arce,
Nec dubiis nutans vitiis tremebunda iacebit,
Arboris istius vobis substantia cedet.
Nec tantum istius, sed montis celsa reuelli
Credentum verbo poterunt, vndique profundi
Cum siluis pariter, saxisque, ferisque recondi.
Et quaecumque fides robusto pectore poscet
Credentum, semper digna virtute tenebit.
Haec vbi dicta dedit, templi se moenibus infert.
Confestim proceres populi, miracula rerum,
Collecti inquirunt, virtus quae tanta dedisset.
Ollis Christus ait: Quaerentibus omnia vobis

VAR. LECT.

sisse vires terrenos ducere succos, quod, producta vltima in *desisse* ob caesuram, optimum videtur.

665. Reg. *iterum iterumque*: rescribe *iterumque iterumque*.

666. Reg. *animae* pro *animi*. Dauentr. cum. mss. Reg., Ottob. *consistit*. Ald., Bas. cum Rom. *consitiat*. Had., Fabr., Poelm. *consistet*.

667. Westh. in textu *mutans*, ad marg. *nutans*, quod vnum probandum est.

670. Ald. *verbis*: alii *verbo*. Ald., Bas. *profundis*: melius *profundi*, nempe maris.

673. Rom. *Credendum*: lege *Credentum*, ac fortasse praestiterit interpungere *poscet*, – *Credentum semper digna virtute tenebit*. Paulo ante *Credentum verbo*.

676. Poelm. pro d. s. *Mirantes rogitant, qua virtute efficis ista*, in textu cum mss., et aliis editis *Collecti inquirunt, virtus quae tanta dedisset*.

NOTAE.

665. Virgilius 3. Aeneid. v. 436. *Praedicam, et repetens iterumque iterumque monebo*.

666. *Animi in arce*, quasi in fastigio, et apice animi. Statius l. 2. Silu. 2. v. 131. *Celsa tu mentis ab arce – Despicit errantes, humanaque gaudia rides*.

668. *Arboris substantia*, arbor. Vide not. ad l. 1. v. 416. 631.

669. *Celsa montis*. De vocabulo *celsa* substantiue dixi ad Dracont. l. 2. v. 3.

674. CAPVT XXVIII. *Iesum interrogatum, qua potestate haec faceret, respondisse; Facile erit, quae quaeritis, dicere, si prius, quae nos interrogabimus, solueritis de Ioannis baptismate*. Matth. cap. 21. vers. 23. seqq., Marc. cap. XI. vers. 21., Luc. cap. 20. vers. 2., Ioann. cap. 14. v. 13. c. 16. v. 23.

675. Ordo est: Continuo proceres, siue seniores populi collecti inquirunt, quae tanta virtus dedisset miracula rerum, vel quae virtus dedisset tanta miracula rerum.

Dice-

Dicere iam facile est, si nobis vestra vicissim
Percunctata prius paucis sententia soluat.
Nuper Ioannes, puro qui gurgite lauit
Sordentis populi maculas, diuina potestas,
An hominis potius vobis fallacia visa est?
Haec ait, ancipiti verborum pondere claudens
Captantum procerum mentem: nam magna prophetam
Plebis Ioannem veneratio suspiciebat;
Nec poterant eius fallacem dicere vitam.
Rursus sublimem dixissent esse prophetam,

VAR. LECT.

678. Ald. *nobis si*.

679. Rom. *Praecunctata*: lege *Percunctata*, aut *Percontata* ex dictis ad v.648. Mss. cum plerisque editis *soluat*: Had., Poelm. *soluet*.

680. Torn. *Ioanis* pro *Ioannes*.

681. Reg., Ott., Rom. *Sordentis*: editi *Sordentes*.

682. Reg., Ott., Ald., Bas. *An hominis*. Rom. *An Ioanis*: Hadam., Fabr., Poelm. *Anne hominis*. Probum est *An hominis*: quod enim *an* produci possit, dixi ad libr. 2. v. 517. Hoc autem loco peculiaris est ratio ob aspirationem dictionis sequentis, quae vim habet producendi aliquando breuem dictionis praecedentis.

683. Ott. *ludens* pro *claudens*, et fortasse a pr. m. fuit *laudens*, vel *clandens*. Facile in mss. inter se confunduntur *ludens*, et *claudens*, et, quod idem est, *cludens*. Neque hoc loco mihi displiceret *ludens*. Sed multo magis placet *claudens*. Sic l. 4. v. 8, *Cur tentatis, ait, nunc me concludere verbis?*

685. Reg., Ott. a pr. m., Torn. *suspiciebat*: Rom. cum plerisque editis *suscipiebat*. Barthius libr. 26. Aduers. cap. 7. col. 1265. pro *suscipiebat* correxit etiam *suspiciebat*: quod verbum, inquit, corruptum et in Ligno vitae apud Cyprianum, siue alium poetam christianum: *Circum spatiantes gramine molli – Suscipiunt alta pendentes arbore fructus*. Legendum *Suspiciunt*. Vide libr. 3. v. 51., vbi idem legitur versus.

687. Reg. contra metri rationem *sublimem si dixissent esse*: Ott. a pr. m. *Rursus sublimem dixissent esse prophetam*, quod genuinum videtur: necessaria enim non est particula *si*. In Ott., vt in editis, apponitur supra *si*, inter *dixissent*, et *esse*. Particula *si* eleganter saepe omittitur non solum a poetis, sed etiam ab aliis. Virgilius l. 6. v. 31. *Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes*. Ouidius 6. Fast. v. 113. *Huic aliquis iuuenum dixisset amantia verba, – Reddebat tales protinus illa sonos*. Cicero Philipp. 13. c. xi. *Recesseris, vndique omnes insequentur; manseris, haerebis*.

NOTAE.

680. Supra vers. 263. *Iustus Ioannes, populos qui flumine lauit*. Confer notam.

683. *Ancipiti*, qui in vtramque partem premebat. Vide not. ad l. 2. v. 233.

684. *Captantum*, capere volentium. Adisis not. ad h. l. vers. 134. Interdum *captare* conatum indicat, *capere* effectum.

Occidisse illum traheret confessio culpam.
Se nescire tamen respondit factio fallax.
Tum Christus: Non est iniustum claudere vocem,
Quum mihi claudantur procerum responsa superba.
Nam geminae prolis genitor maioris in aures
Talia dicta dedit: Vitis mihi portio maior
Semiputata iacet. Sed perge, et robore forti
Nunc scrobibus, nunc falce premens, vineta retonde.
Tum iuuenis sese tam sordida vincla laboris
Nolle pati memorat. Post omnia iussa parentis

VAR. LECT.

689. Torn., Poelm. pro d. s. *igitur* pro *tamen*.

695. Rom. *retonde*, Helmst. *recondé*, alii *retunde*. Reuschio magis arridet *retonde* pro tonde. Id verbum tribuitur Plauto, et *retonsus* a Plinio vsurpatur libr. 18. cap. 17. de segete. Vitis tondedur, quum putatur. Columella libr. 4. cap. 21. *Vitis in pollicem tondeatur*. Plinius libr. 15. cap. 1. *Oleae tondentur, quum et vites*. Sic *tonsa ilex*, *tonsa myrtus*, et similia. In scriptura communi, et vulgata eundem sensum habet *retunde*: et quantum quidem ad scrobes attinet, dici potest, vitem retundi, quum prosternitur. Columella libr. 4. cap. 4. *Facta in pastinato scrobe, tota vitis a media fere parte sulci prosternatur*. *Scrobibus vineta premere* est fodere, ac pastinare, seu vertere terram.

NOTAE.

688. Confessio occisionis prophetae argueret culpam. Sed quaenam culpa Seniorum fuit, quod Ioannes ab Herode occisus fuerit? Satis ex Euangelistis hoc loco constat, scribas, et pharisaeos Ioanni non credidisse. Ait enim Lucas: *At illi cogitabant intra se dicentes: Quia si dixerimus, De caelo; dicet: Quare ergo non credidistis illi? Si autem dixerimus, Ex hominibus, plebs vniuersa lapidabit nos. Certi sunt enim, Ioannem prophetam esse*. Probabile ergo est, eos mortem Ioannis, quoquo poterant modo, procurasse. Lamyus hinc suam sententiam confirmat, Ioannem bis in carcerem fuisse coniectum, primum a scribis, et pharisaeis, tum ab Herode, quum scribae, et pharissei illum dimisissent, quia timebant plebem.

691. *Responsa superba*, quia ipsi superbi sunt, et aut non respondent, aut superbe respondent.

692. CAPVT XXIX. *De eo, qui filios habens, in vineam ire eos iussit. Item publicanos, et meretrices credituros in Christum, iudaeos vero obstinatos fore*. Matth. cap. 21. v. 28. etc.

694. Virgilius eclog. 2. v. 70. *Semiputata tibi frondosa vitis in vlmo est*.

695. *Premens vineta retonde*: idem accusatiuus cum duobus verbis.

696. *Sordida* non sunt vincla laboris rustici, si *sordidus* accipiatur pro infami, turpi, foedo. Alio sensu rura dicuntur *sordida*. *aratra sordida*, *otia sordida ruris*, *sordida tecta villae*, *casae etc.*, quia nullius ruri munditiarum cultus. *Vincla laboris* petitum videtur ex Horatio l. 1. epist. 7. v. 67. *Excusare laborem, et mercenaria vincla*.

Exequitur, damnansque sibi responsa coercet.
Post alium natum simili sermone iubebat
Ad vineta sui dependere iussa laboris.
Annuit his iuuenis, nec dictis facta repensat.
Dicite, quis potius genitoris iussa sequatur?
Illi collaudant responsum posterioris.

VAR. LECT.

698. Mss. nostri omnes cum Torn. *Exequitur, damnansque sibi responsa coercet*, nimirum corrigit a se responsa. Plerique editi Exequitur, *durae damnans responta loquelae*. Coniiciebam *Exequitur, damnatque suae responsa loquelae*.

702. Poelm. pro d. s., Fabr. *vter potius*, in textu cum ceteris *quis potius*. Rom. corrupte *genitoris gloriamque sequatur*.

703. Reg. *Olli conlaudant responsum posterioris*: sic Ott., sed *responsa* contra metrum. Rom. similiter *Illi collaudant responsa posterioris*. Poelm. in textu, Dauentr., Ald., Hsdam. *Illi collaudant nati responsa prioris*. Poelm. pro diu. s. *Olli non laudant responsum posterioris*. Restituenda est Iuuenco sua lectio ex nostris mss. *Illi collaudant responsum posterioris*. Librarii veteres, aut primi editores Iuuenci, qui sacrae scripturae vulgatam versionem nouerant, non aliam, hunc versum corruperunt. Verba in Vulgata sunt Matth. cap. 21. vers. 31. *Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei, Primus*. Consentit versio antiqua ex codice Colbert., et S. German. 2.; at ex ms. Corbeiens. 1., et 2., et S. German. 1., ex Clarom., ex Cantsbr., ex cod S. Andreae Auen. pro *Dicunt ei, Primus* exhibetur *Dicunt ei, Nouistimus*. Its etiam legitur in codice Vercellensi ab Iricio edito, et in Veronensi a Blanchinio typis excuso. Birchius in opere *Quatuor Euangelia etc.* pro eadem scriptura lsudat celeberrimum codicem Vaticanum graecum 1209., qui optimus est omnium, quotquot extant, Vind. Lamb. 31., et versionem Syram Hierosolymitsnam. Wetstenius in Testamento nouo graeco eandem lectionem commemorat ex codicibus graecis Cantabrigiensi antiquo, duobusque aliis recentioribus, necnon ex versione Copta, Armena, Saxonica, Arabica, ac praeterea ex Damasceno, Pseudo-Athanssio contra Arium, Victorino, et Hippolyto in Genesin. Accedit nunc Eusngeliarium Tridentinum, saepe a me laudatum. Thomas Marescslins animaduertit, in Versione Anglo-Sax. legi: *Tum dicebant illi: Posterior*. Omitto versiones, Arabicam in nonnullis exemplaribus, et Aegyptiscam, in quibus vnius, et alterius filii inuertitur responsio, adeoque mirum non est, laudari responsum posterioris. Mss. istinis plerisque, in quibus sine vlla perturbatione versiculorum 29., et 30. constanter subditur, *Dicunt ei, Nouissimus*, et non *Primus*, Sabatierius adiungit S. Augustinum libr. 5. locut. tom. 3. psrt. 1. col. 368., et clarius Hilarium in Comment. col. 716. S. Hieronymus agnouerat etiam hanc lectionem, quamuis in aliis exemplaribus, quae ipse vera vocat, aliter

NOTAE.

700. Notanda locutio: *Iubebat ad vineta dependere iussa sui laboris*: nempe iubebat ire in vinetum, vt laboraret. *Dependere* significat etiam insumere, vt *dependere operam*. Fortasse hoc sibi vult *dependere iussa laboris*.

701. *Repensat*, frequentatiuum a rependo eadem fere significatione. Nec facit, vt dictis facta respondeant, aut paria sint.

Prosequitur Christus; Nunc vera aduertite dicta.
Iam magis hinc caeli sedem comprendere certum est
Corporis e vitiis quaerentes sordida lucra,
Quam vestrum quemquam. Vobis nam venerat ante
Iustus Ioannes: sed non est credere vestrum.
Namque fidem potius meretricum pectora certam
Hauserunt, sordesque animi posuere pudendas.
At vos tantorum scelerum nil poenitet vnquam.
Sic quidam diues, cui iugera multa nitentis
Vineti sepes circum densata coercet,

VAR. LECT.

legi asserat Comment. in Matth. tom. 4. col. 101. *Quod dicitur, Quis ex duobus fecit, voluntatem patris, et illi dicunt: Nouissimus; sciendum est, in veris exemplaribus non haberi NOVISSIMVM, sed PRIMVM, vt proprio iudicio condemnentur. Si autem NOVISSIMVM voluerimus legere, manifesta est interpretatio, vt dicamus intelligere quidem veritatem iudaeos, sed tergiuersari, et nolle dicere, quod sentiunt: sicut et baptismum Ioannis scientes esse de caelo, dicere noluerunt*. Sabatierius Iuuencum adduxit pro lectione Vulgatae, quia scilicet exemplaria cod. mss. Iuuenci non viderat: ex his autem constat, eum legisse, *Dicunt ei: Nouissimus*. Reuschius vulgatam Iuuenci scripturam retinuit, quamuis non dubitauerit, vt ait, quin genuinus sit versus Iuuenci a nobis exhibitus. Sic autem interpretatur: Responsum videlicet, et verba posterioris collaudarunt, sed non factum, Eo ipso autem factum prioris probant. Christianus Fridericus Matthaeus in Nouo Testamento graeco, et latino affirmat, in nonnullis suis mss. responsionem filiorum inuerti, et hanc transpositionem ortam esse ex Commentariis interpretum, qui hunc locum de populo Israelitico, et de gentilibus accipiunt. Quo posito, exoriebatur quaestio, vtri prius vocati essent.

705. Ott., Reg. *comprendere possunt*. Rom. cum editis *comprendere certum est*.

707. Ott., Reg. *quisquam*: alii *quemquam*, vt hic versus versui 705. respondeat. In Ott. fortasse fuit *quemquam*.

710. Reg., et Ott. scribunt *Auserunt*. Reg. *animae* pro *animi*.

713. Rom. *coheret*: lege *coercet*. Nonnulli coniungunt *circumdensata*. Sed *circum* potius aduerbii more positum videtur.

NOTAE.

706. *Quaestus* de professione meretricia frequenter dicitur. Plautus Poen. 5. 3. 20. *Facerentque indignum genere quaestum corpore*.

708. *Non est vestrum*. Terentius Heautont. 3. 2. *Non est mentiri meum*.

710. *Sordes animi*, culpas, crimina, scelera; auaritiam. Hoc loco recte de corporis, et animi impuritatibus dicitur.

712. CAPVT XXX. *Parabola de vinitoribus, qui interficiunt ad se missos ad poscendam locati ruris mercedem*. Matth. cap. 21. v. 33. seqq., Marc. c. 12. v. 1., Luc. cap. 20. v. 9. *Nitentis vineti*, vide not. ad v. 623. h. l.

713. Supra v. 550. *Cui dulcia fundum – Pinguibus in campis late vineta coronant*.

In medio turrem, praeluınque, et dolia fecit,
Cultoresque dedit, fructusque locauit habendos.
Impositam statuens mercedis soluere legem.
Tum longinqua petit, sed fructus tempore certo
Actores famulos mittit, queis portio, salua
Cultorum certa ruris mercede, daretur.
Ecce colonorum rabies hos verbere saeuo,
Ast alios lapidum proterrent vndique telis.
Denique lethali prosternunt vulnere multos,
Tum dominus ruris plures incedere seruos
Praecipit, et rursum mercedis pacta reposcit.

VAR. LECT.

718. Plerique scribunt *quis* : nonnulli *queis*.

720. Reg. *verbere seruos*. Rom., Ott. cum editis *verbere saeuo*.

721. Reg., Ottob., Hadam., Poelm., Fabr. *proterrent* : quo fortasse pertinet mendum in Rom. *protternit*, nisi legendum sit *prosternunt*, quod tamen minus placet, quum v. seq. occurrat. Ald., Bas. *diuerberat*. Pro submouere, expellere ponitur *proterrent*. Terentius Heaut. 3. 1. *Proterruisti hinc*, filium scilicet.

723. Fabr. mendose *dominos* pro *dominut*.

724. Rom., Ott., Ald. *rursus* : alii *rursum*. Ox. *Praecepit*, bene correctum per *Praecipit*.

NOTAE.

717. Fructus tempore certo, nempe tempore suo, seu vindemiae. Ouidius De remed. v. 189. *Temporibus certis maturam rusticus vuam – Colligit etc.*

718. *Actores*, verbum maxime proprium de seruis, qui pecunias, et fundi reditus administrant. Vide Digestor. l. 33. tit. 7. leg. 20., vbi aperte Scaeuola actorem a villico distinguit, quamuis actorem etiam numeret inter instructi fundi officia. Primis ecclesiae seculis multi christiani scriptores in foro versati fuerant, iusque dixerant, aut defenderant. In Prudentio, Dracontio, et Iuuenco saepe verba, et phrases ex legum intima cognitione petitas obseruaui.

719. Sensus, et ordo est: Queis portio ruris daretur, salua, siue excepta certa mercede cultorum, h. e., debita cultoribus. Pignorius De seruis pag. 148. seq. probat, in rei dominicae procuratione primas sibi vindicasse seruum actorem, ac recte Iuuencum interpretatum fuisse *actores* seruos a patrefamilias missos ad colonos agricolas, vt vineti fructus perciperent.

721. *Lapidum telis*. Nonius c. 6. n. 5. *Tela etiam lapides dici posse auctoritas docuit, et omnia, quae iaciuntur. Sisenn. Histor. l. 4. Manuales lapides dispartit, propterea quod is ager omnis eiusmodi telis indigebat*. Caius libr. vlt. Digest. tit. 16. De verb. significat. leg. 233. *Telum vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur. Sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur, vt et lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur*.

Maior at in plures audax iniuria surgit.
Vltima iam domino natum dimittere mens est;
Quod sobolem, partemque sui vis digna pudoris
Cultorum cordi venerandam posceret esse.
Sed contra illorum iam mens maculata cruore,
Progenie extincta domini, sibi post dominatum
Cedere credentes, crudeli vulnere fixum
Obtruncant, iaciuntque foras trans septa cadauer.
Post haec iam dominus veniet, poenasque reposcet
Tantorum scelerum. Sed vobis tradita quondam
Fulgentis regni sedes translata feretur
Ad gentem, dignos possit quae reddere fructus.
Vt rex, qui nato thalamorum vincula nectens,
Praecepit, proceres conuiuia laeta frequentent,

VAR. LECT.

726. Reg. *demittere* fortasse melius, quam *dimittere*. Arntzenius ad Sedulium 5. 393. vix vllam diuersitatem in his verbis agnoscit.

730. Rom. *Progeniem extinctam*: alii *Progenie extincta*.

731. Mss. nostri *Cedere credentum*: editi *Cedere credentes*. Est figura synthesis. *Credentes*, quasi praecessisset non *mens illorum*, sed *illi habentes mentem maculatam etc.*

735. Rom. *refertur*: melius ceteri *feretur*; id enim poscit sententia Euangelii.

736. Reg., Rom., Torn., Ald. *Ad placidam gentem, possit quae reddere fructus*. Ott. cum aliis editis *Ad gentem, dignos possit quae reddere fructus*.

737. Rom., Hadam., Fabr., Poelm. in in textu *At rex*. Reg., Ott., Ald., Torn., Bas. *Vt rex*. Sic praestat legere. Postea quidem non additur *sic*, aut simile aliquid, quo pars secunda comparationis explicetur: sed iam intelligitur, hic comparari regnum caelorum regi, qui fecit nuptias filio suo, vt v. 712. h. l. *Sic quidam diues* non dissimili modo exponitur parabola vineae.

738. Obscura est constructio huius versus, et seq. Cogitabam *Praecipit, vt proceres conuiuia laeta frequentent, - Accitos famulis etc.*, vel *Praecepit, proceres conuiuia laeta frequentes, - Accitos famulos*, aut *famulis*. In scriptura vulgata variant tempora; *Praecepit, proceres frequen-*

NOTAE.

727. Filius pars dicitur patris. *Vis digna pudoris* ponitur pro *pudor*, aut *virtus pudoris*. Confer not. ad l. 1. v.420.

728. *Venerandam* passiue, vt v. 281. l. 2. Vide var. lect. ibi.

732. *Septa*, sepes. Varro De re rust. l. 1. cap. 14. *Nunc de septis, quae tutandi fundi causa, aut partis fiant, dicam.*

737. CAPVT XXXI. *Parabola de inuitatis, qui contemnunt venire ad nuptias.* Matth. cap. 22. v. 1. etc., Luc. cap. 14. v. 16. *Thalamorum vincula nectens*: de his matrimonii vinculis confer not. ad v.278. libr. 2.

Accitos famulis voti regalis honorem
Concelebrare simul: cuncti sed adire recusant
Regales thalamos, regalis pocula mensae.
Post alios mittit, sese largissima cuncta,
Magnificasque dapes, conuiuia laeta parasse.
Illi, neglectis dapibus, diuersa petebant.
Hic aedes proprias, hic ruris tecta propinqui,
Ast alius potius merces, ac lucra reuisit.
Multi praeterea missos, qui ad laeta vocarent,
Insontes famulos rapiunt, et corpora ferro
In mortem cruciant. Tum rex, vbi comperit acta,
Milibus armatis ciues cum moenibus ipsis
Subruit, effusi famulorum sanguinis vltor.
Tum seruis fatur: Nunc festa iugalia coenae
Praelargis opibus quaecumque instruximus illis,

VAR. LECT.

tent, praecepitque accitos famulos concelebrare. Schoettgenius repetendum ait *Praecipit concelebrare*, non *Praecepit*.

739. Reg., Rom. *Accitos famulis*, et glossa in Reg. *accitos - vocasos a famulis*. Placet haec lectio, quia similis loquendi ratio familiaris est Iuuenco, et sententia sic planior procedit, Communis scriptura est *Accitos famulos*; in Ott. ex *Accitos* factum *Accitis*.

740. Hic, et sequens versus deerant in Reg., sed additi sunt.

743. Koenigius coniiciebat *conuiuia lauta*; nam *conuiuia laeta* iam praecessit.

744. Mss. nostri, Poelmann. pro d. s. *opibus*: plerique editi *dapibus*, quod sententiae magis congruit.

746. Ald. *merces potius*.

747. Ott. cum ceteris *vocarent*, sed a sec. m. *vocarant*.

751. Reg., Ott. *et fusi*: tunc distinguendum erit, *et fusi famulorum sanguinis vltor, - Tunc seruis fatur*. Melius tamen est *effusi* cum Rom., et editis.

753. Mss. nostri *opibus*: editi *dapibus*.

NOTAE.

739. *Votum* de nuptiis solemne verbum, vt notaui ad l. 2. v. 368.

740. *Adire*: Sedulius in prolog. v. 5. *Adi solemnia mensae*. Plura ibi Arntzenius.

744. *Diuersa*, opposita, vel alia omnia.

747. *Vocarent*, et vers. 757. *vocantes*, et v. 761. *vocati etc.* verbum proprium conuiuiorum, vt notatum est ad libr. 1. v. 795. *Reuocare* de iis dictum, qui prandii vicem reddunt, ex Cicerone, Phaedro, et Lactantio obseruat Mazochius Spicil. tom. 3. ad c. 14 v 12. Lucae.

752. *Festa iugalia*, nuptialia. Catullus Carm. 63. de nupt. Pel., et Thet. v. 302. *Taedas celebrare iugales*. Frequens est vsus huius significationis apud poetas.

753. *Praelargus* prius a Persio vsurpatum fuerat. *Instruere* verbum de conuiuiis passim adhibitum, vt dixi ad l. 2. v. 53.

Contempsere meis proceres contingere mensis.
Ite igitur propere per publica septa viarum,
Et quoscumque illic casus glomerauerit, omnes
Huc laetis nati thalamis adhibete vocantes.
Progressi famuli per compita cuncta viarum
Inuentos duxere simul. Iam denique cunctae
Complentur mensae mixtae sine nomine plebis.
Hic iusti, iniustique simul cubuere vocati.
At rex ingressus conuiuia laeta reuisit.
Hic videt indutum pollutae vestis amictu,
Laetitiae thalami fuerat quae dissona longe.
Isque vbi regalis sermonis pondere causas
Reddere pro vestis maculis, et labe iubetur,

VAR. LECT.

Hoc loco libentius amplectar *opibus*. Ott., Ald. *instruximus*, *illi – Contempsere*. Alii plerique mss., et editi *instruximus illis*, *– Contempsere*.

754. Reg. *proceris* pro *proceres*.

756. Ottob. *glomerauerat*, supra recte *glomerauerit*.

758. Rom., Torn., Ald., Bas. *compita lata*, vt l. 4. v. 206. *per compita lata viarum*: alii mss., et editi *compita cuncta*.

760. Rom., Ott. a pr. m., Fabr., Had., Poelm. in textu *Complentur mensae mixtae sine nomine plebis*: sic etiam Reg., et Ott. a sec. m., sed *plebes* pro *plebis*, hoc fortasse sensu: *Mixtae erant sine nomine plebes*. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *Complentur mensae mixta sine nomine plebe*. Displicet haec lectio Fabricio, qui in Comment. affirmat, verbum *compleo* stare hoc loco cum genitiuo *plebis*. Vide a nobis notata in varia lectione v. 90. huius libri, et v. 253. in not.

761. Ott. *Huc iusti, iniustique simul venere*, et pro d. s. *cubuere*. Rom., Ald., Bas. *Sic iusti*. Reg., Had., Poelm. *Hic iusti*. Plerique mss., et editi *cubuere*.

762. Rom. *Et rex*: alii *At rex*.

763. Rom., Reg, Ott. a pr. m. *vidit*: recte a sec. m. Ott. *videt*.

764. Reg. *Laetitiis* pro *Laetitiae*. Ott. a sec. m., Had., Poelm. in textu, Weschem. ad marg., Fabr. *quae dissona*. Reg., Rom., et, vt videtur, Ott. a pr. m. cum Ald., Westh. in textu, Bas. *cui dissona*. Reg., Rom. cum plerisque editis *longe*: in Ott. a pr. m. fuit *lingua*, pro d. s., vel tamquam correctio est *longe*. Ald. *dissona valde*.

NOTAE.

756. *Glomerauerit*, verbum familiare Iuuenco. Vide not. ad v. 579. l. 2.

760. Libr. 1. v. 485. *Mixtae sectantur turbae*. Sedulius Iuuencum imitatur l. 4. v. 2. *Sine nomine vulgus – Mixtum etc.*

763. *Vestis amictu*, hendiadys.

764. *Dissona*, discrepans. Claudianus de consul. Mallii v. 249. *Ritu dissona barbaries*.

765. *Sermonis pondere*, vt l. 1. v. 483. Cicero pro Ligario c. 7. *Verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset*.

Oppres-

Oppresso tacuit non puri pectoris ore.
Et tum conuersus famulis rex praecipit illum
Connexis manibus, pedibusque, et corpore toto
In tenebras raptum mox praecipitare profundas.
Illic stridor erit vasti sine fine doloris,
Et semper fletus. Multis nam saepe vocatis,
Paucorum felix hominum selectio fiet.

VAR. LECT.

767. Ott. *puro*, supra *puri* cum aliis.

768. In Ottob. *praecepit* bene emendatum per *praecipit*.

772. Torn. *iam*: rescribe *nam*.

773. Post hunc versum Reg. *Explicit euangeliorum liber tertius. Incipit liber quartus*. Ottob. *Explicit liber* III. *Incipit eiusdem liber* IIII.

NOTAE.

769. Libr. 4. v. 395. *Connexis manibus, pedibusque*.

770. *Tenebras exteriores* interpretatur Mazochius t. 3. Spic. ad h. l. comparate ad lucernarum iubar, quod noctu coenantibus affulgebat, vt qui foras eiicerentur, eos in tenebris versari oporteret. Alia est eiusdem Mazochii explicatio, exposita l. 1. v. 797. in nota, cui fauet Iuuencus vtroque loco. Interpretatio vero, quam h. l. adhibet, propria eius non est, sed communis cum Maldonato, aliisque. Habebat hoc Mazochius, vt interdum quasdam expositiones tamquam ab aliis praetermissas sibi adiudicaret, ignorans, vel dissimulans se scire, eas in celeberrimis interpretibus obuias esse. Et tamen is erat Mazochius, qui aliorum pennis ornari minime indigeret.

771. *Vasti*, magni. Sic plerique alii loquuntur.

773. *Selectio* contraria est *relectioni*. Vtroque hoc vocabulo vtitur Cicero.

HISTORIAE EVANGELICAE

LIBER IV.

Talia dicentem confestim factio frendens
Tentare aggreditur verbis cum fraude malignis.
Certum est, veridicum te nunc venisse magistrum:
Nec quemquam metuens, Domini vestigia seruas.
Dic ergo, an liceat nostrae dissoluere genti
Caesaris vrgentis semper sub lege tributum?
Ille sed inspiciens saeui penetralia cordis,
Cur tentatis, ait, nunc me concludere verbis,
Fallaces? mentis prodit fallacia fructum.

VAR. LECT.

versu 3. Ott. *veridicum*, ex quo non recte factum *veredicum*.

4. Rom., Ott. *metuis*, *Domini vestigia seruans*. Poelm. pro d. s. *tueris*, *Domini vestigia seruans*. Plerique editi cum Reg. *metuens Domini vestigia seruas*.

6. Reg. non male *semper ex lege*.

9. Editi cum Reg., Ott. *Fallacis mentis*. Putabam *Pellacis mentis*: nam postea est *fallacia*. Sed in Rom. vera videtur esse lectio *Fallaces? mentis prodit fallacia fructum*. Nimirum cur, fallaces, tentatis etc. In Aldo est *perdit* pro *prodit*.

NOTAE.

versu 1. CAPVT I. *Interrogatur Christus, an liceat reddere tributum Caesari*. Matth. c. 22. v. 15. etc., Marc. cap. 12. v. 13., Luc. c. 20. v. 20.

5. Libr. 3. v. 395. *Dissolue tributum*. Eusthat. Swartius Analect. l. 2. c. 15. contendit, scribendum esse hoc, et innumeris aliis locis *disolue*, non *dissolue*, vt *dinumerare*, *diluere*. Opinionem hanc suam nondum plerisque aliis persuasit.

7. *Penetralia cordis*. Vide l. 1. v. 541. Damasus carm. 1. postr. edit. Rom. *Sedibus depositis purgant penetralia cordis*, et carm. 13. *Virtus tenuit penetralia cordis*. Primus versus in epigrammate S. Hieronymi nomine legitur correctior, *Sordibus expositis etc.* Aut legendum *Sordibus haec positis*, scilicet monita: praecedit enim in Damasi carmine: *Nunc Damasi monitis aures praebete benignas*. In Hieronymi vero epigrammate praecedit: *Quisque sitit, veniat: cupiens haurire fluenta – Inueniet latices, seruant qui dulcia mella*. Praestabit ergo hic legere *Sordibus hi positis purgant penetralia cordis*, nimirum latices.

8. Matthaeus ait: *Quid me tentatis, hypocritae?* Supra v. 2. *Tentare aggreditur*. *Concludere verbis* est verbis capere, constringere, ac velut ad incitas redigere. Libr. 3. v. 683. *Ancipiti verborum pondere claudens*. Terentius Hecyr. 4. 4. 80. *Tot me nunc rebus miserum concludit pater*.

Inspicite en nummum, sculptique nomismatis aera.
Caesaris expressum promptum est ibi cernere vultum.
Soluite nunc illi propria sub lege tributum,
Atque deo proprium legis seruetis honorem.
Post sadducaei tali cinxere latratu:
Mosea, qui legum posuit praecepta, iubere,

VAR. LECT.

10. Reg., Ott. *Iaspicite in aammam*. Ald., Fabr., Hadam., Poelm. *Aspicite eu aammam*. Dauentr. interpungit *Aspicite : ea nummum*. Rom. *Aspicite in nummum*. A manu Iuuenci fortasse est *Aspicite nummum*, vel *Inspicite nammum*, producto *e* ratione caesurae. Reuera Cant. legit *Iaspicite aammum*, et Reuschio etiam, qui edidit *Aspicite eu nummum*, superfluum *ea* videtur. Rom. *sculpti namismatis* : lege *sculptiqae namismatis*, vel *aomismatis*. Pro *aera* legerem libenter, si per mss. liceret, *ora*. Plerique scribunt *namismatis*, sed Ald., Bas. scribunt *nomismatis*, qnod extat etiam in ms. Ott. Eandem scribendi ratiooem tenui, et defendi in comment. ad Prudentium hymn. 2. Perist. v. 50., et 96. *Nomisma nummis inditam*, vbi de hac voce, et re ipsa disserui.

11. Rom. *facile est vbi*, Ald. *facile est ibi*, Fabr. *proprium est ibi*: plerique *promptam ess ibi*. Reuschius tribus his versibus 11., 12., 13. vocem hanc *propriam* retinendam ait. Nam huiusmodi repetitiones frequentes sunt apud Iuuencum, Homerum, et alios, et venustatem habent.

12. Rom., Fabr., Had., Poelm. in textu *propriam*. Reg., Ott. cum plerisque editis *propria*, hoc est, peculiari, aut etiam sua: nam hac significatione saepe Iuuencus vocabulum *proprias* adhibet.

13. Fabr., Poelm., Had. *seruetis*. Mss. cum Ald., Dauentr., Torn., Bas., et aliis *seruemas*.

14. Reg., Ottob., Torn. *Post saducaei hinc inde latratibus vrgeat*. Sic etiam Rom., et Poelm. pro d. s., sed Rom. scribit *sadacei*, Poelm. *sadducaei*. Ald., Bas. *Inde saducaei tali ciaxere latratu*. Sic etiam Hadam., Poelm. in textu, Fabr., Dauentr.; sed Hadam. inchoat *Iade sadducaei*, quod sustineri nequit; Poelm., et Fabr. *Post sadducaei*; Dauentr. *Iade saducei*. In Vulgata, et in aliis plerisque veteribus versionibus scribitur *sadducaei*: sed melius scribetur *saducaei*, vel *sadacei*, qui sic dicti suot a *Sadoc*, eorum auctore. Reuschius mauult *Iade sadacaei tali ciaxere latratu*. Libro 3. v. 221. *Ecce pharisaei, saddacaeique dolosi*, et v. 241. *Illa pharisaei, saddacaeique dolosi*. Sed fortasse Iuueocus alia quantitate syllabarum id nomen proprium nunc effert. *Cingere* verbum proprium venatorum est, et *latratus* pro incondito sono, vel impudenti clamore poni solet.

15. Reg. *Moysea*, Rom. *Moyseia* minus bene, Poelm. pro d. s. *Mosen*, in textu cum codice Ott., et plerisque editis *Mosea qui legum posait praecepta iubere*. Si intelligat, *Mosea* esse adiectiuum cohaerens cum *praecepta*, reiicieodus hic sensus est. Nam sadducaei dicebant Matth. cap. 22. v. 24. *Magister, Moyses dixit*.

NOTAE.

14. CAPVT II. *De maliere, quae septem fratribas napsit*. Matth. cap. 22. v. 23. etc., Marc. c. 12. v. 19., Luc. c. 20. v. 28.

15. *Posuit praecepta*, statuit. Sic *leges ponere* pro condere apud Horatium, et alios.

Siquis coniugium properata morte relinquet,
Pignoribus mediis nondum de germine cretis,
Huius germano rursus sociabile vinclum
Deberi, generis pereat ne portio lapsi.
Finibus in nostris septem germana fuerunt
Corpora: sed maior primus mox vincula nuptae
Sumpsit, praeceleri cecidit sub acumine mortis.
Post alius frater thalamis sine fructibus isdem

V A R. L E C T.

16. Rom., Ald., Bas. *Connubium*. Alii *coniugium*.

17. Reg. scribit *Pigneribus*.

18. Rom. mendose *Cuius* pro *Huius*, et *sociabere* pro *sociabile*.

21. Mss. nostri *Corpora: sed maior primus mox vincula*, et glossa in Reg. *mox* – *vt*. Editi *Sed maior natu quum vincula nuptae*.

23. Reg., Poelm. pro d. s. *thalami sine fructibus isdem*. Ald., Poelm. in textu, Dauentr., Had., Fabr. *thalami sine fructibus aeque*. Veram lectionem eruo ex Ott., et Rom. *thalamis sine fructibus isdem*, videlicet concidit isdem thalamis sine fructibus.

N O T A E.

16. *Coniugium relinquet*, coniugem relinquet. Propertius libr. 3. eleg. xi. v. 18. *Vxorum positis stat pia turba comis. – Et certamen habent lethi, quae viua sequatur – Coniugium*; scilicet virum. Tacitus l. 12. Annal. c. 65. *Quod coniugium Principis deuotionibus petiuisset*; videlicet vxorem. Coniux superstes dicitur *relinqui*, vel destitui. Libr. 1. vers. 251. *Quam in flore iuuentae – Destituit viduam mors immatura mariti*.

17. *Pignora* de liberis frequenter dictum. *Pignora media* sunt communia vtrique coniugi. Propertius l. 4. eleg. xi. vers. 69. *Nunc tibi commendo communia pignora natos*.

18. *Sociabile vinclum*, nuptias. Saepius eo vocabulo vtitur ad coniugium significandum. *Sociabile* vox est Liuii, Senecae, et aliorum.

19. *Lapsi*. Matthaeus ait: *Et suscitet semen fratris sui*. *Labi* pro *deficere*, *obire* a Virgilio vsurpatum. *Generis lapsi*, h. e., extincti.

21. *Corpora germana septem* pro *germani septem*. Notatum id saepe, vt l. 2. vers. 731. *Mecum germana residunt – Corpora*. *Maior primus*: Matthaeus ait: *Et primus etc.* Ita etiam Marcus, et Lucas. Badius, qui cum editis legit *maior natu*, reponit: *Latinius dixisset, Maximus natu: nam de multis loquitur*. Verum boni alii auctores latinitatis, etiam quum de pluribus loquuntur, *maior natu* dicunt. Hoc etiam loco synthesis aduertenda est, *maior primus*, quasi praecessisset *septem fratres*, et non *septem corpora*.

22. *Praeceleri*: sic etiam ante Iuuencum Plinius, et Statius. Morti telum tribuitur: hinc acumen, et aculeus mortis, vt in hymno *Te deum laudamus*: *Tu, deuicto mortis aculeo, aperuisti credentibus regna caelorum*. Ep. 1. ad Cor. c. 15. vers. 55. *Vbi est, mors, stimulus tuus?* Tertullianus De resurrect. carn. cap. 54. *Vbi est, mors, aculeus tuus?*

23. *Alius*, vt vers. 173. *Ignarusque alius*. Optimi auctores pro *alter* nonnunquam adhibent *alius*. Discrimen hoc est inter *alius*, et *alter*, quod *alius* de mul-

Concidit, et cuncti iacuere ex ordine fratres.
Vnius et cunctos fletus gemuere maritae:
Post ipsam rapuit gelidae inclementia mortis.
Si venient igitur cuncti sub lumina vitae,
Cuius connubiis mulier reddenda resurget?
Illis Christus ait: Errori obnoxia prauo
Legibus, et iussis Domini mens dura resistit.
Namque sequenda dehinc laetae reparatio vitae
Non thalamos nouit, non terrae gaudia vana:

VAR. LECT.

25. Poelm. pr. d. s., Westh. in textu *Vtque maritae vni fletus omnes gemuissent*. Poelm. in textu cum ceteris *Vnius et cunctos fletus gemuere maritae*, vt *gemere malum tuum*, et similia. Westh. ad marg. *Vnius cunctos* sine *et*. Vtrolibet modo dici potest siue cum *et*, siue sine *et*.

27. Rom. *sub lumine vitae*, Ott. *sub limina vitae*, Reg. cum editis *sub lumina vitae*. Gallandius cum Koenigio, et codd. praestantioribus Omeisii praetulit *limina vitae*, quod occurrit etiam v. 443. Sed etiam in eo v. multi legunt *lumina vitae*, et pariter *lumina vitae* dixit Iuuencus v. 735., et 757. h. l.

28. Reg. *Cuius coniugio*: alii *Cuius connubiis*.

29. Alii *Ollis*: alii *Illis*.

30. Plerique mss., et editi *Legibus, et iussis Domini mens dura resistit*: Ott. *repugnat* pro *resistit*. Poelm. pro d. s. *Nescia virtutum, et legum mens decolor errat*. Ald., Bas., Torn. coniungunt hos duos versus, prius *Legibus*, tum *Nescia*. Rom. post vers. *Legibus, et iussis* addit hunc *Legibus, et virtute dei mens decolor errat*. Koenigius in versu omisso *Nescia* commentatur *decolor*, i. e., turpis, foeda. Eusthatius Swartius Analect. 2. 15. in eodem versu pro *mens decolor* legere iubebat *gens decolor*. Reuschius eum omisit cum codd. Helmst., et Cantabr. Si legas cum Swartio *gens decolor*, sensus erit *gens abominabilis*: nam *decolor* conuitii loco aliquando ponitur, vt l. 2. v. 685. ex quorumdam mss. lectione, *Veniet sed decolor alter*, quod de Antichristo intelligitur.

31. Rom. *Namque secunda*, quod fortasse melius est, quam *sequenda*, hoc est, secutura, vt Omeisius interpretatur. Swartius loc. cit. reponebat *Namque secuta dehinc*. Omnino vero reiicit in aliis *Namque secunda*, quia nulla est reparatio, quae prior dici possit. At Wassius in editione Sallustii per Hauercampum cap. 100. De bello Iugurth. ex membranis Collegii Corporis Christi legi iubet *secunda* pro *sequenda*.

NOTAE.

tis dicitur, *alter* de duobus tantum. Sed, vt dixi, *alius* pro *alter* aliquando ponitur, et contra *alter* pro *alius*.

24. *Iacuere*, obiere. Ita enim *iacere* interdum sumitur pro obire.

25. *Maritae*, vxoris. Horatius Epod. 8. vers. 13. *Nec sit marita, quae rotundioribus – Onusta baccis ambulet*. Ouidius l. 2. Fast. vers. 139. *Tu rapis, hic castas duce se iubet esse maritas*: et Heroid. ep. 4. vers. 134. de Iunone: *Et fas omne facit fratre marita soror*. Plura similia in antiquis inscriptionibus.

Sed similes leuibus Genitoris iusta ministris
Constituet regni virtus sublimis in aula.
Nec deus illorum dominum se ponere mauult,
Qui terram proni meruerunt sumere mortem,
Sed potius vitae possunt qui prendere lucem.
Ecce alii rogitant, quae sint firmissima legis.
Ille indefessus nulli responsa negabat:
Sublimem caeli dominum deuotio cordis
Diligat; est ista haec virtus firmissima legis.
Consimile est isti: Magno teneantur amore
Ad ius fraternum iustae penetralia mentis:
His etenim geminis dependent omnia iussis.

VAR. LECT.

33. In Reg., et Ott. a pr. m. pro *iusta* videtur scriptum fuisse *iuncta*. Wassius loc. citat. ex eod. cod. legit *iuxta*, h. e., aeque.

35. Ald., Poelm. pro d. a. *poscit*: alii *mauult*.

36. Mss. nostri cum Ald., Poelmann. *Qui terram proni*: in ms. Ott. in *proni* abrasum est *ro*. Torn., et alii editi *Qui terram proni*. Cogitabam *Qui in terram proni*, vel *Qui proni in terram*, vel *Qui terrae proni* in casu dandi *terrae*. Dubium autem semper erit, quid sit *proni*, nisi eo sensu accipiamus, quo *prona dies* dicitur, quae prope occasum est. Omeisius explicat *terram proni* voluptatibus terrenis dediti.

38. Editi, et mss. plerique *quae sint firmissima legis*. Hadam., Poelm. *quae sit firmissima legis*. Id secutus est Fabricius, sed addidit versum, qui in ceteris non apparet, et merito expungendus est, *quae sit firmissima legis – Regula, quod summum comprendat cetera verbum*. Coniici posset *quae sit firmissima legum*, vel *quae vis firmissima legis*, vt v. 41. *est ista haec virtus firmissima legis*. Verba Matthaei cap. 22. vers. 36. haec sunt: *Magister, quod est mandatum magnum in lege?*

39. Rom. *indeficiens*: melius alii *indefessus*. Ott. *nullis* pro *nulli*.

41. Ald. cum Reg., Rom. *ista haec*: alii *isthaec*. Reg, Rom. *fortissima*: plerique *firmissima*.

NOTAE.

34. *Iusta sublimis virtus*: duo epitheta vni nomini attributa. Vide comm. ad Prudentium vers. 169. l. 1. contra Symmach. Vel intellige *in aula regni sublimis*.

35. Glossa cod. Reg. *illorum – mortuorum*: quod v. seq. declaratur.

38. CAPVT III. *Duo esse praecepta, quibus omnia dependent: et Christus cuius filius sit*. Matth. cap. 22. vers. 35. seqq., Marc. c. 12. vers. 28., Luc. c. 10. v. 25.

40. *Deuotio cordis*, vt l. 1. vers. 442. *Vt iustus caeli dominum deuotus adoret*. Confer notam.

43. *Ad ius fraternum*: sacer textus: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum*.

Sed vobis cuius soboles ventura videtur
Christus, quem cuncti spondent in secla prophetae!
Respondent, illum Dauidis germine nasci.
Prosequitur Christus: Cur illum dicere Dauid
Diuino flatu scriptum est dominumque, deumque?
Quod proprio patrem non aequum est dicere nato.
Talia Saluator: cuncti obstupuere silentes.
Ille sed, accita credentum plebe, profatur:
Aspicite scribas sublimi sede superbos.
Hi quaecumque docent, iustum est comprendere cordis
Obsequio, maculas ipsorum temnite vitae.
Abrupta imponunt humeris nam pondera vestris,
Ipsi quae digito saltem contingere nolunt.
Accubitu primo coenae, fastuque superbo,
Atque salutantum vano tolluntur honore,

VAR. LECT.

45. Ott. scribit *subolis* pro *soboles*.

47. Rom. a pr. m. cum aliis *Dauidis germiue*, a sec. m. *Dauidis de germine*, quod non est absurdum, correptis duabus primis in *Dauidis*. Verum Iuuencus vtramque solet producere, ac potius dixisset *Dauid de germine*.

50. Rom., Ald. *proprium*: alii *proprio*. Ottob. *aequum dicere*: ceteri *aequum est dicere*.

53. Poelm. pro d. s. *Aspice nunc scribas*: in textu cum aliis recte *Aspicite scribas*; nam extrema in *Aspicite* produci debet, vt multi affirmant, certe potest, vt nemo negat, ob *sc* dictionis sequentis. In eodem Poelm. error est *sublime* pro *sublimi*.

54. Reg. *quodcumque*: alii *quaecumque*.

56. Rom. *Obrupta*: alii *Abrupta*.

57. Reg. *contigere*: emenda *contingere*. Swartius loc. cit. reponebat *saltem vno prendere nolint*, quia scilicet veram scripturam *contingere* ignorabat, et alicubi legerat *saltem comprendere nolint*.

NOTAE.

46. Libr. I. vers. 230. *Omnia quem vatum spondent oracula Christum*.

51. CAPVT IV. *Quae pharisaei dicunt, facienda esse, et non, quae faciunt Hinc increpantur scribae, et pharisaei*. Matth. c. 22. vers. 46., et c. 23. v. I. seqq., Luc. c. XI. v. 46.

52. Confer l. 2. vers. 759. *Ille sed admota credentum plebe*.

56. Matthaeus: *Alligant enim onera grauia, et importabilia, et imponunt in humeros hominum*. Badius exponit *abrupta – grauia, quasi a monte rupta*. Barthius ad Claudian. pag. 1366. ait, abruptum pondus pulchre a Iuuenco dici, quod in abruptum agit onere suo ferentem.

59. Frequentes erant apud veteres salutationes, quibus proceres honorabantur. Plinius l. 7. epist. 3. *Saluta paulisper, quo sit tibi iucundius salutari*. De salu-

Et nomen sublime volunt gestare magistri.
Sed vos noluerim praecelsi nominis arcem
Affectare tamen : vobis est vna magistri
Imposita aeternum caeli de lege potestas,
Vos eadem fratrum parili coniunxit amore.
Vnus item pater est, caeli qui in culmine regnat.
In vobis siquis sublimia colla leuabit,
Decidet, et barathri mergetur ad vltima coeno.
Ast humilis clarum conscendet liber in aethra.
Deflendi semper scribae, et lacrymabilis aeui
Caeca pharisaeae cunctis fallacia plebis.
Nam vobis itiner clausum quia iure negatur,

VAR. LECT.

61. Rom. *Quod* minus bene pro *Sed*. Bas. mendose *nos* pro *vos*.

62. Reg., Ott. distinguunt *Affectare tamen : vobis est vna magistri*. Nescio tamen, an a pr. manu. Barthius quidem Aduers. libr. 19. cap. 5. col. 976. ita hos versus distinguendos ait, qui vulgo male habiti. Editi enim cum Rom. interpungunt *Affectare : tamen vobis est vna magistri*. Vide variam lectionem h. l. vers. 130., vbi similis loquendi ratio animaduertitur.

64. In Reg. deerant hi duo versus *Vos eadem*, et *Vnus item*, sed inserti sunt inter lineas.

65. Reg. *quì culmine* : Rom. *qui in vertice* : Ott. cum editis *qui in culmine*.

67. Apud Koenigium nonnulli *ad infima coeno*.

68. Reg. cum editis *claram conscendes liber in aethram*. Ottob., Rom. *clarum conscendes liber in aethra* : quae scriptura vera mihi esse videtur. Nimirum accusatiuus graecus *aether*, *aetheris* est *aethera*, et per contractionem *aethra* ex quo *aethra*, *aethrae* nonnulli factum putant. Vide l. 3. v. 532. cum nota.

69. Rom. *lacrymabilis eius* : alii *lacrymabilis aeui*.

71. Poelm. pro d. s. *callis clausus*, in textu cum aliis *itiner clausum*.

NOTAE.

tationibus veterum plures scripserunt, quorum nomina, et opera indicat Fabricius Bibliograph. antiquar. cap. 22.

61. *Nominis arcem*, apicem, vt l. 3. vers. 666. *animi arce*.

64. Glossa Reg. *eadem – lex*, vel *charitas*. Melius eadem potestas.

66. *Leuabit*, attollet, efferet. Ceruix elata signum est superbiae, demissa animi humilis, aut abiecti.

67. Mergetur coeno barathri vsque ad infimum locum. Consule not. ad v. 587. libr. 3. *Ad vltima mortis*.

68. De voce ecclesiastica *humilis* confer comment. in Prudentii Psych. v. 199.

69. Infra vers. 127. *Deflendae iam sunt etc.* Reuschius obseruat, binos generandi casus *aeui*, et *plebis* ab vno substantiuo regi.

70. *Pharisaeae plebis*, factionis, coetus. Aliui *plebs credentium* vocantur discipuli.

Non

Non sinitis, quemquam penetrare per ardua lucis,
Et cunctos trahitis saeuae ad consortia flammae.
Vos similes dicam tectis splendore sepulcris,
Queis facies nitida est, internaque sordida bustis.
Sic vox velatur iustae sub imagine vitae,
Atque adytis mentis celantur sordida corda.
O Solymi, Solymi, ferro qui saepe prophetas
Ad vestram missos vitam sine fine necastis,
Quam volui vestram gentem, populumque tueri,
Ales vti molli solita est sub corpore pullos
Obiice pennarum circum complexa fouere?

VAR. LECT.

74. Rom., Ott. *splendere*: in Ott. diuersa lectio, vel correctio est *splendore*, quod sensus ipse postulat.

75. Rom. *His*: alii *Queis*, vel *Quis*. Plerique *sordida bustis*. Hadam., Fabr., Poelm. cum Ott. a pr. m. *turpia bustis*. Rom. *sordida busti*: sed mendum videtur *busti* pro *bustis*.

76. Rom., Ald., Bas. *Hic vox*. Rom. *celatur* pro *velatur*. Omeisius, et Reuschius ex coniectura Swartii *Sic nox velatur*, h. e., obscura vitia lita fulgore quodam mendacii teguntur.

77. Swartius loc. cit. rescribebat *Atque adyti meritis celantur turpia corda*, i. e., liminis ipsius mentitis virtutibus corda vitiis obsita celantur. *Merita* enim aliquando pro virtutibus accipiuntur. Ald., Bas., Rom. *sordida lucra*: ceteri *sordida corda*: in Ott. pro d. s. *turpia corda*. In Euangeliario Tridentino sic inuenio: *Ita et vos aforis quidem paretis hominibus quasi iusti; Intrinsecus autem pleni estis rapina, et iniquitate*. Sic ergo legendum opinor *Sic cor velatur iustae sub imagine vitae, - Atque adytis mentis celantur sordida lucra*.

78. Reg. *O Solymi, o Solymi*.

79. Ott., Rom., Ald., Bas. *necatis*: Reg. cum Dauentr., et aliis *necastis*, quod vsitatum est.

82. Alii *Obice*, alii *Obilce* scribunt;

NOTAE.

72. *Ardua lucis*, vt libr. 3. vers. 669. *celsa montis*, et h. l. v. 115. *sublimia lucis*.

74. *Tectis splendore sepulcris*. Codex sacer: *Similes estis sepulcris dealbatis, quae aforis parent hominibus speciosa*. Nonnulli putant, apud hebraeos vela candida sepulcris praetendi consueuisse; ex quo sepulcra dealbata in Euangelio dicuntur. Disserui hac de re ad Prudent. hymn. 10. Cathem. vers. 45.

75. Textus euangelicus: *Intus vero plena sunt ossibus mortuorum, et omni spurcitia*. Euangeliarium Tridentinum *immunditia* pro *spurcitia*. *Bustum* proprie est locus, in quo mortui combueuntur, et nonnunquam accipitur pro ipsa combustione, et pro corpore combusto. Statius l. 12. vers. 247. *Et egena sepulcri - Busta iacere reor*. Iuuencus latius vsurpat pro quouis corpore defuncto.

76. Glossa Reg. *vox - hypocritae verba*.

82. *Obiice pennarum* pro fotu, et quasi tutela none dictum ait Fabricius in comment. Hericus, laudatus a Barthio loc.

Sed vobis semper caelestia munera sordent.
Deseritur iam nunc domus haec vastata ruinis,
Nec nostrum vobis fas vltra est cernere vultum.
Egreditur templo, cuius praecelsa notantes
Moenia discipulos tali sermone docebat:
Haec operum vobis miracula digna videntur
Obtutu stupido; veris sed discite dictis,
Quod mox cuncta solo passim disiecta iacebunt.

VAR. LECT.

quae varietas alibi etiam occurrit. Barthius libr. 19. Aduers. cap. 14. col. 958. hunc versum Iuuenci laudat, et in hac dictione ridiculos ait nonnullos esse, qui vbique vna litera *i* scribendam dicant; quum omnino quoties productim a poetis ponitur, duplici sit notanda: argumento eius, quod quum correptam volunt, eidem alterum iota tollere consueuerunt, itidem vt in *adicit*, *obicit*, et aliis talis notae. Vnde et *obiex*, quum producitur, nominandi quoque casu scribendum putat Barthius, cui facile assentior. Pro *circum complexa* in Rom. mendum est *circomplexa*, quod Bas. expressit. Koenigius coniunctim legit *circumcomplexa*, Reuschius *circum* aduerbialiter positum ait.

84. Mss., et editi omnes *vastata*. Sed Barthius libr. 13. Aduers. cap. 19. col. 744. *Mendum est*, inquit, *apud Iuuencum auctorem piissimum, quum in concione Saluatoris VASTATA TEMPLA dicit*. Affirmat igitur, scribendum *vastanda*. Quum enim a Domino desereretur, non vastatum erat templum, sed ab ipso ei praedicebatur talis vastatio, vt nec lapis amplius lapidi cohaesurus esset. Emendationem Barthii Koenigius, et Reuschius secuti sunt. Nondum tamen adducor, vt, repugnantibus mss., et editis omnibus, rescribam *vastanda* pro *vastata*. Iuuencus enim Saluatorem inducit praedicentem quidem futuram vastationem templi, sed narrantem eam veluti praesentem: *Deseritur etc.* Matth. cap. 23. v. 38. *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta*. Cum Iuuenco tamen in praesenti faciunt quaedam exemplaria graeca Ἰδοὺ ἀφίεται, et Irenaeus libr. 4. cap. 36. *Ecce remittitur vobis domus vestra deserta*. Fauet versio vetus ex ms. 2. Corbeiensi apud Sabatierium: *Ecce relinquitur vobis domus vestra*, absque seq. *deserta*.

85. Reg., Ott., Rom. *Nec nostrum vobis fas vltra est*. Editi *Nec vobis nostrum fas vltra est*.

90. Poelm. pro d. s. *Quam mox*: in textu cum aliis *Quod mox*. Reuschio fere conuenientior videtur Barthiani codicis lectio *deiecta* pro *disiecta*.

NOTAE.

cit., in allocutione libelli sui: *Tanti nominis obiicem proteruae non ausint spreuisse phalanges*.

83. Ex Virgilio eclog. 2. v. 44. *Et faciet: quoniam sordent tibi munera nostra*.

86. CAPVT V. *De templi structura, cuius subuersio praedicitur*. Matth. c. 24. v. 1. seqq., Marc. cap. 13. v. 1., Luc. cap. 21. vers. 5.

89. Fortasse ex Virgilio l. 1. Aen. v. 499. *Dum stupet, obtutuque haeret defixus in vno*. Auctor de Bebiani baptismo apud Fabricium Poet. Christ. col. 782. *Et caelum stupide suspiciens ait*. Barthius l. 13. Aduers. c. 19. obseruat, *obtutum stupidum* Iuuenco esse admiratione in stuporem datum, quo pacto non sine elegantia locuti multi latinorum. Vide eundem Barthium l. 46. c. 16.

Haec ad Olineti dicens peruenerat arcem.
Discipuli solum postquam videre, rogabant,
Vt sibi venturi tempus distingueret aeui,
Promissa ipsius quo poscant prendere finem,
Eius et aduentus terrae consumeret orbem.
Quaerentum verbis respondit talia Christus.
Obseruate dolum, falso ne nomine capta
Credulitas, laqueis errantum praecipitetur.
Discurrent cunctis bellorum incendia terris.

VAR. LECT.

93. Barthius libr. 13. Aduers. cap. 90. col. 745. obseruat, pro *distingueret*, quod vulgo scribitur, membranas Colonienses praeferre *discingeret*, scilicet expediret: quod ipse reducendum putat. Addit, non extare auctores corruptiores istis poetis christianis, qui vbique omnibus erant in manibus. Verum huiusce emendationis oblitus erat, dum libr. 53. cap. xi. Aduers. hunc Iuuenci versum retulit, vt probaret, *distinguere* esse docere, interpretari. Ex hoc etiam Iuuenci loco putat, ita esse capiendum Guilielmum Britonem libr. 5. *Se quoque passurum promittit mente benigna, - Quidquid eis super his Francorum curia dicet, - Quae regni proceres distinguere debet, et ipsum*. Hoc est, inter eos litem finire, verum eos ius docere, vt odia animis deponant. Adde, *distinguere* proprie esse discrimen apponere, rem distincte exponere: quae significatio huic loco maxime congruit. Lucanus libr. 5. vers. 399. *Menstruus in fastos distinguit secula consul*.

94. Reg., Ott. *quo*. Ottob. pro d. s., Rom. cum editis *quem*.

95. Reg., Rom., Ott. *Eius et aduentus*. Ald., Bas., Torn. *Eius vt aduentus*. Hadam., Fabr., Poelm. *Cuius et aduentus*. Mss. nostri, et editi *consumeret*. Barthius l. 13. Aduers. cap. 19. col. 745. cum membranis Coloniensibus praefert *Eius vt aduentus terrae confuneret orbem*: quia id ordo latinitatis poscit, illud respuit. Nam quis ita loquatur, *Velim scire, promissa tua quem finem poscant, vt consumeres aduentu tuo orbem terrarum*? Dicendum esset, *vt consumas*. Addit Barthius, *confuneret* verbum esse non insuper habendum. Profecto ex hac Barthii emendatione Forcellinus verbum *confunero* inter latina reposuit, et sententia sic clare procedit. Sed Barthius ipse alibi non semel obseruat, mutationem temporum scriptoribus cadentis aeui familiarem esse.

96. Plerique mss., et editi *respondit*: nonnulli *respondet*.

97. Rom. mendose *capto* pro *falso*.

98. Reg. *errorum* pro *errantum*, quod fortasse exaratum fuit a pr. m.

NOTAE.

97. CAPVT VI. *Signa, quae in die iudicii futura sunt, praedicuntur*. Matth. cap. 24. v. 4. etc., Luc. c. 21. vers. 12. et 20. Marc. c. 13. v. 14. *Obseruate dolum*, scilicet vt caueatis. *Obseruare* pro cauere saepe adhibet Iuuencus.

98. *Laqueis errantum*: scandala laqueos erroris Iuuencus solet vocare. Vide notam ad v. 12. libr. 3.

99. *Bellorum incendia*: pulchra metaphora ab aliis etiam adhibita. Cicero pro Marcello cap. 9. *Belli ciuilis incen-*

Sed vos praeualido consistite robore cordis,
Ne mens ad coeptos iaceat turbata tumultus.
Non etenim prima imponent mox proelia finem,
Gentibus et gentes, et regibus obuia reges
Signa ferent, nec tum morbi corrumpere tractum
Aeris, aut pestes prosternere corpora parcent.
Fixa etiam solido per inania pondere tellus
Per diuersa loci, motu quassante, tremiscet.

VAR. LECT.

100. Ott. scribit *robure* pro *robore*.

101. Ott., Rom. cum plerisque editis *Ne mens accepto iaceat turbata tumultu*. Reg., et Torn. *Ne ment ad coeptos iaceat turbata tumultus*; quod magis e re videtur esse.

104. Reg., Ott. *nec morbi tunc*. Rom. cum editis *nec tunc morbi*. Rom. *tractus*, alii *tractum*.

106. Hadam., Poelm., Fabric. *Fissa*: alii cum mss. nostris *Fixa*, quod indicat etiam Poelm. pro d. s. *Fissa* a *findo* est, *fixa* a *figo*. Barthius libr. 13. Aduers. cap. 19. ait, vbique legi *Fissa etiam solido per inania pondere tellus*, et cum membranis Colouiensibus praefert *Fissa etiam solido per flamina pondere*. In qua scriptura optimam sententiam deprehendebat, in vulgari, quomodo solido pondere per inania tellus findatur, assequi non poterat. Barthio adhaeret Schoettgenius. At si legatur *Fixa*, vt multi etiam ante Barthium legerant, clara redditur sententia. Pro *pondere* Ald. cum Rom. legit *pondera*, sed nullo sensu. Alii recte *solido per inania pondere*, et glossa in Reg. *inania – loca*. Ouidius l. 2. Met. vers. 506. *Et celeri raptos per inania vento – Imposuit caelo*.

107. Westh. in textu *locis*, in marg. *loci* cum ceteris editis, et mss. Ego legerem *loca*, quia hic est stilus poetarum inferioris aeui, vt saepe ratione solius caesurae breuem producant. Phrasis scripturae est, *Terrae motus per loca*, et in multis veteribus versionibus, et Patribus antiquioribus *per singula loca*. Mss. nostri scribunt *tremescet*: alii *tremiscet*. Coniiciebam etiam *motu quassata*.

N O T A E.

dium. Virgilius l. 1. Aen. vers. 570. *Virtutesque, virosque, et tanti incendia belli*. Arator ex Iuuenco, vt videtur, l. 1. v. 25., siue v. 1. praefat. 2. *Moenibus vuditonis bellorum incendia cernens*.

103. *Obuia*, contraria. Vide not. ad libr. 3. vers. 625. Lucanus initio libr. 1. *Infestisque obuia signis – Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis*. Similis sententia apud Virgilium l. 4. Aen. v. 628. *Litora litoribus contraria, fluctibus vndas – Imprecor, arma armis, pugnent ipsique nepotes*.

104. Matthaeus: *Et erunt pestilentiae, et fames, et terrae motus per loca*. In nonnullis mss. antiquae Versionis: *Et erunt fames, et terrae motus per loca*. In Euangeliario Tridentino: *Et erunt fames, et terrae motus per singula loca*. Iuuencus aemulatur Virgilium libr. 3. Aeneid. v. 137. *Subito quum tabida membris, – Corrupto caeli tractu, miserandaque venit – Arboribusque, satisque lues, et pestifer annus*.

105. *Pestes* in plurali numero non debet reiici a grammaticis, quum reperiatur apud Ciceronem, Virgilium, et Columellam.

Haec in primitiis tentamina parua manebunt.
Prodentur multi vestrum, lethoque dabuntur,
Proque meo vobis incumbere nomine gentes
Tormentis, poenisque feris, odiisque necesse est.
Liuor enim terris, erroribus omnia plena,
Et falsi surgent populorum labe prophetae.
Haec inter siquis protectum a vulnere pectus
Ad finem seruare queat, sublimia lucis
Aeternis vitae sertis redimitus adibit.
Regnorum caeli celebratio peruolitabit
In cunctas terrae metas; gens omnis habebit
Testem lucifluo sanctae sermone salutis:
Et tunc finis erit, currentia secula soluens.
Adueniet iamtum tristis defectio terrae,

VAR. LECT.

108. Poelm. in textu, Hadam. ***Haec in primitias***. Plerique ***Haec in primitiis***. Ald., Bas., Rom. ad marg. ***Haec in principiis***. Matthaeus ait: ***Haec autem omnia initia sunt dolorum***.

109. Ald., Poelm. pro d. s. ***Tradentur***: plerique ***Prodentur***. Scriptores ecclesiastici frequenter ***trado*** vsurpant pro ***prodo***: inde ***traditores*** dicti.

114. Ald. ***protectum vulnere***.

116. In Ott. videtur fuisse ***abibit*** pro ***adibit***. Rom. scribit ***adbibit***.

117. Reg. male ***peruolutabit***.

120. Rom., Ottob. cum multis editis ***secula soluens***. Ald., Bas. ***secla resoluens***. Reg. ***secula voluens***, et glossa ***abbreuians***, ***vel complens***. Matthaeus ait: ***Et tunc erit consummatio***.

121. Ott. ***Aduenìat***, sed aliud fuerat prius scriptum. Plerique ***defectio terrae***.

NOTAE

110. ***Incumbere*** pro premere, vrgere, vexare. Summam vim hoc verbum continet.

113. ***Labe***, damno, in perniciem populorum. Prudentius in praefat. ad carmina vers. 41. ***Labem, Roma, tuis inferat idolis***. Confer comment.

114. ***A vulnere***, a scelere. Vide not. ad v. 436. libr. 3.

115. ***Sublimia lucis***: paulo ante v. 72. ***ardua lucis***.

116. Barthius libr. 2. Aduers. cap. 2. obseruat, ***coronare*** apud christianos esse vita aeterna donare, et ***coronam*** designare ipsam aeternam felicitatem: quod hoc Iuuenci versu, aliorumque verbis probat.

119. Libr. 3. vers. 293. ***Ast vbi lucifluum reddet sol tertius orbem***. Drepanius Psalm. 22. ***Lucifluusque calix pleno me proluat haustu***. Apud Prudentium Psych. vers. 625. nonnulli legunt, ***Quaerite lucifluum caelesti dogmate pastum***. Mihi melius visum fuit ***luciferum***. Elegantissimam hanc Euangelii descriptionem vocat Omeisius.

Quam Danielis habent iussa verissima vocem:
Haec dignus tantum poterit cognoscere lector.
Iudaea longe fugiant, montesque capessant,
Nec quisquam domibus repetat sustollere secum,
Quae fuga consociet, vestemue, aut mobile quidquam.
Deflendae iam sunt vteri cum pondere matres,
Et miseros foetus dulci quae lacte rigabunt.
Poscite iam precibus, tristis ne frigore brumae

VAR. LECT.

Ald., Bas. *defectio terris*. Poelm. pro d. s. *deflectio terrae*, quod etiam Cant., et Rom. a pr. m. exhibent. In Reg. fuit *defleetio*, correctum per *defectio*. In Rom. ex *defletio* factum *deflectio*. Schoettgenius retinebat *defletio*, sed suspicabatur *deletio*: Reuschius edidit *defectio terrae*, sed coniiciebat *deiectio*. Matthaeus ait: *Quum ergo videritis abominationem desolationis etc.* Malo ergo *defectio*, quam *deflectio*, quamuis vers. 154. legam *defletio*.

122. Poelm. in textu, Ald., Hadam., Fabr., Dauentr., Torn. *Quae Danielis habet iussam verissima vocem*. Poelm. pro d. s. *Quae Danielis habet iussa verissima voce*: sic Ott. in principio paginae recentiori manu, nam suo loco deerat hic versus. Sic etiam Rom., sed *habent* pro *habet*. Reg. *Quam Danielis habent iussa verissima vocem*, producto *a* in *iussa* ratione caesurae. Haec lectio placet prae ceteris.

124. Rom. *Iudaea*: alii *Iudaei*. Hadam., Poelm. *fugient, montesque capessent*. Plerique *fugiant, montesque capessant*, quod praeferendum est. Sed et *Iudaea* malo cum solo Rom., quam *Iudaei* cum ceteris. Sic enim melius explicantur verba Domini apud Matth. cap. 24. v. 16. *Tunc qui in Iudaea sunt, fugiant ad montes*. In veteri versione ex ms. 2. S. Germ. *Fugient ad montes*, ex quo defendi aliquo pacto posset *fugient, montesque capessent*.

125. Reg. *Nec quicquam*: lege *Nec quisquam*. Poelm. *repetet*, vt v. sup. *fugient*: plerique *repetat*.

127. Fabr. *Deflendae tunc sunt*: reliqui *Deflendae iam sunt*. Reg. *ventris* pro *vteri*, et videtur prius fuisse *ventres*.

129. Reg. *tristi*: alii *tristis*.

NOTAE.

122. *Danielis*: nonnulli Danielis nomen apud Matthaeum omittendum esse inepte censent. Versio vetus in omnibus mss. Danielis nomen exprimit. In Euangeliario Tridentino *Quae dicta est per Danihel prophetam*.

125. Barthius l. 13. Aduers. cap. 19. putat, hoc loco *repetere* positum esse singulari quodam modo, vt apud Gratium Cynegetico, et apud Virgilium in Culice, vbi ait: *Ima susurrantis repetebant ad vada lymphae*. Koenigius a Barthio dissentit, et interpretatur: *Domibus repetat*, h. e., afferat e domibus, quod secum in fugam sumat. Haec verior est explicatio.

126. *Mobile*, verbum proprium iurisconsultorum, qui mobilia bona vocant ea, quae solo non continentur. Distinguunt vero mobilia se mouentia, vt seruos, iumenta etc., et non se mouentia, vt pecuniam, vestem, vasa etc. Adisis Digest. libr. 6. tit. 1. leg. 1., libr. 21. tit. 1. leg. 1.

127. Supra vers. 69. *Deflendi semper scribae*. *Pondus vteri*, vt l. 1. vers. 169. *Manifesta vteri quod pondera vidit*.

129. Virgilius libr. 3. Aen. v. 261. *Sed votis, precibusque iubent exposcere pacem*.

Adueniat fuga vestra tamen, neu sabbata festa
Anceps praecipiti turbet trepidatio cursu.
Nam cunctis venient saeuissima pondera terris.
Tale malum non secla prius, nec postera norunt.
Et ni sublimis genitor decerpere tempus,
Et numerum miserans vellet breuiare dierum,
Nulla dehinc trepidae superarent corpora vitae.
Sed propter lectos veniet miseratio iustos.
Nomine fallentes Christi, falsique prophetae
Exurgent terris, et monstra potentia fingent,
Quae forsan lectos capient miracula iustos.
En praedicta patent instantia secula vobis.

VAR. LECT.

130. In Rom. desideratur vnum verbum *Adueniat fuga, tamen neu sabbata festa*. Reg., Ott. *Adueniat fuga vestra tamen neu sabbata festa*, et in Reg. indicatur, intelligendum esse *poscite* in *tamen*. Eandem scripturam referunt Hadam., et Poelm. in textu, sed *ne* pro *neu*. Ald., Torn., Bas., Fabr. *Adueniat fuga vestra, aut ne tunc sabbata festa*. Quum in mss. nostris sit *tamen*, id retinebo, et distinguam cum Reuschio *Adueniat fuga vestra tamen, neu sabbata festa*: nimirum poscite tamen, ne adueniat fuga vestra frigore brumae. Haec distinctio innuitur etiam in glossa Reg., et similis transpositio particulae *tamen* obseruatur vers. 61. seq. huius libri: *Sed vos noluerim praecelsi nominis arcem – Affectare tamen: vobis est vna magistri etc.*

131. Ald. perperam *turbae* pro *turbet*.

133. Westh. in textu, Ald. *nec postea norunt*. Mss. cum plerisque editis, et Westh. ad marg. *nec postera norunt*.

134. Ald., Bas., Rom. *Et nisi*: alii *Et ni*.

139. Pro *fingent* codex Barthii exhibet *fient*, vt testatur Koenigius.

140. Rom. *iustos capient miracula lectos*: alii *lectos capient miracula iustos*.

141. Ald., Bas., Torn. *En praedicta docent instantia secula vobis*, scilicet en vobis praedicta docent secula instantia, vel en instantia docent secula vobis prae-

NOTAE.

132. Matthaeus habet: *Erit enim tunc tribulatio magna*. Euangeliarium Tridentinum: *Erit enim tunc pressura magna*. Hilarius in hunc locum: *Grauis vexatio incumbet, et intolerabilis cunctis*. Translate *pondus*, qua *onus* significat, calamitatibus applicatur. Seneca in Herc. Oet. v. 230. *Vires pepulit – Pondusque mali, casus animo – Qui tulit aequo*.

135. Verbo *breuiare* vsi sunt Manilius, Quintilianus, ac posteriores alii Vegetius, Lactantius, Orosius, qui etiam *breuiator* dixit. Vide Cellarium Post. cur. latin. cad.

136. *Superarent*, superessent, superuiuerent. Virgilius l. 2. Aen. v. 642. *Satis vna, superque – Vidimus excidia, et captae superauimus vrbi*.

139. *Monstra potentia*, efficacia ad seducendum. Ouidius l. 3. Amor. eleg. xi. v. 31. *Desine blanditias, et verba potentia quondam – Perdere*.

Desertis siquis Christum peragrare loquetur,
Occultisque procul penetralibus esse repostum,
Longe credulitas absit vanissima vobis.
Sicut enim fulgur caelum transcurrit apertum,
Et cerni facile est cunctis, orientis ab oris
Vsque sub occiduum caeli vergentis in orbem,
Sic rapido aduentu clarebunt lumina Christi.

VAR. LECT.

dicta. Mss. cum pluribus editis *En praedicta patent instantia secula vobis*, sed nonnulli editi male distinguunt *En praedicta patent, instantia secula vobis*. Reuschius elegit *docent*, quia *vobis* componendum est cum *instantia*.

142. Ald., Dauentr., Bas., Fabr. *Desertum*. Rom. mendose *Disertus*. Plerique *Desertis*. Ego mallem *Desertum*, vel *Deserto*, quae vox magis propria est sacrae scripturae, et poetarum christianorum. In auferendi casu *deserto*, vel *desertis* rarior est constructio. Barthius libr. 13. Aduers. cap. 19. quum notasset, verbo *peragrandi* Iuuencum vti absolute, addidit, contemnendam non esse ms. libri, puto Coloniensis, lectionem *Deserti*, quasi id ad τό *penetralibus* esset trahendum, cui ego neutiquam assentior. Nam et implicata esset haec syntaxis, et Euangelium aperte distinguit desertum a penetralibus Matth. cap. 24. vers. 26. *Si ergo dixerint vobis, Ecce in deserto est, nolite exire; Ecce in penetralibus, nolite credere*. Consonant veteres versiones, sed pro *penetralibus* nonnullae habent *in cubiculis*, aut *in cubiculo*, aut *in hospitio*, et Euangeliarium Tridentinum: *Ecce in deserto ese, nolite exire: ecce in promtuariis, nolite credere*: sic enim scribitur pro *promptuariis*. Hilarius in hoc cap. Matth. *Nunc in desertis esse dicentes, vt errore deprauent; nunc in penetralibus asserentes*: quod facit, vt *Desertis* non ita aegre retineam.

143. Ott. *Occultisue* pro *Occultisque*, et corrupte *penetrabilibus* pro *penetralibus*.

145. Ottob., et a pr. m. Reg. minus bene *fulgor* pro *fulgur*.

146. Rom. *Vt cerni*: lege *Et cerni*. Reuschius haec verba *Et cerni facile est cunctis* apte per parenthesin, et significanter interseri posse affirmat.

147. Ald., Bas. *Occiduum dicto citius volitare sub orbem*. Communis lectio mss., et editorum *Vsque sub occiduum caeli vergentis in orbem*. Reuschius inter *caeli*, et *vergentis* perspicuitatis gratia comma posuit. *Vergere in orbem* dicitur caelum deceptione oculorum, quasi caelum terram ipsam contingeret. Glossator aliquis bina praepositione *sub*, et *in* offensus, de hac deceptione non cogitauit. et alium versum supposuit.

NOTAE.

144. *Vanissima*, aptissimum epitheton, quo leuitas animi, et inconstantia indicatur. Sic Omeisius.

146. Syntaxis est, *Et facile est cerni cunctis*, hoc est, a cunctis. Nam Iuuencus freqenter cum verbis passiuis datiuum pro ablatiuo coniungit. Aduerte interpretationem, quam Iulianus Toletanus secutus est l. 3. Prognost. cap. 5. ex Chrysostomo Homil. 1. de cruce, et latrone: *Quemadmodum enim quum fulgur emicuerit, non egemus inquirere, si facta sit coruscatio: ita quum reuelatio praesentiae eius effulserit, non indigemus interrogare, an venerit Christus*. Sic in antiquissimo cod. ms., quem in notis ad Dracontium non semel laudaui. Editi paulo aliter.

148. *Clarebunt*, manifesta erunt. Re-

Abscon-

Abscondet furuis rutilos vmbris radios sol,
Amittet cursum lunaris gratia lucis,
Ignicomaeque ruent stellae, caelumque relinquent.
Omnis item virtus caeli commota superni
Signa dabit, proles hominis queis vertice caeli
Clareat: omnigenasque tribus defletio iugis
Vrgebit; veniet tunc nubibus ignicoloris

VAR. LECT.

149. Mss. nostri cum Torn., Poelm. pro d. s. *Abscondet furuis rutilos vmbris radios sol*. Ald., Had., Fabr., Poelm. in textu *Sol rutilus furuis radios abscondet in vmbris*. Poetae veteres, quum solis mentionem faciunt, eius nomen in finem versus coniicere solent, quod obseruauit etiam Iuuencus l. 3. vers. 1., l. 4. vers. 587. Notauit id Koenigius post Barthium in not. ad Claudian. pag. 206.

151. Rom. *Iguicomae rueut*: corrige *Ignicomaeque ruent*.

153. Reg. *qui*: lege *queis*, vel eodem sensu *quis*.

154. Reg. *deflectio iugis*. Ott. *deflectio vulgi*, pro d. s., vel tamquam correctio *deflectio lucis* cum Dauentriensi. Rom. cum plerisque editis *defectio lucis*. Restituo *defletio iugis* ex Euangelio Matth. cap. 24. vers. 30. *Et tunc parebit signum Filii hominis iu caelo: et tunc plangent omnes tribus terrae, et videbuut Filium hominis venientem in nubibus caeli cum virtute multa, et maiestate*. A *defleo* est *defletio*, atque hanc vocem ex Iuuenco vers. 121. huius libri inter latina Forcellinus reposuit: sed clarius hoc loco legendum est *defletio*, quam cit. vers. 121. Barthii codex, teste Koenigio, simili modo praefert *defletio*.

155. Dauentr., Ald., Bas., Poelmann. pro d. s. *Vrgebit, quaudo venlet nube iguicolori*, sed Dauentr. *quouiam* pro *quando*. Mss. nostri cum aliis editis *Vrgebit; veuiet tunc nubibus ignicoloris*: in Torn. *igni coloris*. Mutatus, corruptusque est hic versus a nonnullis librariis, quod nescirent, recte dici *ignicolorus*, et non solum *ignicolor*. Sic *vnicolorus*, *versicolorus*, *decolorus*, *tripectorus*, de quibus confer comment. ad Prudentii Hamartigeniam vers. 819. Pro *tunc* Ott., et editi habent *quum*. Sed amplector *tunc* cum mss. Rom., et Reg., quia id sententiae Euangelii magis congruit. Id etiam expressit Tichonius reg. 1. ex ms. B. M. Rem. apud Sabatierium: *Plangeut se omnes tribus terrae, et tuuc videbunt Filium hominis veuientem in uubibus caeli*.

NOTAE.

cole not. ad l. 2. v. 776. Paulo post h. l. 4. v. 154. *Clareat* alio sensu, illustris appareat.

150. Lux a Dracontio l. 1. v. 120. dicitur *gratia solis*. Prudentius hymn. XI. Cath. v. 5. *Heu quam fugacem gratiam – Festina voluebat dies!* Matthaeus solum ait: *Et luua non dabit lumeu suum*. Lactantius libr. 7. cap. 16. *Luua sauguine offusa meatus extraordinarios peraget*.

151. Relege not. ad l. 3. v. 1., vbi sol *ignicomus* dicitur.

152. Matthaeus: *Et virtutes caeli commouebuntur*.

154. Supra v. 148. *Clarebunt lumina Christi*.

Maiestate potens hominis per sidera natus.
Tunc tuba terrifico stridens clangore vocatos
Iustos quadrifido mundi glomerabit ab axe.
Praeteriet nec enim praesens generatio secli,
Donec cuncta sequens claudat sibi debita finis.
Haec tellus, caelumque super soluentur in ignes,
Sed mea non vnquam soluentur ab ordine dicta.
Quis erit ille dies, nescire est omnibus aequum,
Ni soli rerum domino, qui sidera torquet.

V A R. L E C T.

159. Mss. nostri Reg., Ott., Rom. cum Torn. *Nec praeteribit enim*, quod magis latinum est, quam *Praeteriet nec enim* in plerisque editis, sed metro non congruit. Itaque praefero *Praeteriet*, eoque etiam magis quia in cod. ms. Cantabr. legitur, *Caelum, et terra transient, verba antem mea non transient*: in Euangeliario veteri Tridentino, *Caelnm, et terra tranitet, sermones autem mei non transient*: et apud S. Hilarium in Psalm. 118. *Caelnm, et terra praeterient, verba autem mea non transient*. Missale Gothicum Dom. 4. Aduentus, *Quoniam non transiet generatio haec*. Ita etiam cap. 1. Sapient. vers. 8. *Nec praeteriet illnm corripiens iudicinm*, et cap. 39. Ecclesiastici v. 37. *Non praeterient verbnm*. Secutus ergo Iuuencus est lectionem versionum veterum sacrae scripturae, immo et plurium antiquiorum auctoritatem, qui in compositis verbi *eo* in futuro pro *ibo* interdum *iam* vsurpabant, vt *inietnr*, *transiet*, *redies*, et similia. Etsi enim dubia plerumque lectio est, tamen quum Tertullianus aduers. Iud. cap. 13. ita locutus fuerit, et in veteribus inscriptionibus quaedam huius generis exempla appareant, tenendum omnino est, eam consuetudinem bonis auctoribus inniti. Vide Tibullum l. 1. eleg. 4. cum notis.

163. Mss. nostri *Quis erit ille dies*: editi *Quis sit at ille dies*. Monosyllaba, quae breuia esse dicuntur, mihi communia videri, alibi ostendi, nec video, cur *quis* produci non possit. In ms. tamen Ott. videtur prius fuisse aliud, vbi nunc est *Quis erit ille dies*. Iuuencus fortasse scripsit more suo *nesciri est omnibus aequum*, h. e., aequum est nesciri ab omnibus. Hanc coniecturam versus seq. confirmat.

164. Mss. *Ni soli rernm*: Rom. mendose *Hi soli*. Editi plerique *Ni solum*. Fabricius tamen edidit *Ni soli*. Reg. *fecit* pro *torquet*, quod cum ceteris prae-

N O T A E.

156. Ordo est: Hominis natus maiestate potens veniet per sidera etc.

157. Tubae *stridor*, et *clangor* tribuitur. Lucanus l. 1. v. 431. *Quos aere recurno – Stridentes acuere tubae*. De clangore dixi ad l. 2. v. 400. Vtrumque Iuuencus hoc versu comprehendit, et asperitatem sonitus aptissimis verbis expressit.

158. *Quadrifido*: vox haec poetica est, nimirum Virgilii, Val. Flacci, Claudiani.

160. Matthaeus: *Donec omnia haec fiant*. Barthius l. 22. cap. 19. huc affert illud Horatii: *Debemur morti nos, nostraque*.

161. Fortasse sensus est *Super haec*, praeter haec, aut *super* est insuper, aut scribendum *supersolnentur*. De hac phrasi *solui in ignes* consule not. ad Dracont. l. 3. v. 443.

Vt quondam terras vndae inuoluere furentes,
Et diuersa sibi tractantes munera cunctos
Diluuii rapuit subito violentia tractu,
Sic subitus flammas voluens descendet ab aethra
Aduentus noster: nec cunctos ille sub vna
Conditione premet. Nam tunc vbi iugera laeta
Infindent gemini depresso vomere sulcis,
Vnus correpto tolletur corpore arator,
Ignarusque alius vasto linquetur in agro.
Vno quin etiam recubantes stramine lecti
Dispar iudicium diuersa sorte subibunt.
Vnus enim socium quaeret per strata relictus.
Iccirco famuli vigilent, quia nescius illis

VAR. LECT.

fero ex Virgilio l. 9. v. 93. *Torquet qui sidera mundi*.

166. Mss. cum nonnullis editis *munera*. Alii editi *munia*.

167. Rom. *fractu*: emenda *tractu*.

168. Reg., Ottob. *subitus*. Editi cum Rom. *subitas*, quod etiam fuit in Ottob. a pr. m., vt puto. Reuschius ex Barthio profert, sed non approbat *Sic subitus, flammas volitans*, h. e, instar flammae volitans.

169. Rom. *ne*: lege *nec*.

170. Reg., Rom., et fortasse Ottob. a pr. m. *laeta*. Editi cum Ott. a sec. m. *lata*. Melius est *laeta*, vt libr. 1. v. 194. *pascua laeta*, l. 2. v. 425. iterum *pascua laeta*, et ibid. v. 428. *laetae segetes*.

171. Ott. *Infindent gemini depresso vomere sulcis*. Rom., Reg. *Infindent duo depresso sub vomere sulcis*. Editi *Infindent duo depressis sub vomere sulcis*: sed Ald., et Bas. *Incis* pro *sulcis*. Placet scriptura Ott. Sic Virgilius l. 1. Georg. v. 45. *Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro – Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer*. Alia syntaxi eclog. 4. v. 32. *Quae cingere muris – Oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos*.

172. Ald., Bas. *aratro*, Westh. in textu *arato*, ad marg. *arator* cum plerisque.

NOTAE.

166. *Diuersa sibi tractantes*: videtur superfluum *sibi*. Matthaeus: *Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, et bibentes, nubentes, et nuptui tradentes etc.* Fortasse Iuuencus ionuit, homines tunc *aliud*, vel *alias res egisse*, vt loquuntur latini. Omeisius exponit *contraria sibi*.

173. *Ignarusque alius*: quum sermo est de duobus, *alter* dici solet pro *alius*. Vide v. 23. h. l.

177. *Nescius*, passiue pro ignoratus, incognitus. Tacitus Annal. libr. 1. c. 59. *Aliis gentibus, ignorantia imperii romani, inexperta esse supplicia, nescia tributa*. Plautus Capt. 2. 2. 15. *Siquid nescitui, id nescium tradam tibi*.

Aduentus Domini subitas descendet in horas.
Si sciret certum furis insistere tempus
Quisque domus custos, vigilaret, et obuia ferret
Arma procul, ruptas nequis penetraret in aedes.
Sed vos intentis animis assistite semper.
Namque repentinus vobis, subitusque recurret
Filius huc hominis, iustis sua praemia seruans.
Ille fidelis erit seruus, cui credere cunctas
Aedes, et famulos voluit per longa profectus
Vir pater ipse domus: sapiens, nimiumque beatus,
Quem veniens dominus seruantem iussa videbit.
Illum maiori famulum redimibit honore.
Ast ille infelix, qui sordida luxuriatus,

VAR. LECT.

178. Pro *descendet* Reg. a pr. m. *descendit*. Mss. nostri *in oras*, editi *in horas*, quod praestat retinere.

179. Mss. nostri *Si sciret certum furis insistere tempus*, sed Rom. *Si scirent*. Torn. *Si sciret certum furis si insistere tempus*, vbi superfluum est alterum *si*, et in *furis* vltima recte producitur ratione caesurae. Editi plerique *Praemonitum furis tempus si insistere sciret*, ita etiam Westh., sed in textu *Per monitum*, ad marg. *Praemonitum*.

180. Rom. *Quisquis*: corrige *Quisque* pro *quilibet*, vt non semel iam occurrit. Mendum etiam est in eodem Rom. *Obuiam* pro *obuia*.

182. Ald. perperam *assistere*.

189. Ald., Fabr., Poelm. pro d. s. *cumulabit*. Poelm. in textu cum mss., et aliis editis *redimibit*, quod pro *redimiet* positum est. Sic Virgilius l. 10. v. 538. *Infula cui sacra redimibat tempora vitta*, et Ausonius epigr. 94. *Punica turgentes redimibat zona papillas*.

190. Reg., Rom. *qui sordida luxuriatus*: Ott. *qui sordide luxoriatus*, sed

NOTAE.

180. *Obuia*, vt v. 103. *Obuia signa*. De seruis custodibus publicis vrbium, et priuatis domorum videndus Pignorius in opere De seruis pag. 145. seq., qui totum hoc argumentum diligenter exponit.

182. *Assistite*, adeste. Vide not. ad l. 1. v. 617.

186. *Per longa*, per longum tempus. Silius l. 2. v. 465. *Per longum celata fames*: et l. 12. v. 294. *At consueta graues per longum audire suorum – Euectus Roma*. Rursus l. 15. v. 787. *Rabidi ceu belua ponti – Per longum sterili ad pastus iactata profundo*.

187. *Pater ipse* energice, vti in illo Maronis: *Vir pater ipse gregis*.

190. *Luxurio*, et *luxurior* frequens verbum de iis, qui nimios, et insolentes in cibum, et cultum sumptus faciunt. Pignorius De seruis pag. 161. exemplis confirmat, apud veteres seruos dispensatores impegisse aliquando in scopulos meretricios non sine magna rei dominicae iactura.

Tardantem contemnit herum, famulosque fatigat
Verberibus, segnique indulgens ebrietati,
Luxuriosorum conuiuia concelebrabat.
Adueniet dominus, seruumque incauta furentem
Praecipitem dignis poenarum cladibus abdet.
Illum perpetuus fletus, stridorque manebit.
Conferri possunt caelestia regna puellis

VAR. LECT.

correctum *sordida luxuriatus*. Editi *qui obscoene luxuriatus*. Ex mss. restituendum est *sordida*. Glossa in Reg. est *sordida conuiuia celebrabat*, vt *sordida* cohaereat cum *conuiuia* vers. 193. Verum haec constructio nimis implicata esset. *Sordida* ergo more aduerbii ponitur pro *sordide*, vt *apprima* pro *apprime*, *sera* pro *sero* apud Virgilium Georg. lib. 4. v. 122., et *crebra* pro *crebro* ib. lib. 3. v. 500. Sic *torua tuens*, *acerba sonans*, *multa gemens*. Nonnulli *apprime* scribunt, etiam quum vltima corripitur, vt *inferne* a Lucretio, *superne* a Lucretio, et Horatio corripiuntur. Hac ratione non inepte rescribi posset cum Ott. a pr. m. *qui sordide luxuriatus*, correpta scilicet vltima in *sordide*. Quae lectio in Cantabr. Schoettgenio se probabat, quia et hoc bonis poetis vsitatum est, vt aduerbia in *e* corripiant. Confer v. 194., et 547. h. l.

191. Rom. *contemnat herum, famulosque fatigat*: Reg. *contemnet . . . fatigaut*: Ott. *contemnat . . . fatiget*, pro diu. s. *contemuit . . . fatigat*: sic editi.

192. Mss. *segnique*, sed in Reg. fortasse fuit *segnisque*, quod editi praeferunt. Reuschius restituit *segnique* per metonymiam effectus.

193. Poelm., Ald., aliique editi cum mss. nostris *concelebrabat*. Ott. pro d. s. *concelebrari*. Hadam. *concelebrando*. Westh. in textu *concelebrabat*, ad marg. *concelebrando*. Sensus videtur postulare *concelebrabit*, praesertim cum *contemnet*.

194. Reg., Fabr., Ott. a sec. m. *Adueniet Dominus, seruumque incauta furentem* cum glossa in Reg. *incauta aduerbium est*. In Torn. mendose *incauia* pro *incauta*. Rom., et Ott. a pr. m. *incaute* pro *incauta*. Poelm., Hadam. *Adueniet Dominus subito, seruumque furentem*. Ald. *Adueniet Dominus, stolide seruumque furentem*: sic Dauentr., sed non clare, an *stolidum*, an *stolide*, an *stolido*. Vera lectio ex mss. petitur; et ponitur *incauta* pro *incaute*, nisi aliquis velit etiam *incaute* reponere. De vtraque hac voce dici potest, quod de *sordida*, et *sordide* dixi ad v. 190.

NOTAE.

192. *Indulgens*, licenter inseruiens. Ita enim dicitur *indulgere somno*, *vino*, *choreis etc.*

193. Koenigius notat, hunc versum grauitatem quamdam prae se ferre. Imitari conatur Sidonius: *Innumerabilibus legionibus imperitabat*. Rutilius in Itiner. *Bellerophonteis solicitudinibus*. Bolislao Lobkowizio tribuitur distichum quatuor his verbis: *Conturbabantur Constantinopolitani* – *Innumerabilibus solicitudinibus*.

195. *Cladibus abdet*, quia in inferos detrudet, et quasi abscondet. Sic Tacitus 2. Annal. 85. dixit, *Eaque in insulam Seriphon abdita est*. Prudentius Apoth. v. 771. *Abde negatores Christi, nemo inuidet, abde, – Vtere sorte tua, blasphemis nocte tenendis – Perpetua*. Sic mortem eo loco alloquitur.

197. CAPVT VII. *De decem virgini-*

Bis quinis, quarum pars est sapientior vna;
Altera praestupido pars est stolidissima corde.
Occurrere illae votis sponsalibus omnes,
Ornatu accinctae taedarum flammicomantum.

VAR. LECT.

198. Ald. *pars est quarum*.
199. Westh. in textu *prae stupido*, ad marg. *praestupido*. Badius cum Ald. *prae studio*, quia segnitiei, et vitiis studebant: neque enim per naturam erant insipientes.
200. Mss. cum Ald. *illae*: alii editi *illi*, quod ex graeco praeferendum ait Gallandius. Sed melius est *illae*, quod tenuit etiam Reuschius. Matth. c. 25. v. 1. *Exierunt obuiam sponso, et sponsae*. Pro *sponso, et sponsae* ait Iuuencus *votis sponsalibus*, vt v. 208. *Laetoque dehinc occurrere voto*. In versionibus antiquis pariter legitur *sponso, et sponsae*. Exemplaria graeca variant: pleraque habent tantum *sponso*, sed alia addunt *et sponsae*. Certe in Iuuenco quum non praecesserit *Sponsi* vocabulum, non potest intelligi *illi* de

NOTAE.

bus. Matth. cap. 25. v. 1. etc. *Puellae* nomen virgloibus aaepe tribuitur: aliquando etiam oon virginibus, atque iis omnibus, quae io ea sunt aetate, vt parere possint.

198. *Sapientior*, sapiens. Comparatiuum pro positiuo.

199. *Praestupido*: vide similia in Indice verborum, sic noue praepositione *prae* a Iuuenco formata.

200. *Votis* de coniugio vide l. 3. v. 739.

201. *Flammicomantum*: verbum oouum, vt l. 3. v. 623. *glaucicomantis*. Prudentius v. 775. Psych. dixit *flammicomos ignes*, et Apoth. v. 495. *puerorum flammicomantum* ex fide quorumdam exemplarium. Verum ad eum loc. ostendi, legendum *puerorum flanicomantum*. Nuptias noctu olim celebrari solitas obseruat cum aliis Wolfins Cur. philolog. ad N. T. Martinus Roa libr. 2. Singular. cap. 21. seq. plures quaestiones in hac parabola ex veteri ritu explicanda agitat; Exierintne virgines obuiam sponso simul, et sponsae? Vnde exierint illae, hi vero quo irent? Cur decem, nec plures, paucioresue? Cur lampades, ac non potius taedae, vel faces? Quum clamor factus est, spoosum venire, quid sit, veneritne in sponsae domum, an in suam? Solusne, an simul cum sponsa? Nuptiae vbi celebratae, apud hanc, ao apud illum? Verum nostra potius interest quaerere, cur Iuuencus taedas pro lampadibus pooat, quum sacer codex lampadas nominet, et Iuueocus ipse paulo post *olinum*, et *olenm*, quo lumina flammae susciperent, seu flammas componerent. Quaestio haec resoluitur ex Lexico Rabbinico Henrici Othonis, vbl mos deducendi sponsam sic exponitur: *In terra Ismaelitica mos erat, vt sponsam ducerent a domo patris sui in domnm sponsi ante introdnctionem in thalamnm, ferrentque ante eam circiter decem baculos ligneos, in vniuscuiusque summitate vasculum instar scutellae habentes, in quo est segmentnm panni cum oleo, et pice. Ex bis accensis facem praeferunt*. Otho allegat librum Aruch, et R. Salomon in Kelim. Formam huiusmodi lampadum ex antiquis monumentis expressam exhibet Lamyus: qui praeterea addit, virgines prudentes cum lampadibus accepisse oleum in vasis suis, distinctis scilicet a lampadibus: neque enim, ait, lampades istae lucernae erant, quales nostrae, quibus in multas horas oleum infunditur. Id autem non satis liquet ex verbis Othonis. Is enim in summitate baculi lignei vasculum instar scutellae statuit, in quo erat segmentum panni cum oleo, et pice: qnae, vt puto, in aliquod idoneum tempus sufficere poterant, quin aliis vasculis opus esset.

Sed sapiens pars illa, sibi quo lumina flammae
Susciperet, portare simul curabat oliuum.
Stultarum vero non est prudentia talis.
Quumque moraretur sponsus, tum membra sopore
Soluuntur cunctae per compita lata viarum.
Iam noctis medio clamor crebrescere magnus
Exoritur, laetoque dehinc occurrere voto
Admonuit, taedisque vias ornare coruscis:
Surgere virginibus properatum, et lumina taedis

VAR. LECT.

sponso, adeoque legere oportebit *illae*.

205. Reg. *tum per membra*, sed fortasse *per* ex glossa in textum transiit: nam v. seq. Reg. habet *Soluuntur conctae*, ac proinde explicatio est *per* io *membra*.

206. Reg. *Soluuntur cunctae*: sed fuit *Soluentur*. Ott. *Soluuntur comptae*, pro d. s. *cunctae*. Rom. *Soluuntur cunctae*. Editi *Soluuntur cunctis*, quod minus placet, quam *Soluuntur cunctae*, quamuis ooo negem, recte dici *soluuntur membra sopore*. Reg. *per competa laeta*. Ott. *per competa lata*, sed prius fuit *per compita laeta*. Rom. cum editis *per compita lata*. Vide v. 758. l. 3.

208. Fabr. *Incoepit*: alii editi cum mss. *Exoritur*. Reg. *cooccurrere*, quod a pr. m. videtur fuisse in Ott. pro *occurrere*. Non inuenio alibi *cooccurrere*; sed posset nihilominus admitti per analogiam.

209. Reg. scribit *eboriscis*, sed io glossa habet *splendidis*.

210. Reg., Rom. *Surgere virginibus properatim, et lumina taedis*. Ita Ott., sed a pr. m. hie codex videtur habuisse *properausum*, vel *properatum*, quae verior est lectio. Glossa in Reg. in *surgere* est *dignum erat*. Sed id parum verbis Euangelii conuenit, *Tunc surrexeruut etc.* Lego igitur *Surgere virginibus properatum* pro *Virgiues properaruut surgere*. Saepe Iuuencus hanc phrasin vsurpat, vt datiuum verbo passiuo pro ablatiuo apponat. Editi sic habent *Surgere tunc properant, et claro lumine taedat*. Ex hac scriptura, et mss. Reg., Ott., Rom. noo inepta coniectura est *Surgere tuuc properatim, et claro lumine taedas etc.*, vt suppleatur *coeperunt*, vel *surgere* ponatur pro *surrexerunt* per figuram etiam historieis notam. *Properatim* aduerbium veterum est Caecilii, Pomponii, Sisennae. Et Iouencus simili modo formauit *mensatim* l. 3. v. 214.

NOTAE.

Quibus ita eonstitutis, intelligitur, Iuoencom scite, et ex veterum more descriptos baculos ligneos *taedas* appellasse. Siquidem *taeda* dicitur arbor picem ferens, et faces ex taeda, vel taedae facem praeferentes erant illae omnes, quae, accensa pice, ardebant. Io nuptiis frequentissimum verbum est *taeda*, adeo vt etiam pro nuptiis pooatur. Aeaedem faces *lampades* etiam sed minus frequenter dicuntur. Statius pro primis nuptiis dixit l. 4. silo. 8. v. 59. *Lampade prima*.

206. *Soluuntur sopore*: vide not. ad Dracont. libr. 1. v. 372. Quaeri hic potest de loco, In quo dormitauerunt, et dormieront hae virgines. Iuuencus aperte ait, *Per compita lata viarum*. Existimat ergo, virgines sponso, domum sponsam deducenti, obuiam processisse, vt viam luminibus ornarent: *Laetoque dehinc occur-*

Instruere, et flammas pingui componere oliuo.
Tunc stolidae rogitant, olei sibi cedere partem,
Prudentes secum quod tunc gestare videbant.
Sed quoniam sapiens pauitat chorus, omnibus aeque
Ne desint clarae nutrimina pinguia flammae,
Ex paruo aequalis si detur portio cunctis:
Tum pergunt stultae, liquidum mercantur oliuum.
Dum pergunt, laetae transcurrunt omnia pompae,
Et sponso tantum comitatur factio prudens.

VAR. LECT.

213. Ott. mendose *iestare* pro *gestare*.

215. Ott. *paruae*, pro d. s. *clarae*. Reg. *nutrimenta*, quod fuit etiam in Rom., sed in hoc bene correctum per *nutrimina*.

217. Rom., Ott. *Dum pergunt stultae, et liquidum mercantur oliuum*. Reg. a sec. m. *Dum pergunt stultae, vt liquidum mercentur oliuum*. Reg. a pr. m., Torn., Poelm. in textu, Hadam. *Tum pergunt stultae, liquidum mercantur oliuum*. Poelm. pro d. s., Fabr. *Tunc pergunt stultae, liquidum vt mercentur oliuum*. Ald. sic, sed ediderat *mercantur*, quod in Erratis correxit per *merceatur*. In Bas. permansit error *mercantur*, vti etiam in Dauentriensi.

218. Suspicabar *omina* pro *omnia*.

219. Reg. *Et sponsum tantum comitatur portio prudens*. Plerique *Et sponso tantum comitatur factio prudens*. Aduertit Fabricius, *comitari* hoc loco esse cum datiuo more graeco. Idem Iuuencus l. 2. v. 695. *Vocibus indubitata fides comitabitur istis*. Cicero 5. Tuscul. cap. 36. *Cetera, quae comitantur huic vitae*. Potest etiam intelligi, apud Iuuencum *comitor* sumi passiue, vt apud Ouidium 3. Trist. eleg. 7. v. 47. *Ingenio tamen ipse meo comitorque, fruorque*. Nec mutari debet *factio* in *portio*: etsi enim *factio* plerumque accipitur in malam partem pro caterua, et conspiratione malorum, et hoc sensu saepe *factionis* vocabulo vsus est Iuuencus, tamen initio honestum vocabulum id fuit, vt notauit Festus: vnde factiones medicorum, nobilium, histrionum etc. Hoc sensu Plinius libr. 29. cap. 1. *Alia factio (ab experimentis cognominant Empiricen) coepit in Sicilia*.

NOTAE.

rere voto – Admonuit, taedisque vias ornare coruscis.

215. *Nutrimentum* vsitatius est; sed *nutrimen* vsurpatum etiam fuit ab Ouidio. De re ipsa Prudentius hymn. 5. Cathem. v. 13. *Pinguis quos olei rore madentibus – Lychnis, aut facibus pascimus aridis . . . Viuax flamma viget, seu caua testula – Succum linteolo suggerit ebrio, – Seu pinus piceam fert alimoniam*. Virgilius 1. Aen. v. 179. *Suscepitque ignem foliis, atque arida circum – Nutrimenta dedit*. Ouidius l. 15. Metam. v. 352. *Nempe vbi terra cibos, alimentaque pinguia flammae – Non dabit, absumptis per longum viribus aeuum, – Naturaeque suae nutrimen deerit edaci etc.*

218. *Omnia pompae*, vt l. 2. v. 554. *omnia patris*. Recte *laetae pompae*: nam erat et pompa tristis, seu funebris, de qua l. 2. v. 401. *Vltima supremae celebrabant munera pompae*.

Adue-

Adueniunt brutae sero post tempore segnes;
Et sponsi pulsare fores, et limina clausa
Nequicquam ingeminant, precibusque ingrata frequentant,
Vt liceat miseris penetrare in limina laeta.
Illas non comitum sponsi cognoscere quisquam,
Non ipse sponsus voluit. Vigilate timentes,
Aduentus vobis quod non est certior hora.
Sicut enim longas cui contigit ire profecto
In terras, credens seruis tractanda talenta;
Vni quinque dedit, duo cepit et alter habenda,
Tertius vnius curam tractare talenti
Suscepit, vires quoniam diuersa merentur.

VAR. LECT.

220. Torn. *At veniunt*: alii *Adueniunt*. Mss. cum Poelm. in textu, Hadam. *brutae*. Ald., Fabr., Poelm. pro d. s., Bas. *fatuae*. Genuina lectio videtur esse *brutae*: nam, vt ait Festus, *Brutum antiqui grauem dicebant*. Hinc animalia stupida *bruta* appellantur. Homines etiam hebetes, et stolidi *bruti* vocantur a Pacuuio, Seneca, Apuleio, et aliis. Brutorum familiam inde nomen traxisse, quia L. Iunius fatuum se simulauit, notum est. In Rom. *sero post tempora segnes*.

225. Mss. nostri, et alii apud Omeisium cum editione Dauentr. *Non ipse sponsus voluit. Vigilate timentes*: quae proba est lectio. Plerique editi inepte mutarunt. Poelm. in textu, Torn., Hadam., Westh. ad marg. *Non ipsus sponsus voluit: vigilate timentes*: sed Westh. habet *vigilare*, quod mendum est. Poelmann. pro d. s., Westh. in textu, Ald., Fabr., Bas. *Non sponsus voluit: quare vigilate timentes*.

229. Reg. *cepis alter*, quod metri lex non patitur. Rom. recte cum aliis *cepit et alter*, sed a sec. m. male *coepit*. Badius coniiciebat *alter alenda*, incremento scilicet vsurae.

NOTAE.

221. Apud sponsum conuiuium nuptiale celebrabatur, vt notum est.

222. *Nequicquam*, frustra. *Ingeminant*, vox poetica: pro accusatiuo ponitur *pulsare*. Existimo, *ingrata* aduerbii more adhiberi. Nempe precibus ingrate, seu moleste frequentant, h. e., petunt, vt liceat etc. Vide var. lect. v. 190. h. l.

224. *Cognoscere*, agnoscere, recognoscere. In sacris literis *cognoscere* est etiam approbare, *nescire* reprobare.

226. *Certior* pro *certa*; vel refertur ad dicta. Euangelista ait: *Vigilate itaque; quia nescitis diem, neque horam*.

227. CAPVT VIII. *Talenta, quae seruis data sunt ad exercendum*. Matth. c.25. v. 14. seqq., Luc. cap. 19. v. 12. Ordo hic est: Sicut is, cui profecto contigit ire in longas terras, credens seruis etc. Scilicet postquam discesserat, vel profectus fuerat, contigit illi ire in longinquas terras.

228. Infra v. 249. *Vt fructum nobis tractata pecunia ferret*. Apud Ciceronem *tractare pecuniam* est procurare, administrare, Diuinat. Verr. c. 10. *Eras enim tu quaestor: pecuniam publicam tractabas a*

Sed maior quibus est concredita portio nummi,
Certatim duplis auxerunt incrementis.
Ille sed, vnius cui credita cura talenti est,
Telluri infodiens condit sine fructibus aera.
Iamque aderat praesens dominus: tum primus, et alter
Se geminasse illi pariter concredita monstrant.
Illos laudat herus, potioraque credere tantae
Promittit fidei. Sed tertius ille refodit,
Et domino reddit tali cum voce talentum:
Quod scirem, domino memet seruire seuero,
Qui meteret segetes alieno semine cretas,
Extimui, argentumque tuum concredere terrae
Malui, quod saluum semper tibi reddere possem.

VAR. LECT.

232. Reg. *quibus est*, Ott. *quis est*, alii *queis est*. Rom. mendose *quis concredita* sine *est*.

233. Ald., Dauentr., Bas., Reusch., Poelm. pro d. s. *Certatim duplis auxerunt aera lucellis*. Fabr., Hadam., Poelm. in textu *Certatim duplis auxerunt munera donis*, nimirum per hendiadyn, siue vnum per duo; qualia indicaui ad Dracontium v. 21. l. 3. Vera tamen lectio desumitur ex mss. Reuschii, quos is deseruit, et ex nostris: nam Rom., Reg., Ott. constanter referunt *auxerunt incrementis*: qui versus spondaicus est, vt hoc libr. vers. 427. *Illi continuo statuunt ter dena argenti*. Beda De arte metrica in huiusmodi versibus dactylum quinto loco male agnoscit: vult enim pronunciari *inceremestis*, vt dicam ad loc. cit.

234. Ott. cum editis *cura est*. Reg., Rom. *cura* sine *est*, et glossa in Reg. *cui - scilicet est*. Sed in Reg. a pr. m. fuit *cura est*.

235. Ott. *Tellure*, sed factum *Telluri*. Rom., Poelm. pro d. s. *seruat*: plerique *condit*. In Rom. ad marg. pro *seruat* in textu notatur *seminas*, quod cum metro stare nequit.

238. Reg. *heros*, *potiora credere*, et glossa *heros - ille dominus*. Legendum *herus*, nam prima in *heros* producitur. Postrema in *potiora* produci poterit ob duas consonantes dictionis sequentis. Sed verior est lectio *potioraque credere*.

239. Torn. *resedit*: alii *refodit*, quo verbo Columella, et Plinius vtuntur.

240. Fabr. *Reddidit et domino*: reliqui *Et reddit domino*.

242. Torn. *meteres* pro *meteret*.

244. Ald., Dauentr., Bas. *Malui, quo semper saluum tibi*. Rom. *Malui, quo saluum semper tibi*. Reg. *Malui, quod saluum semper tibi*. Ott. *Malui, quod saluum tibi semper*. Hadam., Poelm., Fabric. *Malui, vti semper saluum tibi*. Retinendum est *Malui, quod*, vel *quo* ex

NOTAE.

239. *Fidei*: Matthaeus sic habet: *Euge serue bone, et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis super multa te constituam*.

Tum Dominus famulo respondens talibus infit:
Si nescire meos auderes dicere mores,
Nequitiae tantae veniam concedere possem.
Hoc igitur gnarum potius praestare decebat,
Vt fructum nobis tractata pecunia ferret.
Quapropter segni tollatur portio nostri,
Prudentique dehinc detur possessio maior,
Quem duplis cumulasse lucris mea quinque talenta
Inueni: namque est certum, potiora mereri,
Queis res vberior cumulatae sortis abundat.
At cui parua subest segni substantia corde,
Id minimum penitus iuste tolletur ab illo.
At nequam seruus tenebras demersus ad imas,
Perpetuos fletus poenae stridore frequentet.
En hominis natus veniet, Patrisque ministris
Stipatus, celsa iudex in sede sedebit.

VAR. LECT.

mss., facto spondaeo in *Malui* per synaeresin. Ita etiam volebat Koenigius, cui morem non gessit Reuschius. Rom., Ald., Bas., Torn. *possim*: alii *possem*.

250. Ald., Bas. cum Reg., et Ottob. *portio nostri*, et glossa in Reg. *nostri – talenti*. Had., Poelm., Fabr. *portio nostra*. Rom. *portio vestri*. Forte *portio nummi*.

252. Mss. nostri *Quem duplis cumulasse lucris*. Plerique editi *Quem cumulasse duplis lucris*. Prima in *lucris* communis est.

254. Rom., Reg., Ald., Bas. *Quis res*, et glossa in Reg. *Quis – quibus*.

257. Nonnulli *Et* pro *At*, vel *Ast*. Lege *demersus* cum Reg., Torn., Rom. potius quam *dimersus* cum aliis.

258. Ott. *Perpetuo* pro *Perpetuos*.

259. Rom., Ott. *patriisque*. Reg. cum editis *patrisque*.

NOTAE.

247. *Nequitiam* pro inertia hic sumi, certum puto. Vide, quae de hoc vocabulo disserui in Prolegom. ad Prudent. num. 46.

253. Explicat verba Matthaei: *Omni enim habenti dabitur, et abundabit, ei autem, qui non habet, et quod videtur habere, auferetur ab eo.*

254. *Sors* significat primam pecuniam, quae confertur, vt inde lucrum fiat. Accipitur etiam pro patrimonio.

255. Iuuencus vocabulo *substantia* varios tribuit significatus. Hoc loco accipitur pro facultatibus, censu, bonis: quae satis recepta est eius vocis significatio.

259. CAPVT IX. *In die iudicii bonos in parte dextra locatum iri, malos vero in sinistra*. Matth. cap. 25. v. 31. etc.

260. Notanda est complosio *sede sedebit*. Saepe apud Iuuencum occurrit eiusmodi cacophonia, non tamen ita aspera, vt duae syllabae in vtraque voce re-

Tunc gentes cunctae diuersis partibus orbis
Conuenient, iustosque omnes de labe malorum
Secernet, dextraque libens in parte locabit:
At prauos laeua despectos parte relinquet;
Vt pastor pecoris discernit pascua mixti,
Lanigeris dextri permittens mollia prati,
At laeuos hirtis dumos tondere capellis.
Sed rex ad dextros conuersus, talia dicet:
Huc veniant sancti, iamdudum debita sumant
Dona Patris, mundi quae sunt aequaeua nitentis,
Et iustis primo promissa parantur ab ortu.
Namque fame fessum quondam me grata refecit
Haec plebes, potuque sitim mihi saepe remouit,
Hospitioque domus patuit mihi saepe vocato,
Et nudus vestis blandissima tegmina sumpsi,

VAR. LECT.

262. Ald., Poelm. pro d. s. *iustosque dehinc*: Fabric. *iustosque omni*: plerique *iustosque omnes*.

264. Ottob. *despectos*, ex quo factum *dispectos*.

266. Mss. nostri cum Ald., Torn., et Bas. *dextri permittens mollia prati*, et glossa in Reg. *pascua iucunda*. Haec scriptura versui seq. maxime cohaeret. Poelmann. in textu, Hadam., Fabr. *dextrae permittens mollia parti*. Poelm. pro d. s., Dauentr. *dextrae permittens mollia partis*.

267. Rom. *Et leues hircus dumos tondere capellis*, quod corruptum est.

270. Reg. mendose *aequa* pro *aequaeua*. Reg., Ottob., Rom. *mundi .... nitentis*, et glossa Reg. *noui*. Editi *mundo .... nitenti*. Vtrolibet modo dici potest. Vt *aequalis* cum genitiuo interdum coniungitur, sic etiam *aequaeuus*.

274. Ald., Fabr. *Hospitiumque domus*: alii *Hospitioque domus*.

NOTAE.

petantur. Frequenter coniungit verbum, quod finit in *re* cum alio, quod incipit etiam a *re*.

262. *De labe malorum*: Virgilius l. 2. Aeneid. vers. 97. *Haec mihi prima mali labes*.

266. *Lanigeris* pro *ouibus*.

270. Matthaeus: *Possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi*. Italica versio in quibusdem mss. habet *ab initio mundi*, in aliis *ab origine mundi*. Res eodem recidit. Iuuencus per *mundum nitentem* originem, siue initium mundi intelligit. Ea, quae noua sunt, nitere solent.

274. *Vocato*, mihi ad hospitium. Virgilius l. 1. Aeneid. vers. 302. *Vtque nouae pateant Carthaginis arces – Hospitio Teucri*.

Carceris et poenis horum solatia cepi.
Tum Domino tali respondent voce beati:
Non meminit nostrum quisquam te visere nudum,
Nec famis oppressum dura ditione notauit,
Carceris aut poenis meminit vidisse reuinctum.
Respondens illis dicet tum talia iudex:
Fratribus ista meis, humiles miserando labores,
Qui fecit, certum est dulcem mihi ponere fructum.
At vos, iniusti, iustis succedite flammis,
Et poenis semper mentem torrete malignam,
Quas Pater horrendis barathri per stagna profundi
Daemonis horrendi sociis, ipsique parauit.
Namque sitim passo quondam mihi pocula nulla,
Nec famis in poena parui miseramina panis,

VAR. LECT.

276. Westh. in textu cum Ald. *Carceris in poenis*, ad marg. cum aliis *Carceris et poenis*.

281. Mss. nostri cum Torn. *dicet*. Ald., aliique editi *dicit*.

286. Reg., Westh. ad marg., Ott. a sec. m., Rom., Poelm., et alii *horrendis barathri*. Ald., Bas., Westh. in textu *horrendus*. Ott. a sec. m., Torn. *horrendi*. Reg., Ott. *profundis*. Rom. cum editis *profundi*.

287. Ald., Bas. *sociisque*, *ipsique*: alii *sociis*, *ipsique*, videlicet ipsi daemoni.

289. Mss. nostri cum Ald., Dauentr., Bas. *parui miseramina panis*, quo respicit codex Barthii *paruum seramina panis*. Ex quo acute coniiciebat Koenigius *Nec famis in poenis mihi parua secamina panis*. Poelmann., aliique editi *parui mihi fragmina panis*. Non reperio quidem apud veteres verbum *miseramen*, sed genuinum puto in Iuuenco pro *miseratio*, Poetae christiani more Lucretii huiuscemodi vocabula amabant, vt *peccamen*.

NOTAE.

276. *Poenis* iterum vers. 280. *Carceris aut poenis*. Hic *poena* pro malo ponitur: nam iustis proprie poena non infligitur.

278. Rursus vers. 295. *Haud equidem nostrum meminit te visere quisquam*.

279. *Ditione*, Imperio, et quasi tyrannide. *Notauit*, animaduertit, vidit, obseruauit.

282. *Labores*, calamitates, aerumnas. Confer var. lect. ad vers. 28. l. 3.

283. *Ponere*, pro posuisse, vt Badius explicat, tempus pro tempore ex vsu cadentis latinitatis.

286. Poetae graeci inferas damnatorum domos *barathrum*, nempe voraginem profundam, vocabant. Inde latini poetae traduxerunt, praecipue christiani, vt exemplis Iuuenci, et aliorum probat Barthius l. 35. Aduers. cap. 8. col. 1646.

288. *Sitim passo*, vt *famem passus*.

Aut peregrina mihi tecti, vestisue parumper
Tegmina de magnis gracili pro parte dabantur.
Carceris aut septo claustris, morbisue iacenti
Vnquam visendi solatia vestra fuerunt.
His damnata dehinc respondet factio verbis:
Haud equidem nostrum meminit te visere quisquam
Aut sitis, aut saeuae famis aegrum agitare laborem,
Hospita vel fessis errare per oppida rebus,
Carceris aut mersum poenis, morboue grauatum,
Vt tibi solicito fieret miseratio iusta.
His rerum dicet dominus: Quum vestra superbo

V A R. L E C T.

augmen, *lateramen*, *momen*, *vocamen*, *glomeramen*, *duramen*, de quibus vide Comment. ad Prudentium l. 2. contra Symm. vers. 1042. Verum quum Iuuencus alibi *fragmina farris*, et *fragmina panis* dixerit, coniectura non mala est *Nec famis in poena paruissima fragmina panis*. Facile exscriptores deterruerit verbum *paruissima*, quo tamen vsus est Varro, nec semel Lucretius.

290. Reg., Ottob., Dauentr., Ald., Fabr., Hadam., Poelm. *Aut pregrina mihi*. Rom. corrupte *Aut peregrina mihi tectisue parumper*. Westh. etiam edidit *Aut peregrina mihi*, sed Badius, vt ex notis colligitur, legerat, aut suspicatus fuerat *Aut peregrinanti tecti etc.* Gallandius edidit *Aut peregrina mihi*, sed probabat *Aut peregrinanti tecti*, quod Koenigio in mentem venerat, et Reuschio placebat, qui nihil certius Koenigii coniectura affirmat, sed a vulgata non recedit. Badius scripturam communem *peregrina* interpretatur *tegmina mihi peregrino exhibita*: quae interpretatio non displicet, sed magis placeret lectio *Aut peregrinanti tecti etc.*, si per mss. codices liceret.

292. Poelm. in textu *aut*, et vers. seq. *Nunquam*: pro d. s. *haud*, et vers. seq. *Vnquam*. Mss. nostri *aut*, et v. seq. *Vnquam*. Editi variant. Sententia eadem intelligitur. Rom. mendose *coeptae* pro *septo*.

294. Reg., et a pr. m. Ott. *respondit*. Alii *respondet*, quod fortasse ponitur pro *respondebit* a *respondo*.

295. Ott., Poelm. pro d. s. *Haud equidem nostrum*. Plerique *Haud vnquam nostrum*. Reg. scribit *Aut*. Reuschius tenet *Haud equidem*, quod longe significantius putat, quam *Haud vnquam*.

298. Ott. *morboque*: alii *morboue*,

300. Mss. *His rerum dicet dominus*. In Ott. a pr. m. fuit *dicit*. Editi *His rerum dominus dicet*.

N O T A E.

291. *Gracili pro parte*, pro exigua parte. *Gracilis* paruum etiam aliquando denotat. Vide l. 1. v. 524.

296. *Agitare laborem*, videlicet te agitari, vexari aegro labore. Reuschius exponit, cum laboribus colluctari. Sic dicitur, *Acti labores iucundi*.

297. *Hospitus*: adiectiuum a poetis vsurpatum. *Fessis rebus*; afflictis. Plinius l. 2. c. 7. *Vespasianus Augustus fessis rebus subueniens*. Virgilius l. xi. vers. 335. *Consulite in medium, et fessis succurrite rebus*.

299. *Solicito*, anxio, curis affecto.

Angustis rebus feritas sub corde tumebat,
Calcauitque humiles minimos, me spreuit in illis.
Haec vbi dicta dabit, meritis sua praemia reddet.
Aeternum miseri poena fodientur iniqui,
Aeternumque salus iustis concessa manebit.
Talia dum loquitur, scissos lacerata capillos
Pro fratris morbo iustis soror anxia curis
Hortatur iuuenem rapido praecurrere gressu,
Casibus vt tantis Christus seruaret amicum.
Nam fuerat mulier meritis accepta benignis,

VAR. LECT.

301. Reuschius cum Omeisio *Augustis rebus*, h. e., florentibus. Alii *Augustis rebus*, nempe aliorum.

303. Hadam., Poelm. in textu, Ald. *dedit*. Melius mss. nostri cum Torn., Fabr. *dabit*. Reuschius praefert *dedit*.

304. Ott. *poenae*, supra *poena*. Fabricius legit *Aeterna* (*miserum*) *poena*, et aduertit in Comment. verbo *miserum*, hanc vocem esse particulam dolentis in parenthesi. Sed mss. nostri cum aliis editis habent *Aeternum miseri poena*, quod magis etiam placet.

308. Rom., Torn., Ald., Bas. *percurrere*: Reg., Ottob. cum aliis editis *praecurrere*.

NOTAE.

302. *Humiles minimos*. Vulgata: *Vni de minoribus his*. Versio Itala vetus: *Vni ex minimis his*, aut *vni de minimis istis*, aut *vni horum minimorum*.

304. Libr. 2. v. 663. *Iudicioque graui miseros exurgere prauos*. *Fodere* significat etiam pungere, stimulare, transfodere, et hoc loco vexare, torquere.

306. CAPVT X. *Lazarum suscitatum esse, quum iam foeteret*. Ioann. cap. XI. vers. 1. etc. Iuuencus ait: *Talia dum loquitur*, sed intelligere oportet; Dum his, aut similibus rebus, et colloquiis intentus esset Iesus. Addit Poeta, *scissos lacerata capillos* ex verisimili, et veteri more, quo feminae dolentes capillos lacerabant.

307. *Soror*, h. e., sorores, singularis pro plurali. Euangelii verba sunt: *Miserunt ergo sorores eius ad eum dicentes*. Vel Iuuencus, quod vtraque fecit, tribuit potissimum Mariae Magdalenae, de qua pergit dicere vers. 310. *Nam fuerat mulier etc. Iustae curae* ex Cicerone petitum est: Iurisconsulti dicunt *iustissimus dolor*, quod animaduertit Reuschius.

308. Neque id sane constat, iuuenem fuisse missum. Hoc tamen lo[illegible] famulum intelligere possumus cum Pignorio De seruis pag. 127.

309. *Amicum*: Virgilius l. 1. Aeneid. vers. 490. *Vt spolia, vt currus, vtque ipsum corpus amici . . . Conspexit*. Vbi Seruius: *Amici, plus est, quam si Hectorem dixisset*.

310. Obseruanda est interpretatio Iuuenci, qui tenet, Mariam sororem Lazari eandem fuisse, ac mulierem illam, quae erat in ciuitate peccatrix, de qua Lucas cap. 7. vers. 36. etc. Ait Iuuencus, Mariam sororem Lazari Christo acceptam fuisse meritis benignis: cuius propterea obsequio Lazarum, domumque merentem amore complectebatur. Exponit, vt vides vers. 2. cap. huius XI. Ioannis:

Obsequio cuius fratremque, domumque merentem
Amplexus, pleno Christus retinebat amore.
Nuncius adueniens perfert, extrema iacere

VAR. LECT.

311. Rom. male *fratrem*, *domumque*. 312. Mss. codices nostri *Amplexus*, editi *Complexus*.

313. Mss. omnes nostri *Nuncius adueniens perfert extrema iacere*. Fauent codices Reuschii, qui hanc lectionem non ineptam dicit, sed aliam sequitur. Editi *Nuncius adueniens narrat sub agone iacere*. Ald., Bas. *narrat in agone*. Fabricius legit etiam *sub agone*, et in Comment. notat, hic *agon* significare luctamen spiritus extremi in homine, animam iam agente. Hine *agonizare* pro animam agere, quod verbum ad latinitatem incertam Cellarius reiecit. Parum etiam probatur Cellario *agon* pro luctamine mortis, quamuis a Iuuenco hoc vocabulum vsurpatum concedat. Reuera quum haec vox in mss. nostris non appareat, valde suspecta ea est. Restituo igitur *perfert extrema iacere*, vbi *extrema* vel ponitur more aduerbii pro *extremum*, vt v. 190. *sordida* pro *sordide*, vel potius cohaeret cum *tristia morbi*, nimirum *iacere per extrema tristia morbi*. *Iacere* de aegrotantibus saepe Iuuencus, saepe alii dicunt.

NOTAE.

Maria autem erat, quae vnxit Dominum vnguento, et extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur. Praecesserat ergo hoc factum, neque aliud esse potest, nisi quod narrat Lucas loc. cit. *Et ecce mulier, quae erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit, quod accubuisset in domo Pharisaei, attulit alabastrum vnguenti. Et stans retro secus pedes eius, lacrymis coepit rigare pedes eius, et capillis capitis sui tergebat . . . Oleo caput meum non vnxisti, haec autem vnguento vnxit pedes meos*. Iterum eadem Maria vnxit pedes Iesu, et capillis suis extersit, in domo Simonis leprosi, quum effudit etiam alabastrum vnguenti super illius caput: sed id accidisse post Lazari resurrectionem, clare docet Ioannes cap. 12. vers. 1. etc. Qui Mariam sororem Lazari a peccatrice distinctam volunt, asserunt, Ioannem ante Lazari resurrectionem mentionem vnctionis pedum Iesu fecisse per anticipationem, neque de alia vnctione loqui, nisi de illa, quam cap. 12. post Lazari resurrectionem commemorat. Iuuencus contra, et, vt mihi videtur, recte sentit, vnctionem, quam Ioannes cap. XI. recenset, ante Lazari resurrectionem vere accidisse. In Euangeliario Tridentino ita clare id explicatur, vt in dubium reuocari non debeat: *Haec autem erat Maria, quae vnxerat Dominum vnguento, et exterserat capillis suis pedes eius: cuius frater Lazarus infirmabatur*. Mihi vero satis est mentem Iuuenci aperire. De quaestione ipsa multi agunt. Tres feminas distinctas, nempe mulierem peccatricem, Mariam Magdalenam, et Mariam sororem Lazari, agnoscunt Faber Stapulensis, Iodocus Clichtoueus, Lonnet, Casaubonus, Estius, Launoyus, Bulengerus, Turrianus, Zegerus, Salmeron, Mauconduit, Anquetin, Tillemont, Baillet, Calmetus. Vnicam Mariam Madgalenam peccatricem sororem Lazari tuentur Ioannes Fischerus episcopus Roffensis, Balthasar Sorius, Laurentius Surius, Iacobus episcopus Viennensis, Marcus Grandiuallus, Baronius, Iansenius Gandauensis, Maldonatus, Natalis Alexander, Lamyus, Mauduit, Pezron, Treuet, Sollerius. Confer Biblioth. select. Zachariae in Supplement. ad Natalem Alexandrum.

Dile-

Dilectum Christo iuuenem per tristia morbi,
Et lethi, et vitae confinia summa tenentem.
Lazarus hic habuit nomen, sed Christus amaris
Perculsus verbis: Non est, si creditis, inquit,
Ad lethum ducens isthaec violentia morbi:
Sed deus vt digno iustis celebretur honore,
Et soboles hominis sancta virtute nitescat.
Tunc ad discipulos, Dormit iam Lazarus, inquit,
Sed charum iuuenem faciam consurgere rursus.
Aiunt discipuli: Somno succedere plena,
Et remeare salus poterit; nec mente sequuntur,

VAR. LECT.

314. In Ottob. a pr. m. fuit *iuueuum* pro *iuuenem*.

315. Mss. nostri *tenentem*: editi *tenere*. Praefero *tenentem*. Rom. mendose *somuia* pro *summa*.

316. Rom. *Lazarus babuit*: lege *Lazarus bic babuit*.

317. Rom. a sec. m., Reg., et, vt videtur, Ott. a pr. m. *Percussus*. Editi *Perculsus*. In Rom. a pr. m. fuit *Percursus*.

318. Reg., Rom. cum Ald., Torn., Bas. *ista baec*. Ott. cum aliis editis *isthaec*. Reuschius putat. Iuuencum graecorum more nonnunquam binis verbis scripsisse *ista baec*.

319. Rom., Bas. *iustus*: alii plerique *iustis*; quae phrasis est Iuuenco familiaris, vt verbo passiuo datiuum pro ablatiuo apponat.

322. Post hunc versum Omeisius alicubi legerat *Haec ait: et cuncti Christo praeeuute sequuntur*, qui post vers. 333. occurrit. Omeisius vero existimabat, posse hunc versum esse intercalarem, qualis hic apud Virgilium: *Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus*.

323. Mss. nostri *Aiunt*. Editi variant, alii *Aiunt*, alii *Redduut*. Ott. a sec. m. *somuum* pro *somno*.

NOTAE.

315. Extremum vitae periculum egregie explicatur. *Confine* substantiue. Val. Flaccus libr. 6. vers. 374. *Inde Lycen ferit ad confine papillae*. Apud Iuuencum potius est a *confiuium*, *confinii*: quod magis in vsu est. Quintilianus Declam. 8. cap. 19. *Animam in confinio mortis, ac vitae librato dolore suspeuderet*. Ammianus l. 17. *Iuter vitae, mortisque confinia*.

318. Vulgata, *Iufirmitas baec non est ad mortem*: Euangeliarium Tridentinum, *Haec infirmitas non est vsque ad mortem*.

322. *Iuueuem* pro homine accipit, vt libr. 2. vers. 419., et alibi. Potamius in tractatu de Lazaro in appendice Operum S. Zennnis Lazarum, quem quadragenarium dixerat, vocat etiam iuuenem. Ballerinii in nota iuuentutem inter annum 30., et 40. collocari aiunt ex Varrone. Isidorus Orig. l. xt. c. 2. iuuentutem in quinquagesimo anno finire asserit. *Consurgere rursus.*, resuscitari. Prudentius de resurrectinne in fine Apoth. v. 1063. *Nosco, meum in Christo corpus cousurgere*. Iterum Iuuencus v. 457. *Iu noua me rursus concedant surgere vina*.

324. *Sequuutur*, assequuntur, vt alibi. Verbum simplex pro composito.

Quod mortem somni dixit sub nomine Christus.
Errorem quorum tali sermone remouit:
Lazarus in lethum cecidit, sed gaudia menti
Hinc veniunt, vestramque fidem mihi fortius armant,
Cernitis absentem longe quod cuncta videre.
Sed properemus, ait. Didymus tunc talia fatur:
Pergamus, pariterque omnes procumbere letho
Cogamur, toties quod gens iudaea minatur.

V A R. L E C T.

329. Reg., Ott. *longe quod cuncta videre*. Rom. *louge per cuncta*. Ald., Bas. *louge qui cuneta*. Poelmann., Fabr., Hadam. *longe quoque cuncta*. Lego *Ceruitis absentem longe quod cuncta videre*, vt *quod* ponatur pro *quoniam*, vel *quia*, nisi velis etiam vers. praec. legere *armat* pro *armant* hoc sensu, Qnod cernitis absentem me longe cuncta videre, armat mihi fortius vestram fidem. Ioann. c. XI. vers. 14. *Gaudeo propter vos, vt credatis, quouiam non eram ibi*. Et in versione antiqua ex ms. Colbert. *Vt credatis, quia uon ibi fui*. Reuschius retinuit *longe quoque*, sed addidit, codicum suorum lectionem *louge quod* non inconuenientem esse, hoc ordine, quod cernitis, me absentem longe videre.

330. Ottob., Rom. scribunt *Didimus*: Reg. *Dydimus*: alii passim *Didymus*. Mss. cum Torn., Ald., Bas. distinguunt *Sed properemus ait: Didymus tunc talia fatur.* Poelm., Hadam. *Sed properemus, ait Didymus, dum talia fatur*. Poelm. pro d. s. *tunc talia fatur*. Sequur interpunctionem codicum mss., vel clarius distinguo *Sed properemus, ait. Didymus tunc talia fatur*. Sic enim Ioann. cap. XI. v. 15. seq. *Vt credatis, quouiam uon eram ibi: sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos: Eamus et nos, vt moriamur cum illo.*

N O T A E.

327. *In lethum cecidit*. Cicero libr. I. Tuscul. c. 32. dixit *cadere iu morbum*. Alioquin *cadere* pro mori simpliciter vsurpari solet.

329. Textus Euangelicus: *Et gaudeo propter vos, vt credatis, quoniam uon eram ibi: sed eamus ad eum*. Interpretatio Iuuenci haec est: Vestra fides validior hinc erit, quoniam intelligetis, me etiam absentem cognouisse, Lazarum esse mortuum. Alii explicant: Gaudeo, non fuisse illic: quia tunc opem sororibus petentibus non denegassem, et Lazarus mortuus non fuisset. Vestra autem fides magis augebitur ex resurrectione Lazari, quam si morbum ab eo expulissem. Interpretationi Iuuenci adhaerent S. Augustinus, Beda, et alii. Altera interpretatio communior videtur: qnae ciarius indicatur in Euangeliario Tridentino: *Lazarus mortuus est, et ego gaudeo vestri causa, quod ibi uon fui, vt credatis. Sed eamus ad illum*. Menochius ait, verba Vulgatae, *Quoniam uou eram ibi* nectenda cnm *gaudeo:* scilicet laetor, me non adfuisse, quum mortuus est, vt illo extincto miraculi patrandi sese offerret occasio.

331. *Pergamus etc.* Exponit verba Ioannis, *Vt moriamur cum eo*. Versio vetus, etiam Euangeliarii Tridentini, et Augustinus in hunc loc. *Et moriamur cum illo*. Relatiuum *cum eo*, et *cum illo* spectare potest vel ad Christum, vel ad Lazarum. Sed vtrolibet modo sententia est: Eamus parati subire mortem, qnam iudaei Christo, eiusque discipulis minantur.

Haec ait, et cuncti, Christo praeeunte, sequuntur.
Iamque aderat Christus, fuerat sed forte sepulto
Quarta dies, mersasque atris de morte tenebris
Germanas luctus, lacrymosaque tecta tenebant.
Conuenere illuc solatia debita dantes
Iudaeae gentis proceres, charique propinqui.
Sed Martha, audito Christum venisse, cucurrit
Obuia, deseruitque domum, maestamque sororem.
Et procul, O vtinam praesens virtus tua nobis
Afforet, et fratrem morti rapuisset acerbae.
Nam quidquid poscis, certum est tibi posse venire.
Quam Dominus tali solatur voce gementem:
Robustam mentem, mulier, virtute resume.
Lazarus haec vitae rediuiua in lumina surget.
Et mulier: Certe surgent in munera vitae
Mortales cuncti, veniet quum terminus orbi.
Christus item sancto depromit pectore vocem:

VAR. LECT.

333. Reg. *cuncta*. Ott. cum aliis *cuncti*, sed versus additus est in fine paginae.

335. Ald., Bas. *mersitque*. Ott. a pr. m. *mersusque*, et v. seq. a pr. m. similiter *Germanus*. Ott. a sec. m. cum aliis mss., et editis *mersasque . . . Germanas*. Badius, et Koenigius suspicantur *de more* pro *de morte*. Et hic sane alicubi viget mos, vt luctus funebris fenestris domus ferme omnino clausis augeatur.

341. Mss. *praesens virtus tua nobis*. Poelm. in textu, Hadam., Fabr. *praesens nobis tua virtus*. Poelm. pro d. s., Ald., Bas. *praesens hic, Christe, fuisses*.

342. Reg. *Afforet, et fratrem morti rapuisset acerbae*. Sic Poelm. in textu, Hadam., Rom., Ott., sed Poelm., et Hadam. *et morti fratrem*, Rom. *ac fratrem morti*, Ott. *ac morti fratrem*. Fabricius *Afforet: haud morti frater cessisset acerbae*. Poelm. pro d. s., Ald., Bas. *Clamitat: haud morti frater cessisset acerbae*. Coniicere libet *Afforet! haec fratrem morti rapuisset acerbae*.

346. Mss., et editi omnes *lumina vitae*. Nonnemo tamen suspicabitur *limina vitae* ex vers. 354. Vide var. lect. ad v. 27. h. l.

347. Ald., Bas., *certae*: alii *certe*, quod praeferendum est.

NOTAE.

343. *Tibi venire*, vt supra v. 327. *Gaudia menti veniunt*.

347. *In munera: in* pro *ad*, et vicissim *ad* pro *in* sequioris seculi idiotismus a Reuschio dicitur.

En ego sum clarae vobis reparatio vitae.
In me qui credit, mortem deponere sumptam,
Et vitam poterit iugi comprendere seclo.
At quicumque fidem viuo sub pectore sumet,
Horrida non vnquam continget limina mortis.
Ista haec si credis puro de pectore, Martha?
Illa dehinc: Haec vna fides mea corda tenebit,
Sublimis veneranda dei quod venerit in te
Caelestis soboles celso sub nomine Christi.
Haec ait, et Mariam cursu motura sororem,
Interiora petit, sanctum venisse magistrum,
Et pariter luctu oppressam vocitare sororem
Admonuit, tacito designans omnia nutu.

VAR. LECT.

351. Reg. a pr. m. *credet* pro *credit*.

352. Rom. *vita*; corrige *vitam*.

355. Mss. *Ista haec*. Editi alii ita, alii *Isthaec*. Fabr. cum interrogatione *Isthaec num credis puro de pectore, Martha?* Poelm., Had. *Isthaec si credis puro de pectore, Martha*. Rom. cum Aldo *Ista haec si credis, puro dic pectore, Martha*. Aldus interrogationis notam post *Martha* apponit. Ita etiam Reuschius, qui edidit *Ista haec si credis puro de pectore, Martha?* Obserua, *si* esse pro *num*, vt l 2. v. 412. aliqui putant *si credunt*.

356. Poelm. pro d. s. *tenebat*, in textu cum reliquis *tenebit*. Aldus distinguit *tenebit – Sublimis veneranda dei, quod venerit in te*, quod non placet.

357. Reg. *venerande* pro *veneranda*.

358. Torn. *Caelesti*: lege *Caelestis*.

359. Editi *cursu monitura sororem*. Reg., et a pr. m. Ott. *cursu motura*, et glossa Reg. *vocatura*. In Ott. *motura* correctum videtur per *matura*. Rom. corrupte *cursu Martha sororem*. Verius videtur *motura*: nam v. 362. occurrit *Admonuit*. Ponitur igitur *motura* pro excitatura, vel vocatura. Aldus mendose *et Maratham cursu monitura*:

361. Reg. *pressam*, sed fortasse prius scriptum fuit *oppressam*.

NOTAE.

350. Ioannes: *Ego sum resurrectio, et vita*: et 1. ad Cor. c. 1. v. 30. Christus dicitur nobis factus *Iustitia, et sanctificatio, et redemptio*.

351. *Mortem sumptam*: *mortem sumere* pro mori de quocumque mortis genere dicitur.

354. *Limina mortis*: Lucretius libr. 6. v. 1206. *Metuentes limina lethi*.

357. *In te*: Badius accipit in ablatiuo, quasi in tua persona, quod veriorem sensum reddit, quam in accusatiuo.

358. Ordo hic esse potest: Soboles veneranda dei sublimis sub nomine caelestis Christi: nisi malis duo, vel tria adiectiua *veneranda, sublimis, caelestis* ad sobolem referre.

362. Ioannes: *Vocauit Mariam sororem suam silentio, dicens: Magister adest, et vocat te*.

Prosilit illa foras, audito nomine Christi.
Prosequiturque simul Solymorum turba gementem,
Credentum tumulo fletus inferre sorores.
Illa salutiferum postquam conspexit Iesum,
Procidit ante pedes, rupitque hanc pectore vocem:
Si mihi germanum potuisses visere viuum,
Lazarus haud poterat durae succumbere morti.
Fletibus his Christus socians de corde dolorem,
Inquirit tumuli sedem, quo condita nuper
Membra forent, animae volucris spoliata calore.
Haud mora, demonstrant flenti, maestoque sepulcrum
Rupe sub excisa, lapidis quod pondere clausum

VAR. LECT.

364. Reg. *gementum* cum glossa, qua indicatur *Solymorum gementum, et credentum*. Sed longe melius est *gementem*.

365. In Ottob. ex *Credentem* recte factum *Credentum*. Pro *fletus* Ottob. habet *luctus*.

367. Ott. *Rupitque hac voce dolorem*, quod in Barthii codice repertum Koenigius non improbabat. Alii *rupitque hanc pectore vocem*, sed Rom., Ald. *rumpitque*.

370. Fabr., Hadam., Poelm. *hic*. Mss. cum aliis editis *his*. Reuschius cum Koenigio prius illud tenuit.

372. Ott. *volucri*, sed fortasse fuit *volucris*, Reg. *colore*: lege *calore*.

373. Reg. corrupte *flenti estoque sepulcrum*. Rom. *fletu maestoque*, quod pariter mendosum est.

NOTAE.

365. Euangelista de sola Maria: *Secuti sunt eam dicentes: Quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi*. Sed quum a Martha vocata prosiluisset, de vtraque id dici potest.

366. *Salutiferum* ex ipso nomine *Iesus*, quod sonat *Dominus saluator*.

367. *Rumpere pectore vocem*: phrasis poetica, de qua dixi in not. ad Dracont. l. 1. v. 689.

371. *Sedes* de tumulo saepe adhibetur. Virgilius l. 6. v. 152. *Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro*. Vide not. ad v. 378. h. l., et v. 759., et Epistolam Antiquarii Romani (Caietani Marinii) Romae editam anno 1790., qua docte explicat inscriptionem paulo ante repertam, et de sepulcro intelligit primum versum inscriptionis: *Perpetuam Sedem nutritor possides ipse*.

372. Glossa Reg. *volucris – fugientis a corpore*. Vita deficit, quum calor vitalis omnino abest: ex quo homo extingui dicitur, et anima igni comparatur. Koenigius explicat *volucris*, h. e., celeris, laudatque elegantem hanc cadaueris descriptionem.

374. Annotat Quaresmius apud Reuschium, se in Iudaea obseruasse, pleraque sepulcra, quae in montibus, et rupibus excisa in regione montana visuntur, ostia erecta habere, vt ostia domorum: monumenti autem ostium, in quo situs olim Lazarus, esse in ipso terrae pauimento. Aliud colligitur ex vitro antiquo Buonarruotii in sepulcro Lazari tab. 7.

Vt vidit Sanctus, multo mox vecte moueri
Praecipit: at Marthae talis vox verberat aures:
Quatuor en luces, totidemque ex ordine noctes
Praetereunt, quo membra solo composta quiescunt.
Crediderim, corpus, motu fugiente caloris,
Foetorem miserum liquefactis reddere membris.
His dictis contra depromit talia Christus:
Iam toties dictum est, magnis consistere rebus
Credentum virtute fidem: sed gloria summi
Iam genitoris adest, fidei si robur habetis.
Haec vbi dicta dedit, saxumque immane reuulsis
Obiicibus patuit, virtus mox conscia caelum
Suspicit, et tali genitorem voce precatur:
Eximias grates genitor tibi, sancte, fatemur.
Me placidus semper venerandis auribus audis.
Sed populus praesens me missum credere discat.
Haec vbi dicta dedit, tumuli mox limine in ipso
Restitit, aduerso complens caua saxa canore:

VAR. LECT.

376. Rom. *ac*. Ita etiam fuit in Ott., sed in hoc correctum est per *at*.

378. Badius videtur pro *solo* malle *solido*, h. e., lapideo sepulcro. Repugnat lex metri. Reg. *composita*: emenda *composta*.

379. Torn. *Credideram*: alii *Crediderim*, quod sensui consentaneum est.

382. Reg. *Nam totiens*. Rom., et Ott. scribunt etiam *totiens*, sed *Iam* cum ceteris.

387. Ott. a pr. m. *Suscipit*, a sec. m. *Suspicit* cum aliis.

392. Mss. nostri Reg., Rom., Ottob.

NOTAE.

376. Plautus Amphitr. 1. 1. 177. *Hinc enim mihi dextera vox aures, vt videtur, verberat*. Plerumque de ingrato sermone id dicitur.

377. Vt *lux* pro die in singulari, ita *luces* in plurali pro diebus vsurpatur. Vide Horatium l. 4. od. 6. v. 42.

378. *Compositus*, et per syncopen *compostus*, et *compono* pro *sepultus*, *sepelire* frequenter adhibentur. Valer. Flaccus l. 7. v. 203. al. 207. *Ossaque, queis tauri, saeuusque pepercerit ignis, – Componam, sedemque dabo*.

384. *Fidei robur*, vt libr. 3. v. 277.

388. Euangelista ait: *Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me*.

392. Libr. 3. v. 646. *Et pueros templi complentes tecta canore*. *Aduerso*, h. e., tendente in aduersum; vt dicitur *aduerso corpore*, *pectore*. *Caua saxa*: in carm.

Lazare, sopitis redeuntem suscipe membris
En animam, tuque ipse foras te prome sepulcro.
Nec mora, connexis manibus, pedibusque repente
Procedit tumulo, vultum cui linea texta,
Et totum gracilis connectit fascia corpus.
Tum solui iussit, laetumque ad tecta remittit.
Iudaei postquam factum venerabile cernunt,
Qui tanti fuerant Mariam, Marthamque secuti,
Pars credens sequitur sanctae virtutis honorem:
Ast alii repetunt vrbem, procerumque superbis

VAR. LECT.

clamore: editi *canore*. Hoc metro congruit, illud aduersatur. De simili varietate lectionis vide var. lect. ad v. 646., et 648. libr. 3.

396. Ald., Bas, Westh. in textu *linea texit*, nimirum *linea fascia*. Sed editi alii cum mss. *linea texta*.

397. Ott. scribit *glacilis*.

398. Reg. *laetumue*, quod pro d. s. indicatur in Ott.

400. Dauentr. *Si tantum*. Rom. cum plerisque editis *Qui tantum*. Reg., et Ott. cum nonnullis mss. Reuschii *Qui tanti*, et glossa in Reg. *tanti* – *multi*. Haec proba est lectio, et interpretatio. Ioann. c. xi. v. 45. *Multi ergo ex iudaeis, qui venerant ad Mariam, et Martham, et viderant, quae fecit Iesus, crediderunt in eum*. Etsi autem pleraque exemplaria versionis antiquae, etiam in Euangeliario Tridentino, et textus graecus Martham hoc loco non nominent, tamen ms. S. Mart., et vnus ms. graecus apud Sabatierium habent *Mariam, et Martham*, vti etiam legit Iuuencus. *Tanti* pro *multi*, aut *tot*, vt *quanti* pro *quot*, non abhorret a lingua latina, vt exemplis Plauti, Lucani, Valerii Flacci, Statii, Dracontii, et aliorum potest confirmari. Lingua hispana, et itala ex *tanti* pro *tot* sumpserunt *tantos*, *tanti*.

401. Reg. *honore*, et glossa *per*, *vel propter*. Alii *honorem*. Non male esset *tantae virtutis*.

NOTAE.

De laud. Domini in Append. 2. v. 14. *Tum vir solicitus largo iubet ore cauari*, – *Post mortem fiunt quae membris hospita saxa*. Prudentius hymn. 10. Cath. v. 53. *Quidnam sibi saxa cauata*, – *Quid pulchra volunt monumenta?*

394. Infra v. 574. *Ille negat, tectisque foras se promere tentat*.

395. Libr. 3. v. 769. *Connexis manibus, pedibusque*. Imago Lazari resurgentis saepe occurrit in veteribus monumentis apud Aringhium Rom. Subterr. Consule in Appendice secunda carmen De laudibus Domini v. 21. seqq.

396. Prudentius Apoth. v. 742. *Procede sepulcro*, – *Lazare*. Victorinus Pictauiensis, *Procede sepulcro*, – *Lazare*, *clamat*. Hoc alterum fuit miraculum, quod Lazarus manibus, pedibusque deuinctis, ac fasciis inuolutus, prodierit tumulo.

402. Aduerte locutionem *procerum superbis pharisaeis*, vt *eximios vatum* etc.

Cuncta pharisaeis rerum miracula narrant.
Ergo ad concilium scribae, plebisque vocatur
Iam grauior numerus, qua vatum principis alte
Pulchra Caiphaeae collucent atria sedis.
Illic complacuit Christum prosternere letho:
Sed vitare dies paschae, ne plebe frequenti
Discordes populi raperent in bella furorem.
Ille Simonis erat tectis, quem lurida lepra
Virtute ipsius diffugerat. Ecce iacenti
Accedit mulier propius, frangensque alabastrum,

VAR. LECT.

404. Omeisius pro *concilium* alicubi reperit *consilium*, quod stare etiam posse ait. Ott. *vocantur*. In hoc ms. Ott. desunt seqq. versus vsque ad v. 415.

405. Rom. mendose *natum* pro *vatum*.

411. Rom. *defugerat*. Reg. cum editis *diffugerat*. Rom., Reg. *ecce iacenti*, et glossa Reg. *iacenti – recumbenti*. Fabr. *ecce cubanti*. Plerique editi *en recubanti*. Reuschius suorum etiam codicum lectionem *ecce iacenti* plane improbabat, sed immerito. *Iacere* de mensae accumbentibus apposite dicitur. Silius l. XI. v. 343. seqq. *Fallit te, mensas inter quod credis inermem . . . . Quid tanto in casu comitum, iuxtaque iacentum – Torpebunt dextrae?*

412. Reg., Rom., Torn. *sanctumque alabastro*. Editi plerique *frangensque alabastrum*.

NOTAE.

404. CAPVT XI. *Passio Domini nostri Iesu Christi*. Matth. cap. 26., Marc. c. 14., Luc. c. 22., Ioann. c. XI. *Conueniunt in vnum scribae, et pharisaei, vt Iesum occidant. Et Magdalena vnguento pretioso vngit pedes Domini*. Nonnulli finem libri 4. ante hunc versum collocant, quod tolerari nequit, vt dixi n. 73. Prolegom.

405. *Grauior numerus*, nempe seniorum, et eorum, qui grauitate, et consilio pollere videbantur. *Vatum principis*, nimirum sacerdotum principis.

409. Matthaeus ait: *Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo*. *Populi raperent furorem* est figurata constructio: nam furor rapit populos, aut populi rapiuntur furore. Horatius Epod. 7. v. 13. *Furorne caecus, an rapit vis acrior*. Badius Iuuencum exponit: Ne. populi traherent commotionem animorum ad arma.

411. Id ex Euangelio non constat. Vocatur quidem *Simon Leprosus*, sed non explicant Euangelistae, vnde hoc cognomen habuerit. Plerique veteres leprosum antea fuisse putant, sed a Christo sanatum. Alii nomen familiae esse censent, vt erant apud romanos Claudii etc.

412. *Alabastrum* dicebatur genus quoddam pyxidis vnguentariae pyro similis sine ansulis. Fieri haec vasa solebant ex onyche marmore, quod propterea alabastrites appellatur. Fortasse vero vasculum vnguentarium Mariae Magdalenae vitreum erat, quod facilius frangi poterat. Verum etiam vasa ex alabastrite lapide non difficulter franguntur.

Quo

Quo pretiosa inerant late fragrantis oliui
Vnguenta, ab summo perfudit vertice Christum.
Discipuli increpitant, fantes, potuisse iuuari
De pretio vnguenti miserorum corpora egentum.
Has Dominus prohibet voces, factumque probauit:
Desinite obsequio iustam prohibere puellam.
Pauperibus semper dabitur succurrere tempus,
Sed me non semper tribuetur visere vobis.
Funeris ista mei multum laudanda ministrat
Officio, mundumque implebunt talia facta.
Tunc e discipulis vnus se subtrahit amens
Iudas, qui ad proceres tali cum voce cucurrit:
Quod pretium sperare datur, si tradere vobis,
Quaesitumque diu possim monstrare magistrum?

VAR. LECT.

413. Reg., Rom., Daueutr., et alii *fragrantis*: sed Reg. scribit *flagrantis*, atque ita hoc verbum scribitur in multis mss. antiquis. Poelm. cum aliis *fragrantia*.

414. Ald., Bas. *perfundit*: alii *perfudit*.

416. Reg., Ott. *corpus*: Ott. pro d. s. cum aliis *corpora*.

418. Mss. cum Aldo *iustam*, vt v. 421. *multum laudanda*. Plerique editi *iusto*.

424. Mss. nostri cum Torn. *Iudas, et ad proceres*. Editi plerique *Iudas, qui ad proceres*. Legerem libenter *Iuda, atque ad proceres*: nam poetae christiani, vt Prudentius, et Dracontius, *Iuda* in nominatiuo amant efferre.

NOTAE.

413. Matthaeus ait, *alabastrum vnguenti pretiosi*, Marcus, *alabastrum vnguenti nardi spicati pretiosi*, Ioannes, *libram vnguenti nardi pistici pretiosi*, et in Euangeliario Tridentino, *libram pistici vnguenti*, omisso *nardi*, et *pretiosi*. Iuuencus *oliuum* nominat, quia pro vnguento *oliuum* accipi solet. Catullus carm. 6. v. 8. *Sertis, ac Syrio fragrans oliuo*. Propertius l. 3. el. 15. v. 31. *Leuis odorato ceruix manabit oliuo*.

415. *Miserorum corpora egentum* pro *miseros egentes*, vt l. 2. v. 731. *germana corpora etc.*

418. *Puellam*: sic Arator de Samaritana l. 1. v. 942. *Quum putei super ora sedens per vasa puellae – Pocula quaerit aquae*, et ibid. v. 1113. de Maria Magdalena: *Quem prima puella – A tenebris remeare probat*. Vide not. ad v. 197. h. l.

422. *Funeris officium* de exequiis apte dicitur.

423. CAPVT XII. *Iudas pretium petit, vt Iesum tradat, qui coenans traditum iri se ab vno discipulorum praedicit. Hinc corporis, et sanguinis sui sacramentum instituit, et a Petro ter se, antequam gallus cantet, negatum iri praedicit*. Matth. c. 26. v. 14., Marc. c. 14. v. 10., Luc. c. 22. v. 3., Ioann. c. 18.

426. *Monstrare* pro deferre, indicare sumitur. Tacitus l. 4. Histor. cap. 1. *Pes-*

Illi continuo statuunt ter dena argenti
Pondera : iis Iudas sceleri se subdidit alto.
Iamque dies paschae primo processerat ortu,
Disciputi rogitant, vbi coenam sumere paschae
Vellet; at ille sibi quemdam sine nomine quaeri,
Vltima qui Domini caperet mandata, iubebat.

V A R. L E C T.

427. Ald., Fsbr., Bas., Poelm. pro d. s., Westhem. in textu *Argenti ter dena illi mox pollicebantur* : quod lex metri reiicit. Emendarunt ergo aliqui *mox pollicitantur*. Mss. nostri cum Barthii cod., aliisque Reuschii, cum editis Had., Poelm. in textu, Westh. ad marg. versum spondaicum exhibent *Illi continuo statuunt ter dena argenti* : quae vera est scriptura, et textui graeco, ac Vulgatae respondens : sed quum structura huius versus a librariis non intelligeretur, licenter eum corruperunt. Beda De arte metrica cap. de coniunct., et dissolut. syllab. legit etiam *ter dena argenti*. Verum in hoc ab eo dissentio, quod putat, id sonare *denarigenti*, vt quinto loco non spendaeus, sed dactylus saltem sono percipiatur. Lege notam n. 207. Dissert. nostrae De hymnis.

428. Mss. nostri *Pondera : bis Iudas*, quo pacto *b* vim consonantis habet. Vel lege *Pondera : iis*, scilicet ponderibus, siue triginta argenteis. Hoc etiam loco reponerem *Iuda* correpta postrema ob *se* dictionis seq. Editi habent *Pondera : dehinc Iudas*. In Aldo *Pondere* fortasse mendum est pro *pondera*.

430. Rom., Poelm. in textu, Hadam., Fabr. *Discipuli quaerunt, vbi coenam sumere paschae*. Sic Reg., sed *rogitant* pro *quaerunt*. Ott., Poelm. pro d. s. *Discipuli Christo quaerunt, vbi sumere pascha*. Ald., Dauentr., Bas. *Discipuli a Christo quaerunt, vbi sumere pascha*. In Ottob. fortasse abrasum est *a*, vel legendum etiam *Discipuli Christo quaerunt, vbi sumere pascha* : de quo verbo *quaerunt* vide lectionem vsriantem ad v. 284. libr. I.

431. Ott. *Velit*, recte correctum per *vellet*.

N O T A E.

simi seruitiorum prodere vltro dites dominos : alii ab amicis monstrabantur.

428. *Pondera* genus pro specie. *Se subdidit sceleri* elegans metaphora : summisit, et obligauit se sceleri graui, quod alte ad praecordia vsque resedit.

429. Matthaeus : *Prima die azymorum*. Lucas : *Venit autem dies azymorum*. Missale Gothico-hispanum, siue Isidorianum fer. 5. in Coena Domini, codd. Vercellensis, et Veronensis *dies paschae*. Iuuencus id ita intelligit, vt a feriae quintae vespere primum diem paschae numeret. Alii alio modo. Vide infra v. 600.

431. Matthaeus : *Ite in ciuitatem ad quemdam, et dicite ei*. In Versione veteri ms. Clarom. *Ite in ciuitatem ad Dinan, et dicite ei* ; scilicet ex graeco *πρὸς τὸν δεῖνα*. Quod perinde est, ac siquis hispanice dicat *a fulano*, aut apud alios *a N*, quod significat *nomen*, et ex libris antiquis petitum est. Antiquiores pronomen *ille* vsurpabant, vt hispani *el tal*. Vide Mazochium ad l. I. Samuel. c. 21. v. 2. Posset aliquis suspicari, a Christo nomen fuisse expressum, quod Euangelistae tacuerint. Iuuencus aliud sentire videtur : et ex Marco, et Luca potius concluditur, eius hominis nomen a Christo fuisse omissum.

432. Ex Matthaeo : *Magister dicit : Tempus meum prope est ; apud te facio pascha cum discipulis meis*. Vel respicit Iuuencus verba Christi in ablutione pedum

Vespere mox primo bis sex re cubantibus vna
Discipulis, tali diuinat voce magister :
En vrget tempus, Christum quum tradere morti
E vobis vnus scelerato corde volutat.
Continuo cuncti quaerunt, quis talibus ausis
Insano tantum cepisset corde venenum.
Ille dehinc : Epulis mecum nunc vescitur, inquit.
Sed soboles hominis quondam praescripta subibit
Supplicia ad tempus. Miserabilis ille per aeuum,
Qui iustum dedit : quanto felicior esset,
Si nunquam terris tetigisset limina vitae!

VAR. LECT.

433. Reg. *Vespere sed primo* . Alii *Vespere mox primo* . In Rom. desideratur hic versus .

434. Ott. *Discipulis fatur voce diuina magister* . Sed vt constet versus , legendum *fatur diuina voce magister* . Alii *Discipulis tali diuinat voce magister* . Rom. non bene *diuina* pro *diuinat* .

435. Sabatierius *Exurget tempus* , pro d. s. *En vrget tempus* . Hanc secundam lectionem vbique inuenio . Rom. *prodere* pro *tradere* .

437. Rom. *ausus* , ad marg. pro d. s. *ausis* , quod vnice verum est .

442. Mss. nostri vnanimi consensu *Qui iustum dedit* ; *quanto* , et glossa in Reg. *dedit – tradidit* . Fortasse legendum *dedit: et quanto* , vel *dedit* est praesens verbi *dedo* . Editi habent *tradet* pro *dedit* . Sequor mss. codices , et *dedit* accipio in praesenti a *dedo* , *dedis* . Versio vetus in mss. Cantabr. , et S. Germ. 1. , et S. Gat. pariter habet in praesenti : *Vae autem homini illi , per quem filius hominis traditur* . Vide var. lect. ad vers. 510. h. l.

443. Mss. nostri cum Dauentr. *Si nunquam terris tetigisset lumina vitae* : sic Ald., et Bas., sed *limina* pro *lumina* . Had., Fabr., Poelm. *Sic nunquam in terris tetigisset limina vitae* . Vide var. lect. ad

NOTAE.

apud Ioannem cap. 13. v.34. etc. Ex quibus *mandatum* vocari solebant ritus , qui in Coena Domini , et ablutione pedum fiunt . Synodus Aquisgran . can. 20. *In Coena Domini pedes fratrum post mandatum abbas lauet , et osculetur* . Chilienus monachus in Vita S. Brigidae c. 2. *Proxima Coena fuit Domini , qua Sancta solebat – Mandatum Christi calido complere lauacro* . Hispanum idioma , latinitatis mediae retinentissimum , eodem vocabulo vtitur . Confer Ducangium verbo *Mandatum*. In ecclesia hispana antiquissimus fuit hic vsus , vt episcopus pedes presbyterorum , et diaconorum in Coena Domini lauaret eo ritu , qui in Missali Isidoriano describitur. Hunc ipsum ritum illustrat Lesleus in notis .

436. Simile quid apud Ouidium l. 15. Met. v. 594. *En , ait , hic vnus , quem vos nisi pellitis vrbe , – Rex erit . Is qui sit , signo , non nomine dicam* .

438. *Venenum* , nocendi cupiditatem . Sic *auaritiae* , *inuidiae* , *fraudis* , *desidiae venenum* .

Et Iudas grauiter tum conscia pectora pressus,
Numquid, ait, Iudam talis suspicio tangit?
Respondit Dominus: Te talia dicere cerno.
Haec vbi dicta dedit, palmis sibi frangere panem,
Diuisumque dehinc tradit, sanctumque precatus,
Discipulos docuit, proprium sibi dedere corpus.

VAR. LECT.

vers. 27. h. l. Praeferendum videtur hoc loco *limina vitae*, etiamsi alibi occurrat *lumina vitae*. Inspice notas Wopkensii, et Arntzenii ad Sedulium l. 3. v. 290.

444. Reg., Ott. *Et Iudas*. Rom. cum editis *At Iudas*. Reuschius *Et*, quia *et* pro *at* aduersatiuae vim habet, vt h. l. vers. 581. *Et Petrus iurans*.

445. Mss. nostri cum Aldo, Tom., et Bas. *suspicio*: alii editi *suspectio*. Paulinus poem. XI. epist. ad Ausonium secunda longa vocabulo *suspicio* vsus est: *Duceret in sanctum suspicio falsa parentem*. Simili modo producunt Plautus, Martialis, Ausonius, neque a se inuentum poetam vllum latinum, qui eam syllabam corripuerit, affirmat Forcellinus. Qui ergo in Paulino, Ausonio, et Iuuenco legunt *suspectio*, falluntur, si existimant, id metro necessarium esse. Omeisius aduertit, has voces *suspicio*, et *suspectio* etiam apud Ciceronem Philipp. I. cap. 3. inter se permutari.

446. Reg. *Dominus*: *talia te dicere*. Ita videtur fuisse in Ott., sed bene emendatum *te talia*.

447. Rom. *Haec vbi dicta*: *capit palmis sibi frangere panem*. Alii *Haec vbi dicta dedit*, *palmis*. Mss. cum plerisque editis *frangere*: nonnulli editi *tangere*. Intelligitur autem *coepit frangere*. Omeisius *sibi* exponit illis discipulis, eis, vel *sibi*, vt plane obsignet sibi credentes, vel abundat *sibi*. Koenigius arbitratur, post hunc versum vnum, vel duos excidisse.

448. Reg., Ott. a sec. m., Rom. *sanctumque precatus*. Editi partim sic, partim *sancteque precatus*. Vbi est *sanctum*, aduerbii more id positum censeo. In Rom. *tradidit* error est pro *tradit*.

449. Mss. nostri *proprium sibi dedere corpus*. Videlicet *sibi*, eis, vt paulo ante vers. 447., vel *proprium sibi*. h. e., proprium suum. Editi alii *se dedere*, alii *se tradere*.

NOTAE.

444. *Conscia*, sibi sceleris. Vide not. ad Dracont. l. I. v. 538. *Conscius asciuit socius*.

446. Matthaeus: *Ait illi: Tu dixisti*. Infra v. 594. *Vestris haec audio verbis*. *Cerno* est video, intelligo. Libr. 2. v. 205. *Nihil horum cernere possum*. Hic potest accipi pro *audio*.

447. *Palmis sibi frangere panem*, fortasse indicatur modus peculiaris frangendi panem, vt nonnulli exponunt verba Lucae cap. 24. v. 35. *Et quomodo cognouerunt eum in fractione panis*. De forma panis iudaici, buccellatim distincti, et ad fractionem apti, legendus est Robrius De pictore errante t. 2. Thesaur. Disputation. p. 868. Vide praeterea alios indicatos a Fabricio Bibliograph. Antiq. cap. 19. n. 6., necnon Baronium, et Aringhium.

448. Maldonatus ad h l. Matthaei interpretationem Iuuenci contra haereticos vrget, et exponit *sanctumque precatus*, h. e., prece sanctificans.

449. Obseruat Ceillierius De script. ecclesiast., vbi agit de Iuuenco, veram doctrinam de sacramento eucharistiae eisdem verbis ab eo proponi, quibus Catholica Ecclesia eam profitetur.

Hinc calicem sumit Dominus, vinoque repletum
Gratis sanctificat verbis, potumque ministrat,
Edocuitque, suum se diuisisse cruorem.
Atque ait: Hic sanguis populi delicta redemit:
Hoc potate meum. Nam veris credite dictis,
Post haec non vnquam vitis gustabo liquorem,
Donec regna Patris melioris munere vitae
In noua me rursus concedant surgere vina.
Exin cantato sanctis concentibus hymno,
Montis Oliueti conscendunt culmina cuncti.

VAR. LECT.

451. Poelm. pro d. s. *Magnis sanctificat verbis*, in textu cum plerisque *Gratis sanctificat verbis*. Ald., Bas. *Sanctificat gratis verbis*. Badius *Magnis* explicat *magnam efficaciam babentibus*.

453. Reg. *redemit*: ita etiam Ott. ex correcrione, vbi prius videtur fuisse *redimet*. Rom. cum plerisque editis *remittet*, quod praefert Gallandius ex Matth. cap. 26. vers. 28. *Hic est enim sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum*. Refellit autem Gallandius Reuschium, quod is *redemit* verbis Euangelii aperte congruere affirmauerit. Magis quidem congruit *remittet*, sed minime alienum est *redemit*: quod editum est a Dauentr., et Poelm. pro d. s. Ceterum Reuschius exacte cum Euangelista conuenire toram hanc lectionem docuit *Hic sanguis populi delicta redemit, – Hunc potate meum*: de qua nunc dicam. Neque enim de verbo *redemit* solicitus erat.

454. Reg., Orr. *Hoc potate meum*, Rom. cum editis *Hunc potate meum*, quam scripturam tuetur Reuschius. Poelmann. pro d. s. *Hoc potate merum*. Veram puto lectionem *Hoc potate meum*: nam in textu graeco apud Matthaeum, et Marcum id sic legitur, vt dici possit, *Hoc est sanguis meus*, et ita congruenter vertendum fuisse censet Iansenius c. 131. Concord. In versione Itala ex ms. Cantabr. apud Sabatierium similiter legitur, *Hoc est enim sanguis meus*. Multi theologi, quos refert, et sequitur Suarez rom. 18. De sacram. quaest. 78., disp. 58. art. 1. sect 7. censent, verba consecrationis, *Hoc est corpus meum* reddere hunc sensum, *Hoc, quod sub bis accidentibus continetur, est corpus meum*. Nec dissimili ratione explicant verba, *Hic est tanguis meus*, vel cum textu graeco *Hoc est sauguis meus*. Ald., Rom. *iam veris*: plerique *nam veris*, vel *nam verbis*; variant enim mss., et editi. Sed melius est *veris*.

455. Reg., Ott., Rom. *Postbaec*, vel *Post baec*, quod Aldus edidit. Alii *Postbac*.

456. Rom. *munera*: lege *munere*.

457. Ottob., Rom., Ald., Bas. *concedant*. Reg. cum aliis *concedent*.

458. Reg., et Ott. scribunt *ymno*.

NOTAE.

456. Marthaeus ait: *Vsque in diem illum etc.* Sic l. 1. v. 522. *Vera loquor, Donec caeli, terraeque, marisque – Interitus veniat etc.* Hoc est, *nunquam*.

457. *Rursus surgere*, vt supra v. 322. *consurgere rursus*, er vers. 347. *Certe surgent in munera vitae*.

Talia tum Christus depromit pectore verba:
Omnes praesentis noctis vos tempore longe
Disperget misere, deserto principe, terror.
Sic etenim scriptum est: Pastoris casibus omnes
In diuersa fugam capient per rura bidentes.
Post vbi vita nouos caeli mihi reddet honores,
Praeueniam, vestrosque choros genitalibus aruis
Grata Galilaeae volitans per rura docebo.
Respondit Petrus: Cuncti, si credere fas est,
Quod tua labentes possunt praecepta negare,
Sed mea non vnquam mutabit pectora casus.
Ille dehinc: Nox haec, quae lucida sidera terris
Inducet, lucemque premens nunc incubat vndis,

V A R. L E C T.

460. Mss. cum plerisque editis *tum*. Poelm. in textu cum nonnullis *dum*.

465. Poelm. pro d. s., Ald., Bas. *Hinc quum*. Mss. cum aliis editis *Post vbi*.

467. Reg. *vadens*. Ott., Rom. cum editis *volitans*.

468. Pro *Respondit*, quod nostri omnes habent, Sabatierius edidit *Respondet*: sed pro d. s. notat *Respondit*. Mss. cum plerisque editis *cunctos si credere fas est, – Quod tua*. Rom. *Qui tua*. Ald., Bas. *Cunctos (sic credere fas ese)– Qui tua*. Torn. *Quod tua*. Apud Aldum hic potest esse sensus, *Cunctos, (sic credere fas est) qui tua labentes possint praecepta negare, mutabit casus, sed mea pectora nunquam mutabit*. Apud alios ita est distinguendum *Cunctos, (si credere fas est, quod tua labentes possunt praecepta negare) mutabit casus, sed mea pectora non mutabit*. Alii alio modo interpungunt, sed nullo bono sensu. Ex Euangelio ita restituendum arbitror *Cuncti, si credere fas est, – Quod tua labentes possunt praecepta negare, – Sed mea non vnquam mutabit pectora casus*. Verba Matth. c. 26. vers. 33. sunt: *Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor*.

469. Ald. *Qui*: alii *Quod*. Mss. *possunt*: ex editis alii *possint*, alii *possunt*.

470. Fabr. *non vllus*: alii *non vnquam*.

471. Rom. in textu *sidera*: quod quum bene sit, nescio, cur ad marg. tamquam diuersa lectio ascribatur *pectora*.

472. Rom., Ald., Bas. *Inducit*, quod amplectitur Reuschius: sequitur enim, vt ait, *incubat*. Alii *inducet*.

N O T A E.

463. *Casibus*, ruina, periculo, casibus aduersis. Petrus respondit: *Sed mea non vnquam mutabit pectora casus*.

466. *Genitalibus*, patriis. Hoc fere sensu Prudentius hymn. 10. Cathem. v. 167. *Genitali in sede sacrari*: et apud Ammianum libr. 27. c. 5., al. XI. *Genitalis terra*.

472. Horatius l. 1. sat. 5. v. 9. *Iam nox inducere terris – Vmbras, et caelo diffundere signa parabat*. Virgilius l. 1. Aeneid. v. 93. *Ponto nox incubat atra*.

Audiet, vt trinis pauidus mendacia verbis
Dices, et Christum, fortissime Petre, negabis,
Et prius, alitibus resonent quam tecta domorum.
At Petrus: Duram mortem mihi sumere malim,
Vox oblita suum quam deneget ista magistrum.
Has vires cordis perstant promittere cuncti.
Nominis hebraei sunt Gethsemaneia rura.
Illo progreditur vitae, lucisque repertor,
Quem mox discipuli, Iuda fugiente, sequuntur.
Atque illic reliquos iussit residere ministros.
Ille sed assumpto longe procedere Petro,

VAR. LECT.

473. Mss. *trinis*: editi partim *trinis*, partim *ternis*. Mallem equidem *trina pauidis*, vel *trina pauidus*.

475. Mss. cod. nostri, et editi plerique *alitibus*: Reuschius nescio cur mauult *altilibus*, quod Badius, et Schoettgenius referunt ad aues domesticas, inter quas galli, et gallinae. Prudentius hymn. 1. Cathem. vers. 1. *Ales diei nuncius etc.* Propertius libr. 1. eleg. 16. vers. 46. *Et matutinis obstrepit alitibus*. Iuuencus iterum vers. 584. *Ales prosequitur cantu etc.* Retinendum ergo *alitibus*.

476. Rom. *Et Petrus*: alii *At Petrus*.

477. Ott. *audita*, sed fortasse fuit prius *oblita*, quod reliqui praeferunt: nimirum vox obliuiscatur, et deneget suum magistrum. Non semel Iuuencus eundem accusatiuum verbo, et participio apposuit.

479. Reg. *sunt Geste mania rura*. Ott. *sunt Getsemaneia rura*, sed fortasse prius scriptum fuit *Getsemaneida*. Rom. *Getzemaneida*. Editi plerique *Gethsemaneida*, quia, vt ait Omeisius, poetae frequenter patronymica loco possessiuorum formant. In Vulgata nomen vici huius in monte Olìueti est *Geth-semani*, vel *Gethsemani*. In Italae versionis mss. vel ita, vel *Getsamani*, vel *Gessamani*, vel *Gethsamani*. Legi ergo potest *Gethsemaneia*, vel cum Ott. *Getsemaneia*, vel *Gethsemanica*. Nam *Gethsemanida* generis feminei est.

480. Mss. nostri *vitae, lucisque repertor*; nonnulli editi sic, alii *lucis, vitaeque repertor*.

482. Ott. *resedere*: ex quo factum *residere*.

483. Reg. *Ipse*, quod fortasse a pr. m. fuit in Ott. Plerique *Ille*.

NOTAE.

473. *Audiet*: elegantissima metonymia, ait Reuschius, nisi malis hoc loquendi genus cum Aristotele, et Quintiliano vocare metaphoram. Similia sunt *conscia sidera*, et plura huius generis.

475. Prudentius hymn. 1. Cath. v. 13. *Vox ista, qua strepunt aues, - Stantes sub ipso culmine*. Virgilius l. 8. v. 456. *Et matutini volucrum sub culmine cantus*.

476. *Sumere mortem*: vide lect. var. ad l. 2. v. 193.

479. CAPVT XIII. *Iesus secedit in villam Gethsemani, et in horto orat Patrem*, Matth. cap. 26. v. 36., Marc. c. 14. v. 42., Luc. c. 22. v. 40., Ioann. c. 18. v. 1.

Zebedeique simul natis, per deuia tendit.
Tunc angore graui maestus, sic voce profatur:
Tristitiam voluens animus mihi pectora turbat
Morte tenus; sed nunc vos segnem excludite somnum,
Solicitamque simul vigilando ducite noctem.
Haec ait, et paulum procedens, corpore terram
Deprimit, et tali proiectus voce precatur:
Si fas est, genitor, calicis me transeat huius
Incumbens valido nobis violentia tractu.
Sed tamen adueniat potius, quam nostra voluntas,
Quae tibi decreta est tantis sententia rebus.
Tunc ad discipulos repedat, sed somnus anhelis
Prostratos terra membris dissoluerat omnes.
Tunc ait ad Petrum: Non est mihi ponere virtus

VAR. LECT.

484. Rom. *Zebedeoque simul noctis per deuia tendit*. Lege ex Euangelio *Zebedeique simul natis*, quod reliqui codices exprimunt.

485. Codex Barthii apud Omeisium *sic ore profatur*, prout Virgilius saepe loquitur.

486. Mss. nostri omnes *Tristitiam voluens*. Editi *Tristia nunc voluens*, quod multis melius videbitur; sed scripturam exemplarium mss. non facile mutauerim, vel si mutare libeat, rescribam *Tristia iam voluens*, quod magis accedit ad *tristitiam*.

489. Rom. *paululum*: corrige *paulum*. In Ott. ex *procident* recte factum *procedens*.

490. Reg. *profatur*: melius alii *precatur*.

491. Fabr. *calicis pertranseat*: reliqui *calicis me transeat*.

492. Rom. *tracta*: emenda *tractu*.

493. Reg. mendose *Tua sed iam veniat*. Ott. *Iam tua sed veniat*. Editi *Sed tua iam veniat*. In Rom. inuenio scripturam, quae magis probetur, *Sed tamen adueniat potius, quam nostra voluntas, – Quae tibi decreta est tantis sententia rebus*.

495. Poelmann. pro d. s., Torn., Ald., Bas. *anhelus*: mss. cum aliis editis *anhelis*.

496. Reg. *Prostratis*: alii *Prostratos*. Badius *terrae* aduerbialiter, sicut *humi*, vel in datiuo, vt Virgilius libr. 5. v. 48. *Condidimus terrae*. Plerique *terra*.

497. Reg., Rom. *non est mihi ponere virtus* cum glossa in Reg. *virtus – vobis*.

NOTAE.

487. *Morte tenus*, vsque ad mortem. Consule comment. ad Prudent. hymn. 10. Perist. v. 43.

492. Mutatur numerus *me*, et mox *nobis*: de qua mutatione vide not. ad Dracont. Eleg., siue Satisf. v. 19., et v. 299.

493. *Adueniat*, eueniat, fiat.

495. CAPVT XIV. *Iudas Iesum osculo tradit*. Matth. c. 26. v. 40. etc., Marc. c. 14. v. 43., Luc. c. 22. v. 27., Ioann. c. 18. v. 9.

Vnam

Vnam peruigilem tantis sub casibus horam?
Sed vigilate, precor, ne vos tentatio raptos
Horrida praecipitet saeuae per lubrica mortis.
Spiritus iste viget, sed corpus debile labat.
Secessit rursus secreti montis in arcem,
Orabatque Patrem: Rerum mitissime rector,
Hunc quoniam calicem non est transire potestas,
Iam tua proueniat nostra de sorte voluntas.
Rursus discipulos somni sub pondere pressos
Inuenit, et rursus idem, genitore precato,
Alloquitur fesso nexos languore quietis:
Iam dormire licet, sociosque reuisere vestros.
Nam venit ecce, meum qui dedat ad omnia corpus,

V A R. L E C T.

Ott. cum editis ***non est tibi ponere virtus***. Priori lectione aptius exprimitur sententia Euangelii Matth. cap. 26. vers. 40. ***Sic non potuistis vna hora vigilare mecum?*** Ac notandum, pro ***mecum*** a Iuuenco poni ***mihi*** eadem significatione. In nonnullis versionibus antiquis legitur ***potuisti***, sed in aliis etiam antiquis, et in Vulgata, necnon in textu graeco ***potuistis***.

501. Rom. ***sed labat debile corpus***. Reg., Ottob., Torn., Dauentr., Ald., Bas. ***sed corpus debile labat***. Fabric., Hadam., Poelm. ***sed corpus debile lapsat***, Westh. in textu ***debile labat***, ad marginem ***debile lapsat***. Metri regulam magis seruat ***lapsat***, quam ***labat***. Vide l. 2. vers. 437.

504. Reg., Ottob. ***potestas***: Rom. cum editis ***facultas***.

505. Mss. cum Torn. ***proueniat***, Had., Poelm. in textu ***praeueniat***, Ald., Bas., Poelm. pro d. s. ***perueniat***. Haec discrepantia inde prouenit, quod in mss. codicibus ***pre***, ***prae***, et ***per*** in nexu literarum non dissimili modo saepe scribuntur.

507. Reg., Ottobon., Dauentr. ***rursus idem***. Rom. cum plerisque editis ***isdem***, vel ***iisdem***. Magis placet ***idem***, nempe Christus, vt explicat glossa in Reg. Fabricius, vt puto, ex coniectura edidit ***et rursus per idem***.

508. Ald. ***fesses nexo***. In Reg. mendum ***longuore***.

510. Rom. ***Iam venit***: alii ***Nam venit***. Poelm. pro d. s. ***ille***, in textu ***ecce*** cum reliquis. Rom., Reg., Ottob. a sec. m., Fabr. ***dedat***. Ott. a pr. m. ***dedit***. Plerique

N O T A E.

498. ***Tantis sub casibus***: Virgilius l. 4. Aen. v. 560. ***Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?***

500. ***Lubricum*** substantiui more multi idonei auctores dicunt apud Cellarium, et lexicographos.

505. ***Proueniat***, succedat, fiat. Tacitus l. 2. Hist. cap. 16. ***Inani auxilio, etiamsi prouenisset***.

507. Libr. 3. v. 85. pariter passiue, ***Genitore precato***.

509. Coniungit, et explicat verba Matthaei: ***Dormite iam, et requiescite . . . Surgite, eamus***.

Quae maculata meis imponet factio membris.
Cum dicto Iudas, numero stipante cateruae,
Aduenit procerum iussu, populique ferocis.
Pars strictis gladiis, pars fidens pondere clauae
Signa sequebantur Iudae promissa furentis.
Oscula nam pepigit sese contingere Christi.
Quo facile ignotum caperet miserabile vulgus.
Ille vbi dissimulans blanda cum voce salutat,
Attigit et labiis iusti venerabilis ora,
Continuo Christus: Totum complere licebit,
Huc venisse tuo quaecumque est causa paratu:

VAR. LECT.

editi *tradet*. Fortasse ex mss. rescribendum est *qui dedet*, vel *dedit* in praesenti a *dedo*. Bene etiam est *dedat* eadem significatione, ac *dedet*. Confer var. lect. ad vers. 442. h. l.

511. Ott., et a pr. m. Reg. *imponit*. Reg. a sec. m., Rom. cum editis *imponet*.

512. Ald. *Hoc dicto*, Bas. *Quo dicto*. Mss. cum aliis editis *Cum dicto*, quam scripturam probam esse ostendi ad l. 2. v. 597. *Cum dicto etc.*, vti etiam Aldus legit eo loco. In Rom. *misero* pro *numero* mendum est, ac fortasse etiam *caterua* in Torn. pro *cateruae*.

513. Ald., Bas. *Aduenit, et procerum*. Superflua est coniunctio *et*.

515. Reg. *sequebatur*: alii *sequebantur*.

516. Mss. *Oscula nam pepigis sese contingere Christi*. Consentiunt editi, sed Poelmann. pro d. s. affert *Dulcia nam Christi tacturum se oscula pactus*. Reuschius exponit *pepigit*, puta conditionem, vt *pacem*, *societatem pangere*. *Oscula* pro ore. Addit, binas has voces male intellectas ansam mutandi dedisse. Verum in diuersa scriptura Poelmanni eadem interpretatio locum habet.

518. Mss., ac multi editi *Ille vbi dissimulans blanda cum voce salutat*. Ald., Bas., Poelm. pro d.s. *Hic vbi dixisset simulata voce salutem*, repugnante Reuschio.

519. Reg., et a pr. m. Ott. *venerabilis*. Ott. a sec. m., Rom. cum editis *miserabilis*, nempe Iudas *miserabilis*, vt ante vers. 517. *Quo facile ignotum caperet miserabile vulgus*, et de ipso Iuda vers. 441. *Miserabilis ille per aeuum*. Nihilominus malo *iusti venerabilis*.

NOTAE.

511. Infra v. 545. *Queis mortem insonti possent imponere Christo*.

512. *Numero cateruae*, multitudine.

514. Pignorius De seruis pag. 120. seq. inter seruos militares recenset caculas, calones, clauatores, galearios, qui fustibus, clauisque ligneis solerent armari ad custodiam dominorum, quod hoc quoque versu Iuuenci confirmat.

516. *Oscula contingere*, ora contingere. Paulo post v. 519. *Attigit et labiis iusti venerabilis ora*.

520. *Totum* valet omnia. Exempla plurima dabit Wopkensius ad Sedulium l. 3. v. 113. *Qui totum praestare potes*.

521. *Causa venisse*, h. e., causa veniendi: *paratu*, apparatu, vt alibi.

Iniecere manum turbae, Christumque prehendunt.
Tunc e discipulis vnus fulgente machaera
Occurrit vatis famulo sublatus in iram,
Tempore et excussam rapuit vi vulneris aurem.
Olli Christus ait; Gladium tu ponito, noster:
Nam quicumque ferox confidet vindice ferro,
Hunc iusti similis ferri vindicta manebit.
An ego non possim caelestia castra vocare,
Et Patris innumeras in proelia ducere turmas?
Sed scriptura meis complenda est debita rebus.
Vos autem stricto qui me comprendere ferro,

VAR. LECT.

523. Reg. scribit *macera*: Rom., Ott. *machera*.

524. Ald., Bas. *famulo, et sublatus*. Mss. cum aliis editis *famulo sublatus*, quod meliori sensu procedit.

525. Mss. cum multis editis *et excussam*: Poelmann. in textu cum aliis *et excisam*, pro d. s. *ei caesam*.

527. Mss. *confidet*: sic multi editi, alii *confidit*. In versionibus antiquis simllis varietas reperitur. Rom. ad marg. *iudice* pro *vindice*.

528. Rom. ad marg. *Nunc* pro *Hunc*. Retine *Hunc*.

529. Reg. *possem*, Ott., Fabr. *pessim*, Rom. *potsum*, quod editi plerique praeferunt.

531. Poelm. pro d. s. *dedita*, in textu cum aliis *debita*. Reuschius non incongruam vocem dicit esse *dedita*, sed legendum *debita* ex Matthaeo, *Quia sic oportet fieri*.

532. Ald., Bas., Torn., Fabr., Poelm. pro d. s. sic legunt, et interpungunt *Vos autem stricto quid me comprendere ferro, – Fustibus, et gladiis concurritis? En ego vobis – Occurram*, vel *Occurro*. Mss. cum aliis editis *Vos autem stricto qui me comprendere ferro, – Fustibus, et gladiis concurritis, en ego vobis – Occurram*, vel *Occurri*. Rom. *Vos autem qui me stricto etc.* Prior lectio planior, et clarior est: sed altera verior videtur.

NOTAE

523. CAPVT XV. *Petrus auriculam seruo abscindit*. Matth. cap. 26. v. 51. etc., Marc. c. 14. vers. 47., Luc. c. 22. v. 49., Ioann. c. 18. v. 10. Libr. 1. v. 247. simili modo: *Atque animam matris ferro fulgente machaera*.

524. *Vatis*, sacerdotis. Badius ait, *vatem* Caipham vocari propter vaticinium: *Expedit, vt vnus homo moriatur pro populo*. *Sublatus in iram* pulchre dictum.

525. *Tempore*: quia auriculam vnam abstulit. Aliquando etiam *tempus* in singulari vtrumque tempus significat.

526. *Noster* cum emphasi ponitur. Terentius Adelph. 5. 8. *Bonus est, noster est.*

527. *Confidit vindice ferro*. Koenigius probat, latine dictum *confidit* cum ablatiuo, *ferrum* pro gladio, et *vindex* adiectiue recte poni.

529. Badius notat, licenter corripi *an*, quae produci debet. Vide var. lect. v. 527. l. 2. *Caelestia castra*: sic angeli in sacra pagina vocantur. Legesis not. ad Dracont. l. 2. v. 475.

Fustibus, et gladiis concurritis, en ego vobis
Occurri, templi media qui semper in arce
Vobiscum residens docui, nec talia quisquam
In solum tantis circum latrantibus ausus.
Discipuli passim Christo fugere relicto.
 Iamque Caiphaea steterat Saluator in aula:
Conuenere omnes scribae, proceresque vocati,
At Petrus longe seruans vestigia solus,
Occulte maestus sedit cum plebe ministra,
Extremum opperiens tanto sub turbine finem.
Ecce sacerdotes falsos conquirere testes
Incumbunt, fictasque volunt contexere causas,

VAR. LECT.

534. Fabr. *Occurro*, Reg., et ex correctione Ott. *Occurri*. Rom., Ott. a pr. m. cum plerisque editis *Occurram*.

536. Ald., et plerique editi *Insonuit*. Poelm. pro d. s., Torn. *In solum*, quod a Reuschio etiam editum, dissentiente Gallandio, qui id sine auctoritate codicum factum putat. Nostri quidem codices ita omnes legunt, et in Reg. glossa est *in solum – contra me, quum essem solus*. Rom., et Ott. a pr. m. *latrantibus*, quod correctum est per *latratibus*, vt plerique legunt. Verum mihi multo magis arridet *latrantibus*, nimirum *tot circum latrantibus*, quod placebat etiam Koenigio, qui ex epist. 136. Augustini excitat, *Circumlatrantes haeretici*. Melius tamen est *circum* aduerbii more accipere. Non dissimulandum tamen, *latratus* occurrere h. l. vers. 14. *Tanti* pro *tot* multi scriptores latini dixerunt, dixit etiam Iuuencus hoc l. vers. 400. Multi editi habent *audax*, sed mss. cum aliis editis exhibent *ausus*, quod in nostra lectione omnino retinendum est.

538. Rom., Ott., Reg. supra *Caiphea*, vel *Caypbea*. Reg. in textu *Caipha*. Editi *Caiphaea*. Rom., Ott. cum nonnullis editis *astiterat*. Reg. cum aliis editis *steterat*.

539. Westhem. *Quum venere*, ad marg. *Conuenere*. Reuschius praefert *Quum venere*, quia putat, id sensum exigere. Mihi aliud visum.

540. Nonnulli editi parum commode distinguunt *vestigia, solus – Occulte maestus sedit etc.*

NOTAE.

538. CAPVT XVI. *In domo Caiphae condemnatur, blasphematur, caeditur*. Matth. cap. 26. vers. 57. etc., Marc. cap. 14. v. 50. etc., Luc. c. 22. v. 54., Ioann. c. 18. vers. 24.

540. Virgilius l. 2. Aen. v. 711. *Et longe seruet vestigia coniux*.

541. *Ministra* adiectiue: vide not. ad Dracont. l. 3. v. 642.

542. *Turbine*: Ouidius l. 7. Met. v. 614. *Attonitus tanto miserarum turbine rerum*. Frequens est vsus huius nominis in hac translata significatione.

544. *Incumbunt* cum infinitiuo. Virgilius l. 4. Georg. v. 249. *Incumbent generis lapsi sarcire ruinas*. *Contexere*, confingere. Cicero pro Deiotaro c. 6. *Quam festiue crimen contexitur!*

Queis mortem insonti possent imponere Christo.
Sed nullus tanto visus satis esse furori.
Vltima prosiliunt testes, qui dicere Christum
Audissent, templum quod solus vertere posset,
Et versum trinis iterum instaurare diebus.
Ipse sacerdotum princeps vrgere tacentem
Insistit feruens furiis, ac talia fatur:
Cur nihil ad tantas nunc respondere querelas
Conuictus veris procerum sub testibus audes?
Adiurabo tamen summi per regna Tonantis,
Vt fateare palam, si fas te credere Christum.
Ille dehinc tali compellat voce superbum:
Isthaec sola tibi procedunt pectore verba

VAR. LECT.

546. Ott. *nullo*, a m. sec. recte *nullus*. Reg. *visus super esse*, quod its fortasse a pr. m. fuit in Ott. Alii *visus satis esse*.

547. Reg., Ott., Torn., Ald. *Vltima prosiliunt*. Rom. mendose *Vltimi prosiliunt*. Bas. *Vltimo prosiliunt*, quod sustineri posset, correpta vltims, vt in *postremo*. Fabr., Hsdsm., Poelm., et slii, vt huic difficultati occurrant, legunt *Tandem prosiliunt*. Sed deserends non est scripturs codicum veterum *Vltima prosiliunt*, vbi ponitur *Vltima* aduerbii more, vt in re simili dictum sd vers. 190. h. l. In Reg. glossa *vltima - aduerbium, postremo*. Reuschius etism hunc grsecismum recipit, sed simul notat, *vlsimo*, et *vltime* itidem recte dici. Aduerbia enim in *o*, et *e* sntiquiores breui mora interdum efferebant. Reg., Ott. *dicere Iesum*. Rom. cum editis *dicere Chrisum*.

548. Ottob. a pr. m., Westh. in textu *possit*: communis scriptura *posses*.

549. Ald., Bss., Westh. in textu, Rom. a sec. m. *ternis*. Plerique mss., et editi *trinis*.

555. Rom. *Edicasque palam*: melius *Vs fateare palam* Ott. a sec. m. cum editis *si fas te credere Christum*. Reg. *si fas est te credere Chrissum*, repugnante metro, quod etism a pr. m. fuit in Ott., vt videtur. Rom. *si fas est credere Christum*.

557. Rom., Reg., Ald., Torn. *Ista haec*.

NOTAE.

545. Confer v. 511. h. l.

551. *Insisto* pro *persto*, *persisto* cum infinitiuo frequens est.

553. *Veris sub sestibus*: explicat Reuschius; quia Christus eos fslsitstis non arguebst, rogstur, num tacendo verum illorum testimonium esse fateatur.

554. Matthaeus ait: *Adiuro te per deum viuum*. Iorare aotem per caelum iuramentum verum est. Sic Iouencus libr. 1. v. 574. *Nec fas ess homini caelum iurare per altum, - Quod sedes Domini est*.

555. *Si fas*, h. e., an fas, more grsecorum, vt l. 2. v. 412. *Si credunt* pro *an credunt*, vt multi legunt.

Vera: tamen veniet vobis visenda per auras
Maiestas prolis hominis, quum dextera sanctae
Virtuti assidet sub nubibus ignicoloris.
Talibus auditis, scindit de pectore vestem,
Insultat furiis, et caeco corde sacerdos,
Atque ait: Audistis pugnantis foeda profani
Verba deo: polluta malis consurgat in iras
Religio, et vestram cuncti iam pandite mentem.
Conclamant omnes, mortique addicere certant.

V A R. L E C T.

Ott., et alii *Istbaec*. Mss., et editi sic distinguunt *Istbaec sola tibi procedunt pectore verba*. – *Vera tamen etc.* Sed interpungendum censeo cum Reuschio *Istbaec sola tibi procedunt pectore verba – Vera : tamen veniet etc.*; vel cum cod. Reg. *Vera tuo : veniet etc.* Sed *Vera : tamen veniet* magis Euangelii verbis consentaneum est. Matth. cap. 26. vers. 64. *Dicit illi Iesus : Tu dixisti : verumtamen dico vobis etc.* In nonnullis autem veteribus versionibus legitur, *Tu dixisti : amen dico vobis*. Verba Saluatoris, *Tu dixisti* continent responsionem, qua concedit, verum esse id, quod Pontifex interrogabat, nimirum se esse Christum filium dei: adeoque adiectiuum *vera* coniungendum est cum *verba*, praesertim quia vocabulum *sola* indicat, solum id vere a Pontifice dictum fuisse.

558. Reg., et, vt videtur, Ott. a pr. m. *Vera tuo veniet vobis*. Rom., Ottob. a sec. m. cum editis *Vera tamen veniet vobis*.

559. Reg., Ottob., Torn., Rom. *Maiestas prolis hominis quum dextera sanctae – Virtuti assidet sub nubibus ignicoloris*. In Rom. *proles* pro *prolis*. Poelm. pro d. s. *Maiestas prolis hominis dum dextera sanctae – Virtutis sidet sub nubibus ignicoloris*. Poelm. in textu, Fabr., Hadam. *Maiestas, proles hominis virtutis ad altae – Quum sedeat dextram per nubes ignicolores*. Sic Ald., Dauentr., Reusch., Bas., sed *hominis proles* pro *proles hominis*. Scriptura mss. exemplarium retinenda est, in qua *assides* est futurum ab *assido, assidis*, et *ignicoloris* est ab *ignicolorus*, quo vocabulo vsus est Iuuencus h. l. vers. 155. *Dextera* non est substantiue, sed adiectiue accipiendum, scilicet quum maiestas prolis hominis dextera assidet sanctae virtuti: sic enim reddit verba: *Sedentem a dextris virtutis dei*.

563. Reg., et a pr. m. Rom. *auditis*: ceteri *audistis*, quod magis accedit ad sententiam Euangelii, etiam in antiquis versionibus.

564. Reg., Rom., Ald. *polluta magis*: alii cum Ott. *polluta malis*.

565. Rom. *victi*: emenda *cuncti*.

N O T A E.

560. Confer v. 155. h. l.

563. *Pugnantis deo*: h. e., repugnantis, aduersantis. Poeticum est hoc sensu *pugnare* cum datiuo, sed a multis vsurpatum, Catullo, Virgilio, Ouidio, Statio, Silio: adeoque eleganter sic adhibetur.

564. Libr. 2. v. 697. *Polluta malis generatio quaerit*. Hoc l. 4. v. 615. *Plebs incensa malo*: lib. 1. v. 535. *Nequis consurgere in iras – Audeat*.

Tum sanctam Christi faciem sputa improba complent,
Et palmae malis, colaphique in vertice crebri
Insultant, verbisque omnes illudere certant.
Christe, prophetabis, cuius tibi palma sonarit.
At Petrum mulier tristem quod viderat intus,
Tune etiam, iuuenis, fueras comes additus, inquit,
Isti, quem ludens procerum sententia damnat?
Ille negat, tectisque foras se promere tentat.
Ecce sed egressum primo sub limine cernens
Altera consimili prodebat voce ministris.
Rursus ait, iurans illum se nosse negabat.

VAR. LECT.

568. Mss. *Et palmae malis*. Editi *Et palmae in malis*.

570. Mss. nostri *cuius tibi palma sonarit*. Alii editi *cuius te palma cecidit*, quod ait Reuschius sapere glossam; qui scripturam nostram confirmat ex Ouidio Heroid. ep. 10. vers. 15. *Protinus adductis sonuerunt pectora palmis*. Frequentius *sono* habet *sonui*, sed habet etiam *sonaui*.

571. Mss. nostri *Ad Petrum*. Editi *At Petrum*. Rom. *viderit*: alii *viderat*.

572. Rom., Reg., et a pr. m. Ott. *Tunc etiam Iuuenis*, quod intelligo sine interrogatione, vt in Euangelio: *Et tu cum Iesu Galilaeo eras*. Ott. a sec. m. cum editis *Tune etiam etc.* cum interrogationis nota.

573. In Helmst. *laudens*, ex quo Reuschius suspicatur *gaudens*. Siue hoc, siue *ludens* opponitur Petro *tristi*.

576. Rom. *Altera tum simili*: alii *Altera consimili*.

577. Mss. *Rursus ait, iurans*. Sic plures editi: nonnulli *Rursus periurans* cum Torn., Poelm. pro d. s. Mss. nostri *negabat*: editi alii sic, alii *negauit*.

NOTAE.

568. Colaphi infliguntur manu in pugnum compressa, alapae manu expansa, et in maxillam incussa. Vtrumque Iuuencus explicat, vti Sedulius l. 5. v. 96. *Non denique passim – Vel colaphis pulsare caput, vel caedere palmis, – Aut spuere in faciem plebs execranda quieuit*.

570. *Prophetabis*: de hoc verbo dixi in comment. ad Prudent. hymn. 13. Perist. vers. 101.

571. CAPVT XVII. *Petrus ter Christum abnegat*. Matth. c.26. v.69., Marc. c. 14. v. 66., Luc. c. 22. v. 55., Ioann. c. 18. v. 25. Iuuencus probabilem rationem affert, cur ancilla cognouerit, Petrum discipulum Iesu esse, *Tristem quod viderat*. Matthaeus ait: *Petrus vero sedebat foris in atrio*, videlicet extra locum, in quo Christus interrogabatur, sed in atrio, adeoque intra palatium, quod ait Iuuencus, *Tristem quod viderat intus*. Supra v. 541. *Occulte maestus sedit cum plebe ministra*.

574. Supra v. 394. *Tuque ipse foras te prome sepulcro*.

575. Marcus post primam negationem ait: *Et exiit foras ante atrium, et gallus cantauit*. Iuuencus exponit *primo sub limine*. Recesserat ergo ab atrio Petrus, et in vestibulo domus iterum interrogatur. Matthaeus ita narrat; *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia ancilla etc.*

Tum percunctantum multi accessere sequentes;
Eque sono vocis sese cognoscere dicunt,
Cuncta galilaeam streperent quod verba loquelam.
Et Petrus iurans deuotis omnia verbis
Nescire affirmat, quisquis foret ille, negando.
Hanc vocem, plausum quatiens sub culmine tecti,
Ales prosequitur cantu, mentemque Simonis
Circumstant tristem vera praesagia Christi;
Egressumque dehinc ploratus habebat amarus.

VAR. LECT.

578. Rom. *Tum percunctantum*, Reg., Ald. *Tum percontantum*, Ott. *Tum percuntantum*. Plerique editi *Tunc percunctatum*, vel *percoutatum*, quod supinum vult Omeisius contra Badium, qui passiue accipiebat. Rom., Ald., Bas. *frequentes*. Alii mss., et editi *sequentes*.

579. Fabr. *Deque sono*: Rom. *Atqui sono*, ex quo coniicio *Atque sono*. Plerique mss., et editi *Eque sono*.

585. Rom. *Circumstant verba tristem praesagia Christi*. Reg. a sec. m. *Circumstant tristem vera praesagia*, sed fortasse fuit *verbis* pro *vera*. Ott. *tristem muneri praesagia*, diuersa scriptura, vel correctio ibidem apponitur *verbis* pro *muneri*, quod certe ineptum est. Editi *Circumstant tristem verbis praesagia Christi*. Malo *tristem vera praesagia*, producta vltima in *vera* tum ratione caesurae, tum ob duas consonantes dictionis sequentis. Vel *veri* pro *vera*.

586. Editi plerique *Egressusque dehinc ploratus fudit amaros*. Rom., Ottobon., Reg. a pr. m., Torn. *Egressusque dehinc ploratus habebat amaros*. Vera quidem ratio prosodiae vetat, corripi vltimam in *ploratus* numeri pluralis, sed apud poetas sequioris aeui nonnulla exempla similia occurrunt. Posset igitur haec scriptura sustineri. Nihilominus praefero correctionem codicis Reg. veteri manu factam *Egressumque dehinc ploratus habebat amarus*, cum glossa *Egressumque* = *Petrum*.

NOTAE.

581. *Deuotis verbis*: Matthaeus ait: *Coepit detestari, et iurare*. Marcus: *Ille autem coepit anathematizare, et iurare*. Versio Itala Matthaei: *Tunc coepit deuotare se, et iurare, quod non nosset hominem*. Idem verbum *deuotare se* legitur in Versione veteri Marci. Inde Iuuencus sumpsit, *iurans deuotis omnia verbis*; Petrus enim se diris deuouebat, atque omnia mala sibi precabatur, si verum non erat, quod asserebat. Proprie *deuotus* est diris, et imprecationibus impetitus: quo sensu passim occurrit hoc verbum apud antiquos. Catullus carm. 63. de nuptiis Pel., et Thet. v. 135. *Immemor, ab deuota domum periuria portas*. Apud Iuuencum *deuotis verbis* videtur positum pro verbis, quibus Petrus se deuouit.

583. De plausu auium vide not. ad Dracont. l. 1. v.257. Supra v.475. etiam collocatur gallus in tectis domorum. Consule cl. Franciscum Cancellierium in erudito, elegantique opere De secretariis Basilicae Vaticanae l. 2. c. 14., vbi disputat, Cur veteres christiani turribus campanariis gallos imponerent. Montfauconius in Bibliotheca Biblioth. Mss. col. 196. inter codices mss. Bibliothecae Vaticanae re-

Sidera

Sidera iam luci concedunt, et rapidus sol
Progreditur, radiis terras trepidantibus implens.
Iamque e concilio Christum post terga reuinctum
Praesidis ad gremium magno clamore trahebant.
Interea celsum Dominus stans ante tribunal
Talia Pilati verbis excepit Iesus:
Tu rex iudaeae gentis, quod dicitur, astas?
Respondit Christus: Vestris haec audio verbis.

VAR. LECT.

587. Mss. nostri *iam luci*, sed in Reg. fortasse fuit *lucit*. Ex editis alii *iam luci*, alii *iam caeli*, ex quo aliquis coniicere poterit *iam caelo*. Sed bene est *iam luci concedunt*, quod verbum ponitur pro *cedunt*. Sabatierus *lucis* minus bene.

588. Mss., Ald., Bas. *trepidantibus*. Torn., Dauentr., Reusch., Poelmann., et alii *crepitantibus*. Praestat legere *trepidantibus*, videlicet *tremulis*. Nonnulli malunt *vibrantibus*. Barthius l. 8. Aduers. c. 1. tuetur *crepitantibus*. Etsi enim, inquit, nemo vnquam crepitantem solem audiuerit, quia tamen praecellentissimus ignis est, poeta hoc iure sno illi tribuit, quod flammae florescentis proprium est.

591. Rom. *celsus*: melius *celsum*. Reg. *stetit*: alii *stans*. Verum si versu seq. legas *Talibus exceptum etc.*, hoc loco reponere debebis *stetit* pro *stans*. Sabatierius edidit *dominum stantem*.

592. Reg., Poelm. in textu, Fabr., Hadsm. *Talibus exceptum Pilatus vocibus orsit*. Sic Torn., sed *orsit*, quod mendum videtur pro *vrsit*, vti in Sabatierio *arsit*. Hunc versum planum esse confirmat Reuschius, si *exceptum* capiamus pro *auditum*. Atque ita crebrior Christi, vel Iesu denominstio deuitatur. Rom., Ottob., Ald., Bas. *Talia Pilati verbis excepit Iesus*. Dauentr. vtramque lectionem coniungit *stans ante tribunal*, – *Talibus exceptum Pilatus vocibus vrsit*, – *Talia Pilati verbis excepit Iesus*. – *Tu rex etc.* Ita etiam Badius. Codices Reuschii nostris concinunt. Sensus est: Iesus audiuit talia ex verbis Pilati.

593. Mss. nostri, Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *quod dicitur*. Torn. ita, et distinguit *gentis* (*quod dicitur*) *astas*? In Reg. glossa *quod* – *dictum*. Aiil editi *qui dicitur*.

594. Reg., Ott. *Respondit Iesus*, quod censet opus inscriptum: *Quare gallus solet poni super domum Domini, i. e., S. Ecclesiam*.

NOTAE.

587. CAPVT XVIII. *Iesus ad Pilatum vinctus ducitur, coram illo accusatur, ab eo interrogatur, an esset rex iudaeorum. Item Pilato dicente iudaeis, solere eos tunc temporis vnum ex condemnatis donare vita, vtrum absolui, Iesumne, an Barabbam vellent, conclamant Barabbam, et Crucifigatur Christus*. Matth. c. 27. v. 1. etc., Marc. c. 15. v. 1., Luc. c. 23. vers. 1., Ioann. c. 18. v. 28.

589. Virgilius l. 2. Aen. v. 57. *Ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum*.

590. *Ad gremium*, ad tribunal, ad Pilatum sedentem. Badius ait: ad medium complexum, vel plenam potestatem.

593. *Astas*, stas: quod verbum iudiciale est. Horatius l. 1. sat. 9. v. 38. *Inteream si* – *Aut valeo stare, aut noui ciuilia iura*. Potest etiam *astas* simpliciter accipi pro *es*, vt *extas* apud Dracontium non semel, vt ex Indice apparet.

594. *Vestris* pro *tuis*. Vide not. ad v. 492. h. l.

Exin terribilis iusti accusatio surgens
Infremit, et sanctum scelerum facundia pressat.
Respondere nihil trucibus dignatur Iesus.
Pilatus quaerit, quae sit tum causa tacendi.
Ille magis perstans miranda silentia seruat.
Solemni sed forte die concedere leges
Vnum damnati capitis de more iubebant.
Et fuit in vinclis famoso nomine latro,
Quem Christo infensus populus dimittere vitae
Ardebat: trucibus somno sed territa visis
Pilati coniux, iusti discedere poena
Mandatis, precibusque virum suspensa rogabat.
Tum iudex iterum procerum disquirere mentem
Tentat, et instanti cuperent quem soluere poena,
Plebis ad arbitrium mittit de lege requiri.
Sed proceres populum fusa ambitione rogabant,

VAR. LECT.

Iuuencum non redolet: nam is trisyllabum nomen *Iesus* saepe alias effert.

596. Mss. nostri *scelerata facundia*. Torn. *scelerosa facundia*. Editi plerique *mendax facundia*, quod metri legibus congruit. *Scelerata*, aut *scelerosa facundia* non facile ad prosodiae regulas sustineri poterit. Sed quum ea lectio auctoritate codicum innitatur, libet inde colligere *et sanctum scelerum facundia pressat*, nimirum *scelerum* pro *sceleratorum*. Vide var. lect. ad vers. 644. h. l., et not. ad Dracont. l. 2. vers. 421. *Inter tot scelerum turbas pius vnus, et insons*. In Rom. mendum est *perstat* pro *pressat*.

598. Fabr. *quaerit, quaenam sit causa*. Rom. corrupte *Pilatus quae tum sit causa tacendi*. Ald. *quaerit quae tum sit*.

601. Fortasse *Vnum damnatum capitis*.

603. Reg. *infessus*: lege *infensus*.

610. Reg., Ott., Torn. *Sed proceres*. Rom., et plerique editi *At proceres*.

NOTAE.

600. Matthaeus: *Per diem autem solemnem etc.* Multi hinc colligunt, Christum ipso die paschatis iudaeorum crucifixum fuisse: quorum sententiae fauet Iuuencus, vt dixi ad v. 429. h. l. Alii a vespere feriae sextae, siue eius diei, quo Saluator mortem subiit, initium paschae ducunt. Confer hac de re Dissertationem Calmetī.

602. *Famoso nomine*, infami. Matthaeus: *Habebant autem tunc vinctum insignem etc.* *Famosus latro*, *famosus praedo* satis obuium est.

609. Nomine *legis* consuetudo intelligitur, vt v. 600., 611., 625.

610. *Fusa ambitione*, effuso studio captandi suffragia pro Barabba, et contra Christum.

Latronem legi peterent, Christumque necarent.
At postquam procerum incendit sententia vulgus,
Latronisque petit potius sibi cedere vitam,
Consuluit praeses populum, quid vellet Iesu.
Plebs incensa malo, saeuos miscere tumultus,
Et crucis ad poenas iterumque, iterumque petebat,
Qui regis nomen cuperet, qui Caesaris hostem
Confessus, sese proprio damnauerit ore.
Denique vi victus, detestatusque cruentum
Officium, increpitat, se libera sanguinis huius
Corda tenere sibi, coramque a crimine palmas
Abluit, vt genti tantum macula illa maneret.

VAR. LECT.

611. Reg. *negarent*, quod videtur fuisse in Ott., ex quo factum *necarent* cum Rom., et editis. Fauet textus Euangelii: *Iesum vero perderent*. Aliam lectionem *negarent* tueri possumus ex Act. Apost. cap. 3. vers. 13. 14. *Deus patrum nostrorum glorificauit filium suum Iesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti. Vos autem sanctum, et iustum negastis, et petistis, virum homicidam donari vobis.*

613. Rom. *Latronis potiusque petit sibi.* Planius alii *Latronisque petit potius sibi.*

614. Rom. *Iesum*: alii *Iesu*.

616. Reg., Ottob., Rom. *iterum, iteramque*. Sed vix est dubium, quin legendum sit cum editis *iterumque, iterumque*, quod metri lex postulat, et ex Virgilio Iuuencus desumit. Ita etiam refert Ott. a sec. m. Beda tamen aliter in Virgilio legebat De metr. cap. de auctoritate: *M, vbi voluit, in fine verbi positum a superuenientis vocabuli absumptione reseruauit* (Virgilius,) *vt Iterum, iterumque monebo*.

618. Torn. *damnauerat*: alii *damnauerit*.

619. Reg., Ott. *Denique victus*: a sec. manu additum *Denique vi victus*. Torn. mendose *Denique vt victus*.

620. Mss. *se libera sanguinis huius*. Editi *se libera sanguine ab huius*. Rom. *sed* minus bene pro *se*. Rarum est *liber* cum genitiuo, sed poetico more admitti poterit, vt *Integer vitae, scelerisque purus*.

622. Rom. *gentis*: alii *genti*, quod longe melius est.

NOTAE.

612. Virgilius l. 4. Aen. v. 197. *Incenditque animum dictis, atque aggerat iras*. Obuium est *incendere* pro commouere, concitare vehementer. *Accendones* dicti, qui gladiatores ad pugnam excitabant. Sic restituit Salmasius apud Tertullianum De pallio cap. vlt., vbi alii legunt *cerdones*.

620. *Increpitans*, clamans, vt l. 1. v. 402.

622. *Maneo* de iis, quae imminent, praesertim in aduersis, eleganter dicitur; et saepe cum accusatiuo effertur, aliquando cum datiuo. *Genti* pro populo Israelitico, vt dictum ad l. 2. v. 120.

Hoc magis inclamant : Nos , nos cruor iste sequatur ,
Et genus in nostrum scelus hoc , et culpa redundet .
Pilatus donat plebi , legique Barabbam ,
Et crucis ad poenam vinctum concedit Iesum .
Proditor at Iudas , postquam se talia cernit
Accepto sceleris pretio signasse furentem ,
Infelix aegris damnans sua gesta querelis ,
Proiecit templo tum detestans argentum .

VAR. LECT.

625. Mss. , et editi *plebi, legique* : Fabr. mendose *plebi lenique* . Sabatierius nescio qua auctoritate *plebi , soluitque* .

626. Rom. , Reg. , et a pr. m. Ottob. *Victus* , et glossa Reg. *victus – ipse a Iudaeis* . Ott. a sec. m. cum editis *vinctum* . In Euangelio non exprimitur clare *vinctum* , sed tantum , *Iesum autem flagellatum tradidit eis , vt crucifigeretur* . Vide, num melius sit *victum concedit Iesum* : nam de Pilato iam v.619. dictum est *Denique vi victus* . Ceteroqui rei ipsi satis consentaneum est *vinctum*:nam v.589. dictum iam est , *Christum post terga reuinctum* .

628. Mss., et Torn. *signasse* , et glossa in Reg. *talia – scelera* . Dauentr. , Hadam. *generasse* . Ald. , Bas. *fecisse* . Poelm. in textu *generasse* , pro d. s. *signasse* , quam Reuschius amplectitur , et explicat Koenigius *Designasse* , perpetrasse . Simplex pro composito . Significat etiam *signare* indicare , ostendere ; ac praeterea sigillo obsignare , et translate firmare . Fortasse haec significatio huic loco potius conuenit , quia Iudas id scelus contractu firmauit .

630. Poelm. , Dauentr. , Hadam. , Ald., Fabr. *Argentum et culpans sacram proiecit in aedem* . Mss. nostri *Proiecit templo tum detestans argentum* . Versus hic spondaicus est , qui in mss. Reuschii etiam extabat , et illi aptissimus videbatur , quamuis alium ediderit . In Rom. mendum est *detestatus argentum* pro *detestans argentum* . In Reg. glossa *detestans – scelestum*: quo sensu legendum erit *detestatum argentum* , ac fortasse huc pertinet scriptura Rom. *detestatus argentum* . Sed bene est *detestans* actiue : nam Iuuencus eundem accusatiuum solet et verbo , et participio applicare .

N O T A E.

627. CAPVT XIX. *Iudas poenitentia ductus , nummos reddit , et laqueo se de ficu suspendit , et pecunia , qua Christus venditus est , ager , in quo cadauera damnatorum sepeliantur , emitur* . Matth. cap.27. v.3. etc. Iuuencus totam hanc narrationem de Iuda , restituente triginta argenteos , postponit. Matthaeus ita rem disponit : *Et vinctum adduxerunt eum , et tradiderunt Pontio Pilato praesidi . Tunc videns Iudas , qui eum tradidit etc. Iesus autem stetit ante praesidem , et interrogauit eum praeses etc.* Plerique ergo ita concordiam ineunt , vt Iudas prius retulerit triginta argenteos , quam Pilatus morte Iesum condemnauerit . Immo Lamyus putat , a Caiphae aedibus non recta ad Pilatum ductum Iesum , sed prius in templum , vbi erat sedes synedrii : quo tempore Iudas poenitentia ductus principes sacerdotum , et seniores conuenit , qui propterea argenteos in templo proiecisse dicitur . Magis id repugnat Euangelistarum verbis , quam concordia a Iuuenco inita . Matthaeus enim , quum Iesum ad Pilatum ductum narrasset , antequam seriem totius

Exorsusque suas laqueo sibi sumere poenas,
Informem rapuit ficus de vertice mortem.
Inde sacerdotes, pretium quod sanguinis esset,
Illicitum fantes adytis iam condere templi,
Quod dare tum licitum, dum sanguis distraheretur,
Credebant, agrum mercati nomine vero
Sanguinis, horrendo signant scelera impia facto.

VAR. LECT.

631. Rom. post hunc versum inserit alium ***Nexibus**, **et laqueis iustas consumere poenas**, - **Informem etc.***, qui superuacaneus est.

635. Rom., Ald., Bas. *Sed dare*. Alii *Quod dare*. Rom., Ald. ***quum*** pro *dum*. Reg., Ott. ***detraberetur***. Aptius verbum est, quod habet Rom. cum editis ***distraberetur***. Sic Dracontius in eodem argumento l. 2. vers. 510. ***Sanguine distracti maculatur venditor**, **emptor***.

636. Ald., Bas. *agri*: reliqui ***agrum***.

NOTAE.

passionis deinde contexeret, Iudae poenitentiam anticipauit; quae fortasse solum accidit, quum iam Christus morti a Pilato addictus erat, sed nondum eam subierat.

632. Nonnulli tradiderunt, Iudam se ex sambuco suspendisse, alii ex sycomoro, plerique ex ficu, quam in valle Iosaphat nostris quoque temporibus ostendi aiunt. Iuuencus auctor huius opinionis videtur, quem tamen nonnulli poetice locutum dicunt, vt vnam arboris speciem pro genere posuerit. Contra Beda De loc. sanct. c. 4. ***Portam Dauid egredientibus fons occurrit in austrum per vallem directus**, **ad cuius meditatem ab occasu Iudas se suspendisse narratur**. **Nam et ficus magna ibi**, **ac vetustissima stat**, **iuxta quod Iuuencus ait**: **Informem rapuit etc.*** Ex Iuuenco, et Beda probat Baronius Annal. ann. Christi 34. num. 76., maiorum traditione acceptum, arborem, in qua Iudas laqueo se suspendit, fuisse ficum. Confirmat, potuisse ficum adhuc temporibus Bedae superstitem fuisse ex Tacito l. 13. Annal. in fine, qui de ficu, quae Romuli, Remique infantiam texerat, simile aliquid narrat. De genere mortis Iudae vide notata ad v. 564. l. 2. Dracontii, et Theophilum Raynaudum tom. 9. Suspendium ***informem mortem*** vocat Iuuencus ex Virgilio l. 12. v. 603. ***Et nodum iuformis letbi trabe nectit ab alta***. Simili modo Tacitus l. 6. Annal. c. 49. ***Papinius repentinum**, **es informem exitum delegit**, **iacto in praeceps corpore***. Huiusmodi mortem ***impuram*** vocat Homerus Odyss. 10. 464. Plura alia profert Mazochius tom. 1. Spicil. Bibl. cap. 9. Genes. v. 4., qui putat, hanc gentium opinionem natam ex praecepto Noe filiis, et posteris dato: ***Excepto**, **quod carnem cum sanguine nou comedetis***. S. Leo serm. 52. siue 3. de Passione cap. 3. fortasse Iuuencum imitatur, vbi sic de Iuda: ***Informis letbi suspendium distulisses***.

635. Ita etiam iudaeos vrget S. Bruno Astensis ad Matth. tom. 2. oper. edit. Rom. postremae p. 129. ***Dico ego**: **Si non licet mittere eos in corbanan**, **quia pretium sanguinis est**, **ueque licuit eos trabere de corbanan**, **vt pretium sanguinis fierent***. Vulgata scribit ***corbonam***, textus graecus, et Itala ***corbanan***.

636. Badius huc trahit illud Virgilii l. 1. Aen. v. 371. ***Mercatique solum**, **facti de nomine Byrsam***.

Haec quondam cooperta canens vox vera prophetae,
Euentum rerum patefecit in ordine secli:
Argenti triginta minas posuere profani,
Hoc pretium pretiosi corporis instituentes,
Quod mox ad figuli rursus transfertur agellum.
  Traditus est trucibus iustus, scelerisque ministris
Militibus: scelerum ludibria corpore perfert,

VAR. LECT.

638. Reg. *Haec condam cooperta*. Ott. *Haec quondam comperta*. Rom. cum editis *Haec quondam cooperta*. Poelm. pro d. s. *cadens*, in textu cum plerisque *canens*.

643. Ald. *Traditur iniustis iustus*: alii *Traditus est trucibus instus*. Fabr. *Traditus at trucibus*. Reuschius hanc esse veram lectionem censet, quia sensus exigit particulam *ast*, vel *at*, Iuuenco frequentem. Hoc loco certe superflua ea est.

644. Mss. nostri *Militibus scelerata ludibria corpore praebet*: sed Ott. *praebent*, quod a pr. m. fortasse fuit in Reg. Editi *Militibus scelerata opprobria corpore praebet*: sed Fabr. *Innocuas* pro *Militibus*, idem Fabr., Poelm., et Westh. ad marg. *perfert* pro *praebet*. Constans scriptura codicum mss. *ludibria* veram hanc esse lectionem confirmat, praesertim quia in Ott. a pr. m. fuit *lidibria*, quod manu veteri correctum est per *ludibria*. Sed credemusne, Iuuencum primam in *ludibria* corripuisse? Equidem non ita censeo: nam paulo post *ludibria* prima producta vers. 651. effert. Legam igitur *Militibus, scelerum ludibria corpore perfert*: nempe *sceleratorum ludibria*, vt v. 596. notaui. Ignoratio huius significationis librarios eo traxit, vt primum *scelerata* pro *scelerum* scriberent, tum, vt metro consulerent, *opprobria* pro *ludibria* intruderent.

NOTAE.

638. Fortasse Iuuencus codices legerat, in quibus prophetae nomen expressum non erat. Nunc enim in plerisque Ieremias hic propheta nominatur. Hieronymus in hunc loc. Matthaei existimat, testimonium desumptum ex Zacharia, non ex Ieremia. Augustinus l. 7. de consensu Euangelist. cap. 2. sic disserit: *Siquis autem mouetur, quod hoc testimonium non inuenitur in scriptura Ieremiae prophetae, et ideo putat, fidei Euangelistae aliquid derogandum, primo nouerit, non omnes codices Euangeliorum habere, quod per Ieremiam dictum sit, sed tantummodo per prophetam. Possemus ergo dicere, his potius codicibus esse credendum, qui Ieremiae nomen non habent: dictum est enim hoc per prophetam, sed Zachariam*. Nihilominus haec defensio non placet Augustino, qui apud Ieremiam testimonium non verbis, sed re ipsa inueniri contendit.

640. Sacer textus habet *triginta argenteos*, nimirum siclos, qui ex quorumdam supputatione 32. solidis, et sex denariis constabant. Mina hebraeorum valebat 60. siclos, siue argenteos, mina Attica maior 100. drachmas, minor 75. drachmas continebat. Duae drachmae medium fere siclum aequabant. Iuuencus ergo vnum monetae genus pro alio posuit, vel speciem pro specie, vt supra v. 427. seq. *ter dena argenti pondera* genus pro specie.

642. *Rursus*, quia prius fuit pretium sanguinis, postea agri.

643. CAPVT XX. *Iesus a militibus deridetur, chlamyde coccinea induitur, spinis coronatur*. Matth. c. 27. v. 27. seqq., Marc. c. 15. v. 16., Ioann. c. 19. v. 1. etc.

Purpureamque illi tunicam, chlamydemque rubentem
Induerunt, spinisque caput cinxere cruentis,
Inque vicem sceptri dextram comitatur arundo.
Tum genibus nixi regem, dominumque salutant
Iudaeae gentis: faciem lauere saliuis,
Vertice et in sancto plagis lusere nefandis.
Haec vbi transegit miles ludibria demens,

VAR. LECT.

646. In Reg. videtur fuisse *Induerunt*, ex quo nunc remanet *Induunt*. Torn., Bas., Rom. pariter *Induunt*, quod Aldus etiam ediderat, sed in Erratis correxit per *Induerunt*. Neque enim *Induunt* cum metro stare potest. Ott., Poelm. in textu, Dauentr., Fabr., Hadam. *Induemunt*. Germanam lectionem existimo esse *Induerunt*, correpta tertia, vt in similibus praeteritis a poetis fieri solet.

648. Rom., Ald. *dominum*, *regemque salutant*. Reg., Ott., Fabr. *regem*, *dominumque*. Hadam., Poelm. *regem*, *dominumue*.

649. Reg. *Iude agentis*, correctum *Iude agentis*, fortasse vt intelligatur *Iudaeae gentis*. Rom., Reg. a sec. m., Ald., Torn., Bas. *faciemque lauere*: quo respicit Dauentr. *faciemque lauare*. Ott., Reg. a pr. m., Fabr., Hadam., Poelm. *faciem lauere*. Id tenendum: nam in praeterito *lauere* prima est longa. *Lauit*, quum corripitur prima, est praesens a *lauo*, *lauis*.

NOTAE.

645. Matthaeus ait: *Chlamydem coccineam circumdederunt ei*: Marcus: *Et induunt eum purpura*: Ioannes: *Et veste purpurea circumdederunt eum*. Inter colorem coccineum, et purpureum paruum discrimen notatur: aliquando etiam coccineus propter affinitatem cum purpureo confunditur. Purpureus autem color ex liquore pisciculi fiebat, eiusque ruber erat nigrior, et intensior coccineo, qui ex grano cocci fruticis, siue ex vermiculis adhaerentibus conficiebatur. Interdum purpureus color coccineo superaddebatur, vt gratior esset. Ex his Euangelistae facile conciliantur. Nonnulli existimant, Christum veste purpurea indutum fuisse, et insuper chlamyde coccinea circumdatum: nam chlamys pallium militare fuit rotundum, quo milites quodammodo circumdarentur. Iuuencus huic interpretationi fauet. Certum est, imperatores promiscue cocco, et purpura indui consueuisse. Milites vero exprobrare Iesu voluerunt, quod regnum affectasset. Ex Iuuenco confirmatur Versio Itala codicis Vercellensis in Matthaeo: *Et induerunt eum tunicam purpuream, et chlamydem coccineam circumdederunt ei*. Ita fere codex Turonensis S. Gatiani, et Origenes, vt obseruat Iricius in not. ad codicem Vercellensem. Accedit Sedulius l. 5. v. 164. *Quumque datus saeuis ad poenam sanctus abiret – Militibus, vilem rubri sub tegmine cocci – Vestitur chlamydem, species vt cuncta cruentae – Mortis imago foret*. Vbi alii legunt coniunctim *subtegmine*.

647. Ambrosius l. 10. in Luc. *Arundo quoque vel secundum Matthaeum comprehenditur manu eius, vel secundum Marcum caput eius percutit*. Vtrumque scilicet fiebat, et vtrumque a Iuuenco exprimitur: addit enim postea, *Vertice et in sancto plagis lusere nefandis*.

651. CAPVT XXI. *Iesus a Pilato iudicatur, ad crucifigendum ducitur. Simon Cyrenaeus lignum crucis ferre iubetur. Ie-*

Indutum propriae ducebant tegmine vestis,
Et crucis ad poenam sanctum, iustumque trahebant.
Ecce sed egressi quemdam cepere Simonem
Cyrena genitum, lignumque afferre iubebant;
Quo dominum lucis iussis suffigere saeuis
Instans vrgebat secli immutabilis ordo.
At postquam ventum est, vbi ruris Golgotha nomen,
Permixtum felli vinum dant pocula Christo.
Ille sed in summo gustu tractata recusat;
Vt satis antiquis fieret per talia dictis,
Nec tamen insultans hominum furor omnia posset.

V A R. L E C T.

652. Rom. *propere* : lege *propriae*. Rom., Ott., Reg. a pr. m., Ald., Bas., Torn. *ducebant*, quod elegans est. Reg. a sec. m. cum nonnullis editis *ducebat*.

653. Reg. *trabebat*. Rom., Ott. cum plerisque editis *trabebant*.

654. Poelm. *coepere* : corrige *cepere*.

655. Ott. *Cyrineae gentis*, *lignumque afferre*. Rom. *Cyreuea genitum etc.* Reg. *Cyriua genitum etc.* cum glossa *ex patria*. Ita Dauentr., et Westhem. in textu. Fabr. *Cyrene*. Hadam., Poelm. *Cyrenae*. Ald., Bas. *Cyrena genitum* : ita etiam Torn., sed pro *lignumque afferre* habet *et lignum deferre*. Reuschius *genitum lignum deferre*. Verba antiquarum versionum sunt *bominem Cyrenaeum*, vt legitur etiam in Vulgata, vel *Cyrineum*, vel *Quirinaeum*, vel *Cyrinaeum*.

656. Mss. nostri *iussis suffigere saeuis*, sed in Ott. prius erat *figere*. Editi partim sic, partim *duris suffigere clauis* cum Aldo. Barthius, Koenigio teste, malebat *gumphis suffigere saeuis*. *Gumphus*, siue *gomphus*, verbum graecum, clauum denotat.

658. Rom. *Ast postquam peruentum est* : lege *At postquam ventum est*. Reg. scribit *Gulgotha*, Ott., Poelm. *Golgatha*, Ott. pro d. s., Rom. cum aliis *Golgotba*, quae scriptura in veteribus etiam versionibus reperitur.

659. Reg. a pr. m., Ott. a pr. m., Rom. *felle viuum*, quod non displicet, producta vltima in *felle* ratione caesurae. Editi omnes cum Reg., et Ott. a s. m. *felli*, quod etiam probum est.

660. Poelm. pro d. a. *tractare*, in textu cum aliis *tractata*.

662. Plerique *insultans bominum fu-*

N O T A E.

sus item felle, et aceto potatur : in medio duorum latronum cruci affigitur; super eius vestem sors mittitur : blasphematur. Sol obscuratur, terra concutitur. Hinc Domini clamor ad Patrem, et mors eius, et alia, quae in morte eius contigerunt. Matth. c. 27. vers. 31. seqq., Marc. c. 15. v. 20., Luc. c. 23. v. 26., Ioann. c. 19. v. 16.

657. *Vrgeo* cum infinitiuo : vide not. ad v. 446. l. 3. Dracontii.

658. Tertullianus in *Golgotba* mediam produxit : melius Iuuencus, Cyprianus, et alii corripiunt.

660. *Tractata*, contrectata, tacta. Horatius l. 2. ep. 1. vers. 235. *Tractata notam, labemque remittunt – Atramenta*.

662. Accipe interpretationem Schoettgenii : *Christus ideo gustauit acetum, pri-*

Iamque

Iamque cruci fixum pendebat in arbore corpus,
Intactaeque dedit tunicae sub sorte per omnes
Militis vnius seruans possessio textum.
Et scriptum causae titulum, meritique locarunt,
Quod rex iudaeae plebis, gentisque fuisset.

V A R. L E C T.

ror, Torn. *hominem* pro *hominum*. Ald., Poelm. pro d. s., Bas. *immanis plebis furor*. In Rom. *insultans hominum omnia*; deest *furor*. Ald., Bas., Torn., Dauentr. *omnia possit*. Fabr., Hadam., Poelmann. *omnia posset*. Rom. *omuia poscet*. Reg., Ottobon. *omnia poscit*, sed fortasse in vtroque fuit *omuia posset*, aut *porcet*. Existimo, traiectionem versuum hoc loco esse: quos ego ita disponerem. *Ille sed èn summo gustu tractata recusat. – Nec tameu iusultans hominum furor omnia poscit. – Iamque cruci fixum pendebat in arbore corpus, – Intactaeque dedit tunicae sub sorte per omnes – Militis vnius seruans possessio textum, – Vt satis antiquis fieret per talia dictis. – Et scriptum etc.* Recole verba Matthaei cap. 37. v. 34., et 35. *Et dederunt ei vinum cum felle mixtum. Et quum gustasset, noluit bibere. Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius, sortem mittentes, ut impleretur, quod dictum est per prophetam dicentem: Diuiserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem.* Ac fortasse seruato reliquo ordine versuum, quem posui, post vers. *Vt satis* praestiterit legere *Nec tamen iusultans hominum furor omnia poscit*, aut *posset*: quia scilicet intactam tunicam reliquerunt, sortem super eam mittentes.

663. Poelm. pro d. s., Torn. *Cruci affixum*. Plerique mss., et editi *crucifixum*, sed separandae sunt dictiones *cruci fixum*, vt postrema in *cruci* producatur, quae in compositione *crucifixum* corripienda esset ex regulis prosodiae.

664. Poelm. in textu, Dauentr., Ald., et alii *Intactamque dedit tunicam*. Mss. nostri, et Poelm. pro d. s. *Intactaeque dedit tunicae*. Sensus nostrae lectionis est: Sub sorte per omnes, seu missa sorte pro omnibus, possessio, quae vni scilicet militi contigit, dedit intactae tunicae textum, videlicet conseruauit tunicae suum textum. Ita enim factum est, vt non diuideretur. Reuschius priorem scripturam praefert hac explicatione: Vt miles vnicus textum integrum possideret, hinc factum est, vt possessio affectata a pluribus, quae tamen vni solum cedere debebat, ac poterat, daret, seu mitteret intactam tunicam sub sorte per omnes, hoc est, aequale ius vnicuique tribuebat.

667. Plerique *plebis*, *gentisque*. Reuschius *gentis*, *plebisque*, vt quum regem iudaeae gentis dixisset, ex mente impiorum iudaeorum veluti corrigeret, non *gentis* rex fuit, sed *plebis*. Id Iuuenco in mentem venisse, non credo.

N O T A E.

mo vt impleretur scriptura: deinde primis tantum labris degustauit, ne omnia faceret, quae furori plebis satisfacerent: de quo tamen meum iudicium suspendo.

665. *Textum* substantiue pro panno, veste texta passim occurrit apud poetas. Ioannes ait: *Erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum*; scilicet simili fere opere, quo nunc fiunt tibialia acu texta. Videri potest Braunius lib. 1. cap. 16. De vest. sacerd. hebraeor. n. 14.

666. Matthaeus sic habet: *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam*. Titulus, et causa hac in re promiscue vsurpantur. Confer Disputationem Hankii *De titulo crucis*, et Dissertationem Sam. Reyheri *De crucifixi Iesu titulis, et de hora crucifixionis*.

Accidit, vt poenae pariter consortia ferrent
Latrones hinc inde duo: sed caeca furentis
Insultat plebis fixo vesania Christo:
Hic est, qui templum poterat dissoluere solus,
Hic est, qui trino lucis reparare meatu.
Sed nunc descendat soboles veneranda Tonantis,
Et crucis e poena corpusque, animamque resoluat.
Haec vulgi proceres vecordis dicta sequuntur;
Atque pharisaei, scribaeque, et factio demens
Illudunt, motuque caput, linguasque loquelis
Insanis quatiunt aeternae ad vincula poenae.
Nonne alios quondam trucibus seruare solebat
Morborum vinclis? proh! sese soluere poenis
Non valet. En regem nostrae quem credere gentis
Debuimus: soluat ligni de robore corpus,
Tunc sanctis digne poterimus credere signis.

VAR. LECT.

668. Reg., Ott. *poenae pariter*. Rom. *pariter poenae*. Editi etiam sic variant.

669. Rom. *dnos*: corrige *duo*.

672. Mss. *trino*: sic editl plures; Ald., et alii *terno*.

673. Reg. *sobolis venerando*: Rom. *soboles veneranda*, Ott. cum editis *proles veneranda*.

676. Ott. *At pharisei, scribaeque simul, et factio demens*. Ceteri, vt editum est.

678. Hadam., Poelmann. *aeterna*. Mss. cum plerisque editis *aeternne*, et glossa in Reg. *neternae – quare boe*. Obscurus sane locus est. Fortasse innuit Iuuencus, id a pharisaeis factum, vt augerent poenam. Aldus distinguit *Insanis quatiunt, aeterna ad vincula poenae – Nonne alios quondam trucibns seruare solebas – Morborum vinclis?*

680. Ald., Poelm., Hadam. *Morborum vinclis? sese cur soluere vinclis*. Ita Rom., Fabr.; sed *soluere poenis*. Ott. *Morbornm vinclis? proprias cur vincere poenas*, et prius fuit *cor* pro *cur*. Reg. *Morbornm vinclis? pro sese soluere poenis*, et videtur fuisse *poenas*. Intelligo, *pro* esse *proh*!

681. Torn. *es regem*: lego *en regem*.

682. Reg., Ottob., Dauentr., Torn., Ald., Bas. *Debuimus*. Rom. cum nonnullis editis *Debemus*.

683. Mss. cum Torn. *poterimus credere signis*. Poelm., Fabr., Hadam. *poterimus credere verbis*. Ald., Bas., Dauentr. *valeamus credere verbis*, quod etiam in Rotomagensi reperiri testatur Fabricius in Comment. verbo *Poterimns penultima longa*. Pro *verbis* melius est *signis*: ita enim Iudaei dicebant Matth. cap. 27. v. 42. *Si*

NOTAE.

674. *Resoluat*, soluat, liberet. Hac enim significatione gaudet verbum *resoluo*.

682. *Ligni de robore*: vide not. ad l. I. vers. 478.

Confidit genitore deo : dimittere poena
Cur propriam non vult sobolem veneranda potestas ?
Nec minus increpitant dextra, laeuaque gementes
Affixi crucibus scelerum pro sorte latrones.
Iam medium cursus lucis conscenderat orbem,
Quum subito ex oculis fugit, furuisque tenebris
Induitur, trepidumque diem sol nocte recondit.
Ast vbi turbatus nonam conscenderat horam,
Consternata suo redierunt lumina mundo.
Et Christus magna Genitorem voce vocabat
Hebraeae in morem linguae : sed nescia plebes

VAR. LECT.

rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credimus ei.

685. Ald. *Cur non vult propriam*.

686. Rom. *dextera* : emenda *dextra*.

688. Ald. ediderat cum aliis *cursus lucis*, in Erratis emendauit *cursu lucis* : scilicet sol conscenderat cursu lucis medium orbem etc. Westhem. in textu *conscenderat*, qood mss., et editi praeferunt, ad marg. *transiuerat*.

689. Dauentr. *Quum subito fugeret oculis*. Bas. *Quum subita fugeret oculis* : ita Aldus edidit, sed in Erratis rescripsit *Quum subito aufugit oculis*. Reg., Ott., Rom. *Quum subito ex oculis fugit*. Editi plerique *Quum subito fugit ex oculis*. Scriptura nostrorum codicum proba est, quamuis *fugit* sit in praeterito.

691. Reg., Ott. *conscenderat* : sic Aldus, et nonnulli editi. Poelm. cum aliis *transfuerat*, quo respicit mendum in Rom. *transierat*.

693. Rom., Bas., Ald. *At* : alii *Et*.

694. Rom. *sed nesciae plebes – Eliam*

NOTAE.

684. *Confidit genitore deo*, vt h. libr. v.527. *Confidit vindice ferro* cum ablatiuo: cuius constructionis multa sunt exempla.

686. Glossa Reg. *Increpitant – increpant, vel ingeminant*. Matthaeus, et Marcus aperte affirmant, latrones, qui simul crucifixi erant, Iesu improperasse. Nonnulli Interpretantur, eos neglexisse indicare hanc circumstantiam, quod vnus tantum blasphemauerit, quam Lucas non omisit. Sed hoc pacto concordia recte inter Euangelistas non initur. Si enim vnus tantum blasphemauit, falsum est, quod duo blasphemauerint. Aiunt ergo alii, Matthaeum, et Marcum pluralem pro singulari potuisse more hebraeorum, qui ita aliquando loquuntur. Iuuencus vtrumque latronem vere blasphemasse credidit, quum dicat *dextra, laeuaque*. Et id simile vero est, initio vtrumque blasphemasse : sed postea quum vnus blasphemare pergeret, alterum diuino lumine illustratum veritatem agnouisse, quod tenet Badius. Maldonatus hanc opinionem tribuit Iuuenco, Origeni, Athanasio, Euthymio, Theophilacto, Hilario, Chrysostomo : quam etiam probabilem censuerunt Ambrosius, Hieronymus, Beda.

692. *Consternata*, perturbata, confusa. Ouidius l. 2. Met. v. 314. de solis equis eadem voce vtitur.

694. *Plebes* : nonnulli putant, hos fuisse milites romanos, qui linguam hebraeam nesciebant.

Eliam vocitare putat. Tum concitus vnus
Cogebat spongo turpi, calamoque reuincto
Impressum labiis acidum potare saporem.
Cetera turba furens tali cum voce cachinnat.
Spectemus pariter, caelo ne forte remissus
Elias veniat, celsa qui in sede quiescit.
Liberet et miserum confixum stipite regem.
Tum clamor Domini magno conamine missus
Aethereis animam comitem commiscuit auris,
Scinduntur pariter sancti velamina templi,

VAR. LECT.

vocitare putant : corrige *sed nescia plebes . . . putat*. Error etiam in Torn. *plebs* pro *plebes*. Probe enim *plebes* dicitur in nominatiuo singulari etiam ab optimis latinitatis auctoribus, Cicerone, Sallustio, Hirtio, Liuio, Phoedro, Lucano, Floro, Statio, Plinio, Claudiano, et aliis. Nominatiuus singularis *plebis* legitur etiam in veteribus inscriptionibus. Vide num. 51. Prolegom., vbi ex Reuschio narraui, in quodam ms. codice imperite scriptum esse *turba*, aut aliquam vocem similem pro *plebes*.

696. In Ott. ex *spongo* factum est *spungo*, vti etiam legebatur in codice Barthii. Facile enim literae *u*, et *o* inter se permutantur. Communior scriptura est *spongo*. Graece ita dicitur σπόγγος, sed latine vocari solet *spongia*. Nec difficulter credam, a Iuuenco scriptum *spongia*, duabus postremis per synaeresin contractis: hoc enim vocabulo *spongia* Vulgata, et Itala vtuntur.

697. Rom. *portare* : corrige *potare*.

700. Ald. *qui sede*.

701. Rom. *e miserum*, Ott. *et miserum* pro *et misero* in aliis. Ald., Poelm. pro d. s. *crucifixum* : alii cum mss. *confixum*.

703. Ald. in textu *Aethereis*, in Erratis *Aetheriis*. Vtrolibet modo scribi potest. Plerique editi cum mss. nostris *Aethereis*. Rom. *Aethereisque*, vbi superuacanea est coniunctio *que*.

704. Rom. *Finduntur* pro *Scinduntur*, quod verius est.

NOTAE.

698. *Cachinno*, et *cachinnor* est immoderate rideo. Hic sumitur pro irridere. Apuleius l. 3. Met. simili sententia, *Exitium meum cachinnat*.

699. *Ne* pro *num* poni obseruat Koenigius. Matthaeus habet: *Sine, videamus, an veniat Elias etc.*

703. Anima comes auris aethereis dicitur, quia est spiritualis, et nulli rei a nobis melius comparari potest, quam auris, quae etiam spiritus dicuntur. Confer Prolegom. ad Prudent. cap. 15.

704. Duo erant vela in templo, aliud, quo sanctuarium, siue sancta sanctorum a sancto diuidebantur; aliud, quod in foribus ipsis sancti dependebat. Euangelistae solum dicunt, velum templi scissum fuisse, quod plerique non de velo ante intimum adytum oppanso, sed de velo exteriori exponunt. Iuuencus poetice, vt puto, velamina in plurali posuit pro velamen.

Carbasaque in geminas partes disrupta dehiscunt,
Et tremebunda omni concussa est pondere tellus,
Dissiliuntque suo ruptae de corpore cautes.
* Tum veterum monumenta virum patuere repulsis
Obiicibus, iustaeque animae per membra reuersae,
Et visum passae populi per moenia latae
Errauere vrbis: sic terrent omnia mundum.
Militibus primis quatiuntur corda pauore,
Dedita qui saeuae seruabant corpora poenae,
Et sobolem dixere dei, Christumque fatentur.
E speculis matres miracula tanta tuentur

VAR. LECT.

705. Reg. *derupta*. Rom., Ott. *disrupta*: editi partim sic, partim *dirupta*; sic Tertullianus contra Iud. c. 13. *Et monumenta dirupta sunt*.

706. Rom. *excussa*: lege *concussa*, nisi malis legere *omnis excussa est pondere tellus*.

708. Mss. cum plerisque editis *monumenta*: nonnulli editi *monimenta*.

709. Mss. *iustaeque animae*: ita etiam Ald., Bas., et Reuschius, quod placebat Gallandio, quamuis cum plerisque editis ipse ediderit *viuaeque animae*. Vt legamus *iustaeque animae*, fauet Euangelium: *Et multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt... et apparuerunt multis*.

710. Rom. mendose *Et iussu pasce populi*. Barthius in not. ad Paulinum Petrocorium p. 187. adiutus codice suo corrigebat *Et visae passim populo*, quod Schoettgenius optimum putabat. Reuschius retinuit *Et visum passae populi*: sic latini dicunt *pati contactum*. Mss. nostri *latae*, sed Ott. pro d. s. *lata*. Ex editis alii *latae*, alii *late*.

711. Vide, num recta sit coniectura *sic terrent omina mundum*.

714. Rom. *dextre dei*: corrigendum est *dixere dei*.

715. Rom. *Et speculis* pro *E speculis*.

NOTAE.

705. Barthius l. 35. Aduers. cap. 10. obseruat, poetis *carbasum* quoduis velum notare, aut quamuis texturam tenuem. *Carbasus*, et in plurali *Carbasa* est genus lini tenuissimi, quod primum in Hispania Tarraconensi repertum docet Plinius l. 19. c. 1. Hinc pro veste, et velo e lino tenui sumi solet. Telam Baptiste, *Toile batiste* gallice, latine carbasum recte appellari ait Harduinus ad cit. l. Plinii.

707. *Suo de corpore*, a monte ipso diuulsae cautes dissiliunt, vel de integro monte rumpuntur, et dissiliunt. Petronius Arbiter carm. de bello ciuil. *Rupta tonabant – Verticibus lapsis montis iuga*.

715. CAPVT XXII. *Corpus Domini in sepulcro conditur*. Matth. cap. 27. v. 57. seqq., Marc. c. 15. v. 42., Luc. cap. 23. v. 50., Ioann. cap. 19. v. 38. *Specula* est locus editus, ex quo aliquid prospicimus. Venuste eadem sententia repetitur v. 727. *E speculis seruant matres, et cuncta tuentur*. Matres dici solebant quaeuis feminae seniores: eratque id honoris vocabulum. Apud Plautum Rud. 1. 5. mulieres Ampelisca, et Palaestra sic sacerdotem feminam salutant: *Iubemus, te saluere, mater*. Sacerdos respondet: *Saluete, puellae*: idem

Omnes, obsequium Christo quae ferre solebant.
Iam decedenti vesper succedere soli
Coeperat, et procerum solus tum iustior audet
Corpus ad extremum munus deposcere Christi.
Hic ab Arimathia nomen gestabat Ioseph,
Qui quondam verbis aures praestabat Iesu.
Pilatum tunc iste rogat, sibi cedere membra,
Queis nuper tulerat vitam vis horrida poenae.
Concessit praeses, et corpus fulgida lino
Texta tegunt, saxique nouo componitur antro.
Limen concludunt immensa volumina petrae,
E speculis seruant matres, et cuncta tuentur.
Iamque dies rutilo complebat lumine terras,

VAR. LECT.

717. Rom. *Iamque decedenti*, Reg., Ott. *Iamque decidenti*: neutrum metro congruit. Ott. a s. m., Poelm. pro d. s. *Iam decedenti*; alii editi *Iamque recedenti*.

720. Torn. *ab Arimathea*: alii *ab Arimathia*: Aldus vero scribit *Abarimathia*. Vulgata habet *Arimathaea*: versiones veteres aliae *Arimathia*, aliae *Arimathaea*.

721. Mss. cum Torn. *praebebat Iesu*. In Ott. a pr. m. fuit *praebeat*, quod neque sensus, neque metri ratio a Iuuenco vsurpata ferre potest. Plerique editi *praestabat Iesu*.

724. Ott. *praeses, et corpus*, quod placet, correpta scilicet postrema in *praeses* ratione caesurae. Reg., Rom. cum editis *praeses, sed*.

726. Ald., Bas. *Concludunt limen*. Alii editi cum mss. *Limen concludunt*.

NOTAE.

accidebat in nomine *patris*. Vtrumque nomen inter christianos honoris causa religiosis viris, feminisque defertur.

717. *Vesper, hesperus, vesperus*: vide not. ad l. 3. v. 569.

718. *Iustior* pro *iustissimus*: confer comment. ad Prudent. hymn. 12. Cath. vers. 77.

719. *Extremum munus*, vt l. 2. v. 20. *Vltima defuncto debentur munera patri*.

723. *Vis horrida poenae*: dictum de hac phrasi l. 1. v. 420.

724. Vlpianus l. 1. D. de cadaueribus punitor. *Eorum, in quos animaduertitur, corpora non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum, et permissum*.

725. *Componitur*: vide not. ad v. 378. huius libri.

726. Fortasse *volumina petrae* dicit, vt postea v. 742. *Saxique ingentia pondera voluunt*. Arator l. 1. v. 573. pro nocte: *Angelus adueniens tenebrosa volumina noctis – Reppulit, et subito micuerunt astra sereno*. In duobus mss. inuenio *atra* pro *astra*.

728. CAPVT XXIII. *Sepulcrum ab armatis militibus custoditur*. Matth. c. 27. v. 62.

Otia qui semper prisca de lege iubebat:
Nulla sed immitis procerum furor otia seruat.
Conueniunt, onerantque simul sic iudicis aures:
Erroris laqueos iustissima poena resoluit.
Nunc meminisse decet, quoniam planus ille solebat
Vulgari semper iactans promittere plebi,
E mortis sese tenebris ad lumina vitae
Cum trino solis pariter remeare recursu.
Sed petimus, custos miles noua funera seruet,
Ne fera discipulis furandi audacia corpus
Consurgat, turbetque recens insania plebem.
Et Pilatus ad haec: Miles permittitur, inquit:
Seruate, vt vultis, corpus tellure sepultum.

VAR. LECT.

733. Ald., Torn., et Bas. graece scribunt πλάνος: sed minime id necesse est: Scribitur enim *planus* literis latinis a Cicerone, Gellio, Petronio, Horatio, Plinio, Capitolino, Arnobio. Neque oportuit, verba a Sabatierio ita traiici *Nunc meminisse decet, planus quoniam ille solebat*: nam *planus* pro nebulone, sycophanta primam habet breuem. Horatius l. 1. epist. 17. *Nec semel irrisus triuiis attollere curat – Fracto crure planum*. S. Augustinus serm. 44. tom. 5. col. 217. in hac ipsa re eodem vocabulo vsus est: *Domine, audiuimus, quia ille planus, id est, ille impostor, dixit discipulis suis, quia resurrecturus erit occisus*. Quum autem a graeco sermone hoc vocabulum apte sumatur, non video, cur Fabricius in Comment. ad hunc versum verbo *planus* asserat, a Plani cuiusdam proteruia id vocabulum sumptum. Scio, nonneminem ita olim existimasse. Sed rationem desidero, non auctoritatem.

735. Reuschius monet, legendum *lumina vitae*, non *limina*: tenebrae enim, et lumen hic clare opponuntur. In aliis pariter *lumina* inuenio. Iterum v. 757. *lumina vitae*, et v. 762. *luminis oras*.

736. Reg., Rom., Dauentr., Ald., Bas. *Cum trino tolis*. Ottob. *Cum solis trino*. Alli editi *Cum terno solis*.

737. Rom. *Sed protinus*: corrige *Sed petimus*.

739. Reg. *replens*: quod fortasse fuit etiam in Ott., vbi nunc est *recens* cum Rom., et editis. Haec vera est lectio: *Et erit nouissimus error peior priore*.

741. Mss. nostri cum Dauentr., Ald., Bas. *Seruare, vt vultis*. Poelm., Had., Fabr., Torn. *Seruate, vt vultis*: quod praefero. Sic enim Euangelium: *Ait illis Pilatus: Habetis custodiam, ite, custodite, sicut scitis*: et in antiquis versionibus, *Habetis custodes, Habetis milites*. Quod autem Iuuencus ait, *Seruate, vt vultis*, non autem, *Seruate, vt scitis*,

NOTAE.

732. *Erroris laqueos*, vt l. 3. v. 12.

736. *Remeare*, h. e., remeaturum esse: tempus pro tempore, vt alibi explicatum.

739. *Consurgat*, surgat. Sic dicitur *dis-*

Conueniunt, saxique ingentia pondera voluunt,
Et limen signis, et saxum milite seruant.
Sidera iam noctis venturo cedere soli
Incipiunt, tumuli matres tum visere septum
Concurrunt: motus sed terram protinus omnem
Concutit, et caelo lapsus descendit aperto
Nuncius, et saxum tumuli de limine voluit:
Illius et facies splendet, ceu fulguris ignis,
Et niuis ad speciem lucent velamina vestis.
Militibus terror sensum discluserat omnem,
Et iacuere simul, ceu fusa cadauera letho.
Ille sed ad matres tali cum voce profatur:
Vestra pauor nullus quatiens nunc corda fatiget,
Nam manifesta fides, sanctum vos quaerere corpus,
Quod crucis in ligno scelerata insania fixit.

VAR. LECT.

quod etiam, stante metro, poterat, id ita ab eo factum, vt rem ipsam explicaret. S. Augustinus serm. 44. tom. 5. *Ait illis Pilatus: Habetis milites, ite, custodite, sicut vultis.*

742. In Reg., et Ott. a pr. m. videtur fuisse *saxisque*: nunc est *saxique*, vt in Rom., et editis.

743. Rom. *limite*: emenda *milite*.

744. Rom. mendose *qui* pro *iam*. Heinsius Exercit. sacr. cap. 10. ad Marc. 16. 2. sic allegat hunc versum *Sidera iam noctis vicino cedere sole*. Sed *venturo* rectum est.

745. Sabatierius *tumulo*, pro d. s. *tumuli*, quod reliqui exhibent. In Reg. deest *matres*. Rom. *septem*: lege *septum*.

751. Hic est postremus versus in Rom., et illico additur, *Explicit Iuuencus*. Fortasse librarius in codicem antiquiorem incidit, cui folium aliquod deerat, et existimauit, nihil deesse.

752. Reg. *fosa*: lege *fusa*.

NOTAE.

cordia surgit, rumor surgit, dolor surgit, sententia animo surgit, irae surgunt alicui.

743. Matthaeus ait: *Signantes lapidem.*

744. CAPVT XXIV. *Christus tertia die resurgit a mortuis*. Matth. cap. 28. v. 1. seqq., Marc. cap. 16. v. 1., Luc. c. 24. v. 1., Ioann. c. 20. v. 1.

745. *Tumuli septum*: solebant enim ita fieri tumuli, vt septo concluderentur. Maldonatus ad c. 8. Matth. ex forma veteum sepulcrorum ostendit, ea fuisse aut in rupibus excisa, aut lapideo, seu lateritio opere camerata, quales nunc sunt cellae vinariae: ex quo colligitur, facile in sepulcris daemoniacos habitare potuisse.

751. *Discluserat*: occurrit hoc ipsum verbum l. 3. v. 162.

753. *Profatur ad matres*: sic Cicero de de Vniu. c. xi. *Tum ad eos is deus, qui omnia genuit, fatur*.

Surre-

Surrexit Christus, aeternaque lumina vitae
Corpore cum sancto, deuicta morte, recepit.
Visere iam vobis licitum est, quod sede sepulcri
Nulla isthic iaceant, fuerant quae condita membra.
Dicite praeterea celeri, properoque recursu
Discipulis, Christum remeasse in luminis oras,
Inque Galilaeam laetum praecedere terram.
His dictis, visisque animos perfuderat ardens
Laetitia attonitis stupor, ancipitique pauore.
Denique praecipiti celerantes gaudia cursu
Talia discipulis referunt, tumulumque relinquunt.
Ecce iteris medio clarus se ostendit Iesus,
Et fidas matres blande saluere iubebat.
Occurrunt illae, et genibus, plantisque prehensis,

VAR. LECT.

758. Ald. *sancta* : corrige *sancto* .

760. Parisina apud Omeisium minus recte legit *isthinc* pro *isthic* .

764. Torn. *persuaderat* : lege cum reliquis *perfuderat* .

765. Reg., Ott. *Laetitia attonitis stupor, ancipitique pauore* , et glossa Reg. *Laetitia ardens animos attonitis feminis perfudit* , *et stupor animos earumdem perfudit ancipiti pauore* . Ott. a s. m., Torn. *Laetitia attonitos stupor ancipitique pauore* , nimirum animos attonitos laetitia, stuporque perfudit ancipiti pauore. Dauentr., Ald. *Laetitia attonitis* , *stupido* , *ancipitique pauore* . Fabr., Had., Poelm. *Laetitia* , *attonitos stupido* , *ancipitique fauore* , quod Reuschius arripuit, explicans *fauore* , i. e., voce gratiam, bonaque omnia annunciante. Explicat Iuuencus verba Euangelii *Cum timore* , *et gaudio magno* . Igitur laetitia, et pauor potius, quam fauor, commemoranda sunt. Quod si ex mss. *stupor* retinendum est, ita distinguam *His dictis* , *visisque animos perfuderat ardens* – *Laetitia attonitos stupor* , *ancipitique pauore* , videlicet stupor ardens perfudit animos letitia, ancipitique pauore attonitos. Vel *attonitis* hoc sensu, stupor feminis attonitis laetitia, ancipitique pauore perfuderat animos. Pro *ardens stupor* mallem *ingens stupor* , aut aliquid simile.

766. Mss. nostri cum Torn., Ald., Bas. *celerantes*: Fabr., Poelm., Had. *celebrantes*.

768. Mss. *iteris medio* : editi vel *iteris* , vel *viae* .

769. Reg. *saluare* : lege *saluere* .

770. Reg. *illae* , *genibus* sine *et* .

NOTAE.

759. *Sede sepulcri* , vt v. 371. h. l. *tumuli sedem* .

767. Prius posterius: prius enim reliquerunt feminae tumulum, tum visa discipulis retulerunt.

Victorem lethi pauidae venerantur Iesum.
Talibus ille dehinc praeceptis pectora firmat:
Mentibus absistat fidei pauor omnis, et ista
Fratribus haec nostris propere mandata referte.
Nostri conspectus si cura est, ite volentes,
Inque Galilaeam propere transcurrite terram.
Interea tumuli custodum exterrita corda
Mittunt e numero partem, quae tanta referret
Iudaeis rerum miracula: sed manus amens,
Iam semel insano penitus deuota furori,
Praemia militibus certatim magna rependit,
Et famam argento redimit, quod limine rupto
Furtim sustulerit corpus, defensa tenebris,
Occulte rapiens audacia discipulorum.
Iamque Galilaeos conscenderat anxia montes
Mandatis Christi concurrens turba suorum:

VAR. LECT.

771. Ald. *pauide*: alii *pauidae*.

773. Fabr. *et istbaec*: alii *et ista*.

774. Alii *hinc*: alii *haec*. Diuidit Iuuencus *istbaec* in *ista haec*, vt alibi. *Hinc* nullius vsus est. Ald., Bas. *referre*: alii editi cum mss. probe *referte*.

775. Mss. cum plerisque editis *Nostri conspectus si cura est*. Fabr., Had., Poelmann. in textu *Noster conspectus si curae est*. Coniiciat aliquis *ite volantes*: sed *volentes* elegantius est. Aliter visum Reuschio, qui hanc Schoettgenii coniecturam amplexus est. Multa profert Schoettgenius, quibus probet, *volare* sumi pro *celeriter ire*, et inde corrigit etiam in Statio Theb. 4. 692., et Iosepho Iscano 5. 91. eandem phrasin: *Ite volantes* pro *Ite volentes*.

776. Ald., Bas. *discurrite*: alii *transcurrite* cum mss., sed in Reg. mendose *transcurrit*.

782. Ottob. *redimet*: emendatum per *redimit*.

786. Reg., Ottob., Dauentr., Torn., Ald., Bas. *concurrens turba*: Fabr., Hadam., Poelm. in textu *concursans turba*.

NOTAE.

777. CAPVT XXV. *Custodes pecunia corrumpuntur, vt resurrectionem celent*. Matth. c. 28. v. XI. seqq. *Corda custodum*: h. e., custodes, vt l. 3. v. 153. *Scribarum pectora*.

780. *Deuota*: Virgilius l. 1. Aen. v. 716. *Pesti deuota futurae*.

783. *Defensa tenebris*: Dracontius l. 3. v. 276. *munita tenebris*.

785. CAPVT XXVI. *Iesus in Galilaea discipulis apparet, praecipiens, vt Euangelium praedicent, et credentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizent*. Matth. cap. 28. v. 16. etc., Marc. c. 16. v. 15.

Cernitur ecce suis proles veneranda Tonantis;
Illum procumbens sanctus chorus omnis adorat,
Nec tamen in cunctis pariter fundata manebat
Pectoribus virtus: nam pars dubitabat eorum.
Tum sic discipulos clarus compellat Iesus:
In caelo, et terris Genitor mihi cuncta subegit,
Me pater est vobis dignatus mittere lucem.
Gentibus haud aliter nunc vos ego mittere cunctis
Institui, vestrum est cunctas mihi iungere gentes:
Pergite, et ablutos homines purgantibus vndis
Nomine sub sancto Patris, Natique lauate,
Viuifici pariter currant spiramina flatus.
Ablutisque dehinc nostra insinuate docentes
Praecepta, vt vitam possint agitare perennem.
Nec vobis vnquam nostra praesentia deerit,

VAR. LECT.

787. Ald., Bas. *esse*: alii *ecce*.

788. Plerique editi *sanctus chorus*. Fabric. *sancte*. In mss. Reg., et Ott. a pr. m. videtur fuisse *sanctûm* pro *sanctorum*, vel *sanctum* nempe *illum*: a sec. m. in Ott. est *sancte*, in Reg. *sanctus*.

790. Reg. *pars credebat eorum*: melius *dubitabat* ex Euangelio.

796. Reuschius suspicatur *ablatos homines*, h. e., a mundi coeno abductos. Legerem potius *adductos*, vel *adiunctos*. Scripturam communem, ne rebaptizationem innuat, Reuschius explicat de ablutione sordium, et de baptismo, seu lauacro ignis, et spiritus.

798. Ald., Bas., Poelm. pro d. s. *viuant*: alii editi cum mss. *currant*. Torn. *spiramine*, nempe viuifici flatus currant spiramine: melius plerique *spiramina*. Reuschius non adeo improbat *viuant spiramine*, si Intelligantur *homines abluti*. Sed alia est sententia Euangelii.

801. Reg. *nostra praesentia*, quod verum puto, producta vltima in *nostra* siue ratione caesurae, siue potius ob duas consonantes dictionis sequentis. Editi cum

NOTAE.

797. *Sub* pro *in*, vt alibi dictum.

798. *Viuifici*: vox Ammiani, et Apuleii, a multis scriptoribus Christianis praesertim in libris liturgicis vsurpata.

799. Matthaeus ait: *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris etc. Docentes eos seruare omnia, quaecumque mandaui vobis*. Reuschius animaduertit, praecepisse Christum, vt prius edoctos praecepta dei sacro foederis noui lauacro abluerent. Hoc ipsum animaduertit in Iuuenco Richardus Simonius Histor. Crit. Comment. N. T. c.23., quasi Iuuencus ordinem inuerterit. At Matthaeus doctrinae ante, et post baptismum meminit.

801. *Deerit*: sic dissyllabum a poetis adhiberi consueuit.

Donec consumens dissoluat secula finis.
Has mea mens fidei vires, sanctique timoris
Cepit, et in tantum luxit mihi gratia Christi,
Versibus vt nostris diuinae gloria legis
Ornamenta libens caperet terrestria linguae.
Haec mihi pax Christi tribuit, pax haec mihi secli,
Quam fouet indulgens terrae regnator apertae
Constantinus, adest cui gratia digna merenti,

VAR. LECT.

Ottob. *aostri praesentia* . Euangelii verba sunt : *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi* .

803. Barthius codici suo ascripserat : *Haec clausula non est in meo ms. Non dubito tamen , esse Iuuenci* . Extat in omnibus impressis , et reliquis manu exaratis codicibus , quos Omeisius viderat .

804. Ald. *Coepit* : lege *Cepit* . Reg. , Ott. *in tantum lucet* , sed in Ott. a pr. m. *in tantam* mendose . Editi *in tantum luxit* .

805. Westh. in textu *gratia legis* , ad marg. cum aliis *gloria legis* .

806. Ald. , Bas. *tulerit* : alii *caperet* .

808. Ott. *Quem* : correctum *Quam* .

809. Reg., Ott. , Ald. , Torn. , Westh.,

NOTAE.

802. *Consumens* , consummans . *Vsque ad consummationem seculi* .

803. CAPVT XXVII., *siue Epilogus* . *Iuuencus fauisse sibi Christum , vt exigeret hoc opus , gloriatur . Hinc Constantinum Imperatorem laudat* .

804. *In tantum* : de hac phrasi dixi in comment. ad Prudent. v. 153. Hamart., et in not. ad Dracont. l. 2. v. 659. Iuuencus Spiritus sancti gratiam sibi adesse postulauerat l. 1. v. 34.

807. Aemulatur Virgilium in fin. l. 4. Georg. , sed maiori elogio Constantinum ornat , cui pacem seculi , et religionis christianae incrementum ascribit . Emeritae in Hispania egregia de Constantino inscriptio extabat , relata a Baronio ad annum 312. num. 86. ex Aldo post schol. in comment. Caesaris . Hac autem inscriptione non solum refellitur calumnia Zosimi , qui tradit , Constantinum nouis semper vexasse populum tributis , verum etiam mirum in modum confirmatur , eum omni officiorum , et beneficiorum genere de christiana religione optime meritum fuisse . Placet hoc loco inscriptionem ipsam repraesentare , quamuis , vt puto , fideliter excripta non fuerit .

IMP. CAES. FLAVIVS
CONSTANTIN. AVG.
PACIS ET IVSTITIAE
CVLT. PVB. QVIETIS
FVND. RELIGIONIS
ET FIDEI AVCTOR
REMISSO VBIQVE
TRIBVTO FINITIM.
PROVINC. ITER.
RESTAVR. FEC.
CXIIII.

Baronius nimis effusum titulum *auctoris religionis , et fidei* ait esse : sed recte exponit , ita Constantinum vocari , quod pietatis christianae mirificus illustrator esset , ac propagator. Idem Constantinus Romae in arcu suo triumphali *Fundator quietis* dicitur .

808. *Terrae apertae* , patentis .

809. Qui Constantini baptismum ad

810 Qui solus regum sacri sibi nominis horret
Imponi pondus, quo iustis dignior actis
Aeternam capiat diuina in secula vitam
813 Per Dominum lucis Christum, qui in secula regnat.

VAR. LECT.

Bas., Dauentr., Fabr., Had., Poelmann. in textu *gratia digna merenti*. Poelmann. pro d. s. *gloria digna*. Cant. *gratia dina*, quod a glossatore aliquo esse censet Reuschius.

810. Ott., Had., Poelmann. *numinis*, quod fortasse fuit a pr. m. in Reg., vbi nunc est *nominis*, vt in Ald., Dauentr., Wesih., Torn., Fabr., Bas., aliisque. Reuera magis placet *nominis*, vt recte vers. seq. respondeant haec verba, *Quo iustis dignior actis*. Siue autem intelligas, Constantinum pontificatum maximum recusasse, siue noluisse, se deum appellari, vt priores imperatores consueuerant, recte procedit lectio *Qui solus regum sacri sibi nominis horret – Imponi pondus*. Reuschius edidit *sacri sub nominis*; sed quum discrepantiam lectionis non aduertat, credere oportet, excidisse *sub* pro *sibi*.

811. Reg., Ott. *qui iustis*: Ott. a sec. m. cum editis *quo iustis*.

813. Reg., Ott., Torn., Ald., Bas., Dauentr., Fabr. *Per dominum lucis Christum*. Hadam., Poelm. in textu *Per dominum nostrum Christum*. Prior scriptura verior est. Sic etiam hoc libr. 4. v. 656. *Quo dominum lucis iussis suffigere saeuis*. Christus saepe *auctor*, *repertor*, *dominus lucis* dicitur. Legesis Workensii notam ad Sedulium l. 3. vers. 114. Post vltimum hunc versum Reg., et Ott. *Finit etc.*, vt in Proleg. num. 48. 49. exposui. In quodam codice bibliothecae Laurentianae Mediceae desideratur vltimus versus *Per dominum* lucis, vt obseruaui num. 45. Prolegomenon.

N O T A E.

obitum eius dilatum nolunt, nonnullum argumentum ex hoc loco petere possunt. Certe vix maius aliquid de homine christiano perfecto dici potuisset. Non multis ante annis Matthaeus Aimerichius, doctrinae magna, et diuturna laude conspicuus, post suum Nouum Lexicon Historicum, et Criticum Dissertationem edidit *De duplici Constantini Magni baptismate, Romano vno, Nicomediensi altero*. Contrarium est paradoxon doctae feminae Gabrielis Carolae Patiniae in epistola de Phoenice, quae negat, Constantinum christianae religioni addictum fuisse, merito ab aliis reiectum. Iuuencus innuere videtur, Constantinum nomen Pontificis Maximi recusasse: quam sententiam multis probat Iacobus Gothofredus in epistola ad Andream Riuetum De interdicta christianorum cum gentilibus communione, et tuetur Pagius ad Baronii Annal. anno 312., vt alios omittam.

812. Epitheta commutat: aptius enim videretur *diuinam vitam*, *aeterna secula*.

APPENDIX I.

LIBER IN GENESIN

Ex peruetusto codice Corbeiensi ante annos nongentos exarato, in quo tribuitur

IVVENCO

PRESBYTERO HISPANO.

CAP. I. *Principio Dominus caelum, terramque locauit:*
Namque erat informis, fluctuque abscondita tellus,
Immensusque deus super aequora vasta meabat;
Dum chaos, et nigrae fuscabant cuncta tenebrae;
Has dum sidereo disiungit cardine, fatur:
Lux fiat, et laeto nituerunt omnia mundo.
Quumque deus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem.

De hoc Carmine sermonem habui Prolegomen. num. 16. seq. Prima quatuor capita ex veteribus editionibus edidit Andreas Riuinus hoc titulo: *Caecilii Cypriani, seu potius Q. Septimii Florentis Tertulliani Genesis*. Subiicio Martenii notas, quibus paucas meas addo, aut intersero.

Vers. 1. Editi legunt *creauit*, quam vocem vsurpat vulgata versio, Iuuenco ignota. MARTENE. Itala versio *fecit*.

2. In vulgata editione legimus, *Terra autem erat inanis, et vacua*. At antiqua versio Italica, quam citat Augustinus, habet: *Terra autem erat inuisibilis, et incomposita*. MART. Riuinus ex coniectura legit *Iamque* pro *Namque*. Cum Augustino legunt alii apud Sabatierium.

5. Paulo aliter hunc versum legit Pamelius, hoc nimirum modo *Has dum disiungi iussit de cardine, fatur*. MART. Ante Pamelium sic legerant Morelius, et Fabricius.

6. Editi *claro et*, pro quo Morelius legit *clare*. MART. Fabricius legit *Lux fiat, et claro*. Iunius apud Riuinum *Lux fiat, claro nituerunt*.

7. Fabr. *Quum Dominus primi*. Sic etiam Morelius.

Accipit immensus errantia litora pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulua retexit.
Arida mox posito narratur nomine terra.
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferique simul procurruunt brachia rami.
Quarta die generat solis cum lampade lunam,
Et stellas tremulo radiantes lumine pingit.
Haec elementa dedit subiecto insignia mundo,
Tempora quae doceant varios mutanda per ortus.
Quinta die accipiunt liquentia flumina pisces,
Et volucres varia suspendunt corpora penna.
Sexta pater gelidos in spiras lubricat angues,
Quadripedumque greges totos diffundit in agros,
Cunctaque multiplici mandauit crescere passim
Germine, et immensis errare, et pascere terris.
Haec vbi constituit diuina potentia iussu,
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Haec memorat: Hominem nostris faciamus in vnguem
Vultibus assimilem, toto qui regnet in orbe.
Et licet hunc solo posset componere verbo,

9. Edit. *verentia*. MART. Lege *verrentia*. Sic enim Fabr. *verrentia litora* post Morelium.

13. Riuinus ex ingenio reponit *gramina* pro *germina*.

15. Nihil notat Martenius: sed Fabricius habet *Quarta dies*, quod metro cohaeret.

16. Edit. *fingit*. MART. Longe melius est *pingit*.

19. Edit. *At quinta*, omisso *die*, non ita bene. MART. Editores veteres, vt metro consulerent, rescripserunt *At quinta accipiunt* -

20. Hunc versum ita legit Pamelius *Et volucres varias suspendunt aere pennas*. MART. Cum Pamelio facit Fabricius, sed *corpore* pro *aere*.

21. Edit. *Sexta praegelidos*. MART.

22. Fabr. *Quadrupedumque*.

27. Fabr. *Haec memorat: Nostris hominem faciamus ad vnguem*. Morelius ita, sed *in vnguem*.

29. Edit. *hunc vno*. MART.

Ipse

Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat brutum diuino a pectore pectus.
CAP.II. *Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit,*
Metitur solum mordaces voluere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollius vt vulsa formetur femina costa,
Atque artus mixta geminos substantia firmet,
Inditur et nomen, vitae quod dicitur, Eua.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibusque suis positis cum sedibus haerent.
Septima luce deus factorum fine quieuit,
Sacratam statuens venturi ad gaudia secli.
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen, quod permanet, indit
Adamus, donata sibi prudentia solers.
Quem deus alloquio, iunctam dignatur et Euam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu,
Vt polus, et plenae vestro sint germine terrae,
Heredesque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora, et pingui reddunt de cespite campi.
Haec vbi disseruit, laeta paradisus in aula
Instruitur, primique aspectat lumina solis.
Gignitur haec inter pomis lethalibus arbos,
Coniunctum generans vitae, mortisque saporem.

31. Edit. *in pectore*, longe melius noster ms. *a pectore*. MART. Fabricius iam ediderat *a pectore*.

32. Riuinus, Barthii coniecturam secutus, legit *effigies formatum cui sua vidit.*

36. Edit. *mixtu gemino*. MART.

37. Fabr. *viuae* pro *vitae*.

40. Edit. *Septima quando deus.* MART.

41. Edit. hunc versum ita legunt: *Sacrata statuens venturi gaudia secli.* MART. Fabricius interpungit *Sacrata, statuens*.

43. Riuinus conicit *Virtutem cunctis nomen, quod permanet, indit*.

44. Edit. paulo aliter *Adami a Domino donata prudentia solers*. MART. At Fabricius, metri solicitus, reposuit *Adami a Domino data quae prudentia solers*.

Aedibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quo rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidosque secat vndanti ex fonte meatus,
Fisonus auriferis praediues fluctuat vndis,
Conspicuasque terit rauco de gurgite gemmas,
Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens,
Perspicuisque vadis terram praelambit Euillam.
Post hunc aethiopas Gehon allapsus opimat.
Tertius est Tigris, Eufratri adiunctus amoeno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum coniuge fida;
Atque opifex tali formatur voce Tonantis:
Ne trepidate simul licitos praecerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creauit,
Soliciti, ne forte malum noxale legatur,
Quod viret ex gemino discreta ad munia succo.
Nec minus interea caecos nox alta tenebat,
Ac modo formatos vestis non texerat artus.
CAP.III. *Has inter sedes, et baccis mitibus hortos*
Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis;
Liuida mordaci voluens mendacia sensu,
Femineo tentat sub pectore mollia corda:
Dic mihi, cur metuas felicia germina mali?

55. Barthius pro *ortus* suspicatur *ornos*, Riuinus mallet *hortos*.
56. Fabr. *vndante*.
57. Fabr. *Phison*.
60. Edit. *Euilat*. MART.
64. Riuinus vult *Adam* pro *Adamus*.
68. Edit. *legatis*. MART. Barthius conicit, plaudente Riuino, *ne fors malum* pro *ne forte malum*. *Malum noxale*, pomum noxale, vt infra vers. 97. *Quis poma dedit noxalia vobis?*
71. Morellus *vestis nec*, Fabricius *nec vestis*.
72. Edit. *ortus*. MART.

Numquid poma deus non omnia nata sacrauit?
Atqui si studeas mellitos carpere victus,
Aureus astrigero redibit cardine mundus.
Illa negat, vetitosque timet contingere ramos;
Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
Ilicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Affulsit nulla maculatum nube serenum.
Tum sapor illecebram mellitis in faucibus indens
Perpulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte, nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente, sereni.
Ergo vbi nudatum prospexit corpus vterque,
Quae pudenda vident, ficulnis frondibus vmbrant.
Forte sub occiduo Domini iam lumine solis
Agnoscunt sonitum, trepidique ad deuia tendunt.
Tum Dominus caeli maestum compellat Adamum:
Dic, vbi nunc degas? Respondit talia supplex:
O Domine, affatus pauido sub corde tremisco,
Magne, tuos, nudusque metu rigente fatigor.
Tum Dominus: Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit haec mulier, dum dicit, lumina promptim

78. Edit. *nota sacrauit*. MART.

79. In ms. nostro legitur *Ad quis*, editi *E queis*. MART. Fabr. *E quîs*. Martenius in textu edidit *Adqui* pro *Atqui*.

80. Edit. *remeabit cardine*. In Vulgata serpens promittit scientiam boni, et mali, *Eritis, sicut dii, scientes bonum, et malum*. MART.

85. Fabr. *mellitis faucibus*, quod certe lex metri postulat.

86. Edit. *Compulit*. MART. Riuinus cum Cauchio *insuetum* pro *insueto*.

90. Edit. *Quumque pudenda*. MART. Fortasse *Quaeque pudenda* pro *Quaecumque*, vt *quisque* pro *quisquis*, *quicumque*.

96. Edit. *metu frigente*. MART.

98. Haec in Vulgata non reperimus dicta fuisse Adamo a muliere; sed ea Iuuencus in antiquiori potuit versione legere. MART. Huc fortasse pertinet sententia versus 80. *Aureus astrigero redibit cardine mundus*. Ita auctor carminis intelligit verba Genesis: *Aperientur oculi vestri*. Mar. Victor l. 1. Genes. *Atque ideo augustos homini fas carpere fructus - Noluit esse deus, ne mentis nube remota - Immittant in caelum oculos, atque optima noscant, - Sintque deis similes*.

Candenti perfusa die, liquidumque serenum
Affulsisse sibi, solemque, et sidera caeli.
Protinus ira dei turbatam territat Euam,
Auctorem vetiti dum quaerit Maximus acti.
Illa sub haec pandit: Serpentis suasa loquelis
Accepi, fallente dolo, blandoque rogatu.
Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Haec mihi prae cunctis narrauit dulcia pomis.
Ilicet Omnipotens condemnat gesta draconis,
Praecipiens, cunctis inuisum viuere monstrum,
Pectore mox fuso prorepere, tum sola morsu
Mandere: mansuro quaecumque in tempora bello,
Humanos inter sensus, ipsumque labentem
Vertice, vt abiecto pronus post crura virorum
Serperet, et calces, dum labens cominus instat.
Femina fraudigeris misere decepta suadelis
Praecipitur duro discrimine ponere partum,
Seruitiumque sui studio perferre mariti.
Tu vero, cui visa fuit sententia verax
Coniugis, inmiti cessit quae victa draconi,

103. Edit. *loquentis*. Longe melius in nostro ms. *loquelis*. MART.

108. Edit. *visere*. MART. Barthius iam ex coniectura restituerat *viuere*, quod placuit etiam Riuino.

110. Fabricius cum Morelio *Pandere*, Pamelius *Prendere*, Riuinus ex Barthii coniectura *Pascere*. Addit Riuinus, minus male esse *Prendere*, quam *Mandere*. Lectio Fabricii *Pandere sola*, h. e., terram, non intelligitur. Vulgata, *Terram comedes*. Alii veteres, *Terram edes*, *manducabis*, *Terra erit sibi cibus*. Ex quo confirmatur scriptura *Mandere*. Virgilius l. XI. vers. 668. *Sanguinis ille vomens riuos cadit, atque cruentam — Mandit humum*.

111. Edit. *labantem*. MART. Riuinus coniicit, *ipsum* esse serpentem, sed locum corruptum putat. Paulo post occurrit *labens*, prima producta. Hoc loco corripitur, si legatur *labentem*.

113. Edit. *vt calces*. MART. Riuinus emendabat *Serpat, at hunc calcet, dum bellans cominus instat*.

114. Fabr. *decepta loquelis*. Sic enim metro consulitur.

116. Riuinus interpungit *Seruitiumque sui studio, perferre, mariti*: non enim seruitium sui mariti perfert, sed potius dominium, quod eam facit seruam esse, et hanc iniuriam ferre sui mariti studio.

Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeae surget pro germine messis
Carduus, et spinis multum paliurus acutis.
Vt cum visceribus lassis, et pectore maesto
Plurima solicitos praestent suspiria victus,
Donec in occiduo venientis tempore mortis,
Vnde geris corpus, terrae reddare iacenti.
His actis, Dominus trepidis dat taedia vitae,
Deiectosque procul sacratis dimouet hortis,
Obuersosque locat, medioque eliminat igni,
In quo perceleri Cherubin euoluitur aestu,
Dum calidus deferuet apex, flammasque volutat.
Quis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit euulsas pecudum de viscere pelles,
Operiens nudos calidis de vestibus artus.
CAP. IV. *Ergo vbi coniugio sese iam fidus Adamus*
Esse virum sensit, nomen genitricis amatae
Exhibet vxori binos e germine foetus.
Continuo genitor diuersis nuncupat orsis:
Is Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus
Innocuas multa seruabat cura bidentes.

121. Proba etiam in suo centone hunc versum mutuata est a Virgilio eclog. 5. vers. 39. *Carduus, et spinis surgit paliurus acutis*. Auctor huius Carminis interdum ex Virgilio, et aliis hemistichia in rem suam profert.

123. Riuinus emendabat *solicitus praestet suspiria victus*, vel cum Fabricio *solicitos praestent suspiria victus*. Ita edidit Martenius, sed non obseruauit, alios editos legere *solicitos praestet suspiria victus*.

131. Veteres, vt notat Marius Victorinus, *quis* solebant pro *queis*, et *quibus* vsurpare, atque ita hic auctor non semel. MART.

133. Fabr., et alii scribunt *Opperiens*, vt prima producatur.

136. Edit. *bino qui gemine* (lege *germine*) *factus*. MART.

138. Edit. *Atque Cain hic nomen habet*. MART. Forte *Cainus hic nomen habet*.

139. Edit. *videntes*. At veteres *v* literam pro *b* persaepe vsurpabant. MART. In nonnullis editis mendose est *videntes*, sed in Fabricio, et aliis clare *bidentes*, hoc tamen discrimine a Martenio non animaduerso: *cui iunctus Abelus*: – *In-*

Ast alius curuo terram vertebat aratro.
Hi quum perpetuo ferrent sua dona Tonanti,
Dissimiles fructus, sensu suadente, dedere.
Nam prior, vberibus fuerant quae prosata glebis,
Obtulit, ast alius miti se deuouet agno,
Exta gerens sincera manu, adipemque niualem,
Confestimque placet Domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira,
Quem deus alloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, si rectum viuas, et noxia cernas,
Degere num possis contracto a crimine purus?
Desine mortali fratrem disperdere sensu,
Qui tibi seu domino subiectus colla praebebit.
Nec tamen his fractus fratrem deducere ad arua,
Atque vbi deprensum deserti in gramine vidit,
Elidit geminis frendens pia guttura palmis.
Quod factum Dominus caelo speculatus ab alto,
Disquirit, quonam terrarum degat Abelus.
Ille negat, positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur: Nonne vox sanguinis eius

nocuas huius seruabat cura bidentes, quod factum, vt cum ***cura*** in nominatiuo constet versus.

145. Fabr. ***Exta manu sincera gerens, adipemque niualem***. Quae discrepantia lectionis Martenium fugit, et ad maiorem versus elegantiam pertinet.

147. Iunius pro ***gelida*** malebat ***rapida***, aut ***grauida***.

149. Vulgata: ***Nonne si bene egeris, recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum aderit?*** Auctor carminis ex Itala versione: ***Si recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti***. Vide Sabatierium.

150. Fabr. ***non*** pro ***num***.

152. Fabr. ***daturus*** pro ***praebebit***, quod a metro respuitur.

153. Fabr. ***fratrem deducit ad arua***.

154. Edit. ***deserto***. MART.

155. Edit. ***franges***, idque ex coniectura. Nam codex ms. legebat ***fraudans***: melius codex noster ***frendens***. MART. Fabricius edidit ***fraudans***, quod approbat Riuinus a ***fraude***, damno. Pamelius correxerat ***frangens***.

156. Fabr. ***celso***. Morelius rectius ***caelo***.

159. Ita etiam edidit Morelius. Edit. ex coniectura restituunt ***numnam vox***. MART.

Ad me missa sonat, celsumque ascendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto;
Nam modo quae maduit germani sanguine terra,
Inuiso maledicta tibi commissa negabit
Semina, et absumptis fructum non proferet herbis.
Torpidus vt multo collidens membra tremore,
Funere ceu iuncto semper suspiria ducas.
Territus ille gemit, mortemque a numine poscit:
Quae tamen infenso non est concessa Tonante;
Nam malo promeritus signo fit notus iniusto,
Sternere ne ferro liceat cuicunque nocentem,
Ne maius septina parent discrimina fuinus.
Ilicet a facie Domini, ceu perditus, exit.
Aedibus obuersis Naidae in caespite terrae,
Nec minus ex natis, genitrix quos fida creauit,
Nomine primaeuis sublimem condidit vrbem.
Enochus Naida creat, ac deinde Malechum,
Quo Matusalamus sensim genitore sub auras

160. Edit. *descendit*: melius codex noster *ascendit*. MART. Fabricius iam ediderat *celsumque ascendit*.

164. Fabr. *assumptis* pro *absumptis*.

165. Iunius, vt carmen concluderet, *Torpidus et multo collides membra tremore*. Alii *vt multo collidens*, qui etiam notarunt, deesse finem. Reliqua ex solo Martenii codice proferuntur.

167. Haec procul sunt a vulgata versione, vbi Cain non petiisse, sed timuisse mortem repraesentatur: *Omnis igitur*, inquit, *qui inuenerit me, occidet me*. MART.

173. Iuxta Vulgatam Cain *profugus habitauit in terra ad orientalem plagam Eden*. At iuxta Hieronymum in libr. Quaestionum hebraic. *habitauit in terra Naid*. Atque ita etiam Septuaginta Interpretes. MART. Hieronymo concinit Eucherius Lugd. in Genes.

175. Quaerit S. Augustinus in libr. Quaest. in Genesin, quomodo Cain potuerit condere ciuitatem, *quum ciuitas alicui constituatur hominum multitudini*, solosque duos parentes, et duos eorum natos scriptura commemoret: respondetque, duos illos natos plures alios et genuisse, eorumque filios etiam genuisse filios, et filias, quorum nomina scriptura non enunciat. MART.

176. Vnicum Enocho natum tribuit Vulgata, nempe Irad, Irado Mauiael, Mauiaeli Mathusael. MART. Auctor carminis fortasse scripsit *Enochus Irada creat, Irad Mauiael*, vel *Mauielum*

Exiit, et longae produxit tempora vitae.
Ast Amalech, dirum qui percutit ense Cainem,
Perpetitur caeso multum grauiora nocente.
Crimina nam meritum decies septina coercent.
Coniugibus hic facta gemens sese increpat vltro,
Quarum prima fuit Ada, atque altera Sella.
Aelum sed prima creat, qui pastor in aruis
Gramineis laeta pecudes pascebat in herba.
Iobalus quem deinde subit, qui musica plectra
Repperit, et vario concordes murmure chordas.
Tobellum mox Sella parit, cui fundere riuos
Aeris erat moris, ferrumque incude subactum
Diuersis formare modis, stridente camino:
Quem Noema sequens vno genitore creata.
Haec inter vegetis Adam non languidus annis,
Sethum progenerat post mortem mitis Abelis,
Enochum is deinde creat, cui candida corda
Largitus Dominus, hoc se poscente rogari
Annuit, et placidae suscepit munera mentis.

CAP.V. *Nongentos igitur postquam compleràt Adamus,*
Ter denosque annos, sopitus morte quieuit.
Longaeuusque dehinc nongentos quinque per annos
Enochus vixit, quem Cainanus adaequans
Quinque fuit tantum protentis longior annis.
Iunior hoc iterum ter denis decubat annis.
Malaleela senex ter denis, deinde Iaretus
Atque tribus vixit longo constrictior aeuo.

179. *Amalech* hic ponitur pro *Lamech*. MART.

184. Pro *Aelo* Vulgata habet *Iobel*, atque ita etiam legit Augustinus in libr. 15. de Ciuitate dei cap. 17. MART.

188. *Thobellum* etiam legit S. Augustinus loco citato: pro quo Vulgata legit *Tubalcain*. MART.

Eno-

Enochus, cui cura fuit seruire Potenti,
Et mentem sociare deo, saiunior istis
Ter centum explicitis, si quinque adiungere cures,
Sexies et denos, subita caligine tectus
Abditur, et Domino multum miserante remotus,
Felicem placido viuit cum tempore vitam.
At Matusalamus nongentos porrigit orbes,
Septies et denos, vnum quis iungere ius est.
Lamechus hoc patre satus, Noele creato,
Talia disseruit, dum vatum more futura
Praeuidet, et sensus venturum mittit in aeuum;
Hic secura dabit nobis commercia vitae,
Et durum remouebit onus, pacemque reducet,
Quae factis est pulsa malis, nostroque reatu,
Tristibus et dextris, quarum sulcata labore
Terra negat fructum, Domino maledicta loquente.
Septies hic centum vixit, septemque per annos,
Septuaginta super positis, vt summula poscit.
Hoc generante, probis Noelus nobilis actis
Editur, innocuo daturus semina seclo,
Tresque creat natos, Sethum, Chamumque, Iafetumque,
Innumerum solitos mollitum tundere ferrum,
Et scintillantes promptim procudere massas.
CAP. VI. *Sexies hic vates centum iam vixerat annis,*
Quum Dominus diri pertaesus crimina mundi,
Multimodosque hominum longa sub luce reatus,
Constringit miserans prolixae in crimina vitae,

206. Forte *sed iunior istis*. MART.
212. Scriptura annos dumtaxat nongentos sexaginta nouem tribuit Mathusalamo: his duos addit Iuuencus. MART. Forte legendum *vnum quis demere ius est.*
226. Quae hic de filiis Noe narrantur, in Vulgata non extant. MART. Pro *Innumerum* legam *In numerum*.

Imposuitque modum bis sexaginta per annos;
Vincere quem nullus nulla sub lege valeret.
Haec inter sanctos lactat terrena voluptas,
Captiuosque tenet caelesti ex arce meantes;
Dum facies pulchro ridentes corpore cernunt
Femineas, placitisque nimis complexibus haerent,
Progenuere sibi torua cum mole gigantes:
Quorum criminibus Domini patientia tandem
Cogitur offendi, longam dum concipit iram,
Atque dolet hominem dextra formante creatum
Siderea, sancto permotus pectore fatur:
Ius delere mihi mundi peccata nocentis,
Fluctibus aequoreis totamque inuoluere terram;
Humanumque genus vastis mersare fluentis,
Omnigenasque simul pecudes, quae laeta per agros
Gramina detondent, celsis dum collibus errant.
Serpentes nex vna premat, volucresque, ferasque,
Vt mea deletis mitescat fraudibus ira.
Accipit ergo dei mandata ingentia Noe,
Duplicibus cameris arcam compangere iussus,
Quae teneat volucrum mansura ad germina nidos.
Ac ne fissilibus dissultent robora rimis,
Vnguine praepingui linuit bituminis arcam.
Ipsa fuit plenas ter centum longa per vlnas,
Quinquaginta patens transuersam lata per alnum.

235. Hic respicit Iuuencus ad illa versionis Italicae verba: ***Videntes autem angeli dei filias hominum, quia bonae, et pulchrae sunt, sumpserunt sibi vxores.*** Hic vero quaerit S. Augustinus, quomodo ***potuerunt angeli cum filiabus hominum concumbere***: respondetque, nonnullos latinos, et graecos codices non ***angelos***, sed ***filios dei*** legere, iustosque in scriptura et ***angelos***, et ***filios dei*** appellari, ac credibile esse, homines iustos, concupiscentia lapsos, peccasse cum feminis. Ita in libr. Quaest. in Genes. q. 3. MART. S. Augustinus De ciuit. dei libr. 15. c. 23. legit ***quia bonae sunt, sumpserunt etc.*** Explicat autem ***bonas, id est, pulchras.***

At qua sublimi surgunt fastigia tecto,
Edita ter denis in caelum tollitur vlnis,
Assere quadrato nullis censura fluentis,
Ad medium gestans facili cum cardine postes.
CAP.VII. *Haec perfecta deus postquam despexit ab astris;*
Talibus affatur mittendum in aequora vatem:
Scande citus, natique tui, nataeque fluentem
Fluctibus in tumidis cymbam, quia pectora vidi
Iusta tibi, dudumque mihi tua nota voluntas
Emeruit maiora praesentibus; atque coactas
Claude simul pecudes omni de germine mites,
Septenis paribus, immundo de grege bina
Esse sines tecum, escamque his omnibus infers,
Atque tibi suetam, ne quum per vasta fluenta
Cultio destiterit, pariter patiare molesta,
Prouisis non ante cibis per glauca vehendis
Salsa famem, nam clara polo quum lumina solis
Septima prodierint, totos diffundere nimbos
Cardine ab aethereo, cunctosque euoluere fontes
Allapsu maiore paro, quo grandior vndis
Aestuet oceanus, spumosis largius amnes
Accipiens, fusoque oblimans omnia tractu.
Namque quater denis iuncta cum nocte diebus
Grandine perpetua nubes complebo madentes,
Vt quidquid viuit, tumidis mergatur in vndis.
Haec vbi dicta, fiunt Domini mandata, volente,

259. Forte *nullis cessura fluentis*.

266. Adeo frequens est in hoc carmine diphthongum *ae* corripi, vt non exscriptori, sed auctori tribuendum id esse videatur. In Iuuenci opere vero nihil tale reperire licet.

267. Rescribendum puto *de germine mundo* ex Genes. cap. 7. vers. 2. *Ex omnibus animantibus mundis tolle septena, et septena etc.*

269. Forte *infer*.

277. Forte *spumosos*.

Festinoque sene, longo qui nobilis aeuo
Sexcentos agitans annos, se credidit vndis,
Coniunctosque simul natos, natasque recepit,
Confixus tenui quamuis foret abditus antro.
Interea totos laxarunt nubila nimbos,
Atque abyssus riguos dimisit in aequora fontes.
Iamque quater denis stagnantur cuncta diebus,
Non volucres leuibus suspendunt corpora pennis,
Nec fera celsiiugo deuitat marmora colle,
Omnia conduntur pelago, mors omnibus vna est.
Nec minus interea tumidum suspensa per aequor
Arca fluens clausum munibat pendula vatem,
Venturisque parens seruabat semina seclis
CAP.VIII. *Naufragio secura suo. Mox rarior aether*
Nubibus in piceis coepit constringere nimbos.
Iamque relabenti decrescit in aequore pontus,
Ac postquam modico fluitabat flamine cymba,
Emittit senior nigrantem pectora coruum,
Qui leuibus pennis volucri dum flamine fertur,
Non rediit, iusti suspendens vota prophetae.
Post hunc albentem mittit per stagna columbam,
Quae super aequoreum campum defessa volatu
Nusquam nacta solum, vati se reddidit almo.
Quumque recurrentis fulgerent septima solis
Lumina, dimittit penna plaudente volucrem,
Quae, nemore inuento, ramis praepinguis oliuae
Ora referta tulit, quum iam per sidera vesper

285. *Natasque* scilicet vxores natorum.

305. Hic quaerit Augustinus, cur non redierit coruus, redierit vero columba, an coruus mortuus fuerit? Respondetque, a multis coniici, *quod cadaueri potuerit coruus insidere, quod columba naturaliter refugit*. MART.

Surgeret, ac tremulo noctem praecurreret igni.
Inde iterum septem transcursis rite diebus,
Mittitur in pelagus ales, quae lapsa meatu
Perceleri, nunquam sociae se reddidit aulae.
Sexcentos igitur iam tum transgressus et vnum
Orbes erat vates, primo iam mense secuto,
Atque die mensis primo, quum libera tellus
Visa aperire procul montes, ac voluere fumum,
Quos super vndarat ter quinas pontus in vlnas:
Decurso iam mense, dehinc quum trina secando
Lumina restarent, toto iam libera fluctu
Terra fuit, propriumque ostendit laeta virorem.
Ergo vbi vndatis consedit montibus arca,
Araracum qui nomen habent sermone vetusto,
Laxat claustra senex, noua semina terrae
Atque deum gaudens contra se attollere sanctum.
CAP. X. *Heroum de more foret quos ardua ceruix,*
Immensumque caput sublimes tollet in auras.
Hic Babylon collocat, Orichamque, et Archata Acalla,
Sinnacheros inter saltus Assura deinde
Condit, et eximiam tectis Niniuena locauit.
Et Robotham, Calchamque, dehinc Dasemata, quarum

317. Virgilius 3. Aen. 206. ***Visa aperire procul montes, ac voluere fumum.*** Verum hic auctor post diluuium nescio quem fumum dicat, nisi forte exhalantes vapores.

322. An ***vbi nudatis***?

323. Ararath est mons Asiae in Armenia, estque pars montis Caspii prope Medlam, et inter Artaxatam, et Arsissam paludem. MART.

324. Deest huic versui vnus pes, neque sensus perfectus est.

325. Hic amanuensis oscitantia omissum est integrum Geneseos caput nonum. Nam quae sequuntur, non ad Noemum pertinent, sed ad Nemrod, qui Babylonem condidit, et Orech, et Arcad, et Chalanne in terra Sennaar. MART.

328. In Vulgata non ***Acalla***, sed ***Chalanne*** dicitur. MART.

331. Septuaginta Interpretes hunc Geneseos locum sic legunt: ***Et Roboth ciuitatem, et Chalach, et Date. quae est Niniuem, et Chalach***. Antiqua vero ver-

Distinguit saltus, medioque in limite surgit:
CAP.XI. *Dumque alacres certant, et nomina moenibus indunt,*
In campum veniunt, Sennarum nomine dictum,
Molitique cauas ad sidera tollere turres,
Non calcem faciunt, qua saxa inserta ligantur,
Sed lateres tosta lutei fornace coquuntur,
Vt prius immensis fulgerent moenia tectis,
Quam nouas discretas faceret migratio gentes.
Bitumen pro calce fuit, quod vellere molli
Ducitur, et lento constringit corpore cautes.
Namque penes cunctos sermones consona lingua
Per similes fatus, et ciuica verba locuta est.
Denique descendit Dominus, et moenia vidit,
Praecipiens varias raptim prorumpere voces,
Diuersosque sonos, quis gentes quaeque loquuntur.
Ilicet impletur positis cultoribus orbis,
Diuiduusque locus mox est Confusio dictus.
Hos sequitur, Domino multum qui credidit, Abram,
Quem genuit prisco de nomine Thara vocatus.
Iungitur et Lothus iuncto de sanguine frater.
Hi quum iam validi fierent pubentibus annis,
Coniugium iunxere sibi, Lod foedere Melciae
Gaudet, et Abram odescit coniuge Sarra:

sio: ***Et Roboorh ciuitatem, et Chalach, et Datim intermedium Niniuech, et Chalach.*** MART. Sabatierius sic legit: ***Et Roboorh ciuitatem, et Chalach Et Datem inter medium Niniues. et Chalach*** ex S. Augustino.

339. Legam ***noua***.

346. ***Quis*** pro ***queis***, aut ***quibus***, vti supra obseruauimus. MART.

353. Hic lapsus memoria videtur Iuuencus, dum Melcham, seu Melciam Loth tribuit vxorem, quae nupserat Nachor. Sic enim antiqua versio Italica, qua vsus est, ***Et sumpserunt Abram, et Nachor sibi vxores. Nomen mulieris Abram Sara, nomen mulieris Nachor Melcha, filia Aram***. MART.

354 ***Odescit*** verbum nouum, vel, vt magis puto, corruptum. Cogitabam ***et Abramo litescit coniuge Sarra***, vel ***Abramus ditescit***.

Quae tamen ad seniun duxit sine pignore vitam.
Hos Thara solicite chaldeo de grege dimisit,
Dun Chanana placent frondosis collibus arua.

CAP.XII. *Sed deus, electi qui sensum nosceret Abrae,*
Imperat, vt sedes alia regione capessat:
Hei age, festinans patriis te dimoue terris,
Cognatasque domos, et limina sueta linque.
Nam procerem immensae faciam te iam fore gentis:
Insuper his addam, vt te quicunque malignis
Vulnerat eloquiis, Domini maledictus ab ore,
Tristia quaeque ferat; at qui sermone benigno
Commoda denarrat, poscit laetos et grandior astu.
Mutantur sedes, Sychemis castra locantur,
Quae Dominus vati longum despondit in aeuum.
Illic deproperans sacratas suscitat aras:
Conscendensque montem, fractas qui respuit vndas,
Et rubicunda tumens prospectat lumina solis;
Hic etiam positis fundatur molibus altar,
Oraturque deus, sola quum deinde per arua
Vates agit, quae terra iacet disiuncta colonis;
Quae dum perpetuo venis sitientibus ardet,
Incussit ieiuna famem, cui cura cohaeret.
Hoc foecunda metu Nilotica rura petuntur.
Et quia conspicuo canderet corpore Sarra,
Mandatur nullo nuptam se dicere vinclo,
Sed fore germanam, ne fors immanibus ausis

356. Fort. *de grege misit*.
361. Fort. *sueta relinque*.
366. Obscurus est hic versus, et vno pede longior.
370. Versus constaret ita *Et montem ascendens*: pro *Bethel* ponere videtur *fractas vndas*, atque adeo emendare oportebit *fractas qui respicit vndas*.
575. Forte *aret* pro *ardet*.

Effrenis turbae zelum noxale marito
Gigneret, atque aemulum tristis riualis haberet.
Hunc mirata quidem venientem turba Canopi,
Omnimodis Sarra cupido de lumine lustrat.
Atque vbi per proceres laudata, et tradita regi est,
Dulcibus accipitur votis, verbisque propheta.
Non tamen impositum voluit rex aetheris illi.
Nam multis, magnisque simul terroribus actum
Proturbat regem, noxialis qui reus ausi,
Obiurgat procerem, germanam cur magis esse
Dixerit vxorem, falsoque illuserit astu.
Inde iubet, laetum nuptam deducere secum,
Armenta, et quidquid patriis adduxerat oris.
Namque deus seruo, semper concordia fanti,
Ingentes census, et maxima quaeque dicarat.
CAP. XIII. *Accipit et Lodus, quaecumque aduexerat illic,*
Et reduces patrias tandem sistuntur ad oras,
Atque ibi dum gregibus intercursantibus errant,
Pastores pecorum sese certamine pulsant,
Pascua quod foetas arctarent parua duorum.
Sed pater indomitas cupiens componere rixas,
Obtulit, vt frater, quae vellet, sumeret arua.
Ille libens paret, Iordanis litora poscens,
Qui fluuius dudum Nili vice, dum tumet vndis,
Amne superfuso campos perditat opimos.
Chanannaea Senex venienti iugera sorte
Accipit, et virides sistit armenta per agros.

393. In Vulgata insinuatur, Aegyptios Abramo dedisse oues, et boues. Sic enim habet: *Abram bene vsi sunt propter illam*, (Sarram) *et fuerunt illi oues, et boues, et asini, et serui, et famulae, et asinae, et cameli*. Hic vero ea sibi tantum relicta fuisse videntur, quae ex patria adduxerat. MART.

Sed

Sed non perpetuas licitum componere sedes.
Namque pater iussus terram lustrare tuendo,
Flammeus e celsis quam sol vtrumque recurrens
Aspicit, aut gemini despectant vsque triones,
Promissam generi tanto genitore creando,
Cuius qui numerum gestit comprehendere fatus,
Stellarum citius turbas, vel dicit arenae;
Quas pelagus dubio nonnunquam litore nudat.
Tendit et ad quercum prisco de nomine Mambram,
Perpetuoque deo praecelsum dedicat altar.
CAP.XIV. *Nec mora, diuiduos postquam concordia fratres*
Fecerat optatos componere regna per agros,
Consurgunt reges numerosa ex gente Terniqua,
Et Sodomam multo pugnaces milite vastant,
Quae ternaeque acies bino bis principe fultae
Valle tenus Salsa ferrum per nubila torquent.
Quinque fugam capiunt linquentes bella tyranni,
Praecipitique fuga frondosis montibus abdunt,
Quod potuit superesse neci; qui nomine vero
Dicuntur Ariac, Hadachar, Godullagomurus.
Atque etiam pulchris in his gaudens Amarfalus armis.
Haec inter, quae multa fiunt discrimine belli,
Lod etiam capitur tota cum stirpe, domoque.
Quod vbi tristifico narrauit nuncius ore,
Consurgit vates, seruorum de grege multo

413. Forte *fatu*.

420. *Terniqua*, id est, triplici nimirum gente, Sennaar, Ponti, et Elamitarum, vt coniicimus. MART. At reges fuerunt quatuor, et melius esset *quaterni*, vel *quaterna*: nam *terniqua* non seruat metri legem.

422. Hic sensus poscit *Quaternaeque acies*: repugnat metrum.

427. In Vulgata quatuor horumce regum nomina ita enunciantur *Amraphel Arioch, Godorlahomor, et Thadal.* MART.

428. Tam metro, quam sensui superfluum est *in his*.

Ter centum famulos nouies bis auctius addens,
Ad bellum dux ipse ciet, ferrumque retractant.
Nocte super media nil iam metuentibus instat,
Victoresque fugat, multosque interficit hostes.
Quin etiam fratrem tanto discrimine demptum
Accipit, et praedam lato trahit agmine secum.
Excipitur laeta Sodomorum laude procorum,
Pontificisque dei, sancto qui nobilis actu
Melchisedechus erat, panem, vinumque praesentant.
Is petit, vt captos dignetur reddere victor,
Cetera pro meritis belli sub lege laturus.
Sed contenta suo victrix moderamine virtus
Accipit optatum toto pro munere fratrem.
Mox sopita deus illustrans corda prophetae,
Praecipit, vt cuncta vacuet formidine pectus,
Quandoquidem inuictae tutus sit tegmine dextrae.
CAP.XV. *Ille alacer concessa sibi licentia fatur;*
Quid mihi pro tanta praestant tua dona loquela?
Nam coniuncta quatit fessum longaeua senectus,
Nec datur emeritum post mortem linquere natum.
Et quia nobilibus thalamis mihi germina non sunt,
Deger heres erit, nobis quem serua creauit.
Confirmat vatem Dominus, dum talia fatur;
Ne time confidens, seruus tibi non erit heres.
Nam si nosse valet numero carentia quisquam
Sidera, vel totas pelagi percurrere arenas,
Is poterit prolem solus numerare putando,

448. Reposui *tutus* pro *totus*.

449. Hanc etiam licentiam sibi sumit hic auctor, vt *a* in auferendi casu corripiat, quod a Iuuenco, et a bonis poetis nunquam factum. Mitto innumeros alios metri errores.

454. Legam *Degener heres*.

Quae praestanda tibi est, totus qua tenditur orbis,
Nasceturque tuo de semine, qui tua cernat,
Filius, atque etiam natus sit regis aeterni:
Namque ego sum dominus caelorum conditor, et te
Auxilio tutum chaldaea ex gente reduxi.
Credidit ista senex, nec quidquam defore verbis
Metitur Domini sincero acumine cordis,
Subnixusque rogat, placidis dum supplicat orsis,
Signa dei quae mente gerat, quae corde sequatur,
Munere pro tanto, quo natum gignat inerti
Corpore, iam gelidis decursa ob tempora membris.
Admonitus vitulam trimi iam temporis aptat,
Coniungens alacrem torua cum fronte iuuencum,
Veruecem, caprumque dehinc, hirtamque capellam,
Columbas pariles, simili cum turture iunctas.
Corpora mox pecudum gemina in diuortia findit,
Illaesas tota dimittens carne volucres,
Omnia disponit, sacrisque altaribus aptat,
Seque locat propter sensu versutus, et aure.
Ecce autem prima sub tempora noctis opacae,
Candida sanctifici terrentur pectora vatis,
Nigrantesque ruunt confusa luce tenebrae.
His super attonitus Domini solatia sumit,
Dum noua venturae praenoscit semina gentis,
Per varios casus duro sub rege locandae
Aegypti, cui nomen erat Pharaonis acerbi.
Namque quater centum Domini subiecta per annos

472. Vulgata versio Abraham, hic in signum terrae promissae offerentem in sacrificium vaccam triennem, capram trimam, arietem annorum trium, turturem quoque, et columbam, repraesentat. His Iuuencus addit *iuuencum*. MART. Ambrosius l. 2. de Abraham c. 8. pro *vaccam triennem* legit *vitulum trimum*.

Seruiet, ad terras rursus reuocanda feraces,
Ac vice mutata, quae quondam serua tremebat,
Sceptra reget, valida gentes virtute coercens.
At tu, quum fuerit metati terminus aeui,
Sedibus in patriis functus mandabere busto.
Nam populus infensa tibi de sede reuulsus,
Huc veniet, domibus veterum donandus auorum.
Nam qua Niliacis gaudet nunc incola terris,
Et celer Euphrates Syrorum praenatat orbes,
Genaeos populos, Genezeosque tenebunt,
Chalmoneos, Chetosque iuncta cum gente Fereza,
Et Raffana, cui manus est Iebosaco haerens,
Dilectaque sibi pellentur sede Chananni.
Quin et Amorraeus Gergesso extrusus amico,
Semianimis possessa dabit venientibus arua.
Quae quum sancta deus promisisset verba prophetae,
Sole sub occiduo clarum dat fulmine signo.
Nam velut vndanti ferueret flamma camino,
Caesarum pecudum visa est delambere carnes.
CAP.XVI. *Interea steriles iam pridem fessa per annos*
Perdiderat etiam votum iam Sarra parentis,
Et quia praegelida partum non poneret aluo,
Ad secunda suum coepit lactare maritum
Gaudia, et inflexum cogit consortia seruae
Noscere, quo saltem genitor sit pignore vili.
Ilicet in thalamos aegyptia adducitur Agar,
Ismaelumque nothum foecunda gignit ab vlua.

407. *Hethaeos* appellat Vulgata versio. *Chetaeos*, seu *Chetos* Italica cum Iuuenco. MART.

502. Forte *promisit*, vel *prompsisset*.
503. Legam *signum*.
512. Fort. *Aegyptia ducitur*.

Quae quum seruili dominam contemneret astu,
Verberibus duris afflicta, et saucia fugit.
Ac dum vicino tegeret se denia fonte,
Nuncius aethereo descendit culmine caeli,
Consultamque prius dominorum mittit ad aedes,
Quin etiam multo gaudentem munere donat.
Quae quia conspicuo fulgentem lumine sanctum
Viderat, a simili narrauit nomine fontem.
CAP.XVII. *Iamque nouem denos, nouemque exegerat annos*
Abramus vates, quum se iam iamque parentem
Agnoscit nati magno de munere dandi,
Testamenta dei cui sunt concordia summi,
Gentibus innumeris genitor, ductorque futurus,
Percipiens placidas per grandia tempora sedes.
Quin etiam solido de nomine grandior exit,
Dum decus adiectum vocalis litera ducit,
Et Sara quae fuerat, mandatur Sarra vocari.
Quin etiam patria Smaelus pro prece diues,
Bis senos princeps populos generatque, regitque.
Post haec gesta senex, quum sol octauus adesset,
Maribus exhibitis adimit praeputia ferro,
Adiungens pariter quoscunque ex plebe seorsa.
Inde etiam tempus promissi muneris instat.
Soluitur in tremulos vultu crispante cachinnos,
Dum tacitus secum promissa ingentia voluit,
Posse deum credens, quidquid non extitit unquam,
Condere, et infractos robur generare per artus.

530. In Vulgata editione legimus, *Sarai vxorem tuam non vocabis Sarai, sed Saram*: sed iñ versione Italica nusquam reperimus *Sarai*. Sed neque apud Augustinum, et eo antiquiores Patres, sed *Sara*: deinceps vero non *Sara*, sed cum duplici *rr Sarra*. MART[illegible]

CAP.XVIII. *Scandebat medium iam sol flagrantior axem,*
Magnificusque senex frigus captabat in vmbras,
Quum subito iuuenes pariter tres adfore cernit,
Sedulus in cunctos, vnum plus ambit, et orat,
'Ne puerum celeri linquat, dum praeterit, actu,
Pacificusque suae dignetur tegmina quercus,
Atque pedes geminos frigenti vt perluat vnda,
Ac positos panes mensae dignetur amicae.
Annuitur, iussaque citus veneranda facessit.
Ipse etiam properans sese dat Sarra videri,
Mensurasque libans ternas ex polline profert,
Quas dederat tosto cinerum torrere vapore.
Tum vitulus tumida procurrens cornua fronte
Deligitur, nullo fuscatus tergora naeuo,
Et modo constricti ponuntur fercula lactis.
Dumque deum trina positum sub imagine pascit,
Dulcia sanctificis delibat gaudia dictis,
Quid rerum nunc Sarra gerit; namque abdita tectis
Tunc erat, et coeptas iterat lux vera loquelas.
Euge memor vatis pleno non serius anno
Mater erit, quum laeta procul sub talia risit
Femina, et annoso desperat corpore partum.
Quaeritur haec, interfuerit quae causa cachinni,
Illa negat facili concussa in sese fore risum,
Dum timet, et tacito voluit sub pectore culpam.
Consurgunt iuuenes parili fulgore decentes,
Et Sodomam toto subiectam lumine visunt.
Tum Dominus vati nil promptum non fore passus,

545. *Puerum*, scilicet seruum. Sic enim se vocat Abraham *seruum Domini*.

550. Emenda *Ipsa etiam*.

564. Fort. *facili concussam se fore risu*.

Eloquitur, quae causa graues se ducat ad vrbes:
Clamore immodico Sodomae, iunctaeque Gomorrhae
Excitus veni, verumque inuisere curo.
Vt quod turba nocens, quod vox horrenda labor :,
Oppida bina simul caelesti ex fulmine flagrent.
Hic trepidus vates famulo sermone poposcit,
Noxia qui numerus sanctorum moenia seruet?
Quinquies ex denis capiens primordia summae,
Ab his quinque viris cognoscit tegmine forti
Oppressum vitiis populum vitare ruinam.
CAP.XIX. *Ilicet ad Sodomam veniunt duo, Natus, et Alter,*
Hespero submitti quum iam prorumperet igni.
Illic pro foribus Lodus de more sedebat.
Quumque viros simili lustrasset corpore claros,
Pronus adoratos consueta ad limina duxit,
Optantes media potius habitare platea,
Azym quos tenui de polline candida pascit;
Sopitaque dehinc componunt membra cubili.
Ecce furens tota procurrit turba Gomorrhae,
Seditione truci circumdans atria Loti,
Atque viros poscens tumido dilitigat ore.
Ille memor pacis tentat mollire frementes,
Atque etiam natas cupide dementibus offert,
Vt licito potius luxu peruersa voluptas

577. In scriptura, et apud Augustinum, aliosque sanctos Patres indulgentiam toti ciuitati deus promittit, si in ea decem reperirentur iusti: at vero Iuuencus hic ait, a *quinque* dumtaxat *viris* potuisse oppressum vitiis populum vitare ruinam. An ita aliquibus in scripturae codicibus legerit? Certe nec quinque iusti Sodomiae (fort. *Sodomae*) incendium vitauerunt: sed quatuor tantum, Loth, eius vxor, et duae filiae. MART. Existimo potius, auctorem poematis scripsisse *A bis quinque viris*.

585. Legendum videtur *Azyma*.

589. Horatius ait v. 94. Art. poet. *Tumido delitigat ore*.

5 2. Auctor fortasse scripsit *lusu*, non *luxu*. Vide vers. 773.

Aestuet, a simili disiungens turpia sexu.
Sed nil dicta mouent, franguntur limina ferro,
Ac dum se glomerant, dum fortia claustra reuellunt,
Lumina septa sibi piceis gemuere tenebris.
His actis, auferre procul sua pignora iussus,
Inuitat generos sensu torpente negantes.
Quod tamen assiduo potuit mens blanda rogare,
Eduxit natas chara genitrice sequentes,
Ac dum progreditur, dum scandit culmina collis
Oppositi, secumque putat, quid deinde sequatur,
Femina post tergum positas dum respicit arces,
Diriguit, speciemque salis pro corpore sumpsit.
Ille subit celsae securus tecta Segorrae.
Mox fragor horrisono de sidere fulmina torquens,
Sulphureaeque ruunt olido cum turbine flammae,
Quae pariter muros, atque ardua culmina lambunt.
Omnibus in cinerem celeri cum labe reuulsis,
Cernebat rutilo surgente vertice flammas
Eminus Abramus, memori cum pectore tractans,
In verbis Domini nunquam se adiungere mendum.
Nec minus et Lodus tuta compostus in aula,
Solamen tenero natis praestabat amore,
Quae sine coniugibus nequibant edere prolem.
Hae, quum perspicerent sublatum germinis vsum,
Maternumque decus, solo genitore relicto,
Componunt epulas, ac promunt vina parenti,
Nescius vt vetitum natarum nosceret vsum.
Nec mora, femineis concrescit sarcina fibris,

594. Vulgata non dicit, fractas fuisse fores, sed prope erat, vt *effrangerent* (lege *effringerent*) *fores*. MART.

610. Sensus postulat *surgentes* pro *surgente*, aut *surgenti*.

Et

Et parili ambarum vitalia semine turgent.
Prima creat puerum patrio sermone Moabum,
Altera disparibus Ammanum nuncupat orsis.
Hic pater Ammonum, genitor Moabitibus ille est.
CAP.XX. *Interea excedit positis de sedibus Abram,*
Et Gererum ad terras socia cum coniuge transit.
Hic Abimelechus cupiens consortia Sarrae,
Principis arbitrio, germanam nam fore vates
Dixerat eximius, fraudem ne forma pararet
Coniugis innocuo, riuales dum cauet iras,
Nec tamen valuit, validis terroribus actus,
Qui mentem afficiunt, quoties peruersa libido est:
Nam deus immisso torsit lictore tyrannum,
Prosequitur trepidus vatem vix mente reuersa.
Cur Sarra sit dicta soror, ceu nulla marito
Vincla ligent nuptam, quum sit coniuncta prophetae.
Ille docet causas, seseque a crimine purgat,
Mentitus nihilum, fratris nam germine creta
Sarra fuit, iuncta diducens linea sanguem.
Haec vbi constiterant, rector dat mille talenta,
Et famulos, his molle pecus, armentaque iungit.
Iugera quin etiam latos diffusa per agros,
Dummodo promeritum lenirent dona reatum.
Namque domus regis admissa piacula pendens,
Qui quum terrifico rupisset somnia visu,
Agmine morborum pariter grassante per omnes,
Germina femineis dudum decusserat aluis.

630. Coniicio *Coniugis innocui riuales dum cauet iras*.
631. Forte *Nec tamen eualuit*.
639. Videlicet *sanguen* neutro genere, et more antiquo.
644. Fo rte *pendit*.

Verum vbi pacificus vates pro rege poposcit
Procubus ante deum, promptim se laeta per omnes
Reddidit vbertas, aluosque impleuit opimas.

CAP.XXI. *Ipse etiam insuetis postrema in tempora votis*
Fit pater, et laeti reputans solatia risus,
Nuncupat Isaacum, mandata et numinis alti
Efficit, octauo decerpens lumine tegmen
E veretro, stabilesque videns iam promere gressus,
Coniunctus inter propria de stirpe propinquos
Vescitur, et mensis genitor gratatur opimis.
Nam desperatis maior fit gratia votis.
Iamque puer puero iunctus dum ludit alumno,
Compulit ignito matrem turgescere felle.
Et tamen inuitus senior dum maxima iussa
Obseruat Domini, pariter detrusit vtrumque.
At mulier postquam domini de sede remota est,
Auia dimoto lustrat secreta regressu.
Iamque panes cunctos, vinumque insumpserat omne,
Exanimen lasso suspirans pectore natum,
Deuenit ad puteum, cui tum Miratio nomen
Indiderat, maesto quae infleuit deuia quaestu:
Quum deus afflictae lacrymis trans aethera motus
Confirmat trepidam, natoque ingentia dicit
Regna parata suo, cuius tum clade gemescat.
Ilicet irriguo scatebras de gurgite libans
Erigitur, natoque simul gaudente laetatur.

658. Ex nostro Iuuenco, qui elegantius libr. 1. vers. 44. *Gratius vt donum iam desperantibus esset.*

665. In Vulgata versione non vinum dedit Abraham ancillae suae Agar, quum eam domo expulit, sed aquam in vtre: *Et tollens panem, et vtrem aquae, imposuit scapulae eius*. Et infra: *Quumque consumpta esset aqua in vtre, abiecit puerum.* MART. Auctor fortasse scripsit *Iam panes cunctos, vndamque insumpserat omnem.*

668. Melius *maestoque impleuit deuia.*

Procedunt pia iussa dei, iam paruulus arcum
Tendere, et aligeras coepit torquere sagittas.
Interea vates, nequid clam forte pararet
Ductor Abimelus, connectit foedera pacis.
Vt quia de puteis fuerant certamina mota,
Reddita securam firmarent otia vitam.
Iuratur, placitaeque manent concordia pacis.
Inde senex curuo terram dum [vomere] sulcat,
Ingentem laetis compleuit messibus aulam,
Sublimemque deum supplex per vota precatus,
Philistinorum placidus consedit in aruis.
CAP.XXII. *In quibus aetherei tentatur nominis orsis,*
Vnicus vt natus gladio decumbat ad aram.
Nec mora, quum tumidi conscendit culmina collis,
Cornipedem ducens famulis, natoque vadentem,
Tertia iamque dies, quum sol candentior axe
Fulgeret medio, totas dum contrahit vmbras,
Dimittit pueros senior, natumque capescit,
Vt sarmenta gerens, flammarum pabula, collo,
Scanderet oppositi pariter fastigia collis.
Iamque adeo flammis surgentibus altar ad ipsum
Sistitur, euinctus manibus post terga retortis.
Dumque pater natum properat diffindere cultro,
Eminus albentem prospectat sedulus agnum,
Qui melius fuso compleret sacra cruore.
CAP.XXIII. *His actis vetulo decedit corpore Sarra.*
Quumque locum busto praestarent pignora Cetis,
Dissensit vates, pretio taxare paratus.

685. Fortasse *numinis orsis.*

697. Non *agnum* ex Vulgata versione, sed *arietem* vidit Abraham *inter vepres haerentem cornibus*. MART.

Quadringenta dedit sestertia diues Ephremo,
Dum sociam duplici gaudet mandare sepulcro.
Nomen Mambra loco veterum narrauerat aetas.
CAP.XXIV. *Ilicet e famulis quemdam, quem vita, fidesque*
Fecerat insignem, conceptis dicere verbis,
Et iurare iubet, dextram dum subdit amicam,
Connectitque femur, nullam de gente Chananna
Iungendam nato, quoniam de stirpe parentum
Sit ducenda magis; quae si fortasse resistat,
Mittendum caelo, facilem qui molliat iram.
Ille alacris tumidis imponit dona camelis,
Assyriamque petit, iam cernens tecta Nachorrae.
Dumque silens secum domini mandata reuoluit,
Conspicit eximiam venientem fonte Rebeccam,
Quae non tarda viro frigentes porrigit vndas,
Inuitatque domum. Cuius sit filia, fatur.
Iungitur hospitio iuuenis, mox munera promit.
Omnibus explicitis, vadit nuptura marito.
Iamque iter emensos prospectat cominus Isac,
Quem Rebecca videns, dorso reflexit ab alto,
Obstipumque caput tenui velamine condit.
Iunguntur taciti, Dominoque auctore laetantur.
CAP.XXV. *Sed postquam senior centum transcenderat annos,*
Septies et denos, largitus munera cunctis,

702. In Vulgata editione ***quadringentis siclis argenti*** sepulcrum emisse legitur Abrahamus. Est autem siclus hebraeorum moneta, cuius pretium est quatuor romanorum denariorum. Pro quibus Iuuencus hic sestertia quadringenta ponit. Sestertium autem erat pars quarta denarii romani. In codice nostro ms. prima manu legebatur ***Ephreno***; quod nomen propius accedit ad Vulgatam, quae habet ***Ephron***. MART.

703. Inter opera Hieronymi edita est epistola, quam Gennadius attribuit Eutropio sacerdoti, de quo post Paulinum agit. In ea autem epistola spelunca illa duplex, quam a filiis Emor comparauit Abraham, sepulcrum duplex dicitur non semel, vt hic apud Iuuencum. MART.

Decessit, gemini donatus sede sepulcri.
Interea patrias indeptus filius aedes,
Ad puteum degit, fuerat cui Visio nomen.
Iamque quater denos illic transegerat annos,
Coniuge cum dicta patriam ditauerat aulam:
Quae quum praecipuo canderet sidere pomae,
Infoecunda diu nesciuit gaudia matris.
Sed quum sanctifico Dominum deposceret ore,
Heredem vt iustum coniux grauidata crearet,
Auditur; geminis turgescit foeta Rebecca:
Quae mirata diu crescentis pondera ventris,
Consulit aetherei supplex responsa Tonantis,
Agnoscitque suo populos in pectore binos
Disparibus meritis ad lumina surgere vitae.
Nam qui prima tenet meritae primordia lucis,
Subditus imperiis agitur seruire minoris.
Ergo vbi iam facili gignuntur pignora partu,
Corpore puniceo senior se promit ad auras,
Nigrantes toto consertas corpore setas,
Quem pater Esau placito de nomine dixit.
Post fraterna tenens manibus calcaria pressis,
Nascitur insigni praediues mente Iacobus.
Lustrabat senior vacuos venatibus agros,
Buccina raucisono dum complet saxa tremore.
Ast alius blandi conseruans pectoris acta,
Gaudebat patriis illaesus viuere terris.
Maiorem genitor tenero palpabat amore.
Ast alium toto mulcebat pectore mater.

731. *Pomae* mendum, vt puto. Forte *formae*.

744. Crediderim, legendum *consertus*.

751. Suspicor *viuere tectis*.

Qui quum nihil iam lentem soluisset in vnda,
Compositos fratrem uidentem sumere pastus
Perpulit, vt primos sibimet deferret honores.
CAP.XXVI. *Haec inter malesuada fames, et prima malorum*
Compulit a patriis vatem discedere terris,
Philistina petit rura, mox Gargara transit,
Amimelecha suo quae tum sub iure tenebat.
Incedens claro Dominum cum lumine vidit,
Vrgentem dictis, adeat ne regna Canopi,
Sed teneat solum, Dominus quod praestitit, aruum.
Nam licet ignotos inter videare morari,
Attamen immensum genitor mansurus in orbem
Semine multiplici gaudebis crescere gentes,
Testamenta mei sument quae maxima verbi.
Ilicet in Geraris socia cum coniuge degens,
Germanam potius paterne edisserit acta,
Ne commota leui cupidine turba Filisti,
Coniugium votis correptis tolleret armis.
At rex, dum patula lustrat secreta fenestra,
Ludentem niuea cernit cum coniuge vatem,
Connubiumque videns, cunctos sub lege coercet,
Ne sociam quisquam tentet raptare prophetae.
Iamque famem dudum patriis qui fugerat oris,
Horrea mollitae dum spargit credita terrae,
Centenos laeto carpsit de caespite fructus.

754. *Nihil iam* fort. *Niliacam*. MART.
755. *Nidentem*, verbum barbarum, nempe *nidore permotum*.
759. In Vulgata scribitur *Gerara*, vti etiam in hoc carmine v. 768.
760. In Vulgata *Abimelech* dicitur.
769. Forte *fraterno edisserit actu*.

774. Verbum *iocantem*, seu *ludentem* ita alii etiam interpretantur, vt coniugii actus significetur.
777. Legendum videtur *Hordea*, idque confirmat antiqua versio Italica, in qua legit S. Hieronymus *et inuenit in anno illo centuplum hordei*. MART.

Nec minus interea placido ditescit in actu
Multimodas inter pecudes, terramque feracem.
Continuo infelix torquet dum pectora liuor,
Irriguos turbat puteos, atque aggere complet,
Vt procul abscedens possessor linqueret agros.
Euitans igitur tumidae discrimina rixae,
Discessit, mansitque diu conualle Gesarae,
Et quum solicito puteus dimitteret actu,
Inuenit gelidas scatebroso e fomite lymphas.
Exceptusque dolo pastorum deserit iras,
Inausosque locos Litis de nomine signat.
Promouet inde gradum, rursusque egesta profundo
Terra cauo gelidos in luce protulit amnes.
Et quia mordaci fuerat certamine trusus,
Compellat meritis liuentia pectora dictis.
Ac postquam tetricus fregit pax aurea lites,
Nomen Abundantis studuit transcribere terrae.
Dumque sagax mutat celeri noua gramina passu,
Deuenit ad colles, quibus est Iuratio nomen.
Illic perspicuo Dominum cum lumine cernit,
Tempore quo medio euoluunt sidera cursus,
Admonitus tristes e pectore trudere motus,
Ininicto tutante deo per bella, per hostes.
Exitus gelidos post somnum colligit artus,
Et venerans structa Dominum mox supplicat ara.
Interea reges veniunt Abimelus, et Ozas,
Ficolo comitante simul, ferrumque gerente,
Vt quia pacifico vellet se adiungere vati,

789. Fort. *Infaustosque*, vel *Inausosque*.
791. Melius *in lucem*.
799. Lege *medios euoluunt sidera cursus*, vel *medio voluuntur sidera cursu*.
801. Lege *Inuicto*.
802. Lege *Excitus*.

Necteret insertis concordia foedera dextris.
Excipitur placido, mensaque expletus eadem,
Optatam reuehit posito discrimine pacem.
CAP.XXVII. *Haec inter medios surgit discordia fratres:*
Namque pater longo iamdudum grandior aeuo,
Amissum cum sole diem, oculosque sepultos
Mente ferens placida, mortemque instare recordans,
Maiorem natum, pietas quem sola videbat,
Impellit, sumat pharetram, celeresque sagittas,
Exhibeatque sibi carnes de more ferinas,
Sumpturus patriae confestim munera linguae.
Id Rebecca videns, charum dat scire Iacobum,
Compellens, geminos vt promptim deferat haedos,
Ac pro fratre vago studeat mactare parenti.
Et ne forte dolos nudaret corpore leni,
Pellibus obtegit, hirsutum quae fore praestent,
Fraternaque toga praeuelans pectus, et artus,
Obtulit indeptas veluti venatibus escas.
Nec tamen occuluit penitus praenuncia corda.
Namque senis iuuenem totum dum dextera lustrat,
Noscit at Esaum setis, sed voce Iacobum.
Ac postquam compressa fames, dimotaque mensa est,
Admonet, vt propius sese sistatque, locetque.
Ille vbi demisso successit vertice dextrae,
Candida sanctiloqui percepit dicta parentis,
Oscula dum pressis delibat dulcia labris.
Nam post optata longae commercia vitae,
Anterior frater minimo seruire iubetur.
Interea Esaus, longis discursibus actus,

808. Melius *placide*. 821. Melius *corpore leui*, vel *laeui*. 822. Forte *obtexit*.

Visce-

Viscera iam saturo portabat capta parenti.
Et licet officio multum placuisset, et actu,
Intercepta tamen non quiuit sumere dona.
Inde ira, et lacrymae, et fraus quaesita nocendi:
Quam Rebecca videns fraterno in pectore prodit,
Iacobumque monet cognatas visere Carras,
Labanumque suae germanum quaerere matris,
Donec longa dies conceptas mitteret iras.
CAP.XXVIII. *Iungitur et matris monitis sententia vatis,*
Dum tranquilla docens, natum communiter orant:
Ne pete connubium, iuuenis, de gente Chananna,
Sed memor eloquiis chari genitoris adhaere.
Est locus Assyriis, gemino qui mergitur amne,
Hic pater est matris, nobis Batuelus amicus,
Labanusque gener, totis qui praedia campis
Laeta tenet, natasque fouet pubentibus annis.
Illa tibi coniux, moneo, de stirpe petatur,
Quae genus egregium nostro de sanguine ducit.
At iuuenis monitis gaudens seruire paternis,
Egreditur linquens patriam, multoque labore
Defessus, dulci declinat lumina somno.
Et dum praegelido consternit saxa cubili,
Praeduram fesso supponit vertice cautem.
Ac dum securo refouentur membra sopore,
Aspicit intrepidus toto de lumine mentis
Haerentem scalam pure trans nubila caelo,
E gradibus cuius sublimis turba ruebat.
Ast alia e terris superas scandebat ad arces.

839. Hiatum effugies, si legas *fraus est quaesita*.

843. Forte *mitiget iras*.

861. Forte *puro trans nubila caelo*.

Ac dum praecipiti voluuntur corpora casu,
Omnipotens prona spectabat fronte ruentes,
Haec super adiungens: Ego sum rex magnus Olympi,
Iampridem dominusque tuus, dominusque parentis:
Pelle metus, praestes, tellus, cui membra dedisti,
Certa tibi sedes, et cunctis te duce natis,
Tu nunc perge memor, coeptumque aut desere munus.
Me duce, dimissas iterum remeabis ad vrbes.
Illi somnum ingens rumpit pauor, ossaque tota
Concutit humenti perfundens membra fluore.
Et super haec memorat: Domus est hic magna Tonantis,
Portaque, quae gemino reserat de cardine caelum.
Mox lapidem, capiti fuerat qui subditus, vnguit,
Atque Domum Domini compellans, indice saxo
Promittit, decimos daturum se fore fructus.

CAP.XXIX. *Iamque iter incoeptum celerans, quo semita duxit,*
Peruenit ad puteum, qui vasta in deuia solus
Molle pecus riguis semper palpauerat vndis.
Hi e gregibus trinis pastores sole calenti
Libabant tenues latices, aestumque leuabant,
Hisque salutatis, disquirit singula vatis,
Incolumesque videt cunctos, quos mente quaerebat.
Haec inter niuea gradiens Rachela figura,
Vrgebat patrias ad pocula nota bidentes.
Quam promptim iuuenis fraterno e lumine visam
Castos in amplexus cognata ad pectora iungit,
Desoluens lapidem, putei qui texerat ora,

868. Malim *praesens tellus*.
870. Emenda *coeptumque haud desere*.
882. Corrigo *Hic gregibus*.
884. *Vatis* pro *vates*.
888. Forte *fraterno lumine*.
890. Melius *Deuoluens* ex sacro textu.

Seque simul iuncto germanum sanguine pandit.
Quem procul intuitus sensu gaudente Labanus,
Aduolat, et sueta iuuenem componit in aula.
Nec patitur, gratis vatem seruire propinquum,
Proque labore viri natam despondet amanti.
Ergo vbi iam mercem septenis traxerat annis,
Desponsam thalami deposcit foedere iungi.
Nec mora, mentito donatur munere Lia,
Luminibus grauidis, primo sed prosata partu.
Sed fraudis commenta dolens concepta Iacobus,
Verba canit soceris, frustratus virgine pacta.
Rursus in alterius pretium mercede seorsa
Perpetitur longae Iacobus munia vitae,
Percipiens meritam pulsa iam fraude Rachelem.
Sed deus aetheriae regnator maximus aulae,
Pignore multiplici dempsit dispendia formae.
Rubenum nam Lia creat, tum deinde Simonem,
Tertius egregio Leuitis pectore natus.
Possidet hic Domini sacrata altaria nostri.
Nunc sequitur Iuda, tribui mox inditus auctor.
CAP.XXX. *Ast alios partus, vtero quos Balla creauit,*
Scire licet, claros nunc ius est dicere natos.
Post hos Issacharus paritur iam germine quinto,
Sexta subit proles, nomen Zabulonis adepta,
Nascitur et virgo germanis congrua Dina.
Tandem sera deus largitur dona Rachelae.
Aethereas tenerum Ioseplum gignit ad auras.
Ergo vbi iam proles vtraque ex coniuge parta est,
Discessum a soceris, et quae quaesiuerat, orat:

910. Pro *Nunc* legi potest *Hunc*: sed non male est *Nunc*. 911. Forte *alias*.

Qui quum pro meritis mercedem soluere vellent,
Deponunt animos, genero poscente, rogati:
Qui nihil externum cupiens, ditescere sese
Muneribus Domini solis testatus, abiuit,
Coniuge percepta tantum contentus vtraque.
Enitens, vt longa sibi momenta pararet,
Decernit virgas rupto de corpore matrum.
Mystea prima fuit, storaci mox altera dempta est.
Tertia vulsa nuci, quo sensim lana colores
Diuiduos raperet virgarum perlita succo.
Nam per stagna pecus properans mersare balantum,
Signauit vario tinctum discrimine succi,
Inuidiam propter variam, quia dixerat eius
Esse socer mercem, multis quam tempserat annis.
Hic quum diuitiis alitos praestaret inemptis,
Inuidiam laeuo mouit liuore dolentum.

CAP.XXXI. *Dumque socer dirus lanarum vellera tondit,*
Libertas permissa viro, qua commoda ferret
Omnia, et incoctos tosta fornace penates,
Quos Syrus in patriis credebat numina Carris.
Haec tamen inuolucris cohibebat cauta Rachela,
Ne pater inuenta puniret crimina noxae.
Digressus victo conscendit flumine collem,
Quem Galatum indigenae patrio sermone loquuntur.
Tertia iamque die soceri peruenit ad aures
Discessus generi pariter, pariterque natarum.
Ilicet auxilium fraterno ex agmine poscit,
Quaesitumque diu sexto iam lumine Nangus,

927. Forte *Myrtea prima fuit*. Vulgata ait: *Virgas populeas virides, et amygdalinas, et ex platanis.*

932. Locus obscurus, vel corruptus.

947. In Vulgata Laban *persecutus est diebus septem*. MART.

Ne noceat, sancto Domini terrore vetatur,
Mitificusque sua is, quae credit numina, poscit,
Et cunctis quaesita locis non cognita maeret.
Postquam depositis rediit pax certa querelis,
Congeries struitur saxis crescentibus alta,
Vt locus extructo maneat munimine testis,
Ac positus limes limen discerneret agris.
CAP.XXXII. *Ecce viae medio vates vidit ardua castra,*
Quae deus astrigero ductat moderamine rector,
Indidit et nomen testatus: Haec Deus implet.
Interea electos iuuenes praecurrere iussit,
Muneribusque graues, germanum quae iubet vt is
Vt reditum placidus tribuat; pacemque petenti
Annuit ille libens; sociis, atque agmine multo
Stipatus, fratrem contra nil turbidus exit,
Quumque quater centum terretur turba virorum,
Plus species, quam tela nocent famulantibus armis.
Discretis igitur gregibus, haec prima locauit,
Quae donata sibi dignetur sumere frater,
Atque simul flexa Dominum ceruice poposcit:
O deus, immensi spes, et substantia regni,
Qui deus es semper genitoris solus, auique,
Cuius ab exilio faciunt me iussa reuerti,
Grandia ditato largitus commoda seruo,

949. *Quare furatus es deos meos?* inquit scriptura: vbi obseruat S. Augustinus quaest. 94. in Genes., *quod a principio libri Geneseos nunc primum inuenimus deos gentium*. MART.

955. Castra haec, inquit S. Augustinus quaest. 101. in Genes., nulla dubitatio est, quod angelorum fuerit multitudo: *ea quippe in scripturis militiae caeli nominantur*. MART. Facili mutatione versus constabit, *videt* pro *vidit*.

959. Versus corruptus, vt multi alii passim, quos sine censura praetereo. Coniectura probabilis est, *quae iubet vti*, vel *queis iubet vti*.

Iussisti lenta fluuium transmittere virga,
Iordanemque tuum illico transmittere gressu.
Et nunc diuiduis cernis me degere castris,
Vt varios casus gemino muninine casus.
Eripe me his, inuicte, malis, et spicula fratris
Infracto placidus quam primum decute ferro,
Ne rapidus duro feriat mea pectora telo.
Ergo vbi composuit socios, somnosque petiuit,
Luctantem superare deum sub nocte laborat.
Femine nam presso, stupuit pars corporis illa.
Cumque diu vellet membrorum soluere nexus,
Is, qui pulsarat valido certamine vatem,
Praestita dimissum Dominus post dona remisit.
Nomine mutato, Iacobus desinit esse,
Ac Dominum Cernens cunctorum dicitur ore,
Ausus quinetiam Domini condiscere nomen,
Non potuit, soli quod ius est nosce Tonanti.
Ipse locum Domini compellat nomine visi,
Contigerat cuius sublimes cernere vultus.
Atque vbi se Dominus pulsa iam nocte remouit,
Egreditur longa sustentans cuspide gressus.
Hinc Iudaea memor deuitat mandere neruum,
Qui femur astrictum rigido muniminе fulsit.

CAP.XXXIII. *Iamque videns fratrem vallatum cum grege turma,*
Procurrus prona Dominum ceruice salutat.
Congressi multo coniungunt pectora fletu.
Et iam iamque magis vario sermone requirit,

973. Mendum etiam hic subest.
975. Forte *Vt varios caueam gemino.*
978. Magis placeret *mea pignora.*
986. *Dominum Cernens*, id est, Israel: nam Israel *videns deum* interpretatur ex Origene, Basilio, Gregorio Nazianzeno, Chrysostomo, et Augustino. MART.
988 Lege *nosse.*

Qui veniant comitante manu, quae turba sequatur.
Ille docet, nuptae quo sint genitore creatae,
Diuersique greges qua sint mercede parati,
Confestimque nurus curuo cum poplite fusae
Adnorunt teneros cognata ad basia natos.
At senior prolata pie dum munera vitat,
Mitificus mulcet concordis pignora vatis,
Atque libens fratre pariter comitante recurrit,
Vt vice sermonum sensim sua gesta referrent.
Sed quia lentigrado serpebant agmine foetae,
Subsedit vates, gregibus, famulisque regendis,
Paruaque frondoso posuit mapalia tecto,
Nomine quae fixo placuit vocitare Tabernas.
Deuenit ad Sicimas, quae sunt regione Chananna,
Mercatus pretio confinis praedia terrae,
Atque deum structis properans altaribus orat.
CAP.XXXIV. *Illic improbius Dinam Correus amatam*
Polluit, et tenerae praecerpsit virginis vsum,
Coniungique volens soceris, praepudia dempsit,
Grandia dona ferens rapta pro coniuge vati,
Oppressus tota pariter cum pube necatur.
Natorum ferro doluit haec gesta Iacobus,
Infractum foedus socia cum gente locutus.
CAP.XXXV. *Ilicet omnipotens monuit discedere vatem,*
Ac domum fidam Betheli in sede locare.

1015. In Vulgata legitur *Sichem*, pro quo Iuuencus scripsit *Correus*, quod nomen gentis esse videtur. Nam occurrunt in scripturis Choraei. MART. Augustinus quaest. in Gen. 107. 403. legit, *Sichem filius Emmor Aeuaei*, sed in octo mss. habet *Emmor Chorraeus*. In textu graeco legitur *Euaeus*, sed in mss. Alex., et Sar., necnon in edit. Aldi *Corraeus*.

1017. Corrige *praeputia*.

1018. Post hunc versum collocandus est versus 1037., vt facile ex sacro textu intelliges.

1023. Fort. *Atque domum fida*.

Festinat, paretque deo, natosque precatur,
Vt delubra deûm rigido firmata metallo
Comminuant, niueoque togas sub tegmine sumant.
Ipse deos nullos Terebinthi abscondit in antro,
Ingentemque videt Dominum depromere sueta
Verba sibi, vatemque fore se numinis alti
Ditibus in terris, Dominus quas vouerat Abrae.
Ipse loco nomen posuit, saxumque sacrauit,
Quod venerans liquido totum perfundit oliuo,
Erexitque domum turris sub tecta Caderae.
Haec inter Rachela graui confecta dolore,
Funere facta parens Beniaminum fudit ab aluo.
Namque praeter notos iustis de matribus ortus,
Tertia luce dehinc, maius qua vulnera feruent.
Pignora supposita vatis genitrice creauit.
Agnouitque libens socio de germine Ballae
Conspicuum Danem, quem Nephtalimus adurget.
Ast alios mox Zelfa creat, Gradumque, Aserumque.
Obtinet hoc etiam meritis, quod defore norat,
Vt patrios vultus tanta cum prole videret;
Vt qui iam vetula fuerat genitrice creatus,
Bis seno insignis posset gaudere nepote.
Ergo vbi iam tandem bis nonaginta per annos

1025. Melius *formata metallo*.

1027. Vulgata versio: *At ille infodit ea subter terebinthum*. At versio Italica, quam citat S. Hieronymus contra Heluidium, *Abscondit ea Iacob subter terebinthum*. MART. Ambrosius epist. 66. ad Romul. *Iacob abscondit inaures cum simulacris gentium*: et libr. 2. de Iacob c. 7. *Ibi deos accepit alienos, et abscondit eos sub lentisco*.

1033. Antiqua versio Italica: *Extendit tabernaculum suum trans turrim Ader*. Ita apud Hieronymum quaest. hebraic. tom. 2. p. 538. MART. Sic etiam textus graecus.

1035. Melius *Beniamin*.

1036. Fortasse *praeter natos iustis de matribus ortos*.

1037. Locus huius versus est post vers. 1018., vt tunc dixi.

1041. Forte *Gadumque*. MART.

Vita

Vita fuit proceris, et longum ducta per aeuum,
Soluitur, et lasso de corpore candidus exit,
Visurus sanctas, quas dat prudentia, sedes,
In quibus astrigero recubans per secula pulchro,
Inuitat niueos secura ad gaudia iustos.

CAP.XXXVI. *Iamque iuuat fratres metatas didere sedes.*
Nam quia non poterant augusto in limite terrae
Crescentes gregibus multos cohibere colonos,
Anterior Syrum montem post arua Chananna
Accipit, et laeta praediues pascua sumit.
Chananmaea sequens non linquit regna Iacobus,
Vt patrio semper gauderet mens pia ritu.

CAP.XXXVII. *Illic conspicuos Iosephus suscipit actus,*
Effulgens inter tanto discrimine fratres,
Quanto luna nitet parua inter sidera caeli.
Qui quum iam septem, decemque attingeret annos,
Seruabat patrias gerboso in gramine foetas,
Omnibus incedens natu minor, quos generosis
Progenuit thalamis genitor, vel pellice serua.
Et quia conspicuus germana in classe virebat,
Fraternos sensus liuoris frigore mouit.
Hunc pater ex tota complectens stirpe natorum
Mulcebat tenerum valida inter corpora fratrum,
Quoque magis cunctos inter conspectior esset,
Velabat vario vestis circumflua fuco.
Is quum iam teneris Domino inseruiret ab annis,

1047. *Proceris*, scilicet Isaac, qui annos centum, et octoginta vixit. MART.

1050. Forte *secula fulcro*.

1063. In Vulgata editione legitur, *Ioseph quum sedecim esset annorum*. At hebraicus, chaldaicusque textus, sed et Septuaginta Interpretes, atque etiam antiqua versio Italica, *Ioseph autem decem, et septem annorum erat*. Itaque legit sanctus Augustinus, immo et Isidorus Clarius in suis Bibliis. MART.

1064. Lege *herboso*.

Forte videt placido sopitus lumina somno,
Fratribus admixtum sese vincire maniplos,
Dum medias inter distringunt farra nouales,
Atque suum recto sublimem surgere cono,
Quem iuxta prona fratrum ceruice ruebant.
Postquam iuuenis placido sermone retexit,
Commouit trepido pauitantia corda tumultum
Murmure terrifico regem, dominumque loquentum,
Prodebant sceleri secretum defore solum.
Quoque magis gemina tristes dirumperet ira,
Somnia doctiloquo pandit perspecta parenti,
Omnibus admotis, quos linea sanguinis arctat.
Namque videbatur roseum sibi cernere solem,
Coniunctamque simul tremulo cum lumine lunam,
Hisque decem stellas, vnaque assurgere iunctas,
Et sibi ceu domino procurua inflectere colla.
Haec postquam obliquo genitor cognouerat ore,
Fassus adorandum trepidis mox fratribus esse,
Ilicet excedunt iuuenes, gregibusque paternis
Disquirunt laetas per florea gramina valles;
Ad quos missus abit, dumisque silentibus errat,
Edoctus, quodam Iuuenum monstrante, recessus,
Gramine mutato fratrum quos legerat agmen;
Quem procul vt varia licuit praenoscere veste,
Consilium infaustum linguis discordibus aptant.
Omnibus inuisum constat sententia fratrem
Perdere, et extinctum morsu narrare ferarum,
Dum rapidi secum ventoso murmure mussant;
Somnia, ceruamus, poterunt si pellere lethum.

1078. Forte *Posteaquam*. MART. Vel *Haec postquam*. 1079. Puto *tumultu*.

Respuit hoc placidis Rubenus mitior orsis,
Frendentesque monet praedurum condere ferrum,
Stagnanti memorans melius mersare palude.
Ilicet exuitur, nudusque inuoluitur vlua.
Haec inter Syricus merces mutare Sabaeas
Ismaelida graui trudebat mole camelos,
Dum properat Arabum messes deferre Canopo.
Ergo vbi germani spes est afflicta minoris,
Iudas ait, melius Iosephum vendere nummis.
Celatur genitor, vestemque in sanguine tinctam
Perspiciens, nulla mentitur fraude necatum.
Discindit manibus vestem Rubenus aduncis;
Nigrantesque sibi cilicum circumdat amictum
Afflictus luctu genitor, perquirit amissum.
Quem dudum acceptum semiuir Pharaonis habebat,
Auratas solitus mensas onerare tyranni
Lancibus, et strepitu magnae gaudere culinae.
CAP.XXXVIII. *Haec inter Thamara parit, dum gaudia culpae*
Laeta placent, geminoque impletur pignore venter;
Quorum prima puer meruit qui lumina vitae,
Exeruit, praemisitque manum, quam femina solers
Punicea de veste ligat, mox conditur aluo,
Et vice mutata confestim nascitur alter,
Anteriora tenens, fuerat qui sorte secundus.
Hic quoniam fuerat discretus limite quondam,

1104. E contrario Vulgata versio, *Miseruntque eum in cisternam veterem, quae non habebat aquam*. MART. Melius profecto esset *Siccata memorans*. Ambrosius de Ioseph cap. 3. *Exutus est tunica . . . . Lacus autem siccus erat*.

1105. Vulgata non dicit, exutum tunc veste Iosephum, sed tantum quum venditus est Ismaelitis. At quum fratres eius sanguine tinctam sistere patri sibi proposuerint, statimque exutum fuisse verosimilius est. MART. Eundem narrationis ordinem tenet Ambrosius proxime laudatus.

1114. Forte *amictus*. Ac videtur sequens versus huic praeponendus esse.

Zarae nomen habet, alium dixere Pharetem.
CAP.XXXIX. *Seruabat Domini custodia fida Iosephum,*
Non passus durae subiectum viuere legi.
Anterius nam dictus herus dat cuncta ministro,
Nec spe cassa quidem; Dominus nam mitis ab alto
Omnia, quae iuuenis seruabat, largius auxit.
Nec tamen obtinuit Petafretam mitis amore.
Nam quia conspicuo fulgerent lumina vultu,
Exorat coitum domina male saucia serui.
Sed vitat iam foeda puer, seseque recusat
Sacratum culpa immodica pressare cubile.
Femina sed vetitis nequidquam perdita flammis
Explorat molles aditus, et tempora captat.
Forte domum vacuam, solumque vt repperit, instat,
Consertumque manu cogit decumbere secum.
Exilit ille alacer, vestemque a corpore demit,
Atque inter dominae geminas dilabitur vlnas.
Femina proclamat, viresque a crimine sumit,
Vociferans, praedulce decus temerasse pudoris
Fidentem forma iuuenem, dum lubricus aeuo
Feruet, et herilem molitur scandere lectum.
Quin etiam tristi compellat voce maritum,
Innocuumque reum placitae vult subdere poenae.
Quae ceu vera putans, Iosephum carcere claudit,
In quo iam regis cohibebat poena ministros.
Carceris hunc custos blando mox pectore mulcet,
Innocuumque videns, commissa ergastula legat.

1131. Forte *Nec spes*.
1133. S. Augustinus quaest. 130. in Genesin vocat eum *Putefretem*, Vulgata versio *Putiphar*. MART.
1139. Virgilius 4. Aen. vers. 423. *Sola viri molles aditus, et tempora noras.*
1144. Ex Iuuenali sat. 6. v. 285.

CAP.XL. *Illic forte duo, celsa quos tortus in aula*
Condiderat nigro permotus felle tyrannus,
Inclusi poenam trepido sub corde pauebant,
Ac dum solicitis furantur lumina curis,
Somnia venturis viderunt nuncia rebus.
Hos quum perspicuo lustrasset lumine maestos,
Perquirit causas, cogitque occulta fateri.
Continuo qui vina dabat consueta tyranno,
Eloquitur, quae visa forent sub nocte sopora:
Cernebam viridi frondentem palmite vitem,
Dum serpit, nexaque suo de verbere pendet,
Pampineos inter flexus tres affore fundos,
Vuaque nectareo pendebat flaua racemo.
Inde calix regis, quo mitia pocula libat,
Spumabat tenero, quod pressit dextera, musto,
Quem dominus prompta susceptum palma tenebat.
Omnia tum iuuenis signanter clausa reuelat,
Tres fundos tres esse dies, quibus ille secutis
Amissum rursus relegat, repetatque fauorem,
Mixturus placido, quae vidit, pocula regi.
Hoc tantum meritis pro talibus effice, dixit,
Vt, quum sumpta tibi fuerit fiducia fandi,
Dimoueas nostram nullo de crimine poenam.
Hebraea gens dicta mihi. Nam venditus exul
Crimine fraterno seruitum nobilis iui.
Post haec visa sibi pistorum maximus infit:
Vertice trina meo visus gestare canistra,
Regificis dapibus, lautoque impleta paratu,
Vnguibus innumerae volucres quae rapta ferebant.

1164. Putabam *nexuque suo.* 1165. Notandum *fundos* pro *propagines.*

His dictis, sat vera quidem, sed dura loquente,
Mactandum duro testatur mox fore ferro,
Auulsumque caput figendum stipite celso,
Quod volucres curuo discerpant protinus ore.
Redditus ille loco, caesus hic corpore trunco est.

CAP.XLI. *Interea geminos iam tempora lapsa per annos,*
Rursus ad Eoos torquebant sidera cursus,
Somnia quum ductor vidit Niloticus ista.
Namque videbatur, fluuium dum spectat amoenum,
Corporibus nitidis septem spectare iuuencas,
Tondentes viridi pupantia gramina ripa.
His alias turpes macies subiungere gressus,
Dumque suis pigrae mirum! vix ossibus haerent,
Eximias patulo sorbebant ore iuuencas.
Somnia iunguntur paribus non dissona causis;
Ecce videt spicas foecundo e germine septem,
Atque alias tenues, et farris semine cassas
Horrendum dictu! grauidas ceu mandere fruges.
Id visum maestus nequaquam mente coercet,
Sed trepidus cunctos, qui calleut, affore iussit,
Disquirens, clausis quae sit sententia rebus.
Atque ubi consultus tacuit Memphiticus augur;
Carcere qui dudum laxatus, vina praebebat,
Eloquitur iuuenis, sese, paudente Iosepho,
Amisso rediisse loco, sociumque necatum.
Mittuntur propere, vatem qui crimine toto
Exutum, turpi celeres de fornice tollant,
Informesque genas, et crines carcere pastos

1193. *Pupare*, crescere, verbum barbarum, quod indicatur a Ducangio ex Papia, et Statut. Saluc. Collat. 7. c. 196.
1194. Forte *turpes macie*.

Tondentes, prisca facerent reuirescere forma.
Ergo probus dictis consultus talia reddit,
Atque docet, vaccas annorum nuncias esse,
Atque leues spicas septenos disserit orbes.
Namque ita de gestis ventura insignia formis,
Vt septem foecunda satis sit terra per annos,
Atque famem diram parili cum tempore gignat:
Quis penitus tellus sitientibus arida venis
Pallida puluereo consumat gramina sulco.
Namque duplicibus iunguntur somnia visis,
Certa Deus iuncto mandat constare tonante.
Quin potius dum tempus adest, dum cura medendi est,
Elige de cunctis procerem, qui praescius horum,
Iudicibus positis, totam sublimis Aegyptum
Temperet, et quintas quacunque ex messe reposcat.
Vt quae prima datur foecundis copia terris,
Ius teneat steriles consumptis frugibus annos.
Accipitur plausu procerum sententia vatis.
Ipse etiam tandem sedato pectore rector
Vera renarrantem celso sublimat honore,
Praefectumque iubet totas se ferre per vrbes,
Inde anulo digitum vatis fulgente coronat,
Bissina mox croceo circumdat pallia peplo,
Flexilis induitur per collum circulus auri,
Atque nouus rector curru sublimior extat,
Clamosusque praeco terrorem iudicis auget.
Quin etiam legitur coniux, cui nomen Asennes,

1215. Forte *ita digestis*.
1218. *Quis* pro *queis*, vel *quibus*, vt alias obseruauimus. MART.

1220. Lege *Nam quae duplicibus*.
1227. Legendum puto *Sustineat steriles*.

Quam genuit claro Petafras stemmate vates,
Ex qua confestim genitor fit pignore bino.
Dicitur anterior Manasses, iunior Ephrem.
Aegypti vatis suggestu nobilis alto,
Quidquid vix potuit ieiunum assumere tempus,
Horrea plena tenens, vt quum res posceret vti,
Proferret cunctis poscentibus abdita farra.
Post vbi dira fames, totum diffusa per orbem,
Cogebat trepidos, poterat quod mandier, esse,
Conclamat populus, regemque efflagitat escas.
Ille iubet procerem maestis dare farra Iosephum,
Parentem monitis, cunctosque expleuit ouantes.
CAP. XLII. *Interea Iacobus, fleto iam funere nati,*
Bis quinos iuuenes numeroso e germine mittit,
Qui longinqua (sibi) pretio frumenta pararent:—
At minimum cunctis Beniaminum non siuit ire,
Inualidus durum nequeat ne ferre laborem.
Atque vbi iam Fariae peruentum ad moenia terrae est,
Summissi petiere solum, fratremque salutant,
Mirantes celsa sublimem sede sedentem,
Nec tamen agnoscunt longo post tempore visum.
Quos vbi perspexit, memori cum mente propheta
Increpat, et multa proterret voce pauentes,
Scitatum venisse ferens, quae copia frugum,
Quine viri pingues teneant moderamine terras.
Allegant nescire dolos, seseque fatentur
Bis senos quondam fratres genitore sub vno.

1242. Forte *absumere* pro *assumere*. Sed videtur deesse aliquis versus ad sententiam exprimendam.

1255. Faria, seu Pharos oppidum erat Aegypti, in insula pene continenti iuncta, quondam regia, de qua Lucanus libr. 10. *Fama quidem generis Pharias me duxit ad vrbes*. MART.

Con-

Conspicuam tenuisse domum, his omnibus vnum
Postremum natu patrios seruare labores,
Ast alium celebri iam pridem defore letho.
Se diram vitare famem, terramque Chanannam
Exosos, tenui damnantem semina fotu,
Poscere venales species, licitataque farra.
Eloquitur vates, rectoris nomine iurans,
Claudendas dura iuuenes custodia, donec
Germanum exhibeant, genitor quem mitis habebat.
Nectuntur trina pariter sub cura tuentum,
Laxatique dehinc, vnum liquere tenendum.
Nec minus occulto rumpentes corda dolore,
Commemorant, quam iusta sibi discrimina surgunt,
Quod fratrem immeritum vetito transcribere pace,
Commissi sero poenas sub iudice pendant.
Ingrauat haec dictis Rubenus vera renarrans,
Ac scelus immensum, sese nolente, peractum.
Flectitur his vates, germana iurgia noscens,
Luminibus tacitis conuersus flebile plangit.
Haec inter media fratrum Simeona corona
Accipitur, fidus cunctis redeuntibus obses.
Tum petita sibi iuuenes frumenta capessunt,
Immensoque graues vrgentur pondere muli,
Iamque viae medio, dum soluit vincula sacci,
Fratribus inuentos quidam dat visere nummos.
Id cuncti faciunt, pretio mox deinde reperto,
Mirantes summo proceri certamine laudant.
Iamque adeo patriae subeuntes limina sedis,
Gratatur reduces genitor, vnumque requirit.

1265. Forte *ex his omnibus*. 1278. *Pace*, forte *pacto*. MART.

Omnia cognosceus, nummosque, et dona capessit,
Conquestus grauiter, alium iam defore natum.
Accisi quum deinde cibi, aduectaque farra
Cogebant rursus pretiis alimenta parare,
Sed reuocare gradum Memphis mens non erat vlli,
Ni minimum fratrem secum pater ire iuberet.
Quem quum plura gemens nollet dimittere quoquam,
Rubenus fido germanum postulat ore,
Securus gemina committens pignora patri.
Prosequitur Iudas, sese nec posse reuerti
Proclamat, rigidi testatus verba Iosephi.
CAP.XLIII. *Haec vbi grandaeuus genitor iam mitior hausit,*
Dat iuuenem, largo perfundens flumine vultum.
Illi abeunt, secumque vehunt leue olentia thura,
Incensum, et guttam iungentes, cum terebintho,
Inter odoratos portantes mella vapores,
Et geminum pretium, consertus ne foret error,
Condita quod clausis fuerant numismata saccis.
Quos vbi conspicua vidit Iosephus in aula,
Imperat, vt laeta celebrent conuiuia secum.
Mussantes venere tamen, trepidoque reatu
Coniiciunt, sese structa cum fraude vocatos,
Quod numerata prius sestertia, dataque vati,
Sarcinulis imposita suis non reddere quissent,
Se tamen exsortes futurum cuncta referre,
Nec consuesse prius suppressa viuere gaza.
Talia dicentes cohibet sermone minister,
Seque docet nullis fraudatum noscere nummis,

1307. Corrige *bene olentia thura*.
1317. Forte *imposta*.
1318. Coniicere licet *exsortes furti tum cuncta*.

Verum siqua viris donarent commoda lucrum,
Nec sua, nec vatis, nec regis dicere quemquam.
Occurrit cunctis Simeon, seseque praesentat,
Dumque viris lymphas, dum praebet pabula mulis,
Ingreditur multo stipatus milite vates,
Cuius ad aspectum promunt pia munera fratres.
Ille vbi per cunctos placido sermone cucurrit,
Perquirit, si firma pater virtute valeret.
Quem postquam incolumen dixere, et viuere recte,
Confirmat cohaerere deo pro munere vitae
Iosephus vatem, semperque insistere rectis.
Et veluti notus Beniaminus non foret ipsi,
Consultat iuuenes, et promptim sciscitat, inde
Commoda quaeque deum pueri pro laude precatur.
Nec gemitus cohibere valet, nec sistere fletus,
Sed tenero affectu sese conclauibus abdit
Anxius, et nimio quaerit fomenta dolori.
Post vbi discubuit, victum posuere ministri.
Vescitur, et facili prolectat pectora fato,
Diuiduasque dapes viritim exponere gaudet,
Porrigit et fratri maiori dedicat vni.
CAP.XLIV. *Atque vbi iam saturis amor est compressus edendi,*
Vt prius imposito presserunt pondere mulos,
Occulitur datum sueto iam more talentum
Iosephi imperio, scyphusque absconditur ardens
In rebus, Beniamine, tuis, pretiosior arte.
Iamque iter ingressi, non multis milibus absunt,
Quum subito incautos circumdat regia turba,

1340. *Fato*, forte *succo*. MART.
1342. Mendosum id est, vt plura alia. Sermo videtur esse de fratre minore ex sacro textu.

Comprehensosque tenet, fulgentia pocula poscens,
Futurum increpitant, quem nectant crimine, seruum.
Annuitur, cunctique simul sua pondera pandunt,
Quaesitumque et poculum retegunt, fratremque relinquunt,
Iosephumque petunt, et quae sunt gesta, loquentes,
Euoluunt chari confestim iussa parentis.

CAP.XLV. *Permotus precibus vates discedere cunctos*
Imperat, ac sese germanum fratribus infit.
Defixi riguere metu, tacitoque reatu
Damnantes sese, cohibent formidine voces.
Prolectat mox ille reos, propiusque vocatis,
Exigit, vt dicta portent placitura parenti,
Quae sint, quae fuerint, quae mox ventura ferantur:
Instigans, migrare senem, gregibusque coactis
Vicinos Arabum colles venientibus offert,
Vt quia continuo tellus foret arida lustro,
Pasceret agnatos congestis frugibus omnes.
Ista edicta viri laeto rex pectore noscit,
Iosephumque rogat, charorum assumere turbam,
Et gratuita iubet germanis tradere farra.
Dantur plaustra viris, frumenta, pocula, panis,
Magnaque gestantes desudant pondera muli.
Dantur quinque togae Beniamino, et quinque parenti,
Tercentum et nummi signata incude notati.
Ast alii iuuenes mercedis laude secunda
Accipiunt geminos niuosae vestis amictus.
Haec vbi cognouit genitor, data munera sumens,

1351. Forte *Furatum increpitant*.
1364. Terram videlicet Gessen. Sic quippe habet versio Italica: *Et habitabis in terra Gessen Arabiae*. MART. Ambrosius de Ioseph c. 12. *Gessem Arabiae*. Ita etiam plerique graeci. In hebraeis voluminibus deesse *Arabiae*, ex Hieronymo animaduertit Sabatierius.

Respirat patria festinus cedere terra.
CAP.XLVI. *Aegyptumque petit, Arabum quae iungitur aruis,*
Educens iuuenes patria moderamine quinque
Septies, et denas, genesis vt farmula canit.
Ac dum festino properant conamine turbae,
Procurrit Iudas, et fratrum praeuolat agmen.
Iosephumque docet, haud longe astare parentem.
Ille alacris scandit currus, atque obuius exit,
Optatam excipiens viso genitore phalangem.
CAP.XLVII. *Regrediturque citus, regisque excurrit ad aulam,*
Pastores properare ferens, vt turba charorum
Discretis degat foecundo in gramine terris.
Ipse etiam vati rector memphiticus instat,
Et iubet, vberibus fratres componeret aruis.
Longaeuus post ista senex, poscente tyranno,
Eloquitur sensim, quantis sit praeditus annis,
Quae domus, et quae sit veniendi causa Canopum,
Eximiumque ducem multa cum laude decorat.
Nec minus interea Iosephus munera mittit
Digna suis, magnumque duci dat ferre talentum,
Quo ditata fuit distractis frugibus aula.
Atque ibi iam populis deerant mercantibus aera,
Certatim exhibitis gregibus memphitica turba
Emit inops fruges, pretium taxante Iosepho.
His quoque nudati, seque, et sua praedia tradunt,

1380. In Vulgata editione septuaginta tantum animae cum Iacob Aegyptum ingressae dicuntur: at Septuaginta Interpretes, et versio Italica, quam hic sequitur Iuuencus, septuaginta quinque numerant: quibus astipulatur S. Stephanus Act. 7. 14. MART. Corrigendum est *denos* pro *denas*, et pro *vt farmula* legam *vt formula*. Quod attinet ad numerum animarum, quae ingressae sunt Aegyptum, Ambrosius alicubi 70. numerat, alibi 75. Reuera si pronepotes Ioseph per prolepsin computentur, numerus erit 75., alioquin 70.

Semine praecepto messes quod deinde virerent.
Sola sacerdotum non est possessio dempta,
Queis gratuita duci placuit non vendere farra.
Inditur hinc populo quintarum pensio frugum,
Quae manet fixo seruatur formula iure.
Interea expleta perpendens tempora vitae,
Adiurat natum Iacob, ventura reuoluens,
Vt sua maiorum componat membra sepulcris.
Annuit oranti, supposita dextera coxae,
Contingit lentae spondens cacumine virgae.
CAP.XLVIII. *Compositosque senex alterna in parte nepotes*
Permulcet dictis, dum sensim basia libat.
Sed mirum! palma sacratur dextra Manasses,
Anterior natu laeua contingitur Ephrem.
Praescia mente senis senior seruire minori
Cogitur, atque loco cedit spes prima secundo.
Quamlibet obliquus cupiens deducere palmas,
Non potuit reuocare tamen pia dicta Iosephus.
At postquam pueris vatis rata commoda sanxit,
Dat Sichimam, gladiumque, suo dat spicula nato,

1406. Forte *Quae manet, et fixo.*

1411. In Vulgata cap. 47. versu vlt. legitur: *Adorauit Israel deum conuersus ad lecti caput*. Atque ita, vt ait Augustinus quaest. 162., in hebraeo habetur: *Adorauit Israel ad caput lecti*. Obseruat tamen idem sanctus doctor, latinos codices legere: *Et adorauit super caput virgae suae*, vel *in capite virgae suae*, siue *in cacumine*, vel *super cacumen*, id est, super cacumen virgae Ioseph: *nisi forte Iacob tulerat ab eo virgam, quando ei iurabat idem filius, et dum eam tenet, post verba iurantis, nondum illa reddita, mox adorauit deum. Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, vbi figura magnae rei praesignabatur*. MART. Etiam septuaginta interpretes legunt: *Et adorauit super caput virgae suae*, vel *virgae eius*.

1421. Vltimum capitis 48. versiculum sic legit Vulgata versio: *Do tibi partem vnam extra fratres tuos*. Quae sit illa pars, clarius explicat Italica versio: *Do tibi Sichimam praecipuam super omnes fratres tuos*: cui concinunt Septuaginta Interpretes. MART. *Sichima* vrbs eadem est, ac *Sichem*. Ambrosius, Hieronymus, et Augustinus legunt etiam *Sichimam* pro *partem vnam*.

Clarior vt cunctis sublimem scandat honorem.
CAP.XLIX. *Inde vocat natos, et cunctis praemia dedit,*
Bis senasque tribus ipsorum ex nomine condit.
Omnibus explicitis, oculo iam captus vtroque,
Pignoribus mansura diu, prolique natorum
Inconcessa prius, longoque adiudicat aeuo.
Decessit solo terrenis corpore vates.
CAP.L. *Maestitiaeque dedit decies septena dierum*
Lumina, dum functi veneratur turba sepulcrum.
Quin etiam nati septem luxere diebus
Vberibus lacrymis, pacem reddente Iosepho
Fratribus innocuis, veterem dum negligit iram.
Ipse etiam postquam iam centum triuerat annos,
Atque decem, iuncti metitus tempora lethi,
Fratribus effatur, venturus qui foret ordo,
Quo reuocare gradum valeant, et linquere Nilum.
Dummodo compositos cineres, atque ossa reportent,
Et vehant secum veterum condenda sepulcris.
Sic demum longae post tempora candida vitae
Decessit, petiitque Deum, corpusque reliquit.

1439. Vt versus constet, legi potest *Atque vehant*, vel *Et reuehant*.

APPENDIX II.

IVVENCI

SIVE AVCTORIS INCERTI CARMEN

DE LAVDIBVS DOMINI.

Quis queritur sera virtutis dote iuuari?
Quis promissa dei lento procedere passu?
Quis fine humano metitur iudicis vrnam
Perpetui, tardumque putat, quod secula debent
Accelerare diem, meritis qui praemia reddat?
Nobilis ingenti testatur gloria facto.
Nam qua stagnanti praelabitur agmine ripas
Tardus Arar, pigrumque Diuuix explicat amnem,

In Prolegomenis num. 18. rationem protuli, cur inter Iuuenci poemata dubia, vel suppositicia hoc carmen, sub Constantino editum, collocari possit. Barthius hoc poema *elegans*, *doctissimum*, *politissimum*, et *eruditissimum* vocat, et l. 35. Aduers. c. 9. *vel Paulino dignum esse* pronunciat. At Paulino antiquius esse, ex ipso tempore, quo scriptum est, euidenter liquet.

Vers. 7. *Stagnanti agmine*: sic Iuuencus l. 3. vers. 461. *Agmine Iordanis viridis perrumpit amoeno*.

8. Legendum puto *Tardus Arar, pigrumque diu vix explicat amnem*. Non enim intelligo, quid sit *Diuuix*. Arar, nunc *La Saona*, flumen est Galliae Celticae, de quo Caesar l. 1. De bell. Gall. cap. 12. *Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum, et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non possit*. Ioann. Michael Brutus in Scholiis contendit, legendum *incredibili leuitate*. Nihil enim minus, ait, Arari videtur congruere, quam lenitas: nimia vero leuitate fieri aliquando potest, vt visus fallatur. Haec opinio non solum verbis Caesaris refellitur, sed etiam plurium veterum auctoritate, qui tardum, pigrumque Ararim vocant, Plinius l. 3. cap. 4. *Segnis Arar*. Silius l. 15. v. 504. *Quorum serpit Arar per rura pigerrimus vndae*. Claudianus De consul. Mall. Theodori vers. 53. *Tardus Arar*, et libr. 2. in Rufin. vers. 111. *Quos Rhodanus velox, Araris quos tardior ambit*. His accedit auctor huius poematis, qui idem indicat vers. praec. *stagnanti agmine*. Non enim recte Barthius libr. 21. Adu. cap. 17. *stagnanti* simpliciter accipit pro *fluenti*.

Qua

Qua fratrum Rheno progignitur Aedua pubes;
Coniugium memini summa pietate, fideque;
Lex diuina tamen meritum cumulabat amoris:
Et votum ambobus, socium praecedere morte,
Maerorique pio curam mandare sepulcri.
Sed prior vxorem decreti pagina legit.
Tum vir solicitus largo iubet ore cauari,
Post mortem fiunt quae membris, hospita saxa:
Susciperet veniens, aeternaque foedera iungens,
Vt quos viuentes tenuisset lectulus idem,
Post percepta dei, bustum commune leuaret.
Sensit vota sui coniux praesaga mariti,
Magnaque temporibus tribuit miracula castis.
Nam quum defunctis iungantur brachia membris,
Et repetita manus constringat vincula trunco,

9. Expende, num reseribere oporteat *Qua fratrum Romae progignitur Aedua pubes*. *Aedui*, vt doctiores scribunt, vel *Hedui*, aut *Edui* a senatu romano fratres, consanguineique appellati fuerant. Caesar libr. 1. B. Gall. cap. 33. *In primis quod Aednos, fratres, consanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in seruitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri*. Et postea: *Si id non fecissent, longe iis* (Aeduis) *fraternum nomen populi romani abfuturum*. Cicero 1. ad Att. ep. 16. al. 19. *Aedui, nostri fratres, pugnant*.

12. In sepulcralibus inscriptionibus veterum formula haec frequens occurrit: *Contra votum superstes*.

13. *Maerori pio* couiugis alterius superstitis.

17. Barthius l. 26. Aduers. c. 10. hunc versum furcillis eiiciendum putat, sine quo omnis sententia egregie constat sibi. Fortasse traiicieudus est hoe pacto *Post percepta dei bustum commune leuaret, — Susciperetque vniens, aeternaque foedera iungens*. Rescribo *vniens* dissyllabum per syuaeresin: nam *veniens* retineri nequit.

19. Barthius loc. cit. legendum censet *Post praecepta dei*: hoc est, post euocationem, seu, vt Hieronymus loqui amat, dormitionem. Sic frequenter in formulis ehristianorum testamentorum legimus: *Quum Dominus de me praeceperit*. Quod et ipsum ex stilo sanctorum Patrum traduetum. Adde versum 14. huius carminis: *Sed prior vxorem decreti pagina legit*.

23. Longe melius est *constringant*, quam *constringat*: videlicet repetita vincula constringant manus trunco. Id qua ratione fieri consueuerit, obseruare licet in veteribus imaginibus Lazari sepulti. Recole notam ad vers. 395. l. 4. Historiae Euangelicae Iuuenci.

Ne quibus humanae complentur munera vitae,
Accidat informis fluitatio dissociatis.
Immensum dictu, quo tempore vita peracta est,
Iungendus sociae prospecta sede maritus.
Postquam morte viri reserata est ianua lethi,
Horrendumque larem iam lux ingrata retexit:
Deprensa est laeuam protendens femina palmam,
Inuitans socium gestu viuentis amoris.
Quis dedit affectum tumulo? quis vincula soluit?
Vnde sepulta videt venturae coniugis vmbram?
Tu facis haec, tu, Christe deus, tua signa mouentur,
Paulatimque doces sopita resurgere membra:
Tu, quem venturum sancti cecinere prophetae,
Incorrupta dei soboles, rectorque regentis,
Quo sine nil magnum genitor deliberat ingens,
Cuius ad imperium certis mare constitit oris,
Nec licet immenso terris excurrere ponto,
Planaque montanos includunt litora fluctus:
Qui vario stabilem dotasti munere terram
In nostros vsus, largus pietate paterna.
Te vade, mortales committunt semina sulcis,

25. Sensus est, Ne accidat informis fluitatio dissociatis membris, quibus complentur munera vitae. *Fluitatio* verbum nouum, sed ad rem exprimendam accommodatissimum. Praetermissum est a Forcellino, neque inter barbara quidem repositum. Hoc argumentum pertractat Julianus Toletanus Prognost. l. 1. c. 18., qui ex S. Augustino ita ratiocinatur: *Non tamen contemnenda, et abiicienda sunt corpora defunctorum, maximeque iustorum, atque fidelium, quibus tamquam organis, et vasis ad omnia bona opera, et sancta vsus est sanctus spiritus.* Sic vetustissimus codex Iuliani, quo vtor.

26. Hic versus, et sequens non videntur huius esse loci, et fortasse corrupti sunt. Sine eis certe sententia belle procedit.

33. Pro *venturae* lego *venturi*, vel *venturam*.

37. *Rectorque regentis*, in mendo, vt arbitror, cubat hic locus.

39. Explicatus hic locus est in not. ad Dracont. l. 2. vers. 343.

Et nouus arenti procedit caespite partus:
Tu manare iubes foecundo nectare vites,
Tu gratos epulis hominum, medicosque saluti
Arboribus succos, tu trudis dulcia mella.
Tu seruire iubes homini genus omne animantum,
Insuper et grauibus lucos curuescere pomis,
Atque nouos reditus nullo de semine nasci.
Tu varios amnes nostro prodesse labori,
Et renouare sacris benedictum fontibus aeuum:
Te duce, veliuolis patuerunt aequora rostris,
Diuisosque fretis lustrauit nauita portus.
Tu, postquam certis sunt acta elementa figuris,
Ne torpere rudi caelestis machina vultu
Inciperet, vario signasti munere mundum:
Et quidquid caelo radiat, tua dextera finxit.
His aulam domini placuit contexere signis.
Iam freta ne nullis agerentur inhospita terris,
Assiduumque alacer numeraret nauita portum:
Crebra satis tumido defigitur insula ponto.
Nec tamen insano metuit circundata fluctu,

50. Barthius libr. 35. Aduers. cap. 9. plura verba finita in *escere* non obuii vsus profert, et in his *curuescere* ex hoc loco. Forcellinus ad vocabula barbara reiecit *curuesco*.

51. *Reditus*, fructus, prouentus. Atque ita hoc nomen scribitur a *redeo*, prima correpta. *Redditus* ergo vix tolerari potest in poetis, qui primam licenter producunt, vt in *relligio*, *reppulit*.

53. Estne sermo de sacro baptismate? Sic opinor.

56. An *sunt aucta elementa*?

58. *Mundum*, caelum: quam significationem ex Manilio, et aliis antiquis confirmat Barthius l. 35. Aduers. c. 16.

59. Expende, num melius sit *dextera pinxit*.

61. Barthius l. 24. c. 5. ex graecis ad latinos hanc elegantiam traductam ait, vt efferati animi barbaros, atque tetros *inhospitales* vocarent, allegatque hunc ipsum versum cum aliis aliorum.

62. Accipe interpretationem Barthii libr. 46. cap. 16. *Ne prorsus humanis cultibus inhospita essent freta, et vt assiduum, hoc est, frequentem, crebrum, velut perpetuum portum nauta sciret vbique non deesse suis laboribus, fixit insulas in ponto Creator Optimus Maximus.*

Exiguoque fretis inniteus orbe resistit,
Te duce confidens, cuius venerabile pactum
Nexum lege pari summumque, imumque peraequat,
Nec sinit impositos quoquam transcendere fines.
Ac ne plana nimis tellus, vel nuda iaceret,
Vitibus aptandos iussisti assurgere colles
Grandibus, et largos vmbracula texere lucos.
Tum ne vastus agat siluis torpentibus horror,
Innumeros foetus proceris saltibus addis,
Incola ne nemori, neu desit praeda petenti.
Tum volucres multas, et mille examina vocum
Mortali harmonia lucis resonare canoris.
Sic annum placuit variis intexere formis,
Et vice iucunda mortalibus addere fructum:
Neu semper prolixa dies nimis vreret orbem,
Neue breuis iustum raperet nascentibus ignem:
Ac ne perpetuo quateret labor omnia nisu,
Dat requiem fessis hominum nox roscida curis:
Vtque humana salus securum duceret aeuum,
Sponte salutares de caespite surgitis herbae.
Has Pater ipse serit nutu, non vomere diues.
  Non ego ferrato tegerer si viscera muro,
Ferrea vox, linguaeque forent mihi mille canenti,
Munera cuncta queam vestrae pietatis obire.
Sed pater ille tuus secreta in sede locatus,
Nec cuiquam visu facilis, cunctisque tremendus,
Te misit Dominum terris, vitaeque magistrum.

68. Suspicor *quidquam* pro *quoquam*.
71. Fortasse *Grandius*.
77. Similia habet Dracontius Satisfact. vers. 247., aliique ibi a me producti.
82. Confer not. ad Dracont. l. 3. v. 27.
86. Adisis not. ad Dracont. libr. 3. vers. 552. *Non si mihi ferrea vox sit*.

Et quisquis natum iusto veneratur honore,
[illegible]bobus sua vota dicat, vitamque perennem.
Tu casti, rectique tenax, et flectere leges
Post crimen facilis, siquem vecordia praeceps
Depulit a vobis praescripto limite vitae.
Te genitor nostra paterentur vt ora tueri,
Induit humana facie, membrisque caducis.
Quis tentaret enim fragiles attollere visus,
Si talem trepidis voluisset sistere terris,
Qualis es, ingenti quum torques fulmina dextra,
Praesentemque iubes directa pauescere poenam:
Vel quum placatus campis sitientibus imbres
Diuidis, et dubias sulcis producis aristas?
Ne tamen insignem res nulla ostenderet ortum,
Virgine conciperis: non sufficit, esse pudicam,
Nec quae nupta queat Domino coniungere fratrem,
Ne procul ex vtero contagio turpis abesset.
Mox vbi processu felix maturuit aetas,
Indociles animos monitis seruare paternis
Aggrederis, rectamque viam labentibus offers.
Atque vt missa deo penitus praecepta paterent,
Imperium tu morti adimis, morboque soluto
Desperata iubes apprendere munia vitae,

94. Plura de his ad Dracont. libr. 2. vers. 690.

96. Scilicet *a limite vitae praescripto vobis* pro *a vobis*. Vel lege *a nobis*.

97. Barthius libr. 25. cap. 7. affirmat, *tueor* passiue vsurpari a Boethio, et ab auctore huius carminis: quamquam de hoc certus non erat, quum liber illi ad manum non esset. Si hunc locum innuit, *tueri* hic accipitur pro *intueri* actiue. Sensus enim est: Vt nostra ora paterentur te tueri, genitor te induit etc.

102. Legam *delicta* pro *directa*.

104. Pro *dubias* aliud mallem.

105. Scilicet vt res aliqua insignem tuum ortum redderet.

107. Hic versus, et sequens obscuri sunt, et fortasse corrupti. Innuitur, vt puto, perpetua virginitas Deiparae, et clarum id est, si v. seq. legas *Vt procul*.

112. *Missa deo* pro *missa a deo*, qualia multa apud Iuuencum obseruaui.

Restituisque diem caecis, et nequid inausum
Restaret penitus, quo perfidus error obiret,
Iudicis sensum tumulis, et condita pridem
Membra iubes iterum superas consurgere in auras,
Agnoscuntque suum dilecta cadauera nomen.
At postquam legem sectator idoneus hausit,
Vt se mortali caelestis spiritus aula
Exueret, legi intentum, quo cuncta doceres
Pro summo toleranda deo, recteque perennem
Contemptu mortis sibi quemque assumere vitam:
Sic completa ferens genitoris iussa, redisti
Ad summi secreta poli, qua lucidus aether
Pigra vetat proprio succendere nubila caelo:
Atque vt eerta foret pereuntis copia turbae,
Quae praecepta dei miserandis auribus arcet,
Nec noua defunctos iampridem iura tenerent:
Carceris inferni feralia, libera nobis,
Innumeramque iubes tenebris emergere plebem,
His tantum clausis, quos impia vita notarit:
Et loca poenarum venturis diuidis vmbris,
Quae tibi non credant, vel quae se credere fingant.

115. ***Nequid inausum*** ex Virgilio l. 8. v. 205., quod et alii imitati sunt.

118. Vt cadauer Lazari.

120. Fortasse respicit verba Christi, ***Consummatum est***, quae ad calicem passionis pertinent.

126 ***Secreta poli***, vt Iuuencus libr. 1. vers. 210. ***Caeli secreta***.

127. Corrigo ***succedere*** pro ***succendere***.

130. Animaduertenda est peculiaris huius auctoris opinio: Ne eos; qui iam pridem defuncti fuerant, noua Christi praecepta tenerent, aut ex eis iudicarentur, iussit Christus, loca feralia carceris inferni libera, et vacua nobis, scilicet his, qui post Christum futuri erant, remanere, innumeris inde extractis, et his tantum retentis, quos impia vita maculauerat. Loca ergo poenarum diuisit, et partem his ita retentis reliquit, partem reseruauit his, qui in Christum non crederent, aut fingent, se credere, quia scilicet fidem bonis operibus non tenebunt.

134. ***Vmbras*** vocat defunctos phrasi ex ethnicis petita, sed qua alii christiani poetae vsi sunt.

Sancte deus, summique dei venerabile pignus,
Ad cuius nomen violenta morte fugatae
Pectoribus propriis, alienaque pectora nactae
Exclamant, pallentque animae, iussaeque recedunt,
Sicut multa prius de te miracula produnt,
Quum terram, caelumque inter suspensa tenentur,
Obstricto per te quia nil permittitur hosti.
At nunc tu dominum meritis, pietate parentem,
Imperio facilem, viuendi lege magistrum,
Edictisque parem, quae lex tibi condita sancit,
Victorem, laetumque pares mihi Constantinum.
Hoc melius foetu terris nihil ante dedisti,
Nec dabis, exaequent vtiuam sua pignora patrem!

137. Hi sex versus obscuri sunt, et videtur aliquid deesse ad sensum. Sermo, vt arbitror, est de illis, qui cum Christo resurrexerunt, et qui contra in aeternis poenis sunt relicti; vel potius de obsessis a daemone, qui per gratiam Christi e cordibus hominum pellitur, et aliquando etiam iustorum corpora obsidet, ab iisque in nomine Christi iussus recedit. Vide Paulinum Natal. XI. S. Felicis vers. 230. seqq.

143. Elogium simile Constantini Iuuencus in fine libr. 4. Historiae Euangelicae adornauit.

145. *Lex tibi condita*, h. e., a te condita.

147. Imitatio Horatii l. 4. od. 2. de Caesare Augusto: *Quo nihil maius, meliusue terris – Fata donauere, bonique Diui: – Nec dabunt, quamuis redeant in aurum – Tempora priscum*.

APPENDIX III.

IVVENCI

SIVE AVCTORIS INCERTI CARMEN

TRIVMPHVS CHRISTI HEROICVS.

Quum faber astrorum mortis pateretur acerbum
In cruce supplicium, sese non posse dolores
Ferre Creatoris mundus clamabat, et astra:
Ignitomi solis lumen nox abstulit atra:
Contremuit tellus, scopuli, rupesque dehiscunt.
Et quid opus multis? lugebant cuncta creata.
Rex caeli vt Christus Phlegethontis regna subiuit,
Princeps regali Pluto prospexit ab aula,
Ad sua dum sensit concurrere limina Christum:
O socii, exclamat, iam tempus sumere tela,
Quandoquidem hic, sanie perfusus membra, propinquat,
Praedaturus opes nostras, vmbrasque, animasque.
Scandite tecta alacres, hostemque a limite telis
Arcete obiectis, multa et compage serarum.
Regalem interea nos hic tutabimur armis
Obiicibus crebris, et duris vectibus aulam.
Agmine facto illi summa ad fastigia currunt,

De hoc carmine, post Iuuencum a Poelmanno edito, confer Prolegom. n. 19. Vers. 7. Veteres poetas christianos phrases gentilium saepe vsurpasse, et ad fabulas interdum respexisse, etiam quum de sanctissimis religionis nostrae mysteriis verba facerent, ostendi in not. ad Dracont. l. 2. vers. 539., et in Addendis pag. 467.

Voci-

Vocibus horrisonis et tecta et moenia complent,
Ecce autem Christus per tetra silentia rupit
Lumine sidereo, claraque in luce refulsit.
Heus agite, vmbrarum proceres, attollite portas,
Portarumque seras, et magnos demite vectes.
Quid miseri audetis contra capere arma Tonantem?
Hic ego rex vester, frustra est obsistere regi.
Haec vbi dixisset, subitus pauor occupat omnes,
Turmatim effugiunt, vlulatibus aera complent.
Nec mora, cum sonitu postes cecidere solutis
Cardinibus, magnamque dedit collapsa ruinam
Ianua, et admittunt concussa palatia Christum.
Obstupuit prior ipse Charon, seque abdit in vlua,
Et canis obstupuit claudens tria Cerberus ora,
Gorgones, Harpyiaeque tremunt, pauet ipsa Megaera,
Tisiphone, Alecto, perculsae luce molesta,
Vltrices Dirae, Furiae, Parcaeque sorores.
Et quid multa? silent gemitus, tormenta, dolores.
Quo simul ingreditur Christus, tremere omnia circum.
Sed gaudent animae sanctae, manesque piorum.
Primus Adam ante alios palmas ad sidera laetus
Extulit, et Dominum deuota est voce precatus;
Expectate venis miseris, o sancte redemptor,

21. Ex psalmo 23. vers. 7. *Attollite portas, principes, vestras, et eleuamini, portae aeternales, et introibit rex gloriae.* Quod tamen alii intelligunt de principibus, et portis caeli. Lorinus pro expositione huius auctoris plures allegat veteres, recentesque interpretes: cui etiam fauet Ecclesia in secundo nocturno sabbati sancti hunc psalmum recitans cum antiphona ex hoc vers. 7.

22. Emendo *Portarumque seras* pro *Portarum seras*, vt editum erat. Prima enim in *seras* breuis est, et breuis effertur supra v. 14., et infra v. 96.

35. Haec opinio fuit plurium veterum Patrum, die resurrectionis dominicae poenas damnatorum mitigatas fuisse, vt fuse exposui in not. ad Dracontium libr. 2. vers. 528., et in Addend. pag. 467.

40. Ex Virgilio l. 6. vers. 687. *Venisti tandem, tuaque expectata parenti — Vicit iter pietas durum tua.*

Da requiem, finemque malis, fer ad astra redemptos:
Sic pater Abramus, puer Isacus, atque Iacobus
Procedunt alacres, iuxta formosus Ioseph,
Et Moses sanctus, et vita insignis Aaron,
Et Iosue inuictus, reliqui regesque ducesque,
Et patriae vindex Machabaeus origine Iudas,
Inde alii patres, fama super aethera noti.
Candidus ille chorus Christum reuerenter adorat.
Regius ante alios vates, notissima proles
Stirpis Iessaeae, citharam tangebat eburno
Pectine, et ad numeros vna omnes voce precati
Dulce melos pangunt concordi carmine vates.
Ante alios iuuenis, qui Christum nuper ad vndas
Tinxerat, hic laetis concentibus agnifer ibat:
Salue Erebi victor, domitor salue inclyte mortis,
Destructor scelerum, salue, o fortissime vindex
Amissae vitae, salue, o spes vna salutis,
Aspice plasma tuum, sancte, et venerande Creator,
Et post tot gemitus nos duc ad regna polorum.
Tum Christus verbis animas affatur amicis:
Ponite corde metum, tristes secludite curas:
Ipse, vbi tempus erit, vos ad mea regna reducam.
Haec dicens, fractis portarum molibus intrat
Horrendi Ditis regnum: quem protinus inde
Extractum, vinclis, et carcere fraenat opaco.
Horrendum ille tonans, nequicquam palpitat artus;
Immordetque seras, indignaturque teneri.
At deus, ille Stygis domitor, Phlegethonte relicto,

54. *Agnifer*, nomen nouum, sed ad similium normam formatum. Respicit auctor verba Ioannis Baptistae, *Ecce Agnus dei etc.*, et imagines eiusdem Ioannis, qui cum agno solet repraesentari.

Intulit Elysio raptos de carcere patres:
Hinc redit a tumulo rediuiuus, peruigil ipsum
Miles vbi clausum studio seruabat inani.
Quos tremor attonitos sic fecerat, vt neque dictis
Auderent contra, aut sumptis insurgere telis.
Sed Solymam ingressi magnis terroribus vrbem,
Surrexisse aiunt magno cum robore Christum.
Interea sese vitae reparator amicis,
Discipulisque suis rediuiuum praebuit, et post
Quadraginta dies caelestia regna reuisit.
Quem mox venturum rursum expectamus ab alto,
Arbiter vt iusta cunctis det praemia lance.
Rex ergo noster Christus super omnia regnat.
Et veluti quondam belli statuere trophaea
Magnanimi graium proceres, regesque latini:
Sic Christus statuit celebris victricia pugnae
Signa suae, signa aeternos mansura sub annos.
Arboris ipse crucem posuit, venerabile lignum,
De cuius ramis, fractis ceruicibus, huius
Vincti dependent oculis turgentibus hostes.
Ante alios Stygius Pluto de stipite pendet,
Arcubus attritis, telis, laqueis, pedicisque.
Hinc alia mortis de stipite pendet imago,
Pallida, caeca, ferox, elinguis, frigore torpens,
Dentibus excussis, et truncis naribus ora

72. A numero singulari *miles* transit ad pluralem *quos*: quia reuera *miles* pro multis positum est.

80. *Iusta lance* ex dictis ad l. 2. v. 230, Historiae Euangelicae Iuuenci.

81. Poelmannus ad marginem indicat ea, de quibus in his versibus mentio fit, vt ad hunc versum *Trophaeum*, ad v. 86. *Crux*, ad vers. 89. *Pluto*, ad vers. 91. *Mors*, ad vers. 95. *Infernus*, ad v. 97. *Mala conscientia, et ira dei*, ad vers. 99. *Chirographum*, ad vers. 101. *Mundus*, ad vers. 104. *Victoria Christi*.

87. *Huius*, crucis, aut Christi hostes.

91. Corrigendum videtur *alio*.

Horrida commonstrans, et hiantia guttura late.
Fronde alia inferni dirupti ianua pendet,
Postibus attritis, cum cardinibusque, serisque.
Fronde alia ira dei, et sibi mens male conscia pendent,
Omnia quae Christi roseo sunt tersa cruore.
Fronde alia patris primaeui syngrapha pendet,
Dilaniata modis miseris, extinctaque prorsus.
Tandem sordifluus valido de stipite mundus,
Plenus dissidiis, et multo crimine pendet,
Et variae pompae, et crudelia facta tyrannûm.
Hos hominum Christus saeuos absorbuit hostes,
Vt neque iam possint vltra damnare fideles.
His equidem tentare datum, sed vincere nostrum est.
Id quoque per Christum, cuius victoria nostra est,
Cum patre, qui aeternum sancto cum flamine regnat.

100. Forte *Dilaniata modis miris*: sed bene etiam est *miseris*.

101. *Sordifluus*, vt *lucifluus* apud Iuuencum l. 3. v. 293.

106. Hinc argumentum peti potest, carmen hoc antiquum esse, et eo tempore factum, quo persecutiones contra christianos cessauerant, et pax ecclesiae sub Constantino reddita fuerat, vt canit Iuuencus in fine Historiae Euangelicae.

INDEX VERBORVM,

ET PHRASIVM,

QVAE IN IV. LIBRIS

HISTORIAE EVANGELICAE

IVVENCI OCCVRRVNT.

Numerus romanus librum designat, arabicus versum.

A

B

E

F

fren-

G

M

nun-

S

saxi

Z

IN-

INDEX
RERVM, ET NOMINVM,
Quae in Carminibus Iuuenci, Prolegomenis, et notis continentur.

A

B

C

Rrr 2

K

L

Roman

ADDEN-

ADDENDA, ET CORRIGENDA.

Pag. 15. lin. 31. interpunge = *clarum* – *Doctrinis, sanctum et pietate virum*.
Pag. 16. lin. 7. lege = num. 8.
Pag. 19. lin. 16. lege = seculo XIV.
Pag. 20. lin. 10. lege = *en Champagne*.
Pag. 30. lin. 9. lege = *euangelica*.
Pag. 34. lin. 4. adde = procuratam. Eo ipso anno repetita fuit Salmanticae editio Iuuenci cum notis Badii, cuius memioi num. 64. Ioseph Rodriguez de Castro Biblioth. Hisp. tom. 2. pag. 176. titulnm hunc refert: *Iuuencus presbyter immensam euangelice legis maiestatem heroicis versibus concludens ab Iodoco Badio Ascensio paucis elucidatus*. Io fine: *Liber Iuuencus finem optatum acepit: Salmantina in ciuitate in officina venerabilis Ioannis de porrs. Anno dñi. m. d. xvij. Kalendis Ianuari. xvij*. In hac editione Passio D. N. I. C. quodammodo a reliquo poemate separata est, fere vt in editione Parisiensi anni 1545., quam num. 73. recensebo. Typographi nomen est *Ioannes de Porres*, vel *Porras*. – Ibid. lin. 30. lege = eodem anno 1537.
Pag. 37. l. 30. lege = Georgio Armagnacio.
Pag. 39. lin. 4. adde = num. 16. Prodiit etiam Domioici Schram Benedictini Analysis operum Ss. Patrum, et Scriptorum ecclesiasticorum in 8. Augustae Vindelicorum, et tomo 9. aono 1786. analysis operum Iuuenci ex Gallandii editione. Schramus quaedam reformare voluit, pleraque vitiose.
Pag. 46. lin. 4. lege = 99. Eulogius Cordubensis.
Pag. 59. lin. XI. lege = *longo tot seculorum*.
Pag. 67. in not. col. 1. lio. 16. lege = Noster etiam S. Eulogius Cordubensis. = Ibid. lin. 26. adde = concludatur. Eulogius vero philosophorum nomine appellare solet christianos, qui doctrina praestarent, quiue doctores in ecclesia essent, vt obseruat Ambrosius Morales in scholiis ad num. 8. l. 1.
Pag. 86. in not. col. 2. lin. 8. adde = *a marito*. Ratio Ambrosii confirmari poterit, si dicatur, ita Zachariam fuisse mutum, vt non solum non loqui, et non audire, sed neque scribere quidem posset. Verum id neque ab Ambrosio exprimitur, neque, vt ego censeo, ab Euangelista innuitur.
Pag. 89. io not. col. 2. lin. 24. adde = appellasset. Nescio vero, an probari possit, nomine *futurae vxoris* ab Hieronymo intelligi *futuram matrem*, aut *matrem familias*: Hieronymus enim in *futura vxore* rationem innuit, cur Ioseph omnia sciuerit.
Pag. 111. in not. col. 1. post lin. 9. adde = 312. *Aegypto ex alta*: fortasse innuit Aegyptum superiorem, nimirum Thebaidem, quo Dominum confugisse multorum, etiam veterum est opinio. Vel Aegyptum vocat altam, h. e., profundam, siue inferiorem Iudaea, ex phrasi sacrae scripturae *descendere in Aegyptum*, *ascendere ex Aegypto*.
Pag. 113. in not. col. 2. post lin. 5. adde = 332. S. Ioseph, vt pater putatus Iesu Christi dicitur, ita genitor putatus a Iuuenco dicitur. Non tamen facile haec appellatio extra metrum vsurpari debet. Nam S. Ioseph pater etiam aliis rationibus dici potuit, at genitor solum, quia ita vulgo putabatur. Adsis Suarium tom. 17. part. 2. de incarnat. quaest. 29. disput. 8. sect. 1.
Pag. 119. in not. col. 1. lin. 4. lege = palae.
Pag. 152. v. 6. ioterpunge = Mensuram tibi, quam ponis, portare necesse est. = ibid. in var. lect. col. 1. post lin. 12. adde = 696. Vulgo male hic versus interpungitur. Sensus enim est; necesse tibi est portare mensuram, quam ponis, scilicet aliis imponis.
Pag. 154. in not. col. 1. lin. 1. lege = CAPVT XLII. = Ibid. lin. 22. lege = non ὅτι.

Pag. 163. in not. col. 1. lin. xi. adde = *Anxius*, vt alii distinguunt, ponitur cum datiuo: Ouidius.

Pag. 200. in not. col. 1. lin. 9. adde = *filiola*: at Marcus aperte ait, eam fuisse annorum duodecim. Seruius autem per minorem aetatem intelligere videtur infantes. Vide Berald. ad Stat. 6. Theb. 121.

Pag. 221. ad marg. textus v. 5. lege = 630.

Pag. 227. in var. lect. c. 2. lin. 9. lege = *surgent in iudicio cum generatione*.

Pag. 230. v. 5. lege = Vincula.

Pag. 263. in not. col. 1. lin. 8. lege *deis vacuum est*.

Pag. 264. in not. col. 1. lin. 18. adde = *freti*. Intelligit autem Iuuencus, Christum ad regionem Caesaraeae Philippi peruenisse per Iordanem, et lacum Semechon, et idiotismo proprio hebraeorum mare, siue profundum vocat quamlibet paulo maiorem collectionem aquarum.

Pag. 294. in not. col. 1. lin. 2. lege = *hesperus* stella.

Pag. 295. not. c. 2. lin. xi. lege = v. 20.

Pag. 296. in not. col. 1. lin. 10. adde = oportuisset. Ex euangelio autem intelligendum est, discipulos non verbis Christi commotos fuisse, sed verbis matris filiorum Zebedei pro filiis suis.

Pag. 302. in not. col. 2. lin. 2. adde = significatio: quamuis non quidquid genitum est, creatum quoque dici possit.

Pag. 316. in not. col. 1. lin. 22. lege, et adde = *semen fratri suo*. In versione vero Italica veteri ex ms. Colb. *semen fratris sui*, et in Deuteron. c. 25. v. 5. *Et suscitabit semen fratris sui*, quod magis ad Iuuencum accedit.

Pag. 354. in var. lect. col. 1. lin. 17. lege = spondaeus.

Pag. 355. vers. 1. lege coniunctim = recubantibus. = Ibid. in var. lect. col. 2. lin. 14. lege = *Si nunquam in terris*.

Pag. 363. in not. col. 2. lin. 8. lege, et adde = licenter produci *an*, quae ex eius opinione corripi debet. Hanc opinionem imbecillo niti fundamento, alibi ostendi.

Pag. 373. in not. col. 2. lin. 17. adde = *distulisses*. Alia huc scitu digna afferri possunt ex Casauboni Exercit. aduersus Baronium.

Pag. 378. in var. lect. col. 1. lin. 13. distingue = *quare hoc?*

Pag. 385. in var. lect. col. 2. lin. 8. lege = laetitia.

Pag. 398. in not. col. 2. lin. 2. adde = 152. Fabr., et Morelius pro *seu* recte legunt *ceu*. Fabr.

Pag. 405. in not. col. 2. lin. 8. adde = MART. Probum esset *Collocat hic Babylon, Oricbamque*. Dominicus Schram in Analysi operum Patrum sic legebat *Collocat hic Nemrod Babylon, Assura deinde*. Verum hic auctor nulli nobis vsui esse potest: pro libitu enim verba mutat, versus omittit, quaedam interserit, nec semper metro consulit.

Pag. 418. in not. col. 2. lin. 6. adde = *deuia questu*.

Pag. 419. in not. col. 1. post lin. 1. adde = 691. Melius alibi Martenius scribit *capessit*, et *capessunt*.

Pag. 420. in not. col. 2. lin. 4. seq. lege coniunctim = Eutropio.

Pag. 439. in not. col. 2. post lin. 1. adde = 1221. Non intelligitur, quid sit *iuncto tonante*. Vide, num restituere oporteat *Certa deus mandat iunctim constare tyranno*.

Pag. 444. in not. col. 1. post lin. 1. adde = 1353. Schramus legit *Quaesitum poculum retegunt*. Melius videretur *Quaesitumque poclum retegunt*, vel, si metri rationem habere velis, *Quaesitum et poclum retegunt*.

FINIS.